

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00095764 7

MAGYAR MYTHOLOGIA

IRTA

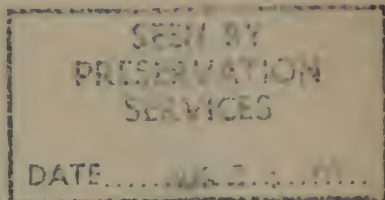
KANDRA KABOS

Mi volt a magyarok ősvallása?
arról kő, irás nem beszél.

Jókai.

KIADJA

DR PÁSZTOR BERTALAN

EGER

BEZNAK GYULA KÖNYVKERESKEDŐ BIZOMÁNYA

1897

BL
980
H8K34

A KIADÓ ELŐSZAVA.

Az ezredéves honalapítás ünneplése véget ért, hálaimánk elhangzott. Új ezredévekért könyörgünk a Magyarok Istenéhez.

Fegyverrel szerzették őseink ezt a hont. Kulturával — még pedig nemzeti alapon álló kulturával — tarthatjuk meg azt mi az új ezredévben.

Az ilyen kultúra egyenlő annak az alapgondolatnak a kegyeletes megtartásával, mely nemzetiünknek ezt a hosszú életet adta. Mert szent törvény a kegyelet isteni parancsa a Nemzeti-Genius előtt is.

Nélküle nincs fennmaradás.

Boldogok mi, kiknek életét erre a nagy határjelzőre tette Istenünk!

Látjuk a nagy fordulót, tapasztaljuk a rohanó századot, mely rombolva épít modern haladásoknak új, meg új várdákat.

Épít és temet.

Temeti a népek testvériesülésével azoknak faji jellegeit; eltünteti — a közös emberiség ideális jelszava alatt — a *haza* határvonalait.

Gondolkodva állunk meg ennél a paradoxonnál. Szinte megdöbbenve kérdezzük: marad-e jogunk a jövő évezredre is? . . .

Hazafiúi szívünk nagy tartozást érez. Úgy léptünk az új ezredévbe, hogy ninesen leírva nemzeti káténk, *nincs tiszta magyar Mythológiánk*.

Az ezredéves alkotásoknak alapmunkája maradt el. Mert ninesen hitregés könyvünk, mely a gyermeknek meséljen, az ifjút eszméltesse, a művésznek motivumokat sugaljon, a böleselőt a Nemzeti-Genius esodálatának magasztaláig emelje.

Nagy újévünk ennek a régóta érzett, nemzeti tartozásnak a lerovását kívánja legelső szolgálatul a magyar irodalomtól.

Követeli a nemzet őskátéját, melynek hitigazságai egyre halkabban szólnak a néphagyományokban; követeli — az utódok számára — nemzeti egyéniségünknek, Geniusunknak még élő bizonyságokkal hitelesíthető szent-könyvét: a *Magyar Mythológiát*, mely az ősök vallásának hagyományairól — a mennyiben még lehetséges — számot adjon és a néphagyományokban megnyilatkozó nemzeti Geniuszal közelebbről megismertessen.

Szégyenkezve viseltük eddig ezt a nemzeti tartozást.

Hogy ilyen könyvünk ninesen, érezte a közélet és az iskola, érezte — a faji becsérzet nem kevés károsodásával — minden magyar, főleg a nagynevű Ipolyinak rengetegbe tévedt munkálkodása után: mégis — legalább tudtommal — Kandra Kabos t. barátom az első, ki rászánta magát, hogy megküzd annak megírási nehézségeivel.

És ő erre rátermettnek is mondható, mint ki a Magy. Tudom. Akadémia előtt hangoztatott tekintélyes ítélet szerint: „ . . . mélyreható bűvár, finom észlelő, ép felfogású, és domborúan alakító történetíró, ki még a kovából is kiüti a történeti igazságot, éles dialektikával, zamatos nyelvével, regélő eladásával meggyőzi és gyönyörködteti az olvasót . . . ”

A mi magamat illet, a munka elolvasása után, melyet jeles szerzője millenniumi áldozataként kívánt volna a hazafiság oltárára tenni, — perczig sem haboztam, hogy — Maecenas hiányában — a művelt hazafiak és honleányok támogatása mellett kiadjam, hogy vele egy hiányzott, tartalmas művel gazdagúljon az egyletek, kaszinók, iskolák könyvtára és egy magát olvasztató munkával gyarapodjék a szalonok könyvesasztala.

Áldás rajtunk!

Eger, 1897. február 13.

Dr. Pásztor Bertalan.

ELŐSZÓ.

A magyar hitregék könyvét veszi itt a szíves olvasó. Habár fogyatékosan, az ősök hitvallásának és szent meggyőződésének elveszett könyve került meg benne: de már nem mint szentírás, hanem mint — regekönyv.

Az eredetit, ősi hitvallásunknak a nép ajkára bizott tisztos könyvét, ezeréves nemzeti viszontagságunk lapokra, sőt sorokra széttépte. Szerte szállongó foszlányait összeszededgettem és szövetségül szántam Geniuszunk elhomályosult világa felé. Összegyűjtöttem azokat teljes buzgalommal, hazafiúi lelkesedéssel, ha talán — nem is a kívánt sikerrel.

Nehéz egy munka, beismerem. Mert mit sem nehezebb írni, mint *népies* — és nem tudós — mythológiát és benne a hallgatásra kárhordatott nemzeti szellemet megszólalásra bírni, miután annak egykoron bővizű forrása: a *hagyomány* részint, mondhatni, teljesen kiszáradt; részint oly egyvelegesen szívárkozik, hogy nem csupán gyűjtése ad gondot, hanem átszűrése jár még csak sok fáradsággal!

Népmeséink és mondáink java-részben meghonosodott jövevények és nem fajunk szülöttei és ha azok is, mennyit le kell hámoznunk róluk, hogy a történeti igazhoz hozzájuthassunk!

Olvassuk a nép-mondákban, hogy az elsüllesztett harang miként vet véget egy-egy vízi tündérbirodalomnak. — A hajnali harangszó hallattára miként dermednek kővé a munkájokban elmerült hegyi szellemek vagy játékos tündérek. — Egy-egy kereszt fölállítása örökre elrettenti őket százados lakóhelyökről stb.

A mythosz titokszerű nyelvén ezekben történet van elmondva: *az új hitnek diadalmas harca az ősvallással és a vesztés isteneknek meghátrálása s lapangó bujdoskolása.*

Mert mit tőn a kereszténység az őshit halhatatlanaival? Elfoglalá üresen hagyott helyeiket, oltáraikat, s nem ritkán tiszteletöket. „Boldogasszony“ ősvallásunk népszerű cultusát például „a napba öltözött“ Nagyasszony javára foglalá le. Az ős hitmondák szereplőit az átalakult magyar szellem kicserélte, jobbára *az Üdvözítőnek és Szent-Péternek* juttatván azon műveleteket, melyekben ősi meggyőződés szerint „a magyarok istene“ vagy a rendelkezése alatt álló szellemek szoktak volt eljárni. Amit pedig a keresztény szellem át nem alakíthatott, azt a bálványozás nevével bélyegzé meg, tevé gyűlöletessé, *s lőnek az istenek s kis-istenek ördögökké.*

De változott néven, változtatott szereplésben élnek még mindig és működnek közöttünk az ős mythosz személyei. Habár nagy ideje, hogy

levágatott a törzs, de gyökereit, melyek azonban már csupán fattyuhajtásokat hoznak, még mindig élteti a talaj.

Sőt, mondhatni, ünnepeketnek is a nép téli összejöveteleinek olykor vonzó, olykor rémes meséiben.

Ugyanezt fejezi ki emelkedettebb előadásban Akadémiánk egyik halhatatlanja *Cseugery*, midőn mondja: „A szent mythosz, melyet az előtt ünnepelesen hirdettek a nép papjai és dalnokai, most a család köré vonúl, ott tartja fönn magát. Idővel ugyan más alakot öltenek a hitregék, a hol érzéki közvetítést találhatnak. S amint az új polgárosodás terjedésével mindig határozottabb alakot ölt a közélet, a régi mythosz mindinkább a nép alsó rétegébe süllyed alá. *Kuruzslók, rejtélyes kóbor-alakok lépnek a régi istenek helyébe. A mythologia régre csak mint költészet, mint legenda, mese, népmonda, babonáság, népszokás, — erkölcs tartja fönn magát.*“

És ezért van aztán, hogy manapság már csak a kukoricza-fosztók (hántók) és fonók meséiben s a nép legalsó rétegeiben találunk még a magyar hitregék annyi-mennyi maradványára.

Nem csupán forrásánál, de tárgyánál fogva is a mythoszok, ősregék könyve a Mythologia; hanem azért csak látszatra meséskönyv, voltaképen pedig az eszmélődés azon népies böleselete, melyet egyenlő haszonnal lapozhat a széptani író, művész, a köznapi és magasabb röptű gondolkozó.

A „nemes és nemtelen,“ „magasztos és aljas“ eszményítésének sehol sem akadhatni költőibb

és egy nemzettől csak telhető szebb alakítására a Mythológiánál, mely minden népnél az *énekek éneke*, tehát a legszebb ének. Sőt ennél több: oly *hősköltemény*, melyben áldva dicsőítvék a személyesített emberfölötti erők, melyek előtt a népek gyermekkorá világnézetének különböző árnyalata szerint félő remegéssel vagy áhitatos bámulattal hajolt meg.

És a magyar képzelet elég élénk és merész szárnyalású vala, hogy isteni alakjaival megakrálja a csillagos mennyet, a levegő eget, az anyaföldet és vizeket. Oly világnézet tárúl föl benne előttünk, mely eredetiségével egészen sajátos és megkapó.

Az ős hitrege-tan egy nemzet esze- és szivejérőlásának *főlratos emlékköve*, s egyszersmind jelleme- és lelkületének *kidomborodása*. Valamely ősnép sem rosszabb, sem jobb, mint nemzeti istenei, vagy megfordítva: istenei jóság tekintetében nem különbek nálánál.

És amint a görögök istenei egészen görögök, Skandinávia halhatatlanjai pedig az utolsó vonásig zord északnak a fiai: úgy mythológiánk magasabb szellemeiben is a magyar tulajdonságok testesülnek meg. Istenei valóságos magyar öregek; istenasszonyai gondos falusi nagyasszonyok; a tündérek meg tisztaságszerető és mindig jókedvű hajadonjainknak szakasztott másai. *Hitrégeink és nemzeti szokásaink egy anya emlőin nevedekett testvér-gyermekek*, és amint tele vala az ős ég magyar csillagokkal: úgy el vannak árasztva nemzeti szokásaink is ős hitbeli vonásokkal.

A korunkbeli *történeti iskola*, jegyzi meg *Cantu*, a *mythologia* leplének föllebbentésével igyekszik a történeti kor határait messzebbre tolni. És nem oktalanúl, tehetjük hozzá; mert kevés történeti nép van, mely nem *mythoszaiban* birná történetkönyvének első fejezetét. Az adattalan és kétszeresen szürkületes őskorból csak hitregei nyomok tájékoztatnak nemzetünk fajbeliségéről, s ifjúkorának otthona és rokonsága felül. És e *mythologiai* adatok nem csupán régiebbek, de hitelesebbek is, mint az ősinek tartott profán mondák.

Vajjon a magyar szellem nagyobb kárvalása nélkül élet és iskola ellehetnek-e tovább is az ősvallásban, a magyar *mythologia* kézi könyve nélkül? Már is sokat veszítettünk. A források közül nem egy merítettlenül száradt ki. Az adatok mindig jobban kallódnak; a civilizáció az eredeti jellem-vonásokat országosan tarolja. Figyelmeztetni kell a nemzetet veszendőbe menő kinesére, s rábirni, hogy megírassa a magyar *mythológiát*, mely a fejletlen ifjat regéjével gyönyörködtesse, a férfiút eszméltesse, a történetudóst az őskor első adatainak romjaihoz elkalauzolja, a böleselőt bevezesse a nemzeti genius kineses házának belső kamarájába, a széptani író pedig az isteninek a mesével határos nemzeti ősz alakjaival hozza ismeretségbe!

Legkimagaslóbb hitregés tudósunk a multban *Ipolyi Arnold*, a történetírás minden ágában jeles író vala. Ő már negyven év előtt az egyetemes *mythologia* összes anyagát összehordta, hogy az

ősvallás sötét korát, miként gondolá, annál lát-
hatóbbá tegye. Sajnálatos, hogy munkája, mely-
nek „Magyar Mythologia” czímet adott, részben
több, részben kevesebb, mint a mi nek az vallotta
magát. Osztozék hirnevében tekintélyes kortársa:
Csengery Antal, a ki magvas és irányadó tanul-
mányokban igyekvék ennek a „Magyar Mytho-
logiá”-nak tévedéseit javítani és hiányait kiegészí-
teni. Pantheonunk ezen két építőjének méltatására
még visszatérünk. Azóta, tehát több mint fél
ember-élet lefolyása óta, nem csupán új mytho-
logiai források nyíltak, hanem maga a magyar
ősvallás ködös ege is sokat tisztult.

Majdnem megfoghatatlan, hogy a magyar
mythologia nem-volta és megírásának nehézségei
nem szolgáltak elég ösztönül még ekkoráig sem
abban, hogy a hivatottak egyikét a nem-létező-
nek megteremtésére, illetőleg a magyar Mytho-
logia megírásának új kísérletére sarkalják.

A mi magamat, a vállalat útesinálóját illeti,
velem a hiány érzete és barátaim rábeszélése
vétette föl a magyar hitregék író tollát. *Gutta cavat
lapidem . . .* ígéretet tettem. Ez legyen mentségem
az Ipolyiakkal és Csengeryekkel való pályafutás
büszke látszata ellen.

Író- és olvasónak ismerniök illik egymást.
Szellemes- és nagy igényűnek tartom a t. olva-
sót. A felolvasó asztal egy-két lépcsővel mindig
magasabban áll a hallgatók padjainál. De e pa-
dokban sokszor mesterek ülnek.

Ha tárgyalásomból itt-ott netalán az ünne-
pélyes és emelkedett felé való törekvés fogna

kitetszeni, amennyiben azt nem a tárgy természete hozta magával, nem tiltakozom ellene, hogy öntudatosnak tartassék az és azon tiszteletérzetnek legyen betudva, meilylyel minden író tartozik olvasójának.

A jóhiszemű olvasó az *előszó-ban* közönségesen nagyképűsködéssel szokott zaklattatni, holott itt kell leginkább tűrhetőknak mutatkoznunk. Az *írányelvek* elsorolása ezimén mennyi port lehetne nekem is fölvernem, ki talán a másik hibába estem, midőn eljárásomat egy-két megjegyzésnél bővebben nem jellemzem.

Tévedés, sőt nagy tévedés lenne azt hinni, mintha Ipolyi és Csengery után jövén, csupán munkáinknak betetőzése vált könnyű teendőmmé. Munkájok örökösére az alapon való kezdés nehéz munkáját hagyák. Más-más okokból egyikök tanítványának sem adhatom ki magamat, noha szívesen elismerem, hogy mindkettőnek alkotása mester-mű és Ipolyi merész, Csengery meg szilárd építő.

Mythologiánk alapvető *szent-írásául* a finn „*Kalevalá*“-t fogadtam el, mint amely néphagyomány-töredékeinkkel egykorú s e mellett tisztább is, vegyületlenebb is. Azt hiszem, hogy még egyszer mythológiát írva, Ipolyi sem tenne másként; avagy ha ezt tette volna, nem annyi sok kifogásolni valóra talált volna benne a kritika.

Hibának tartanám azonban, hogy csak az *ujorságot* ismerjük el nyelvrokonnak s a *törökség* hatását figyelmen kívül hagyjuk. Vannak mythologiánkban is, mint a nyelvben nyo-

mok, melyek török-tatár eredetre vezethetők vissza.

Magától értetődik ugyan, de nem átalлом nyiltan is bevallani, hogy nem tűztem magam elé czélul, hogy olyan vaskos kötetet adjak, mint az Ipolyi Mythológiája, sőt homlokegyenest ellenkezőképen főtörekvésem a rövidség, érthetőség és a lényegtelennek lehető mellőzése vala.

Azt azonban már okkal szemére lehet vetni könyvemnek, hogy teljesen bevégeztnak nem mondható. Nem lehetett az, már csak azért sem, miután tisztelt olvasóimnak majdnem mindenike adósom még a kezeügyébe eső hitrege-adatok tekintetében. A Magyar Mythologia nagy kiadásához a haza minden művelt fiának hozzá kell járulnia vidékének adataival, ha csak egy-egy porszemmel is.

És első sorban is egy kézi könyv hiányának a megszüntetése látszék e tekintetben kívánatosnak, és kielégítése az ifjuság s az okólni szerető, de a tanulmányozásra rá nem érő nagy közönség igényeinek. Különben amint igaz, hogy a mythologia-írásnál mi sem kínálkozóbb az olvasottság fitogtatására és kísértőbb „párhuzamok” czimén a kalandos kitérésekre: úgy bizonyos, hogy lehetett volna e munka tudákosabb és nehezebb fogású is.

Sokaknál feltünést fog kelteni, hogy munkámban sok az idézet; mások azt szeretnék, ha a népies elem még erősebben lenne benne képviselve. Munkám úttörő vállalkozás levén, egyik résznek sem teheték eleget.

Munkámban sok az idézet, de azt gondolám, hogy a keresett igazságot jobban megközelítem, ha íróinkat nem értelmezem, hanem magukat szólaltatom meg. Az elégnél kevesebb a nép szava; de talán már el is késtünk arra, hogy a néphagyomány apró töredékéből állithassuk össze az ős hitrege-tan egyes mozaik-képesoportját.

Különben még ezen alakjában való megjelenése is inkább írotársaim és jóakaróim érdeme.

Legtöbb köszönettel Türk Frigyes és Nagyessy László tanár uraknak és Buczkó János fiatal barátomnak tartozom, valamint az *Ethnographia** lelkes munkatársainak.

A gyűjtés körül az elismerés hálájára leginkább lekötelezték munkámat Budapesten *Szigethi Szily Kálmán*, a magy. tud. Akadémia főtitkára, Debreezenben *bessenyei Széll Farkas* kir. ítélő-táblai tanácselnök, Miskolczon *Petró József* ügyvéd, Breznóbányán *Huszka Iván* kir. adó-tárnok, Nagy-Károlyban *Guba Pál* k. r. tanár, Székesfejérvárott *Pallér Kelemen* főgimnáziumi igazgató, Zsombolyán *Babics József* országgyűlési képviselő, Egerben *Kapácsy Dezső* író, *Scossa Dezső* kir. tanfelügyelő, *Kolacskovszky János* szerkesztő, *Fekete János* kir. posta felügyelő, *Buzáth Lajos* gyógyszerész, *Kerényi Imre* servitarendű áldozár, *Pamlényi Lajos* karbeli pap, *Buczkó János*, *Subich György*, *Smidl Sománé*, *Klein Ignác*. (Utóbbi háromnak együttes ívén 100 aláírás.)

* A magyar néprajzi társaság értesítője, mely nekem kincses bányám volt és lehessen olvasóim kegyes hozzájárulásával a hiányzó adatoknak is dús tárháza!

Első jelentkező vala *Pór Antal* esztergomi kánok (10 péld.).

. . . Vajjon a sok jóakarát nem veszett-e kárba; vajjon alkalmas-e ez a munka arra, hogy az ősök hit- és erkölcsvilágának csillaghoni, földi, vízi és földalatti birodalmát bejárni kívánóknak tűrhető kalauza legyen? — döntse el az olvasó.

Annyi áll, hogy ha a szándékkal munkaerőm csak távolról is fölért volna, most inkább reméllenem, mint kérnem kellene az elnézést.

Eger, 1897. május 1.

Kandra Kabos.

TARTALOM.

A kiadó előszava	Lap
Előszó	III
Tartalom	VII
Név- és tárgymutató	XVII
	XXVII

I. Ipolyi és Csengery.

Magyar Tacitus hiánya. Ősi irott hagyományaink hiányának oka. Első hitregélők. A latin és magyar nyelvű történeti iskola fölfogása. A „Magyar Mythologia” írója és kritikusa. Ipolyi érdeme. Az Ipolyi-Mythologia módszere és etymológiája Csengery világitásában. Csengery tévedései. Mythológiánk ninesen	1
---	---

II. Az őshaza és utyafi-népek.

A nemzet szülőföldre keresésének szükséges volta. A szittyia eredet hazai hagyománya. Nyugati urál-altajiak, ugorok vagyunk. Az altaji nyelvi nagy családja. A török rokonság kérdése. Az első fogalmak vallomásai. Az ősi hetes és a későbbi tizes számolási rendszer bizonyossága. Török hatás. Bálint Gábor nézete az őshaza és nyelv tekintetében	7
---	---

III. Az őshaza első hitregéi.

Az uraltáji honosság és a vogulokkal való közeli nyelvrokonság. Réthy László tudósunk a vogul és finn világt teremtetési mondáról	12
---	----

IV. A két ugor (Vogul, finn) hitrege szövege szerint.

A vogul föld-teremtésről szóló monda és a finn világalakulás runójának szövege	15
--	----

V. A két őshitege egybevetése.

A két hitrege közül melyik az eredetibb? A vogul monda előnye a Kalevala elbeszélése fölött. Indogermen „világtojás”	27
--	----

VI. A vogul Teremtés-monda átmeneti változatai.

A régiebb és újabb vogul teremtetési monda között észlelendő különbség. Átmenetkori maradványok a mordvainaknál, eseremiszeknél, törököknél és mandsuknál	30
---	----

VII. A magyar nép élő teremtési hagyományai.

- Kálmány Lajos érdeme. A föld kibuktatásának nyomai a néphagyományban. A nógrádi togát. A földtartó csethalak. Az ősvallás ember- és állatteremtésének paródiái a néphitben. Eltorzult vonásai a teremtett ember tanításáról szóló őshitnek. A népmondákban szerepeltetett Ádám, Noé, Illés, Szent-Mihály, Szent-János, Szent-Péter 35

VIII. Turán és a szkithák nemzetisége.

- Turánnak ellentéte Iránnal. Népművelői szerepe. A szkithák érvényesülése Iránban. A perzsa háromnyelvű sziklafeliratok egyikének nyelve szkitha. Mind a három külön vallást képvisel. Auramazda [Ormuzd] az árja nép istene 46

IX. A vallások eredetének kettős elmélete.

- Az ősvallás samanizmusa. Csengery a természetes fejlődés módszerének szolgálatában. A természetes fejlődés újabb rendszere. Müller henotheismusáról. Annak vélt átmenetei. Müller jövő vallása. A sülyedés elve 50

ISTEN.

X. A magyar ősvallás többisten-hívése.

- Íróink „a magyarok [egy] istené“-ről. A történetírás nincsen ellenünk, csupán látszatra. A középkor vélekedése a magyar ősvallásról. „Isten“-szavunk a nyelvtudomány világitásában. Az „Isten“-név fogalmi köre az áltáji népek mythológiájában. Istenek és az „öreg isten“ elsősege. A „magyarok istene.“ Régi vallásunk az ősvallásról világitásában... .. 55

XI. Az ősvallás isten-hagyományai.

- Az ősvallás isten. Személyesítése. A finn Ukko. Ukkon-pohár. Ukko magyar istenségének kérdése. Isten-szavunk az ősvallásban. Köznévi használatának nyomai 76

XII. Mythológiánk isten-családai.

- Az istenek családja, udvartartása. Napfiuk. Holdleányok. Hajnal személyesítése. Szélkirály. Szélanya. A víz Öregje és családja. Fejér szakálás haltündér. Halak királya. Vízi leányok. Földanya. Tápió családja 82

XIII. Boldogasszonyok.

- A néphit hét Boldogasszonya. Nagyboldogasszony. Kedd asszonya. Szülő Boldogasszony. Szép asszony. Szép asszony vászna... .. 90

XIV. A magyarok istene.

- Nem egy az öreg-istennel. Párhuzamok. Neve. Az égiekkel való rokonságunk 94

XV. A Nagyboldogasszony családja.

Lap

A mordvaiak anya-istenasszonya. Négy fia és négy leánya. A leányoktól származott fi-unokák. A Nagyasszony lakása, tevékenysége és szeretetreméltó volta. Szülő Boldogasszony. Feledésbe ment vonások. Állatai és növényei 97

XVI. A Nagyasszony gyermekeinek hagyományai.

A mordva Ange-Pátyáj. Kedvence. A Nap a vogul hagyományban. Etymológiája. A had (család) istene. Az éjjel istene. A vadászat, halászat istene 102

XVII. A Nagyasszony leány-gyermekei és unokái.

A négy Boldogasszony elsője. A gyermekvédő. A magyarok istene. Kardtisztelet. A földanya és fia. A harmadiknak vélt nyoma. A „Szélnya“ 106

XVIII. A magyar Olympus.

Volt-e magyar Olympus? A finn Ég. Numi Tarom lakása. A nap háza a magyar mesében. Az ég országútja. Tündérek és hadak útja. A finn mennyországba való jutás egymásutánja. A Gönczölök. A mesében „az igazak szigetének“ leírása 109

XIX. Herodotosz a szkithák isteneiről.

Herodotosz a szkithák tűz, ég, föld, nap isteneiről. Az égi Venusról. Tengerről. Herodotosz e helye Nagy Géza tudósunk világításában 114

KIS-ISTENEK.

XX. A samanizmus: a daemónok cultusa.

A sámán-szó jelentése. A sámánizmus éjszakai hazája. Vogul bűbájos dob. A bűbájlás többi eszközei. Igéző mondas. Ráolvasás. A néphit szellemei. 119

XXI. A sámán kis-istenek kettős tábora.

Látszólagos dualizmus. A hagyományyal való elbánás. A Vogul teremtési monda módosulása. A Kalevala átmeneti kora. A mordvaiak Nagyasszonyának szolgálatában álló őzaiszok. A sátán . . . 122

XXII. Milyen fokú volt ősvallásunkban a sámánizmus.

Kettős sámánizmus. Ördög-cultus a votjákoknál. Tering. Ördög. Az Ördög-szó atyjafiai a rokon népeknél. Nem őseredeti fogalom hordozója. Parz hatás, s ennek nyoma. Sámánizmusunk ugor jellege 125

XXIII. A Nagyasszony és tündérei.

A nagyasszony-cultus párhuzamai. A mordva hitregék védő őzaiszai. Idevonatkozó hagyományaink. Tavasz határkerülés. Első csorda-

hajtás. Szt.-György éjjelének és napjának babonái. Gergelyjárás.	Lap
Luczanapi palázulás. Koledálás	129

XXIV. Meséink tündérei és tündérbirodalma.

A regék tündérországa. Mostani földalatti tanyáik. A székelység tündér-telepei. <i>Tündér-szavunk</i> . Jellemzésök a mesékben. Kedvtelésök. Elvarázsolt tündérek és szabadítóik. Tündérr királynék. Tündér Ilona mythoszi alak-e? Tündérország messzesége. Tündér-lakás és kert	135
--	-----

XXV. Meséink állatkirályai.

A <i>király</i> -szó értelme. Az állat-királyok bűvös ajándékai. Kácsa, Béka a vogul mondában. Méh a Kalevalában. Kigyó. Táltos ló. A medvecultus hagyományai a rokonoknál. Sas stb.	141
--	-----

XXVI. A néphit jósó állatai.

A néphitnek mythologiai alapja. A denevér, macska, kutya, farkas szarvas, róka, görény, mókus, egér, nyúl, ló, szarvasmarha, juh, kecske, disznó stb. állatok, némely ragadozó madarak, vad és házi szárnyasok és hullók álomban vagy valóságban való látáshoz kötött babonás hiedelmek és jelentőségek	154
---	-----

ROSSZAK.

XXVII. Akik jók is, rosszak is.

1. Óriások.

Miért van, hogy jók és rosszak egy személyben? Óriások a vogul hagyományban. Finn óriások a mondában és Kalevalában. Kozma Ferencz akadémikus a székel néphit óriásairól. Meséink óriásai. Lakásaik. Bábolna, az óriások királya. Kutyafejű mesebeli óriás. Bűvös erejük és varázsos szereik. Jó és rossz tulajdonságaik. A mondák óriásai	163
--	-----

2. Hegyi és erdei szeszélyes szellemek.

A Törpék kettős jellemvonása. Kölesönzöttek-e vagy mythológiánknak eredeti alakjai. Jószívűség és nagy erő jellemzi őket. A Bányarémek meghonosodott hitregés alakok. A bányaszellem mogorva természetű. Jóindulata és bosszuállásának mondái. A Kópék. Földalatti országuk. Idézésök és segítségadásuk népies mondái. Ijesztgetők. A lidérez szláv eredetű. A lidérezszerzésnek módjai a néphitben. Alakjai. Tartásának és elvesztésének nehéz volta	172
---	-----

3. Az elemek félig ártalmas szellemei.

A palóc barbonzások. Garabonzosok a kecskeméti és csallóközi néphitben. Tudományos hozzászólás. Karakánok a törökségben. Az erdei csoda. Vízi leányok. Tűzember	181
---	-----

XXVIII. Egészen rosszak.

1. Igézet.

Lap

Igézet vagy szemverés. A mesék boszorkányai. Mythoszi háttér. A boszorkány-szó. A néphit mai boszorkányai. Tudományuk. Össze-
jöveteleik. Szent-Györgynap éjjele. Luczanap. Boszorkánylátás.
Boszorkány-titok. Ijesztők. Kísértetek s éjszakai rémek ... 185

2. Halál és betegségek.

A Halál a vogul ősi világnézetben, mikor még nem volt rossz. Kulyater az újabb hitmondákban. Családja- és háztartásának hiedelme. A betegségek az ő unokái. A dualismus hatása. A Fene, Guta, Csikarás, Íz, Forróság, Hidegletés, Nehézség, Nyilalás, Vértályog személyesítése ... 193

3. Ártó szellemek vagy Manók.

Nem őskorszaki hitregés alakok. A Sárkány perzsa kölesönzés. A mondák és mesék sárkányjai. Sárkány-mondák. Helyneveik. — Vízi Manó. Viziember mesében és népmondában. Kis víziember. A tizza-vidéki Holtember. Feketegyerek és Vörös sipkás. Vízilányok. Erdei ember a voguloknál és finneknél. Vadleány... .. 195

4. Ördögök.

Az Ördög-szó tanúsága. Tering isten hagyományai. Szólhatunk-e parz hatásról? Íz azonos a finnek félelmetes Hiz-jével. A Kalevala kételvősége. Ős hitregéink ördögének el nem mosódott vonásai a néptudatban és torzalakításai. Színe. Állatalakja. Lakása. Udvartartása, családja, népe. Varázslatos megjelenése. Készsége a bajban segíteni. Áldozatot követel. Ipolyi nyilatkozata. Ördög mint személy- és helynév ... 201

XXIX. Ünnepek és jeles napok.

Évkezdet. Űszögös Péter tüzes üszke. Mátyás-nap. Gergelynap. Gergelyezés. Gergely fehér szakála. Gergelyesek és a napmentő mesehősök. Mythoszi elemek a honti népszokásban. Gyümölcsoltó 207

Az ősvallás husvétja. Virágvasárnap. Nagypénteki babonák. Nagyszombati új tűz. Határjárás. Pirostojás. Aranytojás a pogány mordváknál. A magyar csoknyázás, palóc kókázás, másutt kókányolás. Mátkázás, komázás. Öntözködés. Vízbehányó hétfő. Hajnalozók Erdélyben. Sz.-György nap nagy éjszakája. Sz.-György nap előtt talált gyík, kígyó, virág. Mennydörgés. Boszorkánygyűlés. Rejtett kincs mutatkozása. Szent-György hete ... 210

Májfa a palócok közt. Honti szokás. Pünkösdi májfa Muzslán. A somogyi májusfa váltság. Kis leányok pünkösdi járása a palóc földön, Csallóközben. Dalos mondókáik. Pünkösdi király- és királynő választás. Mythoszi vonatkozása. Pünkösdi babonák ... 217

Szent-Iván (virágos-szent-János) éjjel.

Lap

Tűzünnepek maradványa. Szertartásának hagyományai a palócoknál. A hajdonok ünnepe volt. Kolonyfalusi részlet. A perki leány tűzgrása. Pozsony- és hontmegyei régiebb gyakorlat. A hosszú szentiványi ének töredékei és hitregei fontosságaik. Babonás szokások	222
--	-----

Kétasszony napi babonák. Szent-Márton feje lovja. Szent-Márton ludja, mint időjós. A jövődő megnyilatkozása Andrásnap éjszakáján. Dézsi, czeplédi, szegedvidéki, érkeserűi néphit. Borbála napján nem szabad fenni, varrni	228
--	-----

Lucza napja. (Deczember 13.)

Lucza-nap hagyományai és ünnep-voltának nyomai. Luczanapi gyermekjárás (kotyolás). A vasmegyei palázolás. Lucza széke. Lucza-naptár. Kinek lehetnek ünnepi hagyományai?	230
---	-----

Karácsony.

A pogány karácsony maradványai. A tűzhely karácsonyi szerepe. Az asztal felszerelése és jelvényei. Az időjárás körül való tájékozódás. A karácsonyi eledetek hathatós volta. A gazdaságra vonatkozó fogások. A jövődő megnyilatkoztatásának egyes módjai. Az ég jövődőmondása. A marhák megszólalása. Karácsonyi tilalom	233
--	-----

Karácsonyi regesek. A legrégibb reges-dal. A reges dalok mythoszi vonásai. A regélés régenten jelvény (bálvány) körülhordozása mellett történt. A esoda-szarvas emlékezete. Az aprószentek. Gyermekültgelés. Szilveszter-esti babonák	240
---	-----

Új esztendei babonák. „Három királyok“ vize és köszöntése. A Gyertyaszentelőhöz kötött néphit. Balázsjárás. Vincze nap és Pál fordulása napja. Ősnaptár. Szerencsés és szerencsétlen napok	243
--	-----

„Hétfő hetibe. Kedd kedvibe. Szerda szerelmibe Csütörtök csüribe. Pinterk pitvárába, Szombat szobájába. Vasárnap kétszer az isten házába. Holdünnepek. Szerencsétlen órák	247
---	-----

XXX. Szenthelyek. Az istentisztelet szentélyei.

Voltak-e az ó-vallásnak búcsújáró helyei? A voguloknál voltak. A régi írások bálványkövei és elpusztulásuk. Osztják bálványok. A bálványok kincseiből való kölcsönzés. Ős szentélyeink nyoma a helynevekben. Kún-bábok. A helynevek vallomásai. Az áldó kutak. Szent kutak áldozatos hagyományai. A torjai „Büdüös.“ Földvárak és Őrhalmok. Fa-végzetű helyneveink. Oltárkő. Mordva keremetek. „Kertes-kő.“ A mordva keremet kinézése	254
---	-----

XXXI. Áldozatok és Áldomások.

Lap

Pogány áldozataink nyoma a krónikákban. A mordva áldozatok főszemé-
lélye, s az ő tiszte. Honfoglalási nemzeti áldozatok. Az áldo-
zatok táltosa. Tizenkét segéde. Rendezők. Barna szerint a mordva
áldozatok lefolyása. Áldozati főalkalmak 263

Leányok ünnepe a mordváknál. Az áldozathoz szükségesek beszer-
zése. Kivonulás a folyó vízhez. A zártkörű leány-áldomás rész-
letei. Magyar töredékek. A hajadonok nyilvános áldozatának tör-
vényei. A hagyománynyal való összevetés. Özvegyasszonyok
napja 272

A mordvák karácsonyi sertésölése és a magyar disznótör. Gyermekek-
járás és fogadtatásuk. Ünnepi készület. Ünnepi ételek. Az elál-
dás szertartásai. Magyar párhuzamok. Lucza napjának idetarto-
zandósága. A karácsonyi gyermek-napok mordva és magyar adatai 277

XXXII. Védekezés a Rosszak ellen.

A sámánizmus nálunk, miként a votjákoknál ördög-cultussá nem
fajult. A rossznak (betegség) kettős forrása, kettős védekezés.
Kálmány Lajos szerint a Hold a néphitben még ma is sámán
istenség. Tőle függ az egészség és betegség. Tehetős a Hold-
isten a jó szerenese tekintetében is. Engesztelő ősimádságok
(rálóvasók). A fák szellemei cultusának nyomai. Igézet és meg-
szüntetése. A vízvetés módja és egyes rálóvasók szövege. Vé-
dőszer 285

A szülő anyának és gyermekének védelme. Váltott gyermek és a
visszaszerzés módja. Emberrontás és védő szerek. Hogyan viszi
el a boszorkány a tehén tejét? Kényszeríthetők a visszaadásra.
Megesapolják a szöllőtőkét. Megfejtik a kútágast. A boszorká-
nyok tetszés szerint való alakja. Tiszatarjáni monda. A boszor-
kányság elbírálása 292

Kisértetek. Állat képében ijesztők. Az elemek szellemei csak ingerel-
tetve rosszak. A tüzzel való elbánás. Villám és menydörgés.
A tűz babonái. A vízi szellemek kedvének keresése. Fergeteg-
kor. Az ősvallás ördöge. A betegségek személyek 298

PAPOK.

XXXIII. Az ősvallás táltosai.

Kik-mik lehetnek őspapjaink? A vogul bűvölők. A votják „tunok.”
Az osztják bűbájosok, Mordva táltosok. Tunguz sámánok. A
táltosság lényege és a bűvölés módjai. A Kalevala bűbájló
igéi. Tudás-keresés és annak eszközlése a lapp bűvösök által.

A bűvölés-bájolás, irálás, rovalás kanta-ir, javas szavunk bizonyossága. A hagyomány vallomása. Énekesek. Meséink táltosai. Kikből lesznek a táltosok? A bűbájolás mesterségének hagyományosai

303

XXXIV. A javasok és orvosi szereik.

Voltak-e az ősvallásnak papnői? A bábaasszonyok a Boldogasszony poharának előldői. A Vata-lázadás nőszereplői. Az idős asszonyok a gyógyítás és rontás szolgálatában. Az ősök gyógyszer-tára. A nép által leginkább ismert orvosnővények. Hagyományos tanácsok egyes betegségekben

313

XXXV. A bűbájoló és gyógyítás-módok nyomai.

A gyógyfüvek beszerzésének hagyományos ideje és módja. A bűbájolásnak lényeges külsőségei. Az ólomöntés és vízvetés bűbájának törvényei. A bűvös szerekben való néphit egy-két esete. A fenyegető igékkel és ráolvasással gyakorolt gyógyítási mód példái s azok ősvallási vonatkozásai

325

XXXVI. Az ősi bűvös könyv némi hagyományai.

Ősírással írott emlékeink teljes hiánya. Bornemissza Péter „bájoló imádságai“ 1578-ból. A 8 közül 5 idézve és taglalva. Három 1488-ból származott ráolvasónak szövege rövidebb glossákkal. 1656. 1667. 1752-ik évben följegyzett ráolvasók. Az élő hagyomány gyakorlata a mythologiai vonások hangsúlyozásával

338

XXXVII. Kenő-fenő gyógyító módok. Rontás.

Házi fürdőzés a mohácsi vész előtt. A javas fürdés hatásának kellékei. Kenés. Az ír-ek sok volta. A Kalevala idevágó helyei. Kötés. A gyógyítás vallásos gyakorlati színezete. A rontás két főfajtája

350

XXXVIII. Fetis-tárgyak és jelvények

A fetis tárgyak becsének mondai alapja. Azok részben egy régibb kor használatból kiment szerszámjai. Legtöbb fetis tárgyunk vas-kori. Kardcultus. A nyíl bűvössé tételének középkori hagyománya. Fejsze, kés stb.

356

XXXIX. Jöslás és a bűbájosság elbírálása.

A jöslás legrégebb módja. Mai rostaforgatás, ólomöntés. Jöslő állatok. A bűbájolás elbírálása

361

VILÁG.

XI. Teremtés.

Ember. Tündér, másként Magyar Ilona. Uralaltáji teremtési hitregek. Földtartó állatok. Égboltozat. Ördög, mint az ősmagyar

teremtő torzalkja hagyományainkban. Szent Péter közvetítő szereplése	Lap 364
--	------------

XLI. Az ősmagyar csillagos ég.

Az ősmagyar csillagos ég és Lugossy. A csillagos ég a népek életében. A nekünk atyafi-népek csillagismerete. A magyar csillagos ég faji jellege. Ősvallási nyomok. Történelmi emlékek. A magyar keresztény ég	375
---	-----

XLII. A föld, mint lakóhely.

A hegyek alakulásának mondái. A föld belseje. Az óriások. Vogul hagyományok és meséink. Az aranykor a finnek, mordvák és saját hagyományunk szerint. Krónikánk az aranykorról	399
---	-----

A bukásnak izlam hatásra valló regéi, ezeknek magyar töredékei. Emberi szárnyak. Köröm-bőr. A szent tűzözön vogul regéje. A vízözön votják elbeszélésben. Magyar vízözön-mondák. Következtetések	404
--	-----

A nemzet ősapái. Tana. Timród. Étele. Csaba. Hét vezérek. A hősök mondakörének kora. A mesék hősei	417
--	-----

MÁSVILÁG.

XLIII. Az emberi lélek hite az ősvallásban.

A lelekvándorlás hitének kérdése. Mesebeli átalakulások fajtái. A palócok szerint csak a rossz lélek vándorol. Kísértetek. A síron túl a földi élet folytatódik. A halott ellátása. Hazajáró lelkek. A halottak kultuszának főmotívuma. Óvó intézkedések. Torozás. Finn, vogul, votják szokások. Halotti toraink. A halottak felruházása. Marékföld szórás a sírba. A halottnak köszönő látogatása. Lovas temetkezés a szkitháknál. Kunhalmok, korhányok és szkitha sirok. A magyar lovas temetkezés hagyománya. Halottégetés. Százhalom. Halomány, Tetemvár. Bessenyők sírja. Kaptárok. Szobrok vagy Bálványkövek. Az alvilág	422
--	-----

XLIV. Az ősvallás túlvilága.

A linn Manala. Manó esaládjá és a gonoszokra váró gyötrelmek. Manala hollétele. A lappok Aimo-ja. A mongolok és kalmukok pokla. Meséink és „pokoljáró“ mondáink leírása	429
---	-----

Osztyák, votják és mordva mennyország. Hun hagyomány. Lólmonda. Följegyzés a kazar-bolgárok hitéről. A székely „hadak utja.“ Magyar hagyományok	431
---	-----

FÜGGELÉK.

XLV. Az ősvallás erkölcsstana.

I. p

Vitézség. VÉRIVÁS kérdése. Istenfélelem és erkölcsszeretet. Közmondásaink. Vérszerződés. Eb- és farkuseskü. Testvér-barátság a szkitháknál. Vendégszeretet. Nagylelkűség. Becsületesség. Asszonyok törvénye. Gyermekek	436
--	-----

XLVI. Ősvallási nyomok a népéletben.

1. A bölcső körül.

Boldogasszony ágya. Fölszerelése. Első fürdő. Piros pántlika. Földretevés. A csökk jelentős volta. Tisztuló mosakodás. Boldogasszony pohara	443
---	-----

2. A lakodalmi szokásokban.

Leányvétel. Vásár. Ormánsági szokás. Leánynézés a Mordváknál. Az esküvés napja és időszaka. A kézfogói áldozat nyoma. Legény- és leánytor hagyományai. Esküvő előtt. Az esküvés régi alakja. Az egykori nőrablás hagyományai. Hitregei nyomok	446
---	-----

3. Az áldomásban.

Áldomás-szavunk. Áldomások. A nemzet áldomás pohara. Székely áldozó-pohár. Magyar szokás. Szerződési záradék. Nem Ukkó pohara	451
---	-----

4. A Nap és Hold babonáiban.

Minden a jegyre nő. A csillagok félelmetesek. Gyermekek-naphívó. A palóczi naptisztelete. Vélt jelvényei. Személyesítései. Napkelte előtt. Napnyugta után. Asszony-tilalom. Leány-bűnhődés. Csillag-és nap-jóslat	454
---	-----

Az új és telt hold tisztelete. Mit jó újholdkor és mit holdtöltekor tenni? Hold mint időjós. Hetes szám. Az elemek babonái. Vízi villám	458
---	-----

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Aba (L. Tomaj-Aba)		Boldogasszony	90, 93
Ádám	39, 40, 42	Boldogasszony pohara	445
Ahriman (Auromazda)	49	Borbála-napja	229
Áczél-gyűrű (bűvös)	146	Bornemissza Péter	338
Áldókút [Szent kút]	258	Boszorkányok 185—191, 292, 296, 312	312
Áldomás [-ívás]	451, 452	Boszorkány-átváltozás	297
Áldozat	263	Botond	420
Állatkirályok	141, 153	Buda	420
Állatköri jegyek	454	Budha	53
Álmos	420	Budenz	64
Altáji népek	5, 27, 69	Buga	66, 67
András-napja	229	Vér-Bules	437
Ango-Pátyáj gyermekei	98	Búza	44
Anikki	84	Bübájos asszony	61
Aranyalma	107	Bübájos igék	339
Aranykor	401—402	Bübájolás	326
Árpád főpapsága	264	Bűvölés	120, 303, 306
Asszonyok törvénye	443	Castrén	66, 304
Átalakulás [boszorkány-]	422	Csaba	420
Avatás	445	Csáky Elek	219
Báb, Bába, Bábaköve	257	Csanád	438
Bába-asszonyok	316	Csengery 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 50, 51, 54, 59, 65, 66, 78, 305, 313, 422	376
Bába-ünnep	184	Csillagok	388
Bábolna	168	Csillagimádás	74, 75
Bagoly	159	Csillagképek	383
Baján	70, 116	Csirkéstyuk (plejadok)	46
Bájló imádság	337, 338	Czógler Alajos	74
Bálint Gábor	12, 119	Csóka (holló, varjú)	159
Bálvány	62	Csuka	145
Bálványos hegyek	258	Világtartó czethalak	37, 371
Bálvány-szobrok	429	Czifraasszony	93, 191
Bányarém	173	Csoknyázás	213
Bartal Gy.	57, 62	Csökk	444
Bartalos Gyula tr.	428	Csombékos kötés	355
Barna Ferdinánd: 2, 69, 95, 104, 261, 262, 300, 365		Denevér	154
Beesület	443	Dualizmus	49, 50
Betegségek	302		
Betegségek személyesítése	195		
Biszutuni sziklafelirat	49		

	Lap		Lap
Dudek János	5	Gönczöl (kis)	100
Dula	420	Gönczy	244
Duna királynéja	89	Gyermekek ünnepe	278
Eb (kutya)	10, 34, 35, 40	Gyertyaszentelő	244
Egér	156	Gyógyszertár (ősi)	317, 321
Egyisten-hívés (L. Monotheismus).		Gyógyulni	353
Égi alföld	386	Guta	195
Ég inadás	71	Hableányok	88
Csillagos ég	74	Hadak útja [tejút, fehér köz, fejjér árok 112]	105, 390, 434
Égből hullott szerszámok	356	Hadakozási énekek	439
Éj, éjfél	84, 105	Hajnal	30, 85, 111
Elmúi (lovegő fia)	14, 28, 39	Hajnal kertje	71
Ember-szavunk	28	Hajnal-cultus	456
Ember teremtese	19, 369	Haltiünder	88
Ember elszaporodása	24	Hal az ég ajándéka	20
Erdő istene	90, 201	Halak és állatok elszaporodása	21
Erdő leánya	90	Halak királya	89
Erdő eselédői	131	Halál lehozatala	24, 42
Erdei manó	200, 369	Halál gyermekei	193, 194
Erdei csoda	184	Halál birodalma	429
Eskü	441	Halászat	22
Esküivő	449	Halott-égetés	428
Etele	420, 358	Halott ellátása	426
Evet (mókus)	18, 19, 21, 24, 156	Halott hazajárása	298, 426
Fákra aggatott rongyok	259	Halott szállás köszönése	426
Farkas	155	Halott-táncz	427
Fatünderék	90	Hangya	145
Fecske	160	Harkály	160
Fejérrasszony	138, 191	Hegyi manók	200
Fejsze	360	Henotheismus	51, 52
Fene	194	Herodotosz	8, 48, 49, 57, 114, 436
Fenyegető igék	331	Hesztia	75
Fessler	57, 63	Hetevény	112
Festett tojás	279	Hét [hetes rendszer]	10
Fetiszizmus	50, 51	Hét ezüst hágesó	23
Föld-kibuktatás	17	Hét napjai	247
Föld megülepédése	18, 31	Holdisten	286
Földindulás	372	Hold-király, -fiuk, -leányok.	
Földanya	90, 100, 108	Holdtünderé	83
Foghagyma	212	Holdanya	106
Foghagyma hideglelés ellen	330	Hold-cultus	458—460
Fürdő-igék	351	Hold-változatok	254
Füvek, virágok, gyökerek	321	Holló	145
Fűzfa és bodzafa	329	„Holt ember“	106, 199
Gaal	87	Horváth M.	55, 56
Galeotti	350	Hősök korszaka	417
Garabonciás diák	181	Hunor	11, 47, 417, 419
Gágókút	259	Hunfalvy Pál	25, 64, 79, 80
Gáncs a fában	43	Időmutató csillagok	385
Géorgi	383	Időjósítás	456—458
Gergely-napja (-járás)	133, 208	Igézés	120, 306
Gönczöl	46, 96, 392—396	Igézők	283
Gönczöl-szekere	182	Igéző szem	289

	Lap
Igriezek	310
Íjj	22
Illés	38, 42
Ilmarinen	86, 110
Ilona. Ilma. Magyar Ilona	366
Imádkozni	13
Ipolyi 1, 2, 3, 4, 5, 8, 50, 54, 55, 63, 69, 74, 75, 80, 211, 221, 258, 260, 263, 300, 313, 376, 400	
ír, írólás, íratos	351, 308
Írán	46, 49
Isten [izdán]	2, 54—58, 63—76
Isten-családok	82
Isten állatai, növényei	82
Isten helynevek	81
Isten látogatása	38, 95
Istennyila	79, 359
Istenfélelem	439
Isten-közmondások	440
Istvánffy Gyula	220
Íz	202
Izdán (L. Isten).	
Jankó János	372
Javas	309
Javasok	317, 325
Javas emberek	313
Javas [megesináló, néző] asz- szonyok	353, 354
Jegyajándék	447
Jizdan, jeszthan	75
Jó csillagzat	388
Jós	309, 361
Jövő vallása	53
Juh	158
Jumala [L. Ukkó alatt is]	7, 60, 66
Juma	370
Jumó	33
Kacsa	17
Kakuk	101, 102, 160
Kaleva kardja	358
Kalevala 13, 14, 25, 29, 110, 149, 155, 165	
Kállay Ferencz	58, 63, 69, 257
Kálmány Lajos 36, 38, 44, 90, 106, 107, 122, 177, 286, 293, 373, 383, 414—416, 434, 445, stb.	
Kaltész asszony	30, 84, 103
Kanta-ír	308
Kanta-íresség	352
Kaponya	438
Kaptárok	428
Karácsony-kódex	75
Karcsay	224
Karácson Imre tr.	54

	Lap
Karácsony [karácsonyi asztal] 233, 234—236,	283
Kard-tisztelet	108
Szkittha kard-tisztelet	357
Etele kardja	358
Katalin-napja	229
Keske	158
Kedd asszonya	92
Kenés	351
Keremet 33, 125, 126, 261—2	
Kerékgyártó Árpád tr.	57
Kés	360
Kétasszonynap	228
Kézfogó	446
Kigyó	145
Kikiáltás	333
Kisértetek	298, 192
Kisasszony	91
Kökányolás [husvét]	212
Kókázás [palócz]	213
Koledálás	134
Kótyolás [palázolás]	231
Aprószentek-i korbácsolás	242
Kópék	177
Kozma Ferencz	166, 400
Körömbőrű ember	370, 408
Kudai	66
Kul'ater, [Xu'later]	123, 193
Kules	361
Kunhalmok [kurgánok]	427
Kutya [L. eb alatt is]	147, 155, 371
Lakadalom [Kis-]	451
Látó asszonyok	119
Leányok ünnepe	272
Leányvásár, [-néző]	446, 447
Légy eredete	40
Lélekvándorlás	422
Levegő	300
Levegő fia	364
Libáció	454
Lidércz	179
Ló 10, 40, 44, 157	
Lönrot 66, 119, 307	
Lucza-napja 133, 230, 284	
Lucza-naptár	132
Lucza-széke	231
Lugossy J.	104, 377
Macska	154
Madarak	45
Madarak [ragadozó]	59
Mágia, mágusok	48, 49
Magor (L. Hunor)	11, 417, 419
Magyarok istene	73, 95
Magyar rokonság	9

	Lap		Lap
Májfa	217	Noé	40, 42
Malom és szántás mondái	40	Nőrablás	450
Maná	429	Norris	48
Manu	29	Norruz ünnep	71
Márton József	243	Numi Tarom (N. Koresz) 14,	
Mátyás-napja	308	15, 17, 20, stb. 27, 28, 30,	
Medve	148	33, 39, 67, 76, 77, 95, 148	
Medve-cultus	150	Numi Tarom kis fla	95
Méh	40	Nyfl (bűvös)	359
Méh- király	143	Nyul	156
Menyét (görény)	156		
Mennydörgő	107	Ob folyó	22
Menny	76	Obszidián	356
Mennyország 113, 398, 432, 438		Olympus [magyar]	109
Ménrót	419	Ólomöntés	238, 327, 362
Monotheismus	52, 54, 55	Oltár-kövek	261
Müller	51, 52, 53, 54	Öntés	354
Munkácsi Bernát 30, 104, 255,		Öntézkedés	215
256, 303, 367, 414, 425, 427		Óriások	400
Nádtündérek	88	Óriások utja, országa 164, 172, 167, 168	
Nádszálkisasszony	89	Ördög	30, 38, 40, 125, 300
Nagyasszony	92, 129	Ördögök	371
Nagyasszony szolgálói	130	Ördögidézés	207
Nagyboldogasszony	91	Ördög családja	201, 205
Nagy József	230	Ördög kövek	256
Nagy G. 129, 146, 357, 366, 418,		Ördög teremése	373
419, 420, 427		Oppert	48
Nagyöntek	211	Oroszlán	153
Nagyszombat	211	Óshaza és atyafi-népek	7
Nap	30, 62	Ósök fája	424
Napszavunk	30	Ós újév	131
Napisten	102, 405	Ózaiszok	124
Napisten inge szegélye 103, 104, 111		Özvegyek ünnepe	277
Napkirály	70, 118		
Napfűk	83	Paesirta	160
Napleányok	83	Päiwätär	84, 85
Naptündére	83	Palázulás	133
Naptisztelet	455	Pallas	304
Négyesy László	8	Pantheismus	52
Nemzet ősei	417	Panu	83
Néphit	37	Papi osztály	303
„ Algyő-i	42	Papnők	313—314
„ Endrefalva-i	37	Pessimismus	53
„ Facsko-i (Trencsén)	146	Pintér S.	428, 455
„ Felsőbánya-i (Szathm.) 37, 147		Pirgine Páz.	95
„ Letkes-i (Hont)	146	Piros tojás	212
„ Körmöcz-i	147	Pogány várak, pogány szigetek 256	
„ Majdán-i	40, 41, 42	Polytheismus	50, 52, 55—75
„ Szeged-i	38, 43	Pütkösdí királyné	275
„ Ó-szent-lván-i	107	Palócz pütkösdí királyné	220
„ Szörög-i	43, 44, 107	Pütkösdí királyné [kiliti]	220
Nimród	417	Pütkösdí királyné [nógrádi,	
Nyilra való ráolvasó	359	honti, gömöri, esallókői 221, 222	
Nyírfa-ének	273	Pütkösdí királyság [ugocsai]	219
Nirvana	53		
		Ráolvasás	121

	Lap		Lap
Ráolvasó	286, 326, 346	Szerencsés és szerencsétlen új- évi babona	243
Ráolvasó ígézés ellen	291	Szívárvány — Bába bukra	104
Rovásos	333	Szkihák	46, 47, 48, 49
Regesek, regölés	240	Szkihák istenei	114—115
Reguly Antal	30	Szobb (Somogy) Bős-bákai nép- szokás	213, 224
Réthy László	13, 14	Szülő Boldogasszony	100, 107, 444
Révay	63	Sebestyén Gyula	127
Révész Imre	79	Sellők	88—89
Rig-Véda	51, 52	Seregély	160
Róka	153, 156	Sírató-nap	448
Rokonság az istenekkel	97	Sírhalmok	260
Rontás	353	Sőr	412
Rossz csillagzat	388	Sülyedés	54
Rostaforogtatás	362		
Rovalás	308	Talizmán	361
Rovásos naptár	245	Tamul	12
		Tana	417, 418
Sabeizmus	49	Tápio	90, 106
Samanismus	50, 119	Targitaos	364
Sánta-Kata	396	Tátos-tudós	307
Sárkány-irtó hősök	196	Táltosok	309, 311
Sárkány helynevek	197	Tátos-imádság	75
Sarkesillag	382	Táltos-ló	147
Sátán	31, 98, 105, 124, 367	Tehén rontás	355
Sátorünnep	444	Temesköz-lőrinczfalvi néphit	37, 39, 40, 44
Sátorlepedő	292	Tejút	389
Szakáll	409	Testvérbarátság	441
Szalay L.	56, 62, 69	Temető-hely	428
Számnevek bizonyossága	10	Temetkezés [lovás]	426
Szarka	159	Tenger (saras)	11
Szárnyas ember	407	Teofilaktosz Simokatta	57, 58, 62, 71
Szarvas	155	Tengeri óriások	88
Szélisten	86	Tengri	66, 67
Szélikirálykisasszony	88	Teremtés	19, 20, 26, 31, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 364
Széltündér, -anya, -király	86, 87	Tering	201
Szemmél nézés, kézrátévés, bü- bajos ígék elmondása és rá- lehelés	326	Természet-imádás	66
Szemmél verés	185, 289	Természet istenasszonya	98, 99, 100—109
Szenes-víz-készítés	29	Tetemvár	428
Szentgyörgy-nap	132, 210, 216	Tisza görbesége	43
Szent helyek	255	Tisztesfű, kakukkfű	299
Szentiván-éje	222	Tojás (arany)	29
Szentiván éneke	225	Tomaj-Aba	420
Szentiván-éji tűz	71	Tor	278, 425
Szentiván Kolonvi leányok	224	Törökséggel való érintkezés	11
Szent-Márton napja	229	Törpék	172—179
Szent-Mihály	42	Turul	97, 153
Szentmihályi [magyar] néphit	37, 41	Turán	46, 47, 49
Szent-Péter	43, 45, 375	Tyuk	101, 102
Szépasszony	191	Tündér Ilona (Szűz Ilona)	117, 139
Szépasszony vászna, csillaga	93, 94, 389	„Tündér.”	136
Szerencsés és szerencsétlen na- pok	246	Tündérország	135, 136, 140

	Lap		Lap
Tűzisten	70	Veréb	160
Tűz babonái	228	Véres kard	358
Tűztisztelet	69	Vérivás	437
Tűztisztulás	298	Versényi György	174
Tűzugrás énekek	226	Vikár Béla	103
Tűzőzön	411-413	Világ tükre	406
Úszögös Péter	208	Világ tojás	29
Urál hegység	14, 28, 37, 47, 399	Villám	299
Ukko	69, 73, 78, 79, 80	Virágalakulás a Kalevalában	25
Ukko-pohár	452	Virágvasárnapi	211
Ugor (nép, nyelvek)	8, 11	Virágének	227
Ugor hitregék	15, 25, 27	Vitézség	433
Vadászat istene	90	Vízisten eszelései	131
Vadászat, halászat törvénye	22	Vízi leányok	83, 89, 200
Väinämö	96, 149, 352	Vízbehányó hétfő	214
Vakond	158	Víz kultus	71, 300
Váltott gyermek	294	Vízi leány	184
Vámböry	94, 398, 437	Vízi manó, -ember	198, 369
Varju	152	Vízözön	469, 412-413, 414
Varázsló asszonyok	316	Vízi törpék	88
Vasorrúbábák	200	Vízi villám	460
Vaskorszak	401	Vízkereszt	244
Vas megyei (husvéti) játékozás, kómázás	212	Vízvetés	283, 328
Vasvilla	361	Vőfély, vőlegény	446
Vellamo	88	Vörös szín	292
Vendégszeretet	442	Wlislöcké Henrik	184, 259
		Zuhatag szüze	88

BEVEZETÉS.

I. Ipolyi és Csengery.

Magyar Tacitus hiánya. Ősi irott hagyományaink hiányának oka. Első hitregélők. A latin és magyar nyelvű történeti iskola fölfogása. A „Magyar Mythologia” írója és kritikusa. Ipolyi érdeme. Az Ipolyi-Mythologia módszere és etymológiája Csengery világításában. Csengery tévedései. Mythológiánk ninesen.

Való az, amit egy külföldi író mond: hogy a pogánykori Magyarországnak nem volt meg a maga *Tacitusa*, aki följegyzésre méltatta volna szokásait és vallási hiedelmeit. Nem bukkanunk a régi idők olyatén jóindulatú értelmezőjére sem, aki már a Szent-István vallásának virágzó korában összeszededgette és az utókorra áthagyományozta volna a gyérülő adatokat.¹

Annál kevésbbé lehet szó magyar *Homér*-ről, aki isteneinket ünnepelné, vagy hazai *Ossian*-ról, ki a nagyidőkbeli hősök tusakodásának énekes elbeszélésével gyönyörködtetne. Mintha *hegedőseink*- és *regeseinkkel* nem esupán a koboz hallgatott volna el, hanem az *ős felrovások*, a hagyomány énekes szent ereklyéi is eltemetődtek volna. Elpusztult az ősirás s vele a rejtegetett vallási emlékek utolsója is veszendőbe ment. A *Kalevalá*-hoz hasonló nép-éposznak semmi nyoma; még nevét sem lehet megállapítanunk.

Első öntudatlan hitregélőink a költők valának.

„Bálványisteneket nem imádtak üstökös Ősünk,
Bár az igaz hitnek rájok nem tűno világa“, — —

zengé „Árpád“ éneklője. A költő-király *Hadur*-nak nevezi el „a magyarok istené“-t és a *Zalán futásá*-ban egyaránt szerepelteti a kegyes és ellenséges indulatú szellemeket.

A magyar mythologia öntudatos művelése azonban ennél jóval korábbi keletű. Már a *latin nyelvű történeti iskola* foglalkozott vele s főbb megállapodási pontjai valának: hogy az *Isten*-szó azonos a parz „*izdan*-nal”; hogy habár tisztelték is őseink a tüzet, a levegőt, a vizet és dicséretet énekeltek a földnek, hanem azért nem voltak bálványozók, mint akik csak azt imádják és nevezik vala Istennek, ki a világ mindenségének megalkotója.

És átvevé e tanokat a történetírás magyar iskolája is, és szerinte is: a természet szentegyházában, ugymint az ormos helyeken, suttogó ligetekben, siető folyamok mentén bemutatott áldozatok csak az *Egyetlent* illették volna és az istenség nagy családjában az alsó rangúak: az erdők, hegyek és vizek majd hosszú szakalú öregjei, majd örökifjú tünde szellemei merő ellentétben a mindenek alkotó atyjával csak olyan a milyen tiszteletben részesülének, mely t. i. imádás-számba nem mehet.²

A szabadságharc leveretése után irodalmunk soha nem látott fakadásra tavaszodék. Ha a gyümöleshozó ágak lemetesznek, gyökerére veti erejét a fa is. Akadt odaadó művelője az ős vallásnak is, még pedig párosával.

1854-ben egészen váratlanul néminemű, úgy nevezett „zsenge munka” jelent meg, írója *Ipolyi Arnoldnak* nevezé magát. Alig értjük ma, mert eleven példákra nem mutathatunk, minő irodalmi ünnep volt az, midőn mindenki az Ipolyi: magyar mythológiáját kereste és tanulmányozta. Az ősvallás Olympusa a régen élt utolsó Vatikán követelő föllépése óta nem volt soha ennyi figyelemre méltatva.

„A monumentális mű (mondja az egykorú hatás észlelője, Ipolyi nagy tisztelője: *Barna Ferdinánd*), a monumentális mű az, ama szomorú időkben ily nagyszerű tüneményre egészen készületlen magyar művelt közönséget méltó ámulatba ejtette.”

Úgy látszott, hogy „a magyar mythologia” nem csupán megírva áll, hanem benne szilárd alapja lett lerakva a magyar Pantheonnak. Az irodalmi meglepetést azonban kevés vártatva követte egy másik meglepetés, melynek utána a lelkes tapsok hirtelen elhallgattak.

A „korszak-alkotó műnek” utána a magyar mythologiai iskolának magában álló mesteréül tisztelék a közvélemény Ipolyit, midőn nem várva küzdelemre kél vala vele „a magyar szónokok és státus-férfiak” egyiránt tiszteletes és tekintélyes írója majd a Mythologia szerzőjét ezáfolva, majd az amazétól sokban elütő új tanokat hirdetve. Ez *Csengery Antal* vala, kit ha túlszigorúságról nem akarunk vádolni, kiméletesnek még kevésbé vallhatunk.

Az ősvallás ezen új bajnoka nagy készültségű értekezéseiben s mellé még az Akadémia szeme láttára nem kevesebb szándékkal indula neki a támadásnak, mint azzal, hogy Ipolyi fáradságos munkája elhibázott dolog, részleteiben pedig jobbára hibás. Vagy magyarul mondva, hogy az Ipolyi Mythológiájának daczára sínesen mythológiánk.

Az önérzetében és írói hírnevében erősen megbaszott Ipolyi a támadást támadás nélkül s a kihívást felelet nélkül hagyta. Az ügy érdekében hibásan. A tért ellenfelének engedvén, annyira elnémult, hogy lemondta, amire a *Szent-István-Társulatnak* tett volt ígéretet: még művének népies kiadásra való előkészítéséről is. Sohases engedte azt sem, hogy újabban kiadják elkapkodott könyvét.

Ipolyi gyanította ugyan, hogy a Mythológián kívül másban is úttörő ohajt lenni, s hogy munkájának a nagyobb olvasó közönség és az iskolák számára való kidolgozását másokra bízván, maga egyéb parlagok munkálása után kíván látni.³ Hogy azonban ennyire hamar beváltotta szavát, ebben legnagyobb része Csengery Antalnak fogott lenni, ki lényegileg kárbaveszett fáradságnak nyilatkoztatta az Ipolyi-Mythológiát.

Ipolyinak érdeme azonban e téren is elévülhetetlen marad, és műveltségünk történetében örök leszen emlékezete a nem csupán tudós, hanem egyúttal bátor fiatal papnak, ki a nemzet elnyomásának gyászos napjaiban „a magyarok istené”-nek hirdetőjeül lépett föl s az ősvallás ürügye alatt igyekezett honfitársaiba emelő érzést önteni.

Ipolyi meglepő készültséggel fogott munkájához; de nem a mi, sok mindenfelé kiszélesedett látóköriünk néző pontjáról tekinthetett szét. Úttörő volt, mi érthetővé teszi, hogy egyszer félrelépven, többé az egyenes haladás és kitűzött irány he-

lyes ösvényébe nem bírt belezökkenni, és zavaros kútfőinek tönkelegében eltévedvén, mi sajnálatos, nem adatott meg neki, hogy a magyar Olympusba tájékozódott betekintése legyen. Hanem azért atyja marad ő Mythológiánknak, melyet ohajához képest fölszerelve és megalkotva, a nemzet ezred-éves örömnépén a haza áldozat-oltárán láthatnia talán nem fogott volna közömbös dolog lenni velünk örvendező szellemének.

Hogy egy-egy emelkedettebb látó pontot kiküzdeni az igazság világában sem tréfa-dolog, mi sem bizonyítja inkább, mint az eddigi nagyobb szabású mythologiai kísérletek. A magyar tudományosság méltó ünnepeltjei is tévedtek. Mert Ipolyinak „magyar Mythológiája” nagy tekintélyű ellenfele szerint nem több ezéjlatévesztett kísérletnél azon okok miatt, melyeket sem kiesinylenünk, sem e helyütt elhallgatnunk nem szabad.⁴

Csengery szerette volna, ha a „Mythologia” írója a német *Grimm*-ek példáját abban is követi, hogy munkáját megelőzőleg és előkészítő tanulmányként kiadja a birtokában levő meséket és mondákat, s ezek iránt figyelmet és érdeklődést igyekszik kelteni. Megrója azon kritikátlanságot, melylyel való és kétes adatokat egy kalap alá vesz, kölesönzött és eredeti között nem különböztet s Ázsia minden hitmondájában magyar párhuzamot keres és vél találhatni.

A módszert illető észrevételei legnagyobb részének igazságát és sujtó voltát bizonyára Ipolyinál senki sem érzi inkább. Azt is be kellett látnia, hogy igaza van Csengerynek, midőn erősen kifogásolja, hogy a szanszkrit nyelvet ős vagy ehhez legközelebb állónak tekintvén, első sorban mindent ebből kivánt kimagyarázni, vagy hogy a rokon altáji nyelveknek egészen hátat fordított, sőt azt sem utasíthatja vissza egészen, hogy nyelvészet nélkül elemez, származtat és következtet.

Csengery tehát az általános irányelvek bírálatánál elnézés nélkül, tudós társa kissebbségére billenté a kritika mérlegét. Üldözé *módszerét* is, de már a nélkül, hogy „Ipolyi urat” ujjmutatással megint pellengérré állítaná.

Az igazságnak alig megvesztegethető barátja: az olvasó

ezúttal mire sem kívánesebb, mint arra: hogy vajjon hát az annyira keményen leezkértető Csengery ősvallás-kereső útját tévedés nélkül járja-e meg; nem botorkált-e ő is bele a bal-föltevések tömkelegébe? Oly kérdés, mely elül sem az ügy, sem az olvasó tekintetéből nem térhetünk ki. Nagy dolog, miután semmi jogosultságom ninesen arra, hogy tekintélyeket elismeréssel jutalmazzak, vagy rosszalással kárhoztassak. És ezért könyebbségemre szolgál, hogy e dologban személyeskedés nélkül járhatok el és itt szintén mással mondat-hatom el azon kifogásokat, melyek tekintetében a jeles aka-démikus mythologiai párhuzamai megközelíthetők.

„*Csengery Antal* — úgymond Dudek János tr. — az akadémián tartott felolvasásában éles kritika alá fogta Ipolyi mythológiáját s ősvallás tekintetében teljesen ellen-tétes álláspontra helyezkedvén, mindent támadott a magyar mythológián: módszert, etymológiát és a következtetéseket.

Egyben igaza volt Csengerynek Ipolyival szemben, t. i. a magyar ősvallás kutatására alkalmazandó módszer tekintetében. Helyesen utalt ugyanis az ural-altaji népekre, a magyarok rokonaira, mint akiknek a vallásaiból s nem a hindukéból kell a magyarok ősvallására párhuzamot vonni. Helyesen beszélt az összehasonlító nyelvtudomány felhasználásáról is e kérdésben: ézelt azonban még sem ért, mivel a vallás eredetéről szóló kérdésben egészen helytelen álláspontra helyezkedett. Ezért helytelenek valának mind a magyaréra, mind pedig a vele rokon népek ősvallására vont következtetései is.

Ipolyi csak az utat tévesztette el, mert volt benne valami a történetirő Horyáth István túlhajtott nemzeti büszkeségből, mely még Adámban is magyar embert keresett. *Csengery* ellenben megtalálta a helyes utat az ural-altaji népekhez, de nem az ősvalláshoz, a magyarok ősi vallásához. Hibába esett, melyet Ipolyival szemben ő maga is felpanaszol: a kutatás heve következtetésekre ragad bennünket, — mondá, — ahol még az alapelvekkel sem vagyunk tisztában s hamar készen vagyunk a — *hipotézisekkel*.

Ezt a hibát követte el ő maga is, nem a módszerben, mint Ipolyi, hanem igenis az alapelvben. Alapelve a melyből kiindúlt, hipotézis sem volt, csak egy önkényes s már a tudomány előtt teljesen hiteleveszített állítás. — *De-Brosses* idejéből, a mennyiben mind az altaji népek (finnek, lappok, esztek, osztjákok stb.), mind pedig ezek-

kel párhuzamosan a magyarok ősi vallását a nyers természetimádásból származtatta, a melyből idővel *fetisizmusra, samanizmusra, polytheizmusra* emelkedtek volna.

Oly álláspont ez, mely semmi jogosultsággal sem bír.

Csengery a mai természeti népek után alkotott magának fogalmat az ősi emberről s azt természete szerint, valamint vallásra jutásában következőleg képzelte. Az ősi ember „amint először megjelent a természetben, a körül levő tárgyak teljes ismerete nélkül, a hatalmas természeti elemek ellenében merően passiv volt.”

Ez a *homo alulus*, a tehetetlen állat-ember; ilyenből indúlt ki *Csengery*.

A vallás esirái tehát ekkép fogantottak: „Először is a pusztán természeti tárgy tűnik föl hatásában istenként (!) az embernek (t. i. annak a fölig vad ősembernek): például valamely folyam, a nap vagy egy félelmes állat stb. Az ember önkénytelenül meghajol a hatalmas természeti tárgyak túlnyomó befolyása alatt. Ez a nyers *természet-imádás*, a természeti tárgyak istenítése.” Ime kezdete a vallásnak!

„Amint a lélek kiemelkedik a passivitásból, azonnal érvényesíti akaratjogát (kissé nagy ugrás!) Azelőtt a természeti tárgy így szólt mintegy az emberhez: én istened vagyok (!) Most az ember fentartja magának e vagy ama tárgy istenként elismerését. Így szól mintegy ahhoz: légy istenem, én annak ismerlek el! S jelölül, hogy e tárgy, amelyhez így szól, kiemelkedik a mindennapi, profán dolgok köréből, valamely külső jellel jelöli meg azt. Szemet fest annak, kőzot vagy egyebet aggat arra megkülönböztető jelül. Ez a *fetisizmus*. A fetisizmushoz hasonló processúus utján a samanizmus, polytheizmus, végre a monothéizmus fejlődött — *Csengery* szerint.

És mindez mivel van bizonyítva. „Hogy e történeti fejlődés fokozatait nem önkényesen állítám fel, mondja, mutatja a mai természeti népek míveltsége, melyeknél az egyik vagy másik kultuszt inkább kifejlődve találjuk. A nyers természet-imádást leginkább vadásztörzsek között találjuk fel, kik rendesen a műveltség legelső fokán állanak. A fetisizmus a partlakó halásznépek között otthonosabb. A daemonok tisztelete végre a pásztor, nomád népeknél van leginkább elterjedve.”

Ez volt *Csengery* felfogása a vallások eredetéről s ilyen alapon akarta a magyarok ősvallását is fejtegetni; azonban hibásan, miután az összehasonlító vallástudomány megállapított tételei szerint a vallások nem alulról fölfelé,

hanem ellenkezőleg lefelé fejlődtek, illetőleg egy tökéletesebb formától elhanyaglottak, ennél fogva mindaz, amit Csengery az uralaltáji népek s a magyarok ősi vallásáról mondott, minden alapot nélkülöz.

De ha önmagában tekintjük is Csengery elméletét: milyen hihetetlen dolgokat végeztet azzal a barommal sülyesztett ősi emberrel! Azt mondja róla, hogy mindjárt első állapotában, midőn „leke még ki sem emelkedett passzivitásából,” midőn „a körülölelő tárgyak teljes ismerete nélkül volt,” szóval midőn még barom volt, hogy már akkor a pusztán természeti tárgy „istenként” tűnt fel előtte. Már akkor önkéntelül meghajolt a hatalmas természeti tárgyak túlnyomó befolyása alatt.

És micsoda naivitás kell ahhoz is, hogy megcsináltatja ősemberével a vallás első fokozatát, tehát az első absztrakciót, ami öntudatot tételez fel és embere mégis csak ezután ébredt öntudatára, „leke csak ezután emelkedett ki passzivitásából és érvényesítette akaratjogát?”

Ily kísérletek után a magyar mythologia tudományos megírása még mindig emberére vár, habár a párhuzamot vonva az altáji népekkel, biztosan következtetjük, hogy a magyarnak ősi vallása is csak a Jumala és később Ukkó által képviselt, *de már elhomályosult*, monotheismus lehetett.⁵

II. Az őshaza és atyafi-népek.

A nemzet szülőföldre keresésének szükséges volta. A szittya eredet hazai hagyománya. Nyugati ural-altájiak, ugorok vagyunk. Az altáji nyelvi nagy család. A török rokonság kérdése. Az első fogalmak vallomásai. Az ősi *hetes* és a későbbi *tizes* számolási rendszer bizonyossága. Török hatás. Bálint Gábor nézete az őshaza és nyelv tekintetében.

Mentől nagyobb utat teszen meg valamely folyó: annál messzebb vetődik a forrástól, melynek esőppjei még a harmattal vetekednek tisztaságban és üdeségben.

Tér- és időben nagy távolság választ el a forrástól, melyből őseink a faji szellem első italát meritették, melynek partjain az eszmélkedni kezdő nép ajkairól a saját világnézetének első meséi elhangzottak. A nemzeti szülőföldtől, melynek hegyei, sziklás ormai, vizei szolgáltak első hitregés tárgyakul.

Van a forrás vizéből a folyamban; de már annyira vegyületesen és föleresztve, hogy többé a különválasztás gondolatnak is merész lenne. Népünk is hangoztatja még az ösfelfogásnak igéit, amennyiben hagyományából nem törődött ki, azonban már annyi módosítással és igazítással, hogy legalább is nagy dolog a hozzáadást az eredetitől elválasztani és az elbeszélést illetékes korára és személyére visszavezetni.

Kimaradhatatlan tehát, hogy az ösforrás keresésére fol ne kerekedjünk, mi egyértelmű az *ős-haza keresésével*. Megkísérlé ezt Ipolyi is; de ellenfelének szemrehányásához képest eredmény nélkül („Mit akar Ipolyi, midőn az ind nép között keresi mythológiánk ösforrásait?” — *Csengery*: i. m. 57. l. —)

Egy bizonyos, hogy, mintán a történetek Ariadné-fonalát nem nyujthatjuk odáig, csupán a rokon népek kalauzólása mellett érhetünk észelt.

A hagyomány *szittyja*-fajnak vallja nemzetünket. A tudománynak ennyit nem, hanem annyit sikerült megvitatnia, hogy az *ó-kor* szkitháinak nyelve (a *behistuni ékírat szkitha szövege*, mint egyetlen kútfő után ítélve) a *turáni nyelvrostály*-nak azon ágához hasonlít leginkább, „melyet különösen *újgur*-nak mondhatni.”⁶

A hagyományt tehát a gyéren mutatkozó történeti adatok lehetőleg támogatják és habár Herodotosz nem utasít is, bizonyos, hogy a magyarok ősi hazáját, a legújabb expeditiótól eltérőleg a szkitha-földön kell keresnünk.

Keresésökre azonban csak az összehasonlító nyelvtudomány világitása mellett indulhatunk.

„A nyelvészeti nyomozások kiderítették, hogy a magyar az ural-altáji népesalád *nyugati* vagyis *ugor*-ágából való. Ezen nép-esalád időszaításunk első századaiban az *Ural hegység lejtőiről leszállván* a mai Oroszországnak hosszában a Balti tenger szomszédságáig elterülő széles vonalban nyúlt el.”⁷

A magyar *nyelv*, Nögyesy László t. barátom szerint is, az ugor nyelvek közé tartozik. A törökkel úgy van rokonságban, hogy az ugor nyelvek a *szamojéd*-del, *török*-kel, *mongol*-lal együtt ismét egy nyelvcsaládot alkotnak: az *áltáji*-t. Azaz: az áltáji alapnyelv (mely vagy 4—5 ezer évvel élhetett ez-

előtt) 5 ágra oszlott, az *ugor*, a *szamojéd*, a *török*, a *mongol* és *mandsu-tunguz* ágra. Ezek a nyelvek tehát mind örökölték az alapnyelvből. Innen van sok egyezés még most is a magyar és török nyelv között, de ugyanannyi van a finn és török közt is. A mi águnk az *ugor* nyelv ismét hét nyelvre oszlott fel egy pár ezer év alatt: *finn*, *mordvin*, *cseremisz*, *lapp*, *vogul-osztják*, *zürjén-votják*, *magyar*. Ami nyelvünk legközelebbi rokonai ezek. Van még egy olyan csoport-közösség nyelvünk és a török közt, melyek a többi ugor nyelvben ninesennek meg. Ámde ezek mind csak későbbi érintkezés folytán támadt kölcsönvételek s valóban mind egy fogalmi körbe tartozó szók és pedig *cultur-szók* (buza, bor, tinó, ürü, gyűrű, szérű stb). Ezeket még ideköltözésük előtt, a szarmata síkságon laktunkban vettük át egy már ott letelepedett és földművelést folytató török néptől. Épen mint ideköltözésünk után sok szót vettünk a szlávból is. Ezen szláv szók jelenléte nyelvünkben pedig nem jelent rokonságot. Épen úgy nem a török kölcsönzések sem.

Azon vitához: *török vagy ugor eredetű-e a magyar?* csak azon észrevétellel járulok hozzá: hogy egytörzsi népnél a nyelv irányadóbb, mint az éghajlattól és szomszédságtól is függő szokások és jellemvonások. Kérdés, nem lenne-e a nem-ugor eredetű kirgiz finn-né, és a finn török erkölcsűvé, ha éghajlatukat megeserélnék, illetőleg annak idejében megeserélhették volna? De különben is érthetetlen marad: *hogy ha a magyar, török vér s nyelve is török-kölcsönzés, hogyan lehet mégis, hogy közelebb áll az ugorhoz, mint a saját fajtájához?*

Abban kevés ellenmondással találkozunk, hogy uralhegy-tövi népnek tartsuk a magyart; de lényegesnek látszik az is, hogy a keleti vagy nyugati leereszkedésen keressük-e bűleseit?

Hogy a nyugati, vagyis az ugor ág sarja, ezt könnyű igazolni nyelvi bizonyítékokkal, mint legrégebb adatokkal is.

Hogy a magyarság eszmélése első korszakában ugor népek közt élt, hogy ezekhez hasonlóan *vadász-* és *halásznép* volt, az első fogalmaknak, mint: *fej*, *szív*, *nyelv*, *szem*, *fül*, *kéz*, *vér*, *élni*, *halni*, ugor volta, a *hal-*, *víz-*, *háló-*, *nyíl-*szavaknak a finn-ugor nyelvekből való kölcsönzése eléggé igazolja.

Ezen korszakban tehát a magyar halászat-, és vadászatból él, a fémeknek, mint urali nép ismeretével bírt (*kovács*), tudott *fűrni*, *furagni*. az asszony nép meg *fenni*, *szöni*. *varrni*. Lehetőleg egyenlő távolságban lakván az északi jeges tenger és a Káspi tótól, a *tenger-ről* nem volt fogalmuk.⁸

Érdekes tudnunk, hogy a magyar ekkor már *lovas nép* volt, lévén a *ló*-nak neve a vogulban: *lau*, az osztyákban *lori*. Sőt már az *eb* is hű kísérelje vala (az ostyákoknál: *amp*).

Hogy a magyar a finn törzsek közelében, sőt társaságában élte le ifju korát, számolásában a *hetes-rendszer* (talán a holdnak hét-hét napos változása után) és az egyes számnevek azonossága is bizonyítja.

Mi sem bizonyosabb tehát mint az, hogy *nyelvben az ugor népeknek vagyunk atyjafiai*. Sok hasonlóságot mutat nyelvünkhez a *finn* nyelv, még *többet a vogul*; hogy azonban ebből a közelebbi rokonságra, vagy csupán a szorosabb érintkezésre legyen jogosult a következtetés? — ninesen eldöntve.⁹

A magyar számnevekből tisztán kiolvasható a magyar előkor kettős időszaka, mert míg a *hetes rendszer* még a finn-ugor népek körében lakozónak tünteti föl a magyart, a *tizedes rendszer* korában már csupán a vogul szomszédság hatása vehető ki:

<i>magyar</i>	<i>vogul</i>	<i>finn</i>	<i>török</i>
1. egy	äk	yksi (olv. ükszi)	bič
2. két, kettő	kit	kaksi	iki
3. három	kórom	kolme	üč
4. négy	n'ile	neljä	dört
5. öt	ät	vii	beš
6. hat	kat	kuut	alti
7. hét	sät	seit se män	jedi

A magyar *hét* egyiránt fejez ki számot és ugyanannyi napra kiterjedő időt, miként a vogul „sät” is.

	<i>magyar</i>	<i>vogul</i>	<i>zürjén</i>
8 (=10—2)	n'ol-tz	n'ol-lu	kökja-amis
9 (=10—1)	kilen-tz	antel-lu	ök-mis
10.	tiz	lau-lu	das
20.	húsz	hus	köz

	<i>magyar</i>	<i>vogul</i>	<i>zürjén</i>
30.	harmin-tz	vát	komín, kom-mün
40.	negy-ven	neli-men	nel'ja-mün
50.	öt-ven	ät-pen	vit'i-mün
60.	hat-ven	kat-pen	kvajti-mün
70.	het-ven	sät-lau	sizim-das
80.	nyoltz-ven	n'ol-sat	kökjämís-das
90.	kilentz-ven	antel-sat	ökmís-das
100.	száz	sat	s'o

Hogy a hetes számítás korában a magyar a finn-ugorság és nem a törökség kötelékében állt, egybevetés által könnyen rájöhethünk; de hogy a tizes számok gyakorlatba vétele korában már kiszakadt a magyar az ugorok lánczolatából, mi sem bizonyítja inkább, mint hogy a 8. 9. 10. 20 stb. számok tekintetében még a vogullal sem egyezők csak kevés részben a számnevei.

Az ugor nyelvesalád szétszóródásának oka ismeretlen. Lehet, hogy a finnek a tenger által vonzatva húzódtak az esztekkel együtt a lappok után észak-nyugat felé. A magyarokat a vadászat esalogathatá dél felé. A hagyomány is ezt vallja, de ellenkező irányban. Úgy látszik, hogy e részben a Jajk (Ural), vagy az Etel (Volga) volt kalauzok, talán az Irtis mellől kiinduló útvonalban.

Hogy az északi tengert nem ismerték, a déli tengerrel meg később jöttek ismeretségbe, arra maga a „tenger”-szó elégséges adatul kínálkozik. Az északinak maradt nyelvrokok a tengert „saras” — vagy „saris”-nak mondják, míg a mi *tenger*-szavunk török kölesönzésnek vétetik, látszólag annak bizonyosságául, hogy eddig nem látott tengert, helyesebben: talán hogy a tenger fogalmának kifejezésével kölesönzött szóval kezdett élni, a régít elfeledésnek engedve át.¹⁰

Nemzetünk ifju korának ezen lakóhely-változtatása sokáig élt a hagyományban s utat talált a mondákba is. Itt azonban nem ifjú vágya sarkalja a néppé alakult sokaságot, hanem szarvas esalogatja *Hunor*-t és *Magor*-t s a kiindulás nem is északról, hanem a déli fekvésű Eviláth földéről történik.

A magyar ekként a török hatás körébe jutott, minek kétségbevonhatatlan bizonyosságát abban látjuk, hogy fo-

galom-gazdagulásának vivinányait török-magyar szavak jelzik, mint:

oroszlán, <i>törökül</i> :	arslan,	alma	..	alma,
teve	..	deve,	..	bogdaj,
borz	..	bore,	..	árpa,
tyúk	..	tauk, tavuk	..	gyümölcs,
dísnó <i>a csuvasban</i> :	sisna,	borsó	..	bureag,
ünnő <i>törökül</i> :	inek,	tarló	..	tarla
tínó	..	duna,	..	balta,
tokló	..	tokli,	..	bie-mek,
ökör	..	öküz,	..	kapi stb.
borjú	..	buzagu,	..	

A törökségben úgy látszik a csuvasok szomszédságába jutottak, kik *r*-végzettel ejtik ki az öküz-, tengiz-, ikiz- (iker) stb. szavakat.¹¹

A finnisták és turkisták közti nyelvkérdési vita még mindig nem elintézett ügy. Újabban *Bálint Gábor* nagy tapasztalatú nyelvbuvár mindkettőjüknek hadat üzent. Szerinte nyelvünk a déliindiai turánság nyelvéhez a „tanul”-hoz, a turánság *szánszkrit*-jához áll legközelebb. Ez módosíthatja az őszülőföld s vele kapcsolatosan az első hitregék kérdését.¹²

III. Az őshaza első hitregéi.

Az uraltáji honosság és a vogulokkal való közeli nyelvrokonság. Réthy László tudósunk a vogul és finn világteremtési mondáról.

Ki tudja, hogy az Uralhegyen innen vagy túlhan ringott-e az első magyar nemzetség bölcsője; hogy éjszának vagy délnek indult-e a forrás, melynek partjain hallgatta volt fajunk az öregebb törzsek mondáit a világalakulásról és a nagy nemzet-család vallási hiedelmének első tanulságait merről vette? . .

Kettő megállapíthatónak látszik, hogy *a)* őseink lakták az Uralnak *arany*-ban, *ezüst*-ben, *ón*-, *ólom*- és *vas*-ban gazdag vidékeit. Ezen fémeknek magyar neve mondhatnám saját terméke nyelvünknek, melyeket ha Ázsiából hoztak magukkal, másutt nem termelheték, mint ezen, két világra szóló

hegyláncz alján. *b)* A mondottakból megállapítható, hogy akár volt a magyar finn-ugor, akár nem; de mai nyelvén beszélni, „*imád-kozni*” az ugor néptől s különösen a nyelvében vele legrokonabb *vogulok*-tól tanúlt.

Ezen rokonság s nyelvi atyafiság bebizonyíthatósága föllötte fontos mythologiai tekintetben, mert a mint igaz, hogy: „a nyelvek vallomása szerint a magyar nyelv minden most ismeretes rokon nyelvek közül leginkább hasonlít a vogul nyelvhez”: úgy viszont hasonló viszonyosságot tételezván föl a mythológiára nézve is, úgy hivatkozunk hitregéjére, mint a magunkéra is. Úgy nyúlunk hozzá, mint közös kinshez.

Mert alaposnak látszik, hogy a mennyiben ugor származású a nyelvünk, ugor eredetű vala ősvallásunk is és a mennyi érintkezést föltüntet nyelvünk a finnekkel és vogulokkal: annyi hatást megengedhetünk mythoszaink tekintetében is.

Még csak azt kell érintenem, hogy nálunk az ősz felfogás mostanáig elmosódott, mint valamely régi irás; vagy megzavarosodott, mint a forrásától messzejáró patak s csak az ugor testvérnépek hitregés mondái segítségével lehetséges, hogy őseink gondolat-világába magunkat beleéljük és vallási birodalmukat bezarándokoljuk.

Ilyen sokat mondó és sok tekintetben közös ősvallási régiségünk a *vogul monda* „a világ teremtéséről”, és a *finnek nemzeti éposza*: a „*Kalevala*.”

Szépen ír e tárgyban *Réthy László* ethnographus: „E szép és a mi szemünkben nagybecsű költemények, melyeket északi rokonaink tudatából, kik a világmozgalom útjaitól félre esve, máig sem törölte ki az idő, két ezer év előtti időkbé varázsolnak vissza bennünket, midőn a világnak más képe volt, mint ma. Déli és Közép-Európában a rómaiság játszotta világszerepét; Germánia északi partvidékei, a mai Anglia, Skandinávia, hiányosan ismert területek voltak, kezdetleges miveltségű népfajokkal, a Volgától pedig csak mint mesés folyamról (Rha) tudott az egykori földrajzi tudomány. Ez ismeretlen földterületen szövődtek az ugor népek szemléletében azok a bűvös hitregék, melyek fajunk világnézetének legrégebbi nyilatkozatai.”¹³

Az látszik természetesnek, hogy a vogul mondát szó szerint adjam mindenek előtt és fölvilágosító jegyzetekkel kísérem. Alkalmatosabbnak kínálkozik azonban, hogy mindkét szöveget röviden és hozzászólás nélkül ismertessem, főleg miután azt földiesért *Réthy L tudósunknak* kivonatában, mely nem igényel sem rövidítést, sem bővítést, a legkívánatosabb összegezésben inunár birjuk.

A vogul monda szerint kezdetben — írja *Réthy László*, „*Numi Tárom*“ s a tenger vize létezett. Numi Tárom, az *öreg ég, vagy felső világ, s az alsó világ: a tenger*. Numi Tárom ezüst fonatú bölesőben férfit, és nőt: a *napistent* és feleségét boesátá alá. Ezek a levegő nagy térségein s a tenger színe fölött lebegtek, ide-oda hajtatva a déli és északi szelektől. A férfi Numi Táromhoz imádkozók, hogy egy hajlék nagyságú földet boesásson le. Numi Tárom meghallgatá a kérést, leboesátja a kért földet. Majd a nő szülési ideje érkezik s életre való fiat szül. A fiu *Elm-pi* = *a levegő fia* (vagy *Elm-kules* = légben született halandó). Elmpi megnő . . . hétfonatú ezüst hágón Numi Táromhoz megyen; megkérdezi, hogyan éljenek így ég és víz közt? Numi Tárom, kit a monda hétfonatos hajú isteni alaknak ír le, arra tanítja Elmpit, hogy buktassa ki a földet a vízből. Egy *buvár-madár* bőrét adja neki, melylyel leszáll a vizekre s a földet kibuktatja; hanem az forog s nem akar veszteg maradni; erre Numi Tárom ezüst gombokkal ékes övét adja Elmpinek, melylyel a földet körülkeríti (*Ural hegység*) s azt alkalmassá teszi lakó helyül az embereknek. Meglévén a föld, Elmpi újból fölmegey az égi atyához s utasítása szerint alkotja meg az emlős és szárnyas állatokat s hóból és földből formálja az embert. Majd a halat hozza le az égből az emberek táplálékául; a hial tehát az ég ajándéka. Aztán a vadászat mesterségére, nyíl-készítésre, hálókötésre tanítja az embereket, majd férfi és nő közt házasságot szerez s az emberi faj szaporodásnak indul. Erre a halált (kuljáter) hozza le az égből, hogy a hány ember meghal, annyi jöjjön nyomába, egyik a másnak adjon helyet.

A *Kalevala* rúnóiban ugyanezen felfogás főbb motívumai maradtak fenn. Itt *Kave Luonnatar*, a természet, a te-

remtő erő, az ősi elv. Leánya *Impi* (lég leánya) századokon át szűzen élve himbálódzott a lég téres udvarában; majd únya a hosszú egyedüliséget, a tenger színére ereszkedik alá s a szélről méhe megilletődék. Méhe gyümölesét hétszáz évig viselte s még sem született meg a gyermek... Egy vízi madár jő, repülve a tenger színe felett s helyet keres, hol fészket rakja meg. Impit találja a vizen úszva s ölébe rakja arany tojásait. Majd Impi öléből legördülnek a tojások és széttöredeznek; a tojás alsó feléből lett a föld, feléből az ég boltozatja, sárgája felső feléből a nap, felső fejről a hold. Impi fia Väinämöinen, kinek hasonló szerep jut a teremtésben, mint a vogul hitrege Elmpi-jének.

IV. A két ugor hitrege szövege szerint.

A) Vogul.

A vogul föld-teremtésről szóló monda és a finn világalakulás runójának szövege.

„Má kul'item maji“ (A föld-teremtés mondája).

I. Asszony és férfi valának. Numi Tarom atya, Tarom öreg által ezüst fonatú bölesőben eresztődének alá: vas kötél végén (esúesán) jövének alá. Numi Tarom atya erős torkú alszelet támaszt, az a feltenger végibe viszi; erős torkú felszelet támaszt, az az altenger végibe emeli.

II. Egy nap a férj Numi Tarom atyához imádkozik: Numi Tarom atyám nekem egy hajlék nagyságú ép (szent) darab földet boesáss le! — Egy nap elmulta után, két nap eltölte után, Numi Tarom atya által egy hajlék nagyságú szent darab földdel boesátódnak le. Az ajtós hajlék ajtaján kimegyen a férj, hajlékát megkerüli, alig egy ember lépésnyi széles darab föld látszik meg. Numi Tarom atya más szelet csinál, az más tenger vidékébe viszi, más szelet támaszt, az más tenger öblibe fújja.

III. Sokáig éltök után, rövid ideig éltök után, egy nap az asszony szól: Férjem, vénülő kézre jutottunk, vénülő lábra jutottunk. Ha majd az ember-évbeli idő beáll, az ember-korbeli idő beáll: vajjon a nő megyen-e ki, vajjon a férj megyen-e ki? Felel a férj: Nem úgy, az asszony (megyen ki); ha majd az ember-évbeli idő beáll, a nő hadd menjen ki, a férj legyen benn.

IV. Kiméne az asszony. Hét éjig hire ninesen, hét napig hire ninesen. A férj kifelé kiált: Asszony te hová felé

mentél? élő vagy holt (vagy-e)? semmi híred ninesen! Szól az asszony: Nekem — midőn bételik az az idő — nekem fiam lesz, ide hozza (az idő).

V. A férj hét éjig, hét napig fekszik tovább. Hét éjig, hét napig fekte után a Numi Tarom mondvá kimért napja érkezék az asszonyra, meleg hajlék zugába életteljes fiut szülni mene be. A férj, a vénülő kézre jutott ember, a férj örvendező keze jobbikára veszi, örvendező lába jobbikára ülteté: „Numi Tarom atyám fiat adott nekem, Numi Tarom atyánk fiuval ajándékozott meg minket.” Az asszony leteszi, a férj fölveszi, esókolgatják, ölelgetik.

VI. Az ének embere, a monda embere némi ideig növekszik, olyan nagygyá lőn, hogy járhatna, olyan nagygyá lőn, hogy kimehetne. Ha erdei vadás helyen volna, olyaná lett, hogy erdei vadat foghatna; ha vízi halas helyen volna, olyanra nőtt, hogy vízi halat foghatna. Egy napon mondja atyjának: Oh nevelő atyám anyám, mit gondoltok? Ha életünk hosszúig (igy tart), ezenképen hogyan élünk? Más szél jár, más tenger vidékibe viszen; más szél jár, más tenger öblibe fúj minket. Ha Numi Tarom atyámhoz mehetnék föl! Az atya felel: Kis fiam, kezedre gyöngé ember, lábadra erőtlen ember, ha érzesz erőt kezedben, érzesz erőt a lábadban, hágy föl! Ha tőlünk kérsz tanácsot: úgy jövendőre való kis ember itt fogsz ülni; mi hogyan ültessük meg a tartós időt? Görbe botra jutottunk, ősz hajra jutottunk! Neked szóló okos szót hol vegyünk még? Jövendőre való okos szóval hadd értesítsen téged Numi Tarom atyád; jövendőre való okos szóval hadd tanítson téged Numi Koresz atyád!

VII. Ötözködék, az ajtós hajlék ajtaján kiméne. Hét fokú ezüst hágesón megyen föl, fejes evet alakjában, körmös evet alakjában megyen föl. A körmös állat körmének ereje elfogyá, a fejes állat feje erejének elfogyta után Numi Tarom atya ezüst rúdú hajlék ajtajához jut, az ezüst szarufájú hajlékba bémegyen.

VIII. Numi Tarom atya hét hajfonadékú fejét leeresztve ül vala. Napfényes szent asztala elé lép. Numi Tarom atya lábaihoz borúla, fölkele; megint leborúla, fölkele; harmadszor is leborúla. Numi Tarom atya hét hajfonadékú fejét hajtogatja; Numi Tarom atya tiz fogú száját megnyitja: Alsó föld embere, az ülő héjas földön megnőtt gyöngé kezű kis fiam, vajjon evő étel szükibe estél-e, ivó víz szükségé ért-e, azért jöttél hozzám? — Numi Tarom atya lábaihoz borúla, fölállá, s így szól: Numi Tarom atyám, evő étel szükségébe hogy estem volna, ivó víz inségébe hogy estem volna? Tanácsot kérni jöttem hozzád, milyen tanácsot adsz nekem?

Numi Tarom így szól: Mire kérsz tőlem tanácsot? — Erre kérek tőled tanácsot: más szelet csinálsz, más tenger vidékébe visz az; más szelet támasztasz, más tenger öblibe fúj az. Ezen bajba értem, reám esett bajom ez! Ha majd az ember-évbeli időt előszólitod, teremőtted szent vizeden hogyan fog élni az ember? Mi módon lehessen az ember ülő szent földjét előhozni, ezen tanácsot jöttem hozzád kérni.

IX. Numi Tarom atya fejét leeresztve csak ül vala. Tűzben hal-föttig való ülése után, hét hajfonadékú fejét fölemelvén így szól: Gyöngye kezű kis ember, fiam, ha az ember ülő szent földjének teremő tanácsát jöttél hozzám kérni, milyen hátbeli erővel áldjalak meg, milyen mellybeli erővel áldjalak meg? — Egy kacsa-bőrrel ajándékozá meg, egy buvár-bőrrel ajándékozá meg. — 'S immár, erőtlen kezű fiam, menj alá; az én teremőttem szent vizezre lejutásod után, ha van hátbeli erőd, hozd elő az ember ülő szent földjét, buktasd ki az ember ülő héjas földét.

X. Alámene, atyjához anyjához juta, 's mond: Oh atyám anyám, ime Numi Tarom atyántul ajándékozott két bőröm. „Ha hátbeli erőd van, az ember ülő szent földjét ezekkel hozd elő, az ember ülő héjas földjét ezekkel buktasd ki.” Mond az atya: A' mint Numi Tarom atyánk megtanított, ha erőt neveltél kezekben, ha van erő hátadban, úgy buktasd ki az ember ülő szent földjét; ha ninesen erőd, tőlünk hiába kérdegetsz; számodra tehetős hátbeli erőt hol vegyünk? számodra járható mellybeli erőt hol vegyünk? Ha meg vagy áldva erővel, Numi Tarom atyánk áldott meg.

Ötözködék, kiméne. A *kacsabőrt* magára ölté, az elérhetetlen fenekű tenger vizébe úszék alá. Vad kacsa alakjában méne be. Sokáig járt, rövid ideig járt, lélekezete megszorúla, kibukék. Másodszor méne be. Sokáig járt-e vagy rövid ideig járt, az alsó földre sehhol sem jut le; lélekezete megszorúla, megint kibukék. Harmadszor is bémene. Ugyanannyi ideig járt, földet nem talál; lélekezete megszorúla, megint fölmeneküle.

XII. Atyjához anyjához bémene, 's szól atyjának. Oh atyám anyám! hét éjig bár jártam, hét napig bár jártam, az alsó földre nem jutottam le; hátbeli erőm elhalt, mellybeli erőm ellhalt. Mond az öreg atya: Oh kis fiam, ha nekem fogod megmondani, neked segítő milyen hátbeli erőm van, neked adható milyen mellybeli erőm van? Ha meg vagy áldva tehetséggel, Numi Tarom atyád áldott meg; ha meg vagy teremve erővel Numi Koresz öreg által vagy megteremve.

XIII. Azután kiméne. A *buvár-kacsa* bőrébe öltözék. Megint a szent tenger vizében uszkála, alámene. Sokáig járt

vagy rövid ideig járt, föltetszék, egy maréknyi föld-darabot bukkanta ki. Előfelé gördíté: ha kis folyóképen gördíté, mint kis folyó olyanná lett; ha nagy folyóképen gördíté, mint nagy folyó, olyanná lett. Másodszor mene be. Sokáig ment, rövid ideig ment, maréknyi földdarabot hozza fel. Előre gördíté; ha tóképen gördíté, tóvá lett, ha vízképen gördíté, víz érül folyt. Harmadszor mene be, megint maréknyi földet keltete ki. Előfelé meneté: ha erdőképen meneté, erdőfélévé lett; ha rétképen meneté, rétfélévé lett. De bár meglett az ember ülő szent földje, *az egyre forog*, egy helyen nem áll veszteg.

Bémene, 's mondja atyjának: Oh atyám anyám, mit gondoltok? adjatok nekem tanácsot. Ambár kibuktattam az ember ülő szent földjét, az egyre forog, egy helyen nem áll veszteg. Az ember-évbeli idő beálltával mi módon él majd az ember? Akárhová menő lesz az ember, az azonképen menő földön egy helyen fog járni; levő fahuját meg sem találja, levő házát meg nem tanulja! — Felel az atya: Erőtelen kezű fiam, tőlem milyen tanácsot kérsz? ha tanácsot kérsz, Numi Tarom atyától kérj. Neked használó milyen segítő tehetségem van?

XIV. Öltözködék, kimene. *Vörös evet* bőrébe öltözik; hét foku ezüst hágesón mene föl megint. Körme erejének elhalta után, feje erejének elhalta után Numi Tarom atya ülő ezüst rúdú hajlékához juta. Numi Tarom öreg, fejét leeresztve ül vala. Lábaihoz borula, fölkele; megint leborula; harmadszor is leborúla. Numi Tarom öreg, fejét fölemelvén így szól: Kis fiam, milyen bajba, nagy bajba estél, hogy azért hozzám jöttél? Felel ő: Numi Tarom atyám, milyen nagy szükség ért engem? Bár éléhoztam mondottad szent földedet, bár teremtőtéd héjas földedet kibuktattam: nem áll veszteg egy helyen, mindig forog. Milyen hátbeli erővel erősíthessem meg a földet? ezen baj ért engem. — Numi Tarom atya így szól: Kis fiam, téged ezennel milyen hátbeli erővel áldjalak meg, milyen mellybeli erővel ajándékozzalak meg? Ha ezen magam birta *ezüst gombos övemet* veszed, menj le az alsó földre, 's rakd az egész föld körül. Ha teremtettem szent földem veszteg áll, neked jó; ha nem áll veszteg: többé ne kérj tőlem hátbeli erőt, mellybeli erőt.

XV. Alá mene, az ezüst gombú övet, megkerülvén a földet, körül húzá; legott teremtett szent földje veszteggé lön. Ember lába által elérhetetlen szent *hegy* támada, ember keze által elérhetetlen *hegy* ülepődék. Azután beméne 's mondja atyjának anyjának: Oh mégis megülepítöttem az

ember ülő szent földjét: de ki fog majd élni ezen a földön? mi módon lehet már embert teremteni? Felel az atya anyja: Kis fiam, ha tőlünk kérdezed, mi meg a halálhoz közeljutott ketten, honnan tudjuk, mi módon lesz ember? Kérdezd meg Nuni Tarom atyátul, mint fog az tanítani.

XVI. Egy éjjeli fekvése után, egy nappali volta után megint *fejés evet* alakjában fölnene oda. Öreg Nuni Tarom ülő ezüst rúdú hajlékába méne be; öreg Nuni Tarom lábához borula; másodsor leborula, föláll; harmadszor is leborula. Nuni Tarom atya fejét fölemelvén mondja: Kis fiam, vajjon evő étel szükibe estél-e, ivó víz szükségé ért-e, azért jöttél könyörögni hozzám? Felel ő: Nuni Tarom atyám, evő étel szükibe hogy estem volna. Az ember ülő héjas földjét előhoztam, az ember ülő szent földjét megülepítöttem: már ki fog rajta élni? Ember fia mi módon születik, erre kérek tőled tanácsot. — Nuni Tarom atya így szól: Kis fiam, az ember születését ezzel mondom meg neked: Ha majd hideg éles szelet támasztok, ha vastag szemű hó esik: *hóból gyárj emberi alakot*, melynek lába van, csinálj emberi alakot, melynek keze van; *lábás állatot* lábás alakuvá csinálj; *kezes állatot* kezes alakuvá csinálj; *szárnyas állatodra* nézve, *a szárnyas állatot* szárnyas alakuvá csináld, *a körmös állatot* körmös alakuva csináld.

XVII. Lemene, lejuta. Hó esék. *Hóból embert csinál*, gyúr; elindítja, darabbá szakad. *Lábás állati* alakot csinál; elindítja, élővé nem lesz, széllyel szakad. *Szárnyas állati* alakot csinál, gyúr; elindítja, darabbá szakad. Úgy elhala kedve s bémene. Szól atyjának anyjának: Ambár iparkodtam, élökké nem lesznek; adjatok nekem tanácsot! Felel az öreg atya: Millyen tanácsom van, hogy néked adjam? Ha tanácsot keressz, Nuni Tarom atyádhoz menj; hátbeli erőt attul kérj, mellybeli erőt attul kérj. Ha okos szóval értesít, ő értesít.

XVIII. Megint öltözködék, megint fölhága. Nuni Tarom atyához juta, lábához borúla. Nuni Tarom atya szól: Kis fiam, megint millyen szorúltságba estél, millyen szükség ért tégedet, hogy azért hozzám jöttél? Ő felel: Oh Nuni Tarom atyám, millyen szükség ért? Hátbeli erőm elhalt, mellybeli erőm elhalt, kezes alakú embert csinálok vala, lábás alakú embert gyúrok vala, elindítom, darabbá szakad, élővé nem lesz. Lábás alakú állatot csinálok vala, elindítom, élővé az sem lesz. Szárnyas alakú állatot gyúrok vala, hogy tolla lett, hogy körme lett, úgy csinálom vala; azt is elindítom, szélylyel olvad, élővé nem lesz. Erőm elfogyott. Hozzád megint tanácsot kérni jöttem. — Nuni Tarom atya felel: Kis fiam,

mert tőlem kérsz tanácsot, én neked azért még azt mondom: Ezennel menj le, egy részét földdel elegyítsd, egy darabját hóval elegyítsd, ember alakká így csinálj, lábas alakot azonképen csinálj; szárnyas állati alakot azonképen csinálj. Több neked szóló szavam ninesen.

XIX. Leméne, lejuta. Egy részét hóval készíti, más részét földdel készíti. Kezes alakú embert csinála, lábas alakúvá csinálá, hogy szeme lett, szája lett, úgy csinálá. Elindítá, *nevetre játsza két előre*. Így csinála embert; a milyen nagy a föld, mindenütt ember lett. Lábas alakú állatot kezdé csinálni, hogy lába legyen, hogy keze legyen, úgy csinálá; elindítá, a' lábas állat lábas alak módjára két előre, a' kezes állat kezes alak módjára ment el; a' föld egy része erdei vadaknak tárult fel. Szárnyas állatot kezdé csinálni, hogy szárnya lett, hogy körme lett, úgy csinálá. Elindítja, a' szárnyas állat repül, a' körmös állat körmével jár. Megtelék a föld; sokféle szárnyas állata készüle, az ember készüle.

XX. Bémene, atyjának anyjának mondja: Oh atyám anyám, mit gondoltok? az ember ülő héjas földjét megerősítöttem, az ember ülő korbelt idejét megülepitöttem; már lett ember. De mit fognak enni? Évő étel kell, ivó víz kell. Hogyan fognak élni, erre való tanácsot adjatok nekem! Felel az atyja: Kis fiam, az ember kezibe mikép esik az evő étel, én honnan tudjam? mi módon fog élni az ember, honnan tudjam? A halálhoz közel esett ember, a veszéshez közel jutott ember, honnan tudjak neked való okos szót. Numi Tarom atyádtul kérj hátbelt erőt, attul kérj mellybelt erőt; ha okos szóval értesít, ő értesít.

XXI. Azután megint öltözködék, *veres evet* bőrét ölté magára. Hétfokú ezüst hágesón mene föl megint, körmös evet alakjában. Eljut a Numi Tarom öreghez, lábához borúla, fölkele. Numi Tarom atya szól: Kis fiam, milyen szorúltságba estél, milyen szükség ért téged, hogy megint hozzám jöttél? Felel: Numi Tarom atyám, Numi Korosz öreg, mondottad embered lett, mondottad erdei vadad lett; tollas sokféle állatod lett: most mit mondasz, hogy egyék az ember? Éhező sziveiket mivel elégítik ki, fázó testeiket mivel melegítik meg? Én eziránt jöttem megint hozzád tanácsot keresni. Mivel mondod élniek, éhező sziveiket mivel elégited ki? — Teremts vízi halat! fiam; téged most ezzel ajándékozlak meg. Más-másféle halbul két halat ada neki. — Oh, kis fiam, menj alá az alsó földre; a' nagy folyóbelt fajta haladat a nagy folyóba ereszd, a kis folyóbelt fajta haladat kis folyóba ereszd: a tóba való haladat tóba ereszd: az ember korbelt idő mig tart, éhező sziveiket evvel elégítik ki.

XXII. Leméne az alsó földre, atyjához anyjához juta. Oh nevelő atyám anyám, Numi Tarom atyámtul ajándékot kaptam, hétféle hallal ajándékozott meg. Szól az atya: Kis fiam, ha megajándékozott, tehát a' mint Numi Tarom atyád mondta, úgy tedd meg. Tőlem mit kérdezesz többé?

XXIII. Öltözködék, kiméne. Nagy folyóbeli fajta halát nagy folyóba ereszté; kis folyóba való halát kis folyóba ereszté; tóba való halát tóba ereszté. Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után a nagy folyóhoz mene: nagy folyóbeli hala megnőtt, megívott, sokká lett; vize színéiglen uszkál vala. Kis folyóbeli fajta halát nézé meg: kis folyóbeli hala megnőtt, megívott, sokká lett, vize színéiglen uszkál vala. Tóhoz mene: tóbeli fajta hala megnőtt, megívott, vize színéiglen uszkál vala. Bémene, atyjához anyjához juta, 's mond: Im' atyám anyám, a' nagy folyóhoz mentem, nagy folyóbeli fajta halam sok lett, vize színéiglen jár; kis folyóbeli fajta halam ívott, vize színéiglen uszkál; tóbeli fajta halamat megnéztem, tóbeli fajta halam ívott, vize színéiglen uszkál. Mit gondoltok? Ezen vizi halamat, ezen erdei vadaimat miképen fogja meg emberem? éhező sziveiket miképen elégítik ki, fázó testeiket miképen melegítik meg? — Felel az öreg: kis fiam, tőlem ha kérdezesz tanácsot, én öreg ember, milyen tanácsot adhatok? Ha tudni akarod, mint lehet az erdei vadat fogni, mint lehet a' vizi halat fogni, Numi Taram atyádhoz menj föl.

XXIV. Vörös evet bőrébe öltözkék megint. Hét foku ezüst hágesón méne föl megint, vörös evet alakjában. Körme erőtlenné lön, feje erőtlenné lön. Numi Tarom atya ezüst rúdu hajlékába mene be. Numi Tarom öreg, fejét leeresztve ül vala; lábához borúla, fölállá; megint lábához borúla, harmadszor is lábához borúla. Numi Tarom atya fejét fölemelé s mond: Kis fiam, milyen evő étel szorultságába estél, ivó viz szűke ért, hogy megint hozzám jöttél könyörögni? Felel: Numi Tarom atyám, Numi Korosz öregem! evő ételnek milyen szűke ért volna, ivó víznek milyen baja ért volna? Teremtötted embered az egész földön elterjedt; mondottad erdei vadad az egész földön lett; a' szárnyas állat szárnyas állatképen nőtt meg; a' lábas állat lábas állatképen szaporodott; emberem ember-módra szaporodott; vizi halam vízi hal-képen ívott. Teremtötted embered hogyan elégítse ki éhező szívét, fázó testét hogyan melegítse meg? Teremtötted vizi haladat, erdei vadadat miképen lehet megfogni, mi móddal esik kézbe? Erre jöttem most hozzád tanácsot kérni, mi móddal mondod hogy az történjék.

XXV. Numi Tarom fejét leeresztve csak ül vala. Fejét

fölemelvén mond: Kis fiam, megmondom hát néked, hogy teremtöttem erdei vadamat, vízi halamat mi móddal lehet fogni. Az alsó népnek ülő hójas földére menj alá, ott teremt erdei fám vagyon. A kemény hajlós fának egy hajlatját vágd le, az igenes hasábos fának egy hasábját mессd le; a' két fát illeszd egybe. Az *Ób*-ban teremtett vízi halambul egy keesege félét fogj esónakodba, főzd meg a' tűzben, ragaszd egybe a fát, forgasd egybe; abbul ijjat csinálj. Teremtöttem erdei vadam kinyomaztatik, megközelítetik, nyíllal meglövetik; ezen módon kézbe esik. Ha szárnyas féle állatot közel érik, azonképen *vashul* nyilat csinálj, nyelét fából csinálj; szárnyas féle sok állatot közelérvén, azon nyíllal öljk meg. Teremtettem vízi halomra nézve, *ha nyár leszek*, mind folyónak, mind tónak száját gerébbel rekeszszék be. Teremtött erdei fámnak héját lehasítják, a' gyökeres fának gyökerit veszik, vékonyra hasítják, halászó kosarat fonnak; vízbe teszik, teremtöttem vízi halam maga megyen belé. Tél beköszöntével, mind a kis folyót mind az *Ob*-ot gerébbel rekesztik el; hálót fonnak, azt tedd vízbe, teremtöttem halam magátul megyen-be. Míg az ember-évbeli idő áll, az ember-korbéli idő leend, éhező sziveiket úgy elégitik ki, fázó testeiket úgy melegítik meg. Majd erdei vadat kezdenek fogni, lábás féle állatot fognak, szárnyas féle állatot fognak; a bőrt lenyúzzák; a ködmönre szoruló ember fázó testének ködmönt csinál majd, bundára szoruló ember bundát csinál, bekesre szoruló ember bekest csinál; fázó testét úgy melegíti.

XXVI. Lemene az alsó földre, a' magánosan álló atyai házhoz juta, *magánosan* álló anyai házhoz juta. Mondja öregének: Numi Tarom im így tanított engem! Felel az atya: Mint Numi Tarom meghagyta, úgy tedd meg; ha erőd van, úgy csinálj meg, ha tehetséged van. Ha tőlem kérdezzgeted, anyád előregedet, én előregedtem, mind ketten a pusztuláshoz közel jutottunk, neked szóló milyen okos szónk lehetne. Ha van hátbéli erőd, magadnak van; ha mellybéli erővel megáldattál, magad vagy megáldva.

XXVII. Azután öltözködék, kiméne a népet tanítani az egész földön. Az ijjal vadászó embert ijjat tanítja csinálni; a nyíllal vadászó embert nyilat tanítja csinálni. A vízi halat fogó embert hálót fenni tanítja, halászó kosarat fenni tanítja. Nyár lesz, nyári gerebet csinálni tanít; tél lesz, téli gerebet csinálni tanít. A pónéval halászó embert, pónét csinálni tanítja, a kerítő hálóval halászó embert, kerítővel halászni tanítja.

XXVIII. Azután az erdei vadat fogó ember ijjat csinál, nyilat csinál. Erdőre megyen, az erdei vad útját megtalálja,

nyomát követi, megközelíti, nyíllal lövi, s ott megöli; bőrét lenyúzza, elkészíti, lusát haza viszi. A leányos ember a leánya szívét elégíti ki, fias ember a' fia hasát tölti meg. — A vízi halat fogó ember, midőn nyár lesz, nyári gerebet csinál, a' fa sík héját lehasítja, gyökeret vesz, vékonyra hasítja, halászó kosarat fon, vízbe teszi. Más nap kimegyen, az vízi hallal teli van; haza viszi, lányos ember a' lánya hasát tölti meg, fias ember a' fia szívét elégíti ki. Pónéval halászó ember a' hegyen termő paréjt kinyövi, héját lehúzza, fonalat csinál, hálóvá szövi, vízbe bocsátja, a' vízi hal maga megyen belé. Kerítő hálóval halászó ember, a' fa héjárul szálakat luszogat le, kötélle fonja, a' héj-fonlat egybeköti; lebocsátja, a' vízi halat partra vonja, a' leányos ember a' leánya hasát tölti meg, a' fias ember a' fia szívét elégíti ki.

XXXIX. Megülepődött a' föld, lett a' nép. Úgyde e nép mi módon fog lenni, mi módon fog nevelődni? — Mondja atyjának anyjának: No a' népet előhoztam, az erdei vad szaporodott, vízi halam szaporodott, emberem lett, a' föld megülepődött; vízi halat kezdenek fogni, erdei vadat kezdenek fogni, sziveiket kielégítik, hasaikat töltik, testeiket melegítik. Jövőben a' népnek mi módon lesz leánya, fia? erről mondjátok meg nekem, mit gondoltok, erre adjatok nekem tanácsot: Felel az atya: Kis fiam, téged oktató milyen tanácsot adjak? Ila tanácsot keressz, Numi Tarom atyádhoz menj föl, attul kérj tanácsot.

XXX. Kiméne, öltözködék, *vörös evet* bőrét ölté magára. Hét foku ezüst hágesőn ment föl megint. A' körmös állat körme erejének elhalta után, a' fejes állat feje erejének elfogyta után, Numi Tarom atya ülő ezüst rúdu héthajléka végibe bemene. Numi Tarom atya fejét leeresztve ül vala. Napfényes szent asztala elé lépe, földre borúla, felállta; megint leborúla; harmadszor is Numi Tarom atya lábaihoz borúla. Numi Tarom atya hét hajfonadékú fejét fölemelvén mond: Kis fiam, mi dolog végett jöttél? az evő étel milyen szorultságába estél, vagy az ivó víznek milyen szűke ért téged? Felel: Numi Tarom atyám, evő étel szűkibe hogy estem volna, ivó víz szorultságába hogy estem volna? Teremtőtted embereid vízi halat kezdetek fogni, erdei vadat kezdetek fogni, éhező sziveiket kielégítik, tölthető hasaikat töltik, fázó testeiket melegítik. Amde jövődre hogyan ülepítéd az ember-évbeli időt, mi módon rendezed, hogy legyen az ember-korbéli idő? leányos embernek mi módon rendezed, hogy legyen az ember-korbéli idő? leányos embernek mi módon lesz leánya, fias nőnek mi módon lesz fija? Erre jöttem hozzád tanácsot kérni. — Numi Tarom atya fejét leeresztve

csak ül vala. Fejét fölemelvén mondja: Kis fiam, milyen tanácsot adjak most neked? Menj le, egy nőt egy férfit szerezz egybe, úgy az ember-évbeli idő megülepszik, az ember-korbéli időt megülepítem; attul fogva lesz majd leány, attul fogva lesz majd fiú.

XXXI. Lemene, atyjához anyjához juta és mond: Numi Tarom atyám meghagyta, hogy egybeszerezsek nőt férjet, úgy megül az ember-évbeli idő; leány attul fogva lesz majd, fiú attul fogva lesz majd. Felel az atya: A' mint Numi Tarom meghagyta neked, ha van erőd, ha van tehetséged, azokép tedd meg.

Felöltözök, és kiméne. Az egész föld népe közt egy-egy nőt egy-egy férfit együttélésre szerze össze. Lányuk kezdé lenni, fiók kezdé lenni.

XXXII. Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után a széles földön való népét nézni mene. A leányos embernek leánya nőtt, a' fia szaporodott. A' Numi Tarom teremtötte szent földön már el sem bírnak férni. A' hegyen termett fa kevés, az erdőn termett erdei fű kevés, annál több az ember fija, annál több az ember leánya. Sűrű légy gyanánt nyüzsögnek, sűrű darázs gyanánt ziboganak. Erdőre menni nem férnek el, vízi halat fogó helyen nem férnek el. Hazamene, atyjának anyjának szól: Oh atyám anyám, mit gondoltok? Ember-fiam már nem fér a földön, az erdőre járó ember erdei vadat fogni nem fér el, vízi halat fogó embernek szükké lett a vízi halat fogó helye: milyen tanácsot adtok nekem? Felel az atya: Vénülő kezünk megvénült, vénülő lábunk megvénült, néked segítő milyen hátbeli erőnk van? Ha okos szót keressz, Numi Tarom atyádhoz menj fel; előre látó okos szót attul kívánj, előre látó okos szót attul kérj.

XXXIII. Öltözködék, vörös evet bőrét ölté magára; hét foku ezüst hágeson méne föl megint. A' körmös állat körmének ereje elhala, a fejes állat feje erejének elholta után Numi Tarom atya ülő ezüst rudu hét hajléka végibe mene be. Nap-fényes szent asztala előtt földre borúla, felállá; másodszer megint leborúla; harmadszor is Numi Tarom lábaihoz leborúla. Numi Tarom atya fejét fölemelvén szól: Kis fiam milyen nyomorba estél, milyen inségbe estél, hogy azért hozzám jöttél? — Numi Tarom atyám, hogy milyen bajba estem? milyen szükségbe estem? Te teremtetted emberednek, te előszólítottad emberednek leánya kezdett lenni, fia kezdett lenni. Vadászó helyen nem férnek el; erdei vadat ölni nem férnek el, vízi halat fogó helyen nem férnek el. A' vízi halat fogó embernek a' vízi halat fogó helye szükké lett. Te teremtetted erdei fád kevés, emberem több lett. Te terem-

tetted erdei füved kevés, emberem több, lánya nálánál többre szaporodott. — Erre Tumi Tarom szól: Ézennel megmondom néked, mint fognak élni. Vidd le a' *Kuly-ater*. Ha lejutottál, az szenvedést fog szerezni, betegséget fog okozni, hogy mennyi néped meghal, ugyanannyi néped fenn is legyen. Ez hadd vadászsza az erdei vadat, hadd fogdossa a vízi halat, földed tágassá lesz, vized tágassá lesz. A' vízi halat fogó embernek a vízi hal útja tágassá lesz, erdei vadat fogó embernek az erdei vadjárta helye tágassá lesz.

XXXIV. Lemene, lejuta. Atyám anyám, Numi Tarom atyám megmondta, miképen fognak élni. A' Kulyatert adta, lehoztam. Felel az atyja: A' mint Numi Tarom atyád meghagyta, úgy tedd meg, tőlem mit kérdezzs többé? — Kíméne, elbocsáta a' Kulyatert.

Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után népét az egész földön nézni mene. Ugyanannyi népe holt, ugyanannyi népe élő. Leányos embernek a' mennyi leánya elhalt, ugyanannyi leánya feujár. Fias embernek is a' mennyi fija elhalt, ugyanannyi fiat fölnevelt. Az ember-évbeli idő megvan már ülepedve, az ember-korbéli idő meglett. Most ezen boldogságban élnek.

(*Hunfalvy Pál* fordítása után).¹⁴

B) Finn.

Kalevala első rúnójából.

a)

Impi vala a lég lánya,
Kave, Luonnatar magzatja,
jámorságát megtartotta,
mindéltig a szűzességét
a' lég téres udvarában
a' térséges sík virányon.
Únodalmas lön el végre
's rideg neki ott az élet,
folyvást egy magának lenni,
folyvást szűzességben élni
a' lég tágas udvarában
terjedelmes pusztaságban.

Mostan a'ábocsátkozék,
leereszködék a vízre,
a tenger tiszta hátára
mérhetetlen nyílt térségre.
Nagy vihar kezdett támadni,
kelet felől szél dühögni

b)

Vala egy szüz, lyánya légnek,
Tündére a természetnek,
Éle hosszas nagy szentségben,
Mindenkoron szűzességben,
A lég hosszú udvarain,
Egyenletes sivatagin
Az idejét unni kezdé,
Élte módját idegenlé
Egy 's egyedül maga lévén,
Szűzi módra éldegélvén
A lég hosszú udvarain,
Elhagyatott sivatagin,

Ő tehát most lejebb szállott,
A habokra bocsátkozott,
A nagy tenger nyílt hátára,
Kiterjedett síkságára;
Im támad egy szörnnyű vihar,
Kelet felől bős zivatar,

a' tengert habbá kavarta,
hullámokra duzzasztotta.

A' szűzet a' szél ringatta
a' tengernek kékés hátán,
habszegélyezett hullámán :
a' szél méhét megihlető,
a tenger teherbe ejtő.

. . . Hordá most nehézkes méhét,
méhe teljét fájdalommal
egész hétszáz száz éviglen
kilenczed ember koriglan :
még sem születők a' gyermek,
nem jött világra a magzat

(Kihagyás.)

Jött egy szép madár, a' kácsa,
röpült és közel libegve
fészeknek helyet keresgél,
földet, hol szállást vehessen.

Ekkoron a' víznek anyja,
víznek anyja, a' lég lánya,
fölemelte a tengerbül
térdét, vállát a hullámból,
hogy a kácsa fészket rakjon,
rajta kedves nyughelyt leljen.

(A' kácsa fészket rakván a térdén)
tojásait bele rakta,
hat tojását sár-aranyból,
hetediket kemény vasból,

(Most költeni kezd a kácsa, Impi
térde megmelegszik visszarántja, 's
a tojások legördülvén darabokra
törnek. De)

a tojások az iszapban, 's vízben,
darabkák el nem enyésztek :
darabkák mind elváltoztak,
és szépen átalakultak :
a tojás alsó feléből
lett a föld alsó hajlatja ;
a tojás felső feléből
az ég felső boltozatja ;

Mely a tengert felforrasztá,
Hullámaít felkavará.

Szél a szű et hintáztatá,
Hullám a lyánt hajtogatá,
Köröskörüil a kék sikon,
Tornyosodó hullámokon :
Szél a méhét tele fuvá
A tenger megvinstagítá.

Hordja vala nehéz terhét
Méhe kínos jajos teljét
Egész hétszáz esztendeig,
Kilencz korszak mig eltelték,
De a magzat még sem lett meg,
Nem született meg a gyermek

(hármineznégy sor kimaradt.)

Erre kevés idő várva,
Mindössze is nem sokára,
Kácsa jöve, ékes madár,
Ott röpködvén most arra száll,
Fészek-helyet keresgetvén,
Lakóhelyet nézegetvén.

Épen akkor a víz-anya,
A víz anya, lég leánya,
Felveté a térd-kalásását
Habokból a lapoczkáját,
A kacsának fészekhelyül,
Kegyes szálló telepél.

Fészket rajta meg is rakja,
S arany tojást tojik abba,
Raka rá hat arany tojást,
Hetedikül egy vas tojást.

A tojások nem jutának
Részi sárba nem hullának ;
Töredéki váltak jóra,
Gyönyörű szép darabokra :
A tojásnak alsó fele
Alsó anyaföldde leve.

A tojásnak felső része
Elváltozék felső égre,

sárgája felső feléből
képződött a ragyogó nap :
fehére felső feléből
lett a fénylő hold világa ;
mi tarkás volt a tojásban
lég-felhővé képeződött.

(*Fábián Isteán* után.)

Sárgájának felső színe
Vállott nappá fenn sütnie,
Fejérének felső része
Ez meg holddá derengnie,
A tojásban mi tarka volt
Csillaggá vált s égen ragyog,
Mi fekete vala benne
Felhő lett a levegőbe.

(*Barna Ferdinánd* után.)

V. A két ös hitrege egybevetése.

A két hitrege közül melyik az eredetibb. A vogul mondá előnye a Kulevala elbeszélése fölött. Indogermen „világotjás.”

A két mondát imént „ugor hitregék”-nek neveztük. Itt származásuk tekintetében „altajiak-nak” nevezhetjük. Altajiak e hitmondák, a mennyiben nem egy népágazat magán szellemi kincsét tekintjük bennök, hanem nagy nyelv-család ös örökét, melyből egyenlő részt kaptak a kiházasodott örökösök talán mind a heten, tehát mongol, mandsú, török-tatár, szamojéd, finn és az ugorok többi családja.

Mentől nagyobb vala azonban a szétágazás: annál kevésbbé maradt meg az egyöntetőség. A „Teremtés” mondája más vogul, más finn előadásban. Vajjon melyik az eredeti, mondhatni: *altaji szöveg*; melyik fogott élni nemzetünk egykorú hagyományában?

Az egybevetés mindezen kérdésekre nem ad feleletet ugyan, hanem adja legalább a valószínűség körvonalait.

A „Teremtés” vogul mondája, miként látszik, a bolygatatlan közös hitrege maga s ha nem volna is az; de minden esetre közelebb áll hozzánk, mint a finn rúnok elbeszélése.

A vogul „Teremtés” főszemélye *Numi Tarom*, a mennyben lakó, sajátlag pedig a *felső világ*, az ég, a menny, „melyet a szem a föld felett mint erősséget lát, nappal kék színben vagy felhőkbe borúlva, melyekből villám, dörgés, hó, eső, szél törnek ki, éjjel csillagokkal ragyogva, s a melyen a nap és hold járnak.”

Numi Tarom tehát első jelentésében felső világ, ellentéte a tenger-vizének, az alsó világnak. A vogul mondák Numi Taromja már személy ugyan, de helyhez, lakó egéhez kötött személy; „a szent asztala előtt nyugalomban ülő öreg” nem tölti ugyan idejét teljes semmittevésben: kijár vadászni, miként más vogul énekekből tudjuk, az elejtett vadakat maga czipeli haza, eltörött, életlen baltáját, fejszéit maga javíttatja ki, maga építi a vas- és ezüst hajlékokat; de mindez nem a földön történik. Ide nem ereszkedik alá. Még a teremtést is mással hajtatta végre.¹⁵ A vogul monda Numi Taromja koránt sem Ukkó még, és épen régiség és az eredeti fölfogás tekintetében a vogul elbeszélés fölötte áll a finn mondának.

A vogul monda nem mondja, kik voltak a férfi és nő, kiket Numi Tarom „vas kötélén, ezüst-bölesőben” leeresztett. Fiának, *Elmpi*-nek (a levegő fia) neve után ítélve atyja talán *Impi* fogott lenni, anyja pedig finn tájékozódás után indulva: a természet. Fiók *Elmpi* nem *lég-*, *levegőfia* értelmezésben vonja magára figyelmünket, hanem azon körülménynél fogva, hogy a nyelvtudósok értelmezése szerint mai *ember*-szavunkkal egyenlő értelmű.¹⁶

A vogul monda tehát *ember*-szavunkat mythologiai dicsfénynyel veszi körül, midőn a teremtés főszereplőjének nevét vogul kiejtéssel *ember*-nek regéli s ez által hallgatag minket ezen hitregének, mit a finn rúnó nem teszen, több, mint fele birtokosává avat.

Fölötte áll a vogul elbeszélés a Kalevala ezen énekének abban is, hogy amaz mondáját saját földéhez köti. A „teremtett szent föld” hazája neki. Az *Ural hegy keletkezése* a „Má kul'item majt” XIV. XV. szakaszaiban oly szép eszményítéssel iratik le, mintha csak a kedvünkért, kik az első magyar bölesejét és sírját e tájakon keressük, lett volna kitalálva. Hogy az oroszok nyelvökön *kószikla öv*-nek, *föld-öv*-nek nevezik az Uralt; hogy Herberstein följegyzése szerint a XVI. század elején, midőn magyarok is laktak még tövében, a *világ övének* (cingulus mundi) neveződék, — jelentéktelen adat mondánk fontosságára ahhoz képest: hogy maga az *Ural* sem jelentene egyebet *tatár nyelven*, mint *öv*-et.¹⁷

Az más kérdés, vajjon a vogul teremtsi monda s így e részlet is eredeti-e? Némelyek tagadják.¹⁸ Minket az ügyes alakítás egészen kielégít s nem hiányzik a valószínűség, hogy a kettő közül ez forgott őseinknek ajakán is.

A Kalevala kérdésben levő első éneke legérdekesebb részletének méltán az tartatik, mely a vízszinén elaléltan úszó Ilmatárnak ölen megfészkesedett esoda-madárról s azon arany tojásokról (egy vas is volt közte) szól, melyek eltört részeiből alakult a látható világ: az ég boltozatja, a föld gömbölyűsége, a nap, hold, csillagok és a felhők.

Ez ellen azonban azon alaposnak vélt kifogás támasztható, hogy gondolatnak indó-germán kölesönzés, s hogy az altaji nagy népesaládnak egészben soha sem volt ez vallási mythosza.

A világtojásból való alakulása a látható mindenségnek őskori mythosz, melynek legrégibb nyoma a hinduk szent könyvében található. Manu törvénykönyve szerint: a világ nem létezett, setét, érzékkel nem érezhető, a gondolatnak megfoghatatlan s mintegy álomba merült volt, midőn az öröktől létező, a magától eredő, a megfoghatatlan fényesen megjelent s óhajta jött magából még más lényeket is teremteni, erre a vizet teremté s magot eresztett belé, ebből lett az *arany tojás*, melyben magától eredett Brahma a világotya, a szellemi lény, ki első vőn testet, miután a tojásban egy isteni évszakig volt, azt gondolatával két részre osztá s *e két félből alakította az eget és földet, közéjük helyezé a levegőt, a nyolcz világrészt, a víz-nek* állandó helyet szabott. — A tojás részeiből lesznek az ég és föld, a folyók és levegő, nap és csillagok.

Szakasztott mása ezen mythosznak, mely méltó a szemlélődve eszmélkedő hindu természethez, a Kalevala világteremtése, mely sokat kopott hosszú nagy útjában, míg verőfényes hazájából Skandináviába, a finnek szomszédságába eljutott.

Ez lehet magyarázata az *eszt-regének* is, mely szerint a pürje madár arany bokorban fészkel s költi ki tojásaiból a napot, holdat.¹⁹

Hogy az arany tojás mondája nem altaji eredetű, azt

más tekintetben is könnyű beigazolni. Az altaji népeknél, a mennyire a töredékekből kivehetjük: a nap, hold és csillagok nem tárgyak, hanem személyek, az égnek szülöttei és nem teremtményei. A voguloknál *náj-pi* (= asszonyfia, a nap) Numi Tarom-nak (a felső égnek) és feleségének gyermeke s nincs is más neve, mint: asszonyfia, fineska. A napnak volt még nevelő anyja is, aki őt a földön elhagyatottságában fölnevelé s a világ fényévé tevő: a *hajnal* nagy asszonya, *Kallész* asszony.

Érintettem már, hogy a vogul monda helyhez kötött, ezt az *Ob folyó* tekintetéből (l. XXV. szakaszt) ismét hangsúlyoznom kell. S általában szólva a vogul *Teremtés* a nagyobb naivság mellett rendszeresebb is lévén és kimerítőbb is, méltán tekinthetjük ezt a Kalevala tudakosabb éneke mellett az őshaza első hitregéjének.

VI. A vogul Teremtés-monda átmeneti változatai.

A régibb és újabb vogul teremtési monda között észlelhető különbség. Átmenetkori maradványok a mordvaiaknál, eszermiszeknél, törököknél és mandsuknál.

Reguly Antal jegyezte föl a „teremtés mondáját”. Valami negyven évvel utána Munkácsi Bernát nyelvészünk járt a vogul földön és neki már az *Ördög fejedelem-regét* mesélék el a teremtés-monda helyett, melyben a jótkönyv Elmpit Numi Tarom mellett a fondorkodó és rossz akaratú Nuláter helyettesíti. Kis-isten helyett maga az Ördög! A kereszténység nagyobb terjedésével módosúlania kellett azon ősi felfogásnak, mely szerint Isten nem teremt, hanem csak teremtet és csak is közvetve érintkezik az alsó világgal. A monda teremtő kis-istenének az új felfogással szemben nem marada más teendője, mint hogy az Isten által végzett teremtés tétlen szemlélője legyen vagy a szentírás ördögének szellemében módosítsa az elbeszélést az által, hogy a teremtés célját: az emberek boldogságát akadályoztassa tőle telhetőleg.

Nevezetesen átmeneti (felében még pogány) változatai, melyekben az isten még nem maga teremt s bizodalmasának

rosz akarata idézi elő az embernek romlását, a miről az első vogul monda természetesen még semmit sem tud.

Ezekből egy-kettővel, ha helyes a felfogásom, annál inkább elő kell hozakodnom, mivel az idevonatkozó magyar hagyományok érthetőségére gyakorlati magyarázatul szolgálhatnak.

A földalakulásnak mondája a *mordvaiaknál* kevésse elszelött ilyenforma vala:²⁰

„Egyszer, mikor még a világon vizen kívül semmi egyéb nem volt, Csám-Páz (a mordvaiak Numi Taromja) a nyílt tengeren egy kőszálon hínbálódzott, magában azon tanakodván: hogyan teremtsen meg és kormányozza a látható világot.

Mondá tehát: „se testvérem, se oly társam, akivel e dolgot megbeszélhetném.” Így szólván, kedvetlenül a tengerbe pökött, s tovább haladt.

Darab utat úszkálván, körültekinte Csám-Páz s észrevevé, hogy a nyála egy nagy hegygyé változott, mely utána uszik vala. A hegy elpusztítása ezeljéből Csám-Páz ráütött a botjával. Legott előugrék belőle Saitán s így szóla:

„Nagy gondban vagy oh Ur, a miatt, hogy ninesen se testvéred, se oly társad, a kivel tanakodhatnál s megbeszélhetnéd a világ teremtését; én, ha úgy tetszik, kész vagyok testvéreddé lenni.” Megörült neki Csám-Páz s mondá:

„Jól van tehát, légy nekem nem ugyan testvérem, de igen is társam. Alkossuk meg a földet. Miből csináljuk? Vizen kívül itt semmi egyéb ninesen.” Saitán hallgat, de hogy tudja ő, miből kellene a földet megalkotni.

„Bukjál alá bajtárs a tengerbe, mondá neki Csám-Páz, a fenékén főveny van. Hozz belőle egy keveset, majd abból csináljuk a földet.”

„En is épen azt akarám mondani, bátya,” okoskodék Saitán, a ki nem akará mutatni Csám-Páznak, hogy őt magánál többnek, és többet-tudónak tartja, s Csám-Pázt folytonosan testvérének szóllítja vala, holott ez őt csak bajtársául fogadá el.

„No szállj tehát alá a fenékre fővenyt hozni, mondá Csám-Páz, de arra vigyázz, hogy mikor hozzá akarsz kezdeni, az én nevemet említsd.” Saitán alábukott a fenékre. De büszkeségében nem akará a Csám-Páz nevéét említeni, hanem e helyett a magáét említi vala. Azért tehát egy szemet sem kaphatott: a tenger fenekéről láng

esap vala fel és Šaitánt köröskörül megégeté. Így megéve felszálla a tenger színére.

„Nem tudok, bátya, mondá Cšám-Páznak, egy szemét sem felhozni, mert a tenger fenekéről láng üti föl magát s majdnem egészen tönkre tett.”

Eredj még egyszer bajtárs a tenger fenekére, mondá ismét Cšám-Páz, csak nevedet említsd s nem fog bántani a láng.” Šaitán ismét lement a tenger fenekére, de gőgje most sem engedi vala neki a Cšám-Páz nevét említeni. Šaitán ismét csak a maga nevét emlité, és a tüzláng keményen megperzselé újból. Šaitán ismét fölszálla s Cšám-Páz előtt megint főveny nélkül jelenék meg.

„Hát hogy s mint jártál bajtárs; hoztál-e fővenyt?” kérdé tőle Cšám-Páz.

„Nem hoztam bátya. A tüzláng még az előbbieknél is jobban megégetett.”

„Említéd-e bajtárs az én nevedet?” kérdé Cšám-Páz. Šaitán mivel okosabbat tenni nem tudott, megismeré, hogy a Cšám-Páz nevét nem említette.

„Micsoda nevet említettél bajtárs?”

„A maganét bátya,” felelé Šaitán.

„Hallod-e bajtárs? monda erre Cšám-Páz, eredj harmadszor is a tenger fenekére, s hozz onnan fővenyt az én nevem említvén. Hanem tartsd eszedben bajtárs, hogy ha megint nem az én nevem említended: a tüzláng egészen meg fog égetni úgy, hogy nem marad belőled semmi.”

Šaitán tehát harmadszor is lemene a tenger fenekére s csakugyan most félelmében a Cšám-Páz nevét emlité s hozza is egy tele szájnyi fővenyt. A tenger felszínére jutván, át is adá a fővenyt Cšám-Páznak; de nem mind, hanem egy részét visszatartá a pofájában, így gondolkozván magában: legyen, hadd teremtsen meg a bátya a maga földjét, majd én is megteremtem a magamét.

Cšám-Páz elkezdé a fővenyt a tengeren ide s tova szórni, mely növekedés által földdé alakult át. Hanem azon mértékben, melyben a főveny-szemek a tengerben növekednek vala, azon módon kezdének azok is duzzadni, melyek a Šaitán pofájában elrejtve valának. A feje egész hegygyé nőtt tőlök. Kiállhatatlan fájdalmat érezvén, elkezdett Šaitán szörnyen ordítani.

„Minek kiáltasz bajtárs?”, kérde tőle Cšám-Páz. Šaitán nem tudott jobbat tenni, mint megvallani.

„Nem köptem ki bátya, mondá, a földet egészen a számból, most elkezdett a föld nőni a fejemben, s tűrhetetlen fájdalmam van tőle.” Cšám-Páz megüti kormánypálcájával a Šaitán fejét és mondá:

„Köpd ki a fővenyt bajtárs és gyógyulj meg!“. Saitán elkezdé a fővenyt kiköpní a szájából, de oly erővel, hogy a nyirkos s még eléggé meg nem szilárdult föld rengeni kezdett bele s ezen földrengésből támadtak a mélységek, hegyszakadékok és völgyek, abból a fővenyből pedig, melyet Saitán kiokádott, a halmok, hegyesü-esok és bérezek támadának.

Amint Saitán a bajától megszabadúlt, mondá neki Csám-Páz:

„Nem való vagy te nekem bajtársnak, mert rossz vagy, én pedig jó vagyok. Légy tehát átkozott s eredj a tenger feneké alá, a más világra, abba a tűzbe, mely megégetett, mert a *gógöd* nem engedte említeni a teremtd nevét. Ülj ott, s szenvedj ott mindörökké!“

Eddig a mordva monda, mely koránt sem áll magában. Így a teremtés segítő társa elfajultnak mutatkozik ugyan- csak azon oknál fogva (miután még a gondolatmenet is ugyanaz) a *voljákok*-nál és *csereμισz*ek-nél is. Utóbbiak világteremtési hitregéjét is közöljük rövidebb kivonatban azon okból, hogy nyilvánvaló legyen: a keresztény és muzulmán világnézet mennyire jelentékenyen módosította a vogulban nyilatkozó ősi altaji felfogást a finn- és ugor-*águál*. Az istenek fia- és unokájából itt is, ott is ördög lesz, és a teremtés segítő társából annak átka és megrontója.

Itt a finn-*csereμισz*ek hiedelmét adjuk röviden, mint egyszerűsrimind az ugor *voljákok*knak is mondáját.

A *csereμισz*eknél *Jumó* a felső égbeli, a vogul *Numi Tarom*, *Keremet* pedig *Jumó* öccese, tehát nem unokája, miként *Elmpi* volt.

„*Keremet* ugyanazt akarta mívelni amit *Jumó* (a vogul *Elmpi* és *Numi Tarom*.) Így midőn *Jumó* a földet megalkotta, megparancsolta a végnélküli vizeken gácsér képeben evező *Keremet*nek, hogy a tenger fenekéről hozzon föl tengerfenéki földet. S csakugyan *Keremet* leszállott a tenger fenekére és hozott is földet onnan, de nem adá át mind *Jumónak*, hanem egy részét megtartá a szájában. Midőn *Jumó* a kapott földre ráhivallott s azzal a vizeket beborította (kezdetben mindent víz borít vala). *Keremet* is kiszórta szájából a földet. A hová *Jumó* szórta a földet, ott gyönyörű síkságok, legelők és erdők támadtak, a hová pedig *Keremet* hányta a magáét, ott hegyek és kopár sziklák keletkeztek. Ismét más ízben, midőn *Jumó* a

kövekből védő szellemeket alkotott, súlyos kalapácsesal verdesvén reájok, történt, hogy a kiütött szikrák védő szellemekké változtak. Keremet azalatt, míg Jumó aludt, ugyanazt akarta csinálni; de a Keremet kalapácsütései alatt a támadott szikrákból nem jó, hanem gonosz szellemek támadtak. Midőn Jumó az első embert alkotta, Keremet megint bele avatkozott. Midőn Jumó az első embert teremtette, és a lélek alkotása végett más helyre ment, a megteremtett test mellett oltalom végett fekete kutyát hagyván, Keremet nem késett fölhasználni a Jumó távollétét és hogy az ebet részére hódíthassa, mely az ember testét őrzi vala, oly roppant hideget támasztott, hogy a kutya majd hogy el nem vészett bele s így aztán, midőn Keremet az ebet sűrű szőrrel ellátta, tehát ez csupa háladatosságból Keremetet a testhez eresztette. Most Keremet ráköpött az ember testére, a mivel beleültette egyszersmind a bűn kezdetét.²¹

Ami magát a *finneket* és a velők közeli atyafi *eszteket* illeti, ezeknél, miként vitatva is volt már, a skandináv szomszédság a hindu fölfogás szellemében módosítá a világteremtés eredeti hitregéjét.

A vogulnál látjuk ősmondát még kevésbbé találjuk meg eredeti mivoltában az altaji nagy néptörzs öregebb család-tagjainál: a *törököknél* és a *tatárfujnál*. Annál kevésbbé, mert kelet vallásainak egyik szent földjétől Irántól korántsem hetedhét ország választá el őket s az izlam fegyveres hittérítői elég korán föltámadának, hogy a próféta mesés elbeszélésének a szomszédságban és így köztök is hiveket szerzenek. A finneket kivéve meg is tetszik mindnyájának hagyományában az izlam hatása.

A vogulnál legtöbb ideig föntartott teremtési ősmondát a töröknél és mandsuknál következő változatban találjuk föl:

a) a *török legenda szerint* „az ember teremtése”-nek sora a következő volt:

„Megalkotta Álláh az embert, és a földet jelölte ki lakóhelyéül. Es midőn megjelent az első halandó és gyönyörködtek az égiek Álláh e csodálatos alkotásán, előjött a rossz szellemek ősapja és irigység szállotta meg lelkét. Rontani akart a jóságosnak alkotásán és ráköpte kárhuzatos nyálát az első ember tiszta testére. Ott érte a mocsok a köldöke táján és ezzel akarta a bűnöket belpántálni. De elősietett az emberi faj védője: a legirgal-

masabb Allah, kiszakította azt a húsdarabot, a hova a nyál odatapadt volt és lecsapta a földre. Így támadt az emberi testen a köldök. Az a húsdarab pedig és a beléje gyömöszölt nyál új életre éledt a porban és az emberrel majdnem egyidejűleg megtermett a kutya. Fele részében emberi testből, másik felében meg ördögi nyálból. Innen van, hogy sose bántja a mozlím a kutyát, de másrészt meg a világért sem tűrné el a házában. Mert emberi husból eredt, megvédi; mert ördögi nyálból fejtott, megveti. Ami szelidség és hűség van benne, azt az embertől örökölte, ami vadság pedig és éktelen düh, azt a sátáni rész teszi. Ugy mint keleten, nem is szaporodott el sehol ez állat, mert ellensége egyuttal a védője is a — műszülmán.²²

b) Az északi mongolok hiedelme szerint:

Az ős ember párjával, kik az emberi nemet valának hivatva szaporítani, élt. Ezek egy sátorban papírból emberalakokat vagdaltak s míg ők kimentek lélekért, az új embereket, kik egészen szőrösök valának, a sátorban hagyták a kutya őrizete alatt, mely egészen esupaszi volt. A kutya kötelességéről megelégedkezett, nem ügyelt s az ördög a sátoroldal nyílásán bebujván, az új embereket berondította. Midőn az ős emberpár visszatérve látta a történetet, nem tudta mit tevő legyen; vakaró kést vettek tehát s hozzáfogtak a rondaság levakarásához, azonban a szőrt is levakarták az új emberekről, kivéve az érzékenyebb részeket. A levakart piszkos szőrrel a kutyát vonták be büntetésül vigyázatlanságáért.²³

VI. A magyar nép élő teremtési hagyományai.

Kálmány Lajos érdeme. A föld kibuktatásának nyomai a néphagyományban. A nógrádi togát. A földtartó ezetalak. Az ősvallás ember- és állatteremtésének parodiái a néphitben. Eltorzult vonásai a teremtett ember tanításáról szóló őshitnek. A népmondákban szerepeltetett Ádám, Noé, Illés, Szent-Mihály, Szent-János, Szent-Péter.

Hogy a vogul mondának élnie kellett őseink tudalmában, az eddig mondottakból erősen állitható és hogy csakugyan élt: bizonyítják az ezer év után összeszedhető hagyományos töredékek, melyekkel immár könnyű leszen elbánnunk, mintán láttuk, miként módosultak azok egykori rokonaink és szomszédaink közt az izlam és kereszténység hatása

következtében. A sok százados kereszténység hatása következtében nálunk már kevésbé ősjellegűek azok; de könnyű rájuk ismernünk, miután birjuk, hogy úgy mondjam az eredetnek betűszerint való szövegét is.

Nagy érdeme van e téren *Kálmány Lajos* fáradhatatlan adatgyűjtőnknek, ki első vette észre és méltatta „*Világunk alakulásai nyelv-hagyományjainkban*“ című tanulmányában a hitmondákat, melyekben eddig ki látott volna őshagyományt és vette volna többnek népies humor- és agyafurt észjárásnál!

Meg kell engednünk, hogy a néphagyomány részben e téren is kölesönzés; de még így is legendákban annyira gazdagnak mutatkozik az ősvallás, a mennyinek föltételezésére nem ad jogosultságot sem a vogul monda, sem maga a finn Kálevala épségben maradt volta.

A vogul monda *földkibuktatási részlete* a félpogány rokon mondákban, miként láttuk, oda módosúl, hogy a teremtés segítő társának homokot kell fölhoznia a tenger fenekéről. Nálunk ez keresztény átalakulásban mutatkozik, miként *Kálmány Lajos* véli, a következő torontáli népies elbeszélésben:

„Mikor az Isten a világot teremtötte, az Ördög az Istentül a részög embör lelkít kérte, asz'onta, hogy a mölik embör éeczör mögrészökszik, annak a lelke lögyön az üvé. Az Isten látta, hogy a részög embör a halálos ágyán möktér, nem öggyezett bele, hanem asz'onta, hoty ha ötty kötél homokot fölhoz a tengör fenekirül, akkor od'agygya neki a részög embör lelkít. Az Ördög lö is mönt a tengör fenekire, de nem bír homokot fölhozní; így osz'tán nem is kapta mög a részög embör lelkít.“²⁴
(Magyar-szent-Mihály.)

A vogul hitrege fejezetei szerint odáig jutottunk, hogy, a fölbuktatott föld egyre forogván a víz színén, nem vált addig lakhatóvá, mig e részben Elmpi a dolgon Numi Taromnak övével nem segített, vagy miként a vogul szövegben olvasuk: „Ha ezen magam birta ezüst-gombú övetet veszed, menj le az alsó földre s rakd az egész földet körül.“ Mire Elmpi „alá méne, az ezüst-gombú övet, megkerülvén a földet, körülhúzá; legott teremtett földje vesztgégé lön. Ember lába által elérhetetlen fényes hegy ülepedék.“

A kereszténységben, miután Isten maga a teremtető, ki elválasztá a vizet a száraztól, ezen mondai részlet tárgytalan, haesak a magyar Elmpi, mint ördög, a maga részére lefoglalni nem akarja a megteremtett világ egy részét: mi azonban természetesen nem sikerül neki. És csakugyan ilyen értelemben szól a nógrádi palócz rege, melyre *Kálmány Lajos* ur figyelmeztet bennünket:

„Ahol az endrefalvi tógát van, ott az Ördög el akarta rekeszteni a világot. El is rekesztötte valamegygyig, hanem a gombot nem érközött feltenynyi; a kakas mészszólát, (a tógát) ösülyett. Kérésztő van (az endrefalvi tógát) a világon.” Isten azt mondta az ördögnek: „Ha elbírja rekeszteni é'félíg, nap félkötő' nap nyugatig (a kért birodalmat), oda nem süt a nap.” Csakhogy erre nem bírt rámenni az Ördög, mivel nem bírta feltenni a gombot kakas-szólásig „akkö bösülyett (a tógát) a földbe, mindenütt mellátyni a (besülyedt) tógátot.”²⁰ (Ság-Újfalv.)

Könnyű belátni, hogy ebben az ős hitmonda nyer helyi kifejezést s az endrefalvi tógát nem más, mint az Ural keletkezését ünneplő vogul rege keresztény kiadása.

Az ős hitregére vonatkoztatható azon népies felfogás, hogy a föld vizen, illetőleg ezethalak hátán áll s akkor lesz vége a világnak, ha a ezethalak kivesznek a szatmármegyei néphit szerint (Felsőbánya.) A világ sarkát tartó ezen ezethalak száma három—négy. *Kálmány Lajos* torontáli gyűjtése szerint a földet, illetőleg:

„az egész világot három ezethal tartja, mindön harmadik esztendőbe' mögfordul (a három ezethal) másik ódalra, akkor a föld mögzőrög (Temesköz-Lőrinczfalva.)

Magyar-szent-Mihályon s jobbára másutt is *négyen* vannak a ezethalak.

Az ember teremtése tekintetében is lényegesen módosúlnia kellett az új hit tanításához képest az ó hitrege elbeszélésének, mely szerint Elmpi égi Öregje tanácsára

„Hóbúl embert csinál, gyúr,
elindítja, darabokra szakad.”

„Az Ördög, *Kálmány*-nak
torontálmegyei adata szerint,
embört, lovat ki birt furmálni,
de mikö mögindult, porrá vált
(Jazova).”

Sőt hagyományainkban nyoma van az izlam hatása

alatt módosult azon változatoknak is, melyekkel az előbbi fejezetben ismerkedtünk meg. Magától érthetőleg azonban nálunk e mondák az ősz hitrege rovására már egészen keresztény felfogásban jelentkeznek s rendszeren ilyenformán hangzanak, miként a torontálmegyei, hogy mikor az Isten az embert teremtette, az Ördög is elkészítette az alakot, de lelket nem bírt neki adni, mit Istentől kért, Isten azonban nem adott neki, mondván: Lelket az Ördögnek nem adok! Honnét a közmondás is: „Szögény az Ördög, mert nincs neki lelke” (Szeged.)

Az őszrege szerint az embernek első ízben való megalakítása nem sikerülvén, az égi Öreg ismét csak tanácsesal támogatja új vállalkozásra a levegő fiát, de maga lakó hajlékából ki nem mozdult, és ő: *„kezes alakú embert csinála, lábas alakúvá csinála, hogy szemé lett, hogy szája lett, úgy csinála. Elinditá, nevetve, játszva kél előre embere.”*

Mondánk második korszakában is megmaradt, miként az altáji mondákban láttuk, az ég ura tétlen visszavonultságában, miután személyesítése és különválasztása az égtől kezdetleges volt, s az őshit nem is szereté másutt tudni, mint „lakozó hajlékában”, miután látása veszedelmes, *látogatása* megbüntetés vala. „Isten látogatása” a mai népszólás szerint is esapást jelent. Az izlam csak annyit tudott e részben változtatni mondánkon, hogy a lelket külön járással hozatja le az égből. Nem így a kereszténység, mely szerint az ember egyenes teremtménye az Istennek. A biblia szereplés nélkül hagyá a magyar Elmpit, az ősvallás teremtője a mai keresztény mondákban torzalak egészen s a hatalmas alkotónak csupán tehetetlen utánzója akár az ember, akár az állatok teremtésében, miként népies adataink bizonyítják.

Egyik keresztény színezetű hagyományunkban, miként Kálmány jegyzékbe vevé, el van mondva, hogy mikor már semmire sem bírt menni az Ördög a megalakított anyaggal, Isten reá lehelt, mondván: Állj lábra, Illés! kelj fel! s akkor Illés bírt menni.²⁶

A monda első emberének „elindítása” is megtalálható hagyományainkban látszatra keresztény, sajátlag pedig az izlam-semita felfogásában:

Mikor az Ördög embört akart teremteni, kiformásztta az embört, de nem bírta talpra állítani; akkor oda mönt az Isten, megrukta a talpát Ádámnak: Kéj föl Adám! Adám mögmozdult. Mögén mögrugta, Adám fölült. Harmacező mögrukta: Kéj föl, Adám! Adám főkelt (Egyházas-Kér.).

Az Ördög esinálta, Jézus ébresztötte föl Illést; mögrukta Illést, úgy kelt föl (Temesköz-Lőrinczfalva Torontálban.²⁷

Észrevehetjük, hogy e teremtési hagyományok ellenkezőleg az előbbi fejezetben fölhozott altaji példákkal, őt a teremtés állandó szemlélőjének mutatják be, köztök koránt sincsen meg a kinyilatkoztatás ördögének ellenségeskedése. Benne csak a tehetetlenség nyilvánvaló és nem a gonoszság; de aztán az isteni Alkotó sem átall neki segítségére lenni s kezei alkotmányát nem esupán lélekkel látja el olykor, hanem részben azonnal föl is veszi az égbe. Hagyományaink ördöge itt tehát nem a bibliai ördög, hanem a vogul Elmpi, a magyar Ős vallás teremtője, ki az új hitelvek mellett szerep nélkül maradván, nem marada más teendője, mint hogy az Isten mellett kontárkodjék és a teremtés urának tehetetlen utánzója legyen.

Nem mondanak ellene ezen föltevésnek az állatokról szóló hagyományaink sem.

A vogul monda Numi Tarom-ja, aki embert nem alkotott, nem teremtett állatot sem, hanem azt is Elmpi teendőjéül szabta, aki: „földből és hóból emlős állatokat kezde esinálni és megtelék a föld.” A néphagyomány nem esupán nem hagyja foglalkozás nélkül az ördögöt e tekintetben, hanem nagyon is foglalkoztatja őt. De természetesen az ősvallás teremtőjének torzképe itt sem áll oly rossz színben, mint az altaji mondákban, hanem tehetetlen és utánzataiban sikertelen esupán, annak jeléül, hogy benne az ezer év előtti hitregék teremtőjéről van szó, kit az öregek hitregéi még a hagyomány szivós voltánál fogva az átmeneti kor is inkább csak tehetetlennek, mint gonosznak vallott.

Hogy e részben hagyományunk naiv, magától érthető, de azért drága töredékei azon mozaiknak, melyet a magyar hitregetan illetékes esupán összeállítani.

A régiségben gyökeredző néphagyomány azt tanítja

például, hogy discretióval legyen mondva, sem a tetűt, sem a bolhát nem a Mindenható teremtette:

A *balhát* a csongrádi elbeszélés szerint az Isten teremtötte, az Ördög mögkérte, hogy ű's teremt ojjant. No, hát teremes, de nem tuez! Osztán az Ördög csinálta, de *csak tetűt csinált*. Jobb is, mert ha a tetű is úgy tunna ugrálni, mint a balha, akkó sérelmes volna (*Szeged-Királyhalom*)²⁸

A légy eredetének meg ez a látszatnál régiebb keletű mondája: Mikó az Ur-Isten *méhét teremtött*, az Ördög is hozzáfogott, hogy majd ű 's teremt, de az *űré légy lött*. Az Ur-Isten emönt hozzá nézni, hogy mijen a méhe? oszt' kérdözte, hun van a mit takarétnak, gyűfítenek? Mőgmutatta neki (a méheket), kaptárba vőtak, de nem vőt nekik takarétnak senni se' csak a hogy beboesá'totta, *űes esomóba*, ott vőt mind. No gyere, néz' mőg az enyimet! Emönt, hát a méhek gyű'töttek akkó is: sok szép sejt vőt, méz mőg viaszk. Akkó az ördög mőgharagudott, főrakta a kaptárt, hogy mé' nem takarétnak űk is. Akkó az ű méheskéje szétszál'ott, légy lött belüle, *űgyűtt ide is, azűta van légy*.²⁹ (Temesköz-Lőrinczfulva Torontálban.)

Az állatok elnevezése körül Noé és Szent-Péter érdekesítik magukat hagyományainkban, jelűl hogy a magyar ősimonda annak idejében bizonyosan a magyar Elmpinek tulajdonitá azt, minek később módosűlnia kellett.

A vogul monda a teremtés végrehajtójáról mondja, hogy tanitá az embereket: *az űjjal vadűszó embert űjjal csinálni, a nyillal vadűszót nyilat csinálni, vizi hulal fogó embert hűlöt fonní, halűszó kosarat fonní tanítja*.

A magyar Teremtőnek nép-tanítói szerepét a hagyomány többek közt osztja meg. Keveset hagyott meg az Ördögnek, ki tanítja ugyan az embereket, de csak a rosszra. A jót, ha akarja sem bírja végrehajtani; mert beesűl vagy javítani kell rajta. Így a *torontáli* hagyomány szerint:

Az Ördög csinálta az *űlső malmot* oszt' a vizre tötték, de az Ördög a buza eresztöt nem tutta mőkcsinálni; a cigány csinálta mőg, úgy őrlöt (a malom) osztán (*Majdán*.)

Ős hit fogott lenni az, hogy nem magától jött rá az ember a szántás-vetésre:

Mikor Ádámot az Isten a paradicsombű kiűszte, az Ur-Isten a torontáli néphit szerint *űgy ekét rőndölt neki*; azután ű azon szántogatott; ló né'kű, mönt az eke bāt-

ran. Oda mönt az Ördög, mon'ta neki, hogy üssön rá ére az ékre, akkó majd az eke könnyebben mén! Ráütött az ekére, migyá' mögált, sē hova sē' mönt. Azután az Isten lovat rōndölt az eke elébe; az ekét a ló hírtelen kapta, a lábának szalatt a esoroszla, ettül kapta az örökös (béka) emléköt. (*Lőrinczfalva.*)

A ló béka-jának keletkezése más elbeszélésekben más szempontok alá esik.³⁰

A földmivelésben a törökség levén a mesterünk, e hagyomány sem lehet több, mint a török kölesönzés; de anynyi mégis kiérthető belőle, hogy az ősz meggyőződés vallott egy ember fölötti jóbarátot, kitől sok hasznosat tanult.

De ha kevés a jó, mit a hagyomány az ördögről tud, annál több a rossz, a miben a keresztény magyar közérzés őt elmarasztalja. Így ő vádoltatik, hogy az italt, kártyát, pipát és puskát az emberek között gonosz szándékkal meghonosította:

Az előtt nem káromkottak az embörök, hanem mikő a gaszda embörnek annyi gabonája termött, hogy nem bírta elanni, az Ördög möktanította (az embert) *pálinkát* főzni; azon (pálinkán) veszték osztán össze az embörök; akkor kapott az Ördög lelköt, mert az egygyik agyonütötte a másikat. (Magyar-Szent-Mihály.)

„Az Ördög taná'ta ki a *pipát, kártyát, puskát* is mög a *koszmát* is. A pipát úgy taná'ta ki, hogy dohánt ültetőtt, osztán ráült a (dohány-) bálra, esinált pipát is, úgy várta az embörököt. Aki ára mönt, mökkénálta vele. A kártyát is ű esinálta az elsőt, oszt játéozott az embörökkel; a puskát mutogatta, hogy' köl' vele lü'ni.“³⁰ (Majdán.)

Az Ördög a szögény embört mindön módon mökcsalta, a szögény embör panaszkodott. No, kisegítlek a bajbú, ne panaszkogy' szögény embör, gyerünk lopni! Emöntek az uraság aklába. A szögény embör nem mert hozzá nyúlni, hogy hátha sivalkodik a disznó? Nē törögy' vele, befogom a száját! Nem sivalkodott ety sē'. Hánták ki az akolbú (a disznókat), oszt' az Ördög mindégyknek esavarított a farkán egygyet, jobbra esavarított. A szögény embör alig bírt egygyet kihánni, mikor az ördög mán mind kihánta. Mikő mán mind ki vót hánva, asz'ongya az Ördög: No, szögény embör, tötté'-je rá jegyöt? (hogy ki kié legyen). Az'ongya: Töttem! Micsoda jegyöt tötté'rá? Jobbra esavarítottam a farkát! — pedig nem ű csavarította jobbra, hanem az Ördög. — Hozzáfогtak nézni,

hát csak úgy vót, akinek nem vót jobbra esavarítva a farka. Az Ördög mögfokta, úgy belevákta a Tiszába, hogy sömmijé vált. Azútátú mindön disznónak jobbra van esavarítva a farka. (*Majdán.*)

Bizonyos, hogy leszámítva e népmondáknak anachronizmusát és az egykorú világnézettől elütő fölfogását, mutatkozik az ördög torzalakjában némi jóakarát, bizonyos szolgálatkészség, mintha nem is az lenne voltaképen, akinek ki vagyon adva.

És a *mesék*-ben még türethetőbb a népképzelet által megrajzolt ördögnek alakja, ki gyakran vetődik útjába a megszorúlt embernek és nevének véletlen kiejtése is elegendő arra, hogy ott teremjen s a teljesítendő kívánság után tudakozódjék, jeléül: hogy eredetileg más volt, mint a mivé torzult s hogy neve alatt is a vogul monda magyar Elmpije rejtőzik, ki teremtette embereinek boldogságára mindent megtőn s a Halált is csak azért honosítja meg földjén s hagyja szabadjára, hogy általa a közboldogulásnak útját egyengettesse.

Nem itt van helye vitatni, hogy a *jó és gonosz elvének*, mint egymással hadi lábón álló külön isteni hatalomnak, melyeket költőink *Hadur-* és *Ármányban* személyesítének meg, — az ős vallásban semmi nyoma.

Jellemzőbbek a néphagyománynak azon *hitregői*, melyek a kereszténységnek vagy még korábban az Izlam hatásának következtében Ádám-, Noéval, Iléssel, Szent-Mihály-, Jézussal és Szent-Péterrel helyettesítik az ős hiedelem egyes legendáiban a magyar Teremtőt. Természetesen, hogy mikor ketten (Jézus és Szent-Péter) lépnek föl, az egyik az ős vallás első emberének képe viselője. Ilyenek:

A Tisza görbeségéről való mondák. A csongrád-megyei hagyomány szerint: *Szent-Pétör boródóta a Tiszát vak lovon, azé' ojan girbe-gurba.* (*Algyő.*) A magyar-kanizsai változat szerint számár volt befogva, mely mindig arra ment, a merre bogács volt.

„Az örvény vagy szent-Péter vize“ keletkezésének meg ez vala a sora:

Mikő Krisztus Urunk Szen' Pétörré utazott a Tiszán, főfelé möntek, asz'ongya Szen'Pétör: Nem löhetne az egygyik ódalának főfelé, a másiknak löfelé fojni? Asz'ongya Krisztus Urunk: Ha az egygyik ódala főfelé fojna, a másik mög löfelé, a hajósok úgy ebizakodnának, hogy nem löhetne velük bírni. De Szent Pétör addig erősködött, még Krisztus Urunk mög nem tötte, hogy az egygyik ódala főfelé fojt, a másik mög löfelé. Mikor osz'tán löfelé gyütt Krisztus Urunk a *Tiszán* Szen' Pétörré, a hajósok főfelé möntek, osz'tán még jobban káromkottak, mint az előtt; é vótak bizakodva, hogy mos' mán könnyen möntek főfelé, akkő bánta mög Szen' Pétör, hogy Krisztus Urunktól aszt kérte, hogy a Tiszának az egygyik ódala főfelé fojjon, a másik mög löfelé, akkő mán azon könnyöggött, hogy: Uram-Teremtöm, csak fojjon úgy, mint az előtt. Krisztus Urunk osz'tán visszafordította, de az örvént, a *limánt*-t möghatta a vízön, hogy a hajósok még nehezebben járjanak a vízön, mint azelőtt jártak. *Az örvény a Szent Péter vize*, mert az egygyik ódala főfelé mén, a másik löfelé. (*Szeged.*)

E monda másutt más változatokban fordul elő.³²

Nem egy vidék hiedelme szerint a *fában levő gáncos* Szent-Péter szerzette: Mikő Krisztus Urunk Szen' Pétörrel a földön járt, az ácsok mellett möntek el. Az ácsok káromkottak, mög dögosztak is, nem is. Asz'ongya Szen' Pétör: Nészd Uram Teremtöm, hogy dögöznek az ácsok, egészen élustulnak! hogy köllene dögöt anni nekik, hogy ne érjenek rá káromkonni? Szen' Pétör épen bagózott. No köpj ára a fára, mingyá' lösz dögük! Szen' Pétör ráköpött, minygyá göres lött a fába. Azúta van a göres a fába, azúta szigygyák az ácsok Szen' Pétört.³³ (*Szóreg Torontálban.*)

*

A magyar Teremtőt a mily jóakarátúnak és közlékenynek tünteti föl ide tartozó hagyományunk: oly tudnivágyónak mutatkozik az első ember. Szent Péternek mindig van kérdezni és tudni valója:

Mikor Szent Pétör az Ur-Istennel a földön járt, mán akkő a *dohán* vót a többi füvek közt, mint más fű növevén. Hogy vándoroltak, Szen' Pétörnek igön befokta a köpenyegit! asz'on'ta az Ur-Istennek: Uram, Teremtöm, csak ennek a fűnek a magját veszid el, mer' nagyon befogta a ruhámat. Ó Pétör, né bánasuk, mer' nagyon

drága fű e', ebbű' fog élni nagy része a világnak. Úgy oszt' mögmaradt a dohán. (Temesköz-Lőrinczfalva.)

Jól jegyzi meg a sokat idézett *Kálmány Lajos*: hogy mivel a dohány csak az újabb korban vált népünknel használandóvá, mondánknak eredetileg más növényről kellett szólnia.

Mikő az Ur Isten mökteremtötte a világot mög a füveket, mög a *buzát* is, ára mönt Szen' Pétorré, asz'-szongyga Szen' Pétor; Uram-Teremtöm, hát e' mi lösz? e' nem ojan (fű), mint a többi! Asz'onta (az Ur-Isten): Nohát lögyö(k) buza! ráadta az áldást.

De évetnek! (mondja a buza).	Szekérre tösznek! — Szaporogy'!
„Szaporogy'!” (Felelt az Ur Isten.)	Ló alá hánnak! — Szaporogy'!
Hidegöt-melegöt szenvedök. — Szaporogy'!	Föhhajingálnak! — Szaporogy'!
Ázok-fázok! — Szaporogy'!	Zsákba tösznek! — Szaporogy'!
Felnövök! — Szaporogy'!	Bekötöznek! — Szaporogy'!
A meleg nap mögéresztel! — Szaporogy'!	Mögráznak! —
A szömejim mind kisülnek! — Szaporogy'!	Mögrostálnak! —
Elő vasakkal nekem gyünnék! — Szaporogy'!	Kü alá tösznek! —
A lábamat évagdajják! — Szaporogy'!	Osszetörnek! —
Csomóba gyürnek! — Szaporogy'!	Hétször is möktörnek! — Szaporogy'!
Erössen lekötöznek'! — Szaporogy'!	Mökszítálnak! — Szaporogy'!
Összeraknak! — Szaporogy'!	Öszszegyürnek! —
Szétörnek'! —	Möksütnek! —
	De kécezőr is möksütnek! —
	Fogygy!

(Szöreg).

Különben mi ezekben hagyomány, a magyar szellem eredeti terméke és mi *kölesönzés*, elválasztani bajos, vagy éppen lehetetlen. Így a magyar kereszténységnel nem igen lehet nagyobb régiséget tulajdonítani a következő mondánknak:

A ló és a számár. Egyszer Krisztus Urunk a földön jártában-keltében át akart menni egy folyó vizen, de nem volt sem hid, sem palló, de még egy csónak sem. Nem tudott általmenni. Néz erre, néz arra, hol találna segedelmet, hát ott legelész a folyó partján egy ló s egy számár. Mondja Jézus a lónak:

— Vinnél át a vizen!

— Nem én, mert éhes vagyok!

— No hát mindig egyél és soh'se lakjál jól!

Aztán a szamarat kérte, hogy vigye át. At is vitte s akkor Jézus mondta neki: No, te samár, megáldlak, hogy még a szemét dombon is jóllakjál!

Krisztus és a madarak. Egyszer, mikor Krisztus Urunkat ellenségei üldözték, az erdőbe menekült s ott bujkált szegény. Az ellenségei megtudták, hogy az erdőben van, utána mentek, keresték mindenfelé, minden bokorban, minden szakadéokban. Látta ezt a kis pacsirta, s hogy Jézust az ellenségei meg ne találják, mikor épen jó nyomon voltak, más felé akarta vezetni, de ott volt a fürj is és elkezdett torkaszakadtából kiabálni: *Itt szalad, itt szalad!* Segített neki a bibiéz is, ez azt kiabálta: *Bávik, bávik, bávik!* Legrosszabb volt a vadgalamb, az megmondta azt is, hol van. Mind azt burokolta: *a bokorba', a bokorba', a bokorba'!* Meg is találták Jézust az ellenségei a bokorban. De mikor vitték az erdőből, oda szólt a madaraknak: No, te fürj, amiért nyomra vezetted ellenségeimet, ne tudj repülni magasan, mindig csak a vetések közt bujkálj! Te meg bibiéz, bujkálj mindig a nádasokban! Téged galamb pedig megátkozlak, hogy fára ne szállhass, mindig a bokrok alatt keresd az eleségedet! A kis pacsirtát azzal áldotta meg, hogy minden madárnál a legmagasabban tudjon repülni s még reptében is bírjon énekelni.

*

Érdekes a nép tudatában Szent Péternek az Urral tett járás-kelésén kívül vendégül fogadása és az emberek mulatóságában való részvétele is, melyeknek a kereszténységben nem lévén meg lét-okuk, csak mint módosult őshagyományok magyarázhatók.

Ilyen Krisztus mondák *Benedek* gyűjteményében:

Krisztus és a fősvény asszony. V. ö. Magyar népk. gyűjt. III. Krisztus-mondák IV.

A tűz. V. ö. Magyar népk. gyűjt. III. k. Krisztus-mondák I.

A napisten. V. ö. Erdélyi: Magyar népmesék (Jézus-mondásának teljeseadni kell.)

Szűz Mária keresztlánya. V. ö. *Merényi*: Sajóvölgyi eredeti népmesék (a keresztlánya.)

Az özvegy asszony tehene.

A juhász báránya.

Krisztus a csárdában.

Isten. (Mikor Péter Isten szeretet volna lenni.)

A verga három kérése.

Az arató leányok.

*

Hogy Szent-Péter nem a kísérő képében lépven föl, csakugyan az ősmagyar vallás teremtményét helyettesíti, kitűnik a hagyomány által neki tulajdonított *égi hatalomból is*.

Ő csinál jó időt, kormányozza a napot, miként e népies kifejezésből kitetszik: *Nem híjába' nat tél vôt, Szen'Pélör sok füt vágutott, ugyanesak rakat is a tűzre* (Nyári meleg.)

Szent-Péter intéző, gazda az égen is. Ő vitte fel a földről a *Csirkés tyukot (Plejádok)*, mely „azóta kapar, legel az égen.”

Ő a mennyország *ajtónállója, kopusa*, kinek igazságos szigorúságán furfanggal szoktak kifogni a népmesék ügyesebb személyei.

Övé az egyik *Gönczöl-szekér*, melynek birtoklását nem szabad kicsinyelnünk.

Szóval a vogul mondát igazolják a néphagyományok.

Vajjon hogy azon hagyományt viszont: *hogy a magyar szittya-nép*, igazolják-e történeti adatok? egyike mythológiánk sarkalatos előkérdéseinek.

VIII. Turán és a szkithák nemzetisége.

Turánnak ellentéte Iránnal. Népnevelői szerepe. A szkithák érvényesülése Iránban. A perzsa háromnyelvű szikiafeliratok egyikének nyelve szkitha. Mind a három külön vallást képvisel. Auramazda (Ormuzd) az árja nép istene.

Ázsia nyugati oldalán Turán meg Irán egymás mellett fekszik; de a kettőnek történeti vonásaiban, daczára a tözsomszédságnak, ninesen semmi hasonlatosság. *Turán* nem más, mint az Európával határos azon sík lapály, mely az Altaj-hegyektől a Kaspi tengerig nyúlik, *Irán* pedig épen alatta terül el a Hindukus hegylánczától a perzsa öbölíg.

Amint különbözők ezen területek éghajlatilag: úgy elűtnek egymástól történelmileg is. Turán nomád tanya, népnevelő (s helyzeténél fogva szigorú népnevelő) terület, hol a világtörténeti nevezetességre jutott árja és altaji törzsek s részben világrészünk mai urai, tölték el annak idejében mint nomádok a nemzetek gyermekkorát és ha eljött a hagyományban sokat emlegetett „szerencse-próbálás” ideje, átkeltek az Uralon, hogy Szkithia lakosai legyenek vagy betörték Iránba, daczára, hogy az akadályoknak legalább is hétfejű sárkányával kellett is előreláthatólag megküzdeniök.

A krónikás által elbeszélt hagyományos szarvasünő, mely Hunort és Magort a Meotis ingoványaiba vezette, megfordítva kalauzolja ugyan a hunnok és magyarok ősatyját, de ez esupán az eredeti hagyomány tudákos megjavításának tudható be.

Turán nem esupán a maga altaji nyelvcsaláda számos tagjait nevelte föl, hanem rajzott árja népeket is, mintha csak hegységeinek valamelyik völgyében rejtegetné az ősz nyelvet, a „memyei grammatiká-t” mint a hogy racionalista gúnynyal mondani szokás.

És ezzel ellentétesen Irán azon nagy küzdő tér, hol, valameddig Ázsia volt az ismert világ ura, a sémi, árja és turán (altaji) nyelvű törzsek között nem szünetelt a véres versengés majd a felső (közép) tengertől az alsó tengerig terjedő viláгурalom bírásáért, majd esupán a faji elsőbbség kivivásáért.

Utóbbi rendkívül sokat nyert a nyelvészet s régiségtan legújabb vívmányaiban, melyek ellentétben a régibb felfogással, mintha az emberiség mivelődésének első munkásai Keleten kizárólag a sémi és árja nyelvfajok lettek volna, a mellett tanuskodnak: hogy volt idő, midőn Turán népei és nevezetesen a *szkithák* képviselték volt Nyugotázsia összes miveltségét s a sémi és árja népek is azoktól vették a miveltség elemeit, azoktól magát az írás tudományát is.³⁴

Nagy állítás. Még azt könnyebben megengedhetjük, hogy a turáni *szkithák* a sémi és árja fajok nagyobb térfoglalása előtt a Kaukazustól az Ind tengerig, a közép tengertől a Gangesig érvényesítették magukat; de hogy e tája-

kon ők lettek volna a műveltség első számbavehető napszámosai, csak azon föltevés mellett tartható elfogadhatónak, ha a *babyloni kaldeusokat* vagy *kaszdimi szkithákat* csakugyan ó-uráli népnek tartjuk, a médeket pedig szkitha-árja vegyült fajnak s jelesen a mágusokat szintén ó-uráli népnek valljuk.³⁵

A szkithák méduralmát bizonyítja Herodot, hogy Iránt vegyületesen lakták a sémi és árja fajjal, igazolják a számos ugynevezett szkitha feliratok.

Az ázsiai sziklafeliratok között eddigelé a perzsa *behistuni* vagy *biszatun-i* a legérdekesebb reánk nézve. Behistun a régi *Medeá*-nak egyik hegysége, nagy magasságban fekvő féldombor-műve Kr. előtt az V-ik századból származik. Dárius Hystaszpes perzsa királyt ábrázolja kíséretével, amint a lázadók megkötözöttetve eléje vezetettek. Mely eseménynek emlékét örökíti, elbeszéli a három nyelvű felirat ó-perzsa (árja), babyloni (sémi) és a tudósok által *szkithá*-nak mondott versióban.

Minket az ál-Szmerdis szította összeesküvésnél azonban méltán jobban érdekelhet a *szkithák nemzetisége*, mely kérdés a három nyelvű szikla-felirat harmadikának, a sokáig hozzáférhetetlennek sikeres értelmezésében végül eldöntöttnek tekinthető. *Szkithia* utóvégre is gyűjtő név, a szkitha-szót akár *ijász*-, akár *kobor*-értelemben vegyük; de hogy a perzsa birodalom szkithái, tehát a kétségtelenül bizonyos szkithák, altaji turánok, — az Norris és Oppert után nem szenved többé kétséget.³⁶

Kétségen kívül nagy vívmány a szkithák nemzetiségét ismernünk s vele Herodot kora nagy Szkithiájának népei körül is tájékozódnunk. A magyar hagyomány igazolásán kívül örökébe juttat ezen történeti igazság a szkithák vallási hiedelmének, melyről elég érdekes dolgokat találunk följegyezve a görög történetírónál.

Herodotnak írása a szkithák vallásáról tehát, ha nem maga az ősmagyar vallás, de minden esetre annak érdekes adatforrása, s bizonyossá teszen bennünket, hogy e vallás a természet tiszteletében tetéződött, melyhez a természet fölöttiség megkapó látszatát a *mágia*, mely Iránban egészen tudományos rendszerré fejlődék (*mágusok*), szolgáltatta.

De a biszutuni s más sziklafeliratok s egykorú emlékek nem csupán három nyelvről, hanem ugyanannyi vallásról is bizonyoságot tesznek.

A szkitha vallás magus vallás, melynek se egyházai, se képei, se jelképei nem voltak, ezek iránt nem is volt türelmes s a biszutuni feliratban elmondja Dárius, hogy trónra léptekor újra fölépítteté az egyházakat, melyeket a magus ál-Smerdis leromboltatott s visszaállítá a megszünt istenítiszteletet.³⁷

És ezáltal éles ellentétbe hozza a főírat a mágus vallást, melyet Herodot perzsa vallásnak hitt, az írja vallással, mely a jó és gonos elvének személyesítése- és ellentétezésében nyilatkozik. *Ahrimán*-t említi a biszutuni sziklaírat s *Ormazd* mellé nem csupán oda van téve magyarázatul: „az írja nép istene,” hanem sok kegyelettel is van környezve.³⁸

Nem vonták el magukat a perzsa királyok a sémi népek *szabizmasa*- vagy *csillagimádásától* sem, mi azonban inkább látszólagos, mint való; inkább a birodalom harmadik nemzetisége, mint a babyloni istenek tekintetéből fogott történni. Így egy agyaghengernek felirati töredéke szerint Cyrus Babylonban megújította *Merodach* (Jupiter csillag) egyházát, melyet Nábónéd, az utolsó babyloni király elhanyagolt, miért is az égiek haragját vonta magára.³⁹

Nem Turán, hanem Irán, nem a szkitha, hanem a perzsa vala tehát a kételvűség hive és imádója „Auramazdának, a nagy istennek, ki ezen földet teremtette, ki az eget teremtette, ki az embert teremtette, ki az emberek számára a kellemetességeket teremtette.” (Xerxes szavai.) És e hit Iránban sem volt általános, nem hogy Turánban is elterjedt volna. Turán és Irán szomszédságos volt ugyan, de ezt váltig ellensúlyozá a perzsák szkitha gyűlölete és szittyia országi hadjárataik.

Ezen zend *vallási dualizmusnak* nincsen nyoma a vogul mondában s hogy nem volt meg az ősmagyar vallásban, mely az elemek tiszteletében állott és inkább a *mélszkitha magizmus* volt, mint a jó és rossz istenítése, kitűnik a szkithák vallásáról szóló töredékekből s a perzsa királyok kőbe rótt krónikájából egyiránt.

IX. A vallások eredetének kettős elmélete.

Az ősz vallás samanizmusa. Csengery a természetes fejlődés módszerének szolgálatában. A természetes fejlődés újabb rendszere. Müller henothéismusáról. Annak vélt átmenetei. Müller jövő vallása. A süllyedés elve.

A magyar ősz vallás lényegében *saminitismus* vagyis a *daemonok cultusa* volt. Vajjon a haladás vagy a süllyedés fokát tünteti-e föl ezen állapot? attól függ, hogy milyen szemüvegen keresztül esik vizsgálódásunk.

A természetes fejlődés hívei, milyennek Ipolyival szemben Csengery mutatkozik, ebből azt következtetnék, hogy a magyar ősz vallás már túl volt a *nyers természetimádás* korszakán, túl volt a *fetisizmuson*, a midőn még azt tette védő istenségévé fajunk egykorú őse állítólag, ami neki tetszett, és ha nem volt vele megelégedve, a sutba dobta és másikat állított helyére.

A *samanismus* szintén természet-tisztelet, de már nem a nyers természetnek tisztelete, hanem azon természeté, melynek minden anyagát, főleg négy fő elemét: a levegőt, a földet, a vizet, a tüzet egész seregei lakják és élteik a szellemeknek. E szellemek azonban, mert anyaghoz kötvék, még csak félszemélyek és idő s a történeti fejlődés nem egy követelménye kellett volna hozzá, hogy a *polytheismusban* szellemiségök jobban kibontakozzék és személyiségök kidomborodjék.

És a természetes fejlődés ezen tana szerint a polytheismus hitböleselmi úton *pantheismussá* nővi ki magát, a fejlődés legmagasabb fokát pedig a monotheismusban éri el.

A fejlődés ezen tanának: hogy valamint az ember úgy a vallás is a lassú természetes fejlődés műve, átültetésére miként láttuk fönnebb, Ipolyi ellenfele: Csengery Antal vállalkozott.

És Csengery, a mint esküdött ezen, előtte megdönthetetlennek látszó tételekre: úgy nem is mulasztá el a ráolvasást *Ipolyira*, a „magyar mythologia” írójára:

„Ipolyi ur megfordította azon rendet, melyet az emberi szellem fejlődésében tapasztalunk, midőn a monotheismust

vette az indek ősz vallásának alapjául, melyből azután elaljasodás útján esett az emberiség a durva *mágiába, szubacizmusba, állattiszteletbe és fetisbe*. Mily egybezavarása az eszméknek!"

Igazán, mily egybezavarása az eszméknek, de nem Ipolyi, hanem a saját maga részéről!

A Darwin állat-embere részére írt haladási fokozat az, mit Csengery a magyar ősvallás előzményeként említ, mint: a *nyers természet-imádás és a fetisizmus*. Azóta a tudományos közvélemény sokat változott s például Müller, a világhírű nyelvész ellenében a fetisizmus szereplését senki sem meri manapság már vitatni, miután ő hevesen kikelt azon hamis állítás ellen, mely a vallás ősi alakját a fetisizmusban keresi s a mellette fölhozott okokat mind megezáfolja s apróra szétszedé.⁴⁰

Pedig Csengery biztosra vette, hogy a nyers természet-imádó vallásos érzelmének alapja többnyire a *főlelem*. A fetisimádó már bizodalmasabb lábón áll istenével; lakában, tűzhelyén tartja, ételt ad annak, megtisztogatja s ha nem engedelmeskedik, meg is veri.⁴¹

A „természetes fejlődésnek” napjainkban Müller Miksa a legkimagaslóbb művelője. Szerinte a vallás legelső alakja volt a *henotheismus*,⁴² mely ellentétben áll a polytheismusban a sok istennel és a monotheismusban az egyetlen egyedüli Istennel. A henotheismus szerinte a vallás legrégebb primitív alakja, midőn majd az egyik, majd a másik természeti *tüneményben látta az ember a végtelennel, az istennek eszméjét* s mindegyiket személyesítette, úgy azonban, hogy az isten eszméje egyik alakban sem emelkedik ki, akár mint a többi között egy legfőbb mindenható, akár pedig mint egyedüli Isten. A henotheismus jellege tehát, hogy benne az istenek fogalma még határozatlan s egymással egyrangúak, egyik sem emelkedik a másik fölé. A henotheismusban az istenek teljesen függetlenek s az imádkozó elméjében az imádás perceiben csak egy isten van s az a mindenható. A henotheismus e példáját látjuk, állítja ő, a Rig-Véda hymnusában. E hymnusok majd egyik, majd másik istenhez intézvék, s az illető istent, mint egyedüli s

legfőbb istent magasztalják, anélkül, hogy a többihez való viszonyát érintenék vagy azokat kisebbitenék. A védák hymnusai az emberi szív változó ohajai vagy a természet változó tüneményei szerint majd *Indrát*, a villámlás és zivatar istenét, majd *Agnit* a tűz istenét, majd *Varanút* a mindent átkaroló égboltozat istenét dicsőítik. S a Rig-Véda hymnusai a legrégebbiekek, melyek a henotheismus nyomait mutatják.

A henotheismus azonban nem sokára átalakult polytheismussá, egy isten a többi között kiemelkedik, mint leg-hatalmasabb főisten; ezt látjuk a polytheista vallásokban általában, legvilágosabban a görögök s rómaiak vallásában. A Rig-Védában a henotheismus azon átalakulásának nyomait is feltaláljuk, midőn az istenek között az elsőségért való verseny megkezdődik. Az egyik hymnusban a következő dicsőítés van Indra istenéről: *„Indra előtt meghajolt Dyaus, az élő isten, megalkodott előtte a föld virányairól.”* Ez az átmeneti korból való, mikor egy főisten emelkedik a többi fölé. Az ily módon létrejött polytheismusból fejlődött ki a monotheismus, pantheismus és atheismus. Az istenség eszméjéről való elmélkedés arra vezette az embert, hogy az csak egy és oly lényt illethet legtökéletesebben, akihez hasonló természetű senki sincs. Ezen egy isten után való vágyódás, e monotheistikus irány föltalálható a Rig-Véda néhány hymnusában, a nélkül azonban, hogy e monotheista szellem meghonosodott volna a hinduknál. A monotheismus csak a zsidó népnél fejlődött ki s pedig Müller szerint ama körülmény folytán, hogy a *sémi felfogás* az istent nem annyira a természetben, mint inkább az ember élet-eseményeiben látta nyilatkozni s nem mint a természet urát, hanem mint az egyesek és népek sorának intézőjét vette tekintetbe, azért a sémi népeknél az isten-fogalom *erőt, urat, királyt* jelent, amint ezt a sémi nyelvekben az isten jelelésére használt legrégebb szó az *El, Ilu* bizonyítja. Eme felfogás eredménye volt, hogy ez egy isten a többiek közül éles körvonalokkal emelkedett ki, s idő folytán a többiek lassankint benne összefolytak, úgy, hogy nem nagy megerőltetésbe került az átmenet a monotheismusba, különösen ama népnél s ama törzseknél, melyek a monoton pusztaság egyformaságában éltek, ahol is a henotheismus él

polytheismus majdnem észrevétlenül átváltozott *egyistenimádássá*.

Egy érdekes megkülönböztetés van még Müller vallástudományi rendszerében: az *atheista vallás*, mely magában ellenmondásnak látszik, de az oxfordi tanár azt, mint a budha vallás kezdetét tünteti fel. Budha ugyanis a hindu vallás isteneinek semmiségét belátva, azokat elvetette, csakhogy helyettök eleinte semmit sem adott. Budha vallása kezdetben csak erkölestánból állott s az istenről semmit sem tanított. „Csodálatos, ugymond Müller, hogy a legmagasabb erkölcesiséget, mely a kereszténység előtt valaha tanított, egy olyan ember tanította, aki előtt az istenek hiábavalóságok voltak, aki semmi oltárt sem ismert, még az ismeretlen istenét sem.”

Müller a Védákban a skepsis nyomaait is feltalálja; a későbbi hymnuszokban már fordulnak elő egyes helyek, amelyek a hatalmas Indra isten léte fölött való kétséget fejezik ki. E skepsis Budhánál már teljes atheismussá válik; ő az istenek helyébe a *Nirváná*-t, a megsemmisülést állítja. A *Nirvana* a hindu világnézetben a *pessimismus* kifejezője, minden létezésnek gyűlölete, a teljes nyugalomnak, a megsemmisülésnek, a legfőbb boldogságnak ideálja. Az *atheismus*, Müller szerint, szükségképen fejlett ki a hindu vallásban; az atheismus azonban nem az isteni lét merő tagadása, hanem esupán tagadása ama nézeteknek, melyek addig uralkodtak az istenség fölül; vágyódás tisztább nézet után. Az atheismus szerinte ezen értelemben minden vallás ezélja, mert az *evolutio* következtében tökéletesednie kell mindegyiknek. Az atheismus ezen értelemben folyton tart, csakhogy ez nem a vallás halála, hanem egy új életforrás, a *jövő vallásának forrása*, mert Müller állításához képest minden vallásnak az emberrel tökéletesednie kell. A változatlan egyformaság nem bizonyíték a vallás igazsága mellett, sőt ez azt bizonyítja, hogy abból az életerő, a fejlődés kihalt, az megkövült. Müller szerint a kereszténység helyét egy új, egy tökéletesebb vallás, a jövő vallása foglalja el, mely tisztultabb eszmékkel a jelenlegi nagy vallások eclecticismusából fog létre jönni.⁴³

A hírneves nyelvtudós tanait a vallások eredetéről

és a jövő vallásáról tagtársam *Kardoson Imre* tanárnak, „az összehasonlító vallástudomány jelen állása és eddig elért eredményei” című értekezés írójának rövidletében és szavaival adom. (V. ö. Magyar Sion 1887. évf. 361. l.)

És Müller Miksa elég tekintélyes arra, hogy az *evolúció* a természetes haladás tanai hiteles értelmezőjének, a jövő vallása igaz prófétájának tartsuk őt. De elég arra is, hogy a divatos vallásböleselet keresztény-ellenes irányáról bennünket bizonyosakká tegyen, és a rendszer elbirálására figyelmenket fölhívja.

A régebbi iskola ma is megtartott álláspontja szerint a népek vallási emlékei nem természetes fejlődés, hanem fokozatos *sülyedés*, *depraváció* mellett tanuskodnak. *Az emberiségnek ősi vallása a monotheismus volt*, és haladása visszafelé történt, mert sülyedésben állott. A legrégebbi népeket is már a többisten-imádásba merülve látjuk egymásután a történeti kor látóhatárának szürkületéből kibontakozni, de az egykori egyistenhívésnek még észrevehető nyomaival. Ami henothéismusnak van mondva, az sajátlag a haladókló monotheismus utolsó nyilvánulása vala.

A legrégebbi (talán 4000 éves) egyiptomi imádság így hangzik: „Hála legyen Neked, mondja minden teremtmény, üdvözljön téged minden ország! Az egek magasságáig, s a föld egész szélében s a tenger mélységéig hangozzék e szó: istenek imádják Felsőgedet, a szellemek, kiket teremtettél, magasztalnak, alkotójuk lábainál örvendezve. Mindeneknek alkotója, a lényeknek teremtője, Ura az élet-, egészség- és erőnek, Te az istenek feje, mi imádjuk szellemedet.”⁴⁴

És ezen imádkozónak késő ivadékai már a maeskat, krokodilt, kígyót, meg a vereshagymát imádták, mit természetes fejlődésnek nem lehet mondani.

Tehát, a mihez alig fér kétség, tévedett Csengery, midőn az állat-ember vallásában a monotheismust későbbi fejleménynek vallá; de tévedett Ipolyi is, midőn az egyistenhívést vitatá az ősmagyar hittan *főágzatának*.

ISTEN.

X. A magyar ősvallás többisten-hivése.⁴⁵

Íróink „a magyarok (egy) istené“-ről. A történetírás nincsen ellenünk, csupán látszatra. A középkor vélekedése a magyar ősvallásról. „Isten“-szavunk a nyelvtudomány világításában. Az „Isten“-név fogalmi köre az altájinépek mythológiájában. Istenek és az „őreg isten“ elsősege. A „magyarok istene.“ Régi vallásunk az ősz esillagászat világításában.

I. Íróink „a magyarok (egy) istené“-ről.

A magyar ősvallás többisten-hivése vitatásánál nem számolhatunk a magyar történetírás bajnokainak támogatására, mint akik egy szívvel és lélekkel az ellenkező állítás védelmezői, mint akik csak *egy istent*: a magyarok istenét imádatják őseinkkel. Nem egy szempontnál fogva nekik kell átengednünk az első szót.

Újabban az ősvallás istenével tudomásunk szerint Ipolyi Arnold és Horváth Mihály foglalkozék legbehatóbban. Ezen kívül hivatkozunk másokra is; de szántszándékkal nem törekedtünk arra, hogy a magyar történetírásnak mindenik muukását kihallgassuk. Minket az állítás egyértelműsége mellett inkább csak a hivatkozás és indokolás érdekel, melyek közönségesen szintén egybevágók vagy éppen azonosok lévén, minden történetírónak kikérdezését fölöslegessé teszik.

Ipolyi: szerint: „Emlékeink, hagyományaink, nyelvünk nyomai a magyar ősvallás hitét „egy“ fő lényről, kit isten neve alatt ismert, kétségtelessé teszik. Ezen őshit őtet a létező fölénynek, az *egynek*, mindenek felett élőnek, ősz- és öröknek tartá, ki előtt esdeni, kit imádnia kell. Őtet a boldogság, mindentudás, látás, jóság, gondviselés tulajdonságaival képzelé, ki a jót segíti, áldja, fogadja, hozza, kíséri; a rosszat haragjával bünteti, nyilaival, mennyköivel üti, átokkal, nyavalyával veri, sújtja. Ki mint egy jóltevő ősz, azaz

ősatya, az erényt esudás mindenható erejével jutalmazza; ki az eget és földet teremtette, ki a napot és csillagokat az égre fölviszi, és a világra földeríti. Kítől a halandók, és az elemek teremtvék, ki az élet és halál ura; ki végre mint védő nemzeti istenség választott népét vezérli, néki különös rendeltetést ad, őt az ígéret földére juttatja.⁴⁶

Horváth Mihály szerint: „A magyarok csak egy lényt imádtak úgy, mint az emberek a mindenek teremtőjét imádni szokták. Ezen legfőbb, szent, jó, igazságos, mindenható lényt Istennek nevezték s ezt a nevezetet még akkor is megtartották, midőn a keresztény vallás világa által azon fölsőes lénynek tisztább ismeretére jutottak; mi eléggé bizonyítja, hogy fogalmaik azon lényről nem ellenkeztek a keresztény vallás által hirdetett istenség eszméjével.”⁴⁷

Ugyanő: „Egélyök, vallásuk a nyers természet imádáson felülemelkedve, *tiszta egyistenimádás* (monotheismus) volt. Tisztelték ugyan, mint egy görög író tudósít bennünket, a tüzet, a levegő-eget, és a vizet, és himnuszt énekeltek a földnek; de csak azt imádták, Istennek azt nevezték, ki a világ mindenségét alkotta, fentartja s igazgatja. Ennek tiszteletére mutatták be áldozataikat. Az istenfogalom náluk már annyira tisztult s emelkedett vala, hogy istenököt, mint személyes istent, a teremtő és gondos atya alakjában tüntette föl képzeletök. Sőt, miként ez maiglan él a magyar nép öntudatában, őt népek saját védurául, a magyarok nemzeti istenéül tekintették, ki a mennyég közepén, a felhők között lakik. A szivárvány képezte kéziját s arval lőtte el tüzes nyilát. Karja a villám volt, melyet a légben villogtatt. Ő intézte a fellegek és szelek járását, ura volt a dörgésnek és villámlásnak. Nyilai félelmesek voltak s ha valaki ellene romlását kívánta, csak azt óhajtá: verjen meg a tüzes isten-nyila! mely átokforma maiglan él nyelvünkben.”⁴⁸

Szalay L. szerint: „Őseink vallásáról módfelett ritka nyomokat találunk mind hazai emlékeinkben, mind a külföldi történetíróknál. Annyi bizonyos, hogy nem voltak bálvány-imádók. Mi a nyugoti krónistáknál bálványozásra mutat, az csak a szerzők tudatlanságában vagy a legendai írásnem ezifráin alapszik. Vallásuk alkalmasint egyszerű

természetkultusz volt, hasonló ahhoz, melyet Közép-Ázsia több népségeinél, nevezetesen a parzoknál találunk. *Rendkívül módon* tisztelik a tüzet, írja a turk népekről általában Teofilaktosz Simokatta, valamint a levegő és víz is tiszteletök tárgyai; s a földnek himnuszokat zengedeznek. De a természet ezen kultusza nem zárja ki az *egy isten eszmáját*, mit „a magyarok istene” kifejezés tanúsít s mire nézve Theofilaktosz is igen szabatosan nyilatkozik: „csak azt imádják s Istennek csak azt nevezik, ki az eget és földet alkotta stb.”⁴⁹

Feszler szerint „a magyar ős-kultusznak csak némi nyomát találjuk a kortársaknál és nyelvökben, és bizonyos, hogy az *Isten, mely nem kölesönzött szava a magyarnak*, egyjóságos és *egyedül álló* istenségnek neve vala, mivel ők azt az anyaszentegyházba való belépés után is megtarták”⁵⁰ stb.

Bartal György: „Régibb krónikások, jobbára szerzetes barátok, hogy a magyarok megtérítésének munkáját nehéz dolognak tüntessék föl, a magyarokat többistentisztelőeknek és bálványozóknak állítják, hanem hiába kérdeznéd tőlük isteneik neveit és imádásuk módját, mert a lóhus-evésen és bizonyos átkokon kívül nem tudsz tőlük mást kisütni. Otrokoesi, Bél, Cornides meg azért beszélnek magyar Mars-ról, Herkulesről és Merkurról, hogy a magyar ősmivelttség a görögnél és rómainál alábbvalónak ne látszassék.

Napjainkban minden valamire való író Teofilaktosz állításait vallja magáénak, mi lényegileg ugyanaz, amit Herodotosz a perzsák vallásáról följegyzett: „A napnak, holdnak áldoznak, a földnek, tüznek csak úgy, mint a szeleknek; de kezdettől fogva csakis ezeknek mutatnak be áldozatot.” Teofilaktosz is ugyanezt mondja a magyarokról. Mely igaz állítását Teofilaktosznak igazolják a szent-gálleni évkönyvek is, melyeknek bizonyossága szerint „a szabad ég alatt zengék az ott portyázók nagy istenök dicséretét.”⁵¹

Fraknói Vilmos szerint: „Eleink vallása természet-vallás volt, hittek *egy Istenben*, kit „magyarok istenének” szerettek nevezni.”⁵²

Kerékyártó Árpád: „A magyarok hittek *egy fő-lényben*, Istenben. Ez példabeszédeink és egyéb emlékeink szerint ily tulajdonokkal volt fölruházva: *egy-, úr-, élő-, teremítő-*,

boldog isten, ki a jót áldja, a rosszat nyilával üti, veri stb.”⁵³

Kállay Ferencz: „Minden babonák daczára pogány elődeinkről nem állíthatjuk jogosan, hogy a teremtőn kívül más fő istent is hittek volna. Az volt a magyarok istene . . . Egy titkos érzet mindig fennmaradt bennök, hogy több egy fő istennél nincs Ha már a krónikákban olvassuk, hogy a magyarok sok istent hittek, azt szószerint nem kell érteni, mert a keresztény pap-írók e váddal szűk kezűek éppen nem voltak. Ők a fák, vizek mellett s hegyeken végbe vitt áldozatokból külsőleg ítélve nem csupán azt hívék, hogy mindenütt más, meg más istent tiszteltek, hanem azt is következteték, hogy maguk ez anyagi tárgyak is isteneknek tekintetének, — pedig nem áll Teofilaktosz szintén megismeri, hogy a magyarok a világ teremtőjét uralták, annak áldoztak, de egyszersemind a természeti erőket vagy elemeket is tiszteletben tarták.”⁵⁴

De legyen elég az ellenfél erejét kémlelő ezen portyázásból!

2. A történetírás nincs ellenünk — — csupán látszatra.

Alig fogná valaki lehetőnek tartani, és mégis így van: az első és súlyra is elegendőleg nyomatékos érret a velünk nem egy hitet valló magyar történetírástól kappjuk. Ha összehajlítjuk ugyanis az imént idézett jeles íróinkat, azt tapasztaljuk, hogy mindegyikök hivatkozik Teofilaktoszra, mindegyikök azon meggyőződésben él, hogy eleink vallása természetvallás volt. A bizancki görög szavaira esküsznek mindannyian történettudósaink, kik a magyarok istenét az azonosságig hasonlatosnak írják a kereszténység Istenével. A görög író azonban itt még ne bántsuk, miután a régi ősök által vallott természet-kultus elég gondolkozni valót tár elénk! Ezen állítás az, mely nemakarva is szövetségesünkké teszi a velünk kibékülhetetlennek látszó ellenvéleményt . . .

Minden nyomok és jelek oda mutatnak, hogy a magyar ősvallás csakugyan természetiszteletben állott. Úgy ám, de ha ezt ténynek vesszük, amint kell vennünk: akkor

Teofilaktosz haszontalan akarja velünk elhítenni, hogy csak azt imádták s Istennek csak azt nevezték, ki az eget és földet alkotta. Monotheismust és természetkultuszt egymástól áthidalhatatlan távolság választja el. A természetisztelet sajátlag természet-imádás levén, a mythológiák bizonyossága szerint az egyistenhívés lehetőségét egészen kizárja. És itt majdnem mellőzhetetlen, hogy ha csak futólag is, a természetvallással ne foglalkozzunk, mely részben figyelmes kívánok lenni az olvasó iránt, midőn a szót akadémiái tekintélynek engedem át.

„Semmi sem alkalmasabb, úgymond *Csengery*, az egyszerű, természeti állapotban levő ember csodálkozásait s azt a félelmet és tiszteletet, mely a vallás kútfejét képezi, — annyira fölkelteni, mint a látható ég, a *menny* vagy *ég* a ragyogó égi testekkel. A mennyből hallatszik a dörgés, ott ezikáznak az ijesztő villámok, oman ragyog az északi fény, ott származik a hó, az eső, a jég, a zivatar, annyi jótékony és félelmes tünemény mindmégannyi megfoghatatlan dolog, rettegett vagy hálával fogadott csuda a természet fiára nézve. A menny, a látható ég s bizonyos abban rejlő hatalmak tisztelete egész Ázsiában otthonos, de sehol sem inkább, mint az altaji népeknél.

Azokban a dolog természetéből foly, mondja Castrén után, hogy az ég vagy menny imádását lassankint az általános természet-kultusz válotta fel. Mert a menny, minden hatalmával és díszével, csak egyes, véges tárgy, melynek tisztelete végre sem elégítheti ki az ember vallásos érzelmét. A műveletlen népek is ösztönszerűen vonzódnak a végtelen tiszteletére. A mindennapi tapasztalás arra tanítja az embert, hogy a természetben a mennyei tüneményeken kívül sok egyéb tárgy van, mely az ő akaratának nem engedelmeskedik. A hullámozó tenger, az emésztő láng, a termékeny föld hatalmas folyóival, rémes zuhatagaival, magas hegyeivel, sötét erdeivel, vadaival mindmégannyi túlnyomó hatalom a nyers természeti emberre nézve, melyek imádásra készítik őt. Így szélesül mindinkább az istenfogalmak köre. Az ember azonban kezdi érezni, hogy a szétszórt tárgyokban ugyanazon erő munkál; kezd emelkedni a részletekről az általánosra, a végesről a (!) végtelenre. A tisztább istenfogalom ezen fejlődését természetesen előmozdítja az érintkezés a monotheismussal. Ily hatással volt az izlam és kereszt-

ténység a mongolokra; ily hatással volt a kereszténység a finn ősvallásra. E befolyásnak tulajdonítja Castrén az elvont istenfogalom kifejlődését a finn mythologiában; e befolyás következtében történt, hogy a „teremtő” melléknévvel Ión felruházva: Jumala (a mennyég.) S amint elvont értelmet von föl a Jumala-szó: végre elvesztette konkrét jelentését s új szók állottak elő régi értelmei kifejezésére. Ilyen a mennyre: *tuivas*, az ég istenre: *Ukko*.⁵⁵

A természet-kultusz elmegy ugyan a főbb isten föltételezéséig, kit már személylyé alakít képzelete; de hogy egységgé összesítené az istenül tisztelt természeti erőket, hogy úgy mondjuk: a külön darabokból álló isteneket, erre mi voltánál fogva teljesen alkalmatlan. Egy főbb isten előtérbe lép ugyan, de ez által a családtagok nem fosztatnak meg isteni jellegöktől, ha tiszteletök sokban esonkúl is. És e valásbőleseleti elmélet, mely a természetvallást és egyistenhitést összeférhetlennek vitatja, elegendő arra, hogy ellenfeleinket lefegyverezze.

Ezer év előtt élt őseink kétségtelenül nem voltak nyers természet-imádók, az istenfogalmat bizonyosan már személyiséghez kötötték; hanem azt meg nem engedhetjük, hogy az isten-név nálok isten, vagyis tulajdonnév lett volna. És nem vélekedtek másképen az ősmagyar vallás kortársai sem.

3. A középkor vélekedése a magyar ősvallásról.

A középkori krónikások, úgy a hazaiak, mint a külföldiek, a magyar ősvallás egyistenimádásáról mitsem tudnak, hanem arról a legnagyobb megvetéssel, mint utálatos bálványozásról, ördögszolgálatáról, sötét tévedésről, sokistenimádásról stb. szólanak. Lássuk néhány példáját!

„Mykoron wr isten az kyralságban megh erőssöyöttöte volna (sz. István király) legottan pokolbeli sathan wtanna erede hogy el eytenee, mert nehezzee tarttya vala *hogy* az ew zent eerdemeenek myatta *ez orzagot kezeeből ky zalasztotta volna*. Vala azért az ydőben Somogysagban egy *pogan* hatalmas herczek, kynek kwppan vala newe.”⁵⁶

„Igy történt, hogy a kárhozat és tudatlanság fiaira, egy oktalan kóborló népre, mely *nem tudá, hogy Isten teremtménye*.

úgy mint a Pannoniában lakó magyarokra is felderült az isteni kegyelem országa; hogy kiket előbb eredeti lakhelyeikből, a gonoszúl vétkező keresztények bosszús fenyítékére nyugot felé állandó itnmaradásuk elrendelésével költöztete, azokat az elővögzetnek idején a *gonosz útról* az igazság ösvényére, busongás éjjeléből az örökké tartó jutalom reményére vezérelné.⁵⁷

A német Ditmár úgy tudta, hogy a már kereszténynyé lett Geese (Géza) nagyvajda az egy isten mellett még *régi isteneinek* is áldozott. Sőt még előbbre tekintvén az események során, úgy értesülünk a Névtelen krónikája nyomán, hogy: Álmos vezér és övéi Ungvárhoz bevonulván, a *halhatlan isteneknek nagy áldozatokat tőnek*.⁵⁸

1047. Egy Vata nevezetű, Belus várából, *ajánlá föl magát legelsőben a magyarok közül az ördögöknek, fejét megnyírván és hajából három üstököt eresztvén alá pogány szertartás szerint*. Ezen Vata átkos biztatására az egész nép az ördögöknek áldozta föl magát és kezdének (feláldozott) lóhúst enni.⁵⁹

1061. „Vata fia János a *pogány vallást követvén*, sok varázslót, bűbajos asszonyt és nézőt gyűjtött maga köré, kiknek ígézései által igen kedves volt az urak előtt. A bűbajos asszonyok közül egy Rasdi nevű⁶⁰ Béla király elfogatott és börtönben záratott, hol önnön lábáról lerágván a húst, vészelt el végre. Fejérvárotta a király, a püspökök és előkelők a nagy sokaság láttára megijedvén, nehogy rájuk rohanjanak, a városba huzódtak. A nép pedig elüljárókat választott s azoknak fából emelvényeket készített, hogy őket láthassák és hallhassák. S az elüljárók követeket küldöttek a királyhoz és az előkelőkhöz, kik így szóltak: Engedd meg nekünk *apáink módjára pogányságban élni*, a püspököket megkövezni, a papokat megfojtani, a dézsmálókat felakasztani, az egyházakat lerombolni, a harangokat összetörni. Az elszomorodott király 3 napi határidőt kért, hogy határozzon a dologban. E közben a nép elüljárói magas emelvényen ülve istentelen verseket hirdettek a hit ellen (praedicabant nefanda carmina contra fidem), az egész nép pedig örvendezve kiáltott rá: Úgy legyen! Midőn aztán 3-ad nap a feleletet vár-

ták, a király parancsára fegyveres katonák rohantak rájuk, s némelyeket közülök levagdaltak, elüljáróikat a magasból lehányván, összetörték, a többieket pedig megkötözve megkorbácsolták s így nagy bajjal a lázadást lecsendesíték.⁶¹

Ennyi talán elég is lesz az idézetekből. *Bartalnak* azon kifogása van jó középkori íróink ellen, hogy többnyire szerzetes barátok; tehát elfogultak és nem veszi észre, hogy az lenne a legnagyobb elfogultság, ha Teofilaktosz kétes értékű állításának kedvéért minden krónikásunkat a sutba dobók. A különben éles ítéletű *Szalay* arról van meggyőződve, hogy: ami a nyugati krónistáknál bálványozásra mutat, az csak a szerzők tudatlanságán vagy a legendai írásnem eziféle alapszik. De ha a külföldi írókat tudatlanságról vádolja, azzal fogja-e vádolni László királyt is, ki „gentilium ritus”, azaz *bálványozás* czímen tiltja a magyar ősvallás gyakorlását?

„*Ha ki a pogányok módjára* (idézem *Szalay* szavaival) *kutaknál áldozik, vagy fáknaál és forrásoknaál és köröknaál áldozatokat mutat be, váltsa meg ökörrrel vétségét.*”

Az ősbálványozást fennen hirdeti *bálvány* szavunk⁶² és azon átmeneti, félig pogány, félig keresztény himnusz, melyben olasz hittérítők a két vallás összehozását kísérlik meg:

„Légy magasztalva te nagy Isten a mi *testvérünkkel*, a *Nappal*. Oh mily szép, mily ragyogó: ő a te jelképed Uram! Légy áldva a mi *asszony-nénénkkel*, a *Holddal* és a mi *hugainkkal*, a *csillagokkal* együtt, akik oly szépek és fényesek! Légy áldva a mi *sűrünkkel*, a *széllel* együtt, aki a felhőket és derült időt hozza! Légy áldva a mi *ágyjainkkal*, a *Vízzel* együtt, aki oly hasznos, jó ízű és tiszta! Légy áldva a mi *urunkbátyainkkal*, a *Tüzzel*! Oh mily szép, oh mily vidám, oh mily erős és hatalmas ő! Légy áldva oh Uram a mi nagy *asszonyunkkal*, a *Földdel* együtt, aki minket táplál és megtart.”⁶³

Könnnyű az ellentétes írói nézetek közül a valóra ráismerni, főleg ha maga az ősvallás istene: az *isten*-szó is megnyilatkoznék a maga mivolta felől!

4. „Isten“ szavunk a nyelvtudomány világitásában.

Vámberynek igaza van, hogy amit az isten-szó megfejtése végett eddig összehordtak, majdnem megtöltene egy kis kötetet. Az is való, hogy ebből a sok vetésből nagyon kevés aratása lett az igazságnak. Vámbery, a jeles orientalista; talán nagyon is túlozza a dolgot, midőn e részben folytatólagosan azt írja, hogy a részint elégtelen szakismeretből, részint makacs elfogultságból is eredő *elméletek* a tudósok szántsándékos elvakultságából származó tévedések szomorú bizonyosságát szolgáltatják.

Tény az, hogy *isten* szavunk gyökbontásával valami sokra nem mentünk, de e mellett menthető maradhatnak tudósaink is, legalább mi, tévedésök okát egészen másban keressük, mint akár az elégtelen szakismeretben, akár a makacs elfogultságban. Hátha csak a helytelen álláspontra való helyezkedés vala minden hibájok!

Úgy tetszik nekünk, sőt úgy vagyunk meggyőződve is, hogy kárbavesztett munka e szóban magas jelentősége kifejezését keresnünk, miután kiindulásában oly egyszerű az *isten*-név, mint volt a nép, mely hozzá vallási hiedelmei főfogalmát kötötte. Hogy az ellenkező föltevés okvetetlenül a tévedés útjára vezet, sajnos, számos jelesünk példájával is beigazolandó marad. *Fessler* az *isten*-szót a magyar nyelv sajátjának és eredeti elnevezésnek tartja, *Kállay* meg úgy vélekedik, hogy e szót már őslakóhelyünkön is bírtuk.

Ipolyi szerint e név eredete és jelentése homályos. Ugyan ő megkísérelte annak értelmezését, mi ellen azonban erősen kikelt *Ösengery Antal*.⁶⁴

Révay áll azoknak az élén, akik az *isten*-szót egyértelműnek tartják a *jehova*-névvel, vagyis az isten annyit akarna mondani: *aki vagyon*.⁶⁵ Mire nézve elég azon megjegyzést tennünk, hogy a kinyilatkoztatás Istenének ajkáról főségesen hangzanak ez igék: *vagyok, aki vagyok*; hanem a népek legősibb szavai konkrét fogalmat fejeznek ki.

„Mások szerint a chaldeai *esta* = *tűz* származéka s meg-
egyezik az örök tüzet jelentő görög *ἑστία* (latin *vesta*) vagy *ἱστία* névvel.”

Mindezen szószármaztatásoknál több hívője akadt a parz „*Jizdan*”-nak, melynek azonosságát a mi isten-szavunkkal az ősi tűzimizdással kapcsolatban vitaták tudósaink, s ellenzői csak azok valának, kiknek nem ment a fejébe, hogy ne lett volna a magyarnak e fogalom kifejezésére saját eredeti szava.

A nagy szótár szerkesztői ezen fejtegetésekkel azon czímen nincsennek egészen kibékülve, mert mind ezen fejtegetéseknél kevés vagy éppen semmi figyelem nem fordított magára a magyar nyelvre. Szerintök *isten* = *őstevő*, *ősváló*, *őslény*.⁶⁶ Ezen lehozás egészen kifogástalan lehet nyelvészetileg, mythologiai nézőpontból azonban sokkal czifrábbnak látszik, hogysesem az egyszerűséget kedvelő igazság saját ruhájaként magára ölthetné.

Kimerítendő az isten-szó értelmezéseit, föl kell még említenünk egyet, mely szerint isten összetett szó levén, annyit tenne, mint *ős idő*. *őreg ég*.⁶⁷ Kapván kapnánk rajta, ha nem oly két nyelvből (finn és tatár) alakulna az összetétel, melyeket lelkiismeret szerint bajos egy kalap alá venni, midőn csak egyetlen-egy szóról van emlékezet.

Az istennév *ős* jelentése és fogalmi köre még maiglan is vitás kérdés, mely fölött egész erővel foly a küzdelem a finn-ugor és török-tatár atyafiság hívei között.

Reguly szerint a cseremisiz nyelven „*esta*”-*csinálót*, teremtőt jelent.

Hunfalvy isten-szavunkat a finn *isä* (= atya, öreg) és a török *ten*, *tegy* (= ég) összetételének vélte, de nem tartotta lehetetlennek azt sem, hogy nem egyéb az, mint a persa *jezdan*, mely a törökség útján került a magyarba.

Budenz a finn *isä* (= atya) és a magyar *ken* kiesinyítő képzőt tartja isten-nevünk szüleinek.

Hogy az ugor-iskola mennyire nem tud megbírni az *isten* szóval, az egyértelem hiánya eléggé föltünteti. A tanárnak ellentmond a tanítvány, ezt meg egy másik czáfolja meg.⁶⁸

Vámbéry, a török rokonság tudós hirdetője, az *Isten* szót minden eddigelé nyilvánított ellenkező nézet mellett is a perzsából kölcsönzöttnek, vagyis a parzi-vallás *izdan*, *jezdan* szavával tartja azonosnak.⁶⁹

Ugyanesak tőle tudjuk, hogy „*Izdan.*” többes száma az egyesben is istentjelentő *izid*-nek, miből, ha kedvünk volna hozzá, erősen mellettünk kárdozkodó érvet lehetne kovácsolni. Ha *izdan* = *izid-ek* = isten: akkor az isten-szót már származásánál fogva sem lehet *tulajdonnévnek* vennünk, hanem csak *közös névnek* és ninesen kizárva, hogy lehetett esillagisten, napisten, holdisten, tűzisten, anyaisten, vízisten, erdőisten, szélisen, nagyisten, öregisten, kisisten.

Azonban ne ártsuk magunkat a vitázó nyelvtudósok ügyébe! Ha szabad mindanemllett az olvasó tájékoztatása végett az eddig elért eredmények fölött nyilatkoznunk, azt kell mondanunk, hogy isten-szavunk magyarsága mellett fölhozott érvek sokkal gyöngébbek, mint a török-perzsa kölesönzés mellett szólók.⁷⁰ De ha *isten* nevünk azonos *izdan*-nal, úgy ez már csak átmeneti szó lehet és a legősibb magyar isten-fogalom kifejezését elveszítettnek kell nyilatkoztatnunk.

Mely szó lehetett az első kori isten-fogalom hordozója, és mi lehetett oka e esérének? — nem csupán magában véve érdekes kérdés, hanem tételünkkel kapcsolatos is.

5. Az „isten”-név fogalmi köre az altáji népek mythológiájában.

Midőn az ősvallás istenéről beszélünk, nem a kinyilatkoztatás magasztos létezőjének mintázásával foglalkozunk, hanem be kell elégednünk azon látóhatárral, melyben a kezdetleges felfogás mozgott. És ez nagy különbség; habár nem vagyunk is Csengeryvel egy hiten a vallások eredetének tekintetében és nevezetesen nem tartjuk az őt embert önfejlődésre kárhoztatottnak, mint aki eredetileg tiszta fogalmakkal bírt a teremtés Uráról: azonban történeti ténynek kell azt is vennünk, hogy az emberiség nagyobb csoportok és családok szerint előbb vagy később, de mindamnyiok eltékozolta ezen őt örökségét és a kinyilatkoztatás igazságai azon mértékben mosódának el, amilyen távolság választja vala el a népeket térben és időben az emberiség bőlesejétől. És természetes következménye aztán ennek, hogy az egyes népesaládok vallása úgy tűnik föl, mint némileg saját szellemi termékek és hogy az egyes mythosok egymástól

annyira elűtnék. De meg aztán ez adja meg az egyes mythológiáknak a böleseleti belbeeset és indokolja kutatásuk méltó voltát.

És a mythologia szemüvegén tekintve, az *isten*-név egészen sajátos világításban jelenik meg. A vallási adatok szerint az ural-ajtáji népeket, hová tartozik a magyar is, a természet imadásban látjuk leledzeni. És ezen természet-tisztelet kezdete nem volt, nem is lehetett más, mint a nyers természetimadás. Hogy a természetkultusz kiindulásában merő égimadás volt, immár érintettük.

A mennyet tisztelték a *mongolok*, hogy ismét Csengeryt szólaltassuk meg, *tengri*, s a mongol eredetű kínaiak *ten* vagy *tien* név alatt. A *tunguz* maiglan az eget imádja, melyet *bugá*-nak mond; s több török-tatár törzs napjainkban is a *mennyei* hatalomnak, *Kudai*-nak mutatja be legfőbb hódolatát. *Tu-kin* kínai történet-író égimádóknak mondja a mostani *törökök* elődeit is. Ugyanezt állítják a kínaiak a *hiongnu* (hun) népről. Pedig, hogy az ég alatt kezdetben magát a látható égboltozatot, az anyagi mennyet értették, tanúsítja a vallások fejlődési története, mely a nyers természetimadást mutatja a vallásos eszmélet első mozzanatának; tanúsítja az *isten*-név legősibb anyagi jelentése mind az indogermán, mind az altáji népeknél.

Lönnrot szerint *jumala* legrégebb istennév a finn mythológiában. Annál valószínűbb állítás, mert a többi finn istenség nem fordul elő a rokon-törzseknél, míg *jumalát* az eszt *jummal*, a lapp *jubmel* és *muenje*, a szürjen és a szamojed *nun* (njum) istennevekben is föltaláljuk. S mit jelentett *jumala* a régi finneknél? *Háromféle* jelentésben jön elő: mint anyagi menny, a menny istene, és istenség általában. Így mondja Kowalevszky, hogy *tengri* a mongoloknál a mennyet, a menny istenét, istenséget általában s jó és rossz szellemet is jelent. E három jelentés közül, úgymond Castrén, természetesen minden nyelvben az érzéki, az anyagi az első, eredeti értelem. — Nyers és műveletlenebb népeknek a legmindennapiabb elvont fogalmakra nincsenek kifejezéseik; annál kevésbé képesek oly magas fogalmat, mint az isten, általános, elvont értelemben fogni föl és

fejezni ki, midőn reájok nézve még csak ez vagy amaz isten létezik. Az emberi szellem fejlődése hozza magával, hogy lassankint emelkedik az érzékiről az érzék fölé, a részletekről az általánosra, a konkrétól az elvontra. S az istennev amaz ősi, érzéki, konkrét jelentése maiglan fönmaradt több altáji nép nyelvében. Nemesak a kínaiaknál jeleni a *tien* egyaránt a mennyet és mennyistent. Ily kettős értelemben használják némely török-tatár szójárásban a *tengri*, egy mordvin szójárásban a *skei* és a jenísszei-osztják nyelvben az *es* istenneveket. A műveletlenebb szamojed-törzsek jelenleg is előbb a mennyet értik a *nam* alatt, és csak azután a menny istenét.⁷¹

Még jobban kitünik a fényes, mérhetetlen mennynek vallási szerepe és hatása az istennevezetekre, ha csak nagyjából is, párhuzamos kimutatást készítünk az altája *menny- és isten-nevezetekről*:

A török-tatároknál (fénykör = menny-ég)	menny-ég neve	isten neve
A kínaiaknál	ten, tien	ten tien.
A mongoloknál	tengri	tengri.
A csagatajoknál	tengri, tingri	tengri. (Vámb.)
Az oszmánoknál	tanri, tari	tanri, tari. (Vámb.)
A jakutoknál	tanara	tanara. ⁷²
Az altájiaknál	tenere	tenere. (Vámb.)
A voguloknál	tarom	tarom. (Hunfalvy.)
A votjákoknál	in, inmin	immâr.
Az osztjákoknál	turum	torem. (Hunfalvy.)
A mordvaiaknál	{mjenen, mjenil vagy: menel, me- nil, skei	{paaz skei. (Vámb.)
A csuvaszoknál	tora	tora. ⁷³
A jenísszei osztjákoknál	es	es.
A tunguzoknál	buga	buga.
A finneknél	{jumala taivas	{jumala Ukkó. }
Az eszteknél	tiavas	jummal.

	menny-ég neve	isten neve
A lappoknál	tiermes	jubmel, muenje.
A szürjéneknél	jen-es	jen.
A szamojedoknál	num	num (njum.)
A permieknél	hjumar	jen-lön.
A eseremiszeknél	juna	jumo. (Hunfalvy.)
A magyaroknál	{ I. a lapp muenje, { { mordvin: menil }	menny isten.

Ezen sorozat elégséges arra, hogy nem egy dologban meggyőző érvekkel lásson el bennünket. Így állíthatónak látszik, hogy:

a) az altáji népeknél az isten-névnek az égtől való kölesönzése annyira általános vala, hogy a két fogalom némelyiköknél még ma is azonos szóval jelöltetik;

b) hogy az altáji törzsnek csak műveltebb családainál látjuk, hogy a nyelvrokonok szokásától eltérve, külön s többnyire kölesönzött szót hoznak forgalomba az istenfogalom kifejezésére;

c) hogy bár ismeretlen, de hasonló körülményeknek tudható be, hogy az ősmagyar istennév, melyhez náluk is eredetileg a *menny-ég* fogalma volt hozzákötve, — kiesett a használatból. Mert hogy a magyar ne osztozott volna széles atyafisága vallási hiedelmében és így a kezdetek kezdetén az éгимadásban, még fele föltevésnek is hibás.

A *menny-* avagy az *ég-*szó részesült-e azon tisztességben, hogy az ős istenfogalom hordozója legyen? — czéltalan kíváncsiság csak fölvetni is. *Menny-*szavunk nem egy rokonnépnel magasztosult istenfogalommá; gyanakodhatunk a bevett szólásmódhoz képest némileg *ég-*szavunkra is.

Akármi volt nemzetünk gyermek-korának *isten-neve*, örökébe a perzsák földéről átültetett *izdán* lépett; mert ha isten-szó nem a magyar *tengri*, *tárom*, *jumala*, akkor idegen földről kerülve fogott a magyarok istenévé lenni. A körmönfont istenértelmezés ellen a mythologia tiltakozik.

Az *izdán* = isten-névben rejlő történeti igazságok egyik-másikára szabad legyen mellékesen rámutatnunk. Így a saját meggyőződésünket a szíves olvasóra nem erőszakolván, csak mint erősen valószínű dolgot vitatjuk, hogy:

isten-nevünk használatba vétele azon közép-ősi korszaknak eleje, midőn a magyar, még talán nem is nemzet korában, az úgynevezett nyers természet imádásából kibontakozott és a szellem imádására volt átmenendő. Azt hisszük, hogy a finn Ukkó és a török-perzsa Izdán egymás után nem nagy időre kerültek hozzánk, kérdés maradván, hogy Ukkót tiszteltük-e valaha öreg istennek? Hogy azonban időközben a magyar népet végzete kiragadta a finn hatás köréből és egészen beékelte a törökség közé: új otthona úgy kedvezőbb fekvésénél, mint a távolság ellenére is erősen működő perzsa hatáznál fogva a tapasztalatnak nem pusztán újabb, hanem egyuttal felsőbb iskolája is lett. Itt tanulta el az isten fogalomnak is magasabb mértékét venni.

Arra azonban gondolnunk sem szabad, hogy már ekkor az egy istenség hívéseig emelkedett, vagy mestereit tekintve, emelkedhetett volna. Könnyű bevitatni, hogy a magyar ősvallás csakugyan sokakat megtisztelt *istenimádlással* a Kállay emlegette *egy főistenen* kívül.

6. Istenek és az „öreg isten“ elsősege.

A velünk rokon altájiak tehát nem egy istent imádtak, aminthogy természetistenítő népeknél ez még csak szóba sem jöhet. Az ellenvélemény erősségének tornyai az utolsóig hatalmunkba kerültek. De a történeti igazság még mindig nem tarthatja meg a diadalmas bevonulást; mert van, még mindig van, aki útjába áll, aki még mindig nem adta meg magát . . . Teofilaktosz Szimokatta. Végezzünk immár övéle is, ha birnánk vele.

Ő mondja: *„a turkok tisztelték a tüzet rendkívüli módon, a leget (vagy eget) és a vizet, és himnuszokat énekelték a földnek: hanem egyedül azt imádlák és nevezik vala istennek, ki a mindenséget alkotta stb.“*

Ez a Teofilaktosz erőnek erejével rákényszerít, állításait jegyzetekkel lévén kísérendők, hogy az elemek tisztele-
tének kérdését is megbolygassuk.

a) *Tüztisztelet.* Teofilaktoszt *Ipolyi* úgy érti, hogy a magyarok a tüzet „legelő” (első sorban tisztelik; *Szalay* . . . hogy: *rendkívüli módon*; *Barna* . . . hogy: *első helyen*: a

legtöbbsen, hogy: *bárggyuan* (stolide). Akármelyiket vegyük, a bizneci író így is, úgy is tévedett, mikor eltagadta, hogy őseinknél a tűz sajátlag a tűzisten imádatos tisztelet tárgya volt.

Altáji atyánkfiaínál a tűz megszemélyesítve isteni tiszteletben részesült és részesül részben ma is. Tűzisten maga a nap vala; erre esküvék Baján, az avarok kagánja is; sőt személyesítve vala a földi tűz is, mely a finnek ős hiedelme szerint nem vala egyéb, mint a napanya fia. Napisten sokszor a főistennel egyenlő, például a *voljâkokenül*.⁷⁴

A turkok, úgymond egy régi kínai író, imádják a *tűzet*: azért nem ülnek fára, mivel azt hiszik, tűz van a fában; gyékényt vagy bőrt terítenek a földre, arra ülnek. Sok mongol és török népség maiglan áldozatot viszen a tűznek; s nem egy törzs van, amely nem mer húst enni, mielőtt egy darabot a tűzhelyre nem dob. A *tunguzok* azt hiszik, hogy a tűznek hozott áldozatot oly szívesen veszi mindenik istenség, mintha magának hoznák.⁷⁵

„Közép-Ázsiában a tűztisztítás szokását még ma is megtaláljuk; ez a Noruz-ünnep (tavaszi új és nap egyenlősége) alatt játszott játék, mely abból áll, hogy a fiatalság rizs-szalmával rakott tüzet átugrál, vagy körültánczol. Így továbbá nagy bűnnek tartják, ha valaki a tűzbe köp. A tüzet általában nem vízzel, hanem csak ráhányt földdel szabad eloltani stb.“⁷⁶

Az ős tűzimádás nyomai megvannak a mesében. a népszokásokban és babonákban.

Meséink sokat tudnak a Nap királyról. Mythologusaink észrevették, hogy az ilyen személyesítéseknél a *király*-szó „isten” helyett áll. Meséink a napistenről még ma is sokat regélnek. Hogy az arany palotában lakik, arany kapuja gömbölyü, belőle hőség áradoz, mint a kenyérsütő kemenczéből. A nap-anya is izzó vörös pofájú, szintúgy a fiáé. Szeme tüzes, nem lehet kiállani. De a Nap, és Napanya legkedvesebb, legszebb leánya nem ilyen, hanem gyöngyadta ékes hajadon, bíborbársony köntösben s árnyas erdő kellő közepén a Hajnal kertjében lakik stb.⁷⁷

A népszokások terén elég legyen rámutatni a *szent-*

ivánéji vagy nyári, másképen *virágos szent János* napi tüzek szokására, a szüreti víg tűz-ugrálás stb. gyakorlatára.

A babonákban is találkozhatni az óvallás tűzimádásának nyomaival:

A tűzbe köpni nem jó; mert fölpattan szélén a száj. (Felsőbányai néplit.)

Vetés idején a szomszédból tüzet vinni nem jó.⁷⁸ (A gyufa föltalálása előtt a tűz kölesönkérése mindennapi dolog volt.)

Szemetet tűzbe vetni nem szabad.⁷⁹

Miért kell megsózni a szikrát, a tüzet?⁸⁰

Kisebbik felével kell a fát tüzre tenni.⁸¹

A tűzparázsszal behintés foganatja.⁸²

Vízbe égő szemet vetni óvó szer szemverés ellen.⁸³

Forgácsot vinni szent György éjjelén.⁸⁴

Hogy tovább ne fárasszam az olvasót, kimondom körültekintésünk eredményét, hogy az ősvallásban volt tűzisten s Teofilaktosnak csak annyiban lehet igazza, amennyiben a korabeli magyarok nem voltak parznódra nyers tűzimádók.

b) *Az égimádás.* Az egyik előbbi fejezetben bőven foglalkoztunk e kérdéssel, itt csupán a csillag-istenekről, a hold-istenről szólhatnék. Legyen elég azonban csupán egy megjegyzés. Szeged népénél általánosan elterjedt hiedelem, hogy a csillagokra rámutatni, vagy velők szemben magunkat illetlenül viselni nem szabad, ha csak azt nem akarjuk, hogy baj érjen bennünket.⁸⁵ Fönnebb láttuk, hogy a *csarvasok* még ma is holdistenről, csillagistenről beszélnek, mik váltig elegendők arra, hogy nagyítást lássunk a bizancki íróban, midőn az istennevezetet az egyetlenen kívül kizárja a magyar óvallásból.

c) *Víz-kultusz.* Az *osztjások*, *tunguzok* és *szamojedok* s némely *finn*, *török* és *mongol* népségek közt Csengery szerint maiglan is előfordul a *vízimádás*.⁸⁶ Több rokonnép vízistenét névleg is ismerjük. Az isteni tisztelet áldozatokban nyilvánul, és a víznek hozott áldozatokról sokat lehetne mondani, valamint a tavak, folyók és források istene- és tündéréről. Az ó-vallás vízimádását a nép meséi és babonás

szokásai még mindig sejtetik. A tó sárkányáról szól a mese, melynek gyermekeket kellett áldozni. *Babonák*: visszaloes-
esantani egy kis vizet merítéskor.⁵⁷

d) A nőnek személyesített *föld tisztelete*. Nevei: *Boldog asszony, Szép asszony, A föld édes anyja, Kedd asszonya, Bába isten, A természet istenasszonya, Nagyasszony, Kisasszony*. Elhihetjük Teofilaktosznak, hogy dicséretét himnuszokban zenggették őseink, mert ő volt a régi pogány vallás legkedveltebb alakja, az anyák és gyermekek szende pártfogója; a megszemélyesített természet.

e) És nem hiányzott az ősvallásban a *tündérek tisztelete* sem. E jótett szellemekkel el vala árasztva az egész, látható és láthatlan világ; megvala a maga védő tündére minden állatnak és hasznos fának. Néphit szerint a kigyók királya koronát visel, és meséink tudnak a „méhek királyáról”, a „kácsa-királyról” stb., melyek amennyiben nem kölcsönzések, mind az ősvallási felfogás fogyatékos töredékei.

Beszélhetünk tehát az igazság sérelme nélkül ősvallásunk „főisteneiről” és „kisebb isteni lényeiről” és a „nagy boldogasszonyról,” mint az *ó-vallás istenasszonyáról*.

De ha ez így vagyon, akkor ninesen igaza Teofilaktosznak, midőn mondja a régi magyarokról, hogy . . . egyedül azt imádják vala és nevezék istennek, ki az eget és földet alkotta.

A bizánczi író csakugyan tévedett, aminek még okával is hadd számoljunk be röviden!

A mint a *mordvinoknál* „Cšam-Páz,” a *rotjákoknál* „Inmár,” a *cseremiszeknél* „Jumo-kuruž,” az *esztéknél* „vaana isa” (vén ő), a *voguloknál* „Tárom,” a *lappoknál* „Tiermes,” a *finneknél* „Ukkó” volt a *főisten*, — megvolt a régi magyaroknál is, akit „*öreg istennek*” neveztek. Az öreg istenről az altáji népek fölfogása azt tartotta, hogy mint az istenek és emberek atyja, magasan fölötte áll a többi elemisteneknek hatalomban és tekintélyben. Ő az ég istene, a levegő királya, s mint ilyen, nagyobb, hogysen az eget tekintélyének sérelme nélkül elhagyhatná. Ő a mindenható teremtő, de amit átallott, hogy személyesen végezzen, hanem más által hajtatta végre. Az emberekkel csak közvetve érintkezik;

de ezek sem bánják, mert *jaj annak, a kit ő meglátogat*. Az istenlátogatás mai beszédünk értelmében is szerencsétlenség. Ő a tekintély és félelem istene, a többi leereszkedő és komázó istentenbarát mellett az egyedüli, kit nem merének fölkérdni az áldomásaik- és lakomáikban való részvételre. Ilyennek tanulván ismerni Teofilaktosz a magyarok „öreg istenét,” csoda-e, ha őket egyistenben-hívőknek tartotta és vallotta?

7. A „magyarok istene.”

A kik az ezer év előtti magyarokat egyisten-hívőknek tarták, azonosíták vele a „magyarok istenét” is. A kettő ugyanazon egy személy volt. De a többisten-hívés megvitatása után mi sem látszik sürgetősebb kérdésnek emél: ki volt tehát a magyarok istene? . . . a sok közül?

A „nagy,” az „öreg isten” neve, odamutatnak a jelek, hogy „Ukkony” volt. Ő volt-e a „magyarok istene”? Barna akadémikusunk tagadólag felel e kérdésre, és érdekes tagadó feleletének megokolása. Szerinte nem *Ukkó* (Ukkony vagy Urkony) fogott lenni az úgynevezett *magyarok istene*; mert az eddig ismert összes altáji mithoszokban a főisten az emberiség sorsát közvetlen soha sem intézi, hanem mindig az alsóbb, vagy amint nevezhették őket, a *kis istenek*. Nyomós indoka továbbá, hogy népünk is osztozék, a nagy isten látogatását illetőleg, az altáji rokon népfajok irtózársában. Végül felhossa, hogy az altáji népeknél majd sohasem hiányzott, sőt a legtöbbször maig is tudva van a nemzeti istenek nevezete, a milyen volt a *vojuloknál* „Numi Tárom kis fia” (Numi Tarom väsi pi), a *mordváknál* „Pirgine Paz” (Mennydörgő isten, ki közülök házasodott); a szuomiaknál: *Vainämo* és *Suometar* (szuomi ország tündére.) Ezen okolgatások alapján a ma is emlegetett „magyarok istenét” az „öreg istentől” *különböző, nálánál kisebb* ugyan, de azért még mindig igen hatalmas és legnépszerűbb istenségnek vélem.⁸⁸

És a neve? Neve az égben lesz felírva valamelyik esillagban, közel-e, távol-e a „magyarok esillagá”-hoz? — még nincsen tudva vagy tanulmányozva.

8. Régi vallásunk az űs csillagászat világitásában.

A „magyarok istené”-ről szólva, módfelelt kísért azon valószínűség, hogy a mostanáig sem feledett nemzeti istenség űs neve és emléke még máig is áll a *magyar csillagos égen*. Ennek vitatása azonban más látókört és ki nem fárasztott figyelmet kívánna. Maradjunk meg tehát ezúttal a kitűzött kérdésnél, melyhez, hogy hozzászóljon a csillagászat is, arra annál hivatottabb, mivel az űs csillagtan egyszersmind istentan (theologia), s ettől elvonatkozva is, az egyes népeknél a csillagászati ismeretekben a nemzeti géniusz és korának műveltsége egyszerre szólalnak meg.

A ki tudja, hogy kelet népeit minden időben jellemezte azon sajátság, hogy hitét, szerelmét, hajlamát és gondolkozása módját csillagbetűkkel igyekezett az égre feleóni, — az nem fog túlzást látni azon eljárásunkban, hogy végül a csillagászatot is bevonjuk tanulmányunk körébe, és a csillagokat is megkérdezzük, ha vajjon lehetséges-e, hogy: űseink egy-istenimádók lettek volna?

A csillagászat történetével ismerős írók nem kevesebbet állítanak, minthogy a csillaginádás (asztrolatria) valamikor minden népnél a vallás alapja volt s hogy Európa űslakóinál is feltalálhatjuk ezt az egyetemes vonást. Teutonok, germánok, svédek, gótok, skandinávok és gallok egyaránt átmentek az értelmi fejlődésnek eme korszakán.⁸⁹

űsvallásunk kérdéséhez e szempontból *Czogler Alajos* tanár szólott tüzetesebben.

„Nálunk, úgymond, nagyon forgalmas a hisztorikusainktól elterjesztett az a nézet, hogy űseink a napot, holdat, tüzet stb. *tisztelték* ugyan, de azért *imádni* csak „egy-istent” imádtak. Ez bizonyára ama keresztény-nemzeti szellemű jóindulatnak a kifolyása, amely űseinket jobb szinben véli feltüntetni, ha vallásuk lényegét egy-istenimádásban valónak bizonyítgatja, de (a csillagászati hiedelmekkel ismerős) elfogulatlan olvasó alig lesz hajlandó, hogy űseinket az asztrolatria korszakán egészen túl voltaknak képzelje.

Ipolyi, midőn az űsmagyar „isten” szónak nyelvészeti fejtegetéseibe bocsájtkozik, felsorolván ama véleményeket,

melyek szerint ez a szó Hesztia-val, vagy Herodotosz - Hisztia-ével, a római Vestia-val, a khaldeus estia-val, a héber es-sel, a perzsa jizdán- vagy jeshán-nal stb. volna összefüggésbe hozandó: a dolgot az űs esillagászat világánál tekintve, bizonyára a helyes nyomon jár.

Teofilaktosz szerint: „a turkok (magyarok) a tüzet tisztelik legelől.” *Abulfeda* azt mondja, hogy „a magyarok, török nemzet. . . tüzet imádnak”; *Menander* pedig az avar khánt a „tűzistenre” esküvőnek mondja. Mivel pedig a tűztiszteleteknek, amint tudva van, a Nap-kultusz az igazi szubstrátuma, kétségtelen, hogy az ősmagyarok még az asztrolatria korszakában voltak.

„A magyarok, mondja *Ipolyi*, folytonosan vándorolván, de már ázsiai űs-székükön is, vallásukra befolyással lehetek a zend-áriai, manichei és a budhai egyes tanok, szertartások,” továbbá, hogy a magyar nép „mindjárt Ázsia végszélén Európába nyomultával érintkezhetett már a keresztény, mohamedán, sőt zsidó elemekkel.” Ezt elfogadva, bizvást föltehetjük, hogy az asztrolatria, miként más népek-nél is, mindinkább egy pont felé, a Nap-kultusz felé s innét a monotheismus felé irányult. Úgy látszik tehát, hogy az igazságnak legjobban megfelel az a föltevés, hogy a magyarok a vándorlás, a honfoglalás és a vezérek korában az asztrolatria (esillagimádás) korszakában, és pedig ennek utolsó, monotheismusra vezető útján voltak.”⁹⁰

És csakugyan az ősbetűkkel írott *Kuruc-sai-kódecs*-ben található „*Táltos imádság istenrűl*”, melyben „*Kádár táltos istent imágyu*”, daczára, hogy az ősvallásnak kereszténykori becses emléke, — lényegileg Napkultusz: a nap jótéteményeiért való hálálkodás.

Te vagy mindennek űs élet fája,
Te izzó tűz örök forrása (= forrása),
Kiből erűd mendet (= mindent) alkota,
— — — — —
— — — — —, kibűl minden terem,
Kítűl ármány éjele retten
Kihez tér a világon minden” stb.

E kérdés sarok-igazsága a magyar hitregetannak. Ne vegye megbotránkozással a szives olvasó, hogy megvitatása czéljából annak egész kiskátéját adtuk.

XI. Az ősvallás isten-hagyományai.

Az ős menny-isten. Személyesítése. A Ilnn Ukko. Ukkon-pohár. Ukko magyar istenségének kérdése. Isten-szavunk az ősvallásban. Köznevi használatának nyomai.

I. Az ős menny-isten.

Nem lehet rajta esodálkozni, hogy a hagyományban már semmi nyoma, miután még a történelem előtti korra tehető, hogy a mi *felső egünket*: Numi Taromunkat letaszítá a perzsa *isten*-szó a mindenhatóság magas trónjáról. De kétségtelennek tarthatjuk, hogy az istenségnek mértékét, miként a rokon népek, a magyar is a látható legnagyobbtól: *az égtől kölesönözte*; hogy az ég (menny) annak idejében nálunk is kettős értelmű volt, jelentvén levegő eget és teremtő szellemet. Azt azonban nem vitatjuk, sőt valószínűnek sem tartjuk, hogy a magyar mythologia a nyers természetimádáson kezdődött volna. Nem kezdődött azért, mert fajunk a nyelvi nyomok után indulva, az ural-altaji nagy családfának nem legelső hajtása s föltételezhető, hogy mire nemzetté nőtte ki magát a magyar, a szomszéd atyafi népek már kibontakoztak, még ha bele lettek volna bonyolódva is, a nyers természetimádás kezdetlegességéből.

A mordvaiak, miként láttuk, *menel-*, *menil*-nek mondják az eget; a lappok *muenjé*-nek hívják az istent. Mindkettő a mi *menny*-szavunknak felel meg. Volt volna tehát más nép is, melynél a *menny*-szó istent is jelentett!

Nehány szólásforma mindössze, mit e korszak gyakorlatából fölmutathatunk; de ezeken sem látszik meg az őskornak nemes rozsdája.

Szokás mondásunk: „Égre-földre esküszik . . . Az égre kérlek . . . Bár adnák az egek! . . . Szent ég! . . . Nagy ég! . . .“ stb., melyek közül melyik a kölesönzés, melyik az őshagyomány, bajos lenne végére járni.

Azt azonban még sem mondhatjuk, hogy semmit sem tudunk róla, miután hasonlatosnak kell tartanunk a vogul mondák Numi Taromjával, a kiről tudjuk, hogy:

„hét hajfonadékú” öreg vala, kit háromszoros lábaihoz való borulás illetett meg, mit ő fejhajtogatással fogad; ki „napfényes szent asztala mellett ülve” kormányozza a *szeleket*, időjárást, „küldi a havat”;

nem bőbeszédű s hirtelen elhatározású és csak nagy vártatva „nyitja meg tíz fogú száját” a szólásra vagy tanácsadásra.

„Ezüst rúdú hét hajlékban” lakik, melynek tehát tartója, oszlopa ezüst lévén, ezüst a „szarufája,” ezüst volt bizonyosan a mestergerendája, sőt többi része is. Neveztetik aranyhajléknak is.⁹¹

Van istállója s abban állnak lovai; a hét lakatú hajléknak udvara, aranyos, virágos pázsitja is megénekeltetett.

Az ő mennybéli udvara után más égi udvarok és hajlékok következnek, melyek falvakat és városokat alkotnak, de a melyeknek sem nevéről, sem lakóiról mit sem tud a vogul hagyomány.

Keveset törődik az ég-isten családjával is, Numi Taromról magáról azonban tudja, hogy szeretett vadászni, az eljett zsákmányt maga czipeli haza, törött vagy megtompult baltáit, fejszéit maga javítja ki, maga tatarozza hajlékát.⁹²

Megszólítása: atya, vagy: atyáeska volt. Szokás volt imádása és diesérete közt emlegetni boldog fejedelem-voltát: *Fejedelmi Tarom, áldás közben boldog Tarom, gazdag Tarom atyáeska! Boldog Tarom, őszfeje nagy.* — Fülét dieséretéhez tartozott *vízi tők-nagyságá-*nak vallani, szemeit a *tó-virághoz* hasonlítani. Az volt az imádkozó szokásos ohajtása, hogy Numi Tarom ereszködjék le, füleit ereszsze le, szemeit fordítsa le.⁹³

Vele egészen bizodalmas lábon lehetett lenni s voltak hívei, kik bizodalmaskodtak vele, így szólván:

Numi Tarom atyám, hallgass meg!

Numi Tarom öregem, hallgass meg!

Ilyen *ezüst-gombú öves* öreg volt a voguloknak mennyistene s lehetett a magyaroké is.

Vajjon nem innen van-e még kölesönözve a népmesék isten-alakja, kivel *szép őszhajú és szakállú* öreg képében találkozik a szegény ember s nyer tőle ajándékot, ki tudná ma már megmondani?

2. Ukkó, az öreg isten.

Mythológiánk második korszakában *Ukkó* vagy *Ukko* néven tisztelék a magyar az ég istenét, ki a fellegeken trónolva, nem messze a naptól. Ő volt az eső, hó és viharok ura. Aszálykor és viharban leginkább lőn hangoztatva neve.

Ő tekintetett a hamisság megtorlójának is, miért is adás-vevés, anyagi vagy erkölesi alkú-kötések, magán vagy törvényes esküvés rája való hivatkozás nélkül nem estek meg.

A magyar hagyomány veszendőbe hagyta menni emlékezetét; de ki-mivoltát megállapíthatjuk azért a Kalevalában fennmaradt finn mythológiából.

A nyelvtudósok egyhangú ítélete szerint Ukkó annyi, mint *agg* vagy *ük*.⁹⁴ Az öregség tisztességét mindenk fölött becsülék az őskor még isteneiben is.

A „Kalevala” úgy állítja elének Ukkót, mint az ég istenét, a levegő királyát, ki a mennyég közepén, a felhők fölött székel.⁹⁵

Annak, a mit Csengery mond, hogy a szivárvány alkotja Ukkó kezijját s azzal lövi tüzes nyilait, — a Kalevalában nem akadtam kifejezésére. De az igaz, hogy ő intézi a fellegek és szelek járását, hogy ő ura a dörgésnek és villámlásnak.

Ukkó minden nagy hatalma daczára mód fölött kegyes és nem tudtak a Kalevala szereplői olyat kérni tőle, mit meg nem adott volna.⁹⁶

Ha villámlott, azt szokta volt az Ukkóval jóismerős finn mondani félkomolyan: Ukkó tüzet üt (miként a régi emberek szokták — — tűzkőből).

A menny-istent minden pátriárehális jósága mellett félelmetessé tették nyilai: „a tüzes isten-nyilak.” Már ennél: üssön meg a tüzes isten-nyila! nem volt a finnek között nagyobb ellenséges kifakadás. És nincsen a magyarban sem.

E részben ugyanis nem vagyunk magunk sem az őshagyománynak minden nyilvánulása nélkül.

Ismeretes, hogy a villámot nem csupán mennykőnek, hanem *Isten-nyílának* is nevezi a nép, mely nem csupán tud az Isten veréséről, hanem átkozódó szólásként haragitóját, mint a finn vereti a tüzes isten-nyilával ma is. Messze nyúl ezen szólásnak gyökerei: az őskorba, midőn a két népet nagy távolságok még nem választották el; midőn közösen azért tartották volt istenöket mindenhatóknak, mert hatalmas volt arra, hogy nyílvesszőként tüzes villámokkal lövődözzön.

Ez az Ukkó isten kora volt.

Van nyoma annak is, hogy csakugyan volt idő, midőn az ég imádott istenét Ukkó néven tisztelék és félek magyar eleink, ha ugyan ezen felfogásban ninesen tévedés.

Ennek pedig régi írásaink szolgálnak bizonyosságául, és a mai napságig rejtegetett s bujdokolása daczára veszendőbe nem ment *„Ukkon-pohár.”*

Sokak buzgólkodásának eredménye, hogy többé nem titok előttünk, hogy mi volt az Ukkon-pohár, vagy más szavakkal: a bizonyság-pohár, tudomány-pohár, áldomás-pohár, kötő-pohár; de még is úgy esik mondanunk, hogy *Hunfalvy Pál: öreg istenünk áldomás-poharának a feltalálója*. Neki ötlött először szemébe, hogy a hegyaljai szőlőeladási oklevelek gyakran emlegetik az „Ukkon-poharat,” mire figyelmezteté majd a nyelvészeket, majd „magyar mythologiai töredék” czímen a történet-írókat. Révész Imre ő ellenében ugy vélekedék kétszeres felszólalásában, hogy ez ha nem összerántott latin szó (ucconis = usucapionis), akkor annál inkább a német *Urkunde* szótól származik, mert a mindig szaporodó okiratok emlegetnek *Urkon-pohárt*, vagy általában *bizonyság-poharat*, *tudomány-poharat* is. A többi fölszólalások mind a feledésbe ment „öreg isten” javára ütöttek ki s ma már azt is tudjuk, hogy a Hegyalján még ma is iszszák az Ukkó poharát Réthy László tr. értesítése szerint.⁹⁷

A finnek „ha elvégezték a tavaszi vetést, az Ukkó poharát itták”; de itták az áldomásnak sok más alkalmával is.

És Ukkónak Hunfalvy által „fölmutatott” ezen pohara

kellően alig megbecsülhető mythologiai töredék, mert hitelesen áthagyományozza nekünk ősvallásunk istenfejedelmének 1555—1668 közt még széltében hangoztatott nevét s mert biztosakká teszen bennünket, hogy a ma is szokásos *áldomások* annak idejében az *őreg isten* díeseretével járó áldozatok voltak. Kérdés marad azonban, nagy kérdés: hogy Hunfalvy „Ukkó pohara” csakugyan istenpohár-e?

3. Isten-szavunk az ősvallásban.

Az előbbi fejezetben vitattuk, hogy *isten*-szavunk kölcsönzés s épen azért nem volt tulajdonnév; mint köznévi csupán hordozója volt a fogalomnak, nem pedig egyszersmind személyesítője is. Amit másnak adott, nem adhatta magának, hogy Isten legyen.

Maga ez isten-fogalom is, a meenyiben a rokon népek épebb mythológiája után tájékozódhatunk, sokkal kisebb körben forgott, hogy sem lpolyival megengedhetnők, hogy „az *ív, örök, élő, édes, szerelmes, boldog, teremtő, nagy, való, bizony* jelzőknek mindenike megillette volna őt az ősvallás szellemében és felfogása szerint.

Láttuk, hogy nem valami magasabb jelentőségnek örvendett *isten*-szavunk, mint perzsa „izdán,” a saját szülőföldén sem, levén husznál több *ized* részint férfiu-, részint nőszellemek: a víznek, tűznek, az első világosságnak, a vízi égi forrásának, bőségnek *izedje*, az ég, a mélység, a törvény szelleme, a fegyverek *izedje*, a minden jók adója, a hold, az isteni ige *izedje*, a királyokat lelkesítő tűzszellem, az idő- és égforgásnak, a tartós gyönyörűségnek szelleme, az igazság és egyesség *izedje*, az eső csillaga, a szél szelleme, az üdvöt adó csillag, a föld *izedje*.

Használatának kezdetén tehát *isten*-szavunk részben csak annyit fejez ki, mint a tőgyökeres magyar „tündér,” részben ennek föléje kerekedik ugyan; de csak emberfőnyi magasságra.

Természetes azonban, hogy ennek ma már a hagyományban semmi, vagy alig-alig fölismerhető némi nyoma van csupán.

Árpádkori okiratainkban találkozunk „*Deus*“ és gyé-
rebben „*Isten*“-nevezetekkel, melyek személynevekként for-
dúlnak elő. Talány, mely elül a történettudomány azt
„*Deús*“-nek olvasva, az utóbbit *ragadvány*-névnek értelmezve,
tért ki. A helyes értelmezésnek az látszik, hogy a keresz-
ténység fölmagasztosúlt s egyeduralomra jutott *Isten* fogalma
mellett sokáig föntartotta magát a nép tudatában azon
mythologiai alsóbbrendű *isten-fogalom* is, mely kisebb mére-
ténél fogva vonatkozásba hozathatott egészen jelentéktelen
dolgokkal is személy, hely, állatok és növények jellemzésére.

Az *Isten*-személynevezetekkel másutt már foglalkoztunk.

Hely-nevek közül előttünk esupán a következők isme-
retesek :

Istenhegy puszta Nagy-Dobos mellett Szatmár megyében.

Istenkassa (Istennek kas-ja) gazdag, gabonatermő hely,
két hegy nyulása közt Egerbegy mezőváros mellett Torda
megyében.

Istenkassa (Isten-kas), nagyobb mélyedés a Vöröserdő-
ben Vereb falu mellett Sz.-Fehér megyében.

Istenkútja puszta Osgyán mellett Gömör és Kis-Hont
megyében.

Istenmezeje Heves megyében kővé vált szőlőjével, falu.

Istenútja, régi köves szekérút Bajóth falu mellett Esz-
tergom megyében.

Istenútja erdőrészt Bátorkeszi mellett Esztergom me-
gyében.

Istenfia útja szekérút Arács falu mellett Zala megyében.

Istenfia útja határrész Felső-Örs falu mellett Zala me-
gyében.

Istenjónap szőlőhegy Kőbólkút falu mellett Esztergom
megyében.

Istenfa-oldal nagyerdő a Mátrában Szurdok-Püspöki
falu mellett Heves megyében.

Isten tava vagy Istentó Ipolyi szerint Erdélyben.

Isten lora Ipolyi szerint: sonipes, quo sacerdes utitur,
dum ad infirmos defert sanetissimum.

Isten madara, avis paradisea.

Isten lova.

Isten ünője (isten tehene), cantharis rubra stb.

Isten fája, artemisia abrotanum officinalis.

Isten haragja, gratiola officien.

Isten kegyelme fü, gratiola officinalis. A népnél gyógyító.

Isten lova farka, asparagus officinalis.

Isten nyila, orobanche.

Isten pohárkája, parietaria offic.

Isten szakála, arum maculatum.

Isten táskája, thlaspi, capsella bursa pastoris.

Isten korsókája, sium.

Isten kenyere, chenopod. botrys.

Isten átkozta töris, eryngium vulgare.

Isten papusa stb.

XII. Mythológiánk isten-családai.

Az istenek családja, udvartartása. Napfiuk. Holdleányok. Hajnal szemé-
lyesítése. Szélkirály. Szélanya. A víz Öregje és családja. Fejér szakálás
haltündér. Halak királya. Vízi leányok. Földanya. Tápió családja.

A mennyire a megfogyatkozott hagyományból még ki-
vehető: az ősvallás istencinket *családjak* és *udvartartásuk* sze-
rint csoportosítá. Minden isten-család élén patriarchális tekin-
télylyel a család öregje, *gazdája* áll ezüst fürtű feleségével,
a család *gazd'asszonyával*, kiket fiuk és leányok vesznek körül.
Természetesen, hogy többé már nem a hagyományból, mint
inkább a rokon népek vallási hiedelméből lehet esupán fo-
galmát adnunk az ős istentan ez ágazatainak, a nélkül azon-
ban, hogy az egyes isten-családok magánügyeivel, melyek
talán annak idején sem jöttek számba, előhozakodhatnánk.

Igy Ukkó családja egészen ismeretlen marad előttünk.
Családjáról, udvartartásáról mit sem sejtet a finn Kalevala sem.

Annal több mondható azonban a *napról*, *hold-* és *csilla-
gokról*, melyeket mindmegannyi őrző szellemek vagy istenek
lakóhelyének tekintettek.

Hogy a nap és hold ugyanannyi *égi lakás*, e felül biz-
tossá teszen a finn hős költemény, mely szerint Wäinämö,

a fő-hős nem egy ízben oly zenélést és éneklést vitt volt végbe, hogy az elhallatszott „a hold házába” s „a Nap várának aklakába,” melyet hallgatni és csodálni leszáll az egyik a házából, a másik meg várából, mikor is rabúl ejtődnek mind a ketten.⁹⁸ A magyar néphagyomány is úgy tudja, miként a mesékből kitetszik, hogy a „napnak” van „barlangja,” „kiesi háza,” vagy más mesének tudása szerint: „aranyháza, gömbölyü aranykapuja, belőle hőség áradoz,” melynek felvigyázója egy öreg asszony: „az izzó vörös arcú napanya,” kit éjjelre hazajövő fia tisztességgel köszönt, ez meg viszont hűsítővel fogadja „a tüzes képű” érkezőt.⁹⁹

Hasonlóképen a hold háza, esakhogy ez „ezüst meredek hegy ormán, körülvére magis árnyas fákkal áll” s nem arany-, hanem ezüst-hajlék. Ennek szintén öreg asszony az őrzője: a hold anyja.

A napkirály és holdkirály családját fiuk és leányok egészítik ki. Valának *napfiúk* és *leányok*, valamint *holdfiúk* és *leányok* is.¹⁰⁰

A finn hitregék szerint *Pana* (a földi tűz) a Napfiának mondatik, meséink meg gyakorta megemlékeznek a „nap urfi”-ről.

A napfiak- és holdfiaknál nagyobb kelendőségűek voltak a *nap- és holdleányok*, kiket a szépség, ügyesség és szorgalom mintaképeinek volt szokás tekinteni.

Az ős felfogás nem tartá lehetetlennek, hogy földi halandók nejeivé legyenek. Ezért a diesekvő vogul közmondás: ha napleány kell, a nap leányát vesszük; ha holdleány kell, a hold leányát vesszük (nőül).¹⁰¹

A *nap- és holdleány*-ok a földre leereszkedve is orsót pörgetnek, fonnak, szőnek; de leginkább a szívárvány szélén, az ég piros fellegén ülve szokta mégis „a bájos szűz, a *Hold tündére*, a szorgalmas *Naptündére*” szőni az aranyvászmat, hímezni az ezüst gyölesot, melyeket közönségesen kis lányoknak vagy boldog aráknak ajándékoznak, ha arra fölkéretnek.¹⁰²

A szép női munkának ez volt a diesérete:

„Szép, mint a Holdlány szövése.”

„Olyan, mint a *Kiutar* (Holdlány) szötte,

A *Päivütär* (Napleánya) ujjá műve.¹⁰³

Szép apotheosisa a munkának!

A vogul mythos szerint a *nap-istennek* atyja Numi Tarom, a felső ég, anyja Numi Taromnak a felesége, nevelő anyja pedig, a ki őt a földön elhagyatottságában fölnevelte volt és a világ fényességévé teszi, — a *hajnal istennője*: *Kallész asszony* vala.

A *nap* (eredetileg náj-pi = nőfia) hitregei viszonyban állana tehát a *Hajnal*-lal (vogul nyelven: khoj-nál = hajnal-nő), levén a nap-isten nevelő-anyja.¹⁰⁴

A Hajnalról sem a finn rege, sem a magyar hagyomány nem tudja már azt, hogy ő volt a nap nevelő-anyja. Különben ez nehezen is fogott ősi felfogás lenni.

A finn hőskötemény úgy mutatja be *Hajnalt*, mint az *Éj feleségét*, de csak azért, hogy a jó Anikki (szürkület) lányukat szüleiben ismertetvén, éberségét, munkásságát dicsérje. Bajos volna ma Anikkiakra akadni, levén ő: késő éjjig ébren levő, kora reggel már fölkelő. *Anikki a zord éjszak Nauzikáá*-ja, amennyiben úgy találkozzunk vele, amint kora reggel „épen ruhát sujkol vala, fejérműt mosogata, piros hidnak a fejénél.”¹⁰⁵

Szép Anikkivel nem, de Éjféllal és Hajnallal találkozzunk a népmesében is.

Találkozik *Éjféllal* a királyfi, köszöntötte illendőképén: Adjon Isten jó estét bátyám uram! Merre tart, ha meg nem sérteném? „Én bizony, fiam, a fekete havasnak tartok, ez van most soron.” — Álljon meg édes bátyám uram, ne menjen tovább, a míg én vissza nem kerülök, kérte Éjfélt a királyfi. Nagyott kaczagott Éjfélt erre a beszédre. „No, hallod-e, megvénültem, azt sem tudom, hány ezer esztendeje járom a kerek-világot, de még ezt nem kívánta tőlem senki fia.” — No már pedig innét egy tapodtat sem megy bátyám uram, erős-ködött a királyfi s a hogy ezt mondta, hirtelen jó szijjas héjat rántott le egy növendék fáról s az Éjfélt megköttözte egy vastag bükkfához. Mérgelődött, rugdalódzott az Éjfélt, de hiába, nem tudott a gúzsból kiszabadulni. A királyfi meg tovább ment nagy vigan. De alig haladt

egy puskalövésnyire, szembe jő vele a *Hajnal*. Kérte ezt is, de milyen szépen kérte! hogy állapodjék meg, a míg vissza kerül, de a *Hajnal akkorát kacagott*, hogy zengett belé az erdő. Noha úgy, monda a királyfi, mindjárt megtanítlak emberségre. Megkötözte a Hajnalt is jó erősen, de úgy, hogy mozdulni sem tudott.

A királyfi haramiákra bukkan, ezek *Feketejászvárosba* cipelik magukkal, hogy nyújtson segítséget nekik elrabolni a királykisasszonyt, meg a királynak minden kincsét. A királyfi elveszíti a haramiákat s találkozik a királykisasszonynyal s visszatérvén meg sem állott a fekete havasig. Itt a Hajnalt is, az Éjjelt is eloldozta, jó utat kívánt mind a kettőnek, a hol sár nincs. No szaladtak is azok, mikor megszabadulhattak, de olyan sebesen, hogy mikor a királyfi a testvéreiehez ért, már árkonbokron túl volt az Éjjel is, meg a Hajnal is. Az idősebb királyfik aludtak mint a bunda s mire fölébredtek, patogott a tűz, mit az ösesük csinált. De bezzeg eltátották szemüket, szájukat, mikor elmondta, hogy hol-merre járt az éjjel. Az éjjel! Volt az három éj is egy végben.¹⁹⁶

Az újabb finn mesék már a napleánynyal azonosítják a Hajnalt ilyen körülírással élvén: *Páivätär* a vörös szalaggal megjelent, hogy a napbikát legelőre vigye.

Sőt nekünk is van mesénk (Világszép Nádszál kisasasszony), melyben a Hajnal szintén a Nap leányának mondatik

„Hát ahogy keresztülment a vaskapun a királyfi, nyiladozni kezd a sötétség, s mit látnak szemei? Jön elébe egy szépséges szép lány, aki nem vala más, mint maga a Hajnal, a Napnak legszebb, legkedvesebb leánya. Megtetszett Hajnalnak a királyfi, maga mellé ültette az ő szárnyas lovára s vitte hetedhét ország ellen, emberi szem nem látta gyönyörűséges szép tartományokon keresztül. Először levitte a *rézerdőbe*. Ott dolgoztak a Nap favágói, vágták, döngették a fákat, rakták a szekerekre s vitték a Nap konyhájára. Innét vitte az *ezüsterdőbe*. Ottan ezüst madarak énekeltek szebbnél szebb nótákat s az ezüst-fák háromszor egymás után meghajlottak Haj-

nal előtt. Ezüst-erdőből az *aranyerdőbe* vitte. Csengett az is az aranyudarak énekétől s Hajnal előtt a fák egymásután háromszor meghajoltak.

Ennek az aranyerdőnek a közepén van a Hajnal kertje, ennek a kertnek a közepén van Hajnal gyémánt palotája. s hogy megérkezett Hajnal, összegyűltek mind a ragyogó csillagok, azután intett Hajnal, leszállott a levegőből biboros *fellegekcsi*, biboros fellegekcsiban volt arany-lóca, arra leült a királyfival s azután úgy szállottak feljebb, feljebb, feljebb, mígnem fölértek a Napnak fényes pitvarába. Ottan kiválasztott Hajnal egy sugarat, szépen belefonta a királyfi hajába s mondotta: Na, királyfi, most már mehetsz, megtalálod világszép Nádszál kisasszonyt.¹⁰⁷

Szép az est- és regg-(pirkadat)-hajnal találkozásának regéje is, csak hogy ez, miként az olvasó figyelmeztetés nélkül is rájönne, nem geniusunk sugalmazata, nem a délibábok hazájának terméke.¹⁰⁸

Az ég alsó részét: a *levegő-éget* a vallási őshiedelem a *Szélisten* családjával népesíté meg.

A finn Kalevala *Ilmarinen*-t ünnepli a szél és időjárás urául. Neve a vogul *Elmpi*-vel, a magyar *Ember*-rel vethető össze még leginkább. Egyike a Kalevala ezermestereinek s különösen mint kovács mivel nagy dolgokat.¹⁰⁹

Ilmarinent, miután ő a finn mythologia *Vulkán*-ja, úgy vélem, a levegő és szelek urává nem lehet tenni. Jogosabban lenne helye a *Tűz* (Napisten) családjában s hogy a finnek kedvező szép időt kértek, vártak volna tőle, annak nincsen nyoma a Kalevalában, sőt ellenkezőleg Väinämöinen énekével forgó szelet és nagy fergeteget támasztván ragadtatja őt el a messze *Éjthonba*.¹¹⁰ Máskor meg egy tengeri veszedelem alkalmával nem a jelenlevő Ilmarinen, hanem megint csak Väinämöinen kérleli meg a szeleket.¹¹¹

Eteletür-t, a bájos déli *szél-tündért* soha sem találjuk szülői körében. Nem ismerjük *terhenetür*, a *köd*, *pára* tündérének és társnéinak állandó tartózkodási helyét sem.

A szél-tisztelet nyomára ráakadunk a magyar hagyományban is. A *szélkirály*-ra, a *szélanyá*-ra még emlékeznek

népmeséink, s *fiai*-ról is gyakran van azokban emlékezet, miként arról e töredékek után is meggyőződhetünk.

Gaál egyik meséje szerint:

a *Kék hegység* ormán lakik a *légtündére*: a *szélanya* kék ruhában ülve, számtalan kapuval bíró kék háza előtt, melyeken fiai, a *szelek* ki- s bejárnak; midőn a vándor mondahős hozzá betér tudakozódva tündérkedvese után, elvezeti őt a jószívű öreg nő fiához, de egyikök sem akar tudni a kérdezett felül. Két fia: a *déli* és *északi szél* még nem jött volt haza s tőlük várja még a kedvező választ. Mire a déli szél érkezik, süvölt a rengeteg, a sziklák megingatva hulladoznak, haragosan utasítja el a tudakozódót ez is. A legkésőbbben hazajáró szél: az *esti szél*, az anya kedvence ellenben szívesseggel fogadja; ő tud a tündérről s útba is igazítja.¹¹²

Másik mesénk meg úgy tudja, hogy a Napkirály birodalmához esik közel a *Szelek királyának* lakása, kinek fiai megjárják a világot.¹¹³

Szíves készségű a *szélanya*. Ilyen a *Szélkirály* is; ha tud segíteni a hozzá fordulónak baján, nem mulasztja el soha, hogy ne segítsen rajta. Nem csak fölvilágosítást ad, mi előbb Naptól, Holdtól nem tellett ki; hanem van eset, hogy hátára véve a tudakozódót, juttatja el keresett céljához.¹¹⁴

A *szélanya* torzalakjának, idegenből vett kölesönzésnek nézem a mese azon másik leírását, mely szerint:

számtalan hegyeken és völgyeken túl, száz napi útnak utána érkezik a vándor egy sziklák- és patakoktól elzárt völgybe. Ezredéves tölgyek veszik körül a szirtbarlangot, melyből folytonos zúgás és fujás hallatszik. Bent ül a *szélanya*, egy undorító, haragos, hordó vastagságú nő, borzas szállongó hajjal, számtalan ránczú szoknyában, mely mozgására folytonosan zúg s pezseg; hangja mint a fúvó hangja. Megtámadva fenyegeti az érkezőt, hogy hegyen-völgyön átfújja s fejét-hasát szétrepesztí. De végre is enged s leviszi lakába, hogy talán érkező *fia*, a *szél* fog tudni tanácsot. Hatalmas zúgással jó meg ez, dühösen kiáltva, hogy emberszagot érez.¹¹⁵

A néphagyomány azelőtt fogta hangoztatni a *Szél-király-kisasszonyt* is, miként ezt meséink gyaníttatják.¹¹⁶ És a *Szél-fúra* emlékeztet azon szintén mesébeli *Fúró*, ki mikor megfújta magát, kerekedett rettentő nagy forgó szél s elfújta a katonákat lovastól, mindenestől.

Nem egy mesénk tudja azt, hogy a Nap, Hold, Szél ugyanazon királynak leányait rabolják el, s veszik nőül, de ezek kölesönzött mesék lévén, magyar mythologiai elemet nem igen foglalnak magukban.

Kunos török népmeséi közt a „szél-der” érdemel figyelmet.

*

Nagy családja volt a finn mythologia szerint *vesi*-nek (=viz) is. A víz öregjét *Ahti*, szintén öreg feleségét *Vellamo*-nak (*Hullám*) nevezik a rúnók. *Ahti* is, *Vellamo* is indógermán kölesönzés.

Ahtó-t fűszakálú alacsony, izmos öregnek rajzolá a finn képzelet, a víz gazdasszonyát pedig nádruházatúnak. Leányaik s családtagjaik valának:

a nádtündérek, kik a verőfényen fésülködnek;

a kacsaleányok, vagy vízi leányok;

a hullám tündére, hableányok;

a zuhatag szüze (kosken tyttö.)

Férfi alattvalóik valának: a *tengeri óriások*, a nagyerejű *vízi törpék*.

A finn hajósoknak az volt a kívánsága, hogy a sziklán ülő folyamszüzek és hableányok karjaik közé szorítsák a hullámokat. Az öreg vizanya mellét szegezze a hullámoknak és szedje össze a habokat! A víz gazdája változtassa mohhá a sziklákat, nehogy a hajót összetörjék! A vizesés mellett lakó *sellők* sodorjanak lenkötelet, mely a hajót lassan lejtse!¹¹⁷

A halászok azon esenkedtek, hogy a nedves szakállú öreg jöjjön velük halászni; a hullámok aranykirálya hozzon nekik sok halat! A hullámok királynéja, a szigorú istenasszony hozzon nekik lakóhelyéről, a tenger fenekéről halakat.

Väinämöinen azzal kecsgetteti, hogy inget cserél vele.¹¹⁸

A rokon népek mythológiájából rámutathatunk a *fejér szakálú haltündérre* („Ak-Szakal özais“-ra), ki a halászat pártfogója volt, miként később még látni fogjuk.

A magyar hagyományban mód fölött elhomályosodott vizisteneink és nemtőink emlékezete s csupán a népmesék tudnak még róluk valamit.¹¹⁹

Úgy látszik, hogy a vízi istenek tekintetében az egy-ség nem volt meg az ősvallásban, hanem minden folyóviznek, tónak, lápnak, sőt kútnak is megvoltak a maga tündér, vagy állatalkatú „*vízi lányai*” és „*sellői*”

Az „*ezüst szakálya vizutyus, a selyemhaju vizanyus*” ma már nincsen emlékezetben.

A mese a tenger-víz alatt való tündérbirodalom urának a *halak királyát* vallja, nejének pedig a *világ szép asszonyát* ismeri,¹²⁰ De van a *Danának is királynéja*, kinek leányát szerelemre gerjesztik Javor halászlegénynek szomorú dalai.¹²¹ Különbösen minden tó egy-egy kis tündérbirodalom, sőt a kútnak is megvannak a magok „*vízi leányai*,” kik a kútba néző gyermekeket szeretik magukhoz esalogatni.

A víz olykor hasznos, máskor kártékony elem. Szellemei is majd jó, majd ellenséges indulatnak.

Nádszal-kisasszony, „*nádtündér*” jó indulatú.¹²²

A *dallos tengeri kisasszony* sem rossz szándékú.

A Garam folyó béka-szelleme, kinek komája lett a szegény asszony s házában ráakadt két gyermekének visszatartott lelkére már nem egészen jó indulatú.¹²³

Mellékesen legyen mondva a víz-isten népségét szaporítják az állatokká varázsolt tündérek és halandók is, kiket az egyes mesék hősei oldanak föl a végzetes ígézet alul.¹²⁴

A *föld-anyja* (*vén föld, föld gazd'asszonya*) szintén külön istenesaládot alkota, melylyel azonban sem a finn monda, sem a magyar hagyomány nem ismertetnek meg minket. Férje a finn mythológiában a *dörgés istene*. Gyermekeiül az *óriásokot* tekinthetjük, meg a *hegyi törpéket*.

A népmese úgy tudja, hogy mélyen a föld alatt egy barlangban lakik, mely drágakövek fényétől nyeri ragyogó világát. A földanya mogorva asszony, ki az országába betörő vándorlót azzal fenyegeti, hogy soha többé nem lát napvilágot, hanem *jólterő anyának* nevezetve mégis megkérlelődik s köinget ad neki, hogy a tűz országának égető hőségét kiállhassa.¹²⁵

A népbabona nem egy bajban a földhöz fordul segélyért. Így a keeskeméti néphit szerint: a kinek a torka fáj, térdepeljen le a földre és egymásután háromszor mondja: „Édes anyám, föld, neked mondom, torkom fáj” s annyiszor *csokolja meg a földet*, azután térdepelve még egy miatyánkot mondjon.

Nagy családja, nagy becsülete volt a régi finneknél az *erdő és vadászat istenének*. Ez *Tápió* vala „az erdő deres szakálú örege famohából készült ködmönben, süveggel, mely olyan mint a tűlevelű fák koronája. Ő vala, ki a fákat lombruháikba öltözteti, erdeiben mézet nevel, gondját viseli a vadaknak s a vadász útjára terelgetve, szerenesés vadászatot űd.” Számos eselédje van, férfi és nőszemélyekből álló, kik mind az erdő közepén, Tápió udvarán laknak. Ennek kapui sugárzanak az aranytól, benne az istenesalád jó hajlandóságú tagjai laknak. Lakásuk is három van: a *fa-*, *csont-* és *kővár*. Családjukhoz tartoznak a fenyő-, a boróka-, berkenye- és zelnice-fatündérek.¹²⁶

Tápiónak fia és két édes leányát ünnepli mindenek fölött a Kalevala.¹²⁷

Tápió-helyneveinket Pest-Pilis területén ezen erdei főistenre szokás vonatkoztatni. Az „erdők leánya” meséinkben még előfordúl.¹²⁸

És itt talán helyén lenne, hogy az isten-családok tekintetében némi pihenőt tartsunk.

XIII. Boldogasszonyok.

A néphit hét Boldogasszonya. Nagyboldogasszony. Kedd asszonya. Szülő Boldogasszony. Szép asszony. Szép asszony vászna.

Kálmány Lajos érdeme, hogy űsvallásunk istenasszonyáról: a *boldogasszonyról* határozottan szólhatunk.¹²⁹

Szerinte: *a néphit több Boldogasszonynak hódol, a Nagyboldogasszonynak azonban egyiket sem teszi elébe. Ő volt az anya-istenasszony.*

A nép, legalább Szeged vidékén úgy tudja, hogy *hét Boldogasszony* van, a kik közé ninesen belefoglalva a *Kisasszony*, a *Nagyboldogasszonynak mindvégig szűzen maradt leánya.*

(Szóreg.) Hogy kik azok, erre nézve a néphit nem egyezik meg, hanem az elszámolásnál a gyertyaszentelő Boldogasszony, a gyümölesoltó, a sarlós, a körülírás nélkül emlegetett Boldogasszony és a Nagyboldogasszony soha se hiányzanak.

A hagyomány tehát még ma is tudja a különbséget, mely az ős hit szerint a közönséges Boldogasszony és Nagyboldogasszony között létezett; tudja még a félkeresztény, felpogány korból, mely az új vallást, a hol lehetett, kiegyeztetni igyekezett az ősi meggyőződéssel.

És ezen kiegyeztetési törekvés teszen bennünket biztosakká, hogy az ős vallásnak volt: Kisasszonya, Boldogasszonya és Nagyboldogasszonya a többek közt. E háromnak neve átment ugyanis a magyar kereszténységbe és tisztességek a Mária-cultusban nyert mintegy folytatást.

Szeged népének hagyománya szerint, miként *Kálmány* tudja, a Kisasszony a Nagyboldogasszonynak mindvégig szűzen maradt leánya, kinek soha, semmiféle gyermeke sem volt.¹³⁰

A magyar kereszténységben úgy látszik, hogy Mária lépett az ős vallás Kisasszonyának örökébe. Egyik ünnepe ma is „*Kisasszony ünnepe*” nevet visel.

Máriának Kisasszonynya lett ezen elkeresztelésében érvényesült ugyan az egyháznak tanítása az örök szűzről („*semper virgo*”); de ha már Mária csupán Kisasszony, kérdés marad: a Nagyasszony székébe kit kelljen ültetni? Szent-Gellért vevé észre, hogy elejét kell annak venni, hogy a nép maga válaszson, ki legyen a kereszténységben az, ki a pogányságban Nagyboldogasszony vala. Csakugyan attól lehetett tartani, hogy a keresztény vallás lényegével ellentétben kerül valaki az egyoldalú elnevezés következtében a Megváltó anyja elé.

Szent-Gellértről mondja a legenda: „És az ő tanácsának intéséből akkoron *kele föl*, hogy az szűz Máriát ez Magyarországnak Bódog-Asszonnak, avagy ez világnak nagyasszonyának hiynák.”¹³¹ A nemzeti genius ekkor azonban már határozott s ezen elhatározásától nem tért el azóta sem.

A babonás néphit az őshagyomány folytonosságánál fogva ma sem Máriát tartja Nagyboldogasszonynak, illetőleg mikor Nagyboldogasszonyról van szó, nem Máriára gondol.

Kálmány biztosít bennünket, hogy Szőregen, Ó-Szent-Iványon, Klárafalván, Oroszlámoson és a többi Szeged népéből keletkezett községekben a *Nagyboldogasszony* senki más, mint *Szent-Anna*¹³² Hasonlóképen Eger vidékén és a palócok közt, s csak a kereszténységet kiválóan ismerő és nagyon *könyves* hívek szerint Mária. Persze, hogy ez csupán a nép alsó rétegének magán hiedelme, s itt is kiválóan az asszonynépség az, mely az ő Nagyboldogasszony cultusát keresztény kiadásban nagy odaadással űzi és hagyományozza tovább.

Nagyboldogasszony volt az ő vallási meggyőződés szerint az *áldott állapotban* levőknek a *pártfogója*, s *fojtak hozzá folyamodni a magtalanok is*, legalább e tekintetben most Szent-Annának, a Mária anyjának van meg a nagy tisztessége, kinek tiszteletére az anya-jelöltek az öregebbek tanácsára *kilenez keddet böjtölnek pünkösöd után*. (Szőreg.)¹³³

A Nagyboldogasszony volt a *kedd asszonya*, s e tekintetben is Szent-Anna lőn a magyar kereszténységben a nagy-asszony örököse.¹³⁴ A kedd országszerte nem is annyira napja, mint ünnepe, melyen ha csak teheti a tiszavidéki asszony, misét hallgat. (Eger.) Keddi napon a Nagyboldogasszony szegedi asszonytisztelői nem végeznek erős kézi munkát, még varniok sem szabad. A Nagyboldogasszonynak tett fogadalmak teljesítésének is kedd a napja, milyen az áldott állapotban levőknek, hogy szerencsésen szülhessenek 7 keddi böjtje.

Egész sora van a keddi babonáknak, melyeket népünk asszonyai, hogy a Nagyboldogasszonynak kedvében járjanak, szorgalmasan megtartanak.¹³⁵

Nagyboldogasszony volt az ősvallásban az *életetadó istenasszony*. Mint a szülő anyák láthatatlan segítője, Szülő Boldogasszonynak tiszteltetik.

Ha a szülés megtörtént, a Nagyboldogasszony, mint az asszonyok pártfogója gondoskodik tovább is az újszülöttről és az anyjáról az által, hogy két angyalt küld oda, egyiket, hogy az anyát őrizze, másikat, hogy a gyermeket, de oda küldi a *Boldogasszonyt* is.¹³⁶

Ez a Boldogasszony, mert ő küldi, nem egy a nagy-asszonynyal, hanem a Nagyboldogasszonynak a leánya, kinek tisztét a kereszténységben Mária teljesíti.

A Boldogasszonynak az ősvallás azt tette volt nemes kötelességévé, hogy a gyermekágyasok őrzője és a családnak gondviselője legyen.

És e czímen a Boldogasszonyt a nép részéről a kegyelet egész sora veszi körül. Tisztelete a Mária-cultus védelme alatt napjainkig fönmaradhatott. Nem így a Nagyboldogasszony többi leányai, kiknek a kereszténységben neve is feledékenységbe ment vagy egyikök-másikuk oly torzalakot öltött, mely az ősvallási meggyőződésnek tetőtől-talpig a visszája, mint a „szép asszony,” ki a népképzletnek ma réme, holott egykor talán eszínnyitett alakítása volt.

A hagyomány ma és bizonyára már századok óta úgy ismeri a Szépasszonyt, mint gyermek-ijesztőt és az éjjek rémét, ki a gyermekágyas asszony megrontására törekszik, gyermekét kieseréli és máskülönben is ártalmas szellemet.¹³⁷

Már neve: a Szépasszony elegendő, hogy mythologiai és vonásait a mai hagyománytól, melyben Kálmány is sok idegen kölesönzést ismer föl, elütőnek tartsuk. Népünk erkölesi józansága nem tűri azon ráfogást, hogy szépnek nevezzen egy erkölesileg rút személyt. Miként a mesékből meggyőződhetünk az erkölesi szörnyetegek rendesen kinézésre is utálatosak és visszataszítók. A Szépasszony szép nevezetét tehát méltán annak bizonyosságául vesszük, hogy a hagyománynak *Szépasszonga* koránt sem az, a ki az ősvallásban volt.¹³⁸

Vannak közvetítő adatok, főleg a *székelységben*, melyek őt „*Czifraasszony*”-nak és mulatónak vallják.¹³⁹

A róla szóló adatokat leginkább azon a czímen nem valljuk sajátjának, mert ezek, legalább Erdélyben nem a *Szépasszony*-, hanem a *Szépasszonyok*-ról szólnak:

„Ha a beteget éjjel valaki szólítja, ki ne menjen, mert a *szépasszonyok* elviszik.” Ha több forgó szél jár egyszerre, azt mondják: a *szépasszonyok tüncoznak*. Ilyenkor néha a boglyákból a szénát is széthordja a forgószél. Erre is azt mondják: a *szépasszonyok hordták széjjel*. Ha a tehén teje véres: a *szépasszonyok fejték meg*.” (Ethn. VI. 300.)

A szépasszonynak egyes voltára és egykorú előkelőségére még leginkább abból lehet következtetni, hogy az

égen csillaga van. *Antársz*, a Skorpió legnagyobb csillaga a *Szépasszony csillaga*; de az egek országútja (= a tejút) sem egyéb egy székely változat szerint, mint a *Szépasszony vászna*.

A nagymagyarországi monda szerint a Szépasszony férjes. Férje a talyigás „*Sánta Koldus*.”¹⁴⁰ A nép úgy tudja, hogy valamikor boldogul élt a Sánta Koldus a Szépasszonnyal, hanem mióta felesége hűtelen lett hozzá, oda van a boldogsága. Sajnálja a feleségét, megy utána, de haszontalan minden sietése, mert a Talyigá-t nem akarja elhagyni, maga után huzza, s így a Szépasszony, a kinek ninesen terhe, nála jóval előbb jár.¹⁴¹

A székely monda emígyen tudja a Szépasszony esetét: „A Szépasszony hűtlen lön kedveséhez. Ez arczúl esapta őt s letúnt a feneketlen kristálytóba, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A Szépasszony most kedvesét ezer esztendő óta várja. Éjelenként kiterigeti *vásznát* (ez nem más, mint az Országútja, a tejút), estve-reggel a kristálytó vizével öntözgeti azt, mi aláperogván, szüli a *harmatot*.”¹⁴²

Mindezeket összevetve, azt vélem mondhatni, hogy a Szépasszonyban őseink a magyar Venust, a szerelem hatalmas istenasszonyát tekintették, mit igazolhat az is, hogy a nemi visszaélés áldozatairól azt mondják, hogy a Szép-asszony ágyát fekszi.¹⁴³

A nép tudása szerint a Szépasszony az „ördögös vénasszony leánya,” adatainak javarésze szerint azonban kétségtelen, hogy az őshit ennél magasabb származásáról volt meggyőződve, vagy amint hiszem, egyike volt a Boldogasszonyoknak, a Nagyboldogasszony leányainak.

A nagyasszony nem lett volna Nagyboldogasszony, ha fiakat és leányokat is nem nevelt volna.

XIV. A magyarok istene.

Nem egy az öreg-istennel. Párhuzamok. Neve. Az égiekkel való rokonságunk.

A természetimádó népeknél a *vitézség és az önbizodulom megszemélyesítésében jelentkeznek rendszerint az elvont fogalmak első istenségei*. A *hadak istenében* önön vitézségének áldozott

minden nemzet és bajos lenne népre hivatkozni, melynek saját *nemzeti védő istene* ne lett volna.

Ilyen vala őseinknél „*a magyarok istene*.”

A magyarok istene felül hallgat a hagyomány. A tudósok pedig, miként láttuk, őseinket egyisten-hívőknek tartván, úgy tekinték e kifejezést, mint a hogy az ma használatik, sovínista nagyítással, az „egy isten” helyettesítőjének. De a magyar ősvallás többisten-hívésének föltételezése sem szüntet meg minden ellenmondást; mert mindig kérdés marad: egy volt-e az öreg-, a nagy istennel, avagy vele nem azonos, sőt neki egészen alárendelt kisebb isteni alak?

Barha sokat emlegetett mythologosunk nagy érvet lát abban, hogy a nép nyelve szerencsétlenséget fejez ki ezen kitételrel: „az isten meglátogatta.” A főistennek elzárkozottsága, minélfogva az emberiség sorsát közvetlenül soha sem intézi s az emberekkel, kivévén a gonoszság megtorlását (látogatását) esakis alattas istenségek közvetítésével érintkezik, — nem engedi föltételeznünk, hogy védő, óvó, pártfogoló istenségül olyat néztek volna ki maguknak, kinek látogatását annyira végzetesnek vallották.¹⁴⁴

Az is bizonyos, hogy e tekintetben is az lehetett az ős hit, a mi a többi rokon népeké, kiknek egyikénél sem a „nagy,” az „öreg isten” viseli a *nemzet istene* czímét, hanem *kedvencz fia* vagy *unokája*.

Igy a *voguloknál* „Numi Tarom kislefia” (Numi Tarom väsi pi), másként *arany-fejedelem*, ki Taromnak legkisebbik fia s azért legkedvesebbje. Őrzi az egész vogulságot, kerülgetvén vogul országot. Minthogy a vad lúd röpkésége nagyon sebesnek és tartósnak hiszik vala: vad lúd képében repül köröskörül. Azért hívják ludfejedelemnek is. Lakását is *ludvárnak* mondják. Van egy monda, mely szerint az Ob folyam volt neki fő tartózkodó helye, mert az Ob felső vidéke volt volna eredeti hazája.¹⁴⁵

A *mordvák nemzeti istene* „*Pirgine Páz*” (a *mennydörgő isten*) volt, ki vérszerint való rokonságban volt pártfogolt népével, miután közülök házassodott.¹⁴⁶

Maga *Pirgine Páz* a nagyistenasszony unokája volt.

A *szuomiaknak* vagy *finneknek nemzeti istene* Kaleva

óriás fia: *Väinämöinen* vala, a Kalevala főhőse, ki e hőskölteményben a békének, rendnek és összhang után való törekvésnek, meg az önzetlen áldozatkészségnek képviselője s személyesítője.

Ezekhez fogott hasonlatos lenni az egyrészről sokat emlegetett, más részről teljesen elfeledett magyarok istene is. Őt a mondottakhoz képest az „öreg istentől” különböztetnek, nálánál kisebbnek kell gondolnunk; de a ki, miként Barna mondaná: elég hatalmas volt, mint istenfi arra, hogy kedvelt népét világrendítő esatákra vezesse s az ellenség kardja és nyilai ellen megvédje.

Nevét haszon nélkül kérdezzük az őshagyományok megszegényült örökösétől: a *néptől*. A magyar kereszténység az ő emlegetését kirekeszteni nem tudván (vagy adatok hiányában úgy esik mondanunk, hogy meg sem kísérletezvé), tüрте emlegettetését, miből utóbb a kereszténység megszilárdulásával szabadalmi vélt előjog származott, noha a gyakorlat által öntudatlanul föntartott nevezet nem annak szólt, a kire lassankint és utóbb egyetemesen mindenki által értelmeltetett.

Pedig neve volt, s ha nem esalatkozom föl van írva az égre is. Vajjon nem a *Gönczöl* hordozója-e nevének?

Egy részről bizonyos, hogy a mordvák nemzeti istene „*mennydörgő isten*” volt, más részről a néphiedelem, miként vele később (az ősmagyar csillagos égnél) leszünk beszámolandók, úgy tudja, hogy a *Nagy Gönczöl szekéren hordódik a villám, vagy hogy istennyilákkal van sorjában tele rakva*. Vajjon nem volt-e egyszersmind dörgő isten a magyarok istene is; vajjon nem az ő neve vagyon-e föntartva a *Gönczöl-, Dönczöl-, Döncző-, Dönczör-* és a palóc *Kincső*-nevezetekben? — ma még eldönthetőnek nem látszik.

Kálmány ismert mythologiai írónk úgy vélekedik, hogy a *Dönczöl*-elnevezés nemzetünk bölcsőkorából származik, nem kölesönvett, hanem eredeti név. *Dönczöl* közönséges halandónál nagyobb személy volt.¹⁴⁷

A magyarok istene volt-e egyszersmind a *hadak istene* is? — biztosan ma már meg nem mondható. A *voguloknál* meg a *mordváknál külön isten áll a hadak élén*.¹⁴⁸

A vogulok istene, miként láttuk, vadlúd képében röpülte körül a vogul földet. Ilyennek vehető nálunk a mondák „turul”-ja.

A magyarok istene és hiedelem szerint vérrokonságban állott-e szerette népével, miként a mordvák mennydörgő istene (Pirgine Páz)? — fölösleges lenne kérdezni is, ha nem tudnók a hagyományból, hogy pogány őseink erősen tarták a Nagyboldogasszony sok gyermekével vagy unokájával az atyafiságot.

Előbb láttuk, hogy az átmeneti magyar imádság a szép, ragyogó Napot „testvér”-nek tiszteli, a Holdat „asszony-nénénk”-nek, a Csillagokat „Juujuink”-nak, a Szelet „süvünk”-nek, sógornak, a Vízet „ágygikánk”-nak, a Tüzet „arunkbátyánk”-nak, a Földet „nagyasszonyunk”-nak.¹⁴⁹

Nem lehet kétséges, hogy ezen nagy és fényes rokonsághoz a magyar nem juthatott másként, mint a magyarok istenével való vérrokonsága révén.

XV. A Nagyboldogasszony családja.

A mordvaiak anya-istenasszonya. Négy fia és négy leánya. A leányoktól származott fi-unokák. A Nagyasszony lakása, tevékenysége és szeretetreméltó volta. Szülő Boldogasszony. Feledésbe ment vonások. Állatai és növényei.

„Letarolták már a rétet,” melyen az isten-mythoszok virágait lennénk szedegetendők. Alig teng még itt-ott egy-két vad hajtás. Nem így az atyafi népeknél, kiknek földén az ősiség ezeréves avarja még emberemlékezetre is megvolt, s megvan helyenként most is.

Ezúttal a mordvaiak földére esik tekintetem, hol az ősisztenek még emlékezetben vannak s a pogány szokások és hiedelmek még csak most vannak átalakulóban. És mert ősvallásunk Nagyboldogasszonya e népnél még él, méltán fordulunk hozzájuk tájékoztatás végett.

A gyufa világruralma előtt szokásban volt tüzet a szomszédságból kérni kölesön; adása szomszédok között viszonyos készség vala. A mordvák valaha szomszédaink valának, s talán a Nagyasszony szent tüze tekintetében csak a kül-

esőnt adják vissza, midőn ez alkalommal tájékoztatásért hozzájuk fordulunk.

Csám-Páz a mordvaiak őregistene, kinek első teremtménye, miként már láttuk, Šaitán. Utána Csám-Páz leánya látott napvilágot: *Ange-Pat'ai* (Ange-Pátyáj) az anya-isten-asszony, a *Természet istenasszonya*, az élet, gyermekszülés és a föld termékenységének forrása, kit a mordvák úgy dicsőítének, mint örökké fiatal szüzet; erővel, szépséggel és élettel teljeset és a világ élete fentartóját. E szűzies természeténél fogva ő tartaték a szűzek és szemérem oltalmazójának. De egyszersmind anya is vala: Istenek anyja, s mint ilyennek őtalma alatt állottak az asszonyok; az anyák és újszülöttek élete fölött ő öröködék s végre ő visel vala gondot a házias életre is.¹⁵⁰

Ange-Pátyáj ellentéte Šaitánnak, kivel állandó háborúságban van. Ő őtalmazója minden teremtmény életének és boldogulásának mindazon „rosszak” ellen, melyek Šaitántól származnak, miben fiai, leányai és unokái vannak támogatóására.

Ange-Pátyáj négy istent és négy istenasszonyt szült:

1. Niški-Páz, a legöregebb; az ég, a nap, a tűz és világosság istene. Ő nála az égben tömördek lakóhely létezik, melyekben a jó emberek lelkei élnek.

2. Szvat-Wereski-Welen Páz. Földkormányzó s az emberi nemzetségek alapítója.

3. Názárom-Páz, a tél, éj és hold istene. Ő fogadja be a maga birodalmába a megholtak lelkeit. A jó jámbor lelkeket Niški-Páz, testvérehez küldi, a rosszakat a Šaitán hatalma alá űzi.

4. Woltszi-Páz az állatok istene, a halászok, vadászok pártfogója.

1. Niškende-Tewtär, az anyaisten-asszony legöregebbik leánya. A méhek pártfogója, a sors istenasszonya. Midőn ember születik, az anyaisten-asszony az újszülött sorsának elintézését ezen leányára bizza.

Purgine-Páz (mennydörgő isten), a mordvák nemzeti istene.

Ange-Pat'ai gyermekei és unokái:

Ange-Pat'ai gyermekei és unokái:	2. Norrowa-Aparucsi, az anya isten-asszony második leánya, a földművelésnek istenasszonya. Ennek fia:	} Másztir-Páz = a földnek istene.
	3. Paksza Pat'ai, a szántóföldek, rétek és veteményes kertek oltalmazója. Az ő fia:	
	4. Werjä-Pat'ai, az erdők, ligetek, fák istenasszonya. Fia:	} Wed-Páz = vizi isten. } Warma-Páz, a szél és levegő istene. ¹⁰¹

Ez mordva felfogás szerint az istenek családfája, melyet azonban a magunkénak a hagyomány javasló biztatása nélkül nem vallhatunk.

Már előbb vitattuk, hogy az anyaistenasszonynak megfelelő Nagyboldogasszony székébe Máriát ültetve a magyar kereszténység;¹⁵² de a nép asszonyai még ma is *Szent Annától* várják azt, a mit ósanyáink a Nagyboldogasszonytól szoktak volt kérni.

És a hagyomány is sokban igazolja ezt. Érdekes tudnunk, hogy őseink milyen képét rajzolták maguknak, milyennek képzelék a *Természet nagyasszonyát*, kiből egyesítve látták, tudták mindazt, a mi csak a női tökélyhez tartozik.

„A mennybeli lakásán Ange-Pátyáj fiatal és szép. Midőn a földön jár, leginkább erős mivolta mutatkozik. Itt olyan ő, mint a vas. Midőn jár, inog alatta a föld, s ha köre lép, ott marad a lába nyoma. Néha látni is őt a földön, hol nagyszerű aranyfarkú madár alakjában, mely arany-orrával a mezőkön és réteken magvakat hinteget, hol hófejér galamb képében, mely a magasságból virágot hint alá a *méhoknak*, hogy mézet gyűjthessenek, és szemeket az ő *kedves tyúkjai* számára. Sokszor csak az árnyékát látják az emberek ennek a jóakarató istenasszonynak, mikor a szántóföldeket látogatja. Nyáron át világos nappal lehet látni déltájban a mezőn egy finom lebernyegfélét a földeken nagy sebességgel átvonulni, a nap mellett pedig alig lehet észrevenni némi kis vékony fellegecskét. Ez az Ange-Pátyáj árnyéka. Ilyenkor az istenasszony meggy láthatatlanul a földeken át, kedves állataiban és növényeiben gyönyörködve, a földet pedig megtermékenyítve. Minden eseesemőnek kirendelve a maga

őrszellemét (Ange-őzaisz), maga Ange-Pátyáj is gyakran faluról-falura megy az apró alvó gyermekekhez s nyájas-kodik velök. Midőn tehát az alvó eseesemő álmában mosolyog, tudni való, hogy az istemasszony ezirogatja.¹⁵³

A kereszténységben az ősz nagyasszonynak ezen legendái jobbára épen úgy feledésbe mentek, mint a többi urad-aljai népnél ráhatás következtében módosultak és más alakot öltöttek, főleg származás tekintetében. Sokat mondó azonban azon körülmény, hogy az ezeréves kereszténység dacára felismerhetőbb az ősz nagyasszony alakja és családjá a mi hagyományunk világitásánál, mint a számánizmusban megmaradt atyafi-népek egynémelyikének vallási hiedelméből.¹⁵⁴

A *mordvaiak* felfogása szerint Ange-Pátyáj: *mind a mennyben, mind a földön él.* Fenn a felliők mögött van *az ő háztartása*, telied s teli a még születendő emberek lelkeivel és gabnanemű növényekkel, melyekkel tápláltatnak mind a házi, mind a vadállatok. Emé lakóhelyéről árasztja a földre az éltető erőt, hol reggeli harmat, hol eső és hó, hol északi fény képében.

Tudott még erről emberemlékezetre is a hagyomány, én legalább arra értelmezem „az ősmagyar csillagos ég”-en még ismert „*Boldog-asszony*” csillagát, a *Tündéresszony palotáját*, s az ő társzekerére leszek értelmezendő a *Kis-Gönczöl-Szeker-et*.¹⁵⁵

Az istenszülő „leszállván a földre behat a *Föld-isten* (Masztir-Páz) lakására is és a földnek termékenységi erőt ajándékozik.”¹⁵⁶

A *Földanyáról* már volt szó és mivel még a következőkben is leszen, azért az ide vonatkozó hagyományra legendőnek látszik a figyelmet csupán fölhivnunk.

„A földre, úgymond folytatólag *Barna*, Ange-Pátyáj a szolgálóit küldi, de a gyermekszüléseknél láthatatlanul maga is jelen van.”¹⁵⁷

Erre nézve már ismerjük a néphagyományt, mely a nagyasszonyt e czimen *Szülő-boldog-asszony*-nak szereti mondani.

Megjegyeztetik Ange-Pátyájáról, hogy gondjaihoz tartozik az is: serények-e a nők? s különösen nagy gondja van arra, hogyan fonjanak. Ő maga is fonó. Menny-égben egy

ezüst-hegy hátán aranyguzsajon fonja a fonalát. A mezőkön őszszel látható fonalak az istenasszony fonása.

E tekintetben a szóbeli hagyományt a vele egyenlő értékű *összokással* helyettesítve, méltán hivatkozhatunk népünk asszonyainak fonási buzgalmára, a költők által megénekelte „fonók”-ra, a keddi fonás tilalmára. A *pulóczoznál* különösen erény-számba jön a fonási ügyesség.

Természetes azonban, hogy a kereszténységben a Nagybaldogasszony sokat veszített hatalmában, szeretetreméltóságában s bizodalomban. Szent Annát a keresztény legenda oly viszonyok között szerepelteti, melyeket a népnek sok tekintetben bajos vala az ősmythosz nagy asszonyával meg egyeztetni. Ezért van aztán, hogy az istenasszonynak sok vonása feledésbe ment, másokra ruházta és cultusának más része a rávonatkozás jelentőségét veszítette el.

A szegedi néphit szerint: a tyukot Szent-Péter vitte fel az égre, hol esírkéket költött s Krisztus urunktól való szabadon boesájtása óta kapar, legel az égen (Fiastyuk).¹⁵⁸ Pedig a tyukok Ange-Pátyájnak voltak kedves állatai termékenységök miatt. Tyukot és tojást szoktak volt neki áldozni, miként látni fogjuk. Feledésbe ment, hogy a mai husvéti piros tojás használata régibb a magyar kereszténységénél, a mennyiben Ange-Pátyájnak nyári ünnepén szoktak a mordvák tiszteletére tyuktojást festeni fokhagymával, úgy hogy barna-sárga színt kapnak. Ezeket ők — miként Barnánk tudja — elteszik, tűzvészkor a lángok közé dobják oltás és a lángok megfordítása végett, erdőn a fába teszik, melyekben a méhkasokat elhelyezték, hogy a rajzás annál jobban sikerüljön s a esibéket is azokkal etetik, könyörögvén Ange-Pátyájhoz, hogy majd megnöve, annál jobban tojjanak. Terméketlen nők s a kiknek gyermekeik kis korban meghaltak, maga eszik. Midőn a nyájban és a házi állatok s különösen a juhok közt marhavész pusztít, összetörrik és az istállókban s aklokban szétszórják a darabjait, a nyáját pedig a tojás hajával és fokhagymával füstölik.

Elenyészett az ősmonda, melyet a mordvák még regélnek: miért szereti Ange-Pátyáj a *tyukot* és átkozta meg a *kakukot*?

„Világ kezdetén meghagyá Ange-Pátyáj minden nőnek és szaporító állatnak, hogy mindennap szüljenek. Ebbe azonban nem egyezének bele, azt mondván, hogy az nagyon terhes és kínos volna; csak a tyuk egyezék bele az istenasszony akaratába s ezáltal az istenasszony legkedvesebb állatjává lőn. A tyukon kívül csak még egy madár egyezék bele az istenasszony kívánatába, és közel járt hozzá, hogy ő is választottja legyen az istenasszonynak, de utóbb beleuna a mindennapi szülés fájdalmaiba. Ez a kakuk volt, melyet Ange-Pátyáj szintén házi állatnak szánt vala. Most tehát megharaguvék a kakukra, kiüzé az emberi lakhelyekről az erdőre, s még csak azt sem engedé meg neki, hogy ezentúl saját fészket rakhasson magának, hanem meghagyá neki, hogy ennekutánna másnak a fészkébe tojjék. Igérete megszegésének emlékezetére Ange-Pátyáj a kakukot himlőhelyessé s a tojásait is tarkává tevé. Ez időtől fogva kakukkol bánatában a kakuk az erdőben, siratván az emberi lakásokat, a hol olyan jó dolga volt.“¹⁵⁹

Nagyon szórványos adataink vannak rá, hogy a magyar Nagyasszonynak ép úgy, mint a mordva Ange-Pátyájnak a növények között a *köles*, *len*, *fokhagyma* és *vereshagyma* fogtak legkedvesebbek lenni, valamint az emlős állatok között a *juhok* és *sertések*.

Kevés hagyományos maradvány örökíti a Nagyboldogasszony egykori nagy tisztességét; de gyermekeiről majdnem még kevesebb az, mit fölmutathatunk.

XVI. A Nagyasszony figyermekeinek hagyományai.

A mordva Ange-Pátyáj. Kedvence. A Nap a vogul hagyományban. Etymológiája. A had (család) istene. Az éjjel istene. A vadászat, halálszat istene.

I. A mordva ősi világnézet szerint az Anya-istenasszonynak legöregebb fia „Niški Páz“ = *Napisten*, az ég, a nap, a tűz és világoosság istene volt, egyszersmind a méheknek is legfőbb védelmezője. Nála az égben tömérdek lakóhely

van, melyekben a jó emberek lelkei élnek s mint a méhek úgy környezik Niški-Pázt.

Az Anya-istenasszony maga szokott a földekről lent szedni s ebből aztán ezüst guzsalyáról fonalat fon „áldott újjáival” a maga gyermekeinek. Minden fejér juhnak a gyapjából kitép egy szálat, s az így gyűjtött fonalat megfonja, a fonalat megfesti *azéy kékjében, a nap bíborában, a hold és hajnal arany-sárga színében* s mordva szokás szerint az istenek ingeibe szegélyeket és váll-czífrázatokat himez. De talán egyiknek sem szebbet, mint elsőszülöttének. A „szívárvány” a Napisten (Niški Páz) *inge szejjéje*, melyet neki Ange-Pátyáj, az édes anyja varrt.

Vajjon vagy-on-e ennek nyoma a magyar hagyományban? De lássuk előbb a *vogul hagyomány* hozzászólását.

Egy vogul imádságban a nap anyja „hét istenszülő urasszonynak” mondatik, kitől kapott ruháját és övét veszi magára, midőn utjára indul, melyet nyerges lóháton teszen meg. Anyja öltözteti és felesége simogatja fűrtéit. Anyja *hét istenszülő*-nek mondatik; de tudnunk kell, hogy vogul beszédnőd szerint *hét* anyi mint „*sok*,” tehát hétnél több is érthető alatta.¹⁶⁰

Itt anyjának Káltés, vagyis a hajnal mondatik, ki néhol úgy fordul elő, mint testvére, s itt a vogul néphagyomány valószínűleg eltért az eredeti felfogástól és Káltés-t „Kältes”-szel zavarta össze.

Kältes az istenek anyja, így *Sarnuater*-nek, a vogulok *nemzeti istenének* is egyik Kältes (nőóriás) vala az édes anyja.¹⁶¹ Mert többen voltak az óriás nők.

Különbén mondánk a hajnalt a nap nem valóságos, hanem csak nevelő anyjának érti. Ő öltözteti s a magyar mese is azt tartja, hogy tehetetlenné vált a Nap, midőn a királyfi a Hajnalt fához kötötte.

Magyar hagyományainkra térve, a mythoszi morzsálékok összeszedetetését mindjárt a „nap”-szón kezdhethük. „Ki sejtette volna, kérdjük *Vikár Bélával*, hogy ebben a rövidke szóban egy mythoszi felfogás lappang? A *nap*-szóval eddig sehogyse voltunk tisztában. Csak azt tudtuk, hogy a régi magyar nyelvben így hangzott (tájszólásilag ma is így

hangzik) *náp*; de nem bírtuk kimutatni biztos rokonságát a finn-ugor nyelvekből, még kevésbé sejtettük, hogy mi volt az eredeti jelentése. Munkácsi mind a kettőnek rájött a nyitjára. Kimutatja, hogy ez a szó eredetileg összetétel és annyit jelent: „*nő fia*”. Ugyanis a vogulban az asszony, különösen előkelő asszony neve: *náj* kicsinyítő alakban: *nül* a magyar *fi*-szó pedig vogulul: *pi*. Ebből a két szóból: *nül* vagy *náj* és *pi* van a magyar *nap* (eredetileg nálpai vagy nájpai) összealkotva. Ezt az etymológiát és egyszersmind ennek igen nagy jelentőségét is azonnal megértjük, ha tudjuk, hogy a vogul mythológiában a napnak legközbűnségesebb jelzője: *asszonyfia*, vagy vogulul gyöngédséggel szólva: *fiucska*.¹⁶²

Én a nap-szóból még az anyja nevét is kiolvashatónak tartom, miután a semmit sem mondó: *asszony fia* az előkelőség föltüntetésével így látszik módosítandónak: „*a nagy asszony fia*”

A magyar hagyomány is tudhatta még ezelőtt valamikor, hogy a nagyasszony fon, sző a maga isteni gyermekeinek. Lugossy Józsefnek még megtudták mutatni a „*Boldog-asszony molollája*” nevű esillagot és ha tudjuk, hogy a palócok „*Bába bukrü*”-nak nevezik köztudomásulag a *szívárványt*, — azon kívül, hogy az istenek egyik jelentős nevével jövünk ismeretségbe a „*Bába*” szóban, egyszersmind nálunk is fentartottnak kell mondanunk a közös ősvallás azon állítását: hogy a szívárvány a napisten ingén édes anyjának varrata, áldott keze munkája.

A népmesék is emlegetik a Napanyát, csakhogy ezek nem örökké fiatalnak, erővel, szépséggel, étellel teljesnek, hanem vörös arcú öreg asszonynak mondják. Oda a tündér-birodalma, nem hiába, hogy megöregedett! Fiának azonban még mindig nagy a becsületje a nép előtt. A munkások déli pihenéskor mindig a napnak fordúlnak arczukkal.¹⁶³

II. A mordvaik Nagyasszonyának második istenszüllötte az emberek hadának (családjának) ura, békében és háborúságban való gyámolítója vala. Inkább békeszeretőnek, mint vérontást kedvelő *Marsnak* tekintendő és ha eleinknek is annyira kedvök tellett a pártoskodásban, méltán helyén volt, hogy mindjárt a Napisten, „a minden jónak teremtő apja”

után foglaljon helyet. Kérdés: nem inkább a nyugalomnak volt-e istene, mint a háborúnak?

Még többet mond, hogy a hét szent napja: a *péntek* neki, *Páz-Velen-Páz*-nak volt szentelve.

A magyar hadistennek legalább olyan tisztessége, mint volt a kétszer *Páz* (nagy-isten) mordva *Velen*-nek, méltán föltételezhető. Hogy most már a hagyományban emlékeztének se híre, se hamva, azon nincsen mit esodálkoznunk, ha a *hadak istene* ezzel azonosítandó, hogy: *nemzetségek istene*. Ezen értelemben véli Barnánk, hogy a „*hadak útja*” csillagnév őspogánykori töredék, mely nem annyira „*hadseregek*,”⁶ mint a magyarral rokon népek, *nemzetségek* szétoszlásának őrzi az emlékeztétét, vagyis a „*hadak istene*” *nemzetségek istenét*, a „*hadak útja*” pedig a *nemzetségek útját* jelentette.¹⁶⁴

A *had*-szó a régi magyar nyelvben s a palócz szó-járásban, miként a szives olvasó tudja, mindig *nemzetséget* jelent.¹⁶⁵

A mordva *Velen-Páz* ma, mint a *falu istene* tiszteltetik, és talán hadisten nem volt más azelőtt sem, mint falu-védelmező.

A kereszténység a községet az egyház védő-szentének oltalma alá helyezte és ünnepén *vásárnapot* engedett. Vajjon a *búcsák* (egyházi védő szentnek ünnepe) falun azon értelemben, a hogy a népnél mutatkozik, nem a hadisten ünnepének keresztény kiadása-e kezdettől fogva? — nem vagyunk hivatottak eldönteni.

III. Következik, hogy *Názárom Páz*-nak, a tél, éj és hold istenének magyar hagyományait keressük. Arra már nem igen fogunk találni adatot, hogy ő fogadja birodalmába a megholtak lelkeit és a jó jámbor lelkeket *Niski-Páz* testvéréhez küldi, a rosszakat a *Šaitán* hatalma alá űzi. A halál birodalmának kapukulesát a kereszténység nem hagyhatta a pogány isten kezében.

A finn mythologia olyképen személyesíti a *Telet*, hogy testvéréül a *Hideget* vallja. Ezeket azonban, miután szüleiket ismerjük, nem tarthatjuk a Hold családjához tartozónak.

Az *Éjt* a magyar mese az *Éjfé*l-ben személyesíti; de családjáról nem ad számot.

A *Holt anyját* azonban ismerik meséink s habár őt öregnek és indulatosnak regélik is, de egyszersmind jóindulatúnak, mi elegendő arra, hogy benne a Nagyasszony ezerév előtt való tündérszép vonásaiból a legszebbikre: *jóságára* ráismerjünk.

IV. *Voltszi-Páz*-nak, a vadászok, halászok pártfogójának magyar hagyományai lennének itt sorosak a Nagyboldogasszony érdekében, miután benne negyedik isteni fiáról van szó. De nevére és egyéniségének jellemzésére úgy látszik, keveset számíthatunk a hagyományra.

Még meséink sem emlegetik a vadászok erdei istenét, ki a finneknél *Tápió*-néven családjával együtt olyan nagy tiszteletnek örvendett, a halászok meg nem pártfogoló, hanem ellenséges lényekről beszélnek, *Kálmány* szerint:¹⁶⁶ *Holt ember, meredt testű vízi lány, fekete gyermek, veres sipkás*, kikkel e helyütt már azért sem boldogúlhatunk, mert vízi szellemeknek kell tartanunk őket.

Különben talán a Nagyasszony negyedik isten-fia inkább az állatok ura volt s mert vadászok és halászok csak engedélyével pusztíthaták birodalma népségét, lett *fantartó istenség*g.

A hagyomány, legalább a mennyire előttem ismeretes, nem tud róla semmit.

XVII. A Nagyasszony leány-gyermekei és unokái.

A négy Boldogasszony elseje. A gyermekvédő. A magyarok istene. Kardtisztelet. A földanya és fia. A harmadiknak vélt nyomai. A „Szélfanya.“

V. *Niskende-Tewtär*, legidősebb leánya *Ange-Pátyáj*nak. Midőn ember születik, az újszülött védelmét és sorsa intézését az Anya-istenasszony ezen leányára bizza, hogy sorsát intézze, ki aztán egy őrző tündért rendel melléje, az *Ange-Őzaiszok* közül.

A kereszténységben hagyományaink szerint a közérzet a Nagyasszony e leányát a *boldogságos szűz Máriá*-val helyettesíté.

Nagyboldogasszonyunk is, mint *Ange-Pátyáj*, csak addig van a gyermekágyas körül, míg meg nem történik a

szülés, ezért viseli, miként láttuk a „szülő boldogasszony” szép czimét; de mint az asszonyok pártfogója, gondoskodik tovább is az újszülöttről s az által, hogy a szőregi néphit szerint két angyalt küld oda, egyiket hogy az anyját őrizze, másikat hogy a gyermeket, de oda küldi a *Boldogasszonyt* is.¹⁶⁷

Hagyományaink Nagyboldogasszonya tehát azonkép bizza leányára, a boldogasszonyra a gyermekszülő anyát és magzatát, mint a mordva Ange-Pátyáj.

A nagyasszony kívánságához képest főleg a gyermek megőrzésében és fölvidámitásában foglalatos ősvallásunk ezen boldogasszonya. Miként láttuk, e végre két angyal van mellé rendelve a Nagyboldogasszonytól. Az egyik angyal, miként *Külmány* a hagyományból tudja, a kis gyermeké, s kötelessége a gyermeket őrizni, hogy a *Rosszak* ne bántsák s vele játszani, mit arról lehet megtudni, hogy a gyermek nevet. Ha *álmában nevet* a gyermek, közönségesen azt mondják, hogy az *angyalával játszik*. Ilyenkor a gyermeket nem szabad bántani, háborgatni. Mondják azt is: *az angyalát látja*. Ha a gyermek nem alszik s *ujjára nézve nevet*, akkor is az angyala mulat vele, de már ekkor nem csak azt mondják, hogy az angyalával játszik, hanem hogy az *arany almával* játszik, vagy: a *kis Jézus arany almájával* játszik. (Szőreg, Ó-Szent-Iván.)¹⁶⁸

Mintha csak a mordva mythologia e helyét olvasnók: „Ha a gyermek nevet álmában, az istenasszony, Ange-Pátyáj ezirogatja.”

Hol a lényegtelenekben oly nagy az egyezés, a lényeg tekintetében sem igen lehetett eltérés.

Niskende-Tewtär, a magyar Boldogasszony cultusa tehát még most is megvan s miként alább tapasztaljuk, majdnem teljes épségében. Ezen Boldogasszonyt nevezetben mi különböztette meg a többi boldogasszonyoktól, nem lehet tudni. Lehet, hogy őt is *Szülő Boldogasszony* néven ismerte a pogány előkor, miként anyját a Nagyboldogasszonyt.

Ha a párhuzam teljes a mordva és magyar mythologia között, ezen Boldogasszonynak fogott fia lenni „a magyarok istene.” miután a mordvaiaknál is Niskende-Tewtär-nek volt vala a fia „*Purgine-Páz*,” a menydörgő isten.

A magyarok istenének hagyományairól már volt szó.¹⁶⁹ Itt hozzáadólag úgy kívánunk még megemlékezni róla, mint a *háború istenéről*, ellentétben a *hadak* (nemzetségek) *békés istenével*.

Nem ismerjük eleink esatakiáltását, mely bizonyosan az ő nevének segítségül való hívása volt, de a dolog természetéből következik, hogy a váltságok idején tőle kértek és vártak segítséget mindenek fölött. Ilyen szelleműek közmondásaink: „Él még a *magyarok istene!*“ („Jaj annak, a ki föltámad ellene!“) „Megemlegeted a *magyarok istenét.*“ „Nem rövidült még meg a *magyarok istenének keze.*“ „Él még a *régi isten!*“

Annyi hit, bizodalom és önérzet vagyon ezekben kifejezve, a mennyivel egy hadakozó nép csak győzedelemre vezető istene iránt viseltethetett.

Őt illette tehát a *kard tisztelete*, a fegyver- s nevézetesen *nyíl cultus*, melyek azonban a tárgyalás anyagául csak később lesznek előveendőek s itt csupán fölemlitenünk van helyén.

VI. Narrova-Aparueši az anyaistenasszony második leánya, a földművelés istenasszonya. Melyik Boldog-asszonynak tiszteltetett őseinknél? — a hagyományból nem tapasztalható ki, mivel a keresztény Mária-cultus úgy látszik, hogy magába olvasztotta az ősvallás minden boldogasszonyainak tiszteletét. Ha számba vesszük, hogy a földművelés istenasszonya volt, méltán gyanakodhatunk, hogy a magyar kereszténység az ősmythosz ezen boldogasszonyának emlékezetét vette át a „*sarlós-boldogasszony*“ ünnepnek magyar és az ünnep tárgyával: Mária látogatása, semmi vonatkozásban nem álló elnevezésével.

Nem lehetetlen, hogy a nép legalsó rétegében és a mese birodalmában ezen boldogasszony a maga nevéen is emlegettetik még, illetőleg hogy nem más, mint a mesében sokszor előkerülő „Földanya.“

Tudjuk immár, hogy a mordváknál a nagyasszony ezen leányának a fia: *Mastir-Páz*, „a föld istene“ vala. Őt nem, de anyját gyakran emlegeti a népmese. Ennek panaszolja el baját még ma is a félpogány votják.¹⁷⁰

Ange-Pátyájról tudjuk, hogy leszállván a földre, behatol *Mastir-Páz lakására* is és a földnek termékenységi erőt ajándékoz; de ezen nézet föntartását a hagyománytól nem várhatjuk.

VII. Pakszä-Pátyáj vala a mordva nagy-istenasszony harmadik leánya, a veteményes kertek oltalmazója. Mintha ezen magyar Boldogasszonynak a keresztény „Gyümölcsoltó-Boldogasszony”-ban maradt volna fön némi emlékezete.

Fia *Wed-Páz* vizi isten. *Wed Mastir Páz* „eső isten” előfordúl a népies mondákban mint „víz-anya” is.

A mesék regélnek „erdő-zöldítő és mező-virágoztató királykisasszonyról.”

VIII. Werjä-Pátyáj negyedik leánya, a mordva anya-istenasszonya, az erdők, ligetek, fák istenasszonya. Mint az ősmagyar Boldogasszonyok egyike, egészen feledésbe ment, mint *Warma Páz*-nak, a szél és levegő istenének anyja azonban, sajtátlag mint „Szélanyc” a mesék országában még mindig él.

XVIII. A magyar Olympus.

Volt-e magyar Olympus? A finn Ég. Numi Tarom lakása. A nap háza a magyar mesében. Az ég ország-útja. Tündérek és hadak útja. A finn mennyországba való jutás egymásutánja. A Gönczölök. A mesében „az igazak szigetének” leírása.

A Nagyboldogasszony családjának gyér adataiból is kitetszik, hogy megbeesült isteneink és Boldogasszonyaink jobbára a földön honoltak vagy a föld alatt. Még a föld fölött való istenek is, mint *Nap*-, *Hold*-, *Szél*- és *Esőisten*-, a földhöz valónak kötve a hivatás és működés egyik vagy másik czimén. Csak az *öreg isten*-nek volt meg mindenek fölött álló fönségénél fogva azon tiszteletben tartott előjoga, hogy a fellegek mögé visszavonuljon és mindentlátó néző helyéről tekintse a világ folyását.

Faji mythológiánknak ezen jelensége azon kérdést kockáztatja velem: vajjon volt-e „magyar Olympus?” Vajjon a rokon mythoszok gondoskodtak-e róla, hogy az ég öreg-jének tágas birodalma, kényelmes udvartartása legyen; tud-

nak-e róla, hogy ott néhanapján ünnepségek, zajos összejövetelek tartattak, vagy oly sivár magányosság volt a túl komoly öreg mellett az ég, a milyennek a földről látszik?

A finn Kalevala, az egyetlen fönmaradt faji éposz, nem tartat a félelmes Mennydörgővel égi zsinatot, miként ezt Homér teszi vala. Ezen hiány azonban nem lenne egyenlő azon tagadással, hogy a mythológiánkban az *istenek Olympusa* a főistennek mogorva elzárkozottságánál fogva meg nem engedhető. Több adat bizonyítja, hogy fajunk hitében megvolt az *istenek mennyországa* és hogy ennek hazájává a magas eget tette volt.

Hogy milyennek képzelék és hívék őseink az ő isteneknek hazáját, azt haszon nélkül kérdezzük hagyományainktól; az őshitnek azonban e részben is megtaláljuk még némi foszlányát a velünk atyafi-népeknél.

Ha a finnek Kalevalája a szomszédos éjszak hitregéje által ninesen megvesztegetve, akkor velők együtt őseink is hívék, hogy a finn-ugor istenek Olympusa a felső égen volt, a kéklő égbolton felül. A kéklő égbolt szilárd alkotmány, mert vasmunka volt, Ilmarinen kovácsnak, „ki az eget kovácsolta, tarka boltját reá rakta, Kalapáesa nyoma nélkül, Fogójának jele nélkül,¹⁷¹ — remeke vala. Ennek a szilárd szerkezetnek erős tartói a földben gyökereztek.¹⁷²

A mythosz azonban ezzel csupán azon hiedelméről teszen hitvallást, hogy az istenek országa a maga alkotmányai-val és természeti járulékaival nem lebegő minéműség, hanem alapokon álló szilárd talaj.

Numi Tárom égi birodalma a vogul énekekből ítelve, miként már láttuk is, a vogulok földével hasonlatos a faluk, erdők, vadászó és halászó helyek változatában.¹⁷³ Numi Tárom nagy belsősége és birtoka után egy végtében a Nap házát, a Hold udvartartását sejtetik a vogul hagyományok.

A nap házának olyan, a milyen leírását írásban is birjuk. „Szent háza az égen nagy kiterjedésű, sok lakású, sok asztalainak lába is arany-ezüst, ládái is aranyfedelűek.“¹⁷⁴

A kik leírásból ismerik a vogul földet, ismerik, csak aranyos kiadásban kell venni, az istenek mennyországát is.

Mennyire derültebb- és verőfényesebbnek kellett lenni az ősmagyar Olympusnak!

A Napnak a vára fíni felfogás szerint sem a földön van, s ha a Nap, mint egyik isten hajléka után tájékozódunk az istenek hazája körül, láthatjuk az alapeszime azonossága mellett a vogul és magyar éghajlat és lelkület között való különbséget.

A magyar mese mondja:

Megtetszett *Hajnal*-nak, a Nap legszebb, legkedvesebb leányának a királyfi; maga mellé ültette az ő szárnyas lovára s vitte hetedhét ország ellen, emberi szem nem látta gyönyörűséges szép tartományokon keresztül. Először levitte a *rőzserdőbe*. Ott dolgoztak a Nap favágói, vágták, döngették a fákat rakták a szekerekre s vitték a Nap konyhájára. Innét vitte az *ezüst erdőbe*. Ottan ezüst madarak énekeltek szebbnél-szebb nótákat s az ezüst fák háromszor egymás után meghajoltak *Hajnal* előtt. Ezüst-erdőből az *arany-erdőbe* vitte. Csengett az is az arany-madarak énekétől s *Hajnal* előtt a fák háromszor egymás után szépen meghajoltak. Ennek az arany-erdőnek a közepén van a *Hajnal* kertje, ennek a kertnek a közepén van *Hajnal gyémánt palotája* s a hogy megérkezett *Hajnal*, összegyűltek mind a ragyogó csillagok, azután intett *Hajnal*, leszállott a levegő égből *bíboros fellejkocsi*, bíboros fellegkocsiban volt arany-lóca, arra leült a királyfival s azután úgy szállottak feljebb, feljebb, feljebb, mignem fölértek a Napnak fényes pitvarába. Ottan kiválasztott *Hajnal* egy sugarat, szépen belefonta a királyfi hajába s mondotta: Na, királyfi, most már mehatsz, megtalálod¹⁷⁵ stb.

Majdnem gyanakszik az ember, hogy a mese ezen élénk leírásában nem is a nemzeti genius beszél hozzánk és ha igen, sajnálja, hogy az egész isten-hazát meg nem ismerteti vele.

Gondot ad: hogy a csillagoktól kérdezősködjünk-e az *ős-magyar istenek Olympusa* felül; vagy a földi emberektől? Azok a helyhez esnek közelebb, ezeknél, ha még ki nem száradt, a hagyomány forrása ajánlkozik.

Kérdezzük ki elsőben a *szomszédokat*: a csillagos eget, s csak azután vallassuk ki a földet, a földi hagyományt. A mint e kettő vallja, olyan lehetett hozzávetőleg az ősmagyar mennyország, melyen pogány eleink annyi ragaszkodással és talán annyi költészettel esüggtek volt.

Nyoma van annak a csillagokban is, hogy volt és *az éj volt a magyar istenek Olympusa*.

Ismerjük még istenek e honja *„ország-útját*.” A tudósok s a hittérítő barátok után a nép *„tej-út”*-nak nevezi; de nevezte, sőt ma is: *„tündér-út”*-nak, *„fejér-köz”*-nek, *„fejér-árok”*-nak. A csallóköziek tudják talán még ma is, hogy: a téjúton éjjel tündérek járnak; az *ő országutjok az*, melyen az egész világ körül járnak.

Talán még most is folytatják az énekes játékot: Tündérek érkezének, *fejér közön jövének* Hozzánk beszállának, szép leányt keresnek. Térülj, fordulj, bújj, bújj! Meg ne kerüljenek!

Nyomon vagyunk tehát az istenek háza felé. Az ősök szellemei is ezen az úton, a *„hadak útján”* jöttek végig, midőn az eget elhagyva szorongatott véreiknek a földre segítséget hoztak.

Csakhogy merre haladjunk: jobbra-e vagy balra? Ezen országútról hol térjünk le; az *Isten „kerék udvar”*-a ezen *„barázdájá”*-nak mely részén keressük a kaput?

E kérdésre megfelel a Kalevala, melyben a gyógyító írnek lehozására vállalkozó méhnek ilyen utasítás adatik:

„Könnyü neked oda menned, gyönyörűség ott röpkedned. A nap alatt, a Hold fölött, égen levő csillagok közt: Első napon fogsz röpülni *Kútamoinen* halántjára, másodikon tova szállasz vállára az *Otává*-nak, harmadikon emelkedel a Hetevény derekára. Onnan csak kis útdarabot kell aztán még meghaladnod a szent isten hajlokáig, boldogságos ő lakáig.” A méhecske fölröppene, döngicsélve megerede, piczi szárnyát rezegeteti, útját az ég felé veszi. Tarta a Hold udvarának. a Nap fényes tányérának. Száll vala a Gönczöl vállán. Hetevénynek a a derekán. Száll Teremtő kamrájába, Mindenható tárházába.¹⁷⁶

Tehát a Gönczöl táján vala ős hiedelem szerint az ég kapuja, a *magyar Olympus bejárata*, melynél kapusnak Szent Pétert tudja a nép, hanem az ősvallásban bizonyosan más fogott e tisztségben eljárni.

A két *Gönczöl-szekér* közül az egyiket már „a magyarok istene szekerének” vallottuk. A másikat a Nagyboldogasszony részére leszünk később lefoglalandók.

A magyar Olympus azonban ma már nem csupán, hogy elhagyatott, hanem végképen elpusztultnak is mondható. A következőkben s különösen „a magyar esillagos ég” cím alatt leszünk az olvasót arra figyelmeztetendők, hogy az ősmagyar esillagos eget s benne a *magyar Olympust elveszítettük* és szép Boldogasszonyaink s a magyar istenek égi várait már csak a *Sánta Kata*, a *Koldus*, a *Halász*, a *Czigány* stb. után ismeri fogyatékosan a nép.

Isteneink nagy családját (a Napot, Holdat némileg kivételbe tehetjük) a keresztény vallás száműzé az égről, emlékeiket megdönté az idő.

A képzelődés szülte isteneknek atyjok: az idő elpusztítója is.

Azon kérdésre: *van-e a hagyományban nyoma az ősmagyar mennyországunk?* — a feleletben akadozók vagyunk. Bajos lenne *nem* et mondani, az *igen* még nehezebb a szép keresztény mennyország közel ezeréves hirdetése és hódítása mellett.

Még talán legközelebb áll az istenek országához az igazak szigetének mesebeli leírása.

„ Először is ért a *réz-erdőbe*, a hol csupa réz-madarak énekeltek; onnét az *ezüst-erdőbe*. Ott meg ezüst-fejű madárkák énekeltek szép, vidám nótákat. Ezüst-erdőből ért az *arany-erdőbe*. Ottan arany-madarak énekeltek olyan szép nótákat, hogy a herezegnek a szíve felvidúlt belé. Ment tovább és ért a *selyem rét-re*, a hol arany-kaszával vágta a füvet, arany-villákkal és gereblyékkal gyűjtötték a puha selyem szénát. Selyem-rétről ért a *virág-erdőbe*, hol arany-méhek dörgieséltek a legszebb virágokon. Ennek a virágerdőnek közepén állott az *igazak királyának* a palotája. *Hétszínű szivárvány* volt ennek a palotának a bolthajtása s annyi ablak rajta, a

hány nap az esztendőben. S im elébe jöttek a világvándora hercegnék az igazak, szépen karonfogták s úgy vezették fel a palotába. Ottan balzsamos fürdőben megfürdették, arany-törölővel megtörülték, arany-haját szépen megfésűlték, adtak reá biboros bársony-köntöst: úgy vezették a király — — — — királyné színe elé.¹⁷⁷

A mese, a miben szintén ős vonások látszanak, nem esziál nagy dolgot a mennyországba való menetelből. Ha egy táltos ló van kéznél, nem nagy munka megjárni a mennyországot gyermekes elbeszélései szerint.

Térjünk mi is a földre vissza számbavenni a mennyire tudjuk, a *kis istenek*-et is.

Talán azonban mielőtt ebbe belemennénk, nem ártana, ha futólag legalább, számba vennők az öreg Herodotosznak, a történetírás atyjának feljegyzését a *szkithák isteneiről*.

Hagyományunk fogyatékos és a faj nemzeti szívósságára vall, hogy csak ennyivel is rendelkezhetünk. A rokon népek útján sem juthatunk többé tiszta, meg nem zavarodott kútforráshoz.

Nem lehet érdek nélkül való tehát; de vitatása is nehéz dolog, hogy mi volt közel háromezer év előtt vallási meggyőződése a népesaládnak, melynek minket tagjául vall a történelem.

XIX. Herodotosz a szkithák isteneiről.

Herodotosz a szkithák tűz, ég, föld, nap isteneiről. Az égi Venusról. Tengerről. Herodotosz e helye Nagy Géza tudósunk világitásában.

Nem valami sok, a mit *Herodotosz*, a „történetírás atyja,” a szkithák isteneiről mond; de arra azért mégis méltónak látszik, hogy néhány sorát jegyzékbe vegyük s azt vitassuk a szkithákról szólván, hogy ezek isteneiben az ős magyar vallás isteneinek is első, mert legrégebb hiteles bizonyosságát bírjuk.

A legrégebb történetíró ennyit mond: „ Csupán ezen isteneket szokták engesztelni: *Hestia*-t (Vestát) kiváltképen, azután *Zeus*-t (Jupitert) és a *Föld*-et, hivén, hogy a

Föld Jupiternek a felesége. Ezek után *Apolló*-t, az égi *Vénus*-t (Afrodité Urániá-t), *Hercules*-t és *Mars*-ot (Ares-t). Ezeket az összes szkithák tisztelik. A királyi szkithák pedig *Poseidon*-nak (Neptunus-nak) is áldoznak. Szkitha nyelven Hestiának *Tabiti* a neve; Zeusnak az én véleményem szerint igen helyesen *Papüos*; a Földnek *Apia*, Apollónak *Ötosyr*; az égi Vénusnak *Artimpasa* (vagy Argimpasa); Poseidonnak pedig *Thagimasadas*.¹⁷⁸

Herodotosz korában tehát már nemzeti családunkban leginkább tiszteltetett „a tűz,” azután pedig „az ég,” „a föld,” „a nap,” „az égi szeretet istenasszonya,” a Herkulussal személyesített „nemzetségi ős” és „a hadak istene.”

A szkithák vallásában ehhez képest szakasztott azon istenekkel találkozunk, a kikek eddigelé a magyar ős vallás isteneinek vitattunk. Némely nehézségek elül azonban ki nem térhetünk: így, hogy ugyanesak Herodotosznál *Hestia* (Vesta) mondatik a *szkithák királynéjának* és az istenek nevének talányszerű hangzása látszanak utánnézendőknek, mielőtt a szkithák és magyarok ősvallásának azonosságát történeti igazsággként kimondanók.

Herodotosz maga tájékoztat bennünket, kit-mit kelljen a szkitha istennevek alatt értenünk:

Tabiti = Hestia, Vesta = *tűz*;

Papüos (Papaios) = Zeus, Jupiter = *ég*;

Apia = *föld*;

Ötosyros (Oitosyros) Apolló = *nap*;

Artimpasa (Argimpasa), más néven *Apaturê* = Afrodité
Urania = égi Vénus = *égi, tiszta szeretet istenasszonya*;

Thagimasada(s), *Thamimasada(s)* = Poseidon, Neptun
= *tenyer, víz* stb.

Világos, hogy e vallás a természeti erők cultusa volt és látszatra azonos azzal, melyet ősmagyar vallásnak vitattunk. Látszatra, mivel az elhárítandó nehézségnek nem vagyunk hiányában. Így a szkithák hitének vallja, hogy a Föld Zeusnek a felesége, alább pedig (IV. 127.) Idanthyrsos szkitha királylyal azt üzenteti Dáriusnak, hogy urainak egyedül Zeust, ősei egyikét és *Hestiát a szkithák királynéját* tartja.

Az altaji ős mythosz nem a tüzet vallá az ég hitese

társának, hanem különbséget tévén *felső* és *alsó Ég* között, ezeket házasítá össze. Herodotosz tehát, úgy esik mondanunk, hogy vagy rosszul értesült e részben, vagy értesülése helyes volt ugyan, hanem félre értette, mi megtörtént vele a perzsák vallásánál is.

Mythologiánktól elütő azon állítása is, hogy *Hestiát királynőjoknak vallják a szkithák*.

Hogy a tüzet „leginkább” tisztelték volt a szkithák, azt nem mulasztja el fölemlíteni Herodotosz sem, ugyanezt vettük jegyzékbe külön-külön íróktól a régi turkokról, magyarokról és a mai jakutokról. A megegyezés e tekintetben a mily föltűnő, annyira fontos is. Azonban annál nagyobb a bökkenő abban, hogy míg Herodotosznál *nő*-nek, királyné-nak mondatik, addig a velünk atyafi-népeknél mindig férfinak személyesítettik. Ismeretes példa. Bajánnak, az avarok kágánjának esküje: „ut Deus Ignis, qui in coelo est, irrueret.”¹⁷⁹

Királynak fogták tehát tisztelni a szkithák is, nem pedig királynőjoknak, vagy meg kell tagadni őket, hogy nem rokonok.

Vajjon ez eltérést nem lehetne-e megszüntetni és a különbséget elenyésztetni?

Nekem úgy tetszik, hogy Herodotosz csak Hestia (Vesta) kedvéért irt király-nét. Hestiának a görög mythológiában nőistenasszonyi szerepe levén, s a szó magában véve is nő-némű levén, a történeti igaz sérelme nélkül vélt a nyelv geniusának eleget tehetni.

Különben azoknak ősei a szkithák, kiknek nyelvéből isteneik kimagyarázhatók!

E tekintetben annál könnyebb pedig boldogúlnom, mint-hogy Csengery A. és Nagy Géza tekintélyes ethnographusunk után indulva, járt uton haladhatok.

a) *Tabiti* = *Hestia, Vesta, Nagy Géza*, „a magyarországi néprajzi társaság” kiváló tagja szerint a tűz (istennőjének) istenének ural-altáji névmagyarázatánál számbavehető:

a) az ostyák: „tùget,” „tùt,” „tut,”

b) a vogul: „taùt,” „toat,” „tat,”

c) a török-tatár: „ot,” melyek mind „tüz”-et jelentenek.

Helyes tudósnak azon érvelése, hogy míg e szavak alatt

az érintett nyelvekben tűz és tűzisten egyiránt értendő: addig a Tabiti-nevet sem tűz, sem tűzisten jelentéssel nem találjuk meg az iránoknál, de még a többi írja népnél sem.¹⁸⁰

b) *Papaios, Zeus, Jupiter.*

Csengery a „Die Hellenen im Skythenlande” írója után: *Bábai*-nak értelmezi.¹⁸¹

Nagy Géza a következő hivatkozásokkal védi ezen szónak ural-altaji voltát:

a mongolban: „babai” = atya, ur,

a törökben: „baba” = atya, ős,

a bolgároknál „baba” az uralkodóknak volt ezime.¹⁸²

c) *Thagimasadas, Poseidon, Neptun* Origenes versiója szerint: *Thagesmana*. Nagy Géza ezen isten-nevet, az „thamimas” — „thagimas” alakjában egyszerűen corrupált leírásának tartja.

Neumann szerint összetett szó, mely a mongol: *dügüs* vagy *tügüs*, törökül *tengis* (tenger.) A szó végtagja pedig a mongol: *sadu* (jó, kedves barát.) *Nagy Géza* helyesebben a név utórészét a török „ata,” a magyar „atya,” az akkád „adda” szóval helyettesíti és ezen értelmet hozza ki: „a tenger atyja.”

d) *Apiá, Api* Neuman szerint gyümölcsöző, termő.

e) *Argim pasa (Artim pasa) Afrodité Urania, égi Venus.* Neuman szerint ebben is mongol gyökök rejlenek. Mongolúl: „ergim bäsä” = jeles alak. *Kaun Géza gróf* szerint: „artimpasa” = a (török) „erdem-pasa,” vagyis: az erény feje. *Nagy Géza* azt mondja, hogy „szamba vehetni még a kun „erdeng” (szűz) szót is tekintve, hogy a finn mythologia szintén szűznek mondja a Afroditének (égi Vénusznak) többé-kevésbé megfelelő Iلماتár-t, sőt a Tündér szűz Ilonában nálunk is fennmaradt valami homályos emléke egy ilyenforma mythikus alaknak, míg a név utórészére a mordvin „Páz” = isten elnevezés nyújthatna felvilágosítást. E magyarázat szerint az Artimpasa-név azt jelentené: „a szűz isten-nő”¹⁸³

f) *Ötosyros* (változataiban: *Goitosyros, gongosyros*) = *Apolló*. Neuman szerint: *Ot-utsir* a mongol nyelvben: *évek oku*. Ebből *Ötosyr*-t csinált Herodotosz.

Nagy Géza e részben is többet és kincsesebbet keresgél, midőn írja: a szkitha Appollót Herodotosz „*Öitosyros*”-

nak, Heshius „*Goitosyros*”-nak, „*Origenes Gongosyros*”-nak nevezí, egy Rómában talált emléken pedig, melyet a szkitha eretötü M. Ulpius Floccamus emelt, — „*Oitoskyros*” — alakban található. — — — — —

A szumir-akkad „*ud*,” régibb alakban „*gud*” annyi mint *nap*; a „*sara*” pedig annyi, mint *király*. A szkitha „*Oitosyr*,” *Goito-syr*,” s a szumir-akkad „*ud-sara*,” avagy „*gud-sara*” e szerint annyit jelent, mint: „*nap király*.”¹⁸⁴

És ha a szkitha istenek, jobbára az óles itéletü *Nagy Géza* kimutatása szerint, ural-altáji istenek, akkor ezek egy-szersmind a mi ős isteneink és a magyar mythológiához a legelső történetiró szolgáltatja az első és a nagy kornál fogva az alapvető adatokat.

A mi azonban a kételkedés legutolsó gyanuját is eloszlatja, az: hogy nem hiányzik a szkithák vallásában „a nagy-istenasszony” sem, kit Herodotosz égi Venusnak nevez, kit imént *Artimpasa* neve után majd „*az erény kátfejének*,” majd „*szüz istennőnek*” láttunk értelmeztetni.

Artimpasa nagy bizonyosság ősvallásunk lényege mellett, mit „*Apature*” *az égatya-gyermeke* — mellékneve is bizonyít.

Herodotosz, miként látni fogjuk, e néhány sorával az ős vallás kérdését épen a legnehezebb pontjában világítá meg.

KIS-ISTENEK.

XX. A sámánismus: a daemonok cultusa.

A sámán-szó jelentése. A sámánismus északi hazája. Vogul bűbajos dob. A bűbájlás többi eszközei. Igéző mondás. Ráolvasás. A néphit szellemei.

Bálint Gábor az uralajtaji s így a fajunkbeli népek közös ősi vallásának tartja a *sámán vallást*, mely a *sámán*-szó körül mozogván, egyiránt jelent *papot, bűvölőt és gyógyítót*.¹⁸⁵

A sámán „tudós” abban, hogy hol, kiben, miben van a bajtoko­zó szellem és mi módon tehető ártalmatlanná. Ő a *bűvölés-bájlás* embere és gyakorlója.

A *Kalevala* után tájékozódhatunk a sámánismus miben­lételéről s arról, hogy a magyar ősvallás lényegében nem volt egyéb, mint az igézetekben való vak hit; ezt a nép babonás hiedelmei ma is kézzel foghatóvá teszik.

Majdnem minden vidéknek megvannak a magok tudós emberei és asszonyai, kiket a nép messze vidékről is meg­keres, hogy ügyes-bajos dolgaikban segítségüket kérje. A néphit valónak tartja azt is, hogy vannak *látó asszonyok*, kik a halottakat látják, velők beszélnek és kívánságukat tőlük kitudhatják.

Ugy vélem, hogy ősvallási hagyományos gyakorlattal nagyon bennök dolgozunk.

Északi nyelvrokainknál a sámánismusnak még ész­revehetőbbek a nyomai. *Lappföld* például még ma is hazája az ilyen tudósoknak vagy bűvészeknek.

Érdekes ezeknek leírása *Lönnrot*-nál (1837): „A bű­vész, miután megtudta, hogy mi végett jött el a segítséget kereső ember, énekelni kezd s addig folytatja, míg az ének­léstül elalszik. Ezen álmában, azt hiszik, a lapp bűvösnek

lelke kiszabadul testéből s elmegyén azokra a helyekre, amelyek felé a bűvös éneklés közben elméjét irányozta volt. Felébredvén, néha egész éjszaka tart az álom, a bűvös mond mindenfélét s így hihetővé teszi, hogy álmában tudást volt keresni. Ennek az énekléstől való elalvását *elragadtatás*-nak nevezik. Az elragadtatásba eső lappról mondják, hogy soha sem eszik sőt, mert a sós étel megfosztaná bűvös erejétől.¹⁸⁶

A vogul bűbájosokról tudjuk, hogy mű-szerszámjuk a *bűvész-dob*, melynek verése által helyezik magukat elragadtatásba és veszik az isteni kijelentést. Az elragadtatás a test reszketésével jelenti ki magát.¹⁸⁷

A vogul nép élő hagyományából tudjuk, hogy a bűvösök hányféleképen bűvölének.

Idézének szellemeket. A mesében ezen szellemidőzésnek még akadunk némi nyomára. A mese úgy tudja, hogy nevének említése elég az ördögnek, hogy láthatóképen mutatkozzék, és szolgálatait felajánlja.

A kineskeresőket mondhatjuk még most is meglevő sámán papoknak, mint akik sok titokzatossággal eszközlik bizonyos hagyományos éjjeleken kineskereső virasztós vadászataikat.

A babonás vélekedésben és eljárásban méltán keresünk és látunk mythologiai töredékeket.

Más volt a *dobbal* és más volt a *késsel való bűvölés*. Az elsőnek utolsó nyomaival a boszorkány-perekben találkozunk. A késnek, olykor a *fejszének* baj-elhárító hatásáról igen érdekes adatokra találunk az élő néphagyományban még ma is.¹⁸⁸

Más volt a *távoli*, más volt a *közeli bűvölés*. Utóbbi esetben a bűvölés alanyának személyes vagy közvetített jelenléte kívántatott meg, mint körme, hajaszála, ruhadarabja.

Igazat kell adnunk Hunfalvynak, midőn az igézés egyik fő és egyszersmind a legszellemiebb eszközének az *igéző mondás*-t vallotta. Ebben állott a sámánizmus lényege és a bűbájosság tudománya, hogy tudni állította: micsoda szók birnak annyi erővel, hogy megtehessék azt, amit kívánunk.¹⁸⁹

És különös e tekintetben sámán eleink felfogása, mint akik a Kalevala runói szerint azon hitben éltek, hogy ha valaminek az eredetét, létrehozó okát tudja az ember, akkor azon tárgy felett uralkodni is tud; és hogy nem elég nekem például azt tudnom, hogy micsoda füvek milyen alkalmazása gyógyítja meg a sebet: azt nekem el is kell mondanom, mikor alkalmazom a füveket, *mert a szók ereje, nem a füvek ereje gyógyít.*

A *ráolvasások*-ban kisebb-nagyobb mértékben mindig megtaláljuk az ősvallás igézeteinek ezen jellemvonását, a mennyiben azok közönségesen egy ősmondának keresztény kiadású rövidletével kezdődnek, és nem csupán az *igéző jelek* mivoltát körülírják, hanem a velejáró mondókát: az *igézet igéit* is megszabják.

A ráolvasásokban előforduló igéző igék előadása a Kalevala után tájékozódva, énekszóval történhetett. Innét a sokat mondó vogul közmondás is: „ének embere, monda embere.”

A *népbabonák* is egészben véve ősvallási töredékek, hányódó lapjai azon *szertartási könyv*-nek, melynek szétté-
pése és szélnék bocsátása még a szent-királyok idejében történt.

A babonák „a magyar ó-törvény” és „ős világnézet” apró tükördarabjai, melyeket a néphit a mivelődés minden térfoglalása mellett úgy tartogat, mint boldogulása kipróbált, biztos talizmánjait.

Elmosódva ugyan, és öntudatlanul még mindig ad az ó-vallás életjelt magáról a nép között, melynek képzelete szerint még most is jó és rossz szellemektől népes az ég, a víz, a földnek minden zuga, a nappal és az éjszaka.

Az ég a kereszténységben sem szűnt meg félelmes lenni, a *vizi leányok* most is berántják a vízbe tekintő gyermeket, a *boszorkányok*, *rosszak* garázdálkodnak még mindig. Rontásaiktól most is úgy tart a nép, mint tartott még pogány korában s jobbára ugyanazon eszközökkel is védekezik.

Nagyon foglalkodtatta a sámánismus a maga hiveit, nem esoda, ha annak egyes hagyományai annyira belevésődtek népünk emlékezetébe.

A sámánizmus nem csupán az állatokat, fákat, növényeket és elemeket rakta meg barátságos vagy ellenséges szellemekkel, hanem neki szellem volt a jó kedv hiánya: a szomorúság, a betegségek, melyek *igézet* (ráolvasás) által voltak aztán távozásra kényszerítendők.

A sámánizmus szellemi birodalmának azonban még ezen is túl van a határa, miután még emberi mivék is, mint *kard*, *nyíl* s a babonának sok más eszköze is szellemmel bírónak tartattak és tartatnak ma is a babonáskodás nem egy esetében.

Talán az ősz vallásnak tudható be az is, hogy nyelvünkön annyira otthonos a személyesítéssel járó képletes kifejezés, s annyira zamatos a nép nyelve.

A magyar sámánizmus hagyományaira később még vissza fogok térni.

XXI. A sámán kis-istenek kettős tábora.

Látszólagos dualizmus. A hagyományval való elbánás. A vogul terem-tési monda módosulása. A Kalevala átmeneti kora. A mordvaiak Nagy-asszonyának szolgálatában álló őzaiszok. A sátán.

A sámánizmus *a jó és rossz szellemek* fejletlen dualizmusának látszik. Látszik: mert sajátlag nem kétfélék, hanem miként *Georgi* nyomán Kálmány Lajos írónk helyesen jegyzi meg: csak *egyfélék*: jók és egyúttal rosszak, kik áldanak és vernek is, a miért szeretni és félni valók.¹⁰⁰

Könnyebb azonban ezt állítani, mint vitatni azon oknál fogva, mivel ezen állítást hagyományaink nem vallják és az atyafi-népek hiedelmét is inkább csak kivételesen lehet bizonyosságnak beszólitanunk.

Ha azonban mindennek meg van a maga oka, meg van ennek is, mit abban gondolok kimagyarázhatónak, hogy a rokonnépek vallási hagyományaiban sem hiányzik az *idegen elem*, hogy úgy mondjam; az áradásszerű ráarakódás, minek épen a mi őshagyományunk volt leginkább kitéve.

Igy állván pedig a dolog, hagyományainkról első sorban a kereszténység hozzáadása (módosításnak kellene mondanom) távolítandó el, azután az izlam hatásának rétegülése

hámozandó le. A mi megmarad, az az ősi hagyomány. Hanem ennyi hámozást összeomlás nélkül kevés hagyományunk tűr meg. Bajos az eligazodás!

Azon népekhez fordulva pedig, kikre az előzmények után öntudatos a hivatkozás, nem találjuk meg az ős sámánismust, mert ezeknek mythológiájában (nem ó-perzsa, hanem az izlam hatása következtében) már némileg dualismusra találunk, olyanféle dualizmusra, hogy Xul'atër, Sántán-, vagy Keremet s az altáji tatár Erlik-néven jobban félik a *rossz kútfejt*, mint félik az istent. Valóságos *ördög-cultus*, melyet az ős sámánizmus alig ha vallott hitének.

Érdekes észrevétele az, tudós Nagy Géza-nak, hogy a szkitháknál semmi nyoma sincsen a perzsa dualizmusnak.¹⁹¹ Pedig bizonyos, hogy ha a sámánizmus dualistikus irányban indult volna ki, mintául a mindig fejlettebb árja mythológiát vette volna.

Tudnunk kell, hogy (szerencsés igazolásunkra) a vogulban két teremtési monda van. Az egyikben, melyet immár ismerünk, *Xul'atër* még mint a halál jóltevő szelleme hozatik le, hogy eszközlője legyen az emberek megélhetésének. A kereszténység terjedése által módosult változat meg már úgy tudja, hogy az öreg isten ellene fölingerülve lábánál fogva hajította le az égből, hanem ő igéző igéje által került ki a neki szánt sorsot.

A Kalevala már szintén nem ment az idegen (skandináv) hatástól, midőn a Halál vak lyánya, *Loviatar* szülötteinnek vallja: a Nyílalást, Csikarást, Csonthasogatást, Szaggatást, Kelést, Himlőt, Ragadványt, Nyavalyát, Rontást;¹⁹² de az is igaz, hogy a Kalevala-hősök (a jók) Éjszak asszonyával (kitől a rosszak származnak), félig-meddig barátságos lábon állnak. És az a körülmény, hogy innét vágnak nőszülni is, séjteti, hogy e hősköltemény sámánizmusa még olyan látszólagos, nagyobb erkölcsi háttér nélkül való dualizmus, milyennek fönnebb jellemeztük.

Több a kíváncsiságnál tudnunk, vajjon a *mordraiak*, kiknek mythológiájával fönnebb, a nagy-istenek tekintetében egységet vallottunk, — mit hisznek a kis-istenek felül?

Már korábban láttuk, hogy a mordvák a világ terem-

tésére nézve az uralaltaji népség, vagyis a törökség hitét vallják. Félik a *Sátánt*, ki már bibliai alak és sámánismusk tehát már nem az eredeti, hanem a *jónak és rossznak egymással szakadatlan tusában álló kettős tábora*.

A nagyasszony áll a jók élén, a rosszaknak sátán a vezére. Mindkettő egyenlő a hatalomban és egymással kibékülhetetlenek. Táborukat *védő és ellenséges szellemek* alkotják, kiknek születését így adja elő a rege:

„Ange-Pátyáj a nyolez gyermekét megszülvén, mihamarább igyekszik vala az egész világot betölteni jó istenségekkel, úgy hogy az emberről nem is szólva, minden fának, növénynek, fűnek meglegyen a maga jó szelleme, a ki az öreg isten teremtményeit védje a sátán inceskedései ellen. Ezen óhaját nyilvánítá atyjának, a mindenség legfőbb urának. Cšám-Páz *acélt* ada neki, a fia: Niški-Páz (a Nap) meg *kovát*. Ange-Pátyáj esiholni kezdett, és azon arányban, a mint a szikrák hullottak, termettek elő a jámbor *Özáisz-lények*.¹⁹³ Sátán észrevév, mit csinál Ange-Pátyáj, felvőn tehát ő is a földről két kovát (acélt azonban nem tudott keríteni, mert az istenek anyja a magát az égből magától Cšám-Páztól kapta) s elkezde ő is kiütni. A hány szikra szétpattogott esiholás közben, ugyanannyi gonosz szellem támad vala. És ez időtől fogva Ange-Pátyáj és Sátán folyvást esiholnak, ekkép szaporitván mind a jó, mind a rossz szellemeket, a szerint a mint az emberek, állatok és növények szaporodnak.”¹⁹⁴

Inmár tudjuk, hogy a nagyasszonynak szolgálatára állanak az ő szülte istenek és istenasszonyok abban, hogy ellensúlyozzák a sátán beláthatatlan szellemi táborának gonosz agyarkodását, és hogy az ő teremtette *Özáisz-ok* híven és hathatósan segítik, hogy ótalmazhassa minden teremtménynek életét és boldogulását.

De viszont meg minden rossznak kezdete és okozója a sátán. Az ő gonosz szellemei hoznak mindenféle betegségeket az emberekre és állatokra; a szántóföldeket ezek töltik el férgekkel, sáskákkal, a méheket nem mások, mint ők ölik meg s pusztítják el a méhrajokat s juttatják a medve tor-

kára. Az ő szellemei hoznak rossz időjárást, tesznek kárt a vetésekben s esábitják az embereket gonosz cselekedetek elkövetésére.

Méltán lehet szó: *a sámán kis-istenek kettős táboráról.*

Kapcsolatos ezzel az ősmagyar vallás sámánismusának mivolta.

XXII. Milyen fokú volt ősvallásunkban a sámánismus?

Kettős sámánismus. Ördög-cultus a votjákoknál. Tering. Ördög. Az Ördög-szó atyjafiai a rokon népeknél. Nem őseredeti fogalom hordozója. Parz hatás, s ennek nyomai. Sámánismusunk ugor jellege.

Kétféle sámánismust vitatunk. Az egyik szerint az istenek nem erkölcsi személyek még, hanem például az időváltozást tekintve, jó vagy rossz kedvök szerint támasztanak szép vagy rossz időt, áldozatokkal kiengesztelhetők, sőt fenyegetéssel meg is félemlíthetők.

Ilyen volt a *vogulok* sámánismususa a közlött teremtési monda korában (mikor még a rossz *Xul'atër* a teremtés munkatársa.)

Mikor még a *mordvák* mythológiája nem volt ismerője a *Sátánnak*.

Mikor a *votjások* még nem rettegtek annyira *Keremet* eselvetéseitől.

Mikor még a *török-tatár* mythosz *Erlík*-et jó indulatúnak ismerte.

Mikor a *magyar lugjomány* még nem ismerte, vagy nem a mainak ismerte az *Ördögöt*.

A másik fajta sámánismus az, melyet az Ural-melléki félkeresztény rokonaink vallása föltüntet, kik között a votjások látszanak sámánismusok tekintetében a legérdekebbnek.

Náluk — *Barna* szerint — a rossz istenek között *Keremet* a fő.¹⁹⁵ Ez a földön él és mindenütt lakhatik: erdőben, vízben, üres házakban; még lakott házakba is beveszi magát, a honnan minden évben ostorral és tűzzel kell kiűzni. Kedves foglalkozása az emberek nyomorgatása.

Vannak erdei, pusztai és vízi rossz szellemek is, a kikkel félelmetes a találkozás.

Minden rossz, a mi a földön van, Keremettől származik, miért is a votjások minden bajaikban legelőször is őt igyekeznek megengesztelni.

Eleintén Keremet is jó isten volt, de később gonoszszá lett, dühös bosszuálló. Tőle vannak a betegségek és mindenféle nyomorúságok is.

Imár jó és kegyes isten, *Keremet* pedig gonosz és ármányos szellem. Imár nem tehet az embernek rosszat és a milyen irgalmas, nem kíván nagy áldozatokat. Keremet, a rossz istenség ellenben, az emberekre betegséget, halált és mindenféle nyomorúságot boesátván, állandó és buzgó engesztelést kíván. Imár megelégszik a puszta imádsággal s nem kíván s nem is kap valami nagy áldozatokat, miután a közkönyörgések, főleg járványos betegségek, dögvész, rossz termés idején Keremetet illetik. Keremetet illeti az engesztelés a házi szerenesétlenség, például betegség alkalmával is stb.

A votjások vallásos hiedelmeinek csak ennyiben való idézése is meggyőzhet bennünket arról, hogy kiindulásában egészen más a sámánizmus, mint kifejlődésében, mely nem egyéb, mint a rossznak istenítése.

És ez így lévén, kevés azt tudnunk, hogy a magyar ősvallás a szellemek tiszteletében állott; hanem azt is kutatnunk kell, hogy ezen tiszteletben a jó vagy rossz szellemek kerekedtek-e felül?

a) A magyar sámánizmus hagyományos nyomai.

Az ősvallás legrégebb rossz szellemének *Tering*¹⁹⁶ mutatkozik, ki mellett a vogul és magyar hagyományok egyiránt bizonyosságot tesznek. Teringnek örökebe a sámánizmus nagyobb fejlődésével az *Ördög* jutott.

Csakhogy mi sem nehezebb, mint az *Ördög* eredetén és mythoszi mivoltán eligazodni.

A névből kiindulva Vámbéry nem kevesebbnek, mint *Erteng*, az alvilág legfőbb istensége megfelelőjének ismeri a *kirgiz* szó hagyományos nyomán.¹⁹⁷

Kálmány jónevű mythologikus írónk az osztják *Örtik*-öt a vogul *Ortik*-ot látja benne.¹⁹⁸

Ugyanő nem annyira név-, mint inkább a személy-azonosság ezimén hivatkozik a török-tatár *Ertik* (közönsége-sebb nevén: *Erlík*), a többivel azonosnak látszó mongol *Erlüng*, *Erlík* khán mythologiai nevezetekre,¹⁹⁹ melyek csakugyan nagy valószínűség szerint nem csupán azonos jelentésű nevek, hanem egyszersmind ugyanazon hitregei szerepléssel fölruházott mythologiai alakok.

Nem lehetetlen tehát, hogy mythologiai tekintetben is az a magyar *Ördög*, ami az osztják *Örtik*, a vogul *Ortik*, a török-tatár *Ertik* (*Erlík*); hanem az már más kérdés: vajjon „a kereszténység hatásának kelle tudnunk, hogy az *Ördög*-öt rossznak, *diabolusnak* festjük;“ vajjon nem lehetséges-e, hogy ő a mi mythológiánkban soha sem szerepelt úgy, mint „jótevő lény, mint az öreg istenek a kegyeltje és minden ügyben hatalmas közbenjáró,“ nem levén egyéb, mint jövevény, ki nálunk az ural-altáji (török-tatár) sámánismust meghonosította és a „*boszorkány*“ szóval a bennök való hitet is elterjesztette közöttünk?²⁰⁰

Ördög-szavunk első sorban is a magyar vallás samánismusa mellett bizonyít s nem a mellett, hogy a kereszténység hatása előtt jótevő lény lett volna.

És hogy ezen tisztelete a szellemeknek nem kis mértékű sámánismus volt, eléggé igazolják a nép előítéletei, babonái és védekezései az ősvallás rossz szellemei ellen.

A népszokások nem egyikében megezáfolthatatlan bizonyosságát birjuk ennek.

b) Sámánismusunk eredete és rokonsága.

Megengedem Sebestyén Gyula tudornak, hogy: a létért való küzdelemben örökké foglalatlos lélekre először az ártalmak daimona nehezedett;²⁰¹ de nem merném ezen állítást tovább szőni azt vitatván, hogy ezen állat-ember rakta le kuruzsló sámánismusunk alapját. Nem ő találta ki a féltelmes szellemeket, melyek bölesönktől a sírig rossz akaratúlag kísérik lépteinket és lesik az ártalom alkalmas pillanatát;

hanem az *árja parzokkal* való közvetett vagy közvetlen, de minden esetre őskori érintkezés okozata az.

Kétszeres érintkezés is megállapítható nyelvemlékeink nyomán a *parzok lakta Iránnal*. Vannak *perzsa* szókölesönzések nyelvünkben, melyek a keleti ugarságban is megvannak.²⁰² Ellenben vannak *perzsa*-szavak, melyek tekintetében a török-tatársággal vagyunk közös birtokosok, mint: isten (ize, jezdä) bálvány, sárkány, vásár stb.²⁰³

S az is valami, hogy sámán isteneink közül nem egynek neve az irán nyelvből magyarázható jelentősége tekintetében, mint: *Manó* = rossz lélek; *Íz* = bővölő, rontó.²⁰⁴

Helyesen jegyzi meg Vámbéry, hogy az iráni műveltség világa még a parzizmus köntösében messze behatott Turánba.²⁰⁵ S hozzá tehetne volna, főleg istenei tőnek ott nagy hódítást.

De míg a finn-ugor népeknél inkább csak alárendelt szerepben maradtak: addig az ural-altajiak sámánizmusát egészen átalakíták.

Mythológiánk az a sámánizmus tekintetében is, a milyen a nyelvünk: *finn-ugor*. A finn-ugor népesaládból való *rotjákok* vallásán erősen meglátszik a török-tatár hatás, nem így a *eseremiszekén* és *mordvákén*.

Az utolsó szót méltán engedhetem át Barna jeles finnistáinknak, ki a rotjákok és eseremiszek vallási hiedelmének összevetése után nem átallá mondani:

Az itt elszámolt rokon népek pogány vallásai közül a pogány magyarok vallásához leghasonlóbbnak találtam eddig a mordvinok vallását, melynek nem egy vonása a magyar népnél még maig fenmaradt babonákkal annyira egyezik, hogy ily körülmények között egyszerűen lehetlenségnek tartom azokat pusztán véletlen találkozásnak, a vak eset játékának tulajdonítani.²⁰⁶

És ezekben talán eléggé jellemeztük ősvallásunk leglényegesebb sajátágát: a *sámánizmust* s hozzáláthatunk *kis-isteneink* csoportosításához.

Helyén van a *kis istenek* kifejezésre nézve jegyzékbe venni főleg azok megnyugtatóására, a kik jobb szeretnék, hogy „fél-isteneikről” szóljak, hogy a magyar szólásmód ismer

„kis isteneket” és hogy az *isten* szó a maga iráni parz eredeti mivoltában a nyelvtudósok szerint távolról sem fejez ki emelkedettebb fogalmat, mint a mai „szellem”-szó.

XXIII. A Nagyasszony és tündérei.

A nagyasszony-cultus párhuzamai. A mordva hitregék védő őzaiszai. Idevonatkozó hagyományaink. Tavaszi határkerülés. Első csorda-hajtás. Szt.-György éjjelének és napjának babonái. Gergelyjárás. Luczanapi palázulás. Kóledálás.

Nagy tisztessége mythológiánknak, hogy amyszor szólhatunk, sőt kell szólanunk a Nagyasszonyról. Eddig leginkább mint a mordva *Ange-Pátyáj*-t ismertettük, hátra van, hogy bemutassuk őt úgy is, mint

a szkitha *Artimpasá* t,

a finn *Ilmatár*-t,

a ceseremis *Jumo-ergije* pjur-t (*gyermekadó*),

a magyar *tündér királyné*t.

A szkithák, miként már tudjuk *Artimpasá*-nak, „szűzistenő-nek” nevezték volt, az „égatya gyermekének” (*Apatâre*.) Mintha csak *Ange-Pátyáj* mordva dícséretét hallanók: „a nagy isten, a nagy uralkodó nagy leánya.”

Ezen névnek illetén értelmezése *Nagy Géza* tudósunknak érdeme, ki azt első vitatja a kun „*erdeng*” (szűz) és „*Puz*” (a mordváknál: isten) összetételének.²⁰⁷

Nagyasszonyunknak habár legkorábbi emlékezetét Herodotosz adja is, de adatok tekintetében mégis fontosabb a Kalevalának azon helye, mely *Ilmatár*-nak (a levegő leányának) nevezvén őt, megénekli szűzanyaságát. Kezdeté:

Van egy szűz, lyánya légnék, *Tündére a természetnek*,

Éle hosszas nagy szentségben, Mindenkoron szűzességben

A lég hosszú udvarain, Egyenletes sivatagin

Az idejét unni kezdé, Életmódját idegenlé,

Egy's egyedül maga lévén, Szűzi módra éldegélvén

A lég hosszú udvarain, Elhagyatott sivatagin.

Ő tehát most lejebb szállott, A habokra bocsátkozott

A nagy tenger nyílt hátára, Kiterjedett sikságára stb.²⁰⁸

A ceseremiszeknél *Jumo-ergije-pjur*-ban (a *gyermek-adó istenasszony*-ban) ismerünk *Bába-Nagyboldogasszonyunkru*.

Hogy úgy mutathassuk be a Nagyasszonyt, mint a tündérek fejedelem-asszonyát, a mordva hitregéhez kell visszatérnünk, mely úgy tudja, hogy az anyaiszenasszony (a „főtündér”) nem csupán folytonosan terenti a jóindulatú „özaisz”-okat, hanem azok szolgálatát is olyképen szabja meg, hogy őrizet és felügyelet nélkül nem marad sem a család, ház, udvar, sem a házi állatok, sem a termőföld, gyümölcs- és gabonaneműek, sőt a fák sem.

Legnagyobb gondja azonban a *családra és a házra* vagyon és minden újszülött mellé lányát s két más tündért rendel, minek keresztény alakban hagyományainkban is van nyoma.

Külön osztályt alkotnak a *gyermek-védő tündérek* (Ange özaiszok).

Minden lakó helynek meg van intézkedéséből a maga *udvar verem tündére* (*kardaszjárko-özaisz*), ki a rajta lakó embereket és állatokat oltalmazza, a családban a békét, jó egyetértést és esendességét fentartja, a telek vagyonosságára felügyel. Lakóhelye az udvar közepén a kő alatt levő veremben vagyon. Alárendeltjei:

a *házi tündér* (*Jurta özaisz*), ki a gazdának mindenemű helyiségeire ügyel; ő a „házi isten”;

a *Nyirfa-tündér* (*Kjöl-üda-özaisz*), a ki a telek nyáját, különösen az anyaiszenasszony kedves állatait: a juhokat és tyukokat őriz. Kikhez járulnak még felvigyázása mellett:

„*Rew-özaisz*” a juhokra,

Angar-özaisz a lovakra,

Lizman-özaisz, a csikókra,

Taun-özaisz, a sertésekre felügyelő s nagy tiszteletben álló házi nemtők.

Voltak minden háztartásban *méhkas-tündérek* (*Niski-özaisz-ok*), kiknek az állott tisztében, hogy a méhkasokat oltalmazzák s a Nagyasszony legöregebb leányának voltak alárendelve.

A Nagyasszony második leányának: a földmivelés istenasszonyának szintén megvoltak a maga hű alárendeltjei, mint „*Szuavtuma-özaisz*,” ki a szántásra-vetésre ügyelt;

„*Paszt-özaisz*,” ki a magvakat férgek, mezei sáskák s más kártékony bogarak ellen védte;

„Keret-özaisz” meg a földmivelési eszközökre és szerszámokra ügyelt.

Még a víz-isten („Ved Páz”) és az erdei isten: *Virgü-Páz* lelkes szolgálattevőit érintjük.

A vízisten jobbagya volt a *fejérszakalú haltündér* („Ak-Szakal özaisz”), ki a halászat pártfogója volt.

Az erdei istentől függött:

„Kjölu özaisz,” ki a nyireseket őrizte;

„Pitsze-özaisz,” a fenyvesek gondozója;

„Tumon özaisz,” a tölgyesek felvigyázója;

„Keren-özaisz,” a szilfák és hársfák felügyelője.²⁰⁹

Még eszemisz, finn stb. hasonlóságokról lehetne szó; de ezuttal nem ártakozom bele, életbevágóbb levén mindezeknél az a kérdés: van-e a mordva mythologiai rokonságnak e tekintetben bizonyosága a magyar élő néphagyományban?

Ninesen. Hogyan is lehetne egyéb okok mellett már csak a kereszténység hazai, annyi százados egyeduralmánál fogva is. De más részről meg a népszokásokban, babonás hiedelmekben, hogy a meséket ne is említsem, annyi elmosódott, alig észrevehető nyomára akadunk, melyek egyértékűek a teljes és nyílt tanuságtétellel.

Sok érdekes népszokásra bukkanhatunk országszerte, melyeket csak a mythologia szempontjából tekintve lehet értelmeznünk. És különös, hogy e szokásokban legtöbbször azon kis-istenek vagy tündérek cultusára kell ismernünk, kikkel a mordva mythologia a házat, udvart és udvartartást benépesíté.

Őseink az évet úgy vélem, hogy tavasztól számították (márczius 20); innét indulhatunk tehát ki az avult népszokásokban mythologiai adatokat keresni.

Egy 1551-iki följegyzés mondja a finnekről, hogy, *ha elvégezték a tavaszi vetést, az Ukkó poharát itták.*²¹⁰ A mordvaiakról tudjuk, hogy a gabnaneműek elvetése után *tavaszi ünnepet* tartottak a Földanya tiszteletére. Ennek nyomát látom a többi közt az erdélyi Nyárad-vidéki husvét szombatján este tartatni szokott *határkerülésben*, melyet a falu legénysége nagy rendtartás mellett hajt végre. Ezt a szemtanú a következőkben írja le:

„A faluból kivezető út végén elkezdik a zsoldáros énekeket (péld. Te benned biztunk eleitől fogva, vagy: Határt rendelt az ur Isten stb.) és szép harmóniában énekelnek mind (40—50 legény). Egy-egy darab-út megtevése után pihenőt tartanak, amikor aztán felváltva a jobb szónokok hálaimádságot mondanak, a miért a határt és községet eddig is megóvta Isten minden veszedelemtől s egyuttal kérik, hogy áldja meg a határt bő természettel, távoztasson el onnan és a községről, annak lakóiról minden veszélyt, óvja meg tüztől, víztől, jégesőtől, *rossz ember szándékától*, a barnokat dögvésztől. A lakosságnak adjon erőt, egészséget a mutatkozó termés betakarítására stb. Az út további folyamán még kétszer-háromszor tartanak pihenőt, amikor mindig (előző énekek után) más meg más határkerülő mond hálát és kéri az Isten segédelmét. Mikor aztán elérnek a szomszéd község határához, itt mindkét község határának jó terméseért imádkoznak. Rendesen késő éjjélkor térnek vissza, a mikor a falu lakossága már javában alszik.²¹¹

Szent György napja fogott lenni az ősvallásban a Nagybaldog azon tündéreinek ünnepe, kiknek tisztében a lábas jószág oltalmazása állott. Erre mutatnak legalább a naphoz kötött hiedelmek és babonák.

Göcese j némely részén a marhák első kihajtása egészen sajátosság és ősvonású szertartás kíséretében történik:

„A rendes kihajtást megelőző napon a csordás a legelő elején, mely rendesen a község végén van, a kerítés mellé tüzet rak s ott két magas *nyírfakapu*²¹² tűz le, melyeknek ágait felül összeköti, hogy kapuvá alakuljanak. E nyírfakapu alatt hajtja át minden gazda a legelőre járandó szarvasmarháját. A nyírfakapu tövében a csordás térdelve s kalapletéve imádkozik s a mellette elhaladó marhák mindenikét szentelt vízzel meglocsolja. Midőn már minden darab marha átment, azokat a csordás bojtárjával födetlen fővel egy csoportba tereli s a csordát egy fazékba vitt parázsszal háromszor megkerüli. Ezután a csorda közepébe áll s ott puskaport robbant

fel, hogy a esorda nyáron összetartson, ne kóboroljon szanaszét. Ezután a marháját ki-ki hazahajtja.²¹³

Ipolyi úgy tudja, hogy a *juhászok* Szent-György éjszakáján bizonyos ágakból (nem mondja: nyirfagalyakból-e?) tüzet raknak, mi által mindazon hasznos füveknek ekkor kell kijőni, melyek sóval keverten, a juhoknak adva, a dög-től megmentik.²¹⁴

A *görsejiek* Szent-Györgynap előtt való estén *nyirfa-ágakat* tűzdelnek a ház kerítésére, kapuja- és ajtajára, hogy a boszorkányok és a „luczfér”-ek a ház lakóihoz: az emberekhez és állatokhoz hozzá ne férközhessenek. Más változat szerint: Szent-Györgynap előestéjén szokás *nyirfa-ágakat* tenni az ablakba, ajtó-szár fába, istálló elé, trágyakupóczba stb., sőt még a buzavetésekbe is, hogy a boszorkányokat távoltartsák a háztól.²¹⁵

Nem esoda, ha ilyenkor nagy az elővigyázat, mert a szathmármegyei néphit szerint a boszorkányoknak is ekkor van nagygyűlésök a *Szent-Gellért hegyén*.

Márczius 12-ikét, sajátlag *Gergely-napját* nem egy ezímen emlegeti a hagyomány. A régibb világban *Gergely-járás* néven a gyermekek ünnepe volt. Ipolyi még úgy tudja, hogy *Hontban* a gyermekek Gergely napján *acézelt és tűzkövel* tartva kezükben köszöntenek bé a házakba, mondván: „*acézelt hoztam, tüzet ültöttem kegyelmeiteknek,*” mire az acézelt akkép veti a földre, hogy az egy ideig forogjon. A kova és acézelt a közös hitregénél fogva az ősvallás Nagyasszonyának lévén jelképei, méltán látunk benne ősvallási vonatkozást.

Lucza-napján, decz. 13-ikán, melynek ünnepi voltát számos népszokás örökíti, behavazott fűvel, szalmába burkolva, esörgő béklyóval lábaikon, de egyszérsmind szintén a Nagyasszonyra emlékeztető *acézallal és kovával* járnak a gyermekek *kolyolni* (más helyi kifejezéssel élve: *palizulni*).

A *tyukokra* és *disznókra* ügyelő tündérnek ünnepe volt, neve helyett Lucza említettük.²¹⁶ Vagy tuskóra ülve, vagy a földre általok elhíntett kevés szalmán letelepedve történik a kívánság előterjesztése, hogy a tyukjok, ludjok ülősek legyenek; akkora ordája legyen a keetek disznájának, mint a

mestergerenda. Annyi esibéje legyen keeteknek, mint a fűszál a réten, csillag az égen stb.

A szétszórt *szalmát* a gyermekek távoztával a gazdasszony gondosan fölszedi, hogy majd a kotlós tyukja (ludja vagy kaesája) fészkébe tegye, mert attól jobban és szaporábban kél a baronfi. A *tuskót*, ha azt hoztak magukkal, a gazdasszony nem engedi tovább vinni, mert ha elvinnék, a kotlóstyukja nem ülné meg a fészkrét.²¹⁷

Leggazdagabbak azonban mythologiai részletekben a karácsonyi újévi népszokások, melyekben vajmi könnyű a mordva szokások szemmeltartása mellett az ős vallás Nagyasszonyának és házi-tündéreinek ünnepi cultusára ráismernünk!

Annak idejében látni fogjuk, hogy népszokásaink mennyire egyezők a kihalóban levő mordva ősi hitélettel; most elég legyen egy-két azonos vonásra rámutatnunk.

Minden ünnep egyuttal Ange-Pátyáj ünnepe a mordvánál, hasonlóképen lehetett ős vallásunk a Nagyasszonnyal, miután jelképeik, a legendájokra közösen emlékeztető aczélkova, nyírág (májfa), tojás, fokhagyma, köles (kásának) kell lenni lakadalom és keresztelés alkalmával, disznótor („kásás hurka“) szerepelnek népünknek úgy ünnepi szokásaiban: mint kereszténytelen babonáiban.

A „*koledálás*-,“ illetőleg ünnepi házról-házrajárásban már a Mátyás kortársa: *Galeotti* pogánykori vonatkozást és eredetet látott s csakugyan a nyelvtudósok szerint nem egyéb az, mint a morva „*Kjöl-üda*“ őzaisznek, az „arany szakálú Nyirfa tündér“ nevéből²¹⁸ faragott magyar szó. Tehát, habár a koledálók már régen nem az ő „érkezésének“ hírnökei, de bizonyos, hogy őseink ismerték a tündért, kire a Nagyasszony a telek nyáját s kedvelt állatait: a juhokat, sertéseket és tyukokat bizta.

Hogy vallásunk csakugyan nem nélkülözötte a tündéret, eléggé igazolják beszédes *meséink* is.

XXIV. Meséink tündérei és tündérbirodalma.

A regék tündérországa. Mostani földalatti tanyáik. A székelység tündértelepei. *Tündér-szavunk*. Jellemzésök a mesékben. Kedvtelésök. Elvárásolt tündérek és szabadítóik. Tündérkirálynék. Tündér Ilona mythoszi alak-e? Tündérország messzesége. Tündér-lakás és kert.

Meséink tündérei az *aranykor* hagyományának főtartói a népies világnézetben.

Rege-mondáink még ismerik azon kort, midőn hazánk területe és nevezetesen a szépséges *Erdély tündérország* volt; midőn a patakok *aranymosók* voltak, a tavakban fürdő tündérleányok *aranyszülat*at fésültek ki hajjokból; midőn a tündérek terített asztalánál akárki helyet foglalhatott és kedvére lakozhatott, míg az emberek hálátlansága, vagy elbizakodott vakmerősége őket el nem riasztotta s a boldog állapotnak vége nem lett.

A népmondák nagyobb része azonban már csak *föld alatt* való tündéri tanyákról beszél. Ezeknél ilyenforma történeti bevezetés értetik alattomban: mikor a kereszt Istene Magyarországot hatalmába kerítette, magyar földön, tehát a vizeket ide nem érte, megszűnt a tündér birodalom. A tündérek közül sokan „nagy tündérországba” (az *ős* hazába) tértek vissza; az ittmaradtak közül a vakmerőbbek vagy kivánesibbak sziklává, *kőbálványgyá* varázsolódtak, más részők megközelíthetetlen szirtek közé vagy hegyek rejtekébe tette át lappangó lakását, nem gyűlölvén, hanem inkább csak kerülvén a kineseikre áhítózó embereket. Vannak *kővé vált tündérek*. Vannak *földalatti tündér-lakások* és fejedelemségek, vannak *elsüllyedt tündér-várak* telidesteli kinesekkel és pénzértékkel.

Földalatti ezen lakóhelyeik, mint a székely néphiedelmet jól ismerő *Kozma* mondja, nem kevésbé fényesek, tündöklők, mint a melyek egykor a székely sziklaesúcsokat ékesítették. A *firtosi* (Udvárhely) péld. egy arany-oszlopos palota, a *tartódi* és *Rapsonné* fényes palotáját aranylánczon függő emberfő nagyságú három gyémántgolyó világítja. Az utóbbiakban felhalmazott kinesek: roppant aranyrudak, kárbunkulus szemű *arany-oroszlányok*, *aranykötő* fiaival és arany-hordók, telve arany-pénzzel.²¹⁹

Szóval már a mondák nyomán két tündéri korszakot kell megkülönböztetnünk: a *holdog arany-* és most is tartó *vaskorszakot*, mely tündéreinknek más teendőt nem enged meg, mint hogy kincseiket *reménytelenül* őrizzék.²²⁰ Kevés monda tudja, hogy a hegy tündérei (mint a székely *sámson-diak*) még ma is lejárnának holdvilágos éjjeleken *fürdőzni* a tóba.²²¹ A tánczos szellemeket a legtöbb vidék néphite „*Szépasszonyoknak*” nevezi ugyan; de már „*rosszak*”-nak vallja.

Meséink tündérei inkább ezen korszak jellegével bírnak; mert az előforduló tündér királyságok már az „*operenciás tengeren is túl*” fekszenek s nagyobb részét már elzárkózottaknak és komoraknak tapasztaljuk. Mindent összevéve azonban annyi egyöntetű vonást találunk bennök, hogy méltán tartjuk őket mythoszi személyeknek; az ősvallás Nagyszszonya fiainak, leányainak és szolgálóinak.

Leszámítva a kopást, meg a túlszínezést, annak rajzát látjuk bennök: milyennek képzelték őseink a kis-isteneiket.

Akár azt tartjuk *Hanfalyval*, hogy a „tündér” szó annyi mint *tün-tár*²²² (*tün-leány.*) akár *Vámbéryval* a török-tatár „*tünger.*” nek vegyük,²²³ nem teszünk bennök olyan kárt, mintha *Borovszky* tudósunk véleményére hajolva, azt *német* szónak ítéljük.²²⁴ E nézetének azonban aligha ígérhet hosszú életet a t. szerző, miután már akadt ellenmondásra és e felfogás lehetetlenné tenné, hogy mythológiánk jó szel-lemeinek hagyományával beszélhassunk, mint a magunkéval.

A tündéreknél első bírálói minden esetre a *nyelvészek*, kiknek vitáját azonban csak érintheti, vagy megállapodásában használhatja föl rövidebb mythologiai munka.

Azon bizonyosságban, hogy a tündérek hitrege-tanunk *eredeti alakjai*, minek vitatásáról nehezebb lemondani, mint arra kiterjeszkedni, — kívánatos, hogy a mesék tündéreit s a mesés tündérbirodalmat mythologiai tekintetből figyelemre méltassuk.

A mesék tündérei ősvallásunk kis-isteni alakjai, miután amyira egyértelmű gyöngédséggel és előszeretettel foglalkoznak velök regéink, meséink, a milyennel egy nép csak

a maga szellemi szülötteit dédelgetheti. De továbbá a tündérek szépek is, meg jók is, ennek mértékét pedig minden nép a mythológiák tanúsága szerint önmagáról szokta venni.

Ők az ős vallás őrző szellemei, kiket a kereszténység angyalai helyökről és munkakörükből kiszorítván, szépeknek megmaradnak; de jóságukból már csak a romlatlan jókedv az, a mi érvényesülhet; hanem csak éjnek idején, *kakus szó-lásig* ez is.

Érdekes, hogy a tündérekben milyeneknek vallják mesénk a magyar hitregetan őrző szellemeit, a Nagyasszony e kedves teremtményeit.

Mesénk tündérei mindnyájan nők. Vannak ugyan férfi-tündérek is (királyok és királyfiak); de ezekre nem neveztök, hanem bűvös-bájos tetteik után ismerhetünk rá.

Tündéreinket jellemzi az *örök fiatalság*, a közmondásos *tündéri szépség*, a fehér ruha, a sarkát verő *arany-haj*, a nyulánk, *karsu természet*, lihegő *hókebel*, a dalolásra és kacagásra egyiránt kész ajkak, a nefelejeset megszegyenyítő *kék szemek*.²²⁵ Vannak *rózsát nevető, gyöngyöt síró* királykisasszonyok, királynék, vagyis tündérek is.

Tündéreinket azonban nem csupán a külső szépség, melynek népies eszményképeik teszi ajánlatossá; szépek ők *belsőleg* is. Nem hiában fürdenek *tej-tó*-ban, és szeretnek *hattyu- és fejér galamb-alak*-ot ölteni magukra.

De ez nem akadályozza őket abban, hogy az énekben és táncban kedvöket ne találják. Hozzáférhetlenebb helyeken, milyen péld. a székelységben *Makfalva*, éjjelenként most is lehallatszik a tündérek éneke, midőn zeneszó mellett lakóhelyöket (a várhegyet) körültánczolják. Tánczolnak hegyen-völgyön pajzán jókedvükben; talán innét származik a „*hegyen völgyön lakadalom*”-féle közmondásunk is. De regéink nem csupán azt tudják, hogy minden éjjel *elnyúnek egy pársarut*, hanem azt is, hogy: éjjeli tánczaikban lépteik nyomán *virágok nyílnak* és ha ilyenkor valaki feljök közelít, széles jókedvükben azt is megtánczoltatják.

A *gondtalan boldogság* megtestesülései ők, kiknek még az élet jobbik része jutott osztályrészökül: a bővelkedés s a segíteni kész részvét.

Meséink tündéreit ábrándos természetűk és gondatlan jóhiszeműségök, majd meg kíváncsiságuk *kalandokba keverik*. Ha felsőbb erő következtében *kővé, kiggyóvá* vagy *vízi szörnyeteggé* varázsolódnak (hogy a *liliomot, rózsát, rozsmaringot* ne is említsem) mindig egy önfeláldozó hős kívántatik hozzá, hogy az *átok* alól feloldódjanak.

Tündéreink különben szerelmökkel *tartózkodók* s fensőbb mivoltukban elbizakodva, játszanak az Ámor-nyilakkal nagy könnyelműen; de ha ez megsebezte őket, (a mesék nyelvén szólva: *ha választottak*) híven és határtalanul szeretnek. Rendszerint ők segédkeznek a szeretett hős javára ellenfele legyőzésében s van eset rá, hogy a *tündér elárálja atyja varázsszerét* kedveltjének, hogy az élet-halálra szóló küzdelemből győztesen kerüljön ki.

Pedig tudhatták, hogy a kik közülök szerelmöket közönséges halandókra pazarolták, azok mind szomorú sorsra jutottak.

Van ugyan rá nem egy eset, hogy a tündér a mese lovagját mindjárt első látásra miért, miért nem „*erősen megszereti*,” de közönségesen mégis csak *esetlenséggel* keríti őt hatalmába a hős; vagy végül a tündér azért lesz iránta hálára kötelezett, mert élete koezkáztatásával szabadítója volt.

Mi mindezekben a *mythosz* és mi a későbbi hozzáadás? — annál bajosabb meghatározni, mivel meséink kereszténykoriak, midőn már számkivetésben vannak s *bűbajos voltaknál* fogva nem a tiszteletnek, hanem inkább a tartózkodó félelemnek tárgyai lettek.

A néphagyomány eredeti mivoltukban számos okoknál fogva nem szerepeltetheti őket: mert a keresztény világnézet állásukból kiszorítva őket, arra kárhoztatta, hogy világgosságot és embereket egyiránt kerüljenek. Kővé kell válnia azon tündérnek, kit a hajnal (*a kakas-szólás*) útközben talál. Ekként hivatásukból kiesvén, nem marada egyéb foglalkozás számukra, minthogy az időt fürdéssel, lakomával, énekkel és pajzán táncczal vagy épen szerelmi kalandokkal töltsék. Az sem volt hagyományunkra hatás nélkül, hogy más népeknek *mythologiai* hasonló alakjai, például a szlávok „*fejér asszonyai*” a *vándor-mesék* és mondák közvetítésével belefakadtak hagyó-

mányunkba és módosíták az ősvallás védő szellemeinek kinözését és cultusát.

Leginkább észrevehetjük a kalandor tündér-királynékon azon változást és átalakulást, melyeken az ősvallás hanyatlásától kezdve általmentek napjainkig a mesék tündérei.

Az bizonyos, hogy a tündérkirálynék a főtündéreknél, az ősvallás *Boldogasszonyainak* képviselői a mesékben és mondákban, melyek őket közönségesen *Tündér Iloná*-knak nevezik.

Bajos vitatni, hogy tündér nagyasszonyainknak *Ilona*-nevők eredeti nevezet volna; de bajos azt tagadni is. Ilona, mint „Tündér Ilona” lehet, miként erre *Nagy Géza* tudósunk figyelmeztet a finn „Ilma” változata;²²⁶ de lehet, hogy kölcsönzött név. Annyi bizonyos, hogy hagyományaink a mellett állanak, hogy e tündér-nevezet nem beszármazott névalak, hanem *eredeti* nevezet, miként Nagy Géza véli: a finn *Ilmar*-tur magyarosítása.

Sok rábeszélés kellene hozzá, hogy valaki elhitesse, hogy a keresztény legendák egyik hősnője hogyan és mely ezímen adhatott volna nevet az ősvallás számkivetésbe került *Nagyasszonyának*? s még inkább megistenült leányainak?

Azon monda, mely beszéli, hogy az „aranykert,” a mostani Csallóköz, volt a tündérek hazája, beszéli azt is, hogy a Dunaágban Tündér Ilona *hattyú alakjában* uszkált.²²⁷

Miként Nagy Géza sokat emlegetett tudósunk megjegyzi, a nyítravölgyi *kolonyi* leányok Szent Iván éjjelén tüzet rakva, „selyem sárhajó (azaz: sáraranyhajú) *Magyar Ilonához* fordultak, hogy férjhez menetelükben legyen segítségükre.²²⁸

„Erdély” Ipolyi tudása szerint *Tündér Ilonának a hazája*. A kovásznai Várhegy *Tündér Ilona laka*; a csik-szentdomokosi Vársarka *Tündér Ilona vára*; a mikházi vár *Tündér Ilona laka*; a köszvényes-remetei Várhegy a *Tündér Ilona leányának vára*. Van vára *Tündér Ilonának a kebele*i tetőn is.²²⁹ A Firtos alján pedig egy koesi alakú esoportot *Tündér Ilona koesijának* neveznek, ezen koesikáztak ki ugyanis Firtos vár tündérei holdvilágos éjjeleken. Egyszer magukról megfélemedkezve addig mulattak, míg a *kakas megszólalt* s a koesi kővé változott.

Nagy tehát a valószínűség, hogy a mesék Tündér Ilonája egészben véve *egyenes hagyományja az ősvallásnak* és a sülyedt felfogás daczára is a *Baldogasszonyokra* ismerhetünk bennök.

És erre még vissza kell térnünk.

Érintenem kell még *tündér-országot*. Hogy valamikor a *magyar föld* s különösen a sok várral bíró *Erdély tündér-ország volt*, beszélik a mondák; hogy van most is tündér-ország, *innét messze, messze*, igaznak vallják meséink. Csakhogy ennek fölkeresésére más, mint mese-hős nem vállalkozhatik, miután nem csupán heted-hét ország ellen van; de túl az „Operenziás tengeren“ is. Oly nagy messzeségre, hogy ha a hősnak tántos lova ninesen, míg odaér, három rendbéli három éves esikó vénül meg s dől ki alóla s ő maga is megőszül s utóvégre sem érhetne oda, ha valamelyik repülő madár-király nem lenne segítségére (sas, „sánta harkály“).

Egyik úgy látszik éjszakon van az üveghegyeken túl, a másik meg keleten, túl a Kaspi-tón (operenziás tenger).

Némely mesék lakásaikat, mások pedig annak tájkát vallják elragadóan szépeknek. Különbözik hogy az elbeszélésekben, melyek *hulmeletes* arany- vagy gyémánt-kastélyokról regélnek, eredetiséget nem kereshetünk, fölöslegesen látszik bizonyítani.

A *tündér-lakról* magáról különben mindig kevesebb meséinknek a mondókája, mint annak *tájékáról és kertjéről*.

Meséink úgy mondják: tündérország, mely olykor „selyemrét“ néven fordul elő, túl van a *rézhidon*, túl az „ezüsthidon“, sőt az *aranyhidon* is, és elébb az *éktelen magas üveghegyen* is keresztül kell törtetni, a mire tántos ló nélkül *lehetlenképes* az ember.²³⁰

Rétjén aranyvirágok nyílnak, aranszőrű paripák legelesznek, a fákon arany-almák, körték, szilvák s mindenféle drága gyümölcsök, s köröskörül a hegyek mind gyémánt-hegyek. Határán orosz lányok, sárkányok öröködnék s akadályozzák a hozzájutást.

És ilyen *tündérországok*, melyeknek királyát, királynéját, vagy leányát szerepelteti a mese, nem csupán a *föld hátán* vannak, hanem a *föld belsejében*, sőt a *vizekben* is.

Látni való, hogy isteneink és istenasszonyaink hitregéinek érdekes töredékeire találunk a hamisítatlan eredeti magyar tündér-mesékben. Ezek szolgálnak forrásul a következő fejezetnek is.

XXV. Meséink állatkirályai.

A *király*-szó értelme. Az állat-királyok bűvös ajándékai. Kácsa, Béka a vogul mondában. Méh a Kalevalában. Kigyó. Páltos ló. A medvecultus hagyományai a rokonoknál. Sas stb.

Meséinknél tovább időzve, az úgynevezett *állatkirályok* is magukra vonják figyelmünket. Ezek *óriások* vagy *óriásasszonyok*, kikhez állatjaik, péld. a csúszó-mászók, madarak hálásra járnak. Ezen *óriás-állatkirályok* egymástól is messze ugyan, hanem egy végben laknak a Nap-, Hold- és Szél-királylyal.

Annak igazsága, hogy valamikor a hitregék korában a *király* szó helyén „isten” állott, — alig vehető gyanúba.

Még különösebb, midőn meséink egyes állatokat szerepeltetnek, mint nemzetségek királyát, vagyis a hitregék szellemében szólva, mint *fajuk kis-istenét, állat-tündéréit*.

Ezen állatkirályok a leggyakoribbak népmeséinkben: Béka, Egér, Farkas, Galamb, Hal (különösen a Csuka), Hangya, Holló, Kigyó, Kutya (Kopó), Medve (Jégország), Méh, Nyúl, Oroszlán, Róka, Varju, Sas.

Ezen állatkirályokat a mesehős jószívűsége által kötelezi le magának; mert ételét velök megosztja, őket valani bajból kiségiti, vagy kérő rimázkodásukra eláll a szándékától, hogy őket lenyilazza. Ezek aztán vagy társul szegődnek hozzá, vagy *bűvös szert* ajándékoznak neki: réz-, ezüst-, arany-nyílveesszót, sípot, kürtöt (hogy ha baja van, azt megfújja), aczél-gyűrűt (melynek az ujján való megfordítására jön meg a hirtelen segítség), néhány szál toll, szőr a hátából, arany-halpenz, melyekkel utasítás szerint kell elbánni.

A mesehőst ezen *bűbajos szerek* emelik ki a bajból, segítik szándéka kiviteléhez, vagy vezetik ezéjájához.

A veszély pillanatában, melyet előre tudni látszanak, nem csupán tündéri jellegű a megjelenésök, hanem egyszers-

mind határozottan döntő is. A bonyodalom esemője az ő közbejöttükkel megoldásnak indul s a hős erkölcsi elégtételt nyer.

Egy ős világ osztó igazságának egykorú népies tényezői ők és eszerint *mythoszi alakok* is, miként az alább felhozandó példákból váltig kitűnik:

1. *Kácsa* (réce, rucza). A mese szerint a „kácsa királya” imígyen szólítja meg a czélba vevő vadászt: „Ne lőjj meg főségös királyfi, két kis fiókom van otthon, azok meghalának éhön, ha nem hordhatok nekik önni valót.” Hasonlót találunk a mordva mesében.²³¹

A *mythoszi* vonatkozás tekintetében is első sorban a mordva hagyományra kell hogy essék tekintetünk: „Ne lőjj meg engem vadász, mond egy másik változat, nem vagyok vad réce; a nagy isten küldöttje vagyok, a nagy király nagy leányának kegyeltje vagyok.”²³²

A finn hitregék a vízi szellemek egyik családját *kácsa-tündérek*-nek (*Sotkotär*) mondják. A vogul mondában Elmpi *kácsa-alakot* öltve, buktathatja fel a földet, a *világ-tojásokat* kácsa tojja Impi ölébe. A vogul hagyomány kevés hía, hogy nemzeti istenöket: az *arany-fejedelmet* (Sarñu-ater) nem vad kácsa képében röpködteti körül a vogul föld fölött, hanem *vad lud képében*, miután ennek repülését tartják nagyon sebesnek és tartósnak.

Ósi hiedelmen alapúl tehát a mese azon állítása, hogy van *kácsa-király*, mi ismét azt akarja mondani, hogy volt *kácsa-tündér* is.

2. *Kakas*. A mese szerint nem ful bele a kútba, nem ég meg a tüzes kemenczében; mert a vizet kiiszsza s aztán a tüzet vele eloltja ezt mondván: Szidd fel begyem a vizet! — Ereszd ki a vizet, hadd oltsa el a tüzet!²³³

Előfordúl a „*kakasisten*” a *szégyenszék* nevezetű játékban, melynek *mythologiai* vonatkozását följismerte már *Barna* is.²³⁴

3. *Béka*. A *béka-király* bűbajos vesszőt ad a hozzá jó szívű mesehősnek. A *Garam* alatt a nagy béka-asszonynek háza van, hol megfordult a komának hitt özvegyasszony is. A szemét, melyet a szegény asszony elhozott a béka házából, mind aranynyá, ezüstté változott.

A voguloknál nagy jelentőségű vala a béka-fejedelem. Alatta egyik *istenfi* (óriás) értetődött, ki atyjától vidéket kért a földön. Numi Tarom helyet jelöl neki (természetesen vogul földön), az nem tetszik neki. Numi Tarom aztán két hely közt ad neki választást, neki azonban egyik sem tetszik. Arra megharagudván Numi Tarom a lábával kirugá az égből s ő a Szoszva folyóba pottyana; de büvölő tehetősége által *békává változék* hirtelen s partot ére. Ott várat épít magának, melynek neve *békurár*.²³⁵

Meséink szerint átkos igézet következtében szép tündérek kénytelenek a béka rút külsejét viselni (*Békakisasszony*.)

4. *Egér*. „Tudd meg, hogy én az egerek királya vagyok. Adok neked egy *sipot*,” mondá a kis egérke gyógyítójának, mert le volt törve a dereka.²³⁶

Máskor a *szelek királya* utasítja a tudakozódót az *egerek királyához*.²³⁷

A kis egeret meséink elég sűrűen foglalkoztatják.

5. *Farkas*. Ne lőjj meg engem te bús legény, bizony nem bánod meg! rimánkodik a farkasok királya.²³⁸ Máskor meg azt kéri, hogy „segítsen rajta, ha tud.” És a farkaskirályok háladatosaknak is bizonyosodának. A *síp* megfuvására jóltevőik mellett teremnek és foganatosítják kívánóságát.

6. *A méhek királya*. Bizonyosan a méhek királya az, kihez a *Kaleralában* a következő kérések intézettek:

„Piczike méh, *piczi madár*, te *erdei virág-király*,
Jöszte ide mézet hoznod, édes fűszer-írt találnod,
Sok virágnak a kelyhéből, soknemű fű esészejéből,
Betegsége balsamául, a rossz ellen gyógyításul.”

(Megy, jön a méh, hozza a balzsamot, anyja keni vele halott fiát; de az nem éled. Második csatára is kéri őt az anyja.)

„Jó méheeském, kis badarkám,
Repülnél hát más vidékre, a nyolczadik tengerszélre.
Érsz ott kies szigetkére, mézzel folyó föld nyelvére,
Jóféle méz csak ott terem, abból való ír kén' nekem,
Az erekre is alkalmas, a tagokra is derekas.
Ily kenőesőt szerezz nekem, ilyen bűvszert hoznál nekem.”

(Megy — — — jön a méh, hozza a sokféle írszereket,

de azokban sínesen segítség. Az anya harmad ízben fordul a méhkirályhoz kérésével.)

„Piezike méh, légi badár, harmadszor is repülnél már,
 Fel oda a magas égbe, a nyolezadik ég fölibe,
 A méz ottan van bőviben, oly lépes méz nincs szűkiben,
 A teremtő melylyel régen, bővölt maga áldott isten
 Gyermekeit megvigasztá, járványaik' elosztatá.
 Mártsd abba kis szárnyaeskúdat, a szinmézbe tagoeskúdat.
 Hozz mézet a vállaidon, lépet te kis szárnyaaidon,
 A sérvei fölé raknom, sebeire tapasztanom.
 Könnyű neked oda menned, gyönyörűség ott röpkedned.
 A nap alatt, a hold fölött, égen levő csillagok közt:
 Első napon fogsz röpiülni *Kútamoinen* halantjára,
 Másodikon tova szállasz vállára az *Otarínak*,
 Harmadikon emelkedel a *Hetevény* derekára,
 Onnan csak kis út-darabot kell aztún még meghaladnod
 A szent isten hajlokáig, boldogságos ő lakáig.”

(Megy, majd megrakodva jő a méh, az anya az égi írral megkené fiát és a halott életre kél.)²³⁹

Az ősvallásban nagyobb tiszteletben állott a méh, mint sem képzelhetnők. A teremtési népmondák is sokat foglaloznak vele, nem esoda, ha a mesék is emlegetik még a *méhkirályt*.

Összetörve kerül a mesehős elé, kinek rimánkodik: segíts rajtam, ha tudsz, bizony meghálálom és szavát állja.

7. A *galamb király*-t, csak mesékből ismerjük, mikor is varázseszközzül *tollából ad egyet* jóltevőjének.²⁴⁰

8. A *halak királya*. Nem a legnagyobb hal a halak királya, hanem a mesék tájékoztatása szerint a kisebbik. Egyik ízben az a megszorúlt hal-király baja, hogy esipkebokorban főnakadt; másik ízben, hogy az áradat sekélybe sodorta.

A mesék különben *kétféle hal-királyt* ismernek. Az egyik *emberi alakú*. Ennek tenger alatt levő birodalmába vezető lépcsőt fölfedezi a mesehős. Azon lefele mendegélve egyszerre csak összeesapódik feje fölött a tenger s hát egy rettentő nagy pusztaságon jár ismét. Betéved egy nagy gyümölcsös kertbe, a hol volt mindenféle gyümölcs. A királyné egy szépséges szép asszony, ki gyémántos aranyos ruhában jár, és palotában lakik.

A másik és talán eredetibb változat szerint a halak királya *közönséges* (olykor: *arany*) *hal* s nevezetesen *csuka*.

A csuka, fajunk hitregéiben, ninesen minden nevezetesség nélkül. A vogul hagyományok szerint ugyanis volt egy *óriás* (*járkum*), ki isteni meghagyásból csuka alakjában tartozott élni. Ezért vogul földön nem tartatik közönséges állatnak a csuka.²⁴¹ Őseink ismerhették és magukkal fogták hozni ezen *csuka-óriás* mondáját.

9. *A hangya- király*. Meséink nem foglalkodtatják erősen a hangyakirályt; de azért néhányszor rákerül a sor reá is.

„Ment, mendegélt (az aranyhajú ifju) hegyeken, völgyeken által s egyszer, a mint ment, olyan rettentő sok hangya közé került, hogy lépni sem tudott. Felsőhajtott magában: Uram-Teremtőm, hōgy menjek tovább, hiszen ha egyet lépek, ezer hangyát taposok el, én pedig egynek sem akarom a halálát.

Erre a beszédre eléáll a hangyák királya s mondja neki: No te legény, hallom, hogy jó szíved van. Jótét helyébe jót várj. Akármerre járj ezen a világon, hogyha bajba kerülsz, csak ezt mondd: Hangyák királya, add nekem az erődöt, én is neked adom az enyimet s egyszeribe hangyává változol; s ha ismét ember akarsz lenni, mondd ezt: hangyák királya, visszaadom az erődöt, te is add vissza az enyemet, s ismét emberré változol.“²⁴²

És az elbeszélés szerint nem is történt különben.

10. *Holló*. (L. *Varju* alatt is.) Jóslo állatok, melyek előtt az elkövetett gonoszság és jövő nem lévén titok, erről beszélgetve egymásközt, tájékoztatják a nyelvökön értőt teendője körül.

Ilyen lévén a hollók hada, nem különös, hogy a mesék is említik a *hollók királyát*. A holló-királynak átvarázsolt jegyeséről emlékszik a *Penő*-ről szóló mese, de a népies felfogás tekintetében minden részletesebb tájékoztatás nélkül.²⁴³

11. *Kigyó- király*. Az ősvallás úgy látszik nem állott hadilábon a kigyóval. A mesék, melyek pedig ősiség tekintetében bizonyos határig biztos tájékoztatók, nem tekintik a kigyót az ember ellenségének. Kevés mesében akarja

a hős megölni az útjába került kigyót; gyakoribb eset, hogy a veszedelemből is jószántulag kiségeti.

A sámán vallású népeknél a *kigyó-cultus* nyomai másutt is föltalálhatók, minek magyarázatát talán abban kereshetjük, hogy ezen állat tartatott a *legbűvösebbnek*.

A *vogulok* mondáiban a kigyó „szent állat.”²⁴⁴ Az altáji törökségnél azoknak sámánjai az *Amirga nevű hatfejű kigyót* jelvényül használják s bűbájosítás közben egyebek közt hozzá is fordulnak segítségül s „aranyfejű Amirga kigyóm”-nak szólítják.²⁴⁵

Nagy Géza tudósunk éles ítéllettel a kigyótiszteletet a szkitha eredet mondájára viszi, mely szerint egy *kigyótestű nő* lett volna a szkithák ősanija.²⁴⁶

Az ősz kigyó-tiszteletnek ma már inkább csak a mesékben van nyoma, a *népmondákban* pedig már kevesebb e megnyilatkozás.

Az egyik mese szerint a fátszedegető szegény embernek, a miért nem ölte meg, *bűvös aczélggyűrűt* ajándékozott. Nem volt korona a fején, de legalább is kigyókirályfinak kellett lennie, különben egy éjszaka nem birt volna elővarázsolni egy palotát.²⁴⁷

Bezzeg a *Darvitéz* által megtalált kigyó-királyfi fején úgy ragyogott a *gyémánt-korona*, hogy egy hajításnyira tűznek látszott!

A kigyó-király palotában lakik: de nem annyira hatalmasa, mint *jóindulata által* nyeri meg rokonszenvünket. Darvitéz és Vas Laci összedarabolt testét jó forrasztó fűvel „*kigyó-ország királyának*” kigyó-alattvalói teszik ismét élővé.²⁴⁸

Szóval a mesék világánál a kigyók király alatt állanak, nagy bűverővel rendelkeznek, ismerik a fűvek erejét s még holta után sem szünnek meg a szivességtevő iránt hálásan érdeklődni.²⁴⁹

Népmondáink nem egységeselek a kigyó-király elbirálásában:

a) Nem messze *Facsótól* (Trencsén m.) van egy tengerszem. Ebben egy *óriási kigyó* (mások szerint *béka*) él. A kire ráköp, rögtön meghal. Mások szerint pedig ellenkezően: hosszú életű lesz.²⁵⁰

b) *Letskés-en* (Hont m.) mondják, hogy a *kigyó-király-*

nak aranykorona van a fején. Egy füttventésére ezrével tódúlnak hozzá a kigyók, hogy megmentsek, ha bajban van, vagy parancsait vegyék. A kigyótojásokat nem szabad elszedni, mert különben felgyújtja a házat a *kigyókirály*²⁵¹

c) Volt *Körmöczön* egy szegény bányász s ennek egy felesége. Az asszonynak volt három édes gyermeke, s egy mostoha leánykája. Egyszer, mikor uzsonnáltak, becsúszik a szobába egy *koronás kigyó*. Az asszony és három leánya el akarták űzni, mindenfélét dobáltak feléje. De a kis mostoha leány megsajnálta, odanyujtotta uzsonnáját s a kigyó kiszüresölte a tejet a kis esuporból. Este, mikor a leány egy szalmazsákon aludt a szögletben, odaesúszott a kigyó és azt mondta: Te jót tettél velem, meg akarom hálálni. Éjjel tizenkét órákor, mikor mindenki alszik, eredj ki a hegyoldalba, a hol kecskédet szoktad legeltetni. Vidd el magaddal a hosszú nyelvű baltát is. Ott találsz egy alvó fiatal embert. Költsd fel. A leány ki is ment. Felkölti a fiatal embert. Az megindul vele. Egy helyütt megállnak, a balta nyelvét a földbe szurják. Egyszerre csak nem megy tovább. Ásni kezdenek és egy vasládára talál-
nak, a mely tele volt pénzzel. A fiatal ember eltűnt. A leány hazavitte a sok pénzt, gazdag lett. Várat építtetett *Körmöcz* és *Besztercze* határán az erdőben, melyet a vasládáról *Vaskapunak* nevezett el.²⁵²

d) *Körmöczön* azt mondják, hogy minden háznál van egy *fejér kigyó*, mely a ház őrszelleme. Rendesen 12 órákor jár ki a napra sütkérezni. Ha agyonütik, meghal valaki a háznál.

e) *Felsőbányái* néphit szerint előjön, ha a kis gyermek az udvaron a földön ülve tejet eszik, nem bántja a kicsinyt, még ha kanalával ütögeti is.²⁵³

12. *Kutya*. Kutyakirályról meséinkben ninesen szó, de ilyenek föltételezettek bűvös ajándékuk után (*Három szál-ször*, melynek megrázására ott terem).

13. *Táltos ló*. A táltos lónak csak mesei vonásait kell számba vennünk, hogy mythoszi voltát fölismerjük.

A mesék táltosa rendesen egy girhes-görhes sánta ló,

melynek csak a csontja, meg a bőre s a lábán is alig tud megállani.

A városból csak nagy ügygyel-bajjal tudja a gazdája kivezetni, hol megrázkodik és nagyot fúj, hogy *aranyszörű* *lővé* átalakuljon.

Sürgelős és mulasztást nem tűrő esetekben az abrakolás után, melynél „*egy tekenő-parázs*” nem hiányzik, mindjárt megtörténik az átalakulás.

A táltos ló beszél, tudja a gazdája gondolatát, a jövőndőt előre látja és mint ilyen ő látja el urát a teendőkre nézve tanácsosal és utasításokkal.

Az ő teendője utasítást adni, hogy gazdája milyen fegyverekkel lássa el magát és hogyan juthat azokhoz; de azt már rendesen megkérdezi, hogyan repüljön: „*ugy-e mint a sebes szél, vagy a sebes gondolat?*”

Néha büvös szerrel is (mi rendesen *réz-* vagy más *kantár*) ő látja el a gazdáját.

A tündérországot elrekesztő magas üveghegyeken csak úgy bír fölkapaszzkodni, ha *arany-patkója* gyémánt-szegekkel van fölverve.

Tündéri jellegét azonban leginkább az igazolja, hogy a *büvös jeladásra* tűneményszerű a megjelenése, majd pedig úgy eltűnik, mintha a föld nyelte volna el.

Meséink egy harmad részénél ő képviseli a esodás elemet.

14. A *medve-király*. Sajátságos vonása a velünk rokon népek hagyományának a *medve-tisztelet*.

A vogul mondák szerint: a medve felsőbb lény: *Numi Tarom leánya*, ki atyja hajlékában nevededik ezüst játékaik között.

Numi Tarom vadászni akarván menni, nagy vágy keletkezik a medvelányban kimenni a hajlékból. Felnyítja tehát a hétszeres lakatot s kilép a falu, a város terére, mely aranyos, virágos pázsit. A medvelány a falu, a város terére jutván, ott magához hasonló medvét lát meg, ki az ajtaja előtt aranyos, virágos pázsiton játszik.

De visszamegyen Numi Tarom atyja hajlékába, még pedig az ólba, hol atyja lovai állanak, melyeket ki-

hajt. Azután kinyitja az ólat világító nyílást s im azon belátszik az alsó nép virágos földje. A medve-lány kinéz a nyíláson s meglátja a bogyós bokrokat az utak mentén s a parti fűvényeken; látja, hogy a fák tetején, a föld színén mint nőtt a bogyó; hogy a fák tetején tenyérnyi, arasznyi tobozok teremnek; meglát ott egy magához hasonló medvét is, ki a szép földön játszik. Nagy vágya keletkezik lemenni: mégis visszatér Numi Tarom hajlékába, ott leül s játszik ezüst-játékával.

Numi Tarom bémegyén a hajlékba s megszólal: Lányom, minthogy kimentél a hajlékból, kiállván a falu, a város terére azért *lefoglak most eresztetni ezüst bölcsoben az alsó földre.* Ott nyusztos hegyek hátán, bokrok közt fogsz bolyongani, melyeken édes bogyók teremnek. Elmondja: mint fog járni a medve; hogy fog ép erejű emberre találni s azt széllyel tépni; hogy fog pajtákat lerombolni s megenni az ott száradó hust: hogy fogja meghallgatni az emberek esküvését, büntetni a hamis esküvőt.

Én telet csinállok majd, úgymond végül Numi Tarom, te hálásra helyet keress magadnak, ott erősen fogsz aludni; s ott rád talál a vadászember; leheld ki nyugodtan életedet. Jó vastag deszkájú ágyra fognak tenni, orrod, körmöd olyan lesz, mint az ezüst; boldog hajlékba visznek majd, hol négy-öt nap hosszágig tart a *medvetor*, mely sok áldozattal tölti meg batyudat. Ezt a megtöltött batyudat felhozod hozzám, ebbe az arany-hajlékba.²⁶⁴

És az ugorságban, hogy a medvétől való félelem valósi szint öltött volt magára, hogy a kezdetleges fegyverzettel bíró ősnép között az éjszaki állatóriást vallási kegyelet: a nyers erő istenesítése vette körül, — a *finnek hagyományu* is alkalmas igazolni.

A finnek medvetiszteletéről a „*Kalevala*” értesít. Annak negyvenhatodik runójában Éjszak-ország nagyasszonya egy medvét küld Kalevala nyájaira. *Väinämöinen* megöli a medvét s erre megtartatik Kalevalában a szokásos és vidám vendégség, melyet *Väinämöinen* éneke és zenéje örvendeztet meg. A nevezett runó így adja elő a dolgot:

„Lounhi, Éjhlak nagyasszonya . . .
Küldje medvét a fenyérről, maczkót a fagyos vidékről
Väinöläinek szántására, Kalevalának nyájára.“

Väinämöinek megkéri ösesét, *Ilmarinen* kovácsot, hogy
esináljon neki dárdát a medve-vadászatra :

„Kovács lándzsát kovácsola, sem rövidre, sem hosszúra,
Hagyá közép nagyságúra, lapján farkas ült guggolva,
Hegyén medvevad csammogott, fogatékán szarvas futott,
Nyelén mész száguldozott, gombján taránd vad vágatott.“²⁵⁵

Väinämöinen elindul az új dárdával, elmondván a va-
dászati szerencséséjét büvölő igéket, melyek következők :

„Kedvem van most már énnekem *Metzolóba*²⁵⁶ innmár mennem,
Lányaihoz az erdőnek, telkére a kék szűzeknek.
Emberektől az erdőre térek a kül teendőkre ;
Végy fel *Erdő* emberednek, jó *Tápió* legényednek,
Most szerencsét segélj lennem, erdő szépét elejtenem.
Mielikki, erdő hölgye ! *Telleruo* Tápió neje !
Kötözd össze a kutyáid', tedd pórázra a vizsláid
Ott a fenyves tisztásain, a tölgyesek nyílásain.
*Otsó*²⁵⁷ erdők szép almája, mézes talpi gyönyörű-jószágá !
Ha meghallod érkezésem, jámbor hősnek lépkedésem,
Huzd be körmöd a szőrödbe, fogaidat az inyedbe,
Ne mozduljon egy esepet sem, ne motszanjon egy szikrát sem.
Én *Otsocskám*, egyetlenem, én gyönyörű méztenyerem,
Feküdj' szépen le a dombon, azon a szép szikla-halmon,
Teregess rá fenyügalyat, csak zörgesd ott a lombokat ;
Aztán *Otsó* forogj rajta, méztenyerű keringj rajta
Mint a fogoly a fészkeben, lúd tojáson ülte közben.“

Elmondván ezt, már ebugatást hall Väinämöinen s abból
megérti, hogy

„*Otsó* szoba ajtajánál, a szép férfi udvarában van, hol
meg is találja a medvét.“

„Jámbor öreg Väinämöinen, *Otsó*-t el is ejté menten,
Ékes ágját fölforgatta, arany-helyét lerontotta :
Szóla aztán ily szavával, következő mondókával :
Légy egyedül isten áldva, jó teremő neked hála,
Hogy a medvét nekem adád, részül az erdő aranyát.“

Aranyát jól megvizsgálván, így folytatja Väinämöinen :

„Becsés *Otsó*, egyetlenem, én gyönyörű méztenyerem,
Ne neheztelj rám ok nélkül, nem én ejtélek el téged :
Lefordultál görbe ágról, siklottál fa derekáról.

S ki szakadt a gatyaszárad, s fenyügalylyal tölt kabátod :

Utak ősszel oly síkosak, felhős napok borongósak.
Erdők arany-szép kukukja, szép bodros szőrű férfiú!
 Hadd most pusztán a házadat, elhagyottan lakásodat,
 Hadd el nyírfaág-hajlékod, fagalyakból készült lakod;
 Jöszte híres, már elszállnod, *erdő dísze* kollued-járnod

Az emberi háznépekhez, férfúi seregekhez.
 Nem tartanak rosszul ottan, nem élnek ott koldusosan,
 Mézzel szokták ott etetni, elibe fris mézet tenni
 A beszálló idegennek, az érkező vendégnépek."

Ezután megindul a medvével, énekszót harsogtatván,
 mely elhallik a faluba:

"A ház népe megszólala, a szép népség ezt forgatja:
 Halljátok-e künn a zaját, az erdei sípos szavát,
 Kedves madár csacsogását, Erdő lánya furulyáját?"

Elérkezik Väinämöinen a medvével; a nép elébe tódul
 s ekképen szól:

"Volv' az *arany* már útjában, *ezüst* itt befordultában,
 A *drága kincs* betérőben, *ezüst* hozzánk belépőben,
Erdő mézet juttatott-e, vadon ura hiúzat-e,
 Hogy utadból dúdolgatva, térsz haza vig nótát fujva?"

Väinämöinen azt felelvén reá, hogy hozza a medvét,
 nyissanak hát ajtót, ha kedves a vendég; ha nem az, tegyék
 be, hadd menjen tovább, a nép ezt viszonozza:

"*Isten hozott* ittjártodban, *mézes talpú* beszálltodban
 Éme tiszta udvarokra, e szépséges hajlékokba!"
Vágytam reá életemben, *sovárogtam* fejlődötmben,
Tapjő kürtje vig szavára, *Erdő sípja* szólaltára,
Aranyának beszálltára, *ezüstje* elfogadtára,
 E kiesinyes udvarokon, itt eme szűk bejárókon.
Vártam, mint a jó esztendőt, jöttét mint a nyári időt,
 Mint a hótalp az új havat, fa-saru a síkos utat,
 Ifju lyánka szeretőjét, és pozsgás a feleségét.
Este ültem az ablakban, *reggelenként* a pítvarban,
 A kapuban heteken át, hónapokat utca sarkán
 Egész télen át a színben, szikkadatig hóban lestem.
 Minden reggel gondolkoztam, nappal fejemben forgattam:
Otsó hogy oly soká marad, vadon kinese hol mulathat?
 Elment-e már más tájakra, Szuoimiból *Viro-honba*?

A vágyó várakozás emez eleven kifejezése után, Väinämöinen kérdi: hová vigye hát a kedves vendéget? Be a csinos szobába, hol minden asszony a legszebb ruhájában

várja, szól a felelet. Sok biztatás, intés után, Väinämöinen bélép a medvével s a házi áldás után kérdi, hová tegye kedveltjét, a puhaszőrűt? Azt felelik rá: Oda tedd a fenyő-lécz végére, vas horgának a hegyére, hadd láthassuk a bundáját! Majd meg a medve szellemét engesztelik, hogy ne boszankodjék, hogy eljött az idő szőrös bőrét megvizsgálni, bundáját nem bántja senki.

De azért Väinämöinen szépen lenyuzza a bőrt s azt fölteszi a padlás végére; a medve szétdarabolása, mindenik tag leszedése mellett elmondván a reá illő szokat:²⁵⁸ az engesztelés igéit, — husát a kazánokba rakja. Megfölvén az, feltalalják, az emberek esznek belőle arany-késekkel, ezüstkanalakkal s isznak reá sert; de Väinämöinen vendégül hívja *Tápió*-t is, az erdők, vadak istenét.

Väinämöinen elénekli ezen alkalommal a medve születését is, melyből megtudjuk, hogy:

nem jött világra a medve szalmán, sem a csűr pelyváján; ottan született a medve, ott jött világra inézes-talpu, a hold mellett, a nap körül, a nagy medve csillag vállán, a levegő leányainál, a természet szüzeinél. A földre kerülvén pedig, *Mielikki* vette pártfogásába, miért is csak *Tápió* nevének, az erdők asszonyának kedvezéséből lehet rátalálni és elejteni.

A medve tehát nem úgy lett, mint más vad, hanem rendkívüli módon jött a világra.²⁵⁹

Vajjon benne volt-e őseink eredeti hiedelmei között, hogy a medve az esküt hallja és a hamis eskünek az égben besugója, miként a *vogulok* tarták?²⁶⁰

Vajjon a messze őshajdanban voltak-e nálunk is az engesztelő medve torok, miként ezt a finneknél láttuk? — bajos eldönteni.

Úgy látszik azonban, hogy a medve nálunk is szent volt és „*hogy a régi magyarok ép úgy, mint a vogulok, osztjások s több más rokon nép tiszteletből, aragy vallásos jellegű félelemből nem vették ajkaikra a medve igazi nevét.*” *Medve-szavunk* ugyanis szláv-kölesönzés, mely „*méz evő*“-t jelent.²⁶¹

Medvével (lompos medve, ezüst medve) meséinkben gyakran találkozunk tündéri tulajdonságokkal. Elénk kullog

néha a *medve király* is; de ezen mythoszi töredékek messzebb menő föltevésekre nem jogosítanak föl bennünket.

15. *Oroszlány- király*. Alaposnak látszik azon föltevés, hogy nemzetünk őskora csak hírből ismerte az oroszlányt, és hogy az ősvallásban nem volt elismerve királyi mivolta, és míg a *szurvas, hiúz, farkas* „szent állatok” lehettek, ő minden tisztelet nélkül maradt.

Meséink tudnak ugyan oroszlányról és *oroszlány királyról*; de magában ez kevés arra, hogy a magyar mythológiában részére helyet követeljünk.

16. *A róka király*. „A róka ősidőktől fogva jelképe a ravaszságnak,” beszélik róla életrajz-írói. Nem fér hozzá kétség, hogy már őseink is tudtak róla, hitregéi azonban veszendőbe mentek, ha csak azok töredékének nem vesszük a róla szóló közmondásokat.

A róka a mesében mint orvos, vagy mint tanácsadó szerepel. *Társai őt küldik ki élő-haló fűvet keresni*. A róka- királyt nem lehet ravaszságban elmarasztalni. „Ne lőjj meg engem te bús legény, bizony nem bánod meg” s ígéretéhez híven a szükség pillanatában be is váltja ígértét.

17. *A varjak királya*. A mesében nem varju a varjak királya, hanem *Fekete-cárnak* az ura.

18. *A sasok királya*. A mesében a hős:

„Anyi sas közé került, hogy nem tudott megmozdúlni. „Istenem Istenem, sohajtott a legény, mit csináljak, hiszen én egynek sem akarom a halálát, máskülönben pedig nem mehetek sem előre, sem hátra. Elébe áll a „sasok királya” s mondja: látom, hogy jó szived van legény, de jótét helyébe jót várj! Ha bajba kerülsz, csak monddad: *Sasok királya!* add nekem az erődet, én is neked adom az enyémet s egyszeribe sassá változol; ha pedig ismét emberré akarsz lenni, monddad ezt: *Sasok királya*, add vissza az erőmet, én is visszaadom a tiedet.”²⁶²

A sassal azonosnak veendő még majd a mesékben, majd a nép- és nyelvahagyományokban itt-ott előforduló „*griff, karuj, kerecsen, ráró, sólyom, turul*” madár-nevek, melyek mythologiai fontossága mellett a *krónikák* s ősi családaink *czimerei* egyiránt bizonyosságot tesznek.

XXVI. A néphit jósló állatai.

A néphitnek mythologiai alapja. A denevér, macska, kutya, farkas, szarvas, róka, görény, mókus, ogér, nyúl, ló, szarvasmarha, juh, kecske, disznó stb. állatok, némely ragadozó madarak, vad és házi szárnyasok és hüllők álomban vagy valóságban való látásához kötött babonás hiedelmek és jelentőségek.

Az állatok jósló tehetségére sokat építő néphitnek azért tulajdonítunk mythologiai jelentőséget, a mennyiben az ősvallás az állatokat valamely istenség udvartartásához, vagy épen (miként a medvénél láttuk) családjához tartozónak vallotta. A milyen indulatú a mythologiai lény, kinek valamely állat szolgálatában áll, jelentősége is a szerint *jó vagy rossz*. Jó állatok is lehetnek szerencsétlenség hírnökei. A néphitnek az időre van legtöbb jósló állata, de ebben mutatkozik a legkevesebb mythologiai nyom is.

Itt látszik helyén, hogy legalább töredékesen beszámoljunk azon állatokkal, melyeket a nép a felvett alapon ugyan, de már egészen öntudatlanul jövője tolmácsának tekint egy vagy más tekintetben:

1. *A denevér*. Nem jelent jót. Ha a beteg háza körül sok denevér repked, vagy ha ilyen állat a szobába téved, a beteg mielőbb meghal. Hol nincs beteg a háznál, ott a denevér megjelenése szerencsétlenséget jelent. — — — Ha nyári estéknként sok denevér repül ide s tova, akkor szép száraz időt várhatni. Ha az évben korán jelennek meg a denevérek, rövid lesz a nyár.⁶⁶³

2. *A macska*. A macska sem hoz jót; mert macskával álmodni bosszúságot jelent s a *7 vagy 12 éves macska közönségesen boszorkánynya vagy macskakirálynéva* lesz. A kalotaszegi néphit szerint: macskát nem jó égi háború alkalmával a szobában tartani, mert magához vonja a villámot. — — Ha valaki macskával találkozik az uton, balszerencse éri. Ha a macska a beteg ágyát vakarja, az annak halálát jelenti. Küszöbön vagy ajtó előtt mosdó macska vendéget jelent.²⁶⁴ *Magyar-Gorbón* azt hiszik, hogy ha véletlenül a ház macskája eltűnik s nem kerül többé vissza, a gazdáját nem sokára a gondolható legnagyobb szerencsétlenség éri. Mosa-

ködő macska szép időt jelent. Éjszaka feltűnő hangosan marakodó maeskák nagy hideg beálltát jelzik s egyszersmind halálesetét is. Ki maeskát megöl, annak 7 évig nem lesz szerencséje („Megölte maeskáját, eltörte eezetes korsóját.“) „Erdőbe vitte feleségének maeskáját,“ mondják *Jegyenén* oly emberre, kinek hűtelen a hites társa.²⁶⁵

3. A *kutya*. Daczára annak, hogy kutyával álmodni jóbarátokkal való találkozást jelent, — a kutya nem tartozik a kívánatos dolgokat jósló állatok közé. *Ipolyi* úgy tudja, hogy az eb éjjeli kísérteties vonitásti bekövetkezésű szerencsétlenséget, a házban történendő halálesetét jelenti. Szegedi babonás hiedelem szerint: a vonító eb, a mely ház felé irányoz orrával, annak gazdája nagy kárvallástól félhet. A ház alját kikaparó kutya azon házban valakinek halálát érzi. A följegyzések szerint országsherte kutyauivöltés jelzé előre a Dósa-féle pórlázadás borzalmaít is.²⁶⁶

Kalotaszegi néphit szerint: ha keresztelésre viszik a eseesemőt s kutya ugat a menetre, ez rövid életet jelent a eseesemő számára. Ha pedig odaugrik s ugrálva jár-kei a komák közt, a eseesemő „gazdag és becsületes lesz.“ Ház előtt vonyító kutya halál- és tüzesetet jelez. Ha pedig beteg ember testét nyalja, ez egészségét nem sokára visszanyeri. Ha a küszöb előtt vagy az ágy előtt vakar, meghal valaki a házbeliekből. Ha a tűzhely körül vakar, tűzkár vagy más szerencsétlenség támad. Ha füvet eszik a kutya, eső lesz. Ha a porondon ide s tova fetreng, nagy meleg s állandó szép idő várható.

4. A *farkas*. A farkas-cultusra vall nyelvészeink szerint, hogy eredeti neve a gyér használat miatt lassankint feledésbe ment.²⁶⁷ Farkassal álmodni nem tartatik rossznak, mert az az ellenség fölött való „győzedelmeskedést“ jelenti és a ki szokatlan időben és helyen farkast lát, csakhamar nagy szerencsébe jut. A vonyító farkas időváltozást jelent a kalotaszegi néphiedelem szerint.²⁶⁸

A *Kalevalá*-ban a farkas és a medve találják föl a vasat;²⁶⁹ a farkast még népmeséink sem ismerik a természetrajz vérengző fenevadjának.

5. *Szarvas*. Kisegítő neve, mely eredeti nevét háttérbe

szoritotta, sőt egészen elfeledtette, azon föltevésre jogosít, hogy ez is a „szent állatok” egyike volt. A középkori legendák és mondák még sűrűen emlegetik. Hunort és Magort köztudomásúlag a csodaszarvas esalogatta új hazájukba. Bors vezér a Névtelen szerint szarvast úzve jő a helyre, hol Bars várát emeli. Szarvas mutatja még *Gézának és Lászlónak*, hol emeljenek a czinkotai győzedelem után egyházat. A *váradí egyház* alapja megvetésénél is szarvas határoz. Közvetve szerepel a szarvas a *bakonybéli* apátság alapításánál is. Szinte esodálni lehet, hogyan mehettek teljes feledékenységbe a szarvas hagyományai.²⁷⁰

6. *A róka*. Nyelvtudósok állítják, hogy régi neve a „ravasz” volt; de az ősfölfogás szerint sem állhatott valamely kegyes szellem szolgálatában, miután a néplít szerint a rókával való találkozás balszerencsét és vele álmodni rosszszat jelent, t. i. ellenségtől „kárt szenvedni,” vagy tüzet. „Róka ugat a toronyról,” szokják mondani *Bogártelkén*. *Jegenyén*, meg másutt, ha félre verik a harangot.²⁷¹

7. *Menyét* vagy *görény*. A kalotaszegi hiedelem szerint rossz ezen állatokkal álmodni, mert családi czivakodást, haragot, veszekedést jelent. A mely ház táján menyét vagy görény mutatkozik, onnan hamar elhal valaki. — — — Ha beteg látja, nehezen fog „új egészségre szert tenni.”²⁷²

8. *Az evet* vagy *mókus*. Vele álmodni tűzkárt jelent. Mókusra kövel ne hajigáljon az ember, mert bosszúból éjnek idején tüzet rak az ember házára. Ha beteg ember mókust lát, hamar „lábra kerül.”²⁷³

9. *Egér* és *patkány*. Egérrel, patkánnyal álmodni kárt és veszedelmet jelent, tartja a kalotaszegi hagyomány. — — — Ha betegágyasnak mutatkozik az egér, meghal a beteg. „Szedi az egér a szalmát alula,” mondják *Jegenyén* a haldokló emberre. Ha tűzhely alatt fészkel az egér, a szakácsné étele sohase fogja az evők éhségét csillapítani. Ha a leány ujév éjjelén egér-czinczogást hall, nemsokára férjhez megy.²⁷⁴

10. *A nyúl*. Nyullal álmodni ijedtséget jelent. Ha az ember előtt az úton nyúl fut keresztül, az rosszszat jelent; nászmenetben sok „bajt a házas életben”, keresztelésnél a gyermek leendő szegénységét, temetési menetnél pedig a

halott egyik rokonának közeli halálát. Ha kaszás ember nyulat lát, szénája elromlik.²⁷⁵

11. *A ló.* Lóval álmodni örömet, férjhezmenetelt, boldogságot jelent. A ló tehát nem állott az ősz felfogás szerint rossztevő hatalom szolgálatában, kivéven a *fejér lovat*. — — — Ha idegen fejér ló a kapu előtt heverész, a házi gazda nem sokára elhal, ha csak a lóra háromszor nem köp, mondván: „A miért te jöttél, abból adok egy részecskét.” Ha a ló pedig az udvarba beszalad, azt tartják, hogy a legutóbb elhalt családtag küldte a fejér lovat valamelyik rokona után. Ez alkalommal egy seprőre annyszor kell köpni, a hány családtag van és azt a kapu elé téve, azon át kell kergetni a lovat. Ki véletlenül mulik ki, arról azt mondják: „A fejér ló meg-
rugta!”

Ha beteg ember ablaka alatt nyerit a ló, ez jó jel; mert egészségét jelent. Nászmenetnél lóval találkozni, a házaspár leendő nagy boldogságát jelenti, keresztelésnél pedig a eseesemő leendő „erejét, egészségét, hosszú életét.” *Jegenyén* szokás öreg emberre mondani: „Lóháton keresztelték, még akkor sem kopott a talpa” (Nem sokat erőltette magát, azért hosszú életű.) — — — Ha a lovak nyugtalanul legelésznek, eső, zivatar közeledik.²⁷⁶

12. *Szarvasmarha.* Nem hiában, hogy a Nagyasszony állatja, de nem is volt szerencsétlenségnek hirmondója s a vele találkoznak megrontója.

Szarvasmarha a kalotaszegi néphitben például minden irányban jó jelentőségű. Ki reggelre kelve, marhabőgést hall, aznap új hirt kap, „dolgai szaporán mennek.” Marhával találkozni, sikeres utat jelent. — — — Ha keresztelésre viszik a gyermeket és a komák szoptató tehenet látnak, gazdag lesz a gyermek. Hasonló jelentőségű a tehen, ha azzal nászmenet találkozik. Temetésnél a bőgő szarvasmarha a halott egy közeli rokonának halálát jelzi. Marhával álmodni nagy szerencsét, örömet jelent. Ha a szarvasmarha fölemelt fővel a levegőben szimatol, vagy gyakran nyalja a bőrét, zivatarra van kilátás, valamint akkor is, ha az ólban első lábával kaparja a földet. Ha nehezen lehet estve a esordát haza hajtani, állandó derült idő várható.

A bika nem dicselkedhet ezen előnyökkel. Bika bőgése beteg háza előtt, vagy ha a bika olyan házhoz dörgölődzik, a beteg halálát jelenti. A „fekete bika“ meg éppen egy jelentőségű a fehér lóval. „A fekete bika lábujjára hágott,“ „A fekete bika megdőfte,“ „A fekete bika szarvára vette“ mind annyit mond, hogy meghalt.²⁷⁷

13. *A juh.* Kedves állatja a Nagyasszonynak, hát nem jár vele veszedelem, sőt juhval álmodni, gazdag házasságot, véletlen örökséget jelent. Ha a vándor elől a juhnyáj megijedve elszalad, a kalotaszegi néphit szerint az illetőnek útjában nem léssen szerencséje; hogy ha pedig nyugodtan legelész tovább, akkor sikeres lesz az útja. Ha a nászmenet juhnyáj mellett vonul el, gazdag lesz az új pár. Beteg embernek megjön az egészsége, ha a juh nyalja. Ha mohón legelészik a juhnyáj, eső közeledik.²⁷⁸

14. *A kecske.* A néphiedelem majdnem azonosítja a juhval. Így jó jel, ha a beteg embert nyalja a kecske. Eső lesz, ha a kecskék birkóznak. Ha a kecske ide s tova szaladva, mindent megszimatol, égi háború vagy nagy hideg várható.²⁷⁹

15. *A disznó.* Régi tisztességének semmi nyoma, miután disznóval álmodni „ellenséggel való bajlakodást“ jelent. Disznóval való találkozás idegen határon a kalotaszegi néphitben rosszat jelent: betegnek halált, kereszteléskor a gyermeknek leendő szegénységét, nászmenetkor a házaspár boldogtalanságát. Ha disznó túr a kapu vagy ajtó előtt, sós vízzel kell azt leönteni, „mert valakinek a sírját ássa.“ Disznórőfögés karácsony vagy új év éjjelén rossz, terméketlen esztendőt jelent. Ha feltűnően nyihogva tér haza a disznócsorda, nem sokára eső lesz, valamint akkor is, ha nyugtalanul ide s tova szaladgál a mezőn. Ha a disznó sokáig heverész a sárban, állandó szép időt várhatni.²⁸⁰ — — —

16. *Vakond.* Vakandokkal álmodni „ellenségeskedést“ jelent. Vakondok-turás a ház közvetlen-közelében a házbeliek valamelyikének halálát jelenti (jó ilyen alkalommal annyi tüzes szentet a turásba elásni, a hány tagja van a családnak.) Ha egy éjjel sok helyt föltúrja a vakondok a földet, állandó jó időt várhatni.²⁸¹

17. *Ragadozó madár.* Ragadozó madárral álmodni „vesztéséget” jelent. Ragadozó madarat, ha az ember akkor lát, midőn „fontos járatban van,” sikertelen lesz az útja. Ha beteg ember ragadozó madarat zsákmányával odább szállani lát, köpjön ki háromszor, mert különben „utolsó ereje” is odább száll. Ha nászmenet felett ragadozó madár kiált, az új házaspár folytonos ezivódásban tölti életét. Ha nagyon magasán lebeg a ragadozó madár, állandó meleg derült időt várhatni; ha gyakran kiált, hó vagy zivatar lesz.²⁸²

18. *Bagoly.* Bagolylyal álmodni közeli rokon halálát jelenti. Ha a halálmadár a ház közelében erősen kuvikol, valaki a házból nem sokára meghal.²⁸³

A kalotaszegi néphit szerint: a ki nappal baglyot lát, az akárminő járatban van, térjen vissza, mert balszerencse éri útjában. Ha beteg közelében bagoly kiált, az illető nem sokára meghal; mert a bagoly azt kiáltja a házbelieknek: „Ki vidd (a temetőbe)!” Ha éjszaka sokat huhog a bagoly, állandó szép idő várható.²⁸⁴

19. *Csóka, holló, varju.* Csókával vagy varjuval álmodni közeli „bajt” jelent. Hollók vagy varjuk károgó körülszállongása hirdeté előre *kis Károlynak* végzetes halálát a történeti hagyományok szerint, valamint *Mátyás halálát* is. Hollók és baglyok rémületes károgása és huhogása előzi meg a *Dózsa-féle* lázadást.²⁸⁵

Utazó embernek varju vagy csóka károgása „bajt” jelent. Ha jobb felől szállnak fel e madarak, czélt ér az ember, ha bal felől szállingálnak, sikertelen az útja. Ha beteg házán károg a varju, nem épül fel egyhamar a sinlődő. Nászházon pedig a csóka vagy varju károgása azt jelenti, hogy az új házaspárnak sokat kell majd szenvednie irigyeitől. Ha nagy csapatban hangosan károgva térnek ezen madarak haza, zivataros időt várhatni. Ha karáesony táján e madarak dél felé költözvén, elhagyják rendes kerületöket, későn „tavaszodik ki az idő.”²⁸⁶

20. *A szarka.* Szarkával álmodni nagy meglepetést jelent. A ház körül forgoló szarka, vendégek érkezését jelenti. Ha beteg ember házára száll, annak nemsokára megjön az egészsége. Ha a ház körül szarkák veszekednek, családi perpatvar

várható. Ha nászmenetnél sok szarka repül fel, boldogtalan lesz a frigy; temetésnél pedig azt jelenti, hogy a falnak nemsokára ismét lesz halottja. Szép időt várhatni, ha a szarka sokat takarítja tollait.²⁸⁷

21. *A seregély* Seregélyt bármikor látni örömet jelent. Ha kora tavasszal rak fészket a seregély, szép nyarat várhatni. Ha kora reggel nagy csapatban repülnek a seregélyek, az nagy zivatar lesz.²⁸⁸

22. *A veréb.* A veréb esakis, mint időjóslo madár szerepel. Ha télen sokat csiripel, lágy idő várható. Ha ezen évszakban fészkébe szalmát stb. hord, nagy állandó hideg lesz. Ha borzasan egy helyt ül, szintén hideg idő várható. Ugyanezt mondják más ismert madarokról is, mint *a czinege, sármány, búbos-pacsirta, tengelicz, pinty* s többekről.²⁸⁹

23. *Pacsirta.* A ki tavaszkor az első pacsirtát jobb kézt felszállni látja, annak „sok öröme lesz a nyáron;” ha pedig bal kézt, sokat fog az illető sírni. Ha sokáig dalolva fenn a légben lebeg a pacsirta, állandó szép időt várhatni.²⁹⁰

24. *A feeske.* A feeske „Isten madara;” vele álmodni jó hirt, örömet jelent. A ki fészket szétrombolja, vagy egy feeskét megöl, annak „kezét átok éri,” mert a mihez fog, az nem sikerül neki mindaddig, míg a feeske teste „porrá nem lesz,” vagy ha fészket szétrombolta, míg magának új fészket nem rak.²⁹¹ Ha beteg ember szobájába repül, „meghozza annak egészségét;” ha nászházba száll, az új párnak állandó boldogságot hoz. Mikor az ember tavaszkor az első feeskét látja, emelje meg kalapját, köszönjön neki, akkor „jó dolga lesz a nyáron.” Jót jelent, ha lány vagy legény ablakára száll. Magasan repülő feeskének állandó szép időt jelentenek.²⁹²

25. *Harkály.* A mely háznak tetején harkály kopogtat, oda vagy vendég érkezik, vagy a háznép szaporodik egy taggal. „Kopogtat a harkály, gonosz vendég tovább állj!” — mondják ilyen madár láttára a gyermekek. Veres fejű harkályt nem kell bántani, mert haragjában tüzet rak a házra.²⁹³ — — — — —

26. *A kakuk.* Már volt említve, hogy a kakuk kezdetben házi állat volt és a Nagyasszony kedves szárnyasainak egyike, de száműzetésre jutott.

A ki azon évben a kakukot jobb felől hallja szólani, egészségben tölti a nyarat; a ki balfelől hallja, az beteg lesz a nyáron. A hányat szól a kakuk, midőn az ember először hallja az évben, amyi évet él még. — — —

Ha a faluba téved a kakuk, meghal valaki. Ha még késő estén is szól, állandó szép időt várhatni.²⁹⁴

27. *A galamb.* Ki útközben galambokat lát repülni, mielőbb örvedetes hirt hall. *Gerlicze* búgását hallani szintén azt jelenti. E madarakkal álmodni „kedves emberrel” való találkozást jelent. Ha feltűnő sokat turbékolnak ezen madarak, eső áll be.²⁹⁵

28. *A tyúk.* A tyúkról tudjuk, mennyire kedves állata volt a Nagyasszonynak, de nem is igen tud a néphit a tyúkra rosszat. Vele álmodni „gyarapodást” jelent.

Ha fekete tyúk lágy hójú tojást tojik, azt seprűnyéllel kell széttörni és a földbe elásni, mert ez azt jelenti, hogy a háznép valamelyike alatt „a föld meglágyult,” azaz nemso-kára meghal. Fekete tyúktollakra, melyek keresztuton hevernek, nem kell lépni, különben még az évben meghal az illető ember. Ki már rálépett, dobja a folyó vízbe és mondja: „Akkor kerülj szemem elé, ha fejejre mosott a harmat.”

Ha nászmenet fiastyúkkal találkozik, az új pár kinesben és gyermekben gazdag lesz. Ha korán elülnek a tyúkok, zivatar vagy nagy hideg lesz a következő éjjel; ha a porban fürödnek, állandó szép időt várhatni. Kakással álmodni tűzvészt vagy egyéb kárt jelent.²⁹⁶

29. *Fürj.* A hányszor az évben az első fürj egymásután szól, annyi baj éri az embert. Ha esténként sokat pitypalatyl a fürj, állandó szép idő lesz.²⁹⁷

30. *A gólya.* Gólyával álmodni hirhallást jelent. — — — Beteg ember házára szálló gólya, annak felépülését jelenti. Nászmenetnél gólyát látni, a fiatal pár állandó boldogságát jelenti. Ha két lábán áll a gólya fészkeben, zivatar közeledik; ha ágat, szalmát hord a fészkebe, szeles de derült időt várhatni.²⁹⁸

31. *Lúd.* Lúddal álmodni rossz hír közzelgését jelenti. A hová repülő lúd leszáll, oda rossz hír érkezik. Ha kereszteléskor lúddal találkozik a menet, a gyermeknek pletyka által

sokat kell életében szenvednie. A nászmenetnél hasonlóképen azonos jövőt jósol. Ha a lúd nagy lármával fürdik, eső lesz.²⁹⁹

32. *Kigyó és gyík.* Ki az évben az első kigyót vagy gyíkot látja jobb felől, annak „jó dolga“ lesz a nyáron; ha pedig bal felől pillantja meg, sokat szenvednie kell irigyeitől. — — Beteg ember körében mutatkozó kigyó vagy ha gyíkot lát, annak lassú fölépülését jelenti. Ház közelében mutatkozó ily állatot nem kell bántani, mert ezzel az ember „háza szerencsáját is bántja.“³⁰⁰

33. *Béka.* Békával álmodni kárt jelent. Ha az évben az ember az első békát szárazföldön ugrálni látja, „jó dolga lesz“ a nyáron; ha pedig vízben uszkál, bizony „vizzé válik a jó dolga,“ vagyis kárt szenved. Békát a ház tájékáról el kell űzni, mert ez irigy embert jelent. Ha hangosan és sokáig kurutyolnak a békák, állandó szép idő lesz.³⁰¹

34. *Hal.* Hallal álmodni „gyors előmenetelt, váratlan szerencsét“ jelent. — — — — —

Szeretet ad még a kalotaszegi néplít a *hangyáknak, kőrishogárnak, méhnek, darázsnek, a póknak és pillangóknak,* melyeknek egyike és másika későbbi tárgyalásunkba is fölmerül még.

ROSSZAK.

XXVII. Akik jók is, rosszak is.

Miért van, hogy jók és rosszak egy személyben? Óriások a vogni hagyományban. Finn óriások a mondában és Kalevalában. Kozma Ferencz mythologus a székely néphit óriásairól. Meséink óriásai. Lakásai. Bábolna, az óriások királya. Kutyafejű meselbeli óriás. Bűvös erejük és varázsos szereik. Jó és rossz tulajdonságaik. A mondák óriásai.

A rossz elvét már vitattuk, e helyütt immár a mythologiai példákon a sor. Az előbbiekből azonban nyilvánvaló az is, hogy több oknál fogva bajos, sőt lehetetlen az őshitregék jó és rossz személyei közt megvonni az elválasztó határvonalat. Teljes elkülönzést nem ismert az őshit, mely a természet cultusa lévén, a jó és rossz fogalmában sem emelkedhetett a babonás tisztelettel környezett *elementum*-oknak föléje. Jóformán minden természeti tüneményt *személyesített*, de erkölcsi lényekké még a főbb istenek is alig domborúlnak ki. A classikus ókor istenei a *fátum* rabjai; nálunk a *ráolvasásokban* nyilvánuló „bűvölési igék” helyettesítik az erkölcsi fensőbb szükségletet. De hogyan? A több mint halandót az ember nem esupán kéréssel állandóan zaklatja, hanem egyszersmind a szavak hatalmával engedelmes szófogadóvá is teheti.

A példákra későbbben kerül rá a sor.

Megvolt az ősvallásban is a jók és rosszak külön birodalma; de a kettőt *erkölcsi határvonal* nem különítette el egymástól. Maradt tehát egymásba olvadt *semleges terület* is fön, melynek lakói a jókról átmenetelt alkotnak a rosszakhoz. Ezek esoportositását kísérlem meg e helyütt, külön-külön ezekben sorolván el mindenikök regemaradványát. A kiket e hadéleire kell állitanunk, azok maguk a mesés *óriások*.

1. Az *óriások* mythoszi magyar adatainak legrégebbike

maga az *óriás*-név, melynek értelmezésénél nyelvtudásaink közt kevés az egyetértés.³⁰²

Az óriások különben mások a velünk rokon népek hitregéi és mások a nép élő hagyományai szerint, miként erről a kettőnek rövid egybevetéséből is meggyőződhetünk.

A legrégebbi mythologiai nyomokat az óriások tekintetében is a *vogutoknál* kell keresnünk s annak tolmácsolásáért a nagy emlékéű Hunfalyhoz fordulnunk.

Vogul nevezet szerint „erdőben, folyóban lakó fejedelmek“ valának, „*víz színű, erdő színű*“ fejedelmek. Hetet, kik egymásnak atyafiai voltak, különösen emleget a vogul hagyomány, mint „*hét mamutot legyőző*“ fejedelmeket, vagy oly nagyokat, hogy *csizmájok* hat-hét öreg vad bőrből került ki. Sokan voltak. „*Erejük mind egyetlen volt,*“ egynek sem volt alább való ereje. Azért imádkozának Taromhoz: „Mikép hagyod meg, hogy éljünk? együtt élnünk, vagy külön élnünk akarod-e? Mi együtt élni nem tudunk.“ — Tarom meghagyá nekik, „*hogy vidékek szerint külön éljenek.*“

Ha két óriás egymással találkozott, meg kellett egymással küzdeniök és nem volt szabad elodáznioik az élethalál-tusát. Az, a melyik mégis kikerülni akarta, elváltoztatta magát, ha az, akkor a bővülő „*térning*-énekeket énekli vala.“ Rendszerint madárrá változnak, mit hogy megtehessenek, a bizonyos madárbőrt, melynek otthonjukban a szögen van a helye, kimenetelökkor mindig felöltik.

Óriási törvény szerint: két óriás megmérkőzése az egyik halálával végződheték csupán. A melyik ereje fogyott, az még kővé válhatott s abban él folyvást; a ki azt sem tehette, az ember-alakban meghalt és teste elrothadott. Az tehát semmi tiszteletben sem részesül; de a kővé vált óriás kő-alakja *szent, sérthetetlen*. Ahhoz „se ember nem nyúl, se nő nem nyúl.“³⁰³

A *finn* hitregés hagyományok, hogy úgy mondjam már nem oly hű tolmácsai a naivságánál fogva ősinek vett vogul fölfogásnak; hanem azért hivatottaknak látszanak arra, hogy rájok az óriásokat illető faji hiedelem tekintetében is mint hiteles tanukra hivatkozassunk.

A helyhez kötött mondák a helyi különbség szerint

változnak; de a nép szívósan kitartó: az ős felfogás alakjaival népesíti be új hazájának a régire emlékeztető halmait és magában álló hegyeit.

Nem tarthatni különösnek, hogy a finn néphagyományban is magában álló szírtekhez, vagy kőhalmazokhoz kötvék a nemzeti *óriás*-mondák, sőt ott az „ezer tő” kis országában alig van patak, tó, szikla, kősoportozat, melyhez a *Kaleva*-fiak (óriások) emléke ne fűződnék. Nem esoda, a finn a maga földjét régibb hazájának vallhatja, mint mi a mienket.

Az olvasót nem terhelem azzal, hogy a *Kaleva*-fiak versenyzésének ember-magasságnyi emlék-szıklájával beszámoljak; hogy pihenőül kiszemelt helyét a mocsár közepette mily könnyű szerrel alakította *dombos helylyé*, vagy pedig hogy hol is történt az, midőn az alvó körül a varázsló leány egyik és másik oldalról is patakot zúdit, ő meg kövekkel, melyeket a barlangba szór, teszi ártalmatlanná a zuhatag kitörését.³⁰⁴

Hogy az északi atyafiak milyen véleményben voltak a közös mythologia óriásairól, talán az *eszth*-monda a többi között még a legélelénkebben föltünteti a Kalev sírjáról hagyományoszerű elbeszélésében: *Kaleva*, a tengeren és szárazon egyiránt hatalmas uralkodó meghalt. (Tehát ő már *tengermelléki óriás*, sőt ennél kevesebb: uralkodó volt.) Felesége úgy megsiratá, hogy könyeiből *a felső revali tó gyűlt* (ez már óriási tulajdonság nyilvánulása). Sírt ása neki önkezeivel, arra síremlékül köveket hordott s ezen hely (Tallina a Reval mellett való több mértföldnyi sziklás part) *Kalev sírjának* nevezetik.³⁰⁵

A finn hagyomány sem méri kisebb mértékkel az óriásokat, mint a vogul. A *Kalevalá*-nak a tengerből kikerekedett óriása: az érig ér, szakála térdéig nyúlik, haja a sarkát veri, öles távolságban állnak egymástól szemei, lábai.³⁰⁶ A finn monda szerint is kötőjébe szedi az óriáslány a szántó embert lovastúl ekéstül s anyjától tudakolja, hogy mik lehetnek a kis esodabogarak.³⁰⁷

A finnek főnmaradt hőskölteménye maga sem egyéb, mint az óriások korának diésérete s a hazai óriásfiaknak magános vagy közös megmérkőzése a sötétség hazájának,

Pohjolá nak, az emberevő *Sariolá*-nak és az ellenséges *Tarjá*-nak (*Laphon*) óriásaival.³⁰⁸

Hazánkban az óriásokról a legtöbb néphagyomány Erdélyben s jelesen a *székelységben* tartotta fön magát. Ezen népelem mythologiai hagyományainak összegyűjtése és méltatása körül *Kozma Ferencz* jeles mythologosunk nem kis mértékben érdemesíté magát.³⁰⁹ Méltó munka és fáradság, miután e népet s annak bérezes hazáját a másutt meg nem található történet-mythologiai adatok páratlan kútfejenék tartjuk, melyből e tárgyban is elég bőven meritettünk.

Hogy az óriások *istenfiak*, *kis-istenek* voltak volt, annak nálunk semmi nyoma; már egészen elmosódva áll hagyományunkban a származásuk. A mesék *boszorkány gyermekeinek* tudják őket.

A magyar hagyomány is mértéken túl valónak mondja nagyságukat, de leírásában már hiányzanak a mythoszi vonások.

Erdélyben a Nyikó mellett fekvő Kadicsavár óriásairól például azt tartja *Kozma* szerint a helybeli néphit, hogy midőn Gyulafejérváron az első harangozták, borotválkoztak, a második harangszóra öltöztek és a harmadikra már ott voltak a templomban. Mennyivel jellemzőbb ennél a finn-rege az Abó mellett való tengerparti nagy szikláról! Midőn Kalevafi meghallja, hogy keresztény egyházat építenek, a nagy sziklával akarta összzetörni; de kijátszódott. Bizonyos keresztény rongyos lábbelieket rakott egy zsákba s elébe menvén, midőn kérdezné: messze van-e még a hely? felelé, hogy lábbelijét onnéjtövet nyötte el. Erre Kalevafi mérgesen dobta el magától a szirtet.³¹⁰

Ha tüzet rak, akkorra tűz van, mintha éppen egy ház égne, a lángja majdnem az eget éri.

De még ez semmi se, tud a mese az óriásról még különb dolgot is. A tűz körül fekszik, úgymond, egy szörnyű nagy óriás, de akkora, hogy a teste egészen körülkerekítette a tüzet, a fejét a lábára fektette, s úgy aludott. Gondolkodott a legény, vajjon most mit esináljon? Ha az óriáson kívül fekszik le, megfázik; ha belül fekszik le, észreveszi az óriás

és megöli. (Ime! a hagyomány a rosszat is föltételezi róla.) Ő bizony fogta magát s belebújt az óriás köntösének ujjába. Ott szépen elaludt s reggelig meg sem mocczant. Felébred reggel az óriás, felkápászkodik, egy kiesít megbillenti az ujjasát s hát egy gyerek esik ki a köntöse ujjából. Az óriásnak, mondja a mese, gyermek volt a legény.

A finn mondákban és a voguloknál: óriáskövek vagy alakot mutató kőbálványok az ősz előkor eme hatalmasainak emlékei. Nálunk Erdélyben csak sarkuk (*óriás sarka*) s ökle s talpa láthatók a szirtekben.³¹¹

Az óriás, ha „Jónézó,” az égig érő sugár-hegy tetejéről látja az egész világot; ha „Jófutó,” mindjárt a világ szélén van; ha „Nagyehető,” kevés neki egy sült ökör; ha „Nagyiható” a maga roppant edényével az Olt folyót meríti ki; „Nagyfázó” még az égő kazalfa tetején is didereg.

Mindezekben nem látszik eredeti mythologiai vonás, de úgy kell lennie, hogy a népmesék ezen nagyításban még mindig az őshagyomány másolói, tehát közvetve mégis az ősfelfogás jelentkezik bennök. Meséink óriásainak legtöbbszörénél könnyű még észrevennünk a hitregék korának maradványait, az óriási testi és lelki tulajdonságokat.

Az óriás kisebb útra gyalog megy, a nagyobb, beszélő tátos lovon teszi meg. Hazánk bérezes részén majdnem minden határban van *óriások* „útja,” „kútja,” „sirja,” „vára” vagy más egyéb emléke. Harmincz óriás-vár van Kozma tudósunk szerint magában a székely földön. (*Udvarhely megyében*) Kadács vára, a zsákodi várhegy, *Óriások vára* II.-Karácsanfalván, Kustály vára a Rikában, s az ide közel fekvő a.-rákosi Tepej (*Csikszéken*) a szentgyörgyi *Óriás-hegy*, az *Óriásvár* Osiesóváron, a esikrákosi Pogányvár, a sz.-domonkosi Vár-sarka és Egyesekő az *óriások sziklapadjával és asztalával*, Bálványosvár. (*Háromszéken*) a zaláni várhegy, *Óriások vára* a bodoki tetőn, Hereczvára Oltszemen, Bálványos és Tórja-vára, a lemhényi Várerősse, Várbérez N.-Patakon, Szaesva vára, az eresztevényi *Óriás*, a liznyói Várbérez, a besenyői Csente, Ikavár. (*Marosszákon*) a esokfalvi Várdomb, az erdő-sz.-györgyi Várhegy, a somosdi *Óriáshegy*, az *óriások hat halma* Magyaróson és a görgényi vár.

A vogul mondák *földvárakban* lakatják az óriásokat, népmeséink pedig *hatemeletes gyémánt-kastélyban* vagy *sarkon forgó aranyvárban* a helyi mondák ellenben a magas hegyeket és kősziklákat mutatják az óriások sajátkezűleg készített várainak, lakóhelyök maradványának.

Kozma Ferencz szerint e lakásaikat akkor hagyták oda az óriások, mikor a „tartomány az embereknek íteltetett,” vagy „midőn a *mostani* emberek származni kezdettek.” Erme népies fölfogás sokban megegyez a vogul mondával, mely szerint a földnek első lakói óriások voltak és csak ezek után következék az ember. „Eleintén Isten az órjás-népet teremté, a merre csak vidék van, mindenütt. Azután éhnek. Megint másfélék lőnek s azután lőnek az emberek.” Az emberek már szántották a völgyeket és síkokat, mikor az óriások még hegyi váraiknak voltak urai. Így történhetett, hogy az óriás leánya barangolása közben szántóvető emberre bukkant, s azt ekéjével s jószágával ölébe szedhette, hogy talált esodabogarait atyjának megmutassa. De ők a világ elül elzárkoztak s váraikba is saját maguk építette külön utakon jártak föl a rengeteg erdőségekből, melyeket sok esetben az ördögökkel vagy szolgálatukban álló *büvös kukusokkal* építtetnek. Ily „vár utjai” voltak a *Honárka* és *Attila útja* a bodzai szoros közelében, *Kakashorozda* és *Ördögborozda*, a melyek a persányi hegységből a Rika lánczolatán át az almási barlang felé nyúlnak (*Kozma Ferencz*).

Kozma ismeri a székelyországi óriások királyát is, mely nevet nem ok nélkül az isten-szó helyett állónak mondja. *Bábolna* óriás király a többi óriásokat nagy *aranyharangokkal* szokta gyűlésre hívni, mely harangokat halála közeledtével a vár kútjába temetvén, azok ünnepnapokon ma is úgy zúgnak, hogy reng belé a hegy.³¹²

A mesében még most is áll az *óriások országa*.³¹³ a helyi mondák azonban rég letűntnek állítják azt. A finn óriások még *kőkorszakiak*, a miénk már jobbára a *rézkor-szakban* mozog.

Mondáink szerint az óriások dinaszták, családdal bíró *vár-urak* valának, meséink ellenben beszélnek közrendű

(paraszt) óriásokról, kik a meselőssel megmérkőzés nélkül, vagy annak utána szövetséget kötnek és társaságába lépnek.

„*Katyafejű*“ népmeséink egyik óriása, mert volt olyan erős, miként a „Mirkó királyfi“ esetéből tudjuk, hogy negyven mértföldről dobta haza negyven mázsás buzogányát, mely úgy suppan le a vár-udvar közepébe, hogy kifeeskenedett a víz utána. Ezen *Katyafejű*-ről tudjuk egyszersmind, hogy oly roppant kiterjedésű tartományai voltak a világtájékok minden irányában, hogy azok beutazására títos lóra volt szüksége.

Ennek ellenében óriás-fajbeli parasztnak, közembereknek látszanak meséink következő esodás alakjai: a „*fanyűrő*“, „*kőmorzsoló*“ (másutt: *kőgyűrő*) „*hegytoló*“ (másutt: *hegyhengergető* vagy *hegytámogató*) és a *vasgyűrő*. Ezek legyőzve vagy jószándékkal ajánlkozva lesznek a meselős bajtársaivá és jutnak egymást kiegészítve ezélhoz.

Az óriásokban csakúgy ünneplé az ősi felfogás a *nagyság és erő* regés és félelmes alakjait, mint a tündérekben az *ígéző szépséget*.

A néphit nem elégszik meg az óriások nagy testi erejével, hanem ezen felül még *bűvös erőt*, hogy úgy mondjam erő fölött való erőt is tulajdonít nekik. És ez avatja őket mythologiai alakokká szemben a vasgyűrőkkel és kőmorzsolókkal, kik a nyers erőn kívül egyébbel nem rendelkeznek.

Az óriás az elrejtőzött meselőst „*Ádám-bűz*“³¹⁴-ről, emberszagáról rendszeren felismeri; 40 mértföldről megmondja, hogy ki dobta vissza az ő buzogányát. A hatszáz év múlva bekövetkező eseményt megálmodja. Ismeri a tündérek bűvös játékait, varázs-szerét, meghódításuk módját, miként ezt tündér Erzsébetnél láttuk. Bir földrajzi ismerettel messzefekvő országok- és világtájokról. Szolgálatba menőknek tanácsot tud adni: mely királyi udvarban lesz jó dolguk stb.

Könnyű az óriásnak várakat építeni, országokat hódoltatni és a tengerek kieneset összehalmazni,³¹⁴ mert mindezek végbevételére meg van a maga *bűvös lénye, állata és szerszáma* a székely mesék szerint, mint a *fekete törpék* (a „szereesen óriások“ szolgálatában) a *títos ló*, mely egyszersmind tanács-

adója is; a *rézhuszójány*, mely félelmes közeledésének előhírnöke; a *büvös-kard*, mely Mirkó királyfi, Mezei vitéz és Kutyafejű ezen rudaszerű varázsparancsára: „*kard! ki hüvelyből!*“ magától verekszik a levegőben ellenfele fegyverével mindkettőjük feje fölött, oly erővel, hogy eseng belé a hely s úgy szórja a szikrát, hogy tűz borítja el körülöttök a földet; s végre a *büvös erő*. A Mirkó királyfi meséjében: a kastély *hetedik pinczejében* a peccáteleetlen hordóban tartott erő. Ezt a királyfinak eláruló óriás leány *erős bor*-nak nevezi, melyből Mirkónak egy *ezüstpalacz*-kot kell megtöltenie, s azt dugó nélkül a nyakába akasztván, mikor ereje hanyatlak, abba a kis ujját belemártania s olykor innia is belőle. Minden csepp mindkét esetben *ötezer ember erejét* kölcsönzi neki. Mirkót ezen büvös erő segíti a félelmes ellenfél fölött diadalra. *Az óriás büvös fegyver nélkül nem ejthető el.*

Meséink tudnak *büvös szerszámokról* (*rézgyűrű, rozsdás lakat* stb) melyek birtokosa egy vagy két óriás fölött rendelkezik, a kik kívánságára megjelennek, és „*gazdájok*“-nak minden szeszélyes kívánságát egy pillanat alatt teljesítik.³¹⁵ Miután azonban az óriásokban a *szertelen ugyanak személysítése* és *mítoszi mérete* nyilatkozik és kiegészítő része a *nehézkesség* és *lassúság*, — ezen mesékben már nyilvánvaló a hagyomány túltengése.

Az óriások elég hatalmasak voltak tehát arra, hogy *jót-rosszat* mivelhessenek. S vajjon csakugyan e tekintetben kettős hajlandóságot tulajdonított volna nekik az űs felfogás? A hagyomány szerint: igen.

Az óriásokról *sok jót* mondanak a mondák és mesék.

Jó családapák. Leányaik a mesében tündérek vagy királyleányok. Az óriás apának különös kedve telik leányában. Kedveért, örömeire minden kigondolhatót megtesz házában és háza tájékán,³¹⁶ hogy az ölesnél sokkal magasabb „*kis lyánynak*“ kedve teljék: fényes palotáját ezifra aranyos butorzzattal ékesíti, szolgálatára nagy személyzetet tart, és ha akar, kocsiban tehet kirándulást.

Ez különben már toldalék óriásaink körülírásánál. A szép óriás leányok más adatok szerint gyalog járnak, mert nem is igen van sietős útjuk és ha van, akkor mint tündé-

rek tudják a módját, hogy a sebes gondolat sebességével utazzanak.

Gyalogjártában talál rá az óriás leánya a szántóvető emberre, a kit mindenestül fölszedve, mutatóban haza viszen.

Az óriás *nem ember-gyűlölő*. Meséink legalább akárcánya esetet említenek, mikor a hozzájuk bizodalommal közeledő emberfiát kegyelmökbe fogadják s annak szerencséje megvetésében *tanácsesal* úgy, mint *tettel* közreműködnek sok odaadással. A „*Tündér Erzsébet*”-mesében előforduló óriás nem csupán fiává fogadja a szerencse-próbára indult szolgálégényt, hanem ki is házasítja s boldogulásának akadályait ő hártja el. „*Szép Pulkó*”-t nagyokat lépő óriás barátja a maga vállain viszi szolgálatba a királyhoz, hol rá nagy küzdelmek árán uraság vár.⁴¹⁷

Valami, az annyiszor szóba hozott óriás leány esete is, ki az ő, mezőn talált „*csodabogarait*” a szántó embert az ekével és vonó állatával kötőjéből atyja (a finn monda szerint: *anyja*) elé kirakva, ez parancsolólag mondja: „vidd vissza!” Az indokolás, hogy: „mert azoknak haragja pusztulásunkat okozhatná, . . . mert ők lesznek a mi utódaink,” — ősi vonást nem igen tartalmaz.³¹⁸

Szóval a mesék hagyománya részben úgy állítja elénk az óriásokat, mint nemes szívű hatalmas lényeket, kiket a bizodalmas „*apám uram*” megszólítással nagylelkűségre lehet kelteni s a szokásos mesei szólásnak: „Köszönd, hogy apádnak szólítál, mert ha nem, egészen bényellek vala,” elmorgása után kész köztök a barátság.

Vajjon ez-e az ősz felfogás óriása, avagy az, a kinek vérengzésekben telik a kedve, országokat hódoltat, s ha győz, meggyilkolja ellenfelét?

Annyi áll, hogy az óriásokról *rosszat* is tud a néphagyomány. Így még a jóindulatú óriás is azon kezdi: köszönd, hogy apádnak szólítál: mert ha nem, egészen bényellek vala. Nem minden szerencsepróbálón esik meg az óriás szive, hanem csak ha a mesehős jó kedvében találja, vagy ha valaki megkérleli. Ha el van bujtatva, „*ember-büzéröl*” mindjárt megtudja. A kegyetlenségig vérengzők, mire elég a *Rózsavitéz* bizonyága, kit három ízben gyilkoltak meg és

vagdaltak darabokra s negyedszer is megtették volna, ha Rózsa vitéz fölőjük nem kerekedik.³¹⁹

A mondák csak rosszat regélnék róluk. A finn Kalevafi sziklával akarja az új vallás egyházát eltörölni. A mondák kősziklái egytől-egyig gonoszság és égbekiáltó bűnök következtében lettek óriás emberekből és asszonyokból kővé.

Szóval: volt az óriásokban jó is, rossz is.

2. Hegyi és erdei szeszélyes szellemek.

A Törpék kettős jellemvonása. Kölsönöztek-e vagy mythológiánknak eredeti alakjai. Jőszivűség és nagy erő jellemzi őket. A Bányarémek meghonosodott hitregés alakok. A bányaszellem mogorva természetű. Jőindulata és bosszuállásának mondái. A Kópék. Földalatti országuk. Idézések és segítségadásuk népies mondái. Ijesztgetők. A lidérc szláv eredetű. A lidérszerzésnek módjai a néphitben. Alakjai. Tartásának és elvesztésének nehéz volta.

Az óriások emlékei leginkább a hegyekhez kötvek. Az óriások kipusztultak, de a hegyek azért nincsenek a nép képzeletében hitregés alakok nélkül. Ilyenek:

a) a *Törpék*. A Törpék mindenben különböznek az óriásoktól s azokkal a legszélsőbb ellentétben állanak a testalkaton kívül is. Szintén távol laknak az emberektől, de nem hegyormokon, hanem földalatt való barlangokban, vagy óriás fák oduiban. Mozgékonyak és a ravaszságig ügyesek és bűvös szereiknél fogva nehezen legyőzhetőek. Nem oly visszavonultak, mint az óriások; az emberekkel való érintkezésüket sokszor *incselkedés* (minek rendszeren ők adják meg az árát), sokszor *jóakarát* jellemzi.

Kérdés, hogy *eredeti hitregés alakok-e vagy kölsönöztek?* A finn hagyományra bajos e részben hivatkozni, mivel a skandináv mythológiától könnyen kölsönözhetett Törpéket.

Meséink „*Babszem*,“ „*Borsszem*,“ „*Mákszem*“ stb. hősei arra vallanak, hogy talán eredeti alakoknak is vehetőek. A nép ma is hiszen a *Törpék*-ben és a többi között Szigetvárt *Mátyás Lajos* értesülése szerint az a felfogás, hogy: a Törpék apró emberkéek. A férfiak feketék és nagy szakáluk van. A nők hófejérek és nagyhajúak. A törpének egy-egy kezén hat ujj vagyon. Sohasem fáznak, pedig a férfiak csak nad-

rágot, a nők csak szoknyát viselnek. A férfiak karján, mintegy a húsba benőve, tündöklök egy nagy gyémánt-karperecz. *A törpéknek van a legjobb szivök.* Maguk ássák a nemes érezekeket és maguk csinálják a pénzt. Királyuk fél-lábbal kisebb a többieknél.³²⁰

Kérdés, hogy a Törpékben mutatkozik-e az a *használni és ártani* egyiránt kész hajlam, melyet náluk föltételezünk? Meséink e kérdésre igennel felelnek; az más kérdés, hogy minden egyes esetben az ős felfogásnak tolmácsai-e?

„Gyöngyvirág Palkó” meséjében a „hét rőfös szakálú” törpe ad tanácsot a királyfinak a gyémánt gyöngyvirág megőrzése tárgyában. A regék között a „Rege-gyöngyök” irójánál találjuk a földalatti kis országot és apró népeit a legélenkében, állítólag erdélyi helyi monda alapján leírva.

„Fadöntő” meséje szerint király-kisasszonyokat rabolnak, s egyikök *Vasgyúrónak* a hátán terít magának asztalt és megesi a három óriás embernek készült húsos kását. *Heggyforgatóval* hasonló történik; de már *Fadöntővel* nem bír a Törpe. Ez elveszíti hosszú szakálát és vele nagy erejét.³²¹

Nem egy mesében eléjön a „*bak-arasznyi*” ember, ki a hármass üveghegy aljában lakik, ki országa-háborgatóin úgy áll bosszút, hogy keresztül hajtingálja őket az üveghegyeken, melyeken különben nem tudtak volna átmenni.

Deésen határozottan rossz indulatúaknak tartják őket. A föld alatt kiesi emberek laknak, a kiknek csak akkora kalapjuk van, mint a gyüszű, mondják. Éjszaka feljárnak, nappal alusznak. A ki közéjük kerül, az többé nem jön föl.³²²

Sok okunk van azt mondani, hogy a Törpék a magyar mythológián kívül álló alakok, *nevetlen Babszem Jankók*, *Kökény-Matyók* stb., vagy a mennyiben mégis hitregés vonásokkal bírnak, a német mythológiától kölcsönvett alakok.³²³

A mennyiben azonban magukat kiadják, *jóknak és rosszszaknak* mutatkoznak egy személyben.

b) A *Bányarém*. *Versényi György* szerint erősen valószínű, hogy a *bányarém* idegen eredetű s a német bányászok hozták be. De bárhonnan valók, meghonosodtak hegyeink között s ninesen bányavidék, hol ismert és emlegetett ne lenne a *bányarém*, *bányi pásztor*, *birgej* (Berggeist.) kitől várja a bányász

szerencsésjét, a bányász-legény a sok kincset, szép feleséget, a bányász-leány a szép vőlegényt, aranyos kincses ládát, gyémántos pártát. Benne remegi a babonás bányász-nép, sorsa igazságos, néha szeszélyes intőzőjét, és tiszteli elnyomója és sanyargatója megbosszulóját.

A bányarémek hagyományainak gyűjtése körül Ipolyi után leginkább *Versényi György* tudor érdemesíté magát.³²⁴

A mi a bányarém alakját és öltözetét illeti, a bányarém vörös nadrágba és kabátba öltözött kis ember, fején kis vörös sapkát visel (*Körmöcz*) „Szakállas kis ember, vörös nadrágot és fejr kabátot visel, a lábán esizma, fejét zöld bányász-sapka fedi, kezében bányaméceset tart” (*Felsőbánya, Gölnicz.*) A esizmája aranyos, könnyen kúszik a sziklákon (*Szepes-Remete.*) „Hosszú bajjuszú kis ember, bő gatyában, fején bányász-főveggel” (*Mármaros*) A buesum-i bányarém Versényi tudor értesülése szerint nem mindig a maga alakjában jelenik meg, hanem hol hosszú asszony, hol ősz ember, bagoly, denevér, ló, kutya alakjában, néha fekete ember alakjában.³²⁵

A bányarém *mogorva természetű*. Nem szereti, miként Versényi írja, ha a bányában káromkodnak, különösen pedig ha fütyülnek. De dalolni szabad, azt szereti.

A hagyomány miben sem biztosabb, mint abban, hogy a bányarémek a *jóindulatra* és *bosszúállásra* egyiránt hajlandók.³²⁶

Néhány idézet talán váltig elegendő lesz ezen állítás bizonyítására.

Gyermekkoromban nagyon sok szépet hallottam a bányarém jóindulatáról. *Felsőbányai* néphit szerint figyelmezteti a bányászt a bekövetkezendő bajokra. És *Versényi* jegyzetei szerint így van ez másutt is:

Gölniczen mondják, hogy néha a munkába menő bányász a tárna szájánál egy kis, hosszú szakállú sovány embert lát ülve. Ez halál vagy nagy szerencsetlenség előjele.³²⁷ *Körmöczön* mondják, hogy egyszer a bányában nagy roppanás hallatszott, de semmi baj nem történt. A bányarém bajjósolata volt ez. Másnap egy bányász meghalt. Ily haláljelző az is, ha a pihenő zúzóokban a zúzóvasat láthatatlan kéz felemeli s aztán újra

lezuhan. *Deésaknán* meg a bányá nagy veszedelem előtt sóhajt.

A bányászok nagyon sok esetet tudnak, hogy a szegény, de szorgalmas bányászt *jelek* (leginkább belülről hallatszó *kopogás*, vagy feléje való *intés*) által gazdag érre vezetí és gazdaggá teszi. Ellenben a bányászok közös hagyományával ellentétesnek látszik a föltevés, mintha a bányarémek esupán gonosz szeszélyből elkövetnék azt, hogy a munkásokat gátolják, lámpásaikat eloltsák, szerszámaikat hasznavehetetlenekké tegyék, a bányauregeket elsülyeszszék, vízzel eláraszzák.³²⁸

Oknak kell lemi, hogy a bányarémek megharagudjanak, hanem akkor azután elpusztítják törvényök áthágóját és ha ezek többen vannak, ninesen tekintet még az igazakra sem.

Igy a *selmezi* (Pachterstollen)-akna nem fizet azóta, mióta a hegyi szellemeket részegeskedésökkel és tiszteletlenségökkel távozásra kényszerítették az egykori bányászok. Igy fogyatkozott meg ottan a Mihály-akna áldásos volta is *Ipolyi* adata szerint.

Breznóbánya arany- s ezüst gazdagságának az vetett véget, hogy a bányarém feleségét a bányászok megölték.³²⁹ *Versényi* így hallotta az esetet:

Breznóbánya nyugati oldalán van egy völgy, melyben gazdag arany- és ezüsbányák voltak. Ma a völgy legnagyobb része moesaras s Braniszkó-nak hívják. Hajdan azonban nem ilyen volt, hanem szép, kies és sok munkás dolgozott a hegyekben. Akkor annyi volt az arany, hogy nem is kellett ásni, hanem egyszerűen letördelték a kiálló, lelógó nagy csapokat. Ez időben a bányászok hetenkint dolgoztak egy huzamban a bányában s eleséget is vitték magukkal, mit rendesen egy-egy szögletben helyeztek el. Azonban többször megtörtént, hogy valaki kenyéroket megette s éhen kellett tovább dolgozniok. Egyszer hát lesbe állottak, hogy a tolvajt kézre kerítsék. Jött is félig meztelen asszony, kit haragjokban agyon ütöttek. Pedig az a bányarém felesége volt. Olyan nagy emlői voltak, hogy a balt a jobb, a jobbat a bal

vállára vetve, kis vörös nadrágos, vörös sapkás gyermekei utána szaladgáltak s úgy szoptak. Ősz-szakálú férjét is többször látták a bányászok, ki jobb kezében arany-esákányt szokott hordani. Amint az asszonyt agyonverték, eltemették egy sötét helyen. Az öreg bányarém sokáig kereste kedves feleségét. Harmadnapra, mikor a bányászok újra munkához fogtak, az arany mindinkább fogyni kezdett, míg utóljára egészen kiveszett. Ekkor nagy zörgés támadt, a bánya falai összeroskadtak, s valamennyi bányász odaveszett. Ezen a helyen aztán mocsarak keletkeztek s fölöttök vörös lángok lobognak. A lobogó lángok után futók mind a vízbe fulnak. Így mentek semmire a híres aranybányák, azóta hiába keresnek aranyat. A völgy félelmissé lett, mert még évekig hallatszott az öreg bányarém sirása, amint a föld alul kiabálja: Ruma! Ruma! hol vagy? gyermekeid sírnak!³³⁰

Másik esetet is említ *Versényi tudor* :

Van Körmöczön egy akna, a melyben hajdan nagyon sok arany volt. Egyszer egy munkás lemn dolgozott. A többiek már haza mentek, de ő nem akart felhagyni a munkával, mert dús aranyérre talált. Felment s két lámpát, egy új esákányt s egy korsó vizet hozott magával. Tovább dolgozott. A munkában nagyon szomjazott s már csak kevés vize volt a korsóban. Mögötte egy *kis, fekete nadrágos, vörös kabátos ember* jelent meg, fején nagy báránybőr sapkával, *balkezeben aranyméceset, jobbában ezüst kalapácsot* tartott. Kérte, hogy adjon egy kis vizet. A munkás nem akart, mert neki is kevés van. Hiába ismételte kérését a kis ember háromszor s hiába fenyegetőzött, hogy ha majd ő látja el a munkásokat vízzel, nem lesz benne köszönet. A bányász még kinevette. Alig tesz pár esákányütést a sziklára, hátranéz, de már a kis ember eltűnt. Mire aztán visszafordult munkájához, az aranyér már eltűnt. Hiába fáradozott, nem akadt többé rá. Búsán kifelé indult. Sajátságos nesz ütötte meg fülét, a minőt öreg bányász létére még soha sem hallott. Mindenfelől csöpögött a víz. Ettől fogva tele van az akna vízzel, a mely akadályozza a bányászkodást.³³¹

A bányarének jóindulata vezetett nem egy bánya nyomára (*Kapnik*, nagybányái *Kereszthegy*): az elpusztultakat majd mind nagy haragjokban roskasztották össze. Az eltemetett bányászok véréből sok helyütt még most is folyik a *vörös víz*.

c) A *Kópé-k* (magyar: *kobold-ok*). A finn mythológiában sem hiányzik ugyan *Kööpeli*-név alatt, hanem már *Castrén* észrevette, hogy a *Kópé* mythologikus nevünkkel egyenértékűnek látszó finn *Kööpeli* a germán Koboldnak finn alakja. *Kálmány Lajos* jó nevű mythologusunk meg a magyar *Kópét* szintén a német kobolddal azonosítja a hitregei hasonlóságnál fogva.³³² Hanem ugyan ő úgy vélekedik, hogy a *Kópé* szót nem e hazában szereztük, miben őt támogatják némileg a finn, lapp és török hasonlóságok.³³³

Ha a magyar *Kópé* azonos a finn *Kööpeli*vel, akkor mythologiai vonatkozásban is egyezni kell a kettőnek. A finn mythologusok az ő *Kópé*ikat majd *erdei kísértet*-nek, majd oly *lélek*-nek tartják, a ki a házakban, régi várakban és temetőkben tartózkodik. (C'étaient un fantôme, qui ne cherchait, qu'à faire du mal, et qui se montrait dans les lieux où les morts étaient enterrés.)

A *Kópék* a magyar hagyomány szerint is első tekintetre rossz színben tűnnek föl, mert *ijesztenek*.

A *Kópékról* *Kálmány* a következőket mondja:

A *Kópék* külön országgal birnak, mely a föld alatt van és mint a katonáknak van vezérek, a többiek ennek katonái.³³⁴

Máskor nem bot, hanem *kés* a fegyverök, melylyel zavarják a gyermeket. Kinézésre sokban hasonlatos a bányarémmel. „Vörös nadrága van neki, mög fekete kabáttya, nagy bajuszsa mög nagy szakálla, két arasz az egész. Szügetön mán veszeköttek is vele. A *Kópé* az egyik lábára sánta, az óra másfelé áll (nem egyenesen), szöme fél lik mint a maeskának; akkora körmei vannak, mint más embernek az ujjai, keze feje mint egy nagy kalap,“ mondják róla a *szőregiek*.

Ha „feljön,“ *sót* és *kenyeret* kér (ezzel szokott *rontani* is). A gyermekek méltán félnek tőle, mert azonkívül, hogy a kinézésében semmi megnyerő ninesen és „nagy késsel“

jár, még zörög és esörömpöl s a mi földlog: a kít megfog, elviszi, még a kutya-kölyköt sem veti meg. A eszinája orrával nyit magának utat visszamenetelkor a földbe.³³⁵

Még azt kell számba venni, hogy a szegedvidéki néphit szerint több eset volt már rá, hogy meglelt emberekkel is megverekedett, — és tisztában lehetünk: hogy ártás és boszszuállás nem állott természetökön kívül. Hanem van a Kópéban a jóból is, a minek köszönheti, hogy hivogatni és idézni is szokták őt.

Shozták idézni gyermekek — játékból, melyből kitűnik, hogy az őshagyomány a tavaszi *napánnapeken* különösebben is foglalkozott vele, miként a „Kópé-idéző” versecskék inkább csak szjédítették, mint föltüntetik. Ilyenkor *aranyos szekéren, zöld köntösben* volt megjelenendő.³³⁶

Idézik és megjelenésre kényszerítik a felnőttek is. És megjelenik s a szegedvidéki néphagyomány szerint adott egy lánynak kérése szerint czipőre való pénzt. Pénz ninesen nála, a leányt is magával vitte s egy szegényes házba vezette. Messze vihette, mert hazajövet három hétig jött, míg hazaérhetett. Már az emberek, a kik többen egyszerre megidézték, nem mertek vele menni, hiába biztatta, hogy „a kinek pénz köl’, gyűjön vele” egy se mert menni.

Egy leánynak hozott fél kenyeret és három tepszi lepényt, melyből ennie kellett a leánynak. A dévajságból való földidézést nem veszi jó néven („*Mikor a Kópét híják fő, sőt, kinyeret, villát, kanalat tősznek az asztal négy sarkúra. Az asszony bebújik az ágy alá, a többit kihajtja a házbul, akkó mongygya: Gyűj fő Kópé ijesztgetni . . . Akkó a Kópé főgyütt a föld alul, zörgött, esörömpölt, zöcskölte az ágyat (a melyik alatt az asszony volt). Még csak az asszony nem mekögött, mint a kis birka, addig nem mönt ki.*” (Szőreg).

A *Kópé-cultus* lényegét az „idézés”-t illetőleg Kálmány Lajos írónkhoz utasítjuk az olvasót, mint a kít e részben ezen czikk is szívesen vall irányadónak.³³⁷

Ezekből láthatólag eléggé kidomborodik jóban és roszban a Kópék jellemvonása, melyből idővel hozzájárulván a pótló és tisztázó adatok, nem leszen lehetetlenség a mythologiai alakot is kidomborítanunk.

A Kópékkal úgy vélem, hogy nem tévesztendők össze a „szigetvári“ néphit *Kópán*-jai, kik „kis szakálatlan emberek, azonban hosszú hajjal és zöld levelű könyvből olvassák ki a jövőndőt.“³³⁸

d) A *Lidérez* (*lidvérez, lodovérez, ludvérez, luezvér.*) Borovszky Samu a németektől kölcsönzött szónak vallja, Edelsbacher szláv eredetét bizonyítja.³³⁹ S csakugyan sem a finnknél, sem a többi rokonoknál a neki megfelelő hitregői alakot nem találjuk. Népünk hagyományában azonban annyira meghonosodott, hogy a kölcsönvételnek csak annyiban van nyoma, hogy a hagyomány e tekintetben nem egységes. Lidérez alatt a nép majd *bolygó tüzet*, majd „éjjel röp-ködő gonosz madár-félet“ ért. Itt az utóbbiról leszen szó.

A ki hamar meg akar gazdagodni, tartja a szathmármegyei baboná, neveljen magának *Lidérezet*. E ezélből tiszta fekete esirke-tyúknak első tojását kell hóna alatt hordania 3 hétig. Ekkor a Lidérez mint egy kis esirke kikél és gazdája elé állván, megkérdi: mit parancsol? Bármit parancsoljon, azonnal végrehajtja, de ha dolgot nem ad neki, őt öli meg. A gazdának a Lidérezczel szemben kötelessége, hogy bármit eszik vagy iszik, az első eseppet mindig a Lidéreznek kell fölrelöknie, mert ha elfelejti, vagy szándékosan elmulasztja ezt tenni, a lidérez megfojtja őt. Ha valakinek már elég gazdagságot összehordott a Lidérez s szép szerével szabadulni kíván tőle, adjon a kezébe egy vékony hosszú kötelet és küldje el jó messzire, hogy kössön a a kötelbe száraz homokot és hátán hozza haza. Mivel a homokot nem tudja kötelbe kötni, a parancs végrehajtása nélkül pedig nem szabad haza mennie, örökre oda marad.³⁴⁰

Ha valaki egy *fekete jérece* tojását három hétig a balhona alatt hordozza, akkor ebből kikél a „*ludvérez*“, a ki ujjnyi nagyságú majomfejű emberke. Tulajdonosának minden kívánsága teljesül, — tartják *Mátyás Lajos* bevallása szerint a „szigetvári“ néphitben.

A *miskolci* közlemény úgy tudja, hogy a Lidérez záptojásból lesz. A tojást ganajban ássák el, hol egész holdváltózasig marad. Ekkor kél ki belőle egy hitvány csibe, melynek tollai fölfelé állanak. Tejes kásával etetik,

mindig a házi asszony ágyában hál. Hangja ez: „Mit hozzak?” s gazd'asszonyának minden parancsolatát teljesíti. Mikor valamit hozni megy, mindig tüzes lánccz képében repül ki a kürtön. *Nehéz elveszteni*, mert ha eladják is, mindig visszajön. De ha pálinkát adnak be neki, hogy megrészegedjék, aztán selyemkendőbe takarják s éjjeli 12 óraker a kereszt-útra viszik, akkor többé vissza nem kerül.³⁴¹

A *kecskemét*-vidéki néphit szerint a Lidércz olyan, mint a *tüzes gombolyag*, mikor a levegőben mén és tüzes szikrákat szór maga után.³⁴² És nem is egészen könnyű dolog reá szert tenni, miután közönségesen oly tojásból kel ki, melyet *hét éves kakas* tojt; ezt a hóna alá tegye az ember s addig hordja, míg ki nem kel; kikelése után soha sem hagyja el az embert. *Csallóközben* „*Iglicz*”-nek is mondják, azt tartván róla, hogy rongyos és *csipegő csirke képében házról-házra járó ördög*, ki megszólalván, szolgálatát a konyhában süfgőlődő asszonynak felajánlja. A ki szolgálatát elfogadja és lelkét neki adja, annak *pénzt, kincset* hord. E pénz a sötétben fénylik. Éjszakánként két öles *hosszú lángostor* gyanánt repül a faluk közelében a házak fölött, míg csak haza nem ér, hová a nyílt kéményen ereszkedik alá.³⁴³

A *Lidércz*-szó mythológiánkban gyűjtő fogalomnak mutatkozik, mely a mesében *alvilági hatalmasokat* értet, kik szörnyű nagy fergeteget támasztanak, mikor hetedhét országról leány-rabolni jönnek. Lidércz némely vidéken a *bolygó tűz*.³⁴⁴ Lidércz a boszorkányok házi barátja, mely „*olyan formájú, mint az iromba tyúk*,” ezen járnak a boszorkányok a Gellért hegyére is. A mi Lidérczünk is kétféle. Van gazdája által költött, van magától jelentkező vagy talált, melynek rendszeren a házi asszony válik lekötelezettjévé és rabjává.³⁴⁵

A mi Lidérczünkben megvan-e a jónak és rossznak kettős jellemvonása? Van-e benne a jóból?

Van, hozzáértvén, hogy az ős hitregék szellemében, mikor még nem kivánt jótettei fejében „vérszerződést és lelket.” „Lidércze van,” mondja a közmondás a hirtelen meggazdagodott emberre, mi elég dicsérete a lidércznek.

Csupa készség, csupa jóakarát. Csak egy szót kérdeznek (Mit? — paranesol —) de ezt háromszor is kérdezik s azt teljesíteni azonnal sietnek.

Hogy a barátság egy esetben sem maradt állandó, ez elég rossz oldalról mutatja be a Lidérezet. Mondáink keresztény szelleműek, s itt a lidérez gazdájának vagy gazdasszonyának lelkét fenyegeti a *kárhozat*. Vajjon őseinkhez is ennek reményében voltak a „tüzes pénz hordó,” talált vagy nevelt Lidérezek oly szíves készségűek? — erre nehéz a felelet.

A Lidéreznek állandó foglalkodtatása és táplálkozása már magában véve is türhetetlen állapot, földi kárhozat volt. Ipolyinak beszélték:

K-a (? Kassa) városában az egész lakosság ismert egy sovány, mogorva kinézésű öreg asszonyt. Ez egy Lidérezet talált. A Lidérez hordta neki az aranyat; de neki a Lidérezet a kebelén kellett hordania, hol ez vérét szívta s az asszony szemlátomást soványkodott s nem is mert enni senki előtt, mert a Lidérez minden falatjából a felét kivánta.³⁴⁶

3. Az elemek félig ártalmas szellemei.

A palócz barboneyások. Garaboneyosok a kecskeméti és esallóközi néphitben. Tudományos hozzászólás. Karakánok a törökségben. Az erdei esoda. Vízi leányok. Tűzember.

Az eddig mondottakat nagyjából talán oda lehetne visszavinnünk, hogy a hegyek, erdők és a föld belseje tele vannak szellemekkel, a kik között nem hiányoznak olyanok, kiket a régiek fölfogása úgy minősített, hogy némelykor jóltevők, máskor meg ártók. Ugyan ez levén mondható a többi úgynevezett *elemekről* is: a levegő-égről, a vízről és tűzről, ezek kedvéért haladó utunkban, ha kis időre is, még meg kell állapodnunk.

a) A *levegő urinak* a *garaboneyosokat* (*barboneyás, garaboneyás diák*) véli a néphit.

A mese szerint a *garaboneyás diák* „nagy forgó szélben jár.” A *nógrádi néphit* szerint a sárkányoknak nagy ellensége a barboneyás. Összesen 12 barboneyás van, a kik

testvérek s a fellegek közt laknak a rosinaríngerdőben. Jó dolguk van ott. De egész évben nem esznek semmit, csak egy követ nyalnak, melyet Amerikából hoznak. Az évnek bizonyos napján azonban jóllakhatnak. E napon lejönnek a földre, hogy a sárkányokat összefogdossák, mert ezeken szoktak lovagolni. De ekkor sem esznek egyebet, mint édes tejet.³⁴⁷ A *palóc* néphit szerint a váltott gyermekből „barabonzás” lesz, az a szakálos, bajúsos emberke, a ki olyan kicsiny, hogy más embernek a kötőzködéséig sem ér s a ki felhőket tud az égről leolvasni.³⁴⁸ Ipolyi *kecskemélt*-vidéki hiedelemnek mondja,

hogy a garabonzások bővös tudományú emberek, kik esőt, szélvészt támaszthatnak, a sárkányok fölött hatalommal bírnak; azokat kiolvassák. De a jövődő dolgokat is előre megtudják mondani. A hol megfordúlnak, csak aludttejét vagy tojást és kenyeret kérnek. A hol szívesen fogadják őket, mitől sem kell tartani. Ellenkező esetben igen veszedelmesek. Bosszúból szélvészt támasztanak, mely a háztetőket, széna- és szalmaboglyákat felforgatja. Köszönetök ebből áll: *adtúl, adol is Volt is, van is, lesz is*.³⁴⁹ Szülőföldemen, *Felsőbányán* is vihartámasztónak halottam emlegettetni a garabonzási diákat.

A közmondások könyvében olvasható: „Jár, mint a garabonzás diák.”

A *Duna*-mellék babonás felfogása szerint:

a *garabonzás 13 iskolát végzett diákból* lesz, ki a *szerencse kerekén* el nem vezett. A 12 iskolát végzett diák elmegy messze-messze országba, vizen és tengereken át, sok veszedelmen keresztül, azután bejut egy *barlangba*, ott társakra talál, azokkal tanulja a 13-ik iskolát. Midőn 12-en együtt vannak, ráülnek a szerencse kerekére. Ez gyorsan forog velök. Egynek bizonyosan el kell közülok vesznie rajta, azért félelemmel állnak rá; mert nem tudják, hogy ki fog elveszni közülok. El vannak szánva mindnyájan. A kik e nagy próbát kiállották 11-en, garabonzosokká válnak s mennek szerte a világban *garabonzos mesterséget* űzni. Sovány képpel s rongyos köpenyeggel kéregetnek leginkább tejet és kenyeret. Jaj annak,

a ki nem ad nekik, a mit kérnek. Sok nem kell nekik; de nem szabad nekik kiszabni, hanem egész kenyeret kell nekik adni, ők maguk vágnak belőle egy darabot, s a tele köcsögből maguk veszik ki részöket s áldást mondanak érette a házra. Honnét elutasítottak, azt mondják: *asszony (vagy gazda!) megbánod tetteket, majd adniál örömet egy fertály óra múlva, de késő lesz!* Utánok nyomban vihar kel, a ház tetejét leveti s a gabonára sok ártalmat hoz. A *sárkány* is csak akkor jön elő, midőn a *garabonezos kiimádkozza, titkos könyvéből olvasván rá,* melyből senki más olvasni nem tud. Az ekként kibűvölt *sárkányt megnyerjeli s förgötyben villánszebességgel möggy rajta szerecsen országba,* hol levágja, husát igen drágán eladja a szerecseneknek, kik a szörnyű forróságot csak úgy állhatják ki, hogy nyelvök alatt sárkányhús-darabkát hordanak, a mi hűvösíti őket. Tömérdek arannyal s drágakövekkel, gyémántokkal tér vissza onnét a garabonezás diák.³⁵⁰

Emyi felőle összeszedett vélemény azonban mind kevés, hogy a garaboneziást mythologiai alakká emelje. E hagyomány szálat *Lázár Béla* szerint a középkori egyetemekről hazá gyalogoló gramantiás (olasz bűvészet = negromanziában jártas) diákoknál nem vezet tovább.³⁵¹

És csakugyan a garaboneziás diák negatív, a régiségben nyomtalan alakja mythológiánknak, és tévedtek azok, a kik az őskor irástudóit és varázsló papjait tekinték bennök, kik csak a kereszténység megszilárdulásával aljasultak a néphagyományban esavargó ijesztökké.³⁵²

Úgy látszik, hogy az ősi hitregék esupán a szeleket uralák a levegő eleven szellemeiül. Különbem nem lehetetlen az sem, hogy a régiségben a *kairakan*-ok (*karakán*-ok) voltak némileg hasonlatosak a mai mesék és regék garabonezaival, esahogy hagyományaik a törökségben és magyarságban egyiránt feledésbe mentek, vagy kiszorultak, úgy hogy esupán a betűszerint való értelmezés nyomán mondhatjuk, hogy a pajkosságot és jószívűséget fogták egy személyben képviselni.³⁵³

Az természetes dolog, hogy a rengetegeken, vízben és tűzben nem igen lakoznak oly szellemek, kik hajlandósággal

birnának a jóindulatra is, miután ezek, a mesehősöket kivéve, általában veszedelmesek. Egy-kettőre azonban itt is rábukkanunk. Ilyenek

b) az erdőben a *vadöreg* vagy *erdei csoda*, mely Wliskoeki Henrik szerint a *kalotaszegi* néphitben hosszú szőrrel fedett zömök testű, vad tekintetű ember, ki fent a havasokon ide s tova barangol s az erdők és vadak fölött öröködi s talán mint a finn *Retimo* tilalmazza a favágást. Nem hiában, miután az ő s felfogás szellemei által lakottaknak tudta a fákat.³⁵⁴ A favágók az erdőben való munkájok befejeztével rendszeren egy darab fát vagy tőkét (ott: tönk) hagynak hátra a favágás helyén az *erdei csoda* (*vad öreg*) számára, hogy ez őket hazatértökben ne bántsa. Oly erdei helyen, hol favágás közben már több ízben szerencsétlenség történt, a favágók ruhadarabokat aggatnak a fákra azon hiszemenben, hogy a míg a ruha a fán csüng, nem éri őket baj.³⁵⁵

c) A *víz-elem jó-rosszai*. Mennél veszedelmesebb valamely elem, annál kevesebb lakói közt a jóra is hajlandó szellem. A kutak szellemei szenvedélyesek abban, hogy a csecsemőket kieseréljék, vagy a nagyobbakat a kút széléről alá huzzák; de már a felnőttekhez egészen jók és karácsony éjszakáján a jövendő képét is megmutatják a kútba tekintők. Kieserélés esetében visszaadják az anyának az igazi gyermeket, ha ez elmondja a bűbájos igéket: *Vízi szellem, add vissza gyermekemet! Ime a tied itt van, vedd el!*³⁵⁶

Fődolgoz, hogy nyugalmodat ne zavarjuk és irántok tiszteletlenséget ne mutassunk. *Nem jó a kútba bele fűtjülni*³⁵⁷

A vízi leány szokta a gyermekeket a kútba aláhuzni, A *Morkoláb*, kivél a városi gyermeket szokták ijjesztetni, német jövevénynek látszik.

A folyók és tengerszemek szellemeinek szeszélyéről a mesék és mondák hivatvák beszámolni.³⁵⁸

d) A *tűz szellemei* között még legszelidebbnek a *tűzember* látszik, mely a *szigetvári* néphitben, mint ide-oda ugráló fény látható a tenger partján és a Maros mentén. Ennek látására kívánhatunk magunknak szerencsét vagy lelki üdvösséget. De ha ezt elmulasztottuk megtenni, míg a tűzember hármat ugrott, ekkor az megront bennünket.

XXVIII. Egészen rosszak.

Igézet vagy szemverés. A mesék boszorkányai. Mithoszi háttér. A boszorkány-szó. A néphit mai boszorkányai. Tudományuk. Összejöveteleik. Szent-Györgynap éjjele. Luczanap. Boszorkánylátás. Boszorkány-titok. Ijesztők. Kisértetek s éjszakai rémek.

Ha ezen cím sánán-ösvallásunk nevében kifogásolható is, de annál hübb tolmácsa egészben véve a néphagyománynak, mely tud egész rosszakról, kikről semmi jó sem mondható. Vannak *rossz emberek és rossz szellemek*, kik aztán megint erősen elütnek egymástól. Még talán legkevésbé veszedelmesek az *első csoportban* elsorolandó *igézők* (szemmelverők) *boszorkányok és ijesztők*.

a) Az igézet-ben való hit kipusztíthatatlannak látszik a népnél.

„Vigyázz, tartják a *három-székiek*, a kinek összeér a szemöldöke, leghamarább megigéz.”³⁵⁹ Az *ugocsaiknál* is tudvalevő dolog, hogy „az olyan ember, akinek a két szemöldöke összeér, „igézős.” Ha valakit megigéz, annak iszonyatosan megfájul a feje.”³⁶⁰

Szemverés-nek leginkább a gyermekek, a betegágyas asszony vannak kitéve, de Erdélyben néhol még a kotlós tyukot is féltik, hogy a *hamis szemű* emberek meg ne igézzék.³⁶¹

Neveztetik a szemmel-verés is rontásnak; de a rontás még is más. Az már bűbájosság, melynek mesterei a boszorkányok.

b) A boszorkányokat elég a *mesék világításában* megtekintenünk, hogy bennök, a mire utal már *nevök* is, a mythologiai alakra ráismerhessünk és hová-tartozásuk körül tájékozódhassunk.

Népmeséink, miként már Kozma Ferencz tudóstársasági tag észrevevé, a boszorkányt *sárkányok* s felváltva *óriások anyjának* mondják.

A mese hősenek, kit megrontani akar, mint didergő öreg asszony mutatja magát az erdő fáján, honnét melegdni lekérezkedik, de előbb egy *hajszalet* dob a kutyára, mire az kővé változik. Máskor ugyanigy a hős fegyve-

reit varázsolja át élő fává s teszi tehetetlenné és védetlenné. Van eset, hogy nem a maga képében száll le a fáról, hanem fölfúván magát, mint egy óriás béka, a hősrre hönögörödik, azt megöli s lelkét egy zöld kutyába teszi.

Majd az arany kastélyból indulva fiainak gyilkosa után, előbb azt a *papucsát* huzza fel, amelylyel három, majd azt, melylyel 12 határt s utoljára, melylyel tizenkét országot tud átlépni. Csak a kimenetel tekintetében látszik itt megérintendőnek, hogy az üldözött hősr előbb egy *lovakarót*, majd egy *fenőkövet* dob hátra, melyekből egy égis éró vas- és kőszikla, a harmadszor hátradobott *vesetből* pedig egy roppant sűrű erdő emelkedik üldözö és üldözött közt, a menekvés biztosítására.

A boszorkány is hatalmában és gyakorlatában van annak, hogy a fején való *áthukással* különböző alakot vegyen föl és átalakúljon *poesolyává*, *tiszta patakká*, *arany körtefává*, *tüzes kemenczévé* stb.

A vogul *óriás nők* mondáira emlékeztet a mesék boszorkányainak azon jellemzése, hogy vén korában ajaka a térdét éri s szempilláját 300 mászás vasruddal emelik föl, hogy valamit megnézhessen.

Figyelembe veendő dolog az is, hogy a mesék boszorkányai elpusztíthatlanok, a mennyiben csak bűvös fegyverrel lehet nekik ártani.³⁶²

Meséinkről lehántva a hozzájuk tapadt külső takarót, a százados rétegülést, a boszorkányok nem utálatos kinézésű és visszataszító vén banyák, vasorrú bábák, rút mostohák többé, hanem a bűvölésben és varázslásban hatalmas tündérek, „*fejér asszonyok*,” szépasszonyok, „*czifra asszonyok*“ kiket az örök fiatalság is ép úgy megillet, mint a jó tündéreket.

Vámbéry *boszorkány*-szavunkát a török-tatár *bosurgán* szó átvételének tartja, mely *boszantó*-t jelent.³⁶³ És amint nem eredeti szavunk a boszorkány: úgy egyszersmind két mythologiai korszak között határvonalat alkot. Új korszak kiinduló pontja, midőn sámán isteneink megszűntek a jónak, rossznak egyiránt adományosai lenni, a parzismus hatása következtében előálltak a gonoszok és megszülettek a rossz

tündérek is. Midőn hitté vált, hogy a jó és rossz szellemek ezreivel vagyon elárasztva a mindenség a levegő égtől le a föld belsejéig.

Nem lehetünk tájékozottak azon kérdésben, micsoda ártalomnak voltak okozói őshiedelem szerint a boszorkányok. Az bizonyos, hogy leginkább az új-szülötteket félti a nép tőlök országsszerre, hogy azokat kieserélik vagy megrontják. Mintha ők lennének a Bábaboldogasszony és tündérei éberségének legfélelmetesebb kijátszói. Tőlük követeli vissza az anya eleserélt igaz gyermekét, vagy ha az álmatlansággal lett megrontva, álma visszaadását.³⁶⁴

Lehet, hogy a boszorkány nevet *gyűjtő* értelemben venni, felel meg leginkább a történeti valónak és ez esetben e nevezet alatt olyanokat is összesíthetett és tarthat a néphagyomány boszorkányoknak, akik eredetileg *nem voltak rosszak*, hanem csak a későbbi néphitben lettek azokká; vagy olyanokat is, akik csak emberek, hanem az ősvallás-gyakorlat töredékének: a *varázslásnak* hogy-hogynem hagyományosai.

És csakugyan a boszorkányokat nagy ritkán szerepelteti a népies fölfogás egymagokban, hanem néha a *többi rosszak*, máskor a „fejér-“ vagy a *Szépasszonyok* társaságában.

A hagyománynak boszorkánya sem egy a mythoszi jellegű boszorkányokkal, kiket a nép a mesék számára tartván főm, ilyenekül a gyakorlati életben tudós embereket és javasasszonyokat gyanúsít és hisz a varázslat és rontás félelmes ördögi mestersége gyakorlóinak.

A forrásba, melyből merithetnők az ősvallás boszorkányaira vonatkozó adatokat, belefakadt az újabb hagyományok bő ere. A kettőnek kétfelé való esepgetése lehetne ugyan kísérlet tárgya, de talán még most nem kellő eredményyel.

Ha a boszorkányságot úgy tekintjük, mint az ősvallás-gyakorlat közelebbi megfigyelésre érdemes töredékét, még a legkönnyebben megtalálhatjuk az elhomályosult mythosz és a még mindig élénk hagyomány találkozó pontjait, mi végből a néphit boszorkányait kell még legalább is némi figyelemre méltatnunk.

A *szigetvári* néphitben a boszorkányok előttünk női alakban jelennek meg, különben lólábúak és előre hajlott rút testűek.³⁶⁵ Nem jó róluk beszélni az *olaszfalusi*-ak (Veszprém) meggyőződése szerint, mert ha az ember tető alatt néhesen, mindent meghallanak s aztán, ha rosszat mond rájuk az ember, éjjel megnyomják vagy megrontják. A gyereket el is viszik. *Asszony a boszorkány*, de olyan, a ki a lelkét már eladta az ördögnek. Istentagadó a boszorkány, hanem azért eljár a szentegyházba, de az imádságot megfordítva mondja és urfelmutatáskor a pad alá köp. Szentelt vízzel nem hinti meg magát.

Az ördögös mesterséget egymástól tanulják el. Ebben az a fő, hogy magukat át tudják változtatni s majd kecskébeka-, majd fekete macska-, majd más állat-alakban jelennek meg. Sokszor lóalakot öltenek s ellenségöket keményen összerugdossák. Ha az ilyen lovat megvasalják, másnap látható a patkó helye a boszorka kezén és lábain.

A boszorkányok társas életet élnek. Éjjel 12 órától kakas szólásig tart az összejövétel, mely alatt az időt evéssel, ivással és mulatsággal töltik. A táncz ilyenkor kimeradhatatlan. „Jó élet az, gyönyörűség, lám mely szépen élünk“ szokás-mondás köztök.

Kisebb összejöveteleiket magán házaknál, elhagyatott helyeken, a nagy összejövételt a Szent-Gellért-hegyen tartják meg.

A boszorkányok repülnek.

„Megkenvén valamely kenőcsvel (*repülő zsirral*) a fejük tetejét, két tenyereiket és talpaikat, repültek,“ olvassuk róluk Ipolyinál, ki ezen bűbajos kenőcs alkatrészeivel is beszámol.³⁶⁶

Egészen ősi és mythoszi vonatkozású a néphitben a boszorkányoknak *szentgyörgy-napi* szerepeltetése: az éjszakai *gellérthegyi gyűlés, harmat-gyűjtés, virágszedés*.

Ez a jó és rossz szellemek megmérkőzésének *nagy éjszakája*, melynek kimenetelétől függ a gazdaságnak és sokszor az egész termő évnek sorsa. A boszorkányok ilyenkor a legserényebbek a rontásban, a gazdák pedig a védekezésben.

„Szent-György nap éjszakáján, olvassuk a szatmár-megyei babonák közt, gyűlnek a boszorkányok *Szen-Gellő* hegyére tanácskozni. Ilyenkor vigyázni kell magára minden halandónak, mert akinek, legyen az ember vagy állat, a fejéhez vágják az *ördög kantárját*, az azonnal áltossá változik; a boszorkány hátára ül s úgy vágat a nagygyűlésre.”⁸⁶⁷

Nevezetes a szent-györgy- és szentiván-éji *harmatszedés*, melyet szőlőkben és buzákban lepedőben szednek föl, azután kiesavarva új bögrébe tesznek. Nagy szükségök van rá, hogy az aratást megsemmisítsék és tetszés szerint esőt csináljanak.

Nálok van a „*felhő-kulcs*.” Ha a szélvész zúg, a boszorkányok egy kosárban tánczolnak, vagy láthatatlanul tovaúgnak a levegőben. A ki egy fejszével belevág a viharba, sebet ejt a boszorkányon, tartja a néphit.

De hogy Szent-György-naphoz visszatérjünk, annak előtte kell szedni a jó füveket, mert annak utána már nem oly foganatosak. Vagyis miként egy boszorkány-pörben maguk vallják:

„Szentgyörgynapja után semmit sem használ, mert mi minden füveknek, gabonáknak, virágoknak, szőlőknek, egy szóval minden termékenységeknek Szentgyörgy nap előtt harmatját elszedjük.”

Az is vallomásuk, hogy:

Lueza napján a tehenek hasznát, és gabna virágját, a szőlő hasznát Szent-György napján szokták vala közönségesen elvenni.

A boszorkányok, ha akarják, „*megkötik az esőt*,” sőt a szegedi boszorkányok annyira visszaéltek volt tudományukkal, hogy vidékjöknek *esőjét és halhasznát* pénzért 7 évre eladták törökországi feleiknek. Az egység a Matyi-parton történt Szent-György napján éjjel 11 órakor.

Titkos tudományukat és hatalmukat nem kis mértékben neveli azon körülmény, hogy ismerik fűnek-fának hatását és az erejét. Ők értik ezeknek nyelvét; mert jeles napokon, mint Szent-György, Szent-Iván napjának éjjelén és talán Karácson éjszakáján is, *megszólal a fű s megmondja: mi hasz-*

nát lehet venni. Az ilyen táltossághoz különben a *felső-bányái* boszorkány állításához képest nem kívántatik más, mint egy fejtérkigynak főtten való megevése.²⁶⁸

Hatalmukban áll, mi szintén tündéri sajátság, a varázsló igéknek használata, milyenek: *Hipp, Hopp, ott legyek a hol akartok.* — *Köd előttem, köd utánam, engem senki meg ne lásson.*

Nem lehet csodálkozni, ha a nép vágyik látni boszorkányt, a mi nem is lehetetlenség. A székely néphitnek e tekintetben ilyen a tanácsa:

Őszi vetéskor a boronát künn kell hagyni télire a mezőn. Szent-Györgynap reggelén azután menj ki, állítsd föl magad elé e boronát s azon keresztül nézve az előtted elmenő esordát: a bika szarvai között látod a legfőbb, s a többi barmokén az alsóbb rendű boszorkányokat. De ha a szükséges varázsigét nem tudod, akkor jaj neked! Ha tehát erre nem akarsz vállalkozni, akkor egy fekete tyúk első tojását megfestvén, húsvét első napján tedd a zsebedbe s úgy menj az egyházba. Itt nézzed a bejövőket, mert látni fogsz közöttök olyanokat, a kik nagy szarvaik miatt alig tudnak az ajtón bejönni. De aztán vagy előttök menj ki az egyházból s tedd le a tojást vagy pedig keresztuton állj meg, mert különben meghordoznak.²⁶⁹

A boszorkányok, mint mythologikus alakok a törökségen át Perzsiából jött megtelepülők nálunk. Másutt is, különösen az *árja* származású népeknél egyiránt félelmetesek, és mythoszi alakok, kik léteztek, sőt a néphitben ma is léteznek.

A boszorkányok, a gonosz tündérek hagyománya is a mellett látszik tanuskodni, hogy az ősvallás kora még ismerete a természet rejtelseinek egy rugóját, melyet ma már nem ismerünk, s mely a gőgös tudomány előtt talán még soká ismeretlen marad. Vagy mint Ipolyi szépen mondja: „Ezzel is azonban csak úgy vagyunk, mint a mező fűvével. A mindennapi ember tudatlanságában letapodja a leghasznosabbat is, vagy gondolja, nagy figyelemmel van irántok, ha olykor egy illatosat és virágzót leszakít érzékei csiklandoztatására, kalapja mellé s keblére tüzi bokrétaul, — míg az istenséghez föl-

emelkedett, a megihletett (fejér kigyóhússal táplálkozó =) táltos bölesnek *megszólalnak*, megnyilatkoznak: mi hasznukat lehet venni, melyik mirevaló, megérti őket.³⁷⁰

És ezzel, noha talán még sok boszorkány-anyag hátrahagyásával, tovább indulhatunk.

j) A rosszak első csoportját az ijeszítők egészítik ki. Ezekhez véljük sorozandóknak a fejér,- czifra- és szépasszonyokat s a kísértetek s éjszakai rémek változatos alakjait.

A szépasszonyokról fönnebb³⁷¹ már volt szó, mint az ősvallás vélt boldogasszonyairól. Itt meg mint a boszorkányok szövetséges társai jönnek újlag említésbe.

Meg sem születik a gyermek, már is a *Szépasszony a ház körül ólúkolik, mikor az asszony lő akar betegönni, de ha be bír mönni, bemén a hászba is, oszt' az ablakon aggyya ki a gyerököt a Boszorkányoknak.* (Szöreg.)³⁷²

Már említettem a szegedi néphitét, hogy csak 11–12 óra közt mén a szépasszony éjszaka bort inni. Hétszer iszik belőle; a mi megmarad, az ablakon kiönti a ház végére, mert több szomjas boszorkány kísérői vannak.

E szerint a boszorkányok fejedelem-asszonya néphitben a szépasszony, rossz lény, kinek a szülő anyja és gyermeke után való rontási szándékát nem itt a helye elmondani, megjegyezvén, hogy ilyenkor mindig boszorkányok a kísérői.

A *székely hiedelemben nem egy a Szépasszony*, hanem többen vannak. Valódi *sámán szellemek*, kik jót-rosszat tenni egyiránt hajlandók. Kieserélik a gyermeket; de rávehetők, hogy az igazít visszahozzák. Adják, de el is veszik a hiedlelést.³⁷³

A czifra asszony sem rosszabb a székely Szépasszonyoknál, kik az embert étellel, itallal kínálják jókedvükben és majdnem halálra tánczoltatják, legalább *Hontban* (Ipolykeszinél s Balog helység szöllői közt) jelentkező czifra asszony olyannak mondatik, a ki: kísértet, igen szépen énekel s gyönyörűen öltözött, látására és hallására elámul az ember. *Kálmány L.* mythologistánk azt hiszi, hogy a félelemre vezetendő vissza az, hogy itt a Szépasszonyról lévén szó *Czifra asszony nevet* adtak neki.

A *fejér asszony* csak a felső országrész néphagyomá-

nyában él,³⁷⁴ de inkább már csak a szláv mythosz személyesítésében. Egyénisége a magyar Szépasszonynyal a legkevésbé sem látszik azonosnak, miként azt nem egy néphagyománynyal lehetne igazolnunk.—

A fejrasszony a szláv *Béla Vílu*-val, *fejér tündér*-rel tartandó egynek.³⁷⁵

Sok baja van a néphitnek a *kisértetek*-s *éjszakai rémek*-kel is. Ezek közönségesen állatok :

keeske, disznó, pulyka, kutya, macska stb., melyeket az teszen félelmetessé, hogy az éjszaka magában utazó embert bizonyos távolságban követik s folytonosan nyomában vannak. Ha az ember sebesen megy, sebesen megy a kísértet is; ha ő fut, fut az is; ha ez megáll, megáll amaz is. Hiába kergeti, veri, üti le lábáról és futamodik meg előtte, megint csak a sarkában van. Haszontalan töri el egyik lábát, három lábon is utóleri és jó utána. Utoljára is az Istenhez való fohászkodás menti meg a kétségbeesett embert ördögös útítársától.³⁷⁶

Ha az állati kísértetek ijedtelmesek, még inkább azok, ha e rossz szellemek emberi alakot öltve jelentkeznek.

„Néhány trencsényi mészáros a rajeczi vásárra ment. Egy erdőn haladtak keresztül. Éjfélután lehetett, midőn az út szélén egy *borjút* vettek észre a holdvilágon. Leugrottak s a borjút feltették a kocsira. Tovább indultak, de a lovak alig birták húzni a szekeret, olyan nehéz volt. Végre meg épen nem birtak tovább menni, hiába nógatta őket a kocsis. Most a borjú hirtelen baráttá változott, leugrott a kocsiról, tánczolt, hangosan felkaczagott és eltűnt.³⁷⁷

A *születvári* néphit szerint :

nem ritka eset, hogy az esti fonóról hazamenőket fej nélkül való kísértetek kísérik haza. Mikor a kapuhoz érnek, a kísértet eltűnik.³⁷⁸

Rajecz-Teplíczen (Trencsénm.) van egy híd. Ha éjji 12 órakor valaki átmegy rajta, kísértetek állanak elé és a patakba dobják.³⁷⁹

A régi várak mondáival, a meséknek helyhez nem kötött elbeszélésével nagyon hosszúra lehetne nyujtani ezen népies adattárt.

2. Halál és betegségek.

A Halál a vogul ősi világnézetben, mikor még nem volt rossz. Kulyater az újabb hitmondákban. Családja- és háztartásának hiedelme. A betegségek az ő unokái. A dualizmus hatása. A Fene, Guta, Csikarás, Íz, Forróság, Hideglelés, Nehézség, Nyilalás, Vértályog személyesítése.

Nagyon természetes, hogy nyelvhagyományainkban nagyon kevés nyoma maradt hátra azon mythologiai korszaknak, midőn az ős hiedelem szerint a *halál* még nem volt rossz, nem volt „mind két keze terhes iszonyú kaszával.” Még a mesékben leginkább visszatükröződik az eredeti felfogás. Ezekben a mesehős komázik a halállal s nem egy esetben ki is fog rajta.

Volt már a vogul teremtési mondában arról szó, hogy Kul'atert (a halált) isteni ajándékként adja az Ég a földnek, hogy betegséget és halált hozzon a túlságosan elszaporodott emberek közé és ez által a boldogság eszközlője legyen.³⁵⁰ Ezen fölfogás, a mióta Reguly által följegyeztetett, maguk a vogulok között is veszendőbe ment, mennyivel kevesebb nyoma lehet tehát a magyar néphagyományban!

A mai vogul néphit már gonosznak ismeri Kulyatert, a ki az égben hét lakattal bezárt fogoly volt, miglen Numi Tárom még jobban meg nem haragudott reá és föllábnál fogva megragadván, le nem vetette. A hullámozó tenger közepébe esett és el is pusztult volna, ha magát *büvölés* által meg nem menti.

Kulyater szigetet büvöl elé, a melyre leesik s azon embereket, sőt várost is hoz elő. Nem marad meg azonban egyszerű bübajosnak.

A kereszténység hatása, hogy ma már nem kevesebb Kulyater, mint „kisértő” és „esábitó” *ördög*.³⁵¹

A finn mythológiában e tekintetben ős nyomokat hiába keresünk, mintán azokat egészen háttérbe szorították az idevonatkozó skandináv mythoszok.³⁵²

A vogul és finn egyiránt családot és háztartást tulajdonít a halálnak. A mi meséink és mondáink keveset bajlakodnak a Halál családjával; de nálunk sem egészen ismeretlen az.³⁵³

És az eredeti világnézet szerint nem csupán a Halál

személy, hanem személyek, illetőleg szellemek az általa életre és működésre hívott Betegségek is, a finn mythologia szerint meg épen magának a Halálnak unokája ezeknek némelyike.

A *Kalevala* a *Nyílalás-t*, *Csikarás-t*, *Csonthasogatás-t*, *Szaggalás-t*, a rossz *Kelés-t* vagy *Tümadás-t*, *Hindő-t*, *Ragály-t*, *Dögcész-t* és a *Rontás-t* ismeri Loviatar, a *Halál fekete képű rak leánya* gyermekeinek.³⁸⁴

A finn hős költemény, melynek végső rúnója már a kereszténység diadaléneke a pogányság fölött, mintegy még a pogánynak maradt táltosok által szerkesztve és énekelve, — más adatok hiányában kevés is és időn túli is, hogy bennünket abban tájékoztasson, hogy ha már a Halál a betegségek atyja: mely betegségekkel látta jónak elő-őseinket megszeretni, hogy közöttük (a zord éjszakon) a megélhetés mérlege egyensúlyban maradjon.

A Halál más lett, midőn a perzsa hatás következtében a jó és rossz elve némi vallási forradalmat (sajátlag csak eszmezavart) idézett elő, és nálunk az Isten-szó mellett a boszorkány- és ördög-fogalmakat is meghonosította.

A jó és rossz kettős táborára oszolt az ősi hit megszerződött alsóbb rendű szellemi serege; de ezen dualismus nálunk nem fejlődött rendszerré. A néphit babonái a gyakorlatban mindvégig (és ma is) a régiebb sámán vallási korszak isteneihez fordulnak segítségért. Ők adták, vegyék is el!

És ennek következtében mentől hatalmasabb valamely istenség: annál több bajnak az ura, gazdája, melynek visszavételében történnek a ráolvasások. Az alsóbbrendű szellemek ellen a kuruzsolás a mentőszer.

Néhány betegségről névszerint is meg kell emlékeznünk:

A *Fene*. A nép egyrészt sűrűen emlegeti átkozódó kifakadásában, másrészt meg fél, ha róla van szó, nevét kimondani s körülírással igyekszik azt pótolni, hogy: az *a rossz, csunya betegség*.

Már ezen félelemben is ki van fejezve a néphit, hogy *élő lény*; de még inkább abban, hogy az embert *eszi, rágja, viszi*. Hogy: *lép, mászik, száll s uszítani lehet, mint a kutyát*. Szegednépe *Kálmány Lajos* értesülése szerint tizenegy Fene létezését hiszi.³⁸⁵

A keresztény világnézet hatása megszüntette a betegségek önálló uralmát; de a néphit azért még mindig személyeknek képzele őket. Így a *Fenét asszongnak*.

„Elindula Krisztus Urunk Szent Jánossal, érkezett a *Fene Asszonyhoz*, kitől szállást kért, adott szállást. Csinnált kőből való párnát, vasból való lepedőt.” Hódmező-Vásárhely.³⁸⁶

A tűz nélkül való égés személyesítője ő, ki mint az emberi testen rágódó láthatatlan lény méltán tartaték a betegségek legkeményebbikének, kinek *kő a párnája és vasból való a lepedője*.³⁸⁷

A *Guta*. Hogy nálunk a betegségek működő szellemek, annak bizonyága lehet a *Guta*, melynek közmondásaink szerint a néphit *halálos ütés-t*, kisebb kártételnél *simítás-t*, *lapítás-t*, *legyintés-t* tulajdonít. Ellentéte a *Fenének* a *Guta*, mert míg az tűzével sorvaszt: addig ez fagyos lehelletével dermeszt.

Hogy szellemek a betegségek, ezt a többi bajok főjellemonásai is igazolják. Így a mythoszok felfogásán alapuló közszólás szerint a beteget

a *Csikarás* bántja,
az *Íz eszi*,
a *Láz* gyújtja, a *Forróság* előnti,
a *Hűtegetés* rázza,
a *Nehézség* hányja, üti, veri, töri,
a *Nyílulás* hasogatja,
a *Vértályog* öli stb.

A ráolvasások mutatják, hogy a betegségek szellemei kezdetben nem voltak rossz szellemek, miként annak idejé- és helyén látni fogjuk.

3. Ártó szellemek vagy Manók.

Nem őskorszaki hitregés alakok. A Sárkány perzsa kölesönzés. A mondák és mesék sárkányjai. Sárkány-mondák. Helyneveik. — Vizi Manó. Viziember mesében és népmondában. Kis viziember. A tiszavidéki Holtember. Feketeügyerek és Veres sípkás. Vízilányok. Erdei ember a voguloknál és finneknél. Vadleány.

Az bizonyos: itt sem az ősfelfogás szellemeivel van dolgunk, hanem a sámánismusból kibontakozásnak indult

korszak átmeneti démonaival, kikről csak a hozzánk közelebb eső mythologiai kor tekintetében szólhatunk, mint egészen rosszszakról. És ezeknek kedvéért még egyszer végig kell mennünk a szellemeket rejtő elemeken; még egyszer föl kell kutatnunk az erdők vadonját, a hegyek, völgyek és a földalattiság rejtekeit. Ilyen első sorban a *Sárkány*.

A nyelvtudósok igazolása szerint a *sárkány*-szó a *perszából van átkölcsönözve*, mely török közvetítés következtében honosodott meg nálunk.³⁸⁸ Ha jól tartom, *kétféle sárkányt* kell megkülönböztetnünk és más a mondák egyszerű és más a mesék sokfejű sárkánya. Ezuttal az előbbiről van szó.

A sárkány barlangokban, kutakban, tavakban és iszapos mocsarakban lakik. A néphit szerint *halból és kígyóból* lesz. Innét a közmondás: *Kígyó, ha kígyót nem eszik, sárkány nem lesz belőle.*³⁸⁹

Ipolyi e részben esallóközi, honti és keeskeméti néphagyományokra hivatkozik.

A néptudat nem tesz ugyan különbséget a mesék és a mondák sárkánya között; de a mythológiának különbséget kell a kettő között tennie.

A mesék sárkányai rendszeren tűzokádók, vagy ha kutban lakó: nem ad vizet, miből világos, hogy a szárazság és aszály, vagy máskor a nappali és éjszakai állandó sötétség okozói. A másik fajta meg szélvészit, jégesőt támaszt haladó utjában.

Az egyik ellen hősök küzdenek és ember fölötti erejőknél fogva, hozzájárulván a bűvös szerek és ital hatása is győzedelmeskednek fölötte. A másikat a garabonczosok bűvölik ki rejtek helyökből, nyergelik meg és viszik Szercezeny ország felé, honnét elevenen nem is kerülnek többé vissza.

Az egyiknek országa, birodalma van a föld alatt, honnét elő-előtör rablóki-áradulásokra; a másik, mint víz- vagy barlanglakó, csak a maga vidékének pusztítója és réme.

Amazok rendszeren hárman vannak; ezek pedig csak magukban.

És ilyen sárkányok nem csupán voltak vidékenként, hanem vannak a néphit szerint még ma is.

Homok-Terennén van egy ház a falu közepén, úgy hívják, hogy Jó zsidó-féle ház. Ez előtt van egy kis kert, sűrűn körülöve liezeum-bokrokkal. Azt mondják, hogy a bokrok közt is lakott egy sárkány, de elvitte a barbonczás.

Új-Beszterezé, Ó-Beszterezé és Radoska nevű faluk alatt (Trenesém.) egy sárkány van. A feje Új-Beszterezé, a teste Ó-Beszterezé, a farka Radoska alatt. Mikor e sárkány megmozdul, nagy árvíz borítja el a vidéket. Valamikor el fog jönni Gábor angyal s e sárkányon a fellegek közt lovagol. Ha az erdő felett vágat el, enyhébb lesz az időjárás; ha a mezőn, kiáradnak a vizek; ha este nagy zivatar után, derült idő lesz; ha délben, az istenítélet következik. Ezután Gábor más világrészbe viszi át, ott szétvagdálja. A ki e sárkány hátából egy darabot a nyelve alá tesz, sohasem fog izzadni. A ki pedig a nyelve fölé teszi, azt még télen is nagy forróság fogja gyötörni.

A báni (Trenesém.) kath. templom alatt van egy sárkány, mely az egyházat karácsony este éjféle mise alkalmával bizonyos magasságig felemeli.

A treneséni vár mély kutjában is volt egy óriási sárkány, mely a vizet vérré változtatta. Ennek a feje a kútban, teste a város alatt, farka pedig a Vágban volt.³⁹⁰

A régi krónikák tudnak *sárkányirtó hősookról*, milyenek voltak: Vid, a Salamon király nagyravágyó tanácsosa, a Bátoriak őse: Opus, ki az *ecsedí lúp sárkányát* ölte volna meg, honnét Bátor neve és ezimerében a három sárkányfog.

A sárkányokban való néphitet a mondákon kívül számos helynév örökíti. Ilyenek a hegy-, völgy-, kút- stb. résznevezeteken kívül *Sárkány* (Esztergom), *Sárkány-Bakony* (Fejér), *Sárkány* (Fogarás), *Sárkány* (Bihar), *Sárkány* (Komárom), *Sárkány* (Zemplén), *Sárkány* (Pozsony), *másik Sárkány* (Komárom), *Sárkány* (Győr), *Beő-Sárkány*, *Sárkány-major* (Fejér), *Sárkánysziget* (Zala), *Sárkány-Szil* (Sopron), *Sárkánytó* falvak és pusztanevek, melyek mondái már feledésbe mentek vagy eltorzultak.

Nines megye, melynek területén a sárkányoknak emléke nem volna föltalálható.³⁹¹

A folyómentieknek a *vízi manókkal, vízi lányokkal* van sok bajuk, mert ragadozók, fullasztók, emberélet után sóvárgók.

A *finn vízi manókról, vesi hiisi-kről* tudjuk, hogy hatalmas, ártékony szellemek valának.³⁹²

A *kún vízimanóról* egy XIII. századi író értesít.

„Midőn a kúnok népe a tatárok által leverettetett és szétszóratott, e nép egyik legelőkelőbb családjából való fiatal ember a Krisztus hitére tért. Mint hét éves fiú, még pogány korában mint maga beszélte nekem, egyszer nővéreivel s ezek barátinőivel egy folyó partján játszadozott. A vízből egyszerre egy rettenetes tekintetű szőrös ember merült fel, a játszóknak ment és rájuk kiáltott: „Mért zarartok nyugalmamban?” A leányok megfutamodtak, a fiut azonban, ki nem tudta őket elég gyorsan követni, az ember egy doronggal úgy megütötte, hogy halottként összerogyott; az ember pedig visszaugrott a vízbe. Nővérei fölvettek a tetemet és elvitték egy sátorba, mert a kúnok akkor még nem laktak házakban. A szülők megjelentek s általános jajveszéklés támadt. Éjjelkor a halottnak vélt ifju ismét feléledt.” (H. A.)³⁹³

A mi vízi manóinknak sem nevei-, sem jellemzésében nem mutatnak egyöntetűséget a különböző vidékek néphagyományai. A folyóvizeknek ártalmas szellemeit még leginkább az *öregember-* és a *zöld ruhás,* vagy *kis vízi ember-*nevezet látszik csoportosítani, inceselkedő szirénjeit pedig a *vízilány-*elnevezés.

Meséink sok változatban emlegetik a *vízi embert,* ki a szegény embernek komája lesz vagy őt jóléthez juttatja, de hét év múlva ismét mutatkozik, hogy az épen hét éves fiut, ki a mese hőségé lesz, magával vigye.

Sajó-Vámos mellett Borsodban a vízi manó *öregember* képében kísért és csalogatja magához az embereket és gyermekeket, a kik a mint közelednek hozzá, lesüpped velők a föld s alámerülnek. Ekkor a víz színén *egy félig csikó alakú* rém tűnik elő, mely miután háromszor vigan nyerített s első lábait háromszor összeütötte, ismét lebukik.³⁹⁴

Különös előszeretettel viseltetnek a nők iránt. Ipolyinál találunk egy *csallóközi* mondát is, mely azonban immár a régiség nemes zománczát nagyon kis részben viseli magán.³⁹⁵

A vízi manók másik fajtája a *zöldruhás*, a kis *vízember*. Ilyen lakott a Léva táján levő Percz folyóban is, ki olykor vásárkor bejárt a városba is. Megismerhető volt ujjairól, mert róluk folyvást víz esepegett. Egykor a Percz ezen vízi emberét egy mészáros megbántotta s azt nem sokára behúzta, amint arra járkált a patak mellett, *telkét pedig egy korsóban, vízi palotája falára függeszté. Sok korsó is volt ott már ekkor s mindegyikben egy lélek lakott*

„A magyar halászok vízi ellenségei” ezímen *Kálmány Lajos mythologusunk* a *Tisza* gonoszairól ad számot, a kik szerinte: a *Holtember*, a *meredt testű*, a *Feketejermek*, a *Veres siphás*, a tápai *Szörös büfögő*.³⁹⁶

A *szegedvidéki* néphit tudós értelmezője szerint:

A víz gonosz lakói közül legismeretesebb alak halászaink előtt a *Holtember*. Ravasznak mondható, a ki ha kell, esakhogy bajba hozza, esalogatja, hívja az embert.³⁹⁷ Holtnak színeli magát, pislogó szemmel, meredt testtel uszkál a víz tetején, hogy a halászok holtnak gondolván, esolnakjukba bevegység, mit ha sikerül elérnie, a esolnakot elsüllyeszti és a benne levőket lakásába beviszi.

Máskor, úgymond a tudós értekező, megakasztja a halászok vízen járó eszközét, megfogja a hálót, esomóit ki is oldja. Maga kérdezi, hogy: *oldja-e vagy kösse?* Ha oldja, akkor a esomókat oldja ki; ha köti, akkor a hálót megakad.

Mint egyáltalában a rossz lényeket: úgy a *Holtembert* sem jó emlegetni, mondja *Kálmány*, mert megjelenik.³⁹⁸

A *szegedieknek* is van *vízember*ök, ki karddal és késsel jár, közönségesen hallal él, hanem az embert is megfogja; a víz fenekére viszi és megeszi. A esolnakot felforgatja, a hajót limbázza. Színére fekete. A tápaiak *szörös büfögőnek* hívják és azt tartják róla, hogy még a vízen kívül is megkergeti az embert.

Kálmány L. még a *Feketejermeket* és *Veressiphást* em-

liti és úgy jellemzi őket, mint pajkoskodó s amellett veszedelmes vízi lényeket.

Még csak a *Garamot* kívánom megszólaltatni. Egyszer körmöczi mészárosok keltek át a Garamon kocsikon. Mikor a víz közepén voltak, hangokat hallanak alulról: „Itt az idő s még senki sem jár.” Abban a pillanatban egyik tőr-sukat huzza valami lefelé. Társai megfogták, nem engedték. De Zsarnóczára érve, az illető már a harmadik pohár bór-nál meghalt.³⁹⁹

A *vízi leányokat* jobbra a hagyomány a mesékben hangoztatja, mint *tengeri tündérek*, *ta tengeri kisasszony* már esupán mint bűbájolt nek tartozik kivételesen és időhöz vagy föltételhez kötve a víz rosszához). Hagyományunkat eddigelé hiányosnak kell tartanunk, mert nem kétségtelen, hogy pl. a Versényi tanár közlésében a magyar genius szó-lalt volt-e meg? vagy az idegen.

Körmöczön, úgymond a gyűjtő, a zólyomvölgyi erdő tavában egy vízi tündér lakott. Szépen énekelt, mitől a favágók elaludtak. Ezért nagyon boszankodtak. Egyszer a farakások mögött elbujtak. Jött a halfarkban végződő tündér, egy kis gyermekkel a karján. Egyik favágó ki-kapta kezéből a gyereket s a tópartjára dobta. A tündér farkával hozzávágott, de a százados fenyőt érte, amely ketté tört. A favágók fölverték gyermekét és elfutottak vele. A tündér sírva bukott le. Azóta nem látták. *Nagy-Bítsén* is azt mondják, hogy a *Vágban* volt egy vízi tündér, félig ember, félig hal, a ki réme volt a vidéknek, mert a falubeli gyermekeket hordogatta el.⁴⁰⁰

A néphit szerint a *katók* sínesenek veszedelmes lények nélkül. Itt laknak a *vasorrábilák*, kik a gyermekeket behuzzák.⁴⁰¹

Még a *hegyi* és *erdei manókat* kell röviden szóba hoznom. A mint lakó helye volt a hegy a jó szellemeknek: úgy nem hiányozhattak onnan a gonoszok sem. Hasonlóképen ezek népesíték be részben az erdőket, melyeknek odvas fáiban ütöttek tanyát, vagy éppen laktak családostól. A mesék úgy tudják, hogy egyik-másiknak a rengetegben *házuk* is van.

Már a *voguban* is nyoma van az *erdei embernek*, a „szőrös szemű” *Urocsi*-nak, ki a vadak őrzője s tanácsot szo-

kott adni a medvének: hol járjon, hogy meghizzék a téli hálásra.⁴⁰²

A finn „Erdőisten” is nem az embernek kedvez, hanem a medvének, mert ha bekerítik megmondja a medvének, hogy „most be vagy kerítve, fuss el!”⁴⁰³

A finneknél külön *hijsi-je*, rosszakaratú szelleme van a *hegynek és erdőnek*. Ezeknek egyike *Retimo*, ki az erdőt őrzi és ellenzi az erdőirtást. A különféle alakokban ijesztő és rossz útra esalogató erdei *Liekkö*. A szintén erdei *Ajattara*, ki a mi *valléányunk*-hoz lemme hasonlatos, ha másban és nem abban találná kedvét, hogy az erdőjárókat az igaz útról letérítse. *Menningüiset*-ek a hegyek és zord kietlenek ijesztő szellemei.

Egyes mondákra és regékre támaszkodva, állíthatónak látszik, hogy a hasonló erdei és hegyi szellemek nálunk sem hiányzottak.

Különös s alkalmasint idegen hatásra vall, hogy a *hosláti* néphit a cseesemők álmát az *erdők anyjájá*-tól félti.

4. Ördögök.

Az *Ördög*-szó tanúsága. Tering isten hagyományai. Szólhatunk-e parz hatásról? *Iz* azonos a finnek félelmetes *Híz-jével*. A *Kalevala* kételvősége. Ős hitregéink ördögének el nem mosódott vonásai a néptudatban és torzalakításai. Színe. Állatalakja. Lakása. Udvartartása, családja, népe. Varázslatos megjelenése. Készsége a bajban segíteni. Áldozatot követel. Ipolyi nyilatkozata. Ördög mint személy- és helynév.

A *török ördög szó*⁴⁰⁴ nem utolsó bizonyága annak, hogy volt idő, midőn az ősvallás még mit sem tudott a mai hagyomány ördögeiről.

Volt azonban már az ördög-szó meghonosúlta előtt is a magyar regevilágnak földalatti istene, ésakhogy másként hívták.

Hívták pedig *Tering*-nek (a törökségben: *Töröng*.) mely alatt az altájiak föld alatt lakozó istenségek értettek annak idejében.

A *rogul* hagyományban ma: *térn* annyi, mint *ördög*, *lidérez*, tulajdonkép: bolygó tűz, tűzi látvány,— mely jár és „hét nyelvé.” Innét a *Téring és Terning*.⁴⁰⁵

Hogy a *Tering-ette* (= *Tering-adta*) kifejezésben, mely mint az indulat kifejezéseaz *ördög-adtá*-nak s *ebadtá* nak társa, — ma is emlékezetben van, azt előttem már mások is észrevették.

Tering még isten volt s az fogott lenni az *Ördög* is, míg vallásunk tiszta sámán vallás jelleggel bírt s a parzizmus hatása következtében isteneink a jók és gonoszok köztös táborára nem szakadtak.

Hogy érintkezésünk a parzi vallással közvetett volt-e vagy közvetlen; vagy miként nagytekintetű Vámbérynk tudni szeretné: őseink, legalább részben, a Zoroaster hitére tértek-e vagy nem? — abban leginkább a nyelvtudomány van hivatva tájékoztató világosságot terjeszteni.

A mi a mythologiai nyomokat illeti, ezek nem igen kedveznek a közelebbi érintkezés föltelelésének, vagy épen azon föltevésnek, mintha nálunk e vallási rendszer csak annyiban-mennyiben is meggyökeresedett volna.

Ős vallásunk megmaradt egészben sámán vallásnak továbbra is. Isteneink, daczára az *Ördög* külön szerepének, észrevehetőleg a jó és rossz kútfejei maradnak annakutána is.

A milyen szembeszökő a parzizmusnak, mint szomszédnak hatása ránk: annyira ninesen semmi maradványa, hogy e vallást valamikor fajunk egy része uralta volna is.

Érvnek látszik az is, hogy a parzizmus hatásával járó új mythoszi fogalmak, mint: *Ördög*, *Manó*, *Boszorkány* a törökségen keresztül hatolva juthattak el csak hozzánk.

A mi *Ördög*ünknel még a finn *Hísi* is közelebb áll a parz *Arimánhoz*, mit a skandináv mythoszok hatásának kell tulajdonítanunk.

Hísi-t *Híz*-nek olvassa tudós Barna Ferdinánd és Hunfalvy Pál egynek veszi az átkozódásokban némely vidéken sokat emlegetett *Íz*-zel.⁴⁰⁶

Híz csakugyan „ellenséges és kártékony hatalmas istenség,“ ki testvéreinek, a *Kalevala* hőseinek minden lépten-nyomon akadályt gördít az utjokba. Így *Híz* az oka, hogy *Vainämöinen* hajója faragása közben térdén nagy sebet ejtett. (VIII. 152. stb. vers.)

Hízi, a miben még a korábbi hitregei fölfogás mutat-

kozik, abban hasonlít az elem-istenekhez, hogy van családja és gazdasága. Van *iramszarvasnyója* és *ménese*. Hízi szarvasát elfogni és tüzes szájú esikóját megzabolázni, csak a kalevai hőskötől várható merészség volt.⁴⁰⁷ A hideg éjszak, közel szomszédsága a pokolnak, lévén egyik tartózkodó helye, volt a rúnókban megénekelte *korcsolyája* és *hótalpa*. Előtte a kődarabokra tört, az ág darabokra szakadt.

Teremt ő is, de csak ártalmasat, mint a *kigyót*.⁴⁰⁸ és szolgálatában sok ártalmas lény van, de mégis, főleg ha számba vesszük, hogy a *jóitémény is kitélik tőle*.⁴⁰⁹ nem találjuk egészen igazolva Ipolyi állítását, hogy: Hüsi Kaleva, az istenanya (óriás) tizenkét fia egyike. Ő a rossz, a gonosz képviselője, *ki küzdelembem áll tescérei: a vilájjosság és jóság személyesítőivel*.⁴¹⁰

E részben az ellentét inkább tájakhoz, a borongós *Éjszakhon* — (Pohjola) és a napfényes *Kalevalá*-hoz van kötve, melyek egymással állandóan hadi lábbon állanak, majd a *boldogulás bűvös malma*: a *szampó* miatt, majd más okoknál fogva.

A küzdelem változó szerenésével folyik, *Éjszak* nagyszonya majd a tengerbe fagyasztja ellenfele hajóját, majd a ködöt, szelet hívja segítségére, majd járványos betegségeket küld Kalevalára s medvét a Kalevalai nyájak pusztítására. A győzelem végleg *Éjthon* asszonyának pártjára látszik állani, midőn ez a napot és holdat kézrekeríti, a hegyek belsejébe elrejtí és a tüzet is elorozza Kalevala házaiból. De a kalevalai hősök győzedelmes esatájok után a nap és hold visszaadatását kieroszakolják.

És mindezekben *Híznek* semmi szerepet nem adnak a runók jelétül, hogy a Kalevala hagyománya még nem tartá a későbbi, vagy a mai értelemben ördögnek a Híziket, s az még mindig inkább sámán isten volt, mint a semmi jóra sem alkalmas párz rossz szellem.

Az ősvallás ördögét módosítá a párzizmus, és egészen átalakítá az *izlam* és *kereszténység* hatása.

Némi pihenőt kell tartanunk, mielőtt a *népies ördöghagyományok* bírálatos ismertetésére adnók rá fejünket, vagyis röviden ismételnünk annak okait, hogy a kereszténység ördögének miért nincsen helye a magyar mythológiában.

Az Ördögnek csakúgy, mint az Istennek legrégebb neve a sejtelem dolga, miután azok írásban nem maradtak ránk. *De mindkettő sámán (jó-rossz) istenség volt* Az Ördögnek nagy kárára vált, hogy ő a földalatti (földöntúli) világ fejedelme volt. Az élőkkel kevés jót volt módjában tenni, annál könnyebben ráragadt, hogy ártalmas szellem. Az árja (perzsa) érintkezés nagyon mrontotta hitelét, de még istenféle maradt. Az izlam, a zsidó és keresztény vallás a mint felütötte fajunk között az érintkezés vagy állandó tartózkodás sátorát, megszünt isten lenni, lett *sátánná, minden rossznak oka- és okozójává, „sivó oroszlánná,“ lelkekre vadászó pokolbeli szörnyeteggé.*

A pozitív vallás Ördöge nem az, a ki az ősmagyar vallásban volt. Átalakultak ördög-hagyományaink is; de az új hit az ő-vallásnak minden nyomát, miként látni fogjuk, e tekintetben sem bírta kiirtani.

*

A népies elbeszélésekben az Ördög különbözően s egymástól nagyon felütőleg rajzoltatik. Az „iszonyatos“ népies költészetének, melyben a merész nagyításnak jut ki a főszerep, általánosan felkapott alakja ő.

Legelső jellemvonása, hogy *fekete*, annyira, hogy a közmondás szerint: *nem is ördög, ha nem fekete*. Az Ördög a mesében, mint egy *fekete ember, fekete ruhában, fekete lovon, fekete kutyával* mutatkozik nem egy esetben. Az ördögnek állatai is *feketék*, mint a *fekete kukas, kecskébak, ló, holló, eb* ⁴¹¹ Ezen személyesítés már biztosan azon korból van, midőn az éjszaka istensége a világosság ellenségeül kezdett tekinteni.

Néha *medve- vagy farkas* alakjában mutatja magát, ⁴¹² máskor csak arról lehet ráismerni, hogy lába *ló- vagy kecskeláb*. Ebben mutatkozhatik, miután a *szarv a hatulom jelképe*, a *ló-láb* pedig még azon mythologiai korból foghat származni, mikor az alvilági istenség egy volt a leszállott nappal, mely lovasnak, lovonjárónak képzeltetett. A nép tudatában azonban mindezek ma már csak ijesztő voltának jellemzésére szolgálnak.

„Az ördög a *szigetvári* néphitben lófejű, középteste emberi, lábai medvelábak. Négy szarva, homlokán egy

ökölnyi szeme van. Hangja is emberi. Az ördög rossz, szivtelen, különösen fősvény ember halálos ágyához szokott saját hintaján elmenni, útjában a község földjét pusztítva.”

Ez a sátánnak csak eselédje lehet, mert ugyanott a sátánról az mondatik, hogy: a sátánnak emberi alakja van, csupán lába hasonlít a lovakéhoz. A ki a sátán nevével átkozdik, annak fejét és kezét kifordítja.⁴¹³

Egyéb torzításaival, milyen például a *Pihári* mesében fordul elő, vagy hogy tüzes alakban jelenik meg s akatta ki ég a padozat stb., itéletem szerint kár nélkül adós maradhatnak.

Természetes, hogy az ördögnek *pokolban* a lakása; de már Ipolyi észrevette, hogy meséink- és regéinkben egy eredetibb felfogás nyilatkozik meg, mely az Ördög lakóhelyét hegyen-völgyön túl messze tájra, erdő közepére, hová a madár sem száll mitőlünk, helyezi. Egyes helyi mondák meg olykor arról tesznek bizonyosságot, hogy az Ördög imittamott a föld belsejében lakott:

Gyalu vára mellett van egy szikla-üreg. Ezen szikla-üreg fenekén, mélyen a föld alatt volt az ördög gyönyörű kertje. Előbb pokoli setétségen kellett áthaladni s csak azután kezd viradni. Minél alább mén, annál vakítóbb fény és világosság jön elő. Ezen földalatti fényárban volt az *Ördög kertje*, földi nyelven le nem írható virágokkal.⁴¹⁴

Mondáink tehát még emlékeznek az Ördögnek korábbi isteni lakóhelyére is.

Az is régibb vonása még az Ördögnek, hogy a néphitben *családosnak* képzeltek. A közmondás tudja, hogy az Ördög *mikor tartja a lakadalmát, mikor veri a feleségét*. Meséinkben és mondáinkban gyakran találkozunk majd az *Ördöganya fiával*, majd az *Ördögatyja leányának* jut irányadó szerep.

Kapcsolatosak ezen kérdésekkel a néphit azon adatai, melyek az Ördögnek *udvartartásáról, fegyveres népeiről, sokaságáról* stb. szólanak, és ősi vonásokat, melyek a kereszténység gonosz szellemeinél föl sem tétélezhetők, tulajdonítanak.

Sok mesehős van olyan *gyűrűnek* birtokában, melyet csak meg kell az újján fordítani, vagy *sípnak*, melybe csak bele kell fújni, hogy *az Ördög megjelenjék és cselekedje a kiadott parancsolatot*. Szerintem ez is ősvonás azon, mythológiánkbeli korból, midőn az alvilág szelleme közel egyrangú fogott lenni a többiekkel. Mikor az istenekre *sáman bűvölésszel és ráolvasással* föltétlenül lehetett hatni.

A néphagyománynak erős bizonyosságai vannak arra, hogy, miként Ipolyinál kifejezve találom: *ő is megsegít*, könnyörül a kétségbeesetten, a hívásra azonnal jelentkezik, sőt hivatlan is ott teremvén, maga kínálja szolgálatát és a megadott segítségért viszont *ő is hálát, elismerést, áldozatot* követel. De amint neve kimondásától is tartózkodik: úgy segítségét is kárhozatosnak tartja a néphit, elfogadóját pedig a pokol zsákmányának.

Meséink szerint az erdőben eltévedt *vadásznak* a sikertelen fáradozó *hulásznak*, a hazakisérő után vágyakozó fonóleánynak, a nyomorán kesergő szegénynek, a sárba rekedt fuvarosnak jelenik meg azon kifakadásukra, hogy: *jönne bár a gonoszlélek Volna bár az ördög*⁴¹⁵

Eleven hite túlzó vonásaival rajzolva, tartja a nép rossznak az Ördögöt, a mint végtelenül jónak vallja új hite Istenét. De azért, miként itt is, meg-megvillan az őshagyományok egy-egy öntudatlan nyilatkozata is.

Abban is ősrégiség mutatkozik, hogy az Ördög áldozatot köt ki, közönségesen hallgatagon: a születendő gyermeket, kiért hét év múlva jön el. A kik azonban közönségesen megmenekednek.

Ebben azon áldozatok emlékezeté látszik föntartva, melyekkel az ősvallás annak idejében úgy az Ördögnek, mint az elemisteneknek áldozott s babonás szokásaiban áldoz a néphit ma is.⁴¹⁶

Most az Ördög, a mi talán a kerereszténység hatása, nem tulajdonnév. Lehet, hogy már az őshagyomány is közlegényeknek, *Drumó, Dromó, Duromó a pokol királya* népségének tekintette őket. Az is kérdés, hogy csak *alvilági ördögöket* ismert-e a magyar őspregetan, vagy vízi, hegyi elem-

ördögöket is? Az utolsó valószínűbb, sőt bizonyos, hogy ha a fönnbbr érintett manókat az ördögökkel azonosítjuk.

Ipolyi szerint „többrnyire hol a régi pogány tanok helyébe új vallási rendszerek léptek, amazok isteneit rosszaknak és elégteleneknek kimutatván, neveiket és tulajdonságaikat a rossz szellemre ruházták, vagy hogy ezt legalább saját mythoszaik hasonló alakjaival igyekeztek magyarázni.”⁴¹⁷

Igy lett az Ördögből ördög; a föld alatt lakó sámán istenből pokolbeli gonosz, sátán.

De vajjon igazat adhatunk-e Nagy Géza tudósnknak, ki vitatván, hogy *Artimpasa*, a szkitha istemasszonynak a finn *Impi* vagy *Umatar* és a magyar *Tündér Ilona* a megfelelője, s annak *erdeny* (= szűz) nevéből bontakozott ki a magyar *ördög*- (ürdüng) szó, s alakult át a parzismus hatása következtében sátámmá?⁴¹⁸

Ha végig tekintünk a velünk nyelvrokon népek mythologiai adatain, meggyőződhetünk, hogy ha *nő a teremtés munkatársa*, mint a mordváknál, akkor teljesen idegen nevű lép föl ördögül; hogy a parzismus többrnyire az alvilág sámán (jóra, rosszra egyiránt kész) szellemeit avatta gonoszakká; hogy míg a török-tatár érintkezésben levőknél az ördög a teremtés végrehajtója: addig az ugarság ezt mindig a *levegő lányának fia*, a *Levegőfi*, az *Ember* teszi.

Hogy a magyar Ördög a kereszténységben nehezen fogott átalakulni teljesen gonoszszá, egyik bizonyosságát az „Ördög” személy- és helynevekben látjuk.

S ezzel talán végezhetünk és berekeszthetjük Mythologiánk istentani részét.

XXIX. Ünnepek és jeles napok.

Évkezdet Üszögös Péter tüzes üszke. Mátyás-nap. Gergelynap i gergelyezés. Gergely fejr szakála. Gergelyesek és a napmentő mesehősök.

Mythoszi elemek a honti népszokásban. Gyümölesoltó.

Isteneikkel tiszteletök által kapcsolkozott össze a régi idők magyar embere. Ez volt az ősvallás gyakorlati hittana, melynek töredékes hagyományai egyszersmind a legalkal-

matosabbak arra, hogy az egykori isteninek fogalmát adják, vagy annak megvilágítására egy-egy sugárral hozzájáruljanak.

És ezen ezimen először is ősvallásunk szent idejét: az ünnepeket kell szóba hoznunk, melyekről Ipolyinak alig volt néhány sor mondani valója.⁴¹⁹

Természettiszteelő őseinknél a természet volt szabályozója az ünnepeknek is. Főbb ünnepeik évnegyedések voltak. Ezeknek sorát a *tavaszi* nyitotta meg. Az év a tavasszal vevé kezdetét. A természet föltámadása náluk ünnep: a *természet Nagyszszonyának ünnepe* vala.

Már február 22 ikén „a földbe üti üszkét Szent Péter.” E tüzes üszögtől kezd aztán a föld lassan-lassan magához jönni és téli ruháját magáról leháyni. Micsoda hitregét kötött e naphoz az ősrégiség? — nem tudjuk; de a valószínűnél többnek látszik, hogy Szent Péter itt a *Napnak* (*Napistennek*) képviselője.

Ha jeles nap volt is „Üszögös Péter” az ősi naptárban, azonban nehezen fogott lenni *ünnep*, vagy számított a tavaszhoz.

Mátyás napjának is jeles napnak kellett lennie talán már az ősi időkben némi jelek után ítélve. Göcseji néphit szerint, ha Mátyásnapkor jó idő van, sok hal lesz. Ki e napon halat foghat, abban az évben szerencés lesz a halászatban. A Mátyás napján fogott halra, bármely fajtájú is, azt mondja: „Mégfogtam a Mátyás csukáját” (*Gönczy Ferencz Ethnographia* VI. 326.) Más hagyomány szerint, mely a németben is megvan, Mátyás „jégtörő” ha talál, ha nem talál, esinál. Tehát a vízcultussal állna összeköttetésben.

Talán még *Gergely-nap* is: márczius 12-ike csak előfutára volt az ősmagyar husvétnak. A Gergely-napnak, mint a *töredékes hagyományból következtetni lehet*, a tavasznak azon elő-ünnepe volt, melynek örömét „*Gergely-járó*” gyermekek hirdették volt hajdanában.

„*Gergely-járást*” sok helyütt még most is tartanak a gyermekek. Hajdan ennek nagyobb kelete vala.⁴²⁰

Göcsejben és a hol még nem múlta divatját, abban áll a „gergelyezés,” hogy az iskolás gyermekek papír pántlikás

süvegekkel, néhol fakardokkal is ellátva sorakoznak s bejárnak falujokban azon házakat, melyekben iskolába való gyermekek vannak és engedelmet kapva, hogy a *szent-Gergely énekét* elmondhassák, közösen elkezdik énekelni iskolába hívogató énekeket, melyben említésbe jő „Gergely doktornak” dicsérete mellett az eljövendő *madarak*, a *szép kikelet*, *szép énekszóval való zengedezésök*.⁴²¹

Annak előtte a Gergely napjával összeeső *márczius 12-ikén*, kinek dicséretét zengedezék a nemzet ifju sarjadékai, biztosan nem tudhatni. Bizonyára még nem a *tarasz megérkezését*, miután e nap még hó is eshetik s ilyenkor *Gergely rázza a szakulát*. A palócz ésnaptár töredéke szerint „*Gergely leszáll a patkáról*, gondolkozik, hogy leszálljon-e?”

Ninesen ok nélkül, hogy a gergelyesek „*Gergely katonáinak*” is mondatnak és némely vidéken (mint Erdély egyes helyein) az írott följegyzések szerint nem csupán hogy *kardosak*, hanem egymást meg nem sértve vagdalkoztak is az utcán. A palócz „gergelyesek” a kihalt népszokásnak még emlékezetben levő hagyománya szerint távozóban a *mester gerendához ütötték kardjukat*, ha nem mindnyájan is.

Szóval a „gergelyjárók” nem iskolába toborzók, hanem valóságosan „Szent Gergely vitézei” (Pápa katonái).⁴²²

Hogy a népszokást kiegészítsük, még érintenünk kell, hogy a Gergelyjárás nem csupán éneklésből, hanem monodókból is áll, melyek részben tréfás természetűek. Ezeknek a háziasszony ajándéka vet véget, melyért szintén versben jár ki a köszönet.⁴²³

A „Gergely katonái,” kinek vitézei voltak a kereszténység előtt? biztosan nem lehet tudni. Alkalmasint a *Napé*, ki idegen országba hurezoltatva, szabadítás után vágyakozék. Ezért lehetett talán, hogy az úton is villogtatták kardjaikat, de senkit meg nem vágtak.

Hogy a Nap fölött a sok fejű sárkányok erőt vehetnek és azt a Hold- és Csillagokkal együtt országukba vihetik zsákmányúl, valónak tartotta az ősfelfogás és a mese maiglan állítja, hogy:

„Vót a világon egy ország, a melyiknek az egin sem

esillag, sem hódvilág, sem nap nem vót; hanem hát sítét vót, mint a koromfekete éceka.”

Mi nem egyéb, mint a *nap föli útjának megszemélyesítése*. A gyermek-gergelyesek tehát mindmégannyi hős „kis Miklós”-ok, kik a napot kiszabadítják a szerezsenyországi sárkányok hatalmából. És könnyű megszabadítaniok, mivel az máris útban van hazafelé.

Megerősíti ezen mythologiai föltevést a *honti répszokás*, mely szerint a gyermekek szent-Gergely napján *uczelt és tűzkövet* tartva kezükben, köszöntenek be a házakhoz ezen mondókával: „*uczelt hoztam, tüzet ütöttem kegyelmeiteknek.*” Erre az *uczelt* olyképen veti a földre, hogy az egy ideig seregjen.⁴²⁴

Az *uczél-kora* a magyar vallási régiségben, miként tudva van, a Tűz-istennek és a Nagyasszonynak egyiránt jelvénye volt.

Gyümölesoltó-Boldogasszony egészen a kereszténység ünnepe-e, vagy márczius 25 táján már az ősvallás is ünnepelt és mely ezimen? — adatok hiányában nem lehet vitatni. Azon körülményből ítélve, hogy ez ünnep körül különösebb néphagyományok nem csoportosúlnak, egyenesnek látszik a következtetés, hogy ezen ünnep napja az ősvallás naptárában jellemző nevezete daczára sem volt jeles nap.

*

Az ősvallás husvétja. Virágvasárnap. Nagypénteki babonák. Nagyszombati új tűz. Határjárás. Piros tojás. Arany-tojás a pogány mordváknaál. A magyar csoknyázás, palócz kókázás, másutt kókányolás. Mátkázás, komázás. Öntözködés. Vízbehányó hétfő. Hajnalozók Erdélyben. Sz.-Györgynap nagy éjszakája. Sz.-Györgynap előtt talált gyík, kígyó, virág, mennydörgés. Boszorkány-gyűlés. Rejtett kincs mutatkozása. Szent-György hete.

Ősvallásunk *husvétja*, a nyomok odavezetnek, hogy *Szent-György napja* volt. Végigtekintvén idetartozó hagyományainkon, kimondhatónak látszik, hogy mig az őshusvét ájtatos és örvendetes részében beleolvadt a keresztény husvétba: addig gyakorlati részében, a *babonákban* maradt továbbra is naphoz kötött, *régi napjához*, melyen az ősvallási

gyakorlat szerint a természet örökifju Nagyasszonya ünnepe.

Tehát sajátlag *husvét*i és *szentgyörgynapi népszokásaink* együttvéve adnak számat az *ősvallás husvétjáról*, mely a tavasz feltámadásának ünnepe lehetett.

Némely vidékeken, így a régi népszokások classicus földén: *Göcsejben* a virágvasárnapot megelőző szombaton gyermek-ünnep a *barkaszedés* és sokban hasonlatos a Gergely-járáshoz.⁴²⁵

Ősjellegűeknek látszanak a szentelt, vagy szenteletlen barkákhoz kötött *babonák*, mint: annak a *husfájás* ellen való használata. Dörgés alkalmával, hogy *a villám a házba ne üssön*, a tűzbe dobnak belőle.

Virágvasárnapján minden házból visznek egy esomó barkát a szenteletésre. Az egyházba való belépés előtt *a torok fájás ellen jó egy szemet lenyelni*.

A nagypénteki *babonák* is pogánykoriaknak látszanak.⁴²⁶ *Nagypénteken* nem szabad ruhát szárogatni, mert akkor azon évben bőrt is fognak szárogatni (a szarvasmarhában kárt vallanak.) Nagypénteken reggel napfelkelte előtt jó a gunárral és kakással paprikát vagy magyar borsot nyeletni. Ha nagypénteken reggel pálinkát iszik az ember, ha nyáron valahol elalszik is, a kigyó nem mászik a szájába. A ki nagypéntektől kezdve három egymásután való pénteken sőt ad a tehénnek, az még azon tavaszon borjut fog kapni. Néhol nagypénteken napfelkelte előtt vetik el a palántamagot. A nagypénteki eső nagy szárazságnak az előjele. Ha esős idők lesznek is abban az évben, az eső a földet nem áztatja át rendesen.⁴²⁷

A mi a *Nagyszombatot* illeti, csak fentartással hivatkozhatom egy-két előregedett szokásra, mint olyanra, melyek talán még a pogány korból ágadzanak át hozzánk.

Így már Ipolyi gyanakodik, hogy az ó hagyományra vihető vissza a magyar kereszténység azon régibb szokása, hogy Nagyszombaton az *új tűz* megszentelése után eloltatott minden tűz s helyébe a megszentelt tűz tétetett (Pozsonyi misekönyv.)

Nem bizonyos az sem, hogy azon nagyszombat-*későesti*

határjárása a fiatalságnak, melynek marostordamegyei példájára hivatkoztunk, az ó-hit korából származónak veendő-e, vagy nem?

A többi, mit különösen a husvéti népszokások tekintetében még érintenem kell, csakugyan arra vall, hogy az őshusvét a mint beleolvadt a keresztény husvétba: úgy átment vele az új ünnepbe a régiek vigassága és kedélyi gyakorlatos szokása is. Ennek egy-két példájára lehetetlen itt rá nem mutatnunk.

Ilyen a husvéti *piros tojás*. Már Ipolyi említi, hogy a himes tojás készítése és ajándékozása a föld minden népeinél elterjedt és egészen az ó korba felvivő pogány szokás.⁴²⁸ Tehát biztosak lehetünk benne, hogy a tojás, bár mennyire találó symboluma legyen is az eltemetett s életre törő láthatatlan erőnek s így a *föltámadásnak*, — nem a keresztény nyugattól kölesönzék őseink, hanem magunkkal keletről hozák az ünnepi himes tojás használatának szokását.

Már rámutattunk azon mythikus jelentőségre, melynek a tojás az ősvallásban részese vala. Ezt e helyütt a rokon népekre és a saját hagyományainkra való hivatkozással támogatjuk.

Nem az volt a fő az ősök hiedelme szerint, hogy az ünnepi tojások festessenek, hanem hogy az ősvallás szent növényének: a *foghagyma* (vagy *vereshagyma*) héjával való főzése által megszentelődjenek s titkos erőt nyerjenek. A nép sok helyütt csakugyan még ma is *vereshagyma-héjjal* és nem „börzsön“-nel színesíti a husvéti tojásokat.

Az őshitregék kora tehát még nem ismerte a *piros*, vagy *himes tojást*, hanem a barna-sárga, az úgynevezett *aranytojás*-t, melyeket a *pogány mordvák* hite ma is vallásos kegyelettel veszen körül, több erőt tulajdonítván neki, mint a mennyit a keresztény néphit a husvéti *szentelteknek tulajdonít*.⁴²⁹

S látni fogjuk alább, hogy a színes tojásnak az ősvallás a husvéton kívül is juttatott szerepet.

Áttérve a *husvét magyar hagyományaira*, az látszik hangsúlyozandónak, hogy ezek a kereszténység szempontjából nem értelmezhetők; de annál érthetőbbek, hogy ha az ősfelfogás és gyakorlat maradványait látjuk azokban.

A himes tojásról, tojásszentelésről már volt szó. Még a kihalóban levő husvéti gyermekjáték szokásáról kell megemlékezni, mely szintén a husvéti tojás kedvéért történik és teljesen ősrégi a vonatkozásokban.

Barna Ferdinánd emlegeti, hogy gyermekkorában még maga is gyakorolta játszó társaival a „*csoknyázás*”-t, mely abból állott, hogy két gyermek kiki a maga tojását hegyével egyik a másikéhoz gyengén ütögette, míg az egyik betört s ekkor a törött tojás a győző lett.⁴³⁰

Ennek hajdan országosan egy napja vala, a husvét másodnapja, melyet közszokás ma is a szabadban tölteni. A „tojás összeütésének napja” annyira ismert időt jelentett, hogy régi irásokat még kelezve is találunk utána. Ma már nem sok helyen tartatik és nem is, mint külön gyermekünnep.⁴³¹

Szobb-on (Somogy) husvét délutánján az isteni tisztelet végeztével tartatik a falu közelében egy nagy réten. A lányok „himös tojás”-aikat magasra felhajgálják, nagyokat tapsolnak hozzá s ügyesen megkapják. Más helyen a legények laptáznak erősen, kivéven néhányat, kik a lányokkal dévajkodnak, s el-elkapdossák előlük a felhajított tojást. A gyermekek kettenként „*kókányó(1)nak*.” Összeütik tojásaikat, hogy kié erősebb s marad épen. A ravaszabbak fatojással *kókányolnak* s ha a turpisság kitudódik, egy kis birkózással hamar kiegyenlítik a dolgot s az eltört tojásokat közösen elfogyasztják.⁴³²

Ipolyi szerint ezen tojás-játék a palóczságban „*kókázás*” név alatt ismeretes.⁴³³

Őseredetűnek látszik még a husvéti tojással való *mátkázás* és *komázás* is, mely még Vas megye némely vidékén tartja magát. A fiú fiúnak, a leány leánynak, ki vele egykorú s *mátkájának* (*komájának*) tartatni óhajt, ad. vagy küld egy himes tojást, ki azt kettővel viszonzza. Ezután egymást *mátkának* (vagy másik helyen szokásos: *komának*) szólítják.⁴³⁴

Szóval megállapíthatónak látszik, hogy az ősmagyar husvét kiváló jelvénye a *tojás* és a *vele készült téztás sütemény* vala, melyek őshagyomány szerint talán az ablakba

való kitevés által szentelődtek meg. Ezen vélemény azon göcseji néplitre támaszkodik, hogy: a ki nem küld szenteltetni, az a kosárba helyezett ételneműeket nagyszombaton este a szoba ablakába teszi ki s reggelig ott hagyja, mert *abban az éjjelben az Ur angyala minden házat megnéz s a kőben talált ételneműeket megüldi.*

A himes tojással találkozunk még a szokásos husvéti öntözködésnél is. Kétségbevonhatatlan, hogy az öntözködés is az ősmagyar husvét hagyományaihoz tartozik. Ország-szerte divatozó szokás, mely épen azért nagy régiségre mutat, s látszólagos üressége vagy nyers kivitele daczára ősmythoszi eszme hordozója.

Jelentősége tekintetében annyi keresztény századok után csak a tapogatózás jutott késő osztályrészünkül. Nekem úgy tetszik, hogy a tél rabsága alul fölszabadult *víz lemelek* tiszteletére szánt vallási szertartás fogott eredetében lenni, melyhez a leányok egészséget, a nemzet ifjusága erőt kötött.

De aztán, főleg hogy a gyöngébb nemet illetőleg kevés gyöngédséggel, sajátlag pedig nagy sok jó akarattal gyakoroltatott, a ma is szokásos *vízbehányó hétfő*-nevezet minden beszédnél jobban bizonyítja.

A régibb megfigyelés és a mai falusi gyakorlat meg-egyeznek abban, hogy a megöntés felért a vízbe való merítéssel, a mint hogy eredetileg, a „kerek tenger” hazájában talán csakugyan *vízbehányással* hajtattott végre.

Mentől több vizet kap a leány, annál elégedettebb, minek oka az ősz meggyőződés homályos tudatában ke-resendő.

Úgy találtam, hogy a Közép-Nyárád mentén (Maros-Torda megye) föntartott öntözködési eljárás talán még leg-közelebb áll az ősvallás korának gyakorlatához:

„Minden valamire való leánynak a választottja, ha van, (írja róluk Gál Kálmán) szívbeli kötelességének tartja *husvét szombatjának éjjelén*, tehát *husvét virudóra* kedvesének kapujára, kútágására vagy háza tetejére, általában valamely azonnal szembetűnő helyre szép *fenyőágot* tenni. Nagyon éilhetetlen a lányok között az, akinek husvétkor nem tesz-nek *fenyőágot*.

Nem mennek azt öntözni, nem hívják a tánczba, nem veszik figyelembe, a kinek kapuján, vagy háza tetején nem látják meg reggel a *virágot*.

De a legények is sokszor drágán és nagy fáradsággal szerzik meg azt a két-három darab szép fenyőágot, melyet szeretőik számára szántak. Mert, ha nincs a falunak fenyvese, elmennek a negyedik-ötödik falu határába is érte, s ha pénzért vagy egyébért esérébe nem kapják, készek lopni is, de szeretőiket kigunyoltatni nem engedik.

A három-négy darab fenyőág mesterségesen összekötözve és színes papírszalagokkal, *piros tojásokkal* feldíszítve, a lányt egész évre büszkévé teszi. Megtörténik az is néha, hogy (mivel szombaton éjjel elkéstek, talán épen azon éjjel szerezték és hozták messziről a fenyőágot s nem értek rá feltémi, vagy pedig maguk a legények megréstelték, ha egy-egy jómódú szép leány szőgyen-szemre virág nélkül maradt) húsvét első napjának éjjelén tesznek még utólagosan egy-egy lánynak fenyőágot.

A tánczot rendszeren a falu legjobb tánczú 2–3 legénye: a *vőfélyek* rendezik és pedig egész esztendőn keresztül.

Ezek a vőfélyek aztán húsvét másodnapján reggel megkezdik a falu egyik végén a *hajnalozást*. Ez abban áll, hogy azon házakban, a hol fenyőág van, a hozzájuk esatlakozó fenyőágot tevő legényekkel együtt *muzikaszóval* bemennek, a lányt (ki rendszeren az udvaron tesz-vesz) megöntözik. Néha nem sok kimélettel a *válluba* fektetik s vederrel öntik rá a vizet, úgy hogy egészen lueskos lesz. A ház gazdaszszonya erre a *hajnalozókat* és *öntözőket* behívja, megraktálja kalácesal, pálinkával, *piros tojással* s ha jobb módú, akkor nehány krajezárral is.

A vőfélyek felváltva szépen betanult ünnepi köszöntőt is mondanak. Hálát adnak Istennek, hogy e szent ünnepi napokat megérni engedte. Áldást mondanak a házra és lakóira. Boesánatot kérnek, hogy a *ház virágszálát*, *hogy el ne hervadjon, megöntötték*. Megköszönik a szíves vendéglátást és kérik egyúttal, hogy engedjék el lányukat délután a tánczba is.⁴³⁵

És ezekben nagyjából a keresztény húsvétba átesapott ősszokásokat kimerítvén, áttérhetünk az őssünnepnek *babo-*

nákban mutatkozó gyakorlati részére, melyek eleitől fogva „Szent-György” napjához kötvék.

Ezen babonák pedig komolyabb oldaláról mutatják be az ősidők husvétii *tavaszünnepét*, különösen annak előestéjét és éjszakáját. Ez a jó és rossz szellemek megmérkőzésének nagy éjszakája, és gondot okozó napja a védekezésnek, melytől függ az egyes gazdaságnak és sokszor az egész termő évnek sorsa.⁴³⁶ A boszorkányok, kik ilyenkor gyűlést is tartanak, a legszerűebbek a rontásban, a gazda pedig a védekezésben. Különben a *nyírfa*: a Nagyasszony szent fája elegendő távoltartásukra; de ronthatnak a szőlőkben, réteken és vetésekben, melyeken a harmatot lepedővel szedik föl, hogy új bögrébe kiesavarva, bűvös szerül eltegyék.

Szent-György éjszakája a szent éjjelek egyike. Ezen éjszakán megszólal a fű s megmondja: mi hasznát lehet venni. Különben a füveket Szent-György előtt kell szedni, mert Szent-György után már elvették a boszorkányok a foganatját.

Már a Szent-György előtt való napok is jeles napok.

A göeseji néphit azt tartja, hogy: aki Szent-Györgynap előtt *kigyót* vagy *gyikot* fog s ezeknek torkát megnyomogatja, az ő kezétől a megnyomogatott torokfájásak baja megszűnik s maga az illető egész éven át mentes lesz a torokfájástól.⁴³⁷

A Szent-György napja előtt talált kigyónak levágott feje bűvös szer, vagy óvó eszköz; még a *bot* is, melylyel agyonüttetik, erőt nyer. *Zsírja, bőre* köszvényeseknek igen jó orvosság (Szatmár).

„A szent-Györgynap előtt talált hangyabolyt az asszonyok megbolygatják, hogy annyi esibéjük *bizseregjen* abban az évben az udvarban, mint a hány hangyát ott láttak.”

A Szent-György nap előtt talált virág megszártva orvosság.

„A ki Szent-György nap előtt kezét esalánnal megdörzsöli, annak a keze abban az évben a esalánesipést nem érzi.”⁴³⁸

A ki Szent-György előtt dörgést hall, a közelében talált kerítést rázza, hogy azon évben a hideglelés elkerülje.

„A ki Szent-Györgynap előtt először dörgést hall, vesse magát rögtön a földre s ott többször henteregjen ide-oda, akkor azon évben nem lesz gyomorfájása“⁴³⁹

Hegyhát vidékén: Szent-Györgynap előestéjén szokás *nyírfaágakat* tenni az ablakba, ajtófélfába, istálló elé kerítésre, sőt még a buzavetésekbe is, hogy a boszorkányokat távoltartsák a háztól, az emberektől és állatoktól.⁴⁴⁰

„Szent-György nap éjszakáján gyűlnek a boszorkányok *Szen-Gellő* hegyére tanácskozni. Ilyenkor vigyázni kell az embernek, hogy az ördög meg ne *nyergelje*. A ki ez éjjel baloldalán fekszik s lába vagy keze keresztbe van téve, alhoz nem férhet rossz.“⁴⁴¹

Szent-György éjszakáján mutatkozik a *pénz* is, mely mint a tűz lobban fel, miről a szathmármegyei néphit sokat tud.

Szent-György napjának *egész hete ünnep volt az ó-törvényben*, a mint ezt a göcseji néphagyományból következtetni lehet. „Ha a baromfiat Szent-György hetén ültetik meg, a csibék nagyon „ferdén“ (hiányosan) kelnek ki.“

És ezzel husvétii hagyományainkat nagyjából kimerítettük s a tavaszi jeles napokon ilyképen általstünk.

*

A májfa a palócok közt. Honti szokás. Püünkösdi májfa Muzslán. A somogyi májusfa váltság. Kis leányok püünkösdi járása a palóc földön, Csallóközben. Dalos mondókaik. Püünkösdi király- és királyné-választás. Mythoszi vonatkozása. Püünkösdi babonák.

Hozzáláthatunk folytatólag a nyár — mythoszi hagyományainak összeszedettségéhez.

Ilyen mindenek előtt május elsején a májfa-állítás szokása, melyet látszólag kölesönzésnek kell tekintenünk; de lehet nem minden alap nélkül ősgyakorlatnak is vitatnunk. Nekem az látszik helyén levőnek, hogy beérjem a májfa-állítás magyar ősvoltának okaival.

Ninesen nagyítás úttörő mythologusunk: Ipolyi állításában, hogy a májfa-állítás magyar faluinkban köztudomás

szerint napjainkig „élénken divatozó szokás.” Hogy sok helyütt ilyenkor reggel majdnem minden ház előtt, melyben eladó leány lakik, látható ilyen fa.⁴⁴²

Még az annyira elzárkozott és szokásaikban eredeti *palóczok* közt is otthonos a „májfa” állítás.

„Ezt, mondja Istvánffy, a palócz legény el nem mulasztaná semmiért sem. Ha május elseje hétköznapra esik, a májfat rendesen a legközelebb eső vasárnap reggelre szokták felállítani. Kínegy a legény előttte való nap az erdőre, olykor a harmadik falu határába is, ha közelebb nincs, kiválasztja ott a legszebb, legsudárabb fiatal nyír-fát s ha kell, nem sajnálja érte megfizetni az 1—2 frtot sem, ha pedig nem adják, ellopja szépszerével. Odahaza aztán a nyír-fát galyaitól szépen megtisztítja, csak a tetején hagyván egy kis lombkoronát, azt azután ezifra kendőkkel, pántlikákkal földiszíti s éjnek idején elviszi szeretője udvarára és ott a kapu mellett földbe-ásva felállítja. S ki boldogabb, mint a kinek kijutott a maga májfája s büszkébb, mint az, a kié a legmagasabb, legsudárabb az egész faluban.”⁴⁴³

Nem egy ok szól amellet, hogy a májfa-állítás szokását eredetinek tartsuk; annál bajosabb adatok hiányában meghatározni, hogy ünnep volt-e vagy esupán jeles nap amikor a zordonabb éghajlatú haza tavasz ünnepének emlékezetben tartott évfordulója? A babonás-hagyományok teljes hiánya kevésbé merész föltevésre sem ad jogosultságot. A hagyományos nyírfa, melynek az őszünnepségekből nem volt szabad kimaradnia, csak fél ok arra, hogy május elsejét az ó-törvény szent napjai egyikének nézzük. Annál is inkább, mert a hagyományos májfa állításának nem mindenütt május elseje az ideje és nem egyes hajadonoknak kiténtetése a bevallott czélja.

Ipolyi úgy tudja, hogy állítottak „közös” májfa is. Tudja, hogy *Hontban* az Ipoly völgyén (ő Peszek környékét említi) az ilyen fákra kendők és szalagok tűzettek és ezeket onnét le kellett löni s a lövő az összegyűlt leánysereg hallására kedvese ki-kiáltott nevében próbált szerencsét.⁴⁴⁴

A májfa állításának nem is mindig május elseje az ideje.

Fönnebb láttuk, hogy az némely helyeken a hajadonok husvéti kitüntetése; másutt püнкösdі mulatságnak van az szánva. Így Muzslán (Észtergomn.) a májfa magas póznára emelve *püнкösdі hétfőn* a fiatal biró, a fiatalság által választott első legény háza előtt állítatik föl s körülötte nagy vígan járja el a fiatalság a püнкösdі táncot.⁴⁴⁵

Midőn vitatom, hogy a májfa-állítás magyar szokás, egyszersmind nem állíthatom, hogy az nem volt meg szomszédainknál is, vagy hogy az eltérések mindenike jogosúlt arra, hogy eredetinek tartassék.

Püнкösd a nyár első, határozott jellegű ünnepe a néphagyományban. Észrevehetőleg nagy a különbség a meghonosodott és eredeti püнкösdі népszokások között, miként az a következő példából kiviláglik.

A sómogymegyei lengyeltóti legénység „május elsején az egyház elé hatalmas május-fát állít le Csáky Elek tudósítása szerint. Ez ott marad püнкösd-hétfőig. E napon kora reggel lóháton színeskendő zászlókkal berugtatnak minden egyes ház udvarára, közrefogva a „maskurás“-nak felöltöztetett lovas. Csodálatosan is néz ez ki. Fejére egy zöld galymból font alkotmány van téve, mely oly terjedelmű, hogy lovát is befödi. Az udvart körülhargalván, az egyik legény verset mond, azzal végezvén: adjanak tojást vagy pénzt a legények részére májusfa váltságú! mert ha nem, úgy feltipratják az udvart, hogy az járhatatlanná válik.”⁴⁴⁶

No hát ez nem lehet magyar szokás. Nem magyar eredetre mutat az „ugocsai püнкösdі királyválasztás” sem, mely azzal végződik, hogy az utezán végigvonuló „királyt” minden kerítés mellől, minden kapu sarka mögöl hamuval telt fazékkal, törött tállal, rossz edényvel fogadták.⁴⁴⁷

Nem ilyenek a mi püнкösdі hagyományaink!

És nem is vagyunk egészen szükében az idevágó hagyományos adatoknak, sőt akár osztályozhatjuk azokat.

Talán nem tévedek, mikor az elsőséget a kis leányoknak adom, s e részben a *palócz* gyakorlatra hivatkozom, kiknél a leánygyermekeknek a „*Mi van ma*” járását a pusztító korszellem napjainkig nem volt még képes fölöslegessé tenni. Pedig a mostani gyakorlat már tartalom nélkül való

szokás, melynek esupán az öntudatlan mythikus értelem tudhat becsét adni.

A „mi van ma” járásának pünkösdi első napja az ideje. Délben megkezdik s járnak egész délután naplementéig, de csakis leány-gyermekek, miként Istvánffy Gyula írja:

„Valamennyien fejer ingvállba, piros, virágos szoknyába vannak felöltözve s egy közülök, rendesen a legkisebb, a „pünkösgyi királyné,” kinek megkülönböztetésül a többitől fejére rózsza-koszorú van téve.— Összeszedelődzkdik 10–12 ilyen palóc kis lány, beállítanak a gazda udvarára s ott az ablak, vagy a pítar-ajtó előtt körbe állva, egymás kezét megfogják s a kis pünkösdi királyné előtt addig forognak, míg a következő daloeskát el nem éneklük:

Mi van ma, mi van ma, Piros pünkösdi napja,
 Haónap lesz, haónap lesz A másogyik napja:
 Ne tipegij, ne tapogij, Mer' ha mé'tapodod
 A pünkösgyi raózsát, Megadod az árát.
 Csak fürgyik, csak fürgyik A fekete csaóka,
 Szájjon a házokra, Az égék harmattya,
 Mint azelőlt szállott Az apostolokra.
 Lyányok ün'nek a toron'ba Aran'koszoróba
 Ára ménnek al legények Sárga sarkantyúba.
 Ha jaó jányok vaónátok Nékem köszönnétek,
 Lévenném a süvegém Annak örü'nétek,
 Péz vaóna, csengene, Raózsza vaóna sérgene,
 Mégis kiserdü'ne. (Diesértessék a Jézus Kirisztus !)⁴⁴⁸

Ipolyi szerint *Külitiben* (Csallóköz) hatjával állnak össze a leánykák fejébe öltözve, fejökön rózsakoszorúval s egy *fa-bábot* hordoznak szépen felöltöztetve, virágokkal, koszorúkkal s koronával feldiszitve s midőn véle a ház ajtajához érnek, énekszóval vagy a nélkül rákezdek:

Elhozta az Isten piros pünkösdi napját,
 Mink is meghordozzuk királynénk asszonykát,

mire a bábot, a mint bírják, olyan magasra emelik ezen felkiáltással: „A *ketek* (kegyelmetek) *kendere ilyen nagyra nőjön ni!*”⁴⁴⁹

Első sorban méltán hozakodtam fel a kis leányokkal, mert a pünkösdi öreg hitregének ők az utolsó pártfogói s dalos és mondókás ajkaik őrzik az ó-vallás énekének töre-

dékét: a legeslegrégibb nyelvemléket. Különben bizonyos, hogy az ősvallás ezen *nyári énekét* is elveszettnek kell tekintenünk.

Az ős hitrege nyomai visszamenőleg mutatkoznak még vagy csak mutatkoztak a serdültebb ifjuság ünnepi kedvtelésében. De természetesen ez már pelyva és nem buza az ős mythosz helyett.

A mai püNKÖSDI fiatalsági ünneplések már jobbára elfajultak, Ipolyi még ezt írhatta nógrádi, honti, gömőri, esallóközi, tehát jobbára palócz esetekre hivatkozva: „A szokás mai gyakorlata tudomásomra ebből áll: püNKÖSD napján (gyakrabban csupán püNKÖSD-hétfőn) az ifjuság a délutáni tánc és zene előtt választ maga közül és pedig a legények külön egy *királyt*, a leányok is egy *királynőt*. Amaz az ünnep feje és rendezője, emez dísz. Az ünnepélyes öltözékkel, szalagokkal, kendőkkel és virágokkal való földíszítés mellett fejükre *korona*, vagy csak *virágkoszorú* tétetik, kezükbe virágokkal díszített királyi pálcza adatik. Olykor azonban ezt az általa rendelt szolgáló viszi előttük. Ehhez a leány arca fejér lepellel elkendőztetik, ugyanesak ő karjára virágokkal telt kosarat tűz s ha az ajándékok sokasága megkíváná, ilyeneket visznek utána szolgáló leányai is. Végül négy fejrre meghámozott botocsára köttetik egy nagy piros kendő négy vége s menyeczetkint vitetik négy leány által. Az egészet kézen fogódzva körre alakult legények és leányok tánczó serege veszi körül s megkezdik a tánczot a falu koresmája, a király és királyné háza előtt, honnét a menet házról-házra folytatódik. Minden ház előtt eljárják a körtánczot; mire a ház gazdasszonya kilép, széket téve a ház elé a királynak és királynőnek s kosarába ajándékot vetve, mit a királynő virághintéssel viszonz. A püNKÖSDI királynő arca lelepleztetik s a püNKÖSD ünnepére vonatkozó alkalmi versek egyszersmind a ház urára és asszonyára vonatkozással, szavaltatnak vagy egyhangún dúdoltatnak, minek ismétlődő zárversei visszhangoztatása közt a csoport eljárja a *kör- vagy tipegő tánczot*.”⁴⁵⁰

Míntha a töredékek még a táncz minőségét is jellemznék. Azt hiszem, hogy lassúbb ütemben lejtettek az e fajta szövegnél:

Jó legény! jó legény! Jól meg fogd a kantárt
Ne taposd, ne taposd A pünkösdi rózsát.⁴⁵¹

Míg ellenben egészen szapura lejtésszel adták vissza a refránszerű záradékot:

Hadd tapodjuk, hadd tapodjuk
Piros pünkösöd napját!

Hogy régenten ez lovon történt, azt a fönnebb említett palócz kis leányok verses mondokája is bizonyítja. Az adatok gyér volta miatt bajos eligazodni, hogy vajjon ezen játékos kedvtelésnek nem felel-e meg egy korábbi kor komoly eljárása, avagy a pünkösdi ifjusági vigalmakat minden átmenet nélkül a kereszténység fosztotta meg mythoszi jelentőségétől.

Hátha e kérdésre a mese adná meg a feleletet, mely szerint a napot visszaszerző hős menyegzős ünnepséggel fogadtatik s ezért lett a fiatalság ünnepe!

Vajjon a pünkösdi mythoszszerű népünnep nem része-e a vele szomszédos szent-Ivány napi ó-ünnepnek? még véleményezés nélkül kell hagynom.

Még érintenünk kell a pünkösdi néphagyományt. Pünkösöd napján (Göcejben napfelkelte előtt a leányok a búza harmatjában mosdanak, hogy szépek legyenek. Szintén napfelkelte előtt bodzavirágot szednek, mely torokfájás ellen használ. A disznó állat megfőzik, levét a disznókkal megitatják, hogy azokat azon évben veszély ne érje.⁴⁵²

Szent-Iván (virágos szent-János) éjjele.

Tűzünnepek maradványa. Szertartásának hagyományai a palóczoknál. A hajadonok ünnepe volt. Kolonyfalusi részlet. A perki leány tűzgrása. Pozsony- és hontmegyei régiebb gyakorlat. A hosszú szentiványi ének töredékei és hitregei fontosságaik. Babonás szokások.

A Szentivánéji tűzünnep a szent királyok által leginkább tilalmazott s a népszokásban legtovább föntartott maradványa az ősvallásnak. Az év legszebb részében, leghosszabb napján: június 24-én tartatott s a „*Napistennek*“ szentelt ünnep volt.

Hagyományának töredékei mai napig fönvannak. Így a jó palóczoknál a szentivánéji tűzgrásban. Az őshagyomány

tudatának hiánya mellett a falusi elüljáróság ellenkezése is meglevén, nem esoda, hogy ha e festői népszokás mindig jobban összébb zsugorodik és ma már semmi sem emlékeztet rá, hogy a Napisten nyári nagy ünnepeinek áldozati szertartását koptatta meg az idő ennyire és tette gyermekjátékká.

„*Parád*, *Bodony* községekben, mondja az *Ethnografia*, Szent-Iván napját megelőző este, midőn a nap a hegyek mögött már leáldozott volt, kimegy a falu apraja-nagyja, leányok, legények a községet környező emelkedettebb helyekre, ott aztán tüzet gyujtanak s a fölesapó lángokon keresztül ugrálva kiáltozzák: „*Törés ne lëgyen a lábamon! Törés ne lëgyen a lábamon!*” Majd a leányok esomóba kötözött „tisztos füvet” (stachys) tartanak a tűz füstje fölé egy darab ideig s azt égnék dobálva kiáltják: „*Illyen na'llëgyën emmënk kendereönk! Illyen na'llëgyën emmënk kendereönk!*”⁴⁵³

A megfüstölt tisztosfü-esomókat, mint „szörnyen hasznos füvet” hazaviszik s abból a betegségekben sinlődő gyermekek számára készítenek fürdőt.

Dorogháza, Szuha. *Minúszent* környékén pedig a nagyobb lányok a tűz közelében két sorjával egymásnak szemközt állanak s a szemben állók egymás kezét megfogják erősen, azután két leány egy 6—7 éves kis leánykát két oldalról végig sétáltat a sorban állók kezefején, mi közben folyton ezt kiabálják: „Ég Buda vára, ég Buda vára!” S a mely párnál a kis leány már elhaladt, azok ismét a sor elejére szaladnak, ott újból összefogják kezöket, hogy a kis leány másodszor, harmadszor is végig sétáljon köztök s ez így tart mindaddig, míg a tűz meg nem szünik lobogva égni s csak azután ugrálják keresztül a parazsat.

A *ballaiak* meg mikor már leszállott az este a tájra s a Gönezöl szekereinek esillagfénye kigyuladt az égen: akkor vonódnak ki a határbeli dombokra. Ott hosszú póznára kötözött szalmaesomót gyujtanak meg s azzal ide-oda futkosnak. Régebben ily szalma-esomót többet is meggyujtottak s azzal vagy kigyózó vonalban futkostak egymás után, vagy úgy állottak össze, hogy az égő esóvák lángjából egy kereszt formálódott ki.”⁴⁵⁴

Utolsó föllobbanásai az ősök szent tűzének!

Hogy Szent-Iván vagy nyári máskép virágos szent János napja ennek előtte szertartásosabb volt s jobban kidomborodott; hogy az kiváltképen a hajadonok ünnepe, kik ekkor a titkos jelentésű Magyar Ilonához fordultak, hogy férjhezmenetelökben legyen segítségökre, — az hagyomány-régiségeinkben még elég kivételösen nyilatkozik.

Erdélyi írja, hogy: e nap az országban néhutt, nevezetesen Nyitra megyében, *Kolony* vidékén bizonyos népi mulatságok ünnepe igen régi szokás szerint, mikor a helységtől távoleső, leginkább halmos helyeken, többnyire szalmás rőzse-tüzeket rak a falubeli ifjuság, főleg a leányok (mert a fiuk inkább csak nézők), vivén magukkal párlásra szükséges „virágos” füveket s a tűznek lángját énekszó mellett keresztül ugrálják. Milyen:

Virágos szent János, éjszakád világos.
Míg előtted leszek, tiszteletet teszek,
Csak addig világos, légy aztán homályos.

*

Hajtsuk, hajtsuk a cseresnye ágát,
Mert most éli szép világát
Hadd szakasszak szépéből.
Szeretőmnek színéből.⁴⁵⁵

Abból: hogyan és mikép ugorja át a tüzet valamelyik, jósolni szoktak a férjhez-menésre. A közmondás: „Elugrotta, mint *Perk*-i leány a férjhezmenést,⁴⁵⁶ — úgy értendő, hogy szegény tűzbeesett és összeégette magát. Közmondás, hogy: Hosszu mint a szent Iván éneke. Ez az ének azért hosszú, mivel az ünnep, vagy szokásos multság két hétig tartott, melynek Szent-Iván napja épen közepére esik.⁴⁵⁷

Ipolyi meg hivatkozik még pozsonyi és honti egykorú gyakorlatra is. „Bősön, Bakán s a dunaparti helységekben, hol még divatos (írja Karesay után) szolgálégények rakják estén a falu végén. Rőzsét kérnek össze e célra, ha nem kapnak, úgy veszik el s összeállítják azt rakásba hegyével fel, azután alul meggyujtják s körül táncolják, különféle dalokat énekelve. Hajdan volt, mondják, erre egy különös hosszú ének: a Szent-Iván éneke. Midőn a tűz lelohad, átugorják, hogy *ha a faluban tűz támad, el ne terjedjen.*”⁴⁵⁸

Kilitiben szerinte, hat pásztor legény szokta rakni a tüzet, melyen mindegyikök háromszor átugrik, a gazdasszonyok pedig vizet melegítenek mellette, mely óvszer a káposzta-hernyó ellen.

Hontuak dunaparti részén pedig az a szokás, mondja Ipolyi, hogy az előestén kimén az ifjuság a Duna feletti partokra, a leányok a part alján állanak, az ifjak a tetején. Tüzet rakva botjaik végébe karikát illesztenek s azt a parázsba megtüzesítve megforgatják s a Dunába sujtják, miközben az alakjából és értelméből kiforgatott daltöredéket ujongják:

„Ipsiláng, ipsiláng, ipsilángi rózsza,
Rózsza volnék, piros volnék,
Karika volnék megfordulnék
Kire, kire, kire? (— — ék Örzsijé)-re.“⁴⁵⁹

Bezzeg hízik, ki a nevét hallja említettni.

*

Ritka rendet vágtam, sűrű boglyát raktam
Hej, hej rózsám gyere velem (ugrik) „Keszihócz“-i.

A leányok koszorút kötnek s azt egy közeli fára hangjalgálják, a kié az ágon megakad, még azon évben férjhez megy.⁴⁶⁰

A hosszú Szent-Iván éneke elkallódott. Egyes darabkáival a gyermekek játszanak, tánczolva énekelvén:

Kis kaesa fürdik Fekete tóba
Anyjához készül Lengyelországba
Szerelem, menyem, szép lánybarátném, —
A kit szeretsz, vedd el.

Ezt szeretem, ezt kedvelem,
Ez az én édes kedvesem,
Ha pénz volna pendülne,
Rózsza volna, esendülne
Mégis kifordúlna.

Ég a gyertya ha meg gyújtják,
Mikor ezt a tánczot járják.
Járjad, járjad vig katona
Hadd dobogjon ez az nóta
Állj ki már!

(Eger, Türk Frigyes gyűjt.)

Ilyen ósvallásos költészeti maradványt szinte fölös számmal szedhetünk a gyermekek ajkairól még össze; de a

hosszú szentiványi ének reánk nézve elveszett, miután az összefüggőbb meglevő töredékek sem egyebek, mint értelmelvesztett és átérzés nélkül hangoztatott alkalmi mondókák, illetőleg énekes reczitációk.

Végül még kísérletet kívánunk tenni abban, hogy a szent új utolsó korszakának képét adjuk leírásban. Hogy ezt tehetjük, jegyzeteiben főleg *Kelecsényi Pálnak* és a *kolonyi népszokás* szívósságának köszönhetjük.

Lehetséges, hogy a kereszténység előtt való ó-korban aczél-kovával kiesalt szikrából lett gerjesztve a nagy éjszaka szent áldozó tüze; de nem valószínű, hogy bár a legrégibb korban, a meddig tudniillik hitregés hagyományaink fölnyúlnak *füldörzsölés* által fakasztották volna az ünnepi szent tüzet, mert hogy egy kerék (melynek küllői kilencz fából készültek) akár tengelye körül való forgatása, akár az agyán keresztül tolt körísrud dörzsölése által idéztetnék elő, ez az egyszerűsége törekvő régiséggel ellenkezik és a gyakorlatot német utánzatnak tüntetné föl.⁴⁶¹

Úgy látszik, hogy a *tűzrakás már a leányok dolga*; mert ezek éneklék:

„Tűzét megrakoljuk, Négy szögre rakoljuk,
Egyik szögén ülnek Szép öreg emberek
Másik szögén ülnek szép öreg asszonyok,
Harmadikán ülnek szép ifju legények,
Negyedikén ülnek szép hajadon lányok.”

Míntha ezen elrendezés többet akarna jelenteni és jelezni, mint közönséges csoportosulást! Míntha itt többből lenne szó, mint egyszerű profán vigalomról!

Míg a hálaadás örömtüze magasra törő lobogó lánggal ég, addig a fiatalság azon énekeket énekli és játékokat üzi, melyeknek töredékei imitt-amott fölmerülnek még, de már az ősvallás szelleméből kiforgatva, sőt az érthetlenségig módosítva és megesonkítva.

Kezdetét veszi a *tűz által való tisztulásnak*: a *tűzugrásnak szertartása*. Tűzugráló énekes mondókák:

„Meggyulandó (Barta) kőháza, Oltasuk, oltasuk!
Jaj, ne hagyjuk szegényeket, Oltasuk, oltasuk! (ugrik)

(a többiek): Mely magas rútt a faága, elágazott
 A tengeren által hajlongott.
 Egyik ága hajlott (Barta) udvarába:
*Selyem sárhajú*⁴⁶² *Magyar Ilonának,*
 Hajon felül gyöngykoszorú, Gyöngy másik ága.
 Hajlott (Barta) udvarába,
 Selyem sárhajú Magyar Ilonának,
 Hajon felül gyöngykoszorú, gyöngy."

Minden leány annak a nevét mondja, akihez hajlik a szive s azután átszöki az illatos füvek által fölszított tüzet.

Úgy látszik, hogy ezen nagy éjjelen is *beszédese*k valának a virágok és illatos füvek, amint ez kitűnik a „*virág-ének*“-ből:

Háromféle virág vetekedik vélem.
 „Mit vetekedsz vélem, ékes szép virágom
 Mikor megyek véled, maradsz ékességem.”
Bazarvirág mondja: „Ne vetekedj vélem,
 Mert bizony én vélem széles e világ él.”
 „Mit vetekedsz vélem, ékes szép virágom,
 Mikor megyek véled, maradsz ékességem.”
Szöllővirág mondja: „ne vetekedj vélem,
 Mert bizony én vélem áldozatot tesznek.”
 „Mit vetekedsz vélem stb.”
 Az *Ibolya* mondja: „ne vetekedj vélem,
 Mert bizony én vélem lányok dicsekesznek.”
 „Mit vetekedsz vélem stb.”⁴⁶³

Elkoptatottak, csonkák és érthetetlenek a következő sorok, melyekhez az ősfelfogás nyilván „a fáradtan megérkezett s anyja ölében édesdeden szendergő Nap” mythoszáat kötötte:

„Lassan esendeljetek én apró diákim
 Hogy aludjon Mária felköltjén.”

A hosszú szentiványi énekben emlékezet fogott történni bizonyosan a *fák és vizek tündéreiből* is. A kolonyi töredék azonban e részben is egészen elköznaposodva mutatkozik:

„Ha a dió megérik, a levele lehullik
 Roppan dió mogyoró levél alá.
 Hajtsad rózsám hajtsad a eseresne ágát,
 Hadd szakajesak szépébül, szeretőmnek szépébül,
 Magamnak a javából.” „Roppan dió mogyoró levél alá.”

Ha én volnék a budai nemesasszony,
 Kisöpreném a budai nagypiaczot,
 Megöntözném *hidkőkátuak* a vízzel,
 Behinteném apró pünkösti rózsával."

„Rendvel ülnek a szép lányok, Rendvel néznek a *tükörbe*, (? folyó vízbe)
 Ha a tükör nem hazudna, Náladnál szebb vaj' ki vóna!"⁴⁶¹

Olyanok, ezek az ősvallási énektöredékek, leszámítva a keresztény ivadékok igazítását, mint a sokat forgatott öreg könyv, mely a késő unoka kezébe már elrongyolva, olvashatatlan mivoltában jut.

A nyári ősi természetünnepnek megvannak nyomai végül a néphitnek a naphoz kötött babonás föltevéseiben is.

Némely helyütt a tűz üszkét fölszedik s a káposzta palántáját hintik meg a porával, hogy hernyómentes legyen, majd a marha jászolába teszik óvszerűl; a marhát áthajtják rajta. A kiliti asszonyok, miként láttuk, vizet melegítenek mellette a hernyó ellen.

*

Kétasszonynap babonák. Szent-Márton fejr lova. Szent-Márton ludja, mint időjós. A jövődő megnyilatkozása Andrásnap éjszakáján. Dézsi, ezeplédi, szegedvidéki, érkeserői néphit. Borbála napján nem szabad fonni, varrni.

A mondottak után a *Kétasszonynap* (Nagyboldogasszony és Kisasszony, vagyis augusztus 15 és szeptember 8) közt állítanak meg a hagyományok. „*Két asszony közt legjobb a tojást eltenni*”⁴⁶⁵ tartja a közmondás. Göcsejben is azt tartják, hogy a kétasszonynap csibék jól tojnak s az ezen időközben szedett növényeket gyógyításra használják. A mely ruhát kétasszonynap közt szellőztetnek, azt nem eszi meg a moly. A magbuzát kétasszonynap között kell kicsépelni s a hombárban levő buzát is ilyenkor szellőztetik, hogy meg ne üszkösödjék.⁴⁶⁶

Vajjon azonban az ősvallás ismerte-e ezen keresztény ünnepek egyikét vagy másikat, illetőleg az új hitágazatok nem vontak-e magukhoz ősi hitregéket? — adatok hiányában nincsen okunk sem vitatni, sem tagadóra fogni.

Szent-Márton (november 11) szürke vagy fejér lovon érkezhetik. Fejér lovon jött, ha hó esik. Az első hóesés a hónapnak a hányadik napján történik, tavaszig annyiszor fog még esni. A szent-mártonnapi liba mellesontja megmondja, milyen lesz a tél: ha fejér = havas, erős lesz a tél; ha szürke nem lesz sok hó.

Andrásnapkor a hajadonok a jövő kitudása végett ólmot öntenek. „Ha Andrásnapkor a leányok bőjtölnek, akkor a rájövő éjjel megálmodják, hogy milyen uruk lesz. Ugyan e napon egész nap bőjtölve, csak három szem buzát szabad a leányoknak enniök, éjjel pedig fejevánkosság alá férfi ruhát kell dugniok s leendő férjök álmukban hozzájuk megy s őket megsimogatja.”⁴⁶⁷

Deésen „András napján a leány” mikó lefekszik, megesszik éggy fél zsemlet, a másik felét pedig a feje alá teszi. Osztán megiszik éggy fél pohár vizet, a másik felét pedig maga elé teszi. A ki álmába a fél zsemlet megesszi s a félpohár vizet megiszsza, az lesz a (z)ura.”⁴⁶⁸

Czeglédén „András écezakáján féltojást még nadrágot tésznek a jányok a párna alá, osztán megbűtülük aszt a napot, hogy megámogygyák: ki lesz az uruk.”⁴⁶⁹

A *szegedvidékiek* is azt tartják: „Bűtöld mög András napját, mögálmodod: ki vősz é feleségnek.”⁴⁷⁰

Ér-Keserűn úgy tudják, hogy *Katalin napjának* vagyon ilyen foganatja: „Ha Katalin napján (november 25.) bűtölsz, megálmodod: ki vesz el.”⁴⁷¹

Ez az általános néphit föltételezi, hogy az ősvallás kora András napja táján ünnepelt s ha a jelek nem esalnak, őseleink a Nagyasszony évi nyolez ünnepének egyikét ülték volt ez alkalommal, mely másként a hajadonok ünnepe volt.

Göcsejben „Szent-Borbála” is jeles nap. Talán az előbbinek volt kiegészítő része. A mondott vidéken „Borbálakor este tollat fosztanak. Nem fonnak; ha fonnának, Szent Borbála bedobná az ablakon az orsót s a fonál kőcsezá válnék. Varrni nem szabad e napon, mert a tyukok tojókáját bevárnák.”⁴⁷²

Lucza napja. (Deczember 13.)

Lucza-nap hagyományai és ünnep-voltának nyomai. Luczanapi gyermekjárás (kotyolás). A vasmegyei palázolás. Lucza széke. Lucza-naptár. Kinek lehetnek ünnepi hagyományai?

Hogy ezen ős ünnep körül tájékozódhassunk, a különböző tájak szokásait kell elüljáróvá tennünk, tőlük függvén, hogy mely véleményben legyünk e nap iránt, mely mint ősünnep ma is számtalan népies szertartással ünnepeltetik.

A *szegedvidéki* néphagyomány azt tartja, hogy „Lucza napján abroncs közé szórj a tyukoknak ojan *káát*, a ki a disznóölésbű' kimaradt: gyüvőre sokat tojnak.“ (Ugyan e nap a parasztházakból nem adnak ki semmit kölesön, mert így kivinnék a házból a szerenesét). Továbbá e napon nem szabad egy öltést sem varrni, mert a tyúkok nem tojnának.⁴⁷³

Bácsmegyében is Lucza-napja a legbabonásabb nap az évben. Miként *Nagy József* értesít: Luczanap *előtt való este* nem szabad átlépni a ház kapujának köszöbét, mert különben átlépik a Luczát, a mely szerenesétlenséget hoz az illetőre. Luczanap előestéjén, hogy a Lucza be ne jöhessen, bezárják az ajtót.⁴⁷⁴

Luczanap *reggel* korán 8—10 éves gyermekek járnak házról-házra, bejövet köszöntenek: „Dicsértessék a Jézus Krisztus.“ Aztán vagy 10—15-ször elmondják: „kot-kot-kot-kot-kotkodák, minden napra egy tojás.“ A hol nem hagyják őket elmondani, onnan elviszik a tyúkok hasznát. A hol a fiuk sokat kotkodákolnak, ott a tyúkok sokat tojnak.

Luczanapkor semmit sem adnak ki a házból; semmit kölesön nem adnak, kölesönt vissza nem fizetnek, boltba vásárolni legfeljebb hitelre mennek.

A ki Luczanapkor pénzt ad ki, annak Lucza a mellére ül.

Varrni Lucza napján nem szabad, mert különben a „tyúkoknak gatyát varrnak“ s azok abban az évben nem tojnak.

Lucza napján a tyúkoknak három abroncsba teszük az eleséget és azontúl kilencz következő napon mindig ezen abroncsokból etetik őket, hogy jó tojók legyenek és jól szaporodjanak.⁴⁷⁵

Rábaközben „az asszonyok azt hiszik, hogy ha Lucza-napján először férfi lép be a házba, az szerencsét hoz; de ha nő, szerencsétlenséget. Ezért a fiugyermekek kora reggel kezökben hosszú bottal, melyekkel a tyúkólat szurkálják meg, házról-házra járnak s a következő szavakat mondják: Aluszol-e gazda, ébren vagy-e gazda? *Isten száll a házadra hat ökörrrel, hat lúcal.* Jó tojósok legyenek a kéték tikjai, ludgyvai és ollan vastag szalonája legyen a kéték disznójának, mint a *mestergereula.* És ollan nagy es . . . e legyen a kéték leányának, mint a korsó. Agyon isten száz ólat, meg egy malacot, hogy egyikből a másikba futkozhasson.⁴⁷⁶

Ezen luczanapi szerencsehozó gyermekjárás, vagyis ugynevezett „*kotyolás*” másutt is megvan, de nem ugyanazon készüllettel hajtatik végre mindenütt. Nagy-Bakonak vidékén (Zala) egy tőkét vonszolnak az ajtó elé s arra ülve végzik a *kotyolást.*⁴⁷⁷ Göceseiben a szomszédból esenik a gyermekek a tuskót, melyen ülnek, míg mondókájokat végzik, mi aztán a gazdasszony zsákmánya marad.⁴⁷⁸ *Hont* ban Ipolyi szerint behavazott fővel, szalmába burkolva s lánczokat esörgetve aczéllal és kovával, hogy egész télen jól égjen a kályhában.⁴⁷⁹ *Vasban,* hol *palázolás*-nak hívják, némely helyütt legények végzik, kik egy jó csomó szalmát összekötnek s hónuk alá fogva kezdik hajnalban a palázolást. A kályha vagy kemence mellett való szögletben foglalnak helyet a hónuk alatt szorongatott szalmából keveset a földre hintve és azon megtelepedve, vagy letérdepelve.

Elhmenetelők után a gazdasszony gondosan összeszedi a földre hintett szalmát, hogy majd a kotlós fészkebe tegye.⁴⁸⁰

A jókívánságok elseje mindig az, hogy a tyukok, ludak „ülőssék” legyenek és sok más egyéb mellett, hogy: adja Isten, hogy még több Lucza napját is megérhessenek.⁴⁸¹

A luczanapi járáshoz nem kell a háziak engedelmét kikérni és jutalma is szivesebb, mint a többinek.

Lucza napján fognak Göceseiben a „Lucza-széken” kívül a *nyirág-seprű* készítéshez, mely szintén karácsonyig tart. Karácsony éjjel az éjféli misére viszik, hogy megszentelést kapjon. Mise után haza viszik s otthon az udvarban elrejtik. Karácsony után való napon a gazda ezzel a seprűvel

birtokát megkerüli s hazamenve újólag elrejtí. Ha az év folyamán át valaki a körüljárt birtokról el akarna valamit vinni, vagy ezen területről gyümölcsöt szeretne lopni, e föld határából semmit sem bir kimozdítani. A fáról mindaddig nem jöhet le, míg a gazda az ő szentelt seprűjével meg nem seprűzi.⁴⁸²

Ugyancsak göceseji népszokás, hogy „Luczanapján annyi pogácsát sütnek, a hány tagja van a családnak. Bevetés előtt a családtagok számának megfelelően a pogácsákba egy-egy tollat böknek s megjelölik, hogy kié az egyik, kié a másik. A kinek tolla a kemenczében megperzselődik, az a következő évben meghal.”

Lucza napján kell hozzáfogni a *kis szék*, az ugynevezett *Lucza széke* készítéséhez a dolgot úgy intézvé, hogy épen karácsony estére készüljön el.

Luczanapkor kell hozzákezdeni a Luczanaptár készítéséhez. Följegyzí az ember, hogy mindennap karácsonyig milyen volt az időjárás. Minden nap egy-egy hónapot képvisel. A derült napnak derült hónap felel meg, a borús napnak esős hónap.

Göceseji néphit szerint: *Lucza napján nem jó a szomszédhoz menni*. Ha oda kell menniök, üljenek le, különben a tyukok nem ülik meg a fészket. Azért sem tanácsos ilyenkor a más házánál való látogatás, mert annak, kinél a látogatás történt, a *szerszámok nyelébe vert ékek* nem állanak meg, nem tartanak.⁴⁸³

Hogy varrni nem jó, azt már láttuk. De tilalmas másféle asszonymunka is, arra is vannak adataink. Igy: Lucza napján nem szabad fonni, szőni, lugozni, kenyeret sütni. Lucza napján (l. M. Mythologia 422) sőt, tüzet a házból kiadni veszedelmes, mert ez által Lucza haragra indítatván, rettenetes kinokkal bünteti a ház lakóit.⁴⁸⁴

Vajjon azonban ki lehet az ősvallás ezen félve tisztelt istenasszonya, kinek helyét a kereszténységben Lucza foglalta el? Ki az, kitől a lányok s a házbeliek egészséget, sok csirkét, ludat, gerendavastagságú szalonnát, száz malaczt kívántak és vártak; ki ünnepének megszentelését főleg az asszonyoktól kívánta meg?

Az olvasó már készen van régen az itélettel, hogy a

Lucza nagy ünnep lévén, nagynak kellett lenni az ünne-
peltnek is, s kisebb nem lehetett, mint a magyar ősvallás
mindent magára vonatkoztató szelleme: a Nagyasszony, ki
ekkor házi tündérei körében ünnepeleté magát, talán mint
a leányokat pártfogoló „Kisasszony.”⁴⁸⁵

Barna Ferdinánd akadémikusunk Ipolyival egyetemben
azt vallja, hogy „Lucza napja” a *régi naptár* szerint decz.
24-ikére esett.⁴⁸⁶

Annál jobb, ha a napfordulati nagy nappal, a kará-
esonynyal összeköthetjük, ámbár sok tekintetben önállónak
és a kereszténységben karácsonynak nevezett évfordulati
ünneptől függetlennek látszik is a Lucza nap, mely az ős-
vallásban talán csak „Kisasszony” napja fogott lenni.

Karácsony.

A pogány karácsony maradványai. A tűzhely karácsonyi szerepe. Az
asztal felszerelése és jelvényei. Az időjárás körül való tájékozódás. A ka-
rácsonyi eledetek hathatós volta. A gazdaságra vonatkozó fogások. A jö-
vendő megnyilatkoztatásának egyes módjai. Az ég jövőmondása. A
marhák megszólalása. Karácsonyi tilalom.

A keresztény karácsony egyszersmind napfordulati idő
lévén, bizonyos, hogy a nap miatt ünnepe volt az ősvallás-
nak is. E mellett szólnak a karácsonyi népbabonák, me-
lyeknek semmi kapcsolkozásuk sem lévén a keresztény kará-
esonynyal, méltán úgy tekintendők, mint a pogányság ma-
radványai.

Az ősvallás karácsonyának ezen töredékeivel találkozunk
a székelységben, a tiszai magyarságban, a palóczoknál és a
nyugati határra eső Gösejben.

Ezen töredékeket mint ugyanannyi mozaikdarabkákat
a helyére illesztve, képét kapjuk a kereszténység előtti ka-
rácsonynak, mely kivehetőleg *a családnek házi áldozó ünnep-
napja, a rosszak ellen való védekezés kedvező alkalmá és a jö-
vendő megnyilatkozásának szent ideje volt.*

Kezdjük a *tűzhelyen!* Erdélyben sok helyütt karácsony
estjén a eseléség egy fatuskót hoz be a házba, melyet a
gazda tesz a tűzhelyre. Tesz e szavakkal: „Áldott legyen
Krisztus születése napja.” A gazdasszony meg szalmát hoz be,
melynek egy részét a tuskóra dobja, a többit meg elteszi a

kotlók számára, hogy jól költsenek. A tuskó maradványa a jövő évre tevődik el.⁴⁸⁷

Göcsejben *Karácsony böjtlén*, miként Göncey Ferencz után értesülünk, ebéd előtt a család mindenik tagja részére egy-egy darab fát támasztanak a *tűzhely mellé*. A fákat, hogy megtudják, melyik kié, megjelölik. A melyik magától, vagy véletlen érintéstől eldől, annak a birtokosa a következő évben meghal. Ha egyiknek fája sem dől el, a következő évben a családban nem lesz halálozás.⁴⁸⁸

Némely vidéken éjféle mise előtt a ház asszony-népének valamelyike a tűzhelyen összesöpri a *parazsat*, arra vékonyan hamut hint. Mise után megnézik a parazsat, valaki meghal a háznál, ha annak koporsó alakja van.

Az asztal a családnál a karácsonyi áldozat-oltár, mely ez alkalommal mindig *abroszszal* terítetik be. A *karácsonyi abrosznak* imitt-amott még mindig nagy szerepet juttat a népszokás.

Görsejben azt az *abroszt*, melylyel karácsony előtt való estén az asztalt beterítették, *vízkeresztnapjáig hagyják ott* s abban az évben abból a ruhából vetnek („*vető ruha*”), hogy a vetés jól sikerüljön.⁴⁸⁹ Szeged vidékén, ha a jószágnak baja van, *karácsonyi abroszszal* kötik keresztül. Másutt a tejevesztett vagy a rugós teheneknek használ a *karácsonyi abroszszal* való beterítés és a *nyirfa* seprűvel való veregetés. A hasafájós lovakal meg már karácsonyi kalappal (mely *karácsony estéjén* az asztalon volt) kell veregetni.

Magát a karácsonyi asztalt illetőleg elég számosak és beszédesek hagyományaink. Lássuk tehát az ünnep jelentősége tekintetéből mit szokás alá- és rátenni.

Erdélyi néphit szerint karácsonykor az *asztal alá* tett szakajtóba beszáll a kis Jézus, azért szénával kell a szakajtócskát megtölteni. A széna alá kukoriczát szokás tenni. E kukoriczától két akkorára hizik a szárnyas jószág, a szénától meg a lábas jószág. Karácsonykor a palócz gazda beviszi a kocsija kerékkötő lánczát s odaköti az asztal lábához abban a hitben, hogy abban a kocsiban, a melyikre ezt a kerékkötő lánczot akasztja, igavonó marhája egész esztenedőn át nem romlik meg hajtás közben és sem őt, sem lo-

vát, sem ökrét semmiféle baj, szerencsétlenség, pld. szekér-felfordulás, tengelytörés nem fogja érni (Parád.)

A *göcsejiek* is szénát, szalmát meg ekevasat tesznek a karácsonyi asztal alá. Az asztalra a *csertanellékiek* egy-egy marék búzát, rozsot, zabot, kukoriczát stb., sodrófát, köpülőt s kaszakövet. Mik részint a jó termés biztosítékai, részint az egyes tárgyaknak bűvös szerré való fölvatása. (A karácsonyi sodrófával a beteg embert és állatot dörgölik meg. Az ilyen köpülő a tejfelnek vajjá való gyorsabb összemelését segíti elő. A kaszakövet megkenésre használják, ha a tehén tölgye megkeményedik.)⁴⁹⁰

Göcsej éjszaki részén meg rosta, sűrű szita, kaszakő, só, egy új seprű, ekevas és egy szakajtó zab kerül az asztalra. (A rosták a buza megesörmölyödése ellen hasznosak. A seprű boszorkányok ellen fogamos. A sóval a kis bornyut hintik be. A zabot a tyukoknak adják, hogy jól tojjanak.)⁴⁹¹

A mit az *ösvallásban* a karácsonyi áldozattételkor élőszóval kértek isteneiktől, annak jelvényei ma is együtt vannak a család házi oltárán: az *asztalon*.

Jelképes kérést foglal magában a következő göcseji szokás is. Karácsonyra majdnem minden háznál friss kenyeret sütnék; ebből egy *györkét* (karajt) az *abrosz alá* dugnak, melléje olvasót s a család minden egyes tagja hozzájárulásával pénzzel megtöltött erszényt tesznek, hogy mindezekben egész éven át bővelkedhessenek.

Az asztalon a helye a *jövő évi időjárást megjósoló* tárgyaknak is, melynek Göcsejben a bemetélt és megszózott vörös hagyma, melyeket az asztal négy szögletére tesznek. Megmutatja a bortermést és a marha betegségeknel is használ. Karácsony este, mielőtt az éjféli misére mennek, az asztal négy sarkára három-három kivájt *vöröshagymát* tesznek s azokat a hónapok neveivel megjegyzik. Mindenikbe sót tesznek. Az éjféli miséről visszajöven megnézik: a mely hagymában a só nedves, azon hónap szintén nedves, esős lévészen.⁴⁹² Néhol ilyenkor egy üveg bort s ugyanolyan nagyságú üvegben vizet visznek az asztalra. A szerint, a melyik kidagad, lesz jó bortermés vagy nedves idő.

Karácsony böjtjén *ebéd előtt* a gazdasszony egy abroncsot vesz s az általa bezárt szűk térre hinti a baromfiak ételét, hogy az egész éven át úgy együtt maradjanak, mint az abroncsban voltak.

Magának a karácsonyi eledleknek is különös erőt és hatást tulajdonít a néphit. Karácsony böjtjén, mielőtt a gazdasszony az *ebédet* betáladná, azon tepsiből, melyben kalácsot vagy rétest süített, az ebédre készített ételek mindegyikéből ad a majorságnak.⁴⁹³

Szokásban van a *palóczoknál* a karácsony ünnepén elhullott kenyér- és kalácsmorzsát, mit ők röviden „*karácsonyi morzsalék*”-nak neveznek, összegyűjteni s azt egy vászon-darabba kötve az istállóban a jászol vagy az ajtó fölé gerendára akasztani azért, hogy az ördög vagy a „*bibányosok*” el ne vegyék a jószág hasznát (mert az ilyen bűbajos úgy megtudja a szemével verni a tehenet, hogy nem tejet, hanem vért fejnek tőle). De ha esetleg a jószágot már megrontották, a „*karácsonyi morzsalékkal*” megfüstölik abban a bizonyosságban, hogy ezáltal segíteni fognak a beteg jószágon, „ha még úgy kivan is erejébű’ szakadva.”

Némely helyen a „*karácsonyi morzsalékot*” tavasszal, midőn már a föld fölmelegszik, elvetik a kertben s aztán abból „szörnyen jaó szagú fű nyeöl olyan, a kinek a feő’dtül a tetejéig levelyi van” (fodormenta).

Karácsony böjti *ebéd után* a göcseji gazdasszony *egy órahosszat* marad az asztalnál, hogy tyukjai jól kotyoljanak.

A *palóczoknál* szokásban van, hogy karácsony estéjén a gyermekek „étel előtt” elmennek a szomszédba s bekiáltják az ablakon: „Itt legyék a kotkodács, nállaónk meg a sok tojás!”⁴⁹⁴ Szeged vidékén karácsony este vacsorakor dióbelet legelőször a beteg gyermeknek adnak, a héját megfüstölik és olyan udvarba hajtják, hol egészséges a gyermek, hogy az ő gyermekök is egészséges legyen.

Nagy a karácsony estéje- és éjjelének foganatja a néphitben a *gazdaságra*; de ez a *jövendő megnyilatkozásának is egyik szent éjszakája*.

Ha azt akarja a gazdasszony, hogy korán sok csirkéje legyen s azok el ne dögöljenek és el ne széledjenek, akkor

karácsony éjszakáján összekever annyi buzát, árpát, kukoriczát, hogy a két karácsonyi napon elég legyen apró jószágainak, azután az első ünnep reggelén az udvar közepére kitesz egy nagyobb abroncsot s abba hinti a kevert eleséget.

A tyuknak, hogy jó tojó legyen, a *palóczoknál* zabot adnak karácsonykor. Parádon, Bodonyban tyuk- és libatojásra ültetik a kotlós tyukot.

A gumár-libába jó a *palócz asszonyok* szerint karácsonykor 2–3 girizd foghagymát dugni.

Ugyancsak a *terpesi* asszony azt szokta tenni, hogy karácsony éjjelén kivisz magával a tyukketreczhez egy üres zsákot, aztán egy baltával jól megveregeti a tyukól alját, oldalát, meg az „ülőt” is, mondván a tyukoknak: „Agyon váglak, ha tele nem tojjátok a zsákot!”

A *szegediek* is azt hiszik, hogy nem pusztúl el a csirke, ha karácsony éjjel hozzák a fészeknek való szalmát.⁴⁹⁵

Szabolesban karácsony-éjszakáján az élemedett asszonyok piszkafával szurkálják a tyukokat az ülön, hogy jól tojjanak.

A *göcsejiek* éjféli mise előtt a marhákat megétetik, megmegtatják, hogy frissek legyenek.

A *palóczok* az igavonó marhának, hogy egész éven át jóízűen egyék és igyék, éjféli mise előtt „első harangszókor” enni szoktak adni, „beharangszókor” megítatják. A lovat, hogy jól menjen, éjféli misekor piros almáról itatták meg, t. il. a gémes kut vállujába vizet huztak s 2–3 darab piros almát tettek belé.

A *göcsejiek* karácsony este szalmát dugnak a csizmába s azt kis-karácsonyig bennhagyják. Ekkor kivesszik s edénybe gyömszőlik. Ha a marha fölfuodik, a szájába tesznek és rágatják. Némely háznál ilyen szalma 30 éves is található.⁴⁹⁶

Legnyugtalanabb éjszakája karácsonykor a *tyukoknak* van; mert nem esupán a gazdasszony, az öregasszony, hanem a leányok is fölverik őket. Ezek azonban már nem kevesebbet, mint a jövő megnyilatkozását várják tőlük. Sok helyen, így a többi között a *Szilágyságban* karácsony estéjén, mikor éjféli misére harangoznak, kimegy a leány a tyuk-

ólhoz s megzörgeti az oldalát; ha a kakas szólal meg, még abban az évben férjhez megy.⁴⁹⁷

Néphiedelem szerint karácsonykor az *ebagatásban* is nyilvánulhat a jövő. Némely helyütt a leány az éjféli misére való harangozáskor fölseprí a lázat, a szemetet keletnek fordúlva szórja ki s füttyent a kutyának. A merről a kutyaugatás hallatszik, arra lakik az, a ki őt el akarja venni.⁴⁹⁸

A *Szilágyságban* karácsony-estén annyi vágott fát ölelnek föl, a mennyit tudnak, ha páros a fadarab, férjhez mennek esztendőre, különben nem.⁴⁹⁹

Annak is módját tudják ejteni, hogy a nevét megtudják vagy épen meglássák. Az *ólomöntés*, *Lucza széke* s a *12 órai tükörbenézésről* nem is szólva, hogy a *palóc* megtudhassa: melyik legény veszi el az ismerősök közül, következőleg jár el. András-napkor annyi darab galyat 16r le a kert fáiról és eleven sövényről, a lány legényre gondol. Melyik kit képviseljen, megjegyzi magának. Azokat aztán uj fazékokba teszi, s mindennap éjféli miséig „nap keötyi eleött” merített patakvízzel megöntözgeti azt híven, hogy a melyiknek a galyacska *kivirágzik* illetőleg rügyet hajt karácsony éjjeléig, az a legény fogja feleségül venni.

Éjféli misére menet a *göcseji* leány a vele szemközt jövő fiu-gyermektől megkérdezi nevét. A milyen nevet mond, olyan nevű lesz az ura. Ilyen szokás másutt is tartja még magát.

Meglátja jövendőbelijét, ha éjjeli misére való harangozáskor betekint a *kútba*. Ha mise után megeszik egy *halat*: de semmit sem iszik rá. Ha egy *almát* visz a leány magával a misére s mikor az egyházba lép, beléharap. A ki utána megy, az veszi el.

Szabolcsi hiedelem szerint a karácsony éjféلكor merített víz *aranyvíz*, belőle karácsony reggelén jó a leánynak mosdani, hogy szép legyen és innia, hogy betegség ne érje.

Karácsony a jövendő megnyilatkozása más tekintetben is. Karácsonykor az utolsó 12 órai harangütéskor, ha valaki *jövendő sorsát* tudni akarja, menjen a *keresztútra* s onnan nézzen vissza. Más vidékek szerint: ha az ember a karácsonyi éjféli mise előtt a keresztútra megy, ott egy bottal

magának, tulajdonképen maga körül kört húz s botjával kezében a kör közepén áll, urfelmutatáskor jól kivethető kísértetek jelennek meg mellette. Ha nem ijed meg tőlük, akkor minden kívánsága teljesedni fog, s meg fogja látni, hol *vetődik föl a pénz*. Ha megijed és helyét elhagyja, a kísértetek elviszik.⁵⁰⁰

Karácsony éjszakája *naptára az egész évi időjárásnak*. A régi emberek karácsony éjjel az egyházból kijövet az égre tekintés s a szélirány számbavétele után megmondották: lesz-e azon évben döghalál?⁵⁰¹

A *szeged* vidékiek őstapasztalata szerint: „ha karácsony écczakáján sok esillag van az égen, akkò jó termés lesz, mög jószág is lesz.”⁵⁰² Ha a karácsony-éj esillagos, tartják a *göesejiek*, akkor setét (tele) lesz a pajta, ha felhős, akkor világos (üres) lesz a pajta a következő évben.

Jellemzi a karácsonyt azon néphit is, hogy a karácsonyi mise urfelmutatása alkalmával a *marhák emberi hangon szólalnak meg*, amit az istállóban az embernek nem szabad meghallania. A ki hallaná, meghalna. E beszéd kívülről bögsnek tűnik föl.

Óskeletaléknek tartom a karácsonyi munkát tilalmazó néphagyományt is, milyenek: *Göesejben* a néphit, hogy a karácsonyi ünnepekre a fonalat el kell dugni, mert a ki azt az ünnepek alatt valahol meglátná, *szemfájós* lenne. — Ami szemét karácsonykor a szobában és istállóban összegyűl, azt az ünnepeken keresztül harmadnapig, némely vidékek hagyománya szerint, nem jó összetisztogatni és kivinni.⁵⁰³

Karácsony böjtje estéjén és karácsony délelőtt nem jó tisztítani az istállót, mert *beleesik a jószágba a dög*.

Karácsony reggeltől harmadnap reggelig nem jó vaskarni a lovat, mert *rühes* lesz.⁵⁰⁴

Karácsonykor ruhát szárítani nem szabad, mert arra a rudra, melyen a ruhát szárítják, a marha bőre jut fel.

Karácsonynak még más őseredetre valló népszokásai is vannak nálunk, melyek közül még egy-kettőről ezuttal kell megemlékeznünk.

Karácsonyi regesek. A legrégebb regesdal. A reges dalok mythoszi vonásai. A regölés régenten jelvény (bálvány) körülhordozása mellett történt. A csoda-szarvas emlékezete. Az aprószentek. Gyermekültlegelés. Szilveszter-esti babonák.

A „regösökről” nem itt van helye szólanunk, hol csupán azon karácsonyi népszokást kívánjuk ériutteni, melynek már csak Erdély és a Dunántúl egy-két megyéjében vagyon még meg a divatja. Mindkét helyen *ünnepi köszöntő*, melyet kisebb csapatokba összeverődött legények végeznek dúdolván némi ajándék fejében karácsony másodnapjának (Szent-István vértanu napja) előestéjén s gyakorolnak új évig.

Az eddig felmerült reges dalokat tanulmányozva és egymással összevetve, mindjárt szembetűnik, hogy a keleti és nyugati országrészek *reges mondókái közös eredetre és célra vallanak* daczára annak, hogy terjedelem- s gondolatmenet és külső alak tekintetében egymástól lényegesen elütnek.

Az is megállapítható mutatkozik, hogy a lassan jődögélő reges mondókák között az elsőség a Kriza János Vadrózsáiban 268. sz. alatt adott „*Regesek dalái*”-t illeti s ez fog legközelebb állani azon keresztény előtti pogány énekhez, melyet még valóságos regesek (*regölők* vagy *regülők*) énekeltek.

Bajos eligazodni ezen reges énekeken; de már az eddig fölmerült töredékek sem nélkülözik a mythologiai vonatkozásokat.

„*Porka havak esedeznek*” (hulladoznak). Sűrű havazás közt érnek „Sándor Ferencz udvarára,” a *nyulak* és *rókák nyoma* az útmutatójok. Már a *hétfalusi csángoknál* csak ennyit mondanak:

„Porka hava esedezik; de hó reme róma.

Nyulak. rókák jáczadoznak; de hó reme róma.⁵⁰⁵

Magukat messziről, Nagymagyarországból érkező jövevényeknek vallják: „Meggyüttek Szent-István szolgái hives havas országból” (Zalamegye). „Megjöttek szegény Szent-István szolgái, elfagyott kinek füle, kinek stb.” (Vasm.)

Nyoma van a „regölés” egykori üldözése- és pogányság-számba vételének is: „Ne fuss, ne szaladj Szent-István királyunk! Mi sem vagyunk ördögök, hanem a te szolgáid.”⁵⁰⁶

De fordítottak és változtattak is rajta; innét van meg mindenikénél az értelemnek homályos volta, s ugyanazon gondolatnak eltérő nyilatkozása. Hanem azért ninesen belőlük kiölve az ősi meggyőződésnek minden hitágazata, mint a „régí törvény” (ó-vallás), „nagy rőt ökör.” „köldökibe köbölkomló.”

A „régí törvényt” mely már a magyar kereszténységgel áll szemben, elég gyakran emlegetik ezen reges köszöntések, hanem természetesen, már egészen a lényegesnek tudata nélkül. Így Krizánál „régí törvény, nagy ökör.” — A *hegyháti* (Vasm.) mai gyakorlat meg már úgy tudja, hogy: *rött ökör régí törvény.* A kettőt egy lélekzetvétellel mondja ki, holott az eredetibb szöveg azt is tudja még, hogy: a nagy rőt ökör *hátán által hatvan kolbász, köldökibe köböl komló.* A *hétfulusi* mondóka pedig már azt vallja, hogy „*a pajtában egy rend ökör.*” „*hátán által hat font kolbász — — Farka botján két kupa ser.*”

Ugy látszik tehát, hogy az ó-törvény (= az ősvallás) azt hozta magával, hogy vörösre festett s teleaggatott ökör-alakban jelképeztessék az áldásnak a házhoz való vitele. Ezért mondja talán a reges ének: „Rét ökör régí törvény! Szálljon isten — A házukba; — Szárnyával, seregével, — Vetett asztalával, Teli poharával.” (Hegyhat Vasm.) Vagy a zalamegyeinek eme részlete:

Kelj föl gazda, kelj föl!
Szállott Isten házadra
Sereg angyalával,
Vetett asztalával,
Tele poharával.

Ritka eset, hogy elő ne jöjjön a *csoda-szarvas*, mely azonban a mai reges énekekben már egészen a kereszténység szolgálatában áll:

„Amott keletkezik egy fekete felhő. Abban lengedezik *csuda fiu-szarvas*. Csuda fiu szarvasnak ezer ágaboga gyujtatlan gyuladjék, ótatlan alugyék” (Sorki-Tóth f.)

„Elgyüttünk, elgyüttünk *Szent-István szógái. régi szokás szerint szabad megtartani.* Amott keletkezik egy sebes foló víz, azt körülálják. Csodatevő szarvasnak ezer ágú boga, ezer mise-gyertya gyuladván gyulaggyik, altatván aluggyik.” (Repeze vidék.)

„Amott keletkezik egy kerék-pázsit, abban legelődik csoda fiu-szarvas, annak a szarvasnak ezer ágaboga. Misedmondó gyertya gyújtatlan gyuladjon, ótatlan aluggyék.” (Hegyhát vidék.)

„Emitt keletkezik egy fekete pázsit, abba legelészget a csuda fiuszarvas, csuda fiuszarvasnak ezer ágaboga, ezer misedgyertya gyújtatlan gyuladjék, ótatlan aludjék.” (Nagy-Bakonak.)

Tehát mintha az ősiség ekkor szokott volna megemlékezni a magyarság ősatyjáról is, kit a védő szellem szarvas alakjában vezetett a *kerék-tenger* partjaira!

A gazda, gazdaszony *regülésében*, megköszöntésében mythoszi részletek nem adják elő magukat s még kevésbé a család hajadonjait illető jókívánatokban, miért is a regesektől elszakadhatunk, hogy a többi karácsonyi és vele kapcsolatos népszokások felemlítésének is helyt adjunk.⁵⁰⁷

*Aprószentek napi korbácsolás.*⁵⁰⁸ Mint eleven népszokás már csak kevés helyen tartja magát. Így a többi közt Zalában *Nagy-Bakonak* vidékén, hol „aprószentek napján” (december 28), miként Wagner Aladár írja, reggel 8 vagy 12 fűzágból font korbácscsal szokták megverni az embert. A gyermekek házról házra járnak korbácsolni, miért rendesen aszalt gyümölcsöt kapnak, a legények pedig meglesik a templomba menő leányokat s verik el és sokszor nem nagy kimélettel, mert azt tartják, hogy csak akkor használ, ha fáj. Akit pedig meg nem korbácsolnak, az a jövő korbácsolásig sem egészséges, sem szerencsés nem lesz.

Hálá Isten, hogy megértük apró szentek napját,
Engedje Isten, hogy még többször is megérhessük:
De ne ilyen búval, bánatval,
Hanem örvendetesebb napokkal.

Ezen négy első sornál nem ütnek, de a következő sorok végén mindig *egy-egy korbács csapást* kap az ember:

Friss légy! — Keléses ne légy! — Porzsovás ne légy!
— Ez új esztendőben egészséges légy! — Ha vizért küldenek, bort hozz! — Ha borért, akkor vizet hozz! — *Le*-nek küldenek, *fő*-nek menj! — *Fő*-nek küldenek, *le*-nek menj! —

Adjon Isten bő bort, bő búzát! — Lélek üdvösséget, friss egészséget!

Ha hajadont korbácsolnak, mindig hozzáteszik e kis figyelmeztetést: „*lányok férhő!*”⁵⁰⁹

Márton József meg a „Sorki-Tótfalu néprajzi vázlatában” mondja, hogy aprószentek napján a legények már előre készített korbácsokkal hármásával, négyesével járják a házakat. Akit ezen a napon meg nem korbácsolnak, az abban az évben keléses lesz. A korbácsolásért kapnak pálinkát, kalácsot vagy néhány krajezárt.⁵¹⁰

A *szilveszteresti* babonák a vallás jeles napjául gyanítatják újévünk előnapját, vagyis inkább annak estéjét.

A *szathmár-németi* néphit szerint: ha az ember *Szilveszter éjszakáján* egy négylevelű *lóherét* tesz feje alá, akkor amit azon éjjel álmodik, az be fog teljesedni.⁵¹¹

Deés-en Szilveszter este a parazsat betakarják hamuval. Ha reggel van még alatta eleven szén, az szerencsét jelent.⁵¹²

A *zilahiak* szerint: „Ha valaki Szilveszter este a zasztalt tizenkét órakor két embérnek megteríti, egy gyertyát teszén a zasztal közepire, a zajtót beesukja, kimengyen s ezurdén kilenezezer futva megkerüli a házat, osztán a kúsjukon beníz: megláttya a zasztalnál a jövendőbelijit.”⁵¹³

Zilahon: Szilveszter-este tizenkét órakor összegyűlnek a jányok. Elmennek a patakho' s visznék magukkal kilenez-kilenez darab *hauit szenét*, kilenez-kilenez darab *forgácsot*, kilenez-kilenez darab *saut*. A forgácsoknak nevet adnak, mindenikre rákötnék üggy darab szenét és saut s előresztik a vizén. A mejik nöm úszik ő', az a legin veszi ő' eőket. Ennek kiáttyák a nevit kilenezezer stb.⁵¹⁴

*

Új esztendei babonák. „Három királyok” vize és köszöntése. A Gyertyaszentelőhöz kötött néphit. Balázsjárás. Vince nap és Pál fordulása napja.

Ősnaptár. Szerencsés és szerencsétlen napok.

„Ha asszony-ember jön a házhoz *új esztendőben* először, akkor a házat egész esztendőbe' sok szerencsétlenség fogja írni” a *szolnok-dobokai* néphit szerint.⁵¹⁵

Göcsejben azt tartják, hogy kis malacot kell ölni, hogy a disznó a házba szerencsét turjon.⁵¹⁶ Új évkor nem jó pénzt kiadni, pörlekedni, mert egész éven át sem fogyunk ki a kiadásból és zsörtölődésből. Egész évre szól az újévi házi tisztaság és az egyéni maga-esimosítás is.

A *szathmárnegyeri* néphagyomány szerint: újév napján a tyukokat egy abronesből kell étetni, hogy együvé járjanak tojni.⁵¹⁷ (Patóháza.)

Vizkereszthez kevés számba vehető népszokás tapad. Azelőtt általános volt e napon és annak hetében a ház szentelés,⁵¹⁸ mely némely vidékek gyakorlata szerint kiterjed a gazdasági épületekre is, mint ól, istálló. Ekkor szenteltetik a víz, három királyok vize,⁵¹⁹ melyből régi szokás szerint egy edénnyel minden háznál kellett készletben lenni azon esetre, ha emberben vagy állatban hiba esik. Ilyen esetben hasznos a vele való locsolás vagy mosdatás.

Göcsejben a mezőre kihajtott marhákat azért locsolják meg vele, hogy a boszorkányok ne árthassanak nekik, s orvosságnak tartják torok-, szem- és fülfájás ellen.⁵²⁰

Vizkeresztkor a nagyobb gyermekek sok helyütt háromkirályokat járnak köszönteni kisebb csapatokban, vagy hármásával, énekelvén az ismert egyházi éneket: „Három királyok napján.”

Gyertyaszentelő-kor minden katolikus ház küld az egyházba megszentelés végett egy vagy több szál viaszgyertyát. A göcsejiek a dagadt, felpuffadt gyomrú betegnek ilyen szentelt gyertyából egy égő darabkát levágnak s azt köldökére téve üvegpohárral leborítják. Az ekként kialvó gyertyaláng kiszívja az illető betegségét. A szentelt gyertyából, mondja Gönczy, a torokfájás ellen némelyek egy darabot lenyelnek. A hova Gyertyaszentelőkor a nap besüt, oda a szél a havat behordja és pedig annyira, a mennyire a besütés elért.

Gyertyaszentelő napján, ha a nap a papot az oltárnál éri, akkor még negyven napig hideg lesz.⁵²¹ (Baja.)

Ha vizkeresztkor, tartja a palócz néphit, gyöngye az idő, az *izék*-it is félre kell tenni a takarmánynak, mert később olyan szükiben lesznek, hogy azt is megeszi.⁵²²

Balázs-napján van a gyermekek „Balázs-járása.” A „Balázs vitéze” közmondáshoz Erdélyi azon magyarázatot adja, hogy katonának öltözött gyermekek jártak volt házrul házra Balázs napján; innen a közmondás, mely gyenge katonát jelent.⁵²³ Talán már Gösejben sem tartanak a gyermekek többé Balázs-járást, mely a gyermekeket azelőtt egészen farsang végeig foglalkodtatta s mondokából és közös éneklésből állott. Azon kettős nézet között vagyók ingadozó, hogy a Balázsjárás egy a Gergelyjárással s ezen esetben ugyanazon vidéken a kettőnek együttes jelentkezőse lehetetlennek volna tekintendő. Vagy hogy a Balázsjárás kölesönzés és ezen föltevésnek látszatra kedvez a göseji egykori Balázsjárás, hol a gyermekszereplők *püspök, deák, kapitány* képében mutatkoznak, vagy máskor a *császárt* adták; tehát idegeneket.

Ezen kívül sok egyes napokhoz különféle hagyományok kötvék, melyek a néptudatban általánosak ugyan, de valójában kölesönzésnél nem egyebek, mint az időjárás jóslatai, péld. „*Hogy ha fénylik Vincze, megtelik u pincze*”

„Ha vízkereszt napkor megeseppen az eresz, tedd el az iziket.” (Szilágyság.)

„Pál fordul köddel, ember hal döggel.”

Ninesen benne kétség, hogy az ősvallás korának is megvolt a maga „rovásos” *naptára*, melyet akkor ki-ki maga készített. És készíthetett, mert az egyedül csak abból állt, hogy vett egy botot, azt 13 oldalúra faragta, minden oldalra egy-egy hónapnak a jegyét róttá vagy festette rá. A 13 oldalt külön-külön 28 részre vagyis napra osztotta; minden hétnél kitüntette a hét egyes napjait és az évet egy nappal később kezdvén számlálni a 7. 14. 21. 28. napokra eső holdváltozat idejét kimutatta.

Ezen ősnaptárban az ünnepeken kívül fogtak lenni még számos babonás napok, melyek bár már nagyon töredékesen, még a mai hagyományban is élnek. Így tudjuk, hogy a finneknél a *vadászatnak*, nálunk meg a *méhészetnek*, *kincskeresésnek*, sőt majdnem minden foglalkozásnak megvan a maga javasolt vagy tiltott, *szerecsés* vagy *szerecsétlen napjai*.

Igy a kincskeresésre *alkalmas napoknak* tartatik:

Januárban kis-karácsony napja másodnapja. Vízkereszt napja.

Februárban Szent-Juliana asszony napja, Úszögös Szent-Péter napja, Szent Bálint napja.

Márcziusban Szent-Gergely napja, Longinus vértanu napja.

Áprilban Szent Liborius napja.

Májusban Szent-Zsófia napja és utána harmad nappal.

Juniusban Mária-Magdolna napja.

Augusztusban Szent-István király napja.

Szeptemberben Kisasszony napja és Egyed napja.

Októberben Szent-András apostol napja és Gál napja.

Novemberben Szent-Márton, Szent-András apostol napja.

Decemberben: Szent-Miklós, Szent-Borbála napja.

Szerencsétlen napok:

Január 1. 2. 6. 11. 17. 18.

Február 8. 16. 17.

Márczius 1. 12. 13. 15.

Április 1. 3. 15. 17. 18.

Május 8. 10. 18. 30.

Junius 1. 7.

Julius 1. 5. 6.

Augusztus 13. 18. 20.

Szeptember 15. 18. 30.

Október 15. 17.

November 1. 7. 11.

December 1. 7. 11.

Mindenekfölött szerencsétlenek márczius 3, augusztus 17, szeptember 1. 2. 30. Ezekhez járúl április 1-je, kin Judás született; szeptember 1-je, kin az angyalok pokolra hányattak; augusztus 1-je, kin Káin Abelt megölte, szeptember 1, kin Sodoma és Gomorrha elsülyedtek.⁵²⁴

Szerencsétlen napokon, a melyekhez számítják még január 5. 8. 15, február 1. 6. 19, márczius 5. 16. 17, április

6. 7. 20, május 8. 18. 20. 31, június 8. július 17. 20, augusztus 1. 2. 10. szeptember 3. 30. okt. 5. 6. november és december 5. 6, napjait, — nem jó valamibe kezdeni. A kik ezen napokon betegülnek meg, nehezen lábálnak ki bajukból.

A mint a holdév némely napjai őseink ünnepei valának: úgy a hét napjai között is megvolt a különbség, ünnepség és szerenesés mivoltuk tekintetéből.

A hétköznapok ős nevei feledésbe mentek. Úgy látszik, hogy eredetileg 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 volt a nevek, illetőleg az egymásután volt névadójuk.

*

„Hétfő hetibe. Kedd kedvibe. Szerda szerelmibe. Csütörtök csaribe. Pintekek pítvárába. Szombat szobájába. Vasárnap kétszer az isten házába. Hold-ünnepek. Szerenesétlen órák.

Hétfő. Gyaníthatólag nem a hétfő vezette be a régiek hetét is. A mordvaiaknál a *levegő-istenfiú*-nak (Warma-Páz) volt e nap szentelve, ki az *erdők nagyasszonyának* volt magzatja. Félelmes isten volt, mert éjszak zord tájának ninesen jobban rettegett hatalma, mint a hideg *éjszakai szelek*. De engesztelék is őt áldozataik alkalmával mondván: Vampaz, küldj enyheszellt!

A hétfőről⁵²⁵ azt tartja a babona, hogy: a hogy kezdi a hétfő a hetet, a többi napok úgy fogják folytatni. „Ha hetfűn valami szerenese ír, az egész héten szerenesés leszel,” tartja a háromszéki hagyomány.⁵²⁶ Talán ezt akarja mondani a régi kis vers is: „*hétfő: hetibe.*” Erre vall azon szilágysági nézet is, hogy: hétfőn vagy vasárnapján ha férfi jön először a házába, szerenesés; ha nő jön, szerenesétlen léssz.⁵²⁷

Kedd. Szeretném állítani, hogy magyar szó; elkoptatott, illetőleg értelemveszített alakja a *két-kettő*-nek. De gondolkozóba ejt, hogy e nap a mordváknál *Ved-vizistennek*, a vízanya fiának napja volt, kihez így fohászkodtak: *Ved-Páz!* ilatnánk, adj esőt!

Egyike a hét legbabonásabb napjainak, melyet már a gyermekvers is így jellemez: *kedd: kedvibe.*⁵²⁸ Bizonyos, hogy előkelő istenségnek volt napos ünnepe, fél-ünnep, melyen az asszonyoknak erősen tilalmas még ma is bizonyos dolgok

végzése, míg ellenben sok dolognak sikere éppen attól függ, hogy ahhoz kedden fogjanak hozzá.

Kedden jó, olvassuk *Kálmány Lajos* kiváló buvárunknál, a tyukot elültetni, hogy kikeljenek a esírkék.⁵²⁹

Erdélyi azt hiszi, hogy azért viszik kedden iskolába a gyermeket, hogy *kedve* legyen a tanuláshoz.⁵³⁰

A szegedvidéki néphit szerint is, minden munkához, melyet folytatni akarunk, kedden kell hozzáfogni; akkor örömmel folytatjuk. Bevégezni nem jó semmit kedden, mert az embernek nem lesz hozzá szereneséje.

A boszorkányok, tartja az oláhok mármarosai hagyományja, szerenesétlenséget hoznak a családra, melyben a nő kedden és pénteken fon, vagy ha e két napon kisépri a szobát.⁵³¹ (Ezen idézet idevalósága ellen magam támasztok nehézséget, a mennyiben kétes a dolog előttem, hogy e néphitben odavitt vagy ott talált hagyományynal vagy-on-e-dolgunk?)

Valóságos ünnep a kedd a szegedvidéki asszonyokra nézve: nem szabad erős munkát végezniök, még varrniok sem.⁵³²

De talán mégis legerősebb a *mosás* tilalma. „Nem jó kedden mosni, mert vörös tojást tojik az apró jószág.”⁵³³ Senkinek sem jó kedden *mosni*, mert az a ruha szerenesétlen. Valami baj éri benne az embert. Így tartja ezt népünk általában, úgymond *Kálmány*. A kinek foga fáj, az kedden ne is mosdjék, hogy fájdalma véget érjen.⁵³⁴ — „A kis gyermeket *kedden* nem fűroztik, hanem csak vizes ruhával törlik meg, hogy fejfájós ne legyen.”⁵³⁵

A ki kedden mos, azt megbünteti a *Kedd asszonya*.⁵³⁶ Hogy kit ért a nép a kedd asszonya alatt, *Ipolyi* még nem tudta; de *Kálmány* nyomára akadt a szegedi hiedelemben, miként a következőkből, a melyekben ő az elbeszélő, kitűnik:

„*Kedd* a boldogasszony napja, a Nagyboldogasszonyé: *Mária* anyjáié.” Említi, hogy *Mária* anyjának tiszteletére szokásban van anyai örömeiket tőle várni s közbenjárása megnyeréseért 7 vagy 9 keddet bőjtölni.⁵³⁷

S Egerben magam is ismerek egy élteőbb pórnot, ki kedden semmi áron se mulasztaná el az egyházba menést, az levén *Szent-Annának napja*.

Más változat szerint meg nem Szent-Anna, hanem a leánya Mária a „kedd asszonya.”

„A ki kedden mos, a szegedvidéki hiedelem szerint, a *forró vízbe teszi a Boldogasszony kezét.* (Szöreg.) A kedden való mosás elhagyására vonatkozó szép mondát jegyeztünk le Ó-Szent-Ivánon:

„Mikor a Boldogságos Szűz möghal’otta, hogy Jézust elfokták, szalatt az úeczán oszt’ az asszonyok mostak, a lúgot kiöntötték. A mint szalatt, elesúszott. Akkó *mögátkoszta azt az asszonyt, a ki keddön mos,* hogy átok lögyön rajta. Nem is mosunk keddön, hanem csak szérdán, esőtörtökön, hétfön.”

Mondanom sem kell, hogy nem kedden fogták el Jézust. Hogy „*ez valamely pnyánykorból eredő haggománynak keresztjénesített töredéke stb.*”

A néphit tehát kettőt tesz a kedd asszonyává: az anyai-istenasszonyt és egyik leányát, természetesen keresztény kiadásban.

Vajjon az ősvallásban sajátlag ki volt a kedd asszonya, nem-e a *Víz-isten?* ki anyjával békésen megosztozott volt a hét ezen napjának birtoklásában?

Ennek megbizonyosodása, úgy látszik, *kedd*-szavunk értelmezésétől függ.

A szíves olvasó már is észrevette, hogy legerősebben a *mosás, moslás* vannak tilalmazva, vagyis a *víznek tisztátalanná tétele, profanálása.*

Szerda. Ipolyi szerint szerda = streda (közép) annyit akar mondani, hogy a hétköznapok középső napja. Csakugyan szláv eredetű-e ezen név és ezzel kapcsolatosan: mi szolgált rá, hogy e névszót s bizonyosan már csak a királyság első századában kölesönvegyük? nyílt kérdésnek hagyhatom.

Szerda: szerelmébe, tartja a gyermeki mondóka, mely valószínűleg a szentivánéji hosszú ének egyik forgácsa, habár már nem is eredeti alakjában. Ilyen töredékek, de még kevésbé fölismerhető mythologiai vonatkozással elég gyakran előfordúlnak a gyermekjátékok énekeiben.⁵³⁸

A mordváknál a *főistent*, az *eget* uralta a hétnek ezen középső napja.

Csütörtök. Ipolyi szerint annyi, mint negyedik. A hét negyedik napja. A mordváknál a Napisten napja volt, kihez áldozatok alkalmával akként folhászkoztak: Niski-Páz! süss a termésünkre! Ezzel meglehetősen összevág a magyar jellemzés: Csütörtök: esüribe. Mintha mondaná: Csütörtök istenétől függ, hogy a esűr tele legyen. Egy másik szállás-mód a pinezék urának is őt vallja: Ha fénylik Vínceze, tele lesz a pineze.

Úgy látszik a Napistennek nem tellett valami nagy kedve az esti foglalkozásokban, miután a néphagyomány ennek előtte tartotta, hogy *„csütörtökön, hogy ha este fonnak. ördög örül annak, ott sok üres orsót, hány be az ablakon, rettenetes zörgést támaszt a padláson.”*⁵³⁹

A palócz gyermek-énekben a csütörtök jellemzése sokkal esonkább és homályosabb, hogy sem értelmezhető lehetne: „Siralom esütörtök.” Csütörtök nem szerencsétlen nap. A régi méhészek azt a tanácsot hagyják ránk, például a méh kibocsátására nézve: A Szent-György havának első hetében Szerdán vagy Tsütörtökön bocsásd ki, — — akkor építők, munkálkodók, takargatók, szelidek, jámborok, engedelmesek, tiszták, jók és magabirók lesznek.⁵⁴⁰

A *kalotaszegi* néphitben pedig az él, hogy szerencsés az a gyermek, ki *csütörtökön* vagy vasárnap, főleg napfölkelte előtt jött a világra⁵⁴¹

Péntek. Ipolyi biztosít bennünket, hogy ez is szláv eredetű szó, vagy is *patek*-kel egyenlő, mely *ötödik*-et jelent.⁵⁴² Hagyományai úgy látszik egészen keresztény koriak, mint: pénteki öröm vasárnapi szomorúság. Vagy hogy e nap nem szabad fonní és kiseperni a szobát.⁵⁴³ — „Pénteken kenderre nem jó igen nézni; keze, lába, ki fon, meg fog zsu-gorodni.”⁵⁴⁴ És a szilágysági néphiedelem: Nagypénteken napfelkölte előtt balkézzel seperd körül a házad, *elkerül a béka.*⁵⁴⁵

Péntek: pitvarába, mondogatják a gyermekek, és énekelik még kevesebb öntudattal a palócz földön a kis fiuk és leányok:

Een esz' szeretem — — — — —
 Kuoli (kál-i) kaesa péntek. (Boes).

Ezt ölelem, ezt esaókolom

Szita bita p 1
 Siralom esütérték
 Dob szerda stb. (Mikófalva).

Az ócsányi legények

Szita, szita péntek
 Siralom esütérték
 Dob szerda stb. (Terpes).⁵⁴⁹

Sem a szavaló, sem az éneklő gyermekektől azonban nem tudjuk kivenni, hogy kit tisztelt a kereszténység előtt való magyar kor a péntek urának.

Pedig bizonyos, hogy ezeknél van a péntek legrégibb mythoszi adatja még szájra adva és annyira-mennyire fön-tartva.

A mordváknál a péntek, mely egyszersmind hétkezdő nap volt náluk⁵⁴⁷ Barna Ferdinand szerint, a *hadak*: a *családok istenének* volt szentelve. Mit ha lehetőknek tartunk saját mythológiánk részéről is az eddigi hasonlóságok alapján hozzátehetjük, hogy őseink őt *háztartásosnak* képzelék. Vára tájékától azonban messze elvetődvén, Éjszak gyors járású *kacsájának* képében gondolják vala, ha szükségök volt rá, segítségökre jövének.

Szombat. A péntek hagyományai még csak részben keresztényiek, a szombaté már egészen. E részben elég *Külmány mythologusunkkal* Szeged vidékére hivatkoznunk:

A szombatot *Mária ünnepének tartja népünk.* A ki szombaton vált fejérműt, az ne féljen a betegségtől. Előbb vessen magára körösztot is, mint a néphiedelem tartja, akkor a boldogságos Szűz térdenállva könyörög érte szent Fia előtt, hogy bűnei boesánatát megnyerhesse. (Szőreg vidéke.) Boldogságos Szűz ünnepe, különös nap is, melyen nem szabad fenni; mert: „Szombaton fonyták aszt a kötelet, amölikkel a boldogságos Szűz szent Fiját mökkötöszték a kü oszlophon. Átok alatt hatta (a bol-

dogságos Szűz), hogy átkozott lögyön, a ki szombaton fony.” (Szőreg.) Még húsz évvel ezelőtt *Szegec-Madarászto* környékén a szőlőkben sem engedték meg, hogy valaki dolgozzék. Későbbben megelégedtek, ha szombat délutánját szentelték a boldogságos szűz tiszteletére. Kiváltságos nap is a szombat, a mennyiben minden szombaton ki kell sütni a napnak, kivéven esztendőnkint három szombatot.⁵⁴⁸

Másutt meg az a hiedelem, hogy szombaton mindig ki kell sütni a napnak, ha csak egy perezre is; mert akkor száritotta Mária a kimosott fátyolát.⁵⁴⁹

Szombat: szobájába. A mondottakhoz képest a szombat régi birtokosáról ezen szójátéknál ninesen egyéb adatunk, melyből csak annyit tudunk, hogy a hitregék korában kívánatos dolognak tartatott szombat ismeretlen istenségének lakásába (a betűrim miatt áll szobájába) eljutni.

A mordváknál a *földistent* találjuk a szombati nap birtokában; de ebben megnyugodniunk nem lehet; mert *a*) bajos belátni, hogy mi gyönyörűséget lehetett a „szörnyű Mastir-Páz” *házánál* találni, *b*) a szombati fonási tilalom oda mutat, hogy a kereszténység előtt nő birtokolta a szombatnak napi tisztességét; *c*) a magyar kereszténységnek bajos dolog lett volna a szombatot Mária ünnepévé avatnia, ha az előtt is nem egy Boldogasszonyt illettek volna a nap különleges szertartásai.

De nem is a Nagy(boldog)asszonyé volt e nap, ki minden isteni fiával és leányával ünnepeltetett hat napon át, sőt az „öreg isten” szerdájában is volt része.

A mordva hagyomány, a szombatot a földtisztelete napjául tünteti föl. Csakhogy míg ők földistenről tudnak, a mi hagyományaink megint nő: földanya mellett szólnak.

Mythológiánkban több eset van rá, hogy nőnek hagyományozódott át hozzánk, a ki a rokon népek mythoszában ma is férfi. Például a Nyírfa tündére másutt férfi, nálunk Nyírfakisasszony s általában minden tündér nem férfinak is, hanem nőnek képzelgetik. De talán már a mordváknál is anyjával (a Nagyasszony második leányával) együtt ün-

nepeltetvén, lett hagyományunkban a *földisten anyjából* földanya istenasszony, ki iránt most is minden lépten-nyomon még mindig tisztelettel nyilatkozik meg az ősi népkegyelet.

Hogy csak egyet említsek: a kinek a toroka fáj, a földre térdepel és háromszor mondja: „édes anyám föld! mondom neked, torkom fáj” s azután megcsókolja a földet.

A „*Szombat: szobájába*” sokat akar mondani és mond is, ha azt tartjuk a mesében főtartott őshagyománynyal: a föld alatt van tündérpalotája, melynek oldalát drága kővek, karbunkulusok borítják, melyek mintha bibor lánggal égő szövetnek lennének, világoskodnak. Jó lenne nála megfordulni, akarja mondani a: „*Szombat szobájába*”-féle mondás, mert üres kézzel nem bocsátja el az embert.

Vasárnap. Hogy *vasárnap*-ot jelent, melyet a szentkirályok határoztak e napra, majd pedig kárhoztattak és elnyomtak, — tartják a tudósok.

Vasárnap: kétszer az Isten házába, mondja az *elő*-rimés gyermekvers utolsó sora, melyből azonban semmi utonmódon nem süthetjük ki, hogy a hét utolsó napja kié volt.

Kétleni lehet, hogy a régi hét is a mostani hétfővel kezdődött és vasárnappal végződött volna. Már volt említve, hogy a *mordcák hete péntekkel kezdődött.*

Ha az egyes napokra tett magyarázó észrevételem helyén áll, akkor az istenek sorrendje nevében bárki is vitathatja, hogy az ő hét nálunk is péntekkel kezdődött.

Lássuk azonban, hová jártak az ősök kétszer az Isten házába, mielőtt egyházak nem voltak?

A természet szentegyházába.

Ugyanis *vasárnap* a megélhetés könyörületes istenének, a *valászat* istenének (Voltszi-Páz) volt szentelve a mordvaiaknál és több, mint csupán valószínűséggel nálunk is.

Indokolásától fölmentem magamat egyrészt a többi napok jellemzése által, másrészt az e napra vonatkozó hagyományok teljes kihalása miatt. A vasárnapra vonatkozó néphiedelmek már csak a keresztény felfogás hatása alatt látشانak állani, mint: Vasárnap font fonál péntekig meg nem áll.

Áttekintve az ős magyar vallás heti kultusán, észrevehető, hogy amint nőnek tisztelte a Nagyasszonyban vallása a legjótékonyabb tagját: úgy a hagyományos hiedelem *mindenütt anyját látott ott*, a homnét a boldogulás erei bővebben szívárkoztak.

Mintha már is kimondható lenne, hogy *női erényeknek*: háziasság, hűség, munkásság (melyet tilalmak által korlátozni is kellett) — *vallása volt az őshit*. A legszebb vallás mindazok között, melyek a földön születtek, jobban mondva: melyek egy-egy nemzet szellemének termeléseit s csak kivételesen ugyan, de minden bizonyára nem nélkülözik egészben véve az égi igazságok harmatozását sem.

A Hold ha nem kapott is külön napot, de kivette a maga részét az úgynevezett *holdváltozatok* jelesebb napjain. A *holdtöltének* hete meg valószínűs ünnep volt, mely ünnepegyességben engedett a Napisten ünnepeinek; de belsőségben nem.

A Hold volt az ő-hitben sok betegségnek okozója; de orvosa is. Pedig a betegek és ügyefogyottabbak akkor is nagyobb lélekkel imádkozának, mint a kielégített boldogok.

Van a néphitben nyoma annak, hogy vannak szerencsétlen órák is. Ilyenek a kalotaszegi néphiedelemben „7 és 9 óra.”⁵⁵⁰

XXX. Szenthelyek. Az istentisztelet szentélyei.

Voltak-e az ő-vallásnak búcsújáró helyei? A voguloknál voltak. A régi írások bálványkövei és elpusztulásuk. Osztyák bálványok. A bálványok kincseiből való kölcsönzés. Ős szentélyeink nyoma a helynevekben. Künbábok. A helynevek vallomásai. Az áldó kutak. Szent kutak áldozatos hagyományai. A torjai „Büdös.” Földvárak és Órhalmok. *Fa*-végzetű helyneveink. Oltárkő. Mordva keremetek. „Kertes-kő.” A mordva keremet kinézése.

Helyén valónak látszik, hogy az ősvallási szentidők nyomainak jelzése után a szenthelyeknek fölkeresésére induljunk, hol az ővallásnak valamely szentsége állott, s melyek az őskornak búcsújáró helyei voltak; hogy számba vegyük: hol gyűltek őseink közös isteni tiszteletre, és mi

pótolta nálok az emberi kézrakta egyházakat, melyeknek ninesenek ma hijjával a legapróbb falvak sem.

A *vogulokról* tudjuk, hogy vannak *szent helyeik*, melyek sérthetetlenek, mikhez „se ember nem nyúl, se nő nem nyúl” vagy az ő kiejtesőkön szólva: „nőnek érinthetetlen, férfinak érinthetetlen szent föld.”

Ezeken, miként tudós Munkácsi Bernát írja: szentségtelen dolgot elkövetni, szükségtelenül, vagy tisztátalan állapotban járni, fűvet szakítani, gallyat tördelni, vagy a hozzátartozó vízből halászni, főzni, inni, ugyanott a partot evező érintésével megsérteni kárhoyattal járó nagy bűn.⁵⁵¹

Az „*égfiak*” (óriások) működésének színhelyei ezek. Ők élnek ezen helyek *bálvány alakjaiban*, melyek rendszerint *emberalakúak*. Ezen kő-báb-ok, vagy *balvány*-ok részint elváltozott óriások, részint emlékezetőknek szentelt emberi alkotások. De egyiránt fogadalmi helyek: a meghallgattatásnak és áldozattételnek szent helyei.

Hunfalvy után (kinek *Reguly Antal hagyományainak* ismertetése nem utolsó remeklése vala), tisztában lehetünk, hogy a vogulok földén nem csupán *szent hegyek*, *szent hegyfokok*, hanem *szent vizek*, *szent síkföldek* és *fák* is voltak,⁵⁵² sőt megvannak tudós *Munkácsi B.* szerint a bálványok által megszentelt szent helyeik még a mai voguloknak is.

Úgy esik mondanunk, hogy valamikor osztoztunk a vogulokkal az Ob folyónak és vidéke szent helyeinek áldozatos tiszteletében. Hogy azonban az őshaza kő-bálványaira új hazájokban megint rátaláltak, ennek számtalan nyomára akadunk minden lépten-nyomon a történelmi és élő hagyományban.

Régi írásaink még ismerik s emlegetik a kereszténység előtti kor bálványköveit (Baluankewe, baluanku, baluankew). Szent-István oklevele a veszprémi apácák birtoklevelében említ ilyeneket.⁵⁵³

1226. Tömörd határában van: tria idola lapidea pro meta posita, et separant terram Mocha (Mácsa) a terra Ternerd.⁵⁵⁴

1261. Désvár határában, 1265-iki adománylevelben a hevesmegyei Tar szomszédságában⁵⁵⁵ stb.

Észrevehető azonban és érthető marad, hogy hova-tovább, annál kevesebbszer fordulnak elő, a mennyiben új mondák kezdének hozzá fűződni és a bálványkövekből *barát*, *ördögkövek*, s hasonlók levének azonkívül, hogy már I. András: *falsos deos abrogare et simulacra demoliri* = a *kőbálványok elpusztítását* rendeli. Mintha állitható lenne az is, hogy Bálvány és Bálványos helységeink is nagyobb számot tévén az első királyok alatt, mint a mennyivel helységnévtáraink betudnak számolni Komárom, Pest, Somogy, Szolnok-Doboka, Zemplén megyékben. Bálványoshegy is előfordul itt-ott, melyeket nem csupán számban, hanem jelentőség tekintetében is messze felülmúlnak a hegyes Pogányvárak, és a vízmenti Pogányszigetek.

És ezen nevezetekben megörökített pogánykori bálványainkat nagyobb részben a természet s nem emberi kezek alkotásának kell tartanunk. Úgy lehetett az nálunk is, mint az éjszaki rokonoknál, hol az óriások mythoszai emberfőt, emberderekat mutató vagy állatalakú kövekhez kötvék, s hegyesúcsokat s fákat avat szentté a hiedelem, hogy abban szellem lakott vagy lakik.

Tiszteletök módjáról is csak az éjszaki rokonok útján szerezhetünk magunknak némi tájékozódást. *Pallas* írja a *osztjákokról*, hogy: vannak a házi bálványokon kívül *közös főbálványaik* is, melyekhez nagy szerencsétlenségben folyamodnak. Említ két bálványt. Egyik *férfi*, másik *nő*, erdős völgyben állanak, melynek útjait gondosan rejtegetik az oroszok elől. Mindenik külön fán áll egy gunyhó előtt. A fák alul posztóval, felül lemezzel vannak körülvonva. A lemezről esengettyű függ, melyet a szél mozgat. A férfi bálvány mellett van íj, tegez, nyíl, ezt tisztelik a férfiak, a másikat a nők. A közelleví fákön fogadalmi ajándékok függenek. A hol a bálvány áll, azon hely szent, s ott sem halászni, sem vadászni nem szabad. sőt még inni sem. Azon fa is szent, a melyen egy sas több egymásután való évben fészkel.⁵⁵⁶

Érdekes, a mit *Munkácsi B. tanár* a *voguloknál* tapasztalt.

„Ruhákkal és egyéb holmikkal annyira tele aggatják

bálványukat, hogy mód nélkül megvastagodik tőle. De még így is igen sok tárgy marad meg, melyeket a falakon, rudakon s másutt kell elhelyezni. Igen fontos szerepű az adománytárgyak közt a pénz és ezüstnemű, melyek a legrégebb időkben a bálványok mellett több esetben századok óta egybehalmozódva nagy vagyon értékére szaporodtak föl s a népnek igen jelentékeny szolgálatot tettek, a mennyiben tudniillik inséges éveiben, mint valami takarékpénztárból vett kölesön az istenek pénzeiből, melyet aztán mihelyt csak lehetett, lelkiismeretesen visszatérített. A hittérítés kapcsán irányult a figyelem a kínésekre is, melyeket a *vogulok és osztyákok* bálványaikkal együtt az erdők legfélreesőbb zugaiba rejtettek el, a hol azonban a közéjük letelepedett oroszok és zürjének mégis nyomára jöttek s mint őrizetlen jószágot egész könnyű szerrel rabolhattak el.⁵⁵⁷

A férfi- és nő-bálványoknak nyoma maradt nálunk a mondákban és helynevekben egyiránt. Így, hogy a természet nagyasszonyának szentélye és oltára volt helyenként a magyar földön, azt mindenekfölött a Báb, Bába, Bába-homoka, Bábaköve helynevekben találom igazolva. Ezen hely-, hegy-, kőszirt-nevezetekhez a mai hagyomány már csupán boszorkány-mondákat köt ugyan; de oly vonások kíséretében, melyek jót állanak azon föltevésért, hogy kisebb vagy nagyobb területnek szent helyei voltak a magyar kereszténység előtt.

Kállay F. úgy tudja, hogy a Kis-Kunságban „Bába-homok” helyén jászkepek vagy kúnbábok állottak.⁵⁵⁸ „Bába-kő” Hevesben a benei határban fönlevő s magában álló kőszirt a Mátra alján. Neve ősz rendeltetése mellett bizonyít, mit a népmonda csak annyiban támogat, hogy az ördög elcjtette szirtnek mondja.⁵⁵⁹ „Bábaköve” Erdélyben. Regéje szintén nélkülözi az ősvallás korának hiedelmét és kegyeletét. A nő-alakú sziklának ez a mondája:

Brassó mellett a királykövén az ősz időkben tündérek laktak. Az utolsó tündér egy felséges szépségű leány vala. Nem messze a fekete halmon, hol a sziklacsúcs maig is várszerű szögletekben végződik, lakott a fekete

királyné. A királynénak kifejlett szép fia volt, ki a tündérleányért ábrándozott. Forró érzelme azonban viszonzásra nem talált, mi az ifjút sírba vitte. Az elkéseredett anya e miatt üldözőbe vette a szép tündér-leányt s bűbájos (*bába*) tudománya által kőbálvánnyá változtatta.⁵⁶⁰

Általában az ősvallás szent helyeit *hegyiekre, vízmentiekre és alföldiekre* oszthatjuk.

Hegyiék: a már említettem Bálványos hegyek, Pogányvárak és a mondák tündérvárai, a magában álló kőbálványok, oltárkövek s végül az alakításában és nevezetében egyiránt beszédes ormok s hegyrészek, mint: Áldomás feje, Áldozókő, Hamuhegy, Imőkő (Eger vidékén), Tűzhalom Kézdi-Vásárhely mellett, domb, melyen Ipolyi szerint minden arra menő székelv még megpihen. Hegyeskő, Fejérkő, Odvaskő, Oltárkő. (Utóbbi Hontban a jenői hegységben.) Istenhegy, Istenkelete stb. Utóbbi Szilágy-Somló mellett. A monda szerint a honfoglaló magyarok itt pillanták meg legelőbb Erdély felett a napot s hogy nagy munkájokban segítse, e hegyet áldozatot hoztak.⁵⁶¹ Manapság a közember, ki e hegyet bejárja, valami rongyot aggat egy fára, nehogy az „ördög széttépje.”

A *vízi szent helyek* tekintetében hivatkozhatunk az „álló-kút” és „Szentkút” helynevekre.

Áldó-kút (aldocut 1193. évi okiratban fordul elő. Aldoucut, Aldoukut XIII-ik századiakban). *Szent-kút*. Ilyen helynév van Baranyában kettő, hasonlóképen Vas, Győr és Nógrádmegyékben.

Ipolyi úgy tudja, hogy *Ipoly-Földemes* közelében van egy forrás, melynek vize szemölcsöt és egyéb kinövést elmulaszt. *A forrás mellett való fára a meggyógyultak rongyokat és hajfűrteket aggatnak.*⁵⁶²

„A Nagy-Kevély tövében regényesen fekvő *Csobánka* falutól félóránnyira esik a kis erdő szélén levő „Szentkút.” Egy e czelra emelt falon különös szent képek függenek. Alább kissé lápos helyen egy pinczetorkolatszerű bolthajtásos építményben síkos lépcsők egy hűvös vizű kúthoz vezetnek. A kútat környező bokrokon mindenféle ruhadarabok, rongyok, gyermekruha-részek, kivált fejrevalók, köztök csinos, színes himzésű egészen új fejkötők

hevernek, szives ajándékai a környékbeli hívő népnek, a mely gyakran járogat ide újatoskodni és sok kórságában, kivált női és gyermek-betegségeken e kút vizétől vár gyógyulást és erősen bízik annak esodaerejében.“⁵⁶³

Meséink és mondáink még emlékeznek azon korra, midőn a vízi istenségeket ember- és állat-áldozat illette, ma már csak „rongyok” járnak nekik. De a hol fákön források mellett rongyokat látunk, biztosra vehetjük, hogy az ős kor egy-egy szentélye előtt állunk.

És e részben legyen megengedve, hogy Vlislocki Henrik tudós ethnographistánkknak, a „fákra aggatott rongyok a magyar néphitben” írójának még néhány idézetére hivatkozassunk:

Manapság, mondja ő, a *torjai* „Büdös”-höz zárandokoló beteg ember öntudatlanul is még mindig áldoz, midőn a közellevő fák valamelyikére ruhadarabot akaszt azon hitben, hogy ezzel megmenekszik betegségétől. Évekkel ezelőtt a Sepső-Szent-Görgy mellett fekvő „Sugásfürdő” közelében is lehetett számtalan ilyen rongydarabot látni. Varázshatalmat tulajdonít a néphit a Kadiesa vára közelében emelkedő *Pothárd bérce* nevű hegy egyik forrásának, melynek vize főfájást gyógyít. Az oda zárandokolók kalapot vagy sapkát akasztanak a fákra. Ikafalva közelében van egy *kardoshegy* nevű magaslat, melynek keleti oldalából a *Gyókút* nevű forrás buzog fel. Erről a forrásról azt állítja a székelynép, hogy a vitézek véréből fakadt, miért annak vizéből minden ott megforduló iszik, ingujjának egyik rongyát a közellevő fák valamelyikére aggatván. A Maros jobb partján emelkedő *Isten-széke* nevű hegy tetején sűrű fenyvesek közt kristálytisza forrás van, melynek vize állítólag gyógyerejű. Ki a vizet használja, ruhadarabot akaszt a fák egyikére. — Tusnád mellett van egy kerekded hegy, melynek moesaras talaját a nép most is *Csakás-tónak* nevezi. Ez a tó minden nagypéntek éjjelén kristálytisza vízzel telik meg, melyben aztán számtalan koronás kigyó fürdik. Kinek bátorsága van olyankor e tóból vizet meríteni, az e vízzel minden követ aranynyá változtathat át. De a vízmerítés után minden rajtalevő

ruháját valamelyik fára kell aggatni és ott hagyni, mert ha nem, a koronás kigyók megölik. Ugyanily varázshatalmat tulajdonít a magyar nép az említett *Pothárd* béreze egyik forrásának is. Ha valaki régi lábbelit aggat a forrás közelében levő fák valamelyikére és bizonyos időben, mely senki előtt sem ismeretes, e vízzel követ locsol meg, az aranyrá változik.⁵⁶⁴

És ezen példákat, melyek az ősz vallás szent helyeit vizek mellett utasít keresnünk, még folytathatnók: de megelégszem nagy Szent-Lászlónk bizonyosságával, ki egyik törvényében így szól: „Ha ki a pogányok módjára *kutaknál* áldozik, vagy *fáknál* és *forrásoknál* és *köveknél* áldozatokat mutat be, váltsa meg ökörrrel vétségét.”

Ezen törvény bizonyossá teszen bennünket, hogy az ősz vallás legtöbb szentélye vízmenti volt vala.

A *sík alföldön*, melyet történelmünk szomorú századai annyi ízben tevének *tabula rásá*-vá, már sokkal bajosabb a tájékozódás. De minden nyomok nélkül itt sem vagyunk. Ilyenek a folyó- és patakmenti *földvárak*, *őrhalmok*, a *tüzelőhelyek*, *hamu-halmok*, a jelesek *sírhalmai*, melyek egyike-másika úgyszólván minden határban fölmerül némi maradványaival még ma is.

Ipolyi még a „fa” és „egyház”-végzetű helynevekkel véli kiegészítendőnek az ősz áldozó helyek névsorát, mihez képest Andrásfa, Balázsfá, Balogfa, Bekesfa, Bodorfa, Borsfa, Böszenfa, Boldogasszonyfa, Gógánfa, Vadasfa, Dénesfa, Erdősfa, Farkasfa, Gósfá keletkeztek vagy keletkezettek volna a „szent fák,” az áldozó szent berek helyén. Hasonló eredettel birhatna: Egyházfa, Köves-egyháza, Nyár-egyház, Sár-egyháza, Szegegyháza, Kerekegyháza, a 11 Fejéregyház, Félegyháza, Szerégyháza, Töviségyháza s a többi „egyház” alakítású helynév.⁵⁶⁵

Barna Ferdinánd elfogadja az úttörő mythologusnak mindkét nézetét. Az elsőre majd azt hozza föl, hogy itt a „fa” épen úgy *erdőt* jelent: mint másutt a „kő” *hegyet*. Azt is mondja, hogy őseinknek áldozataiban a legszentebb helyet a „szent-fa” adta. A másokra nézve említi, hogy „egy” annyi mint *szent*.

A dolog azon fordul meg, hogyan hívták őseink a bekerített áldozó helyeket? „Kertes kuv” vajjon nem annyi-e, mint „kerítéses kő”? És ha esupán kerítéses volt az ősi szent hely s nem egyszersmind tetőzetes, lehetett-e *egyházaink*-kal csak némileg is azonos, vagy összehasonlítható?

Áttérhetünk az *ős áldozó helyeket* illető közelebbi tájékozódásra. *Ipolyi* a következőleg ír le egyet:

„*Hont*-ban a jenői hegységben Diósjenő és Peröcsény között, a bérczes erdőség egy nyílásán, körülbelül hét tiszta fejér toronyalakú kőszál emelkedik, mintegy félkört alkotva. A nép e kőszálakat *oltár-köveknek* nevezi s azokról általában azt vélik, hogy ott pogányőseink áldoztak. A félkör közepén van egy mesterséggel vésett kerek verem, melybe, a sejtelen szerint, az állati barmok használatlan részei vettettek.”⁵⁶⁶

És *Barna Ferdinánd* is helyben hagyja e véleményyt, miután szerinte a leírt oltár összevág a velünk rokon *mordvák* áldozó helyiségeivel vagy *keremet*-jeivel.

Szerinte a *mordva Keremet*-ek, vagy is a közös istentiszteleti helyek kerteléssel vagy sövényzettel elkerített négyyszögű tisztások voltak erdőkben, ligetekben, de mindig *fórrás* mellett. Vagyis az ó-vallás míg uralkodott itt is, másutt is az általa kegyelt elemek legidillibb, leghangulatosabb találkozó pontjain nézte ki magának az istentisztelet szent helyeit, melyek, azt hiszem, a nagy régiségben nálunk is három fajtájuk valának: *a)* az alkalmyszerűek. A honfoglalás történetéből tudjuk, hogy őseink *Tarcal*, *Sátorhalma* és *Pannonhalma* fensikjén áldomásoztak, továbbá *Szerencsen*, az első győzelem után *Ungvár* táján, valamint az ország teljes meghódításakor.⁵⁶⁷ Nem valószínűtlen, mit *Ipolyi* mond, hogy ezen helyek, mint örökre emlékezetes áldozó helyek, szentek és áldozatosak voltak még a kereszténység korában is, úgy hogy *árpádházi királyaink* az által vetettek véget az áldozatoknak, hogy azt magukhoz váltották, vagy éppen ott *monostort alapítottak*.

b) Bizonyos, hogy minden nemzetségnek megvolt a maga külön áldozó helye, melyek a kereszténységben sem szűntek meg szent helyek lenni; hanem mint monostoros

egyházak továbbra is nagy föld, nagy darab terület fölött maradtak a vallási élet irányadó központjai.

c) Voltak aztán áldozó helyei az egyes telepeknek: a „községi” szent helyek, melyek jobbára egy vagy más néven még ma is megvaannak, mint dombok vagy halmok.⁵⁶⁸

A *vojákoknál* vannak még az úgynevezett „esaládi” áldozó helyek, vagyis *házi áldozó pajták*, miről természetesen hagyományunk már mit sem tud, haesak a „szin”-név erre nem emlékeztet.

És hasonlóképeu már abban sem tájékoztat a hazai hagyomány, hogy egészben véve milyennek képzeljük az ősvallás egykorú szentélyeit. Tájékoztatnak azonban a mordva „keremetek,” melyek nem valának egyebek, mint erdők-, ligetek- és kertekben források mellett elkerített tisztások Barna Ferdinánd szerint.⁵⁶⁹ Saját régiségeinkkel ezen állítást az okirati „Kerteskö” hozza összhangzatba, mely igazolni látszik, hogy követelmény esupán az volt, hogy a hely kerített legyen, szó sem levén épületről, mely őket annyi istenségtől zárta volna el.

A kerítést leszámítva, az ős áldozó helyet a következő sajátságok jellemzik mordva atyáinkfiainál:

A keremet helye erdőben avagy ligetben választaték, egy elég terjedelmes négyszög tisztás hely. A kerítésen három ajtót hagyának, egyiket keletre, másikat délre, a harmadikat éjszakra. Nyugaton tehát nem volt nyílása, de ez a keremet leglényegesebb része, miután az áldomás itt hajtatott végre. A déli ajtón mondja orosz forrás után Barna, a nép mene be, a keletin át az áldozatmarhákat hozzák be, az éjszakin az áldozathús főzésére vizet hozának.

Az áldozó helyek fölszerelése egyszerű vala. A keleti kapuban, a keremeten belül ágasok állanak. E mellett volt helye az áldozati jószágnak. Ennek levágása a nyugati oldalon történt a keremet udvargödre mellett. Itt volt a főzőhely is, mely fűdött hely volt s a tetejéből lenyuló horog tartá a főző-üstöt. A déli kapuban a padalakú asztal, melyen a húst földarabolák és szétoszták.

Keremet már ninesen a mordva földön sem, miután abban a kerítések és ágasok az orosz papság a kormányhivatalnokok segítségével alaposan kiirtá.⁵⁷⁰

XXXI. Áldozatok és Áldomások.

Pogány áldozataink nyoma a krónikákban. A mordva áldozatok főszemélye, s az ő tiszte. Honfoglalási nemzeti áldozatok. Az áldozatok tártosa. Tizenkét segéde. Rendezők. Barna szerint a mordva áldozatok lefolyása. Áldozati főalkalmak.

Ipolyimak alig állt egy-két adatuál több rendelkezésére e részben. Közli a budai krónika nyomán a Vata-féle pogány lázadást, hogy: „a nép *elüljárókat választott s azoknak fíből emelvényeket készített*, honnan őket láthassák és hallhassák. S az elüljárók követeket küldöttek a királyhoz és az előkelőkhöz, kik így szóltak: Engedd meg nekünk apáink módjára pogányságban élni, a püspököket megkövezni, a papokat megfojtani, a dézsmálókat felakasztani, az egyházakat lerombolni, a harangokat összetörni. — — — E közben a nép elüljárói, magas emelvényen ülve istentelen *verseket hirdettek* a hit ellen, az egész nép pedig örvendezve kiáltotta rá: *Úgy legyen!*”⁵⁷¹

A másik a sz.-galleni monostor följegyzése 926-ik évről: „— — — Végre a folyosókon és a mezőn bő lakomára széledtek. S azok, miután az áldozat-húst félnyersen kés nélkül, fogaikkal tépve, megették, a lerágott esontokat enyelegve egymásra hajigálták. A bor is teli kupákkal állott a középen s kiki annyit ivott, a mennyi tetszett. S miután a bortól neki hevültek, iszonyúan *kiabáltak istenikhez* s a papot és frátert is kiabálni kényszerítették. A foglyok szokatlan ónékére mindnyájan összejöttek s kitörő kedvvel táncoltak és daloltak főnökeik előtt. Némelyek *fegyverrel is összecsapva* mutogatták, mennyit értenek a hadi gyakorlatokhoz.”

Kik értendők az elüljárók, alatt sem itt ninesen mondva, sem más emlékek nem tájékoznak. A mordvák áldozati szokásaiból azonban nyilvánvaló, hogy a *népfönök* (Vata), a *táltos és segédei* értetnek alattuk.

A mordva áldozatoknak első személye, föfelüljárója a *gyülekezet feje* (právt). Állása a fejedelemségek megszűnése óta bizodalmi. Egyházközségének ő a főfelügyelője, a vének elseje, ha mindjárt fiatal is, kinek megtisztelő jogai és kötelességei vagynak. Első, ki az áldozat színhelyén megjelenik; első, ki az áldozati ételben, italban részesül. Nála tartatnak az áldozáshoz szükséges szerek és eszközök (szent mérő kanalak, horgok, faedények, áldozatvíz stb.); de magának az áldozati szertartásoknak nem ő a végrehajtója. *Nem ő az áldozó pap.*

Ilyen értelemben vala a honalapító Árpád is azon áldozatokon, melyeket a Névtelen említ, főpap, mikor övével Ungvár előtt s annak utána másutt „a halhatatlan istennek nagy áldozatot tón és több napig lakomázának”; midőn Tarezal mellett „ó-törvény szerint kövérséges lovat loólvén, nagy áldomással áldomásozának”; midőn Szerenes táján értesülvén Árpád déli irányba küldött vezéreinek sikereiről, „igen nagy örömmel örvendezének, és ó-törvény szerint áldozatot tónek,” midőn Árpád a Száva mentén kivíott győzedelmeknek hírére „lón nagy öröm a vezér egész udvarában és nagy (hálaadó) lakomát tartának, és a magyarok minden nap fényesen vendégeskednek vala a különféle nemzetekkel”; vagy midőn Solt születésének hírére „lón nagy öröm a magyarok között s a vezér és nemesei igen sok napig nagy lakomákat tartnak vala és ifjaik a vezér és nemeseknek színe előtt játszadoznak vala.”

A mint a nagy nemzeti áldozatoknál Árpád maga vitte a fejedelem főpapi szerepet; úgy állottak a törzsfők is nemzetségek áldozatainak élén.

Áldozatok második személye a mordvaiaknál a *táltos* (vozat'ä), ki mondja az imádságokat és rendezi az áldozatokat, régenten pedig az áldozatokon jósolt is. Táltossal találkozzunk a Vata-féle pogány áldozat leírásánál is, miután abban írva vagyon, hogy ennek lefolyása közben: a nép elüljárói, magas emelvényen ülve, istentelen verseket hirdettek a hit ellen. Vagyis: a táltos fenszóval előmondotta a szokásos áldozati imádságokat, melyekhez hogy alkalmi panaszló todalékok járultak, könnyű elképzelnünk.

A táltosnak az áldozat előkészületeinek megtételére s annak véghezvitelére 12 segédje volt, mindnyájan bizalmi emberek. És ezek valának:

A gyűjtők, vagy *serfözök* (purend'ais-ek). Hárman valának. Az állott tisztökben, hogy házról-házra járva összegyűjtsék a sörhöz való szemes éleket, és a kelesztett méh-sörhöz való mézet, vaját, tojást és pénzt. Nevök után itélve, ők valának az áldozati ital előállítói is. A főit és a méhsörös *szent kádakhoz* a főember utján jutottak hozzá.

A *kísafözök* (jambed-ok) szintén hárman voltak. Tisztökben állott az áldozati húsnak megfőzése és szétosztása, mi végből a főembertől átvevők az áldozathoz való *taglókést*.

Az *étel- és italosztók* is ugyanannyian valának (Kasangorod-ok). A főember ezeknek adá át a 40–100 *szent merőkandulat*.

Végül a három *felügyelő* (torosztor-ok), kiknek a rend és ünnepi hangulat fentartása volt tennivalójuk. Ezek készítették a vastag kettős viasz-gyertyákat, melyek a főember parancsára a kádak oldalaihoz ragasztatnak vala.

Nem egészen a táltos rendelkezése alatt állottak a *mészárosok*, szintén hárman, kiknek az állott tisztében, hogy az áldozatra alkalmas (egyszínű) állatot vásároljanak, azt az áldozó helyre vigyék és levágják.

Szertartások valának magának az áldozatnak már előkészületei is, midőn a falu véneinek küldöttei tanácskozással a *fő ember* házában megjelennek, midőn a *gyűjtők* házról-házra járnak az adományok összeszedésére, melyek aztán a főemberhez vitetnek, ki a további teendőkre nézve intézkedik.⁵⁷²

Legtöbb dolguk az *étel italkészítőknek* van. A táltost azonban nem lehet látni; ő nem mutatja magát, hanem az áldozatos ünnep éjjelén észrevétlenül az áldozó helyre (keremet-be) megy, fölmeleg a szent fára s a lombok közt láthatatlanná teszi magát.

Az ünnep elérkeztevel megnépesedik a szent fa melléke áldozati étellel, itallal, némely része az ágakról lóg le. Megjelenik az áldozat feje. Neki a szent fa alatt, az emelvény mellett a helye. Utána a nép, és pedig jobbra

a férfiak, balra a nők, a kik szentelni valót is hoztak, helyezkedének el, arcezal mindnyájan nyugat felé fordúlva.

Kezdetét veszi az áldozat azzal, hogy a mészárosok elővezetik vala az áldozati barmot, a nyugati oldalon levő egyik ágashoz kötözék, vérét vevék, melyet a belekkel együtt a közellelvő „udvar-verembe” eresztének, a lenyúzott bőrnek a keleti ágason vala a helye. Mig amazok a nyúzással bajlakodának, az alatt az ételkészítők a *szent edényekben* vizet hozának s azt a főzőgúnyhóban lánczon alácsüngő üstbe önték, alatta a kettős *szent gyertyával* tüzet rakának. A hány fajta állat öletett, annyi külön üst kivántatott a kifőzésére.

A mint az áldozati hús az üstbe került, felhangzik a szent fa lombjai közt esendet parancsoló táltos szava: „Csendesen legyetek!” Majd: Buzgón könyörögjetek! Mélyen hajoljatok meg! S mindnyájan mélyen meghajtják magukat, mindenik külön-külön ezt imádkozván: „Öreg-isten! könyörülj rajtunk! Vadász-isten, könyörülj rajtunk! Hold-isten, könyörülj rajtunk! Nap-isten, Had-isten, oltalmazz minket. Ange-Pátyáj-Páz (a többieket is nevéen szólíták) legszentebb istenszülő, könyörögj érettünk!”

A táltos rejtekéből megint esendet parancsol. Elhalgatnak s megszűnnek hajlongani. Letérdelést rendel. Leborúl mindenik, kezeiket fölemelik s egy szívvvel kiáltják, neveiken említve isteneiket: „Öreg-isten, Hold-isten, könyörülj rajtunk! Nap-isten, Had-isten, oltalmazz minket! Vadász-isten, őrizz meg minket! Legszentebb istenszülő, könyörögj érettünk!”

Ezen térdelő imádságot is nem egy ízben mondják el, hanem addig ismétlik, míg csak a táltos a fáról le nem száll s a fa alatt azon *emelvényen* nem foglal helyet, mely említve van a Vata-féle pogány áldozat leírásában is.

A táltos az állványról esendet intvén és parancsolván, a nép fölhangy a térdénállva való könyörgéssel, fölkel és szeméit a táltosra függeszti, a ki most hajadon

fővel és nyugatnak fordúlva ég felé emeli kezeit s elmélyedve, magába mondja el ugyanazon könyörgést, melyet elébb a nép hangoztatott.

Ezután a táltos odahagyván az emelvényt, átveszi a főember kezéből a szent merítő kanalat, kenyeret és sőt tesz bele, az üstből az áldozó késsel kivész egy darab húst s hozzá a nyelvet, ezeket is a kanálba teszi és az áldozati konyha előtt maradván, a kanalat ég felé emeli és az isteneket sorba meghívja az áldomásra, ezt kiáltván: Öreg-isten, lásd meg és fogadd el! Hold-isten (Nazárom-Páz), lásd meg és fogadd el! stb. A jelenlevők mindnyájan kelet felé fordúlva szóltanul állanak, kezeiket ég felé terjesztvén. Az istenekhez való fohászkodást végrehajtván, a táltos a kanál tartalmát átadja a tűznek.⁵⁷³ Erre a könyörgők mind térdre borúlnak, a főző gunyhóban égő tűz szemléletébe merülten s míg az áldozat fő, mindig imádkoznak, kezeiket majd az ég felé kiterjesztvén, majd pedig lebocsátván és az istenekhez kiáltozván.

A táltos is azt eszeleksi, hogy az ételfőzővel az égő tűz mellett állva, nézi, hogyan égnek a sóval együtt tűzbe dobott kenyér- és husdarabok. Midőn a tűznek már ninesen tenni valója, a táltos megint a *szent fa* tövében levő ő emelvényére lép és három felé fordúlva, háromszor kiáltja: „Csendesség!”

Mindnyájan elhalkatnak. A *szent fa* tövében két vagy három kis hordó méhsőr van a többi seres esebrek mellett, melyeknek egyike az *uralkodó hordójának* neveztetik. A táltos négy más közemberrel veszi az uralkodó hordóját és ráállítják egy nagy ajtóra vagy kapura, melynek beszerzéséről természetesen külön kell gondoskodni. A táltos gyertyákat illeszt rá s az áldozati tűzről meggyújtja. A kapuszárnyra a hordó mellé két dudás letérdel, a nép pedig szintén térden állva kezeit az égre emeli s nyugat felé fordúlva a dudások zenekiséréte mellett így imádkozik:

„Szavagoth (szabaoth) Uristen, (háromszor ismételtetik) Ange-Pátyáj-Páz, legszentebb Istenszülő, oltalmazd a fejér ezárt!”

Ez alatt a mondott emberek megfogják a kapu széleit s úgy a mint van (a hordóval és dudásokkal együtt) le s felemelik egy ideig fejük fölött tartva. S ez addig tart, míg ezen eláldásnak a táltos szokott módon véget nem vet, s nem imádkozza: „Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten, oltalmazd a fejér ezárt!” mit a nép zenekíséret mellett utána énekel.

Úgy vélném, hogy ős időkben a dudások helyett maga a *fejedelem* állott a kis hordóval kezében a felemelendő *paizsra*, melyet ma már ajtó helyettesít, s Ukkon poharának illetően fölmutatásában telőződött főpapi tiszte.

Ezen áldomás után másik hordó került az ajtóféltre: az *ország hordója*, azután az egész népért áldozandó ugynevezett *világ hordója*, melyek ugyanazon könyörgés mellett áldattak el.

Most a táltos átveszi a főembertől a *szent merítő kanalat*, sört merít vele s az áldozati tűznek tart s a rögtönzött emelvényre állva fölemeli a kanalat s kiáltja:

„Öreg-isten, lásd meg, fogadd el! — — — — —

Oltalmazd a fejér ezárt, könyörülj a fejér ezáron, védelmezd a fejér ezárt!” Aztán a kanál tartalmát a tűzbe önti, a nép pedig térdenállva s kelet felé fordúlva, szemeit és kezeit az égre emeli s a táltos imádságát utána éneкли.

Ugyanez történik a második és harmadik hordóval is. Annak utána az uralkodó hordója a földönfekvő ajtóféltre tétetik. A táltos inti a népet, hogy földig hajtsák meg magukat mindnyájan, az áldozati elüljáró pedig a szentelt kanállal a hordóhoz közeledik, tele meríti, iszik és mondja:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten oltalmazd a fejér ezárt! Az ő egészségére!”

Ezután az ételosztók szétosztják a *szent kanalakat* egymásután a hordókhoz járulnak s ugyanazon áldomással, mint a főember, isznak belőle. Megosztják egymás közt a szentelt italt, melynek feleslege haza kerül.

Ennek utána az áldozattevők egyike áll az ajtóra, hosszú fenyő rudat tartva jobbában, baljában édes lével

tölt kanál levén, az emberek fölemelvén, a Föld-istennek mond áldomást a jobb termés reményében; de az édes levet még nem issza meg, hanem szájából a nép fölött három felé loceszantja.

Majd a táltos megy föl ismét a *szent fára*. Kanálban édes levet és fenyő rudat adnak fel neki, melyekkel aztán ismét elrejtőzik a fa ágai közé s *csend*-et parancsolván imádkozza:

„Öreg-isten, Nap-isten. Had-isten irgalmazz nekünk! Nagyasszony, legszentebb istenszülő, hozz termésünkre éjszaki fényt és meleg harmatot! Föld-isten ehethénk! Eső-isten, ihatnánk! Föld-isten, Gondviselő-isten táplálj bennünket! Eső-isten adj esőt! Nap-isten süss a termésünkre! adj szép időt! Szél-isten adj gyöngye szellőt! (Jurta-özaisz) oltalmazd meg a mi jószágunkat! (Szuavtuna-özaisz) termeszs sokat. Föld-isten, termeszs gabonát, zabot, tatárkát, kölest. Lásd, lásd, lásd, szörnyű (hatalmas) Föld-isten!”

Ezen imádságot elmondván, tele szedi a száját édes lével és minden irányban szétloesogtatja. Aztán megint ott hagyja a fát, a *szent kanálba* mindenik hordóból önt, a szent fánál elhelyezkedik, a fához égő gyertyát ragaszt, esendet kér s meghagyja, hogy a *szent fát* főhajtással üdvözöljék. Maga meg elkezdli:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten! irgalmazz nekünk, Ange-Pátyáj isten, legszentebb isten-szülő könyörögj éretünk! Tumo-özaisz, irgalmazz nekünk! — — — adj sok fát! — — sok hársfa kérget! — — lakást! — — épületfát! — — hársfát!”

Erre a kanál tartalmát a *szent fa* tövére önti, annak utána a keremetben levő minden többi fák tövét megöntözi, gondja levén rá, hogy minden fanemnek jusson egy kevés az áldozati sörből. Mig ezt teszi a kanalakat hordó italosztók társaságában, a nép utána éneкли a mondott imádságot az erdei istenek tiszteletére.

Ekkorra már meg is főtt az áldozati hús. A mészárosok kivesszik a húst az üstökből, nagy fatálakra rakják, az ételosztók az áldozó-hely déli kapujához viszik s a

pad alakú asztalon az áldozati késsel annyi darabra metélik, a mennyien az áldozaton részt vettek.

A legelső és legizletesebb falat a főemberé volt. Kétes, de ha igaz, annál jobb, hogy a *király-koronázásnál* történni szokott ökörsütés legjobb falatja a királyi asztalra adatik: ebben az ösáldozatok hagyománya tartja fenn magát.

Utána a falu vénei részesülnek és így tovább. Kiösztják az áldozathús levét is. Egy kanállal visznek a táltosnak is, ki ezalatt a szent fa tövében ül, ki esendet és letérdelést rendel, míg maga könyörög:

„Fő-isten, Vadász-isten, irgalmazz nekünk! Nyirfa-tündér, Nyájör-tündér, ótalmazd a mi nyájunkat! Disznókra vigyázó tündér, viselj gondot a disznókra! Lovakra vigyázó tündérek, védjétek meg a lovakat! Állatok istene, adj sok bornyút, bárányt, esikót, malacot! Lásd, lásd, lásd szörnyű (hatalmas) Föld-isten!”

Igy könyörögvén, levét vesz a szájába és minden irányban szétlocsogtatja. E közben a nép térden állva s kezeit az ég felé terjesztve, a zenészek játékához halk hangon ugyanezen könyörgést énekl.

Ezután a tésztaneműeknek: a fáról rudakon csüngő tojáslepények és kölestészta sütemény megáldozása vevé kezdetét. Tojáslepényt minden háznál annyit készítenek, a hány tagból állt a család. Ezek hársfa-háncs segítségével erősítették a fáról lelógó szent rudakra tepsistől. Ezenkívül vannak a keretben készült nagyobb tojáslepények. Legnagyobb a mézárosok által készített egyházkerületi tojáslepények, melyeket megilletett mindennek fölött a jog, hogy tepsikben a rudakra akaszszák. Ha az onnan hazulról hozott ünnepi tésztasüteményeknek a szent fán nem jutott hely, a közel való fákon nézének ki nekik helyet.

A táltos az egyházkerületi tojáslepényes serpenyőt vevén, a lepényre kölestészta süteményt tesz, föláll az emelvényre, *esend*-et és tiszteletadást követel és a süteményt feje fölé emelve a következő imádságot mondja:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten, irgalmazz nekünk!

Anya-istenasszony Ange-Pátyáj isten, legszentebb istenszülő, könyörögj érettünk! Őrző-tündér, könyörülj a mi gyermekeinken! Anya-istenasszony Ange-Pátyáj isten, adj nekünk több gyermeket, oltalmazd a tyúkokat, ludakat, kacsákat! Anya-istenasszony Ange-Pátyáj, legszentebb istenszülő, leányoddal adj nekünk sok méhet!”

Az imádság végeztével a táltos a földre lép, vesz egy darabot a községi (egyházkerületi) tojáslepényből, a tűzhöz megy s felállva a népet térdre borulásra intvén, fölemeli a tojáslepényt s így szól: „Öreg isten, lásd meg, fogadd el! Legszentebb istenszülő anya, lásd meg, fogadd el!” Így szólván, a lepényt tűzbe dobja, a nép pedig térden állva s kelet irányában az áldozati tűz felé földre borulva éneklí a tátos korábbi könyörgését duda-kiséret mellett.

Ha ezen imádáságnak csak felét mondotta is el a Vata áldozó táltosa, méltán írhatta a keresztény (barát) krónikás, hogy: a nép elüljárói magas emelvényen ülve (nem állva?) istentelen verseket hirdettek a hit ellen, az egész nép pedig örvendezve kiáltotta rá: Ugy legyen! — A nyelvöket sem értő külföldi pedig csak némi tulásba esett, midőn ezt hagyta ránk följegyzésében: s miután a bortól neki hevültek, iszonyúan kiabáltak isteneikhez.

A tojáslepények és kalácsok az isteni tiszteleten jelenvoltak közt osztatnak szét. Ezután mindnyájan a földre telepednek és hozzálatnak a húsból, levesből, kenyérből, köles-süteményekből álló lakomához és sört, méhsört s vegyes sört isznak hozzá.

Az asszonyok, miután ettek a süteményekből, a maradékot hazaviszik búcsúfiául apró gyermekeiknek. (Barna akadémikusunk innen véli származtathatónak azon országosan elterjedt szokást, hogy a vendégek nagy vendégségekből mindig szoktak egyet-mást, rendszerint édességeket vinni haza gyermekeiknek.)

Midőn mind letelepedtek, a *leányok*, a kik eddig semmi enni- és inni valót nem kaptak, elkezdik siránkozó hangon mondani, hogy: ilatnának, ehethnének. Kapnak ők is mindenből. De be sem végezhetik a lakomázást, midőn az egyházi elüljárók paranesolatára a „pozimoró“-t, az

ünnepi szent éneket kell énekelniök. Csak a jobb szavú énekesek éneklük és éneklük a keremet közepén dudakíséret mellett. Ezek később esznek.

A pozmoró szövegét nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy hosszú ének, melynek tartalmát már nem tudják, melyet a nők a nélkül, hogy csak egy árva szót is értenének, nemzedékről-nemzedékre énekelnek.

Az ének eleje az istenekkel foglalkozik, a vége pedig a hét minden napját egy-egy istennek szenteli.

Ez utóbbi nyoma van nálunk is a „hétfő hetibe” kezdetű mondókában, melyről volt is már szó. A magyar „pozmoró” részének tartanám az „Angete Pankete, Czukutye me,” (Nagyasszony, Nagyasszony! Csókolj meg), az „Egyederem, begyederem” kezdetű gyermek-verseket.

Az énekesek a pozmoró-t étkezésök közben is eléneklük még egyszer.

Az áldozatos lakoma végeztével a szent eszközök régi helyökre szállíttatnak.

Idegen képben kellett az ősmagyar vallás áldozati szokását ismertetnem s hogy ezt tehettem *Melnikow* külföldi tudós, illetőleg közvetítőjének, *Barna Ferdinándnak* nagy érdeme.⁵⁷⁴

Ők útmutatóim abban is, hogy értelmeveszített ünnepi népszokásaink jelesebbjeinek mythologiai vonatkozását értelmezni megkísértsem.

Minden ünnep egyszersmind az Öreg-istené és a Nagyasszonyé a Mordváknál, hanem ezen felül a *Nagyasszonynak* és négy leányának két ünnepe volt: a *nyári köz-(nagy)-ünnep* és a *téli házi-(családi)-ünnep*. Mindkettő egy-egy hétig tartott.⁵⁷⁵

*

Leányok ünnepe a mordváknál. Az áldozathoz szükségesek beszerzése. Kivonulás a folyó vízhez. A zártkörű leány-áldomás részletei. Magyar töredékek. A hajadonok nyilvános áldozatának törvényei. A hagyományyal való összevetés. Özvegyasszonyok napja.

Az istenasszony nyári ünnepe június 5-ikén tartatik mostan, vagyis ó-naptár szerint május 24-én, Simon napján. E nap a *leányok ünnepe*: ők áldomásoznak, mi szintén gyűj-

tés útján kerül össze. Ünnepestéjén a házat és udvart zöld gallyakkal, de legkivált *nyírgallyakkal* díszítik föl, fejükre koszorút kötnek. A házon kívül annyi koszorút akasztanak, a hány lány van a házban. Vánkosaikra is koszorút tűznek, mi mind könyörgő mondatok mellett történik.⁵⁷⁶

A mód, melylyel az adományokat összegyűjtik, nagyon emlékeztet a kis leányok *pünkösdi királyné járásá*-ra.

Ünnepestéjén összegyűlnek a leányok s kezeikben *nyírfagallyal*, fejkön pedig koszorúval házról-házra járnak. Énekek az Anya-istenasszonyhoz van intézve, arra kérvén védő istenasszonyukat, hogy oltalmazza meg őket és a Nap-istenhez, hogy küldjön nekik kérőket. Ezen menetben a dudást kivéve, férfi nem vehet részt.

Maguk közül választanak *elüljárót* (fejedelmet), ki a menet élén jár, előtte pedig kis leánykák nyírfát visznek, mely kendőkkel s az ő övével van díszítve. Utána legkedvesebb barátnői közül választott három *gyűjtő* nyírfa-ágakkal ékesítve és gyűjtő edényeket hordozva. Jártukba az egyes házaknál a *nyírfa-éneket* hangoztatják: Köszöntelek fejér nyírfa, — juhárlának pompás lombja, — légy üdvöz hársfa szelleme! Erdőnek szép tündérei. Üdvöz légy te is gazdasszonyunk, — im' hozzád ház gazdasszonya, — szép leánykák érkezének, — kalácsfélét, tojáslepényt, — tojássárgát kérni tőled.

Az asszony a kért ajándékokat imádkozás közt nyújtja ki az ablakon, mert adakozás közben felsóhajt: „Anya-isten-asszony, oltalmazd a leányomat, nehogy beleszeressen valami rossz ember, s levegye a viruló koszorúját!”

Ezután még nem mennek el, hanem az ablak előtt körbeállva, leánybarátnéjoknak, a ház leányának dalolnak egy köszöntőt.

A faluban a tojás-, vaj- és lisztgyűjtéssel a mint késsen vannak, este felé fölezifázott nyírgallyakkal, és dalolva kivonóznak a faluhoz legközelebb eső forráshoz vagy folyóhoz.

Az ős ének immár félig elveszettnek tekintendő, mivel abba keresztény, illetőleg orosz elem is vegyült:

„(Áldj meg minket Háromság, Istennek szülője.)⁵⁷⁷ Az

erdőre kimentünkben. — Kosszorúkat kötözni — Nyírfából,
(Oi Did Lado!) — *Nyírfácskám!*

Az erdőbe megyünk — Virágokat szedünk, — Koszorúkat kötünk (Oi Did Lado!) — *Nyírfácskám!*

Megyünk lépegetve — Liget- s nyíreszekbe, — A nyírfáról ágat tépünk, — Belőle koszorút kötünk — Azután a vízbe vetjük, — (Oi Did Lado!)⁵⁷⁸ *Nyírfácskám!*

Úszik-e majd a koszorú, — Alá száll-e a koszorú — *Nyírfácskám?!*

Úszszál fenn oh koszorú, — Ne szállj alá koszorú — (Oi Did Lado) *Nyírfácskám.!*

Megérkezve a vízi tündér lakó helyére, felezilfrázott nyírfájokat a víz parton szűrják le, vagy pedig leszedik róla az ékességet s élő nyírfára aggatják azt. Azután a nyírfát körülállják s felhangzik a leányvezér („püncösdí királyné”) esengő hangja: esendesség! Mi nem is hiányozván, folytatja: „Nyírfa-isten, irgalmazz nekünk! Nagyasszony, adj nekünk egészséget!” Azután mélyen meghajtják magukat a nyírfa előtt háromszor. S ezzel a vízpartra mennek, áldozni a Víz-istennek s tőle a jövőndőt tudakolni.

Megfosztják fejüket annak ékességétől, a koszorútól, s azt a vízbe dobják. Ha a koszorú a víz színén marad: az eladó hamarosan vevőre talál. Ha alámerül, ez halált jelent. Azután lábbelijöket levetik és megmossák a lábokat az eleven vízben. Majd nyírfájokat megfosztják ékességétől, darabokra tördelik és a tűzre hányják.

A tojás-lepény sül mellette, mely midőn elkészült, a leányok elseje megint figyelemre int s könyörgést mond, hogy: a fő-isten irgalmazzon, az Anya-istenasszony egészséget és jó férjet adjon s végre a Nyírfa-tündérhez fordulnak, kinek tiszteletére áldozzák az elkészült ennilalókat. A felajánlás itt is a magasba emelés által fejeződik ki.

Az áldozatos étkezés után *komázgatni* kezdenek. Nyírfa gallyakból nagy koszorút készítenek, melyen keresztül dalolás közben összeesókolódnak, a „komázgassunk, koma, komázgassunk” énekkel örvendezvén. A hazamenő énekben apró szükségük és kívánságaik megadásáért esedeznek.⁵⁷⁹

Néphagyományainkban ezen mythoszi szertartásokat mind megtaláljuk, hanem csak darabonként és a husvéti és pünkösdi ünnepkörbe beosztva.

A „tojás festés,” valamint a „mátkázás és komázás” husvéti szokás lett, a „nyírfa-cultus” május elseji szokás s néhol maradt pünkösdsinek. Az áldozat-vezető leányból „pünkösdi királyné” lett. Az áldozatra való adomány-kérésre a kis leányok pünkösd-köszöntése emlékeztet. Ipolyi általános-ságban említi a „pünkösdi pirkoszorúk” vízbe dobálását; de vidékre, hol ez még szokásban lenne, ő sem hivatkozik. A göcseji leányok napfelkölte előtt buza-harmatban mosdanak, hogy szépek legyenek.

Hol az egészségből annyi töredék maradt, ott a töredékeknek valamikor szerves egészet kellett alkotniuk!

A második nap is a leányok ünnepe volt; de már nem zártkörű. Öregek és vének, férfiak és nők egyiránt megjelenhettek az egészséget őtalmazó *Nyírfa-tündér*-nek ezen leány-áldozatán, mely az istenek anyjának áldozó helyén (keremetében) ment végbe, melyben a *szent fa* nem tölgy, vagy hárs, hanem *nyírfa* volt.

Gyűjtők, mészárosok és főzők nem hajadonok valának, a *táltos* tisztében is férfi vala az eljáró.

Áldozati állat a juh volt, melynek egy évesnek és tiszta *fejérnek* kellett lennie. Száma 1–3, sőt többre is fölmehetett, ha nagyobb gyülekezetre volt kilátás. A juhokat először is megmosák a hajadonok a keremet szomszédságában levő eleven vízben, szárvaikra nyírfa-gallyat kötözönek. Három leány vala egy-egy juhnak bevezetője a keremetbe, mely a keleti kapun keresztül történt meg. Ezen eljárás után a férfiak dolga volt az áldozattal való további elbánás, mely is szokott módon ejtődék meg.

Az ünneplőben megjelent hajadonok kezökben nyírfa gallyakkal a szent nyírfa előtt foglaltak állást. Az kendőkkel, keszkenőkkel és himzett nagy kendőkkel szintén bőven volt földíszítve.

A leánysereg háta mögött állottak az asszonyok és utánuk következtek a férfiak. A hazulról hozott tojás-lepényeket cserépedényekben rudakra aggaták, a szent nyírfa tövé-

ben pedig egy hordó mézzel vegyes sőr várakozék rendelkezésére.

Azon három hajadon pedig, kiket a társnék kiszemeltek a „falu (egyházközség) tojás-lepényének” előállítására, általvevén a begyűjtött hozzávalókat, hozzálátúnak annak kellő mennyiségben való előállításához.

Ezeknek utána az öreg táltos a szent fára megy föl és az istentisztelet kezdetét veszi s azon mederben halad, mint máskor, némi eltéréssel. Így ez alkalommal a nép fölött nem loesogtatának szét vegyes sört, hanem e helyett a táltos a *Nyírf*a-tündérhez esedezvén, viruló nyírf-gallyakat szőrogata le a fáról. A gallyakat a leányok szedék föl, kötének belőlük fejökre illesztendő koszorút. Az is eltérés vala, hogy ez ünnepen a hajadonok részesedtek mindenek előtt a mézes úrpa-sörben, juh husban, levesben és tojás-lepényben.

Az ünnepi gyülekezet föloszolván, leányaink nem hazafelé, hanem a folyóhoz tartottak, leveték lábbelijöket és megmossák vala lábaikat. Ennek folytatása a víg és énekes komázgatás, vagyis a koszorún át való esókolódzás vala, végül pedig úgy a koszorúkat, mint az áldozatról hozott nyírf-gallyakat a *Víz-istennek* áldozák.⁵⁹⁰

Pogány áldozatról levén szó, annyi századok után ki gondolhatna rá, hogy a néphagyományban nyomait keresse? S csakugyan végképen elmosódvák azok, úgy, hogy inkább csak kérdezni tudom, mint a kérdésnek feleletét adni, hogy vajjon ősi-e vagy idegen szokás-e, hogy Vasban sok helyütt a májfa az *egyház*, iskola stb., és nem a lányos ház előtt állítatik fel?

Hogy a csallóközi kis lányok *fa-bábj*a, *királyné asszonyka* nem annyit akar-e mondani, mint a mesék állatkirálya, királynéja, hogy *isten*; vagy hogy nem a kereszténység tilalma tett-e fejökre nyírkoszorú helyett virágkoszorút és nyírág helyett bábut?

Vajjon miért mondja a *püünkösdi leányjárás* éneke országsert, hogy: Ma van ma, ma van ma piros püünkös napja, *Holnap lesz, holnap lesz, a második napja*? Ez semmitmondó lapos szólás magában, de drága mythologiai adat, ha azt akarja mondani, a miben ninesen valószínűtlenség, hogy

a mi ünnepünk lesz holnap vagy: a holnapi is. Ez esetben a leány-gyermekdal ősi idők terméke lenne a „pünkösd”-szó kivételével, mi mellett szól a *betűrímelés* is.

Vajjon nem az ős, napi szertartás részeire vonatkozólag éneklé ma is a jó palóczok apró fejéreseléd-népe:

„Csak *fürgyik*, csak *fürgyik* A fekete esaóka” —

„Lyányok űnek a *toron'ba Aran koszoróba*” stb?

Egy a bizonyosnál is bizonyosabb, hogy május-pünkösd a hagyományos népszokásban ma is a *leányok ünnepe*.

A Nagyasszony nyári ünneplése az *özvegy-asszonyok* ünnepével ért véget. Régenten nyilván az ünnephét utolsó napján tartatott. Ebből ki voltak zárva a férfiak, férjezett asszonyok és leányok. F fiatal özvegy nők közül is csak azok vehettek benne részt, kik fogadással kötötték le magukat, hogy többé nem mennek férjhez. Férjes öreg nők, bármily korosak is nem vehetének benne részt. Ők is friss zöld nyírgalyakat hordának jeléül, hogy a Nagyasszonynak áldott emlékezetét űlik.⁵⁸¹

A mai hagyományban ezen cultus a Szent-Anna tiszteletén kívül nyomavesztettnek látszik.

*

A mordvák karácsonyi sertésölése és a magyar disznótor. Gyermekjárás és fogadtatásuk. Ünnepi készület. Ünnepi ételek. Az eláldás szertartásai. Magyar párhuzamok. Lucza napjának idetartozandósága. A karácsonyi gyermek-napok mordva és magyar adatai.

A Nagyasszony *téli ünnepe* házi ünnep, másként az *anyák, kisfiúk és leányok*, meg az ősvallásban annyira nagy beesben álló *bábák ünnepe* volt. Karácsony és új év között tartatott.

Karácsony estéjén történt az ünnepi áldozat-állatnak: a *sertésnek* a leöletése, mely áldozati ténykedésnek az udvar közepén levő szent hely: az *udvar-gödör* vala törvényes helye. A sertés az áldozatra napokon át szertartásos ellátással készítettett elő s már két nappal előbb, hogy áldozatul esett, földiszíttetett, mi a menyecskék teendője volt.

A nyakába kendőt kötének s a mögé párgolás által fölfrissített nyírgallyat szúrának. Föláldozója a gazda volt, ki az udvaron vérét vevé, mely az „udvar-verembe” önte-

tett. Az udvar-verem kövén történt a *perzselés* is nem minden szertartás nélkül, mert az nyírfa-gallyakkal történt, melyeket a szent gyertyákkal gyujtának meg, könyörögvén a Nagyasszonyhoz, a Nap-istenhez és a sertésekre ügyelő tündérhez. A kendőt is megégették, hanem a *vörös gallyakat* fölszedé a háziasszony, azokkal levén másnap reggel felkötendő a gyermekeket. Még aludtukban *keményen megütögetlé* őket anyjok e vesszőkkel, hozzá adván: „A Nagyasszony adta, nyírfa-ünnep adta, Nyírfa-tündér adta.” Így lesznek *egészségesek*. Mennél jobban visítanak a gyermekek, annál egészségesebbek lesznek; mert a Nagyasszony annál inkább meghallja őket.⁵⁸²

Természetes, hogy annyi keresztény századok nyomdokai után haszontalan keressük ezen házi szertartás megfelelőjét a népszokásban. Néminemű maradványra azonban még mindig akadhatunk, milyenek a „sertés-*perzselés*”: a sertés-ölésnek a vallási jellegű „*tor*” néven való nevezete; a falun éjféli mise után elmulaszthatatlan „*kossonyázás*.” *kossonya-evés*.³⁵³

Amibe azonban már erősebben bekapaszkodhatunk, ez a karácsonyi egészséget szerző *gyermekverés*. Ennek hagyományainkban és pedig országszerte erős nyomaira találunk az úgynevezett „*aprószentek napi korbácsolás*”-ban. Különös, hogy még némely helyütt *nyírfa vesszővel* történik az ütlegetés. Hogy mind ez az egészség javára esik nálunk is, ki van fejezve a jó kívánságban: „Keléses ne légy! Gilvás (porzsovás) ne légy!”

De térjünk a mordva atyafiakhoz. Náluk a téli tartós *Nagyasszony-ünnep* részben a *gyermekek ünnepe*. Náluk Karácsony estéjén összejönnek fiúk-leányok 14—15 éves korukig. A leányok nyírvevesszőket hordanak, melyekre kendőket és keszkenőket kötöznek. A fiúk mindenféle esőrömpölő eszközökkel vannak ellátva stb. Házról-házra körülbelül ezt éneklék:

Nyírnek, Nyírfa-tündérnek, az *aranszakálúnak*
 Járunk a dolgában, *Nyírfa-tündér megérkezett*.
Nyisd ki tehát a kaput. Ajándékozz Kjol'ädának
 Kolbászokat, disznólábat, Asszonysütötte kalácsot.
 Nyírfa, Nyírfa-tündér. *Aranyos szakálú*.

Ének közben a fiúk esengőkkel és esörgettyűikkel esörpölnek s iszonyú zajt és lármát csapnak.

A menyecskek legjobb ruháikba öltözve fogadják a követeket s az ablakon át *fokhagymával festett tojást*, köles kásával töltött hurkát, tejjel, vajjal, tojással stb. készült édes süteményeket és ünnepi kalácsot adnak, melyet juhok, disznók és tyúkok alakjára volt szokás készíteni. A gyermekek mindezt a tarisznyába rakva folytatják útjukat. Körüljárva az egész falut, valamely házban megszállanak, a főlezífrázott nagy nyírfaágat és égő gyertyát a ház előszögletében helyezik el s a gyűjtött holmiból együtt osteliznek; a maradékot pedig hazaviszik.⁵⁸⁴

Nem szabad azt hinnünk, hogy esupán a karácsonytáji „Betlehemesek” és ünnepköszöntők tartják gyakorlatban ez ősi szokást. De ezen kérdést ezúttal még mellőzhetjük.

A mordva fiatal menyecskek, kiknek tiszte volt előzőleg már a mézzel vegyes sörnek főzése, még az ünnep előnapján délben hozzáfognak az ünnepi eledelék készítéséhez. Áldozati eleség készül, tehát vallásos színezetűnek kell lenni az egész eljárásnak. Ilyen már a tűzhelyen a tűzrakás. Gyertyát gyujtanak a tűzhely előtt és nyírfa-gallyat állítanak föl, egy másik párgolt (fülesztett) nyírággal pedig a tüzelőről minden hamut lesöpörnek. Ráarakják a fát, melynek okvetetlenül nyírfának kell lenni. Ha az nincs, legalább is egy darabnak annak kell lennie. A házi asszony azután fog egy esomó nyírfagallyat s a gyertyánál meggyujtván, mondja: „Öreg-isten, irgalmazz minekünk! Nagvasszony, (a többi már itt is oroszos) legszentebb isten-szülő anya, könyörögj éretünk! Nap-isten támaszsz piros napot, melegíts meg minket, természetssz nekünk sok eleséget!”

A kályha szája elé teszi az égő gallyesomót, annak fölibe pedig egy *üszköt*, mely a *mult évi téli ünnepről* tétetett félre. Midőn az üszögcsén elégett, betolják a kályha belső részébe, a berakott fát pedig gallyakkal meggyujtvák. Az üszögdarabon kívül még egy *nedves nyírfa-tuskót* is tesznek a tűzhelybe, mely ott három napig is elsenyved. A megmaradt szenet azon vízzel öntik le, melylyel a nyírgallyak párgol-

tattak, mely a *tűzhely alá tétetik a következő téli ünnepre*⁵⁸⁵ Szertartásos a leöntése is, de azt mellőzhetjük.

Alig hinné az ember, hogy megvan máig a nyoma a karácsonyi szent tűzrakás egyes helyek népszokásában. Hogy csupán egy esetet említek: Erdélyben sok helyütt karácsony estején a eselédség egy *fatuskót* hoz be a házba, melyet a gazda tesz a tűzhelyre. Teszi pedig e szavakkal: „Aldott legyen a Krisztus születése napja!” A gazdasszony meg szalmát hoz be, melynek egy részét a tuskóra dobja, a többit meg elteszi a kotlók számára, hogy jól költsenek. *A tuskó maradványa a jövő karácsonyra terődik el.*⁵⁸⁶

Ájtatos fohászok között történik vala a mordváknál nem csupán a kemence beűtése, hanem a sütés további gazdasszonyi munkája is. Ennek hagyományát látszik fentartani azon népszokás, hogy a kenyérsütő asszonyok bevetés előtt keresztet vetnek a tésztára, lehet, hogy imitt-amott még különleges szokások is tartják fel magukat a karácsonyi előkészületek tekintetében.

Következő napon, vagyis karácsony napján a férjes nők a szoba földjét egészen beborítják tiszta szalmával és az előszögletbe nyírfagalyat tesznek, ágaival fölfelé; annak elébe pedig meggyujtatlan gyertyát s hozzáfognak az ételkészítéshez. A levest és disznóhúst együtt főzik, de a disznófőt külön. Midőn a disznófő megfőtt, a *szájába piros tojást* és fűlesztett (fölelesztett) nyírgalyat tesznek. A tálban, a disznófő alá szakál alakjára piros fonalesomót tesznek és ezt *arany-szakálnak* nevezik.

Deczember 25-ikén déltájban a gazda meggyujtja a gyertyát s egész háznépestül térdre esik az ablak előtt, melyet ilyenkor kinyitnak. Ugyanis házi istentiszteletnél mindig nyitva tartják az ablakot, hogy imádkozás közben az égre nézhessenek. A föld felé hajlongnak mindnyájan, kezeiket ég felé emelik, a gazda pedig így hívja meg az isteneket magához vendégekül:

„Öreg-isten, irgalmazz minekünk! Nagyasszony, jöjj el mi hozzánk *a te* karácsonyi (Kjoltšan'än) *ünnepedre!* Nap-isten, jöjj el hozzánk *a te* karácsonyi *ünnepedre!* Had-isten (itt sorban elszámláltatnak a többiek), jöjjetek el mi

hozzánk a Nagyasszony és fia a Nap-isten karácsony-ünnepére.”

Az istenek meghívása után a gazda megparanesolja, hogy készüljenek az ebédhez. A háziasszony most átadja neki a tálba tett disznófőt. A gazda veszi a tálat s a gyermekek kíséretében kimegy a házból. A gyermekek közt a legifjabb a gazda előtt viszi a ház előszögletéből vett nyír-ágot. A gazda a disznófőt legelőbb is az udvar-gödörhöz viszi, azután a lóistállóba, tehénistállóba, tyúkólba, pinczébe, fürdőbe, eszűbe és a kúthoz, mindenütt a Nagyasszonyhoz, a Nap-istenhez és minden helynek külön őrszelleméhez fohászkodván.

Mindent feljárván, visszatérnek a házba, a hol *tiszta abroszszal terített asztalra* már az ételek fel vannak táalva s ezek között a három köles-tészta kalács. Kettő egymás mellett, a harmadik pedig fölibök téve, a felső magának a Nagyasszonynak, az alsók pedig a Nagyasszony többi fiának és leányainak tiszteletére. Az asztal mellett a földön a sörös eseber áll. A gazda a disznófőt az asztal közepére teszi, a nyír-ágot pedig az elő-szögletbe. Azután mindnyájan térdre borúlnak és a gazda imádkozik:

„Őreg-isten, irgalmazz nekünk! Nagyasszony, (legszentebb istenszülő) könyörögj érettünk! Nap-isten, segíts és oltalmaz meg minket! Mi kenyérrel, sóval, eseber sörrel és himes tojással tisztelünk téged. Tekintsd magadénak! Tekintsétek magatokénak istenek! (neveik elszámoltatnak, az imádságok ismétlődnek). A szerint, a mint az asztalon kenyér és só van, adj nekünk gazdagságot. A mennyi morzsa van a kalácsban, a szerint adj nekünk gazdagságot. Őrizz meg minket a rossz emberektől és tisztátalan nőktől, a sertéseket és juhokat pedig védelmezd meg a farkasoktól! Nagyasszony, adj a mi termésünkre, mely a földbe van vetve, tündöklő éjszakai fényt és meleg harmatot! Nap-isten, süss melegen a mi termésünkre! Nagyasszony, természetes vaskos szalma szírat, nagy kalászokat, tojás nagyságú aranysárga szemeket! A milyent a nyáj tündére szeret, olyan nyáját adj nekünk! Adj nekünk sok és győzős lovakat, erőseket, egész-

ségeseket, mint a medvék. Adj nekünk teheneket, disznókat, tyúkokat, ludakat, kaesákat, mindennemű nyájakat, mindenféle madarakat. A régi jót köszönjük, az újat kérjük.”

Azután a gazda leveszi a felső kalácsot, mely a Nagyasszonynak van szentelve, levág belőle egy keveskét, a felibe lust tesz és pedig először a disznófőből, aztán a lében főtt disznóhúsból, végre egy kis darabot a festett tojásból, az édes kalácsból s a többi asztalon levő ételekből. Az így összeállított ételfalatot jobb kezébe veszi, a balba pedig egy merő kanál vegyes sört s az imént hallott imádságot, de most már csak állva, harmadszor is elmondja. A többi egész háznép térden állva könyörög. Midőn könyörgésében az ételek elszámlálásához ér, a jobb kezében levő ételfalattal, megnevezéskor mindenikét külön érinti. Azután az elkészített falatot átadja a gazdasszonynak, a ki azt a kemenczében égő ó-üszögre és új nyirfahasábra teszi. Ezután átadja neki a meritő kanálban levő sört is, ki azt szintén a kemenczébe önti a Nagyasszonyhoz imádkozván, azután a tüzet száraz nyirfa-galylyal újra fölcsítja, hogy az áldozatok annál hamarább megégjenek.

Évéshez fogván, legelőbb a gazda vág magának a disznófőből s enni kezd, azután a gazdasszony szintén a disznófőből vág magának s a család többi tagjainak. A disznó fülét és orrát a gyermekeknek szokták adni. Ebéd után a gazdasszony levág egy darabot a disznófejéből s a kanálba is vesz egy kevés vegyes sört, az udvarra megy vele s mind a kettőt az „udvar-gödör” alá beönti.⁵⁸⁷

Hogy a velünk atyafi mordvákknak ezen ünnepi szokásai is mennyire egyeznek a mi néphagyományunkkal, a tekintetben elegendő a *karácsonyi népszokásokon és babonákon* végigtekintenünk. Egy ünnepet sem vesz körül tudvalevőleg a magyar népszokás annyi szertartásos babonával, mint a karácsonyt, melyek a keresztény ünnepből sem nem származtathatók, sem nem értelmezhetőek.

És e szokásokban lehetetlen azon házi áldozat egyes töredékeire rá nem ismernünk, melyet fönnebb idézetbe vettünk.

A *karácsony esti asztal áldozat asztal*, az ős vallás karácsonyi házi áldozatának terített asztala, mely fölött az ős imádságok csak jelképekben s nem élő szóval fejeződnek ki. Meg van az asztal vagy az alatt minden, mi által az ősi meggyőződés megjelenítést nyerhet. Még a szent dolgokból és ételnemüekből sem sok hiányzik, hogy az ő törvény karácsonyáról rokon párhuzamok nélkül is fogalmunk legyen.

Mily fogamatossá válik az abrosz, mely karácsonykor az *asztalt* borítja! A karácsony ezimeres *ededei* nem áldatnak meg, mint a húsvétiek egyházilag, mégis mennyire hatásosak még gondosan őrzött morzsalékai is! A *jövendő keresésének* módjai is a régi istenek tiszteletének töredékei még s a büntetések, melyektől az ünnep feltörősi tarthatnak, nem keresztény, hanem még az ő törvény büntetései. Méltán esodálkozhatunk a gyakorlati hagyományok szívós voltán!

Hanem annál nehezebb az ünnep hete iránt tájékozódnunk, melyről már tudjuk, hogy a Nagyasszony és leányai: a „Boldogasszony-nővérek” téli ünnepe volt. Nincsen nyoma, hogy az egyes napok külön lettek volna egyiknek vagy másiknak szentelve; az sem vehető többé ki: mely napok voltak nem és kor szerint való beosztással a legényeknek és hajadonoknak, a férfiaknak és asszonyoknak szabva és közös összetartással ünnepelve.

Lueza-napról már tudjuk, hogy az ő-naptárban december 24-ikére esett. Lueza napja a ház és a belső gazdaság őrszellemének volt hagyományaink tájékoztatása szerint is ünnepe, mely főleg a gazdasszonyokra rótt kötelelességeket.

A lueza-napi „gyermek-járás” az isten asszony legkedvesebb teremtményének: a nyírfá tündérnek megérkezte örömhírével toppan be a mordváknaál, és némileg még nálunk is. Itt azonban már nem az „aranyszakálú tündérről” van szó, hanem arról, hogy: Aluszol-e gazda; ébren vagy-e gazda? „Isten száll a házadra.” Hat ökörrel hat lóval. És jó kívánataik és szertartásos eljárásuk a belső gazdaság állataira vonatkoznak.

Az is régi, a rosszakat a ház tájékaról elijeszteni ezéző eljárás, hogy a mi gyermekeink, csakúgy, mint a mordvákéi, zajjal és esörömpöléssel jelentkeznek.

Az asszonyoknak nagy kötelességek napja a Lucz-anap, mint a mely napon az apró jószág különös gonddal kezelendő, tilalmas a kölesönkérés, kölesomadás, szomszédolás és a női köznapi foglalkozások gyakorlása.

Karácsony éjjelén a „víz-cultus” is fölmerül az *ólom-öntés* és *küthanézés* jövendőt mondó babonáiban.

Karácsony első napja iránt eléggé tájékoztatnak a mordva ünnepi szertartások és a saját hagyományaink.

Másnap, december 26-án van a falu *bába-ünnep*e a bába házánál, melyben csak feleséges emberek vehetnek részt feleségestül és gyermekestül; tehát kizárják abból az özvegyemberek, özvegyasszonyok, fiatal emberek és hajadonok. Az érdekes áldozati szertartáson a bába az elülimádkozó a Nagyasszony tiszteletére, ki ezúttal, mint az anyák és gyermekek pártfogója, *Bába-Nagyasszony* nevet viselt, minek a mi hagyományunk *Szülő-Boldogasszonya* felel meg.

December 27-én a bábához csak a gyermekek gyűlekeznek szüleik nélkül.⁵⁸⁸ Hogy *őrző* vagy *gyógyító Boldogasszony-nap* volt-e ez s a Nagyasszony legidősb leányának ünnepe? — sikertelennek látszik vitatni.

Hogy a karácsonyi gyermek-ünnep meg volt őseinknél is, világos bizonyosága ennek az *aprószentek napi korbácsolás* és *nyírfavesszőzés* is.

Karácsony többi napja a hagyományban néma és a *regöls-nél* egyébben nem ad magáról életjelt, a mi pedig még arra is kevés, hogy belőle az idősebbek ünnepi kedvtelésére következtessünk.

A három másik nagyobb áldomást mellőzhetjük, a kisebb és magán áldomásokat pedig máskorra hagyhatjuk.

És így átmehetünk az áldozatokkal rokon másik tételre: a Rosszak ellen való védekezésre. Erről leszen szó a következő fejezetben.

XXXII. Védekezés a Rosszak ellen.

A sámánismus nálunk, miként a votjásoknál ördög-cultussá nem fajult. A rossznak (betegség) kettős forrása, kettős védekezés, Kálmány Lajos szerint a Hold a néphitben még ma is sámán istenség. Tőle függ az egészség és betegség. Tehetős a Holdisten a jó szerenese tekintetében is. Engesztelő ősimádságok (ráolvasók) A fák szellemi cultusának nyomai. Igézet és megszüntetése. A vízvetés módja és egyes ráolvasók szövege. Védőszere.

Hitregőink bőlesejénél s azután még sokáig: a sámánismus korában a rosszak ellen való védekezés is áldozattal, *engesztelés*-sel járt, miután a „sámán istenek még nem két-félék, hanem csak egyfélék: jók és egyúttal rosszak, kik áldanak is, vernek is.” A sámán isteneket épen ezen oknál fogva inkább a félelem, mint a tisztelet cultusa vette körül.

Ezen sámán mythologiai korszaknak van nyoma hagyományunkban is.

Későbbben és lassankint idegen vallások hatása következtében módosúlnak a teremtési ősi hitregők, a teremtés munkatársa elfajul és a rossznak lesz okozója és kútfeje. A jó- és rossznak kibékíthetetlen küzdelme kezdetét veszi.

És nem mondható, hogy ezen mythologiai átalakulás előhaladás lett volna, sőt gyakorlatilag határozottan súlyosnak ítélendő. Az öreg-isten kegyes jósága mellett kibontakozhatatlan mivoltában megmaradván, az új isten: a Rossz pedig fáradhatatlannak és agyafúrtnak képzelte, természetesen, miként ezt a *votjásoknál* látjuk: minden vallásbeli isten-tiszteletnek a gonosz istenség felé kellett hajolnia. Az öreg-isten, tartják a votjások, a milyen irgalmas, nem kíván nagy áldozatokat, míg a rossz istenség az emberekre betegséget, halált és mindenféle nyomoruságokat boesátván, állandó és buzgó engesztelést kíván. Azért van az, hogy az ő majdnem minden könyörgéseik a gonosz istenségnek való hódolat jellegét viselik magukon, a főisten pedig az ő fogalmaik szerint megelégszik a pusztá imádsággal s nem kíván valami nagy áldozatokat.⁵⁸⁹

A Nagyasszony, a természet áldott tündéresszonya kiváló tiszteletének kell tudnunk, hogy az „ördög-cultus” az ősi vallásban nem uralkodó. Hagyományunkban különben ezen

kettős mythologiai kor adatai mellett rosszakhoz számíttatnak: a *rontók*, *boszorkányok*; *kisértelek*; *hegyi, vízi, erdei ártó szellemek*, a *testi és lelki bajok szellemei* és az *ördög*, kiknek ellenében egyiránt lehetséges és kötelességszerű a védekezés.

Kétféle a rossznak forrása hagyományunkban is, a menyenyiben az vagy istenségtől származik, vagy a gonosz lélektől; *kétféle tehát a védekezés is*: t. i. *áldozatos körlelés* és *kiűzés*.

Igy még a mai néptudatban is azon régi (jó-rossz) sámán istenek közül való azon szellem, kit jámbor eleink a holdban lakozónak hittek: a *Hold-isten*. A népmesék úgy tudják ezen személyesített égi lakóról, hogy király, családos, család-átya, és udvartartásos, szóval az még mostan is, a mi a magyar kereszténység előtt volt: az ó-vallás egyik istene. Az sem újság, hogy az éj ezen világitójának hatása a földi halandókra elvitathatatlan tétele a néphitnek; de hogy boldogulás és egészség dolgában *adó* (ráadó) és *elvévő* felsőbb hatalom, tehát egy személyben jó és rossz akaró ma is, mint a milyennek másfélévezred előtt fogott tartatni, — ez *Kálmány Lajos* tekintélyes hitrege-értelmezőnknek fölfedezése és a sok között nem utolsó érdeme.

„A hold nyelvagyományainkban” című akadémiai felolvasásában sorolvák pedig föl annak adatai, melyek részes elsorolása előtt szívesen és elismeréssel-mutatok rá, mint ezen állítás tekintélyes mesterére.

„A Holdat, mondja ő, ráolvasóinkban istennek tudjuk, *kítől függ az egészség és betegség* és így hozzá fordulunk egészségadásért, hozzá a betegség-élvételért. Erről *ráolvasóink* tanuskodnak.”

Nehézségtörésre való. Mikő a gyerököt rossz nyavaja töri, az édös anynya mikő az új Hód függün, ára fordul oszt mongya: „Új Hód: új Kiráj! Az én gyerökömet A nehésség töri Te vagy a *Ráadó*, Te vagy az *Evevő*: Vöd le rúla!”

Oszt' é keszt imátkozni 3 Miatyánkot, 3 Üdvözetöt, mög 7 Hiszékegyct; 3 hétig köl' tenni. (Szóreg).

Jó szerencsért való. „Új Hód: új Kiráj! *Agygyá* neköm Jó heteket, Jó hetekbe' Jó napokat, Jó napokba'

Jó órákat, Jó órákba' *Jó szöröncsét*. Azután mög Jó egészség!" (Szeged).

Fogfájásról való. „Új Hód: új király. Tégöd köszön-telek Eleven foggal, döglött féreggel! Az én fogam Akkó fájjon: Mikó kégyút Békát öszök.”

Mikó möglátom az újságot, akkó mondom esztet, 3-szor köl' emondani, le köl' *térgyepülni*, oszt' nem fáj az embör foga. (Ó-Szt.-Iván).

Fogfájásról való. A kinek a foga fáj, lehöjjon (leheljen) a Hód felé (újságkor) oszt' monyga: „Új Hód: új Kiráj! Köszöntelek tégöd Ezön *üdvözlettel*, Hogy a fogfájást Háricsd é tülem!” (Szeged).

Hideglelésre való. Hódújuláskor a kit a hideg lel, ráveti a köröszött magára az Atyának és Fijúnak és Szen'lélök Istennek nevébe' oszt' monyga: „Új Hód: új Király Házasiti a fiját, Engöm hinak Vendégségbe, De én nem möhetök, Kűdöm a hidegömet.”

(Ha kisebb nemű betegsége van, az utolsó sort így eszeréli föl): Ügyemet-bajomat kűdöm.⁵⁹⁰

Sebes fejüre való. Ha a kis lánnák sebös a feje, főveszi (az anyja) az ölibe, szalonna fölsejével mökkenyi, oszt' mén a Hódnak: „Új Hód: új Király férhön atta A *Lányát*, Engöm is híjon Lakodalomba! Én nem mék é E'kűdöm a sebömet.” (Szeged).

Szömöcsöröl való. A kinek szömöcső van a kezín, vagy a lábán, vagy pedig a testyin, első újságon leül egy sámli szökre, oszt'tán (kezével) söpri visszafelé, előre (a szömöcsőt) a lábárúl oszt' csak aszt monyga: Diesértessék a Jézus Krisztus! azután 1 Miatyánkot, 1 Üdvözlötöt mög egy' Hiszökégygyet imátkozik, azután monyga: „Új Hód: új Király! Apró *marhúcskájim* vannak, Isten uez ese' eladom.” (Háromszor kel' egymásután elmondani. Klárafalva).

Szömöcsöröl való. A kinek szömöcsője van, Hód iránt fa alá ál'. 3-szö mökkenyi a szömöcsőjít zsírral oszt' monyga: Új Hód: új Kiráj Házasiti a fiját, Hinak lakodalomba. De, én nem mék, Elkűdöm a fijamat: Műjon el a szömöcsöm.” (Klárafalva).⁵⁹¹

Mely érdekes mythoszi régiségek e ráolvasók, melyekhez még ma is annyi hit és bizodalom kapcsolkozik! Csúpán a keresztény szellemű utasításokat kell másokkal pótolnunk és bennök a maga ezífrázatlan egyszerűségében és kedves közvetlenségével az ősvallás egyik legrégibb könyörgés-gyűjteménye áll előttünk.

A *szumójédok*-nak, *osztjádok*-nak és Szibéria némely nomád törzseinek szokásaként említi Castrén, hogy a hol egy kis fenyves ligetet találnak, vallásos érzelemmel közelednek ahhoz s fölállítják ott bálványaikat.⁵⁹² Az erdők természetes szent helyek az altaji törzsek fölfogásában. De szentek a fák is, mert lakóhelyei a használni és ártani egyiránt hajlandó szellemeknek.

Láttuk, hogy a mordva áldozó helyek szentélye a táltos szent fája; a votjádok áldozó helyein („lud“) kinek-kinek megvan a maga fája, mely előtt imádkozni tartatik foganatosnak istentisztelet vagyis áldozatok alkalmával.⁵⁹³ Hogy ez nálunk sem volt másképen, arra nézve elegendő rámutatnunk a néphit babonás áldozataira, melyeket a fáknak hoz, hogy egészséget nyerjen s bizonyos bajtól szabaduljon. Eljárásának tudatával már ebben sem bír a nép, de ez nem lehet akadály abban, hogy Whislockival „a fákra aggatott fogadalmi rongyokat és ruhadarabokat“ úgy tekintsük, mint az ősrégi ember- és állatáldozat utolsó foszlányait.

Bizonyosan engesztelhető szellemeknek tartatnak s talán csak a kereszténységben sülyedtek rosszakká azon *éjasszonyok*, *éjemberek*, kiktől a háromszékiek a hideglelés elvételét várják.⁵⁹⁴

Ellenben a kevésbbé hatalmas rosszak, legyenek azok emberek vagy szellemek, bizonyos ősvallási szent szerek által, mint foghagyma, só, kenyér, nyírseprű, kés stb. tartatnak vissza és nem kérelem útján távolíttatnak el és tétetnek ártalmatlanokká, hanem ellenszerekkel vagy ráolvasás által.

Még legártatlanabb rosszak az *igézők*, kik szemmel verik meg a gyermeket.⁵⁹⁵ Ennek a rontásnak a háromszékieknél ez az orvossága:

„Csonka késsel csinájj keresztet a tűzhely alá, a keresztre tégy egy pohár-vizet, vess bele 5 eleven sze-

net, a kezeddel csinájj keresztet a pohár felett. Azután vess ki a mutató ujjoddal egy csepp vizet, mártsd bele a nevetlen ujjodat s kend meg a gyermek homlokát. Azután a nevetlen ujjoddal vess ki 3-szor 3 csepp vizet és mondd ezt: vetem zöld szemre, kék szemre, kőszikláról kősziklára, vad leányról vad leányra. Muljék el. — A nevetlen ujjodat mártsd a vízbe és húzz keresztet a gyermek homlokára. A vizet öntsd a kutyára.⁵⁹⁶

Az *uogocui néphit* szerint is az olyan ember, a kinek a két szemöldöke összeér, „igézős”. Ha valakit megigéz, annak iszonyatosan megfájul a feje. Ha bizonyos, hogy a fejfájást „szemverés” okozta, a fejfájós elővesz egy pohár vizet, abba belevet öt darab eleven szemet, a pohár szája fölött a jobb kezével keresztet von. Ha e közben a széndarabok a vízben leülnek, vagy épen a víz fenekére szállnak le: ez újabb jele, hogy a szenvedő csakugyan meg van igézve. Most, hogy bajától menekülhessen, a széndarabokról hét korty vizet leszik, a maradék vízbe mártott ujjával a homlokára három keresztet húz; ettől bizonyosan elmúlik az igézés is, a fájdalom is.⁵⁹⁷

„Ha a kis gyerek sokat rí, még a hasa is fáj, többnyire szem értott neki. Eszt könnyen még lehet tunnyi. Vész az ömbér éppohár tiszta vizet, tész bele éppár szem szemet; azután háromszor köröszött vet rája, még émond három miatyánkot. Ha a szén nem űle a vízbe, akkor valami más baja van. Ha pejg leű, akkor a szem értott neki; de ha ebbű a vízbű iszik a gyerek meggyógyú.” (Veszprém m.)⁵⁹⁸

Hogy a rontásnak e fajtájával sok baja volt már a régieknek, a *vízvetés* számos alakjai bizonyítják, annál is inkább, mivel az ilyen vízvetési mondókák és ráolvasások nincsenek az ősiségnek minden jelenségei nélkül.

1. *Vízvetés*. (Elsőben is tölteni kell egy pohárba egy fél-fertály vizet, rája alul-felül keresztet kell vetni s a pohárba kell vetni 9 szemet s azt kell mondani:) „Kő-pad, gyékény-ágy, *csepegés alatt való ser*, sótalan kása, — ez a három Jézus szava, a’ használjon az egész világnak.” (Erdély.)⁵⁹⁹

2. *Vízvetés*, ha a gyermeket megigézik: „Jézus elindula hosszú útra, találkoza az *Igézőkkel*. kérdezte tőlek: hová mentek te? — Megyünk, hogy rontsuk meg N. N. egészségét, *vegyük el szívét, máját* — Elmenjetez onnan a fekete földnek gyomrába, én oda megvagyok hívva. Az atyának, fiúnak, szentlélek Istennek nevében. Ámen.” Ezt háromszor mondják el. (Erdély.)⁶⁰⁰

3. *Igézet ellen szenesvíz-készítés*. (Egy pohár vizet kell kézbe venni, a tűz mellé állani s ezt mondani:) „Elindula a Jézus Krisztus az igaz úton, *előtalálja az Igézetet*, kérdi tőle a Jézus Krisztus: hová mégy Igézet? — Elmegyek N. faluba N. (péld. Kata lánynak) színét hervasztani, szőrét borzasztani. — Ne menj annak színét hervasztani, szőrét borzasztani, hanem maradj meg az igaz úton! (Ezután a pohárba esipő vassal 9 darab parazsat kell vetni olvasván:) e' sem 1, e' sem 2, e' sem 3, e' sem 4, e' sem 5, e' sem 6, e' sem 7, e' sem 8, e' sem 9. — Ha kalap alól jött ki, az alatt maradjon; ha konty alól jött ki, az alatt maradjon; ha pártá alól jött ki, az alatt maradjon. (Ekkor a megigézett [állat vagy] ember képét a szenes-vízzel meg kell mosni s ezt mondani:) Szeme látta, szája megszólította, Krisztus urunk meggyógyította.”⁶⁰¹

4. *Vízvetés*. „Elindula szűz Mária Jézuskával az ölébe' Jordán mellyé szép mezőbe, hol találkozik egy zsidó leányval. E zsidó lány szép babáját, Máriának Jézuskáját kitakará fejér fátyolábúl. Meglátá, halálra igézé. Szűz Mária Jordánhoz míne, *vizet vete*, mēgmosogatá, mēggyavítá.” E szavakra a vízvető, ki háromszor három égő szenet vet a kezében lévő vizes edénybe, mindenkor egy idvezlégy-Máriát imádkozva, végül ezt mondja: „Úgy használjon vízvetésem, mint a kis Jézusnak használt a szűz Mária vízvetése. Ezután az igézett a vízből iszik és mēgmosdik.” (Klészse Moldva.)⁶⁰²

5. *Igézetről*. „Nemes asszonyunk Mária ölébe takará az ő áldott szent Fiát. Bemene vele szent Templomba. Leüleplék az ő áldott aranyos zent székibe, eleibe tevė aranyos bőleseit, bele fekteti Jézust. Azt megláták

szent asszonyok, szent leányok, szent apostolok, mártírok Jézust megigézék. Azt meglátá az ő szent anynya, mondá ez szót az ő szerető szentinek, szent Nesztoria asszonnak: menny el én szerető szentem, hozzá Jordánnak vizét, hadd fősszem meg benne az én áldott szent fiamat. El méne szent Nesztoria asszony, elhozá Jordovánnak szent vizét, benne Jézust megfírezték. Mondá ez szót szent Nesztoria asszonnak: vidd el, ugymond Jézusnak az ő igézetit piros márván köre; hogy ezt hallá az ő szerette szenti szent Nesztoria asszony, előnté piros márván kövön, ott eloszla, meg nem maradhata Jézusnak az ő igézetit. Ez mai diesőséges napon ez s ez emberen ugyan ne maradhasson meg férfi igézetit, leány igézetit, asszonyi állat igézetit Istennek hatalmából, Boldogasszony paranesolattyából.⁶⁰³

6. *Ráolvasó igézés ellen* (Csonkának látszik.) Az atya, fiú és szentlélek nevében. Az ur Jézus Krisztus elindul a Jordán vize mellé, a hun előtalál egy rútt személy zsidót. Rút személy reám néz, édes anyám Mária, meg kell belé halnom Ne félj fiam József (Kati), ha pártalul, ha fejkötő alul jött annak a rútt személynek (? igézetite) sem égen, sem földön, sem az én kisköröm alul való moesok alul soha meg ne álljon. Az atyának, fiunak és a szentháromság Istennek nevében mondom ezen szent igéket. Amen. (Sorok mellett Vasmegeye.)⁶⁰⁴

Kérdés marad: hogy vajjon azon legendaszerű többféle elbeszélésnek, melyekkel ráolvasóink jobbára bevezettetnek, megfelelői megvoltak-e az őseredeti szövegben, és vajjon ha megvoltak, ősi hitregéink kit ültettek gyermekként a járólkelő Boldogasszony ölébe? Elég bőséges adatainkból azonban már is tisztára kiérthető, hogy az *igézet* szellemét az őshit magasabb rendűnek nem tartotta, mint a kit kérlelésre, szép szavakra korántsem méltatott, hanem a *tűz és vízelem* segítségével s *varázsigékkkel* (= erőnek erejével) vallott eltávolítandónak.

Az igézet nem csupán embert foghat meg, hanem állatokat, és virágokat is. Ez ellen kötnek a csikó és borjú nyakára *vörös szalagot* s húznak a bárány fülébe *vörös bojtot*

s ez ellen aggatnak a székelyek a virágok ágaira *vörös fejtőt*. A *vörös szín általában védőszer az igézet ellen*.⁶⁰⁵

Sokat mond a néphit szerint a közmondás, mely azt kívánja, hogy: „*Fogjon meg az igézet!*” A közmondásban nyoma van annak is, hogy az ősfelfogás személyesítette az igézetet, mert a többi között ez is szokás-mondás: „*Úgy néz rám, mint az Igézet*”

A hagyomány gyakori és nem közönséges rossznak tekinti az igézetet.

*

A szülő anyának és gyermekének védelme. Váltott gyermek és a visszaserzés módja. Emberrontás és védő szerek. Hogyan viszi el a boszorkány a tehen tejét? Kényszeríthetők a visszaadásra. Megesapollják a szöllőtőkét. Megfejik a kútágast. A boszorkányok tetszés szerint való alakja. Tiszatarjáni monda. A boszorkányság elbírálása.

Az igézőknel jóval kártékonyabbak a *boszorkányok*, kik régenten föld alatt lakó gonoszak, „bosszantó” szellemek voltak; ma pedig a varázslásban jártas férfi és leggyakrabban öreg asszonyemberek.

A néphagyomány kifogyhatatlan a boszorkány-kihágások elbeszélésében s az ellenök használandó ovószerék javallásában és fölismerhetésök módja körül való tájékoztatásban.

Nem hiába, hogy a Nagyboldogasszony láthatatlanul jelen van a szegedi néphit szerint a *gyermekszületésnél*, azután pedig két angyalt küld oda, egyiket hogy az anyát őrizze, a másikat hogy a gyermeket s hogy odaküldi a *Boldogasszonyt* is. Mert soha sem kell a *Boszorkányok*, Búbájosok és Szemmelverők ellen annyira védekezni, mint ezen alkalommal.

Ezen védekezés egyes jelenségei, hogy a szülő asszony ágya fölé *sátor* vonatik; az, az őshit javallotta óvó szerekkel elláttatik; a betegágyas anya s gyermeke magukra, nehogy ártalom essék bennök, nem hagyatnak egy pillanatig sem.

A jó palócz közönségesen „sátor-lepedő” árnyékában születik, melynek csücskeibe, mielőtt a sátor-rúdra fölhúznák, kenyér-szeletet meg *fokhagyma*-gerezdet kötnek bele.⁶⁰⁶

Szeged népe szülés után készíti a szülő asszony részére

külön ágyat, az úgynevezett *Boldogasszony ágyát* tiszta szalmából, melyet lepedővel terítenek le. Fölötte fölszegezik a „szúnyoghálót,” mely a palócز sátorlepedőnek felel meg. A Boldogasszony ágyába tesznek *fokhagymát kakukfűvet, kenyeret, meg sót*. Bieskát is tesznek, hogy a Boszorkány oda ne menjen.

A Boldogasszony ágya törvényével a vidék mythologusa: Kálmány Lajos ismertet meg bennünket bővebben:

„Minden nap fő' szentelik „a Három királyok vízivel” oszt' fölajálják a Boldogasszony kögyelmetösségibe. A Boldogasszony ágyáhon nem szabad sönkinek se' közelíteni, mert ha mögveri (valaki a gyermekágyast szömmel), oszt' ha még a földre is lénéz (a ki szemmel megverte), az (a gyermekágyas) belehal. Az a sírig verte szömmel. Ha fő'felé néz (a szemmel verő) ki lőhet gyógyítani. Mikor a Boldogasszony-ágyát fekszi az asszony, valakinek ben köl' lenni a házba (= szobában), ha mást nem tünnek oda tőnni még a maeska is jó, mert (különb)en) úgy mögrontik az asszont, hogy vége van. A Boldogasszony ágya csak addig tart még az avatásra mőnnek. Mikor oda vannak (az avatáson), szétszódik a Boldogasszony ágyát; a szalmát mögégetik, vagy ojas helyre teszik a hui nem bánti sönki.” (Szőreg)⁶⁰⁷

Kálmány mondja, hogy a szúnyogháló felszegezése még néhol késsel, villával történik; hogy a bieskát, máshol a kést az asszony feje alá teszik, melyet ha lelép az ágyról, a földbe maga elé kell szúrnia, hogy a Rosszak ne bántásák. A szúnyoghálóba kötött kenyér és só még nem elég; mert a szúnyoghálóra még *piros kendőt* dobnak.

De máshonnan is vannak rá adataink, hogy: a gyermekágyas asszony ágya körül egy épen erre az alkalomra készített lepedőt húznak fel. A négy sarokba, melynél fogva felkötik, fokhagymát, kenyérmorzsát, sőt tesznek azért, hogy az asszonyt kis gyermekével együtt meg ne rongthassák vagy *rájuk ne olvashassanak*. Így ilyen sátoros nyoszolyában lát napvilágot a „matyó” gyerek is. A körülövedző *szúnyogháló* itt is tisztán e czélra szokott használatni. Itt csak egyik szögletébe kötik bele a rejtélyes esipetnyi sót, kenyérhaját

és gerezd fokhagymát az egész eljárásnak azt vetvén okául, hogy a fekvés ideje alatt védve legyen az asszony a kíváncsi szemektől, a legyek és szunyogok háborgatásától, és elejét vegyék a *rosszak ártó hatalmának*, nehogy az új szülöttet kieseréljék, vagy majd szemmel megverjék.⁶⁰⁸

A boszorkányokat még azzal is gyanúsítja a néphit, hogy *gyermek-rablók*, s ha módját ejthetik, elviszik az új szülöttet s helyébe a magukét teszik. Ez a *váltott*, kit nem nehéz fölismerni és visszaeserélni.⁶⁰⁹

A váltott gyereket arról lehet megismerni, hogy folyvást sír, jajgat és nagyfejű, meg szóitalan. Hogy az eleserelés meg ne történjék, Aranyosszéken (nyír)-seprőt tesznek a gyermek bölesőjére. Különbö a kieserelésnek csak a keresztelésig van helye, azért is a nép siet a kisedet megkereszteltetni. Erdélyben a bölesőbe keresztelésig kis zsákban seprőágot (nyír), tömjént, fokhagymát tesznek. Az anya, ha elmegy hazulról, seprőt tesz a bölesőn keresztbe.⁶¹⁰

Ha az eleserelés már megtörtént, mondja ugyan ő, majd nem általánosán elterjedt szokás szerint a gyermeket kemenczébe vetik, vagy is az anya a gyermeket lapátra teszi, s úgy csinál, mintha azt a kemenczébe akarná dobni. Ekkor a láthatatlan gyemekrabló visszaeseréli a gyermeket.⁶¹¹

A *szigetvári* néphitben :

a *váltott gyermek* az, a kit láthatatlan lények az igazi gyermekkel eserélnék ki. A váltott gyermeknek gömbölyű nagy feje, széles szája van. Sivítva beszél. Az igazi, tulajdon gyermeket úgy lehet visszaváltani, hogy egy tuskével telt szekeret visznek a „Muszola-rétre. Rátesszik a váltott gyereket, meggyújtják a tuskerekák négy sarkát s ebben a pillanatban ott terem a tulajdon gyermek, a váltott gyerekek pedig se hire se hamva. A váltott gyerekekkel jól kell bánni, mert hasonló bánásmódban részesül a tulajdon gyermek. Mátyás Lajos után. (Ethn. V. 336.)

Ugyancsak a szigetvári néphit szerint

„a boszorkányok embert, állatot egyiránt megrontanak vagy a Szentgyörgy-éjjel 12 órakor szedett harmattal, vagy újhold péntek-éjjel 11 órakor gyűjtött varázs-

fűvekkel. De úgy is, hogy fölveszik az ember lábnyomát és megfőzik, minek következtében a lábnyom tulajdonosa folyton, akaratlanul a földhöz vágódik, úgy hogy félholtan kerül haza. De ha a boszorkány egy hajszála nálunk van és felvesszük az ő lábnyomát, akkor nem ronthat meg bennünket.⁶¹²

A boszorkányok képesek nem esupán mindenféle alakot fölyenni, hanem a kuleslyukon is átmenni. A *sz'kelyek* azt tartják, hogy járásukat megakadályozza az ajtónak, ablaknak, kuleslyuknak bekenése fokhagyma, tömény és sertés-trágya-keverékkel, és hogy a *gonosz ellen* állandóan *fokhagymát* kell az embernek magával hordoznia.⁶¹²

A legtöbb panasz azonban a boszorkányok ellen az, hogy a tehén hasznát elveszik, mihez különben értenek a nem-boszorkány *javasasszonyok* is. E helyütt esupán a boszorkányos, nagyobb nehány esetet kívánom érinteni.

A *hegyháti* boszorkány-asszony a vajat a köpülőből is magához tudta varázsolni. Megjelent ugyanis, a hol a vajat köpülték s ott a tej minden rázás daczára sem akart összemenni, mert állítólag, már nem is volt a tejben vajtartalom. Meglesték azután a boszorkányt, a mint hazament és otthon levetközött s látták, hogy a nyaka körül szedte le a nagy darab vajakat, a melyeket bűvös igékkel oda varázolt.⁶¹³

Még különösebb az *ugocsai* néphit arról, *hogyon viszi el a boszorkány a tehén tejét?* A boszorkány-asszony ráteríti a kötényét a fejére annak a tehénnek, a melynek a tejét el akarja vinni s egy ideig ott állva, mormol valami értelmetlen mondókát, mire a tej a tehén tőgyéből átvarázslódik a kapu „lábfájába” (kapufélfa). A boszorkány, mikor nem látják, megfúrja a kapu lábfáját s abból úgy ömlik a tej, mint a esorgó-kút vize. Mig a varázslat tart, hiába fejik a tehenet; nem ad az, egy esebb nem sok, annyi tejet se.⁶¹⁴

Az elvett tejet azonban vissza is lehet szerezni. Ütni kell a tehén fejét, míg csak a teje meg nem indul. Az ütlegelés nem a tehénnek, hanem a tejrabló boszorkánnak fog fájni, a ki ha megsokalja a verést, visszababonázza a tejet, mire az magától megindul a tehén tőgyéből.⁶¹⁵

Még különösebbek az Ipolyi által elsorolt esetek, hogy

a megfúrt szőlőtőkéből 3000-en isznak, vagyis az egész hegy termését oda származtatják és kiisszák, vagy egykorú följegyzés szerint:

„hogya a keeskeméti hegyen egy szőlőtökét meghfúrtak és csapot tettek beléje s minnyájan 3000 eleget ihattak belőle, azután az hijat reá tették.”

Hogya a bűbájos ember hitelt érdemlő tanu elbeszélése szerint etetés közben miként feji a szekér tengelyét, illetőleg varázsolja belé a közel legelésző juhok tejét és hogyan vesztített rajta. Mert a szekér tengelyébe szúrt késen a tej csurogni kezdett csakugyan, de a juhok is nyugtalankodni, szétszaladozni és ugrálni kezdettek. Észreuvé ezt a juhász, leveté bundáját és a bundát juhászbójával addig verte, míg a kést a szekér tengelyéből a boszorkányozó ki nem huzta. Mert a bunda-verésre a bűbájos a földön elterülve ordított, hogya ne hagyják, hogya a juhász őt annyira kinezze. Kihúzatván a szekértengelyből a kés, a juhok megesendesedtek és a juhász letette a bóját; de az ember annyira össze volt verve, hogya a maga erejéből nem bírt a szekérré fölmenni. Ezen eset a Tököli mozgalom után a Tiszán túl történtnek mondatik.⁶¹⁶

Udvarhely megyében a boszorkányok úgy viszik el a tehén tejét (arról lehet megismerni, hogya rúg, dof és nines a tőgyében tej), hogya a tehént este megtapogatják kézzel, körüljárják, a hátát ütögetik s azután megfejik, mire a tehén több tejet nem ad aztán. Hogya a tehénnek a teje visszajöjön, menj ki az erdőre, ott vágj ki egy keresetlen mogyorófabokrot, annak egyik ágából csinálj egy szöget. Furd meg az istállónak küszöbét, azután verd belé azt a faszöget: akkor a tehén teje visszajöj. Minden fejszeütésre, minél erősebb, annál nagyobbat jaidúl az a boszorkány, a ki a tehén tejét elvitte.⁶¹⁷

A boszorkányok félelmes hatalma mellett teszen bizonyosságot a nép, midőn őket a rossz lelkekkel helyezi egy sorba, midőn emlegetésüket kerüli, vagy erdélyiesen így írja körül: Isten mentsen, kőfélében maradjon!

A boszorkányok ellen való védekezés az ős vállásnak még leginkább számbavehető töredéke a gyakorlat félbe nem szakadása miatt.

De jellemzi őket erősen a külalkat szeszélyes változtatása is, mi szintén nehezíti a védekezést. Mese és monda a boszorkány-átváltozásoknak egész sorával áll elő.⁶¹⁵ A mesék biztosítanak, hogy „pocsolya, szép patak, arany-körtefa és tüzes kemence”-alakját egyiránt fölvehetik és a mondák még változatosabbak, melyek közül Borsodmegye kedvéért „a tarjáni bába” mondájára hivatkozom, miután egynél többnek fölemlítésére úgy sem terjeszkedhetem ki:

„A tiszta-tarjáni halászok, tartja a helyi monda, halászás közben szép fejér ludat láttak a esolnakjuk közelében a vízen ide s tova uszkálni, és a mikor a hálójukat fel akarták húzni, mindig a háló felé úszott. Egyszer a halászok közül balkézből oly szerenesésen találta meghajtani a ludat, hogy az azonnal megdőglött. Megkoppasztották, megsütötték és megették. De nagy ámulatra a ludtollak és pelyhek, melyek itt-ott szanaszét heverték, apró ruhafoszlányokká, rongyokká változtak át, a mely rongyok a bába ruhájához hasonlítottak. Keresték azután a bábát; de sehol sem találták.”⁶¹⁹

*

A boszorkányokat illető néphit százalmas tévelygés akár a vallások, akár a műveltség és tudomány ítélő széke előtt, melyet nem lehet eléggé irtani és pusztítani. De vajmi más ez a faji hitregék világitásában, melynél a boszorkányok mondái és babonái az ősfelfogás és világnézet tanúságos maradványánál, az ősvallás gyakorlati hagyományánál nem látszanak kevesebbnek!

Az ősvallás sem nélkülözé a mysteriumokat, illetőleg gyakorlati ismeretével birt az istenített természet több rejtélyes erőinek, melyeknek rugóit még nem illetheté a kutatás gőgös szelleme.

Az ősvallásnak is megvoltak a maga „természeti csodái,” melyek a megdöbbsentő fakir mutatványokkal egyidejűleg foghatnak megoldásra jutni.

*

Kisértetek. Állat képében ijesztők. Az elemek szellemei csak ingereltetve rosszak. A tűzzel való elbánás. Villám és mennydörgés. A tűz babonái. A vízi szellemek kedvének keresése. Fergetegkor. Az ősvallás őrdöge. A betegségek személyek.

A boszorkányokkal nem csupán együtt említetnek, de ezimboraságban is vannak a *kisértetek*, kikkel nagy napokon, milyen a karáesony és Szent-György éjszakája, a „keresztúton” találkozhatni. A védelem ellenükben a földön bottal húzott kör, melynek közepén kell félelem nélkül megállani. Váratlan találkozás esetében csupán csak a *balkezből való védekezés* tartatik hathatósnak és ártalmatlanná tételök egyetlen módjának.

Az *állatképen* jelentkező kísértetek inkább csak ijesztgetők, mint támadók. Nem használ nekik elriasztás vagy ütés, egyenletes távolságban mindig nyomában vannak annak, kit ijesztetni akarnak. Végre az Isten nevének említésére lesznek láthatatlanná.

Ezek a rokon népek azon *rosszai*-val látszanak azonosaknak, kiknek abban telt kedvök, hogy az utast a hegyekben és erdőkben tévelygő útra esalták vagy másképen inceselkedtek vele. Ha a vadász lábbelijét megesterélte, nem volt többé hatalmuk rajta.

Kisértet számba jönnek a *hazajáró lelkek* is, kik ellen a védekezést nem itt van helyén szóba hozni.

Az elemeket jótékony gyógyító istenségeknek személyesítette hagyományaink szerint az őshit. *Tűz, Víz, Szél, Föld* legrégebb és ma is nagy becsülésben álló kútfejei a földi jóknak s a mennyiben többé-kevésbé indulatosak, egyszersmind okozói sok bajoknak is. De a „Rosszak” közé azért nem számlálatnak, s a mennyiben még a hagyományból kivehető, az ó-törvény mit sem kötött annyira hiveinek szívére, mint az Elem-istenek bosszantásának és ingerlésének kerülését és haragjok esetében annak áldozatos engesztelését.

A *tűz* egészen szent elem. A tisztulás eszközlésének leghathatósabb szere. A gyógyítás gyakran *füstölés*-sel eszközöltetik, mi szintén *tisztulás*, szabadulás a betegség szellemétől, mely az emberből kiűzetik. Sok füstölésnél ma már a tömjén is használtatik; de a legtöbb esetben még min-

dig az ó-hit szent növényei: a *tisztesfű*, *kakukfű* stb. érvényesek.

Már fönnebb láttuk (X. fejj.), hogy a velünk rokon népeknél nagy bűnnek tartják: ha valaki a tűzbe köp (nálunk sem szabad); hogy a tüzet általában nem vízzel, hanem csak ráhányt földdel szabad eloltani. Hogy nálunk is: szemetet tűzbe vetni nem szabad. Hogy kisebbik felével kell a fát a tűzre tenni. Hogy a vízbe égő szemet vetni gyógyító szer a szemverés ellen stb.

A mennydörgésnek és villámlásnak a *kalotaszegi* néphit szerint gyógyító ereje van.

„Beteg embernek mennydörgéskor igen jó, ha földet adnak kezébe és azt a zivatar elmultával folyó vízbe dobják. Ilyenkor a betegségnek legalább egy része a kézben tartott földbe száll és elhagyja a sínlő testet. — Gyenge, beteges gyermeket mennydörgéskor jó a kopasz földre fektetni, hogy megerősödjék. — Kinek szeme fáj, álljon villámláskor egy hid végére és mondja: *Villám, villám, köszöntelek, szememből a fájdalmat, szememből a nyavalyát, vidd a falu hídján át!*

Fülfájás ellen jó szer, ha az ember azon helyről, hová a villám esapott, füvet szed, azt napfelkölte előtt merített vízben megfőzi és aztán azzal borogatja beteg fülét. — Ha az ember fogfájáskor villámsujtotta fának szálkájával piszkálgatja beteg fogát, fájdalma megszűnik.⁶²⁰

A régészetben ismeretes kőbaltát és obsidiánt (*égesuttanás*) is a villámütéstől származtatja a nép és részint óvó-, részint gyógyító erejűnek ismeri.⁶²¹

És a tűznek hozott áldozatok és engesztelések nyomai is föllelhetők még a hagyományban. A szentjános-éji tisztító tűzgrásról nem is szólva, ha a *tűz pattoz*, ez a néphitben megbotránkozást, haragot jelent, mire a gazdasszony menten ráköpés által igyekszik elűzni a jelentkező rossz szellemet. Ha a *tűz fúj*, haragot, perpatvart jelent;⁶²² ennek megint a házi asszony az elhárítója, ki kenyérdarabot vagy lisztet vetve a tűzbe mondja: „menj a szomszédba!”⁶²³ És egészen saját-szerű az engesztelő eljárás, ha a faluban tűz ütött ki s a házat már közletről fenyegeti a veszedelem.⁶²⁴

A Víz-tisztelet- és kérlelésnek aránylag kevés nyoma van a hagyományban, mely már feledé, hogy ezen elem hajdanta a vallási tisztulás egyik eszköze, gyógyító szer, a halászatból élő nép tárháza, és a kívánsi fiatalságnak a jövőendő tükre volt.⁶²⁵

Az „ezüst szakálú víz-atyus, a selyemhajú víz-anyus“ többé nem forognak a vízben lubiczkolók vagy a folyókon átkelők ajkain; de azért ma sínesenek minden áldozat, minden megemlékezés nélkül.

A magyar ember kezébe fogván a vizes korsót, mielőtt innék, valamennyit a földre önt. Hasonló történik a vízmerítésnél is, vagy miként a rimaszombatiak tartják: „Ha a kútból vizet mérsz, egy keveset mindig locsints vissza, hogy a haragvó kút szellemét kiengeszteld.“⁶²⁶

A bűbajos gyógyításoknál a legtöbb betegséget, mint folyó, ő vesz át és szállít tova.

Mint a patak és ér, napfelkölte előtt merített esőppjeiben szépitő, gyógyító és jósló egyszerre.

Már volt említve Ipolyi után, a esallóközi gyakorlat szerint karácsony éjjelén éjfélkor háromszor vágják be későket a kút párkányába s gyertyavilág mellett betekintenek a kútba, hogy a víztündértől tudomást vegyenek jövődjökről. Én Barna Ferdinánd akadémiai taggal szemben ezen késszúrásban a víz ártó szellemeinek megbűvölését, ártalmatlanná tételét látom, ellentétben a jeladásra fölkért jó tündérrel.²⁶⁷

Hogy a Föld részint engesztelendő, részint távortartandó szellemek hazája, itt elég csupán érinteni.

Az is tudva van, hogy a *Levegő* jobbjára ellenséges szellemeknek tartózkodási helye, kik ellen erősen kell védekezni. Péld. fergetegkor az ördög vagy a boszorkány lovagol; ha forgó szél van, tánczolnak. Ilyenkor csak éles kést kell belé szúrni és azonnal megszűnik.

Sok vidéken a jég ellen a lapátot és a szénvonót teszik az udvarra, nyelével a vészes fellegnek fordítva. A fejszével a szél irányában egyet a küszöbbe vág, egy másikat keresztbe s ott hagyja a fejszét, a míg a rossz idő el nem múlik.

A Rosszak elűzését vagy távortartását ezéző őshagyományokban gyakran emlegettetik az *Ördög*. Hogy ez nem a

keresztény vallás gonosz lelké, hanem még mindig csak az ősvallás Nagyasszonyának ellenlábasa, kihez a biblia ördögének semmi köze, — néhány szempont tekintetbe vételével könnyű meggyőződniünk.

Hogy a babonás néphit ördögei nem egyebek, mint az őshitregék Rosszai, ezt nem nehéz ideszóló adatokkal igazolni. Ha a néphit babonás nyilatkozatait a mesékkal összevetjük, különös hasonlóságot, mely néha a másolásig egyező, találunk a mesék ördöge és a magyar ősvallás Rossza vagy ördöge között. A szives olvasóval szemben és a mondottak után talán fölösleges is lenne ezen tételnek elülről kezdett vitatása.

A mint a mesehős túljár az ördög eszén, ki épenséggel nem a biblia ördöge: úgy a hagyomány kísértő szellemét is könnyű ártalmatlanná tenni, még pedig az ősvallás szereivel, és nem a kereszténység megszentelt eszközeivel, melyeknek a babonáknál minesen egyenes és öntudatos rendeltetésök, még ha használatosak is.

Észrevehetjük azt is, hogy azon javaslatokban, melyeket a néphit előír, az ártalmatlanná teendő Rosszak között az ördög mint a boszorkányokkal, lidércszellemekkel és Szépasszonyokkal egyenrangú jó elő, a mennyiben sem az elősorolásban első helyre nem tétetik, sem ha magáról van szó, ellenében különleges eljárás nem javasoltatik.

És tehetetlenné tétele sem kerül nagyobb erőfeszítésbe, mint a többi Rosszak akármelyikének.

A néphagyományban szereplő ördögnek semmi köze a kereszténység gonosz szelleméhez s a kettő között, hogy elválasztó vonalat nem húzott, talán egyik nagyobb mulasztása volt a magyar mythologia terén annyiszor emlegetett Ipolyinknak.

Néha már a kereszténység ördöge is szerepel babonáinkban, de ezt meg az ősi hitregék tana nem vallhatja magáénak Ilyenek a kinskereső ráolvasások és Kristóf-imádságok némelyike; ilyenek a rontóknak („megesinálók”) babonás igéi: „Pokloknek és ördögöknek ura és az elrejtett kincsek birtokosa! (tedd ezt vagy amazt) és pártodra állok.”

Végül emlitem, kiknek a fejezet elején lett volna helyök,

a *betegségek* nagy számú szellemeit, ezeket a sajátképi „Rosszszak”-at, kiknek elűzése, eltávolítása majdnem fele gyakorlatát tevő az ó-vallásnak.

Szembeszökő mindenek előtt ezeknek nagy száma. Nem egy betegség van, melynek „hetvenhét féléjét” emlegeték a régiak, mint a *Hidegletés*, *Tályog*. Ezekből az ismereteseket el is kellett a betegségűző imádságokban sorolni, mert nem volt megnevezés nélkül a gyötrő szellem távozásra bírható.

A betegségek szellemeiről és eltávolztatásuk módjáról alább leszen még szó.

*

Tárgyalván a szent helyeket és áldozatokat, mulaszt-hatatlan immár, hogy egy fejezetet azoknak is szenteljünk, kiket a hitregék kora közbenjárókká tett az istenek és emberek között.

A ráolvasó varázsigék mostani alakjokban keresztvetéssel kezdődnek és imádsággal végződnek, mi sejteti, hogy hajdan nem csupán a jó istenek áldozata, hanem egyszersmind a Rosszszak ellen való védekezés is első sorban a *papok* dolga volt.

PAPOK.

XXXIII. Az ősvallás táltosai.

Kik-mik lehetnek őspapjaink? A vogul bűvölők. A votják „tunok.“ Az osztják bűbájósok. Mordva táltosok. Tunguz sámánok. A táltosság lényege és a bűvölés módjai. A Kalevala bűbájoló igéi. Tudás keresés és annak eszközlése a lapp bűvösök által. A bűvölés-bűbájolás, iralás, rovalás kanta-ír, javas szavunk bizonyossága. A hagyomány vallomása. Énekesek. Meséink táltosai. Kikből lesznek a táltosok? A bűbájolás mesterségének hagyományosai.

Mindjárt elüljárójában is azon állítást kockáztatom, hogy a magyar ősvallás azon fejlődési pontig nem jutott el, hogy saját papjai legyenek. Más azon kérdés, hogy vajjon az őshitnek voltak-e rejtélyei, mysteriumai és ha voltak, állandó volt-e azon emberek sorozata, kik ezekben jártassággal bírtak és ezen jártasságot bizonyos hivatásszerűséggel a gyakorlati életben érvényesítették?

Mert minden vallásnak megvannak a maga természetfölötti vonatkozásai, nem hiányzottak ezek ősi hitregetanunkban sem, és nem hiányzottak azok sem, kik a láthatatlan hatalmaknak kutatói és ellesett akaratuknak hivatásszerű tolmácsai és közvetítői voltak.

És ilyen értelemben egyiránt megengedhető, sőt egész biztonsággal vitatható, hogy eleink vallása előtt sem volt ismeretlen a *papok* osztálya. És e részben bátran fordúlhatunk tanubizonyosság kedvéért egykori szomszédainkra.

Legközelebbi nyelvrokonaink a *vogulok*. Ezeknél a papok (ňajt) *bűvölők* és *gyógyítók*. *Munkácsi Bernáttal* szólva:

„Minden fontosabb vallásos ténykedésnek (s ezek közé tartozik a jóslás, bűvölés és az orvoslás) ő az intézője és vezére, mely alkalmakkor eszközei: a *bűvös dob* (koip), az állatbőrrel bevont *bűvös pálcza* (su-jiw), kardok, nyilak s más fegyverek. Legnehezebb feladatai közé tar-

tozik az *istenülözés* (sätül), melynek különböző formái beillenek a leghatásosabb spirítisztikai mutatványok közé.

Ő ezen hivatására kora ifjuságától fogva készül, még pedig nem csupán azzal, hogy pontosan megtartja a vallásos intézményeket és részt vesz a közös szertartásokban, hanem egyszersmind komoly törekvésével, hogy a vallásos énekeket és regéket, úgyszintén hogy az istenidéző igék tudományát elsajátítsa.⁶²⁸

A *votjákoknál* „*tunó*” a táltos neve, s annak hírében áll, hogy érti a szellemek- és istenségekkel való érintkezés titkát, tanácsot és segílyt hozhat tőlök s némelykor rábírhhatja őket a kivánságának teljesítésére. Ő rá van bízva a szent liget fentartása és rajta kívül senki sínes jogosítva a ligetben áldozatokat tenni. A tunó-i állás nagy beesben van a votjákok között és maradékról-maradékra száll és csak a nemzetség kihaltával adatik át más nemzetségi főnek általános gyűlés határozata folytán. — Az áldozatoknál a tunón kívül ott vannak még a varázslók, javasok, vagyis világosan látók. A világosan látók meglátják, a mint lopnak, hol rejtik el az elorzott jószágot. Azt is látják, hogyan bocsátja a szellem a betegségeket. Föl tudják varázslással fedezni az elorzott dolgokat, letudják venni az emberekről a betegséget. A javas bír még oly hatalommal is, hogy az embereket állatokká átváltoztathatja. Bűbájlásaik rendszeren kenyéren, són, szénen és bábokon történnek.⁶²⁹

A velünk szintén közeli nyelvrokon *osztjákok*-nál is a babonaságnak őrzői a bűbájósok vagy sámánok az utazók tapasztalata szerint. Minden, a mi a nép figyelmét felkölti, a bűbájósnak magyarázatát igényli, ki azután álmaival és meséivel felel. Szerszáma a bűvész-dob, melynek verése által *elragadtatásba* helyezi magát s úgy veszi az isteni kijelentést. Az alatt a körülötte állók is zajonganak és nevelik a tébolygást. Így *Pallas*.

Pallasnak leírását igazolja a jeles tudós *Castrén* is. Szerinte a nemzetség bálványos szent helyeit bizonyos ember gondozza, a ki jós, pap és orvos s nagy tiszteletben részesül. Ez a sámán. Minden kétséges dologban a bálványokhoz folyamodnak s feleletüket a számán közli a folyamodókkal.

A házi vagy esaládi bálványnak ki-ki maga áldoz; de a nemzeti bálványnak áldozatait a pap intézi és teszi meg, mert csak az beszélhet vele. A sámán szükséges szerzőszáma a bűvészdob, minthogy közönséges hang nem ér az istenek füleibe, dob- és énekszó közt kell velök beszélni.⁶³⁰

A szokásaikban velünk nem mostoha *mordvák* áldozatainál láttuk, hogy az ő táltosaiknak (vozat'ä) mennyi időre szól megválasztatásuk, miben áll szolgálatuk, milyen a tisztességek. Mondatott, hogy hagyományaik szerint régebben tisztókben állott a jóslás is.

És ezekből kihozva a következtetést, úgy esik mondanom, hogy a rokon népek közös ősvallásának megvolt a maga titokszerű oldala, melyben hozzáértőknek, tudósoknak papjaikat tartották. Más szavakkal: ezek jó korán nyomára jöttek az ember értelmi természetében szunnyadó erőnek, melynek mesterséges fölhasználása mellett olyanoknak adhaták ki magukat, hogy látják, hallják, tudják a mások által nem láthatót, nem hallhatót, nem tudhatót.

Akár varázslóknak, akár táltosoknak, akár sámánoknak nevezte őket a nép, tekintélyök egyiránt nagy volt. A bizánci író azt mondja a *turkok*-ról: „Papjaikról azt tartják, hogy nem hiányzik bennök a jóslói tehetség.”⁶³¹

„A sámánok, mondja *Csengery* akadémikusunk, akkor jönnek közvetlen érintkezésbe a szellemekkel, ha a test kötelékeiből föl tudják egy időre oldozni lelköket. Álomban, önkívüli állapotban, vagy a legnagyobb idegizgatottság mellett jelennek meg nekik a szellemek. A *tunguzok* szeszes italokkal, légyölő galóczával is előmozdítják ezen állapotot s Ázsia sámánjai zajos dobszóval idézik a szellemeket, akkép hozván magukat rajongó extasisba. Nem ihletség ez, mely prófétává teszen, nem fölfokozódása, hanem inkább elnyomása az öntudatnak, beteges visionáriusság.”⁶³²

A *hypnosis* és *auto-suggestio*, mint a világtudomány egyes tantételei, még ma bölesős csecsemők, melyek mellett a tudomány éjjel-nappal virraszt; Indiában köznapi gyakorlat, melynek nem mindenikét bámulja meg az odavaló gyerek,

míg mi az ős fogékonyságtól messze eső századok szülőttei esodálkozunk, vagy hitetlenkedünk a fakir eleven eltemetkezésén, a „vasbőrű ember” mutatványain, a kinek bőre a szó-szoros értelmében megsebezhetetlen, átszurhatatlan. Meztelen lábakkal futkál élesre hegyezett szögek fölött. Föláll ezeknek a szegeknek a tetejére, rudat vesz a vállára és erre három embert ültet. Azután oly létrán megy föl, melynek fokait borotva-élességű kardok alkotják.⁶³³

Ezen *táltosság* nem az égtől nyert küldetés, hanem tanult mesterség, ellesett gyakorlat, melynek néhány fogásával, a mennyire még lehetséges, nem vagyunk restek a szíves olvasót megismertetni.

Az ősvallás kihalóban levén még a rokon népeknél is, már inkább csak szólásformákból, mint a gyakorlatból tudjuk, hogy például a *vojulok*-nál a büvölésnek négy fajtája volt:

- a *szellemidőzés*,
- a *dobbal büvölés*,
- a *késsel büvölés*,
- a *sötét házban való büvölés*.

Hunfalvyval szólva, a *vogulok*nál a büvölésnek egyik fő-, és egyszersmind legszemlembb eszköze az *igéző mondás* volt, vagyis élő szóval előhozni valamit, akár jót, akár rosszat. A *táltosság* mesterségéhez tartozott tudni, hogy micsoda szók bírnak amnyi erővel, hogy megtehessék azt, a mit kívánunk.

A *Kalevalában* fordul elő a legtöbb bűbájos igézet, melyek névszerint:

„Áldozó igék, Betegágyas nő igéi, Bizonytalan bajok születése, Biztató igék, Bűbájosnak kérkedő igéi, Csordát kihajtó igék, Csordát hazahajtó igék, Ebet megbájló igék, Ereket büvölő igék, Evező igék, Fagy ellen való igék, Feddő igék, Fenyegető igék, Fürdő igék, Fogva tartó igék, Halász igék, Harezos igéi, Hazakergető igék, Ir-készítő igék, Javaz ember igéi, Járványok, rontás, ártás ellen való igék, Kigyó távolító igék, Kigyó születése, Kigyóúzó igék, Kór-igék, Kergető igék, Kötöző igék, Ló-kináló igék, Méhész igéi, Medve születése, Medvevadász igéi,

Oltalom-igék, Oltalom-igék betegségben, Oczót fenyegető igék, Rosszak születése, Rosszat űző igék, Segélyt kérő igék, Sorsvető, Tejeltető igék, Tűz ellen való igék, Megégett ember igéi, Tűz születése, Útra indító igék, Vadász-ráolvasó, Vas születése, Vasat pirogató igék, Vérzést szüntető igék, Vízi kígyó születése, Vízre szálló igék, Zuhatag ellen való igék."

Mindezekben azon felfogást látjuk, hogy a dolgok *eredeteinek tudása és elmondása* ugyanazon dolgoknak előhozása is. „Ha tudom például, micsoda fűveknek milyen alkalmazása gyógyítja meg a sebet: azt nekem el is kell mondanom, mert a *szók ereje*, nem a fűvek ereje gyógyít.” Innét van a „ráolvasók”-ban a hosszabb-rövidebb elbeszélő részlet.

És ezért van, hogy *tátos-tudós*, a *táltosság különös tudomány*, vagyis jártasság abban: mit kell mindenik esetben tenni vagy mondani; mivel lehet megengesztelni az isteneket; mely szókat kell a gyógyításnál, áldozatnál kimondani, mint kell az embereket kés vagy fejsze élén általléptetni stb.⁶³⁴

Ugyancsak a vogul nyelvemlékek szerint voltak e népnek különösen is *jóslói*, kik az elveszett jószágot kitalálták; boszorkányos *varázslók*, kiket inkább nőknek képzelünk.

A táltos és jósló bűbajosok gyógyítottak is, a varázslók betegséget okoztak. De betegséget okozhattak a táltosok és nézők is, vagy jóslók.

Végül úgy vélem, nem fog ártani, ha a jeles Lönrot finn tudóssal elrándulunk Lapperszágba, hová talán még ma is messze földről járnak „tudást keresni.”

„Akkala faluban tudósok vagy bűvészek laknak.

Akkalába érvén a segítséget kereső ember, a bűvész miután megtudta, mi végett jött el, énekelni kezd s addig folytatja, míg az énekléstül elalszik. Ezen álmában, azt hiszik, a lapp bűvösnek lelke kiszabadul testébül s elnegyen azokra a helyekre, a melyek felé a bűvös az éneklés közben elméjét irányozta volt. Főlébredvén, néha egész éjszaka tart az álom, a bűvös mindenfélét beszél ama helyekről s így hihetővé teszi, hogy álmában tudást volt keresni. Ennek az énekléstül való elalvását *elragad-*

tutis-nak nevezik. Az elragadtatásba eső lapprol mondják, hogy *sohusem eszik sót*, mert a sós étel megfosztaná a bővös erejétül.⁶³⁵

Énekes versek voltak a finn igézetek is. A Kalevala főhőse énekekkel varázsolja ellenfelét a tóba. Lemminkäinen, a másik kalevai hős szintén dallal igéz el Éjszak asszonya házában minden embert. Ilmarinen énekekkel változtatja jegyesét sirálylyá. Väinämöinen dalával altatja el éjszak asszonya egész háza-népét stb.⁶³⁶ *Csenyery* méltán mondhatta hogy: a Kalevala hősei többet igazítanak el varázsigével és énekekkel, mint karddal.

Könnnyen belátható, hogy az ősmagyar vallásban is meg kellett lennie a papok vagy táltosok osztályának, és pedig a mennyire a nyomokon eligazodhatunk: *ujjauazon hivatással és rendeltetéssel*. Bizonyosága ennek:

1. A *büvölés-bájolás*-szavunk. Ennek megfelel a finn: *baire* vagy *paive* és a török: *büjüle-bajil*. Ime tehát e szó még az altaji genius ajkáról közösen ellesett fogalni alak! És a törökben is a *kötés*-, *megkötés* gondolata kapcsolkoztván a *bü-báj* szóhoz, világos hogy: benne mythológiánknak az ősi varázslat elmosódott hiedelmére nézve egyik hathatós bizonyosságát birjuk, és hogy az ősi varázslat mibenléte tekintetében biztossággal hagyatkozhatunk a velünk rokon népek hagyományára is.⁶³⁷

2. Az *iralás*, *rovalás* és *kanta-ír* szavaink jobbára szintén ezen körben mozognak. Rövidség kedvéért csupán az utolsóra vessünk némi figyelmet!

Hunfalvy jelesünk szerint *kanta* elavúlt szavunk, mely a székely nyelvjárásban *kuruzslót* jelent, megtalálható a *lap-poknál* (kannus = büvész-dob), *finneknél* (kant = igézni), a *roguloknál* (kánt).⁶³⁸ Az igézet fogalmának hordozója tehát és e szerint a székely *kanta ír* = igéző ír, *kanta-íres* = igéző írrel bánó.

Vámbery nagytekintélyű nyelvtudósunk a magyar papi osztályt *kam*-név alatt nyomozza, mely a mai magyarban már csak annyiban van meg, a mennyiben a székely *kanta* = *kuruzsló*-szóban az altaji *kanta* ismerhető fel, mely annyit akar mondani, hogy *kam*-ot, a sámánt foglalkodtatni, magát

bűvös mondással gyógyíttatni. Innen van a *kanta-ír* = a kuruzsló szere = bűvös ital. Kam önálló szóként nem fordul elő a magyarban, mit említett tudósunk a magyarok első térítői buzgalmának tud be.⁶³⁹

Hunfalvynak avagy Vámberynak van-e igaza? Igaza lehet mind a kettőnek is, és ezen esetben a közös szókinés egy másik darabkájával, mely újabb igazolás lenne a közös hagyományok részességéhez, — vagyon dolgozunk.

3. *Táltos*-szavunkat illetőleg is meg van a vetekedés a két vitázó iskola képviselői között. Az ugor iskola szerint finnül *taitaa* — tudni s *taitaja* annyi mint: *tato*, *tatos*, melyet nyelvünkben, majd *tátos*-nak, majd *táltos*-nak ejtünk, mint *kódust* és *koldust*. A *tátos* tehát tudós, böles embert jelent.⁶⁴⁰

A török eredet fáradhatatlan védője a középzásziai török jajéi-val mondja azt egyenértékűnek. Ez bűbájos, jósló, ki esőt, szelet és vihart támaszt, szóval titokkal teljes személy.⁶⁴¹

Vámbery különben, ha tévedt volna is a szószármaztatásban, majd nem egészen találó a *táltosok* tisztének körülírásában, midőn írja folytatólag, hogy: az áldozati állatot levágta, beleiből vagy megüszkösödött lapoczkájából jövendőt, az imádságokat a hívők előtt elmondta, a bűbájos szertartásokat és a tulajdonképen való istentiszteletet elvégezte.

4. Úgy látszik, hogy az ősmagyar papságnak nem külön osztályát, hanem csupán teendőknek egyik-másik nemét emelik ki a *javas*, *javos*, mely nevek alatt a köznép, a hagyományok örököse tudvalevőleg azon férfiakat vagy asszonyokat érti, kik kuruzsolnak, ráolvasással s holmi babonával gyógyítanak. Nem így Vámbery akadémikusunk, a ki ezt a törökből való szószármaztatással *jós*-nak magyarazza, *jel*- vagy *átomfejtő*-vel értelmezi, szóval *jövendőmondónak*, *jövendőlő*-nek tartja, a ki egyszersmind javasol is, azaz a *jóra figyelmeztet*.⁶⁴²

A néphagyomány nem tud ugyan semmit arról, hogy a javasok a jósláshoz is értenek; de azt is meg kell engednünk, hogy a régi javasok egészen mások fogtak lenni, mint a maiak.

Tehát *javas*-szavunk is ősrégi és mint ilyen hitregés fogalom hordozója.

Abban hagyva az egyes idevágó kifejezések szönyomozását, az látszik legsürgetőbbnek, hogy a régi magyar vallás papjai felől a *hagyományt* is kivallassuk.

Írásbeli hagyományainkat a mi illeti, krónikásaink az első keresztényellenes fölkelésről szólván mondják, hogy: Vatafia, János, a pogány vallást követvén, sok *varázslót és nézőt és bábajos asszonyt* gyűjtött maga körül. Kérdés, hogy a jámbor szerzetes csakugyan kétféle papját ismeré-e az ősvallásnak hallomásból, vagy, a magában álló táltos embert és asszonyt nem látta máskép kimondani, mint ezen körülírással: *nagi et haruspices et pythouissae?*

Magában állván krónikáinkban ezen hely, a további nyomozáshoz kiinduló pontúl nem szolgálhat s meg kell elégednünk annak megállapíthatóságával, hogy a keresztény középkor is úgy ismerte az ó-vallás táltosait, hogy azok varázslók voltak, s a károst az elveszett jószágra nézve útba tudták igazítani.

A keresztény hadjáratokban köztudomás szerint a keresztet magasra emelve a papság járt elül. Úgy látszik, hogy ez őszokás volt, miután nyoma van nem esupán annak, hogy *mint* jószok és orvosok a táborozásban részt vettek, hanem abban is, hogy „*a had előtt járván, a dandár alánok énekelt.*”⁶⁴³

Vajjon itt nem az „*igriczekről,*” „*regesekről,*” kiket méltán tekinthetünk az ősvallás énekes levitáinak, *van szó?* Adatok hiányában nehéz leszen eldönteni. Az *Igriczi* helynevek és *Igricze* községek Szolnok-Doboka, Zala, Szaboles és Borsod területén azt akarják belátásom szerint bizonyítani, hogy az ó-vallás énekesei egész telepeket ~~terhettek~~ a jelesebb szent helyek közelében. Mondhatnak azonban ezek mást is, azt hogy lakói az énekléssel járó bábajolás nagyobb hírnevében állottak. Nem lehet a véletlenség dolga, hogy az *Igricze* és *Igriczi* községek többnyire egyházaknak jutottak adományúl.

Hogy ezen *igriczek* a kereszténységben, mint az ó hit veszedelmes hagyományosai üldöztettek, magától értetődik, de miként láttuk, nyoma is van ennek a fönmaradt „*reges*” dalokban. Hasonlót tapasztalunk másutt is.

Vámbéry tanár beszéli, hogy a mongoloknál, mielőtt ősz

vallásukat elhagyták, nagy tekintélyűek voltak a „baksi”-k, hogy a *baksi*-szó alatt ma Közép-Ázsia nomádjai *vándorló dalost, troubadourt, íródiákok* értenek, a ki egyszersemind kuruzsló és bűbájos, és a kit a mollák ezért, mint az *ősi hit képviselőjét*, nagyon üldöznek.⁶⁴⁴

Vajjon nálunk az énekes papi osztálynak kik levének a keresztény középkorban képviselői, az Anonymus által annyira lenézett hegedősök-e; vagy a „reges dalokat” másoktól örököltük? — nehéz leme hirtelenjében megmondani.

Vannak, kik Ipolyival a *garabonczos*-okat tartják a néphagyományban maig is élő ősvallási papoknak leginkább azon indokoknál fogva, mert a mondák szerint irástudók, könyvesek; könyvük bűvös könyv, maguk pedig titkos hatalomnak birtokosai.

A Mythológiának e tekintetben a nyelvtudomány hivatott szolgálatot tenni a *garabonczos*-név megértelmezésével.

A *táltos*-t ismeri népünk még most is, de már csak mint a mesék és mondák személyeit, kiknél még meg van a régi táltosságnak nem egy tulajdonsága.

Olykor úgy tüntetvők föl, mint a kik értenek az állatok nyelvén; tudják az elrejtett dolgokat; ismerik a füvek titkát és a láthatatlan erők fölhasználhatóságának módját. Mint mesehősök bátrak és visszaretentő akadályt nem ismernek. Ha ezéljok úgy hozza magával, megjárják még a föld alatti világot is.

Máskor meg (és ezek sajátképen a mesebeli táltosok) úgy állítvák elő, mint barlang lakásban tartózkodó nagyon híres hosszú szakálú kopasz öregek, kiket nagy könyvük olvasásába elmerülten talál mindig a tanácsot vagy segítséget kereső mesehős.

Az élő hagyomány táltosait már egészen átalakultaknak találjuk, kik is mint a boszorkányok közül valók, kiknek „szövetségök vagyon az ördöggel,” üldöztettek még a század elején is.⁶⁴⁵

A nép még mindig tudja, hogy: *kikből lesznek a táltosok?* De természetesen, hogy itt is érvényesül a szabályúl állítható tapasztalat, hogy a nép őspapjait jellemezvén, a táltost nem említi és a táltosról beszélvén, azt az ördög és a

boszorkányok társának *hiszi*. Szóval a táltos a mai néphitben a félelmetes Rosszak egyike.

Az oly gyermek, ki foggal jön a világra, már néhány nap mulva elhal, vagy hetedik évében az ördög elviszi és ördöngős mesterségekre tanítja. Ezekből lesznek az „időcsinálók” és „garabonciás diákok.”⁶⁴⁶

A szeged-vidéki néphit szerint is: ha nagy foggal jön a világra a gyermek s a fogát ki nem törik, elrabolják a *Rosszak*.⁶⁴⁷ A nagy foggal születtekből lesznek a *Táltosok*, kik a közönséges embernél nagyobb hatalmúak. A mi most átoknak vétetik, az ős időkben az ég ritka kedvezésének tekintetett. Jaj a legyőzötteknek, még ha kis-istenek voltak is egykor!

A mi a *bűbájlás*-t illeti, ennek gyakorlásában az élő néphagyomány a boszorkányokat tudja az egykori táltosok ebbéli tudománya félelmetes birtokosainak.

Nálok a szellem-idézéshez szükséges *bűvész-dob* meg volt még a mult század első felében, miről a boszorkányperекből veszünk tudomást. Így a Rósa Dániel perében előfordúl, mint vád, hogy a felsővárosi koldus fiát boszorkányságra tanította s e végett „az doboth” a fiu atyjával elvitette. Mi dob lehetett ez, ha nem az, a melyikre a vogul táltosnak, miként fönnebb láttuk, okvetetlenül szüksége van, hogy magát érintkezésbe tehesse a szellemekkel, vagyis magát „*révülésbe*,” elragadtatásba hozhassa.⁶⁴⁸

A hagyomány úgy tudja, hogy a boszorkányok egyenes összeköttetésben állanak a szellemekkel (természetesen: *gonosz szellemekkel*) s ezek nekik mindenben szolgálatukra állanak; hogy oly titkoknak vannak birtokában, melynél fogva csodaszerű bűbájlást vihetnek véghez azon személyeken és tárgyakon, kiktől vagy melyektől egy hajszál vagy ruhadarab vagy csak rongy és részeske birtokukba esett s ekként az egész ember vagy állat hatalmukba került.

A népmesék tudnak olyan vállalkozókról, a kik „boszorkányságot mentek tanulni,” de attól később elállottak.⁶⁴⁹ Bizonyosra vehető, hogy annak idejében nem boszorkányságról, mely soha sem volt tisztességes foglalkozás, hanem táltosságról volt az ilyeneknél szó.

Másik csoport a kikinél tényleg táltos hagyományokra akadunk, a *javas* emberek és asszonyok mindig kevesbedő száma és a kuruzsolás- és babonákban hívőknek serege. Ezekkel még külön is kell foglalkoznunk.

Emyít a táltos hadról általában. Ha az *ős* áldozatokat, miként vitatva volt, a mordvával rokon szertartások vevék körül, a táltosnak a külsőségek végzésére 12 segítőtje volt. Az egykorúak papoknak nézzük-e ezeket is? — megítélni merő lehetetlenség.

Ipolyi főpapi nevezeteknek, eredeti hagyományos neveknek véli *érsek, öspörös, kádár* szavainkat és a székely áldozatok szereplőit a következőkben mutatja be: *robombán, gyula, horkáz*.⁶⁵⁰ Legyen, ha lehet; mi azonban merész és könnyen megközelíthető föltevésnél nem vehetjük többnek.

XXXIV. A javasok és orvosi szereik.

Voltak-e az ősvallásnak papnői? A bábaasszonyok a Boldogasszony poharának előldői. A Vata-lázadás nőszereplői. Az idős asszonyok a gyógyítás és rontás szolgálatában. Az *ősök* gyógyszer-tára. A nép által leginkább ismert orvosnővények. Hagyományos tanácsok egyes betegségekben.

Eddig papokról szólottunk; kapcsolatos vele a kérdés, hogy *őseink* vallása mutat-e föl *papnők*-et is?

Csengery, kire alkalom adtán szívesen hagyatkozunk, csak látszatra felel e kérdésre, midőn mondja: „A varázslatnak kettős feladata van: egyik inkább reális, a másik inkább eszményi jellemű. Amott az ember szellemi hatalomra akar emelkedni a természeti tárgyak és az emberek fölött; s az utolsó esetben csak belátását akarja felfokozni. A sajátképi varázslat ez okból inkább a férfiak, míg a *jóslat, a térben és időben elrejtett dolgok fölfedezése inkább a nők dolga*.⁶⁵¹

Ipolyi már határozottabb vonásokkal körvonaloz; mert ezt írja: *A férfi papok mellett minden ősvallásban ott találjuk a női papokat is.*

A férfiakat közönségesen a had és csaták nyugtalan ügyei, a házi és népkormányzat, a bírói tiszt, a földmívelés és nyájtenyésztés gondjai foglalák el. Ő közölök

kerültek ki a főpapok, az áldozat intézők és bizonyos szerepkörben a jóok is. De már az orvosi teendők, a titkos erejű füvek ismerése, szedése, belőlök orvosságok főzése, a betegek ápolása, gyógyítása gyöngébb neműknél fogva majdnem kizárólag hozzájuk tartozik vala. Ők ápolák, gyógyítgaták a betegeket, ők hegeszték, kötözgeték a sebeket. Ők készíték az ír-eket, íráltak, kentek stb. Sok helyütt írásban és énekben is gyakorlottabbak lehettek, semmint a férfiak. Ihlettség-, lelkesedésre, ábrándszülte jóslatokra, előérzetekre, előrelátásokra pedig már csak ingerlékeny képzelő tehetségöknél fogva is hivatottabbak voltak a férfiaknál.

A dolog természeténél fogva ily magasztos teendők végzésére kiválólag fellengző képzelő tehetségű, ihlettségre fogékony s a nagy tömegre úgy szellemök, mint külső megjelenésök fensége-, szépségével s bűbájával hatni képes fiatal, szűz hölgyek voltak hivatva, kiknek egész lényök mintegy akaratanul is azon női isteni személyeket juttatá eszébe a népnek, a kiknek itt képét viselik vala s csakugyan mindenütt ilyeneknek találjuk őket, s számos egyenes bizonyosságok is hozhatók föl a mellett, hogy e tiszték csupán csak ily szűzek által gyakoroltattak a régi népeknél, elannyira, hogy hivataluk csak bizonyos életkorig tartott, azontúl pedig alkalmatlanoknak tartattak reá. Így történt aztán, hogy a családi körön kívüli nem természetes állapotukban a jobb, gyöngédebb s emberi érzés kihaltával, az általok egykor gyakorolt jóslás, varázslás, kuruzslás, gyógyítás folytatásában kerestek menedéket. De azt nem többé az istentisztelet körében, oltáraik mellett, hanem titkos, alattomos utakon üzve s jó haszonért bűnös cselekvényektől sem irtózva. Az ilyenek aztán a titoktartást igénylő aljas rossz ügyekben, a világosságot futó eselszövésben, a rossz szándékban hozzájuk fordulóknak mindig készek voltak segédkezet nyújtani. Így lőn aztán, hogy mostani egész ténykedésök amaz előbbi, sok tekintetben józan és áldásosnak tekinthető helyében vétkessé, kárhozatosná, vészthozovává vált s mint-hogy most már kizárva az istenség tiszteletéből, nem a

jó, hanem a gonosz főbb lények, szellemek nevében űzik vala gonosz játékukat: működésök istentiszteletből ördög-szolgálatá lett.⁶⁵²

Csakhoggy úgy áll ám a dolog; hoggy Ipolyi elméletének nem kedvez a néphagyomány, sőt egyben-másban határozottan ellene mond annak, mi elég ok arra, hoggy azt részletes vizsgálat alá vessük.

A jeles író lelki szemei hihetőleg az Olymp istenei felé valának fordítva, midőn minden természet fölött való főbb lénynek papot vagy papnőt tulajdonított, holott tudnia kellett, hoggy vallásunk a görögök vallásának fejlettségét korántsem érte el: a jósök nálunk még *varázslók*, a papok még csak *sámánok* voltak. Az egyes istenek még nem *egészem* domborodtak ki erkölcsi személyekké, hoggy lakásúl külön egyházakat és szolgálatukra külön férfi- vagy női papságot követeljenek.

Mikor tulajdonképi papja sem volt az ősvallásnak, annál kevésbbé engedhető meg, hoggy szükségelte volna a papnők rendjét is.

Nem vevé észre a tudós szerző, hoggy a mit a férfi és női foglalkozásra nézve mond, az nagy általánosságban van mondva, mi itt semmit sem bizonyít, ha csak azt nem akarja értetni, hoggy minden férfi: pap, és minden nő: papnő volt őseinknél.

Való az, hoggy a külsőleg is szép fiatal szűzek leginkább voltak hivatva az istennők képe viselésére; de mi hasznunk belőle, ha „mindenütt,” a régi népeknél ezek állnak a szép istenasszonyok szolgálatában, nálunk azonban mindennek niiesen semmi hagyománya.

Táltos asszonyokról semmit se tudunk. És ha még ezt megengedjük is, de hol teszünk szert táltos leányokra? A „pünkösdi királyné” választás népszokásában hagyományát birjuk annak, hoggy a leányünnep alkalmára elüljárót maguk közül szoktak a leányok választani. De ezen ünnep zártkörű volt s a választás csak egy leányünnep vezetésére szorítkozott.

A Szajjának voltak szűzei a gall mythologia szerint; de a Tisza-Duna szűzeiről, mint papnőkről mit sem tudunk.

Az ősvallás a Nagyasszonyt tevé ugyan tisztelete központjává, de nem külön női papsztály, hanem minden hájadon és asszony által egyiránt kívánt tiszteltetni.

Ugy hagyta, hogy minden asszony papnő legyen, de csak a maga családjá és háza körében.

És ha mégis volt az ősvallásnak papnője, ennek mondhatók némi tekintetben a *Bába* asszonyok. A gyermekadó Nagyasszony tekintetett és tiszteltetett az első bábának. Nagy becsülésben állottak előtte a bába-asszonyok is.

Ezen tiszteletre vihető vissza a mordvák azon szokása, hogy karácsony hetiben két áldozatos lakoma is tartatik a bába házánál: a *házások* és *gyermekesek lakomája*. Ilyenkor a bába a főszemély, ki elül imádkozik és eláldja a szertartásos étel- és italneműeket. És Szeged vidékén még ma is a bába áldja el, miként alább látni fogjuk, avatás után a *Boldogasszony poharát*. Hanem azért a bábákat papnőknek nem tarthatjuk, s nem tarthatjuk különösen azon értelemben, a milyenben az idézet írója veszi.

Azonban habár nem állítható is, hogy az őshit papnőket is vallott volna, még sem mondható, hogy ősenyáink egészen járatlanok voltak azon rejtelmekben, melyek a vallás-gyakorlat lényeges részét tevék.

A Kalevala hősei a bűvészet mesterségét ép úgy anyjoktól sajátítják el, mint atyjoktól, vagy miként az egyik mondja: „Jó az atyám tudománya, de anyámé még több annál.”⁶⁵³

A Vata-mozgalom lényeges szítói a krónikás szerint *varázsló asszonyok* voltak, kiknek főbbikét Béla király el is fogatta és éhhalálra kárhóztatta. De ezek isteni lényeknek, *istenasszonyoknak mondatván, boszorkányoknak* tarthatók; de papnőknek semmi áron sem a krónikás barátok följegyzése alapján.⁶⁵⁴

Említetnek ez alkalommal a „pythonissá”-k, kik nagy számmal gyűltek össze és bűbajos énekeket éneklének, miként a táltosok.

Míntha mégis lehetne szó papnőkről és táltos asszonyokról! De hát elmaradhattak-e a nők ilyen mozgalomtól? A változtatásokkal elégedetlen nemzeti genius kiknek lelkét

tüzelheté fel inkább az új vallás, az új rend ellen, mint azon asszonyokét, kiknek ifjú kora az ó-hít vidám gyakorlatában telt el, kik az isteni dolgokban járatosabbak valának sok férfiaknál? Nagyon természetes, ha a nőket annyira a mozgalom élén látjuk, mintha oltáraikat féltő papnők lettek volna.

Azonban habár nem volt is az ó-vallásban asszonypap, a gyakorlati élet a papság nem egy teendőjét megosztá a nővel. Ilyen vala a *gyógyítás*, mely eredetileg úgy tűnik föl, mint vallásos gyakorlat és papi teendő, de mely a hagyomány világításában már koránt sínesen nemhez kötve.

Vannak *férfi- és nőjavasok*.

Mai hagyományainkban az *asszony-javasok* jelentkeznek első sorban *úrúsolók, kurúszolók, vénúszszonyok, banyák* néven neveztetve, ők gyűjtik a bajban hathatós füveket, őrzik a jobbulás ígézetes szavait, főzik a gyógyítás vagy rontás bűbajos keverékét.

A férfi javasok csak a használó szerek titkát őrzik, a tudós asszonyok értenek a rontás mesterségéhez is.

Habár az egyes növények hitregéi feledésbe mentek s a mindennapi bajok közönséges mythoszszerűséggel nem keesegtetnek is, mégis méltó, hogy legalább nagyjából ismerjük az ősök *gyógyszertárát*: azon füveket, melyeknek a nép előtt hagyományos neve, beese vagyon.

Ilyenek neveiket tekintve:

1. Az *áldott fű* (pápa fű; *centauria benedicta*), melynek gyomorerősítő, haslágító hatás tulajdoníttatik.

2. *Álomhozófű* (Altató nadragulya, *atropa mandrag.*)

3. *Aranyngyal versengő* (vére-hullató, vére-hulló, *chelidonium majus*), a nép szömöles és terjedő sömör elvesztésére használja nedvességét.

4. *Bába íre* (Tömjén *pimpinella*, *pimpinella saxífr.*)

5. *Boldogasszony úja* (*juniperus Sabina*). Ágai mérges anyagot tartalmazván, nehéz érteni: miért viseli mythoszszerű nevét.

6. *Boldogasszony haja* (*cuscuta Europaea*). Szép nevét talán szaporaságának köszönheti. Másként „köszvény-fű.”

7. *Boldogasszony csipkéje* (rubus idaeus = málna szederj).

8. *Boldogasszony mentúja* (balsamita vulgaris).

9. *Boldogasszony palástja* (alchemilla vulg.)

10. *Boldogasszony tenyere* (Tenacetum balsamita). Erős szagú növény, mely a giliszták ellen használtatik.

11. *Boldogasszony rózsája* (fülbecsavaró, rózsás fülfű, sempervivum tectorum). Levelei régóta gyógyszer hírében állanak. Házak tetején szokták tenyészteni. Azért is mythoszszerű, mert villámhárítónak tartatik, miért neveztetik mennydörgőfü-nek is.

12. *Boldogasszony teje, törise* (carduus Marian.)

13. *Boldogasszony czipőkje* (Cypripedium calc.)

14. *Diadalmus fü* (nyelves péra, ruscus hypogl.) Levelei összehúzó s mint ilyen többféle bajban is használatos.

15. *Csaba-íre fü* (Poterium). Gyengén összehúzó szorító erővel bír; a sebek gyógyulását előmozdítja. A hitregés monda szerint Csaba vezér ezzel állítá talpra elhullott vitézeit. Mások hibásan a tömjénes pimpinellát (= bába-íre, pimpinella saxifraga) tartják „Csaba-ír-jének.”

16. *Dicsőségesfü* (= orvosi szigorál, veronica officin.)

17. *Életfü* (= életillat tajorja, teucrium marum.)

18. *Ezer jófü avagy foghagyma illatú fü* (dictamnus albus). „Az nillal által löttetett szarvas ezer jó füvel szokta magát orvosolni.”

19. *Apró fülfű* (Szaka, sedum).

20. *Gilisztafü* (Harang Czámoly, aquilegia vulgaris).

21. *Gilisztavirág* (giliszta varádics, tenacetum vulg.)

22. *Golyvarontó fü* (saláta szironták, ranunculus ficar.)

23. *Győzedelmesfü* (fátyolos hagyma, allium victorialis).

24. *Haslágýtőfü* (kerek mályva, malva rotundifol.)

25. *Hajnevelő fü* (cuscuta) V. ö a 6. sz.

26. *Hasindító fü* (euphorbia).

27. *Hideglelést gyógyító* (= Földepe Tárnic. Gentiana centaur.) Nevezik másként „kis ezerjófünek” is.⁶⁵⁵

28. *Ín-fü* (ajuga, kaeskanyak), másként „köszvényfü.”

29. *Íneresztő fü*: balsamina.

30. *Ínnyújtó-fü*: pénzlevelü Lizinka (Lysimachia num.)

31. *Ínyujtó-fü*: réti esikorka (*gratiola officin.*)
32. *Istenszakáll-fü*: pimpinella sangvisorba.
33. *Istenfa*: Abrut üröm (*Artemisia Abrot.*)
34. *Kelés-fü*: mezei sikkantyu (*Scabiosa arvensis*).
Másként: *var-fü* (Mel: Herb. 154).
35. *Keresztes-fü*: keresztes Tárniés (*gentiana cruciata*).
Másként „Szent-László füve” és „Szent-Ilona füve.”⁶⁵⁶
36. *Kigyómarást gyógyító*: réti kecskedisz (*tragopogon prat.*)
37. *Lép-fü*: „lép küssebítő fü” (*asplenium Ceter.*)
38. *Májgyógyító fü*: ageratum. „Fekete gyopár szabású fü vagy májgyógyító fü.” Van „fejér Májfü,” „kövi májfü,” „csillagos májfü” is.
39. *Mirigy-fü*: kalapos szattyu (*tussilago petasit.*)
40. *Mindengyógyító-fü*: panaces.
41. *Nátha-fü*: *staphis agria*; tetű-fü: „az az t és nátha kivonó fü, turhás fünek, nátha fünek is hívják.” — Nátha-fü: a kenyérbél eziezkóró (*achillea ptarmica*) és a féregölő sisakvirág (*delphinium stap.*) is.
42. *Nyak-fü*: *campanula cervicaria*. Másként „harangfü.”
43. *Nyelvesap-fü*: *uvularia amplex.*
44. *Párló-fü*: *agrimonia*. „Apró bojtortján.”
45. *Sennyedék-fü*: mezei Sikkantyu (*scabiosa arvensis*). Másként „Kelésfü,” „rüh-fü.”
46. *Sérvésfü*: *Valantia cruciata*.
47. *Szent-Antal, Szent Iván-füve*: tejoltó galaj (*galium verum*).
48. *Szent-Benedek-füve*: Szekfűszagú eziklász (*geum urbanum*).
49. *Szent-Borbála-füve*: szegeces (*Erysimum Barbar.*)
50. *Szent-György-virág*: tavaszi kankalin (*primula veris*).
51. *Szent-György-virág*: májusi gyöngyvirág (*convallaria majal.*) „Sülyfü.”
52. *Szent György-füve*: kigyófü (*ophioglussum vulg.*)⁶⁵⁷
53. *Szent György-lovafarka*: (spárga Nyulárnyék: *asparagus officinalis*).

54. *Szent-Ilona asszony-füve*: közönséges páprád (politrichum vulg.) A másik a keresztesfü vagy Szent-László-füve. A harmadik „Szent-Ilona asszony-füve” vagy erdei vad zsálya (salvia silvestris).

55. *Szent-Jakab-füve*: (küllőrojt: erigeron és senecio = üszögör): „kőrontófü, szőszösfü. Az egyik fele igen szőrös, a másik nem igen szőrös, ezt Szent-Jakab füvének hívják.”

56. *Szent-János füve*: fekete üröm (artemisia vulgar.)

57. *Szépítőfü*: nagy zsázsa (lepidium latifol.)

58. *Szeretők-füve, szerelem fü*: amaranthus caud.

59. *Szerelem-fü*: heverő szaka (sedum anacamp.)

60. *Szíverősítő*: szúrós gyöngyhím (leonorus cardiac.)

61. *Szívőfü*: lőtorma bérése (clemais erecta).

62. *Temondád-fü*: mezei tarsóka (a kék iringó, a keserédes csuesor is). „the mondád fü, hoc est, tu dixisti herba. eo quod aniculae pueros a febre hac herba curare solent.“ — „Gyermekeket meg ne igézhessék. rá gondolkodnak, küszöb alá az temondád-füben (fűből) ott élésnek.”

63. *Térdkötő-fü*: porcsin-czikszár (polygonum aviculare).

64. *Tetemoldó-fü*: tetemtoldó szuhar (cistus helianth.)

65. *Tejhozó-fü*: polygala vulgar.

66. *Tejsugorító*: tejoltó galaj (galium verum).

67. *Tisztes-fü*: tisztos hunyász (stachis recta).

68. *Torokfü, csapfü*: nyelvés péra (ruseus hypoglos.)

69. *Vállus torok-fü*: Vállus esengetyűke (campanula cervic.)

70. *Torokgyik-fü*: bodza-tákajak (scrophularia nod.)

71. *Torok öröme*: torok-villahim (prunella vulgaris).

72. *Toroktisztító*: szapora szegecs (erysimum officin.)

73. *Turhás-fü*: féregölő sarkvirág (delphinium staphys).

74. *Tüdőfü*: pettyegetett gálna (pulmonaria offic.)⁶⁵⁹

75. *Úti fü*: plantago. „A lencse a hasat megszorítja, főképen a melybe ezékla és úti-fű vettetik.”

76. *Var-fü, kelés-fü*: mezei szikkantyú (scabiosa arvensis).

77. *Vérállató-fü*: porcsin-czikszár (polygonum aviculare) L. Térdkötőfü.

78. *Vérállató fű*: pásztor tarsóka (Thlaspi bursa past.)
 79. *Vérállató-fű*: galamb-gerely (geranium columb.)
 80. *Vérállató-fű*: rózsás gerely (geranium sangv.)
 81. *Vérállató-fű*: magas linka (hypericum Ascyr.)
 82. *Vérfű*: orvosi vérfű (sangvisorba offic.) stb.

Azt vélem, hogy e névsorban, mely különben nagyobb körültekintés mellett talán még egyszer akkora is lehetett volna, az *ős gyógyszertárnak* egy részével számoltam be. A mivel nem akarhatom azt mondani, hogy a fölhozottak mindenikének népies, ősmagyar eredetiségeért jót állok. Igen sok *beszédos* növény-név van, melyeket a műkifejezés (terminus technicus) nem enged meg a magyar gyakorlati élet sajátjának. Ilyen közös vagyonnak, melyben az ó-világ örökéhez jogot tartó minden nép egyenlően részes, látszanak a szigorúan orvosi nevek mellett a keresztény jellegűek, a mennyiben más néven nem fordulnak elő.

Gyűjteményünk egynémelyikének hitregés volta, több nevezetősége és gyakorlati alkalmazása azt bizonyítják, hogy egészben véve azon füvekkel van dolgunk, melyek a népmonda szerint a napfordulat nagy éjszakáján megszólalnak s titkos erejüket az embereknek kinyilatkoztatják.

Az *ős gyógyszertárnak* másik részére, azon füvekre, virágokra és gyökerekre, melyek a nép háztartásából ma sem hiányzanak, gyakorlati úton lehet legkönnyebben annyi a mennyi tájékozódást szereznünk.

Eger vidékén s a Mátrában, a mennyire értesülhettem, a következő növényekkel védekezik a nép a szokottabb bajokban:

1. Az *apró bojtorjánt* (bojtorjános párlót: agrimonia Eupat.) *pemete fűvel* (Marrubium) összefőzve iszszá tüdőbaj ellen.

2. A *bellindek*— (hyoscyamus niger: esalmatok) „esúz” ellen használatos, magja pedig fogfájás ellen. Szenet tesznek egy fedőbe s arra ráhintik a magokat s a fogfájós száját föltátva ráborul a füstre, lepedővel betakarják s néhány perczig ily helyzetben hagyják.

3. *Csodafű*: halméregfű, redőszírom (datura stramonium). Levelei zsírral összetörve, a daganat fájdalmát enyhítik s azt oszlatják, a néphit szerint.

4. Az *egérfarkú fű*: eziezkóró, egerfarkkóró, ezerle-
velűfű (achillea millefolium). Levelének és virágának
forrázata főleg női bajokban hathatós, levele külsőleg
alkalmazva sebgyógyító.

5. *Forrasztó levél*: Kányafű, sebforrasztó, szófia zsom-
bor (sisymbrium Sophiae). Kozma Ferencz úgy véli,
hogy azonos a mesék forrasztó fűvével.

6. *Farkasgége virág*: farkasalma, hézag gyökér (aris-
tolochia clematis). Forrázata gyomorerősítő, levelei és
gyökere sebtisztító.

7. *Hunyor*: gálnafű, papkalap, mely „jó és erős
hastisztító orvosság” gyökérrostjainak használatában, kü-
lönben pedig „bábaszer.”

8. *Kakuk-fű*: démutka, kerti démutka, balzsam-fű,
mézfű (thymus), mely mint idegerősítő ismeretes s gyer-
mekfürösztő.

9. *Keserű lappu* (lappa major), melynek használata
gyakori.

10. *Kigyónyelvű-fű*: Szent-György-füve (ophioglos-
sum), mely szárasztó erejénél fogva sebeket gyógyít.

11. *Lestyán-gyökér* (ligusticum), szintén a „bábasze-
rek” egyike.

12. *Nadrayula*: nagyfű, maszlagos nadragulya (atropa
belladonna) gyökerét köszvény ellen használják Eger
vidékén.

13. *Nadálytő* (vidékiesen: nadártó): harangláb-fű
(symphytum officin.) Van fekete, mely a férfiak és
fejér, mely a nőnek használ csonttörésben. „Mondják,
hogy a fazékban fővő húst is összeforrasztja.” „For-
rasztófű.”

14. *Ökörfark-kóró* (verbascum) tüdőbaj ellen hasz-
nálatos.

15. *Pemete* (marrubium) köhögés ellen és mellbajban.

16. *Pokolvar-fű*: libatop (chenopodium hybridum).

17. *Rontó-fű*: Aggó üszögőr (senecio vulgaris).

18. *Székfű*: orvosi szikfű (matricaria chamomilla),
gyermekorvosság, mint izzasztó.

19. *Tisztesfű*: tisztos hunnyász (stachys recta). Für-

dőnek használja a nép rontás esetében; iszszák a tüdőbajosok.

20. *Úti fű* (plantago) levele a mellfájásban használtatik.

21. *Úti lapu*: számarköröm, lókörmű szattyú (tussilago farfara) melltisztító.

22. *Szakadást* gyógyító (hernaria glabra).

23. *Vérehullatófű*: ezinadonia gódiréz (chelidonium majus), sárga nedvét sömör elvesztésére használják.

24. *Vérfű* (sangvisorba), mely a vérfolyást elállítja, a sebet beforrasztja, a nép szömöres ellen használja.

25. *Zabszalmu-főzet* „tüdőbajban.”

26. *Csalán* (urtica)⁶⁵⁹ stb. stb.

A fák közül a népies orvostanban leginkább a bodza, mely „meghülésben első, izzasztó orvosság,” fűzfa, nyárfa, jegenye, fagyal szerepelnek.

Hajdan, úgy vélem, miként a Boldogasszonyról nevezett füvek gyanúztatják, ha nem mindenik, de legalább is a nagyobb része gyógyító fűnek meglehetett a maga hitregéje, mint meg van a mordváknaál még ma is a bodzafának és nálunk a jó palóczoknál a fűzfának:

„Azért hathatós a *fűzfa*, mer' fűzfa vesszeőkkel verték meg valamikor az Isten testyit, má' pegyig mindaz, amivel az Istent bántották, ez emmi orvosságaónk.”⁶⁶⁰

A feledésbe ment mythoszt sejteti itt-ott még majd a nevezet, majd a babonás használat, mint ezeknél *földepe* (tarnies, gentiana centaur.) *földfüsti* (fumaria officin.)

Az ős orvostannak a hagyományban megtalálhatjuk olykor egyes *gyakorlati utasításul* is. Csakhogy itt bajosabb dolog, mint a fönnebbiekben, az eredetit a kölesönzöttől megkülönböztetni s itt inkább csak tapogatóznunk lehet, mint biztosan haladni.

Leginkább bővelkedik *orvosi recipék*-ben a *hideglelés*, nem hiába, hogy a palócz néphit szerint „77-félyi hideg van.” A háromszékiek szerint: a hideglelés 99-féle és 99-féle orvossága van, melyek azonban jobbára mind bűbájolással gyógyíttatnak. Gyógyító füvek használatával itt csak kivételesen találkozunk, milyen némileg a következő:

Szakaszsz 9 aranynyalversengőről (ezinadonia gódiréz : chelidonium majus) 9 levelet, tégy hozzá 9 darabocska sót, törd össze; kösd be vele a nevetlen ujjodat, ha hojjag lesz rajta, elhagy a hideg. (Háromszék).

Más bajoknál már inkább használatosak a természetes szerek, mint:

Fogfájásról. Az ördögoldal-fűnek (galega officinalis) a gyökereit törd össze és főzd meg, mossad az fogadat és kívül is az mej felől fáj, a pofádat is kössed véle.

Fogfájásról másik. „Ha fáj a fogad, tartja a szilágy-sági gyakorlat, tüskés disznófűnek (maszlagos csudafa, datura stramonium) a magvát főzd meg, ha a csupor tele van gőzzel, vedd fel a fedőt, tátsd ki a szád s tart-sad a csupor fölé, hogy a gőz járja meg a fogad, akkor a fogat rágó kis férgek, a mitől a fogfájás van, ki hull-nak s nem fog fájni többé a fogad.“

Szemfájás. Gyujtatlan faggyuyertyával nyomogasd meg a fájós szemedet s elhagy a szemfájás.⁶⁶¹

Veres szemü bontatlan török búzával (kukoricza) hengergesd meg a fájós szemedet, osztán elhagy a szemfájás.

„Nagypénteken napkelte előtt menj a folyóvízhez, meríts belőle szembe a folyással, balkézzel, tedd el s a legjobb szemvized az lesz.“

„Ha valakinek a szeme fáj, a tyúkvaluból mosdjék“ (szatmármegye-bótpaládi.)

Köhögésről. Köhögés ellen legjobb a főzött zab leve. Igyál minden reggel lúdzsiros tejet.

Ehomra egyél szalonnát foghagymával.

Szédülés ellen. A napraforgó magvas bugáját vagy kilenczet vagy többet kell megfőzni s annak gőzével egy-más után a betakart főt kilencz izben megpárgolni.

Giliszta benned ha van a Lómentát borba főzd meg s azt igyad.

Vérhasról. Szerecsendiót, tojás székít székfüvel ösz-szetörvén süsd meg és meg kell enni.

Vizkorság ellen. A veres káposztának gyökerét méz-zel összetörvén, vízzel vegyítvén, kell inni.

Fülvúgásról. Fejér ürömnök a vizét eczettel összekeverve, kell fülviznek használni.

Sülyről. Fa tövin termő fekete csalány gyökerét, melynek gyökere olyan aprós fias, mint az árpa-répa, melyet megfőzvéen borba' azt igya, akár vízben főzd meg. A sülynek sebjét pedig eseregubónak öszvetört s megszitált lisztivel hinteni.

Hályogról. A fekete reteknek a tetejét mosd el és az bélit vájd ki és tölesd meg faolajjal, tégy belé timsót, gáliczkövet. Az elmecezett tetejét csináld rá, ásd a földbe, hadd ott kilencz napig, azután vedd fel, azzal kenjed szemeidet.

Csonttörésről. Az mely tag erősen megütődik, ha esontja megtörtnek gondoltatnék, fekete nadáj-tövet öszszetörvéen, ó-hájjal azzal kell kötni.

Tályogot megérlelők ezek: disznó-ganéjt tejben megfőzni s vele flastrom módon bekötni. — Fejér májva tövet megfőzni mézbe s azzal kötni.

Fene ellen. A pápa-füvet gyökerestül törd meg, főzd meg, az sebet mosd, kösd vele.

Kő ellen. A kiben kű vagyon, porosin fűbül fürdőt csináltasson, abba fürödgyék.⁶⁶²

Dögös időben angyilika gyökeret kell rágni gyakran és róla inni.

A vallással kapcsolatos ős gyógyítási mód várja a rátermett buvárlót, ki e nemű hagyományainkat öszszegyűjtse és értelmezze s benne az ősvallás gyakorlati vonatkozásával beszámoljon.

XXXV. A bűbájoló és gyógyítás-módok nyomai.

A gyógyfüvek beszerzésének hagyományos ideje és módja. A bűbájolásnak lényeges külsőségei. Az ólomöntés és vízvetés bűbájának törvényei. A bűvös szerekben való néphit egy-két esete. A fenyegető igékkel és ráolvasással gyakorolt gyógyítási mód példái s azok ősvallási vonatkozásai.

A javasok tudománya szerint még az egyszerű gyógyító füvek használata- és alkalmazásának is megvannak a maguk törvényei, melyeket meg kell tartani. Meg van szabva ideje és módja a gyógyító szerek beszerzésének.

A legtöbb gyógyító füvet sz. Iván-nap előtt kell beszerezni, hogy foganatog legyen. Némelyiknek a beszerzése is bajos dolog, mert csak éjnek idejében, neki vetkezve, varázs-igék és szerek használatával ejthető meg, különben vagy az ördögök elviszik, vagy az erdő fáí szakadnak rá és agyonütik.

A szemvíznek való napfelkölte előtt meritendő. A beteg fürdővizét szintén napfelkölte előtt kell egy folyóvízbe önteni és pedig lefelé. Az útközben való szóbaállítás és vizszanálás általjában tilalmas.

A gyógyszerkészítés sínesen titokzatosság és varázsbeszéd kísérete nélkül, sőt a használatnak is meg van a maga törvénye. Például, ha a gyógyszer folyadék a *jaras* (a székelyeknél: *uras*) az edény tetejére kezével keresztet csinál s ujjaít az orvosságba mártván, azután a földre rázza, hogy az ördög is kielégítve legyen.⁶⁶³

Sokkal szertartásosabbak azonban a *bűbájolás*-ok, melyek hatása egyenesen a megszabott külsőségekhez van kötve, mely külső eljárások azonban nem egyenlő méretűek.

A Kalevala „ráolvasásaihoz” képest a mieinket egészen elkoptatottnak kell vallanunk. Némelyek csupán másfél sorosak s külsőleg a bűbájolás *négyes jelét* nem is tüntetik föl.

De minden „ráolvasó,” még a legrövidebb elmondású is ősjellegű; mert mindeniken megnyilatkozik a kezdetleges felfogás, hogy a betegség egy saját démon, mely a megszállottat gyötri, de kérélelés által távozásra bírható, bűvös igék vagy elátkozás által pedig arra kényszeríthető is.

A bűbájolásban, a hol ez az eredetit megközelítő töredék, négy lényeges alkotó részt különböztethetünk meg, melyek: a *szemmel való nézés* (innét a *szemmelverés*), a *kézrátevés* (kenés vagy keresztvetés) a megfelelő eltávolító *bűbájos igék* elmondása és a *rülehelés* vagy a vele egyenértékűnek látszó *reüpkés*.

Tapasztalható, hogy ugyanazon baj ellen nem azonos az eljárás, hanem helyenkint változó, sőt ugyanazon helyen is több eljárás van gyakorlatban valamely bajnak eltávolítására.

Leglényegesebbek a bűbajos igék, melyeknek titkát a javasok féltékenyen őrzik, mert miként állítják, ha elárulnák, akkor nem használna a tudományuk.

A Kalevala rúnói szerint, ha valaminek eredetét, létrehozó okát tudja az ember, akkor azon tárgy fölött uralkodni is tud. Ilyen eredetek vannak a nagyobb ráolvasókban elmondva és a kisebbekben érintve, melyekben az ősvallásban a többi ezeréves kopást nem számítva, Jézus helyett „Uk-kon” és Mária helyett a „Földanya” vagy talán a „Nagy-asszony” állott.

Különben a bűbajos orvoslásnak következő fajtái gyakorlatosabbak:

1. Az *Ólomöntés és vízvetés*. „A ki megijed lútú', kutyátú', kutyavonítástú', vagy akármitú', 9-ször kell ráolvasni a miatyánkot, de nem szabad ammën-t mondani. Vagy pedig ólmot öntenek: a mestér-gérenda alá fektetik, a kire *ólmot* kell önteni: a gyomrára szítát; ára süttökendőt tesznek. Addig megolvad az ólom. Akkor azután egyik tartja a gyermek fölé a tányért, a mibe víz van, a másik még az ólmot önti. Mikor azután kiöntődik, amitú' megijedt, akkor elmúlik a baja.”

A *székelyeknél* is szokásos az *ólomöntés* és szintén ijedség ellen alkalmazzák Kozma Ferencz szerint:

Egy tál vizet a beteg hátára tesznek s ebbe tojásnyi nagyságu olvasztott ólmot öntenek ilyenforma ima kíséretében: „Én uram, én istenem! vedd ki azt az ijedséget az ő szívéből.” Nagyobb ijedelemnél kilencszer, kisebbnél ötször ismétlik ezt, a tál vizet testének különböző részeire illesztvén. A mint az ön különféle alakokba tömörül, megmondják: ember, kutya vagy szárnyas állat okozta-e az ijedséget. Az utolsó öntésnél a földre keresztet húznak s a tálat erre helyezvén, a *tisztátalanokra* öntik az önt e szavakkal: „Ez nem a tied, ez a másé.”⁶⁶⁴

Az *ólomöntés* végül megvan a *palóczoknál* is, hanem ott *igézet* ellen használják, ha a gyermek *olyan hitvány lesz*, ijedezik, vagy a hasa megy és ezélja hogy megtudhassák: ki volt a megrontója.

A gyermek fölött rostán keresztül egy tálba, melyben víz van, öntik az olvasztott ólmot, szentül hívén, hogy az ólom a gyermek megigézőjének alakját fogja fölvenni (Terpes Hevesben). Ha ily módon megtudják, hogy ki igézte meg a gyermeket, annak valami ruhadarabja rongyával füstölik meg a gyermeket.^{665 666}

A vizvetés-ről már volt szó.⁶⁶⁷ Az anyák ezen kedvelt babonáját illetőleg e helyütt a szatmármegyei és palócz eljárást kivánom még érinteni, mint a hol szintén vizvetés a „szemmel verés” orvossága.

Szatmárban erdélyi mód szerint járnak el:

egy pohár friss vízbe kilencz darab eleven parázs-szenet vetnek bele s avval mossák meg a kínosan nyöszörgő s álmában felsíró gyermeknek nyakszirtjét, balantékát, két tenyerét, két talpát, azután a vizet az ajtó sarkába öntve, a poharat is oda leborítják és reggelig ott hagyják (Nagybánya). Másutt, végezvén a mosást, a pohárra felül keresztbe két kést tesznek és ezt mondják fölötte: „A ki az én pulyámat megverte, arra szálljon vissza a rossz szeme!” Ezt háromszor kell elmondani a pohár fölött s azután a beteg egy hajtásra igya ki a vizet a pohárból; a szenet pedig vissza kell dobni a kemenzébe. Reggelre minden baj elmúlik.⁶⁶⁸

A Mátrában némileg más az eljárás. Itt azt tartják, hogy ha a kis gyermeket valaki szemmel megveri, három darab izzó szenet, vagy a mint mondják „üszök-tüzet” kell visszajáról egy tekenő vízbe dobni s abban a gyermeket megfürösztetni. Ha a szén a víz fenekére ülepszik, akkor használ, különben nem.⁶⁶⁹

Az ólomöntés varázs-igéit nem ismerjük, a vizvetését főnnebb láttuk. Hitregei fontosságuk mellett elég annyit említeni, hogy a tűz- és vizcultust egyesítik magukban. A vizvetésnél némely helyütt jelképiesen képviselve van vallásunk Nagyasszonya is, a maradék-gyógyító viz az ajtó sarkához öntetik a *seprűre*, mely hitregés butordarabja a szobának, nem azért mert *seprű*, hanem mert *nyírgallyból* van készítve.

2. Érintenem kell a *szerek büverejét* is. Némely gyógyítási eljárásoknál ugyanis a varázsos mondat egészen fele-

désbe ment, csupán a fölhasznált tárgy tartja még fenn a hitregés vonatkozást. Némelykor már ezen vonatkozás sem egészen kivethető.

Nagy beesülete van némely bajokban a *fűzfa*- és *bodzafá*-nak, mert betegségtől szabadítók. A széki palóc, ha a hideg leli, egész bizodalommal megy a fűzfához, megrázza és azt mondja neki:

Fűzfa én neked vendéget hoztam. Isten uesese! én nekem nem kell, itt hagyom.⁻⁶⁷⁰ A fűzfa tehát betegségek lakóhelye.

És ilyen sok esetben a bodzafa is, mely egyenesen az *ördög fája*. Ennek erdélyi mondája a következő:

Mikor Isten a világot teremtette, az ördög végignézte, hogyan alkotja az egyes állatokat. Egyszer haza szaladt és mikorára visszatért Istenhez, látta, hogy az azelőtt mozdulatlanul heverő állatok most mozognak, esznek, isznak, szóval élnek. „Hogy esináltad te ezt!” — kérde az ördög az Úristent. „Beléjök leheltem.” — mondá Isten és mutatott neki egy fasipot. Az ördög elment és esinált magának agyagból egy állatot és aztán fasipot akart készíteni, de egyetlen egy fa ágát sem tudta kifúrni. Végre megtalálta a bodzafát, melynek ágát könnyen átfúrta s azon keresztül akart a maga állatjába életet lehelni. Isten ezt látván megharagudott és az ördög művét villámmal szétrombolván, megátkozta a bodzafát, hogy legyen ezentúl az ördög fája, ha már megengedte, hogy ágát keresztül fúrja az ördög.⁶⁷¹

De elég követelő- és fenyegetődzőnek is találjuk vele szemben a néphitet.

A hideglelésben szenvedő beteg péld. elmegy a bodzafához és azt ilyen szavakkal szólítja meg:

Jó napot bodzafa! vendéget hoztam neked! (harmad vagy mindennapos) hideglelést, itt egyen meg a fene, vele együtt, te reád hagyom, többé vissza sem nézek.⁻⁶⁷²

Máskor meg azzal fenyegetik, hogy ha nem segít, kivágják.

Palóc néphit szerint, mivel 77-féle hideg van, legjobb, ha a beteg leszakítja 77 bodzágnak (bodzának) a legtejetit,

azután azt megszáritva, porrá törve vízben, borban vagy pályinkában beveszi.⁶⁷³

Hideglelés ellen foganatos a *foghagyma* is, melyet a jó palócok törvénye szerint 77 felé kell vagdalni s pályinkába 24 óráig itatni bevétel előtt.

Hasznos a foghagyma köhögés ellen is. A háromszéki népies gyakorlat azt tartja: Igyál minden reggel lúdzsiros tejet. Éhomra egyél szalonát *foghagymával*. Ha ezek nem használnak, akkor biztosan száraz betegségbe esel.⁶⁷⁴

A Szilágyságban meg azt írja elő a néphit: Végy egy csipet sót, vagy 3 kis kukoricaszem nagyságú sót, 7 szem borsót, 3 ezikk *foghagymát*, 3 szem paszulyt, tedd egy zsacsókóba, hordd mindig a zsebedben vagy a nyakadban; nem ronthat meg (= betegségbe nem ejtethet) senki.⁶⁷⁵

És miként már volt szóban, más vidékek hagyományja is javasolja, hogy a rosszak ellen állandóan *foghagymát* kell magunkkal hordani.

Fülfájás ellen jó a fülbe, palóc tapasztalat szerint is olvasztott juh-vajat vagy a háztetőkön növő „*tövi rózsá*” (kövi rózsá) kiesavart levét belecseppenteni. A kövi rózsát azon ezímen tarthatjuk hitregés növénynek, miután egyik nevén *Boldogasszony rózsájá*-nak hivatik.

Másik recepéje a fülfájásnak: Vakondoktúrast ránts ecetbe s avval borogasd a füled.

Ha füled fáj, koporsó szeggel tisztítsd.⁶⁷⁶

Lehet mythoszi vonatkozás a „sárgaság” háromszéki recepéjében is:

„Végy egy nagy sárga répát, vágd ki tölesér alakúra, csakhogy alól ne legyen likas. Egy hosszú ezérnán ereszd be a kürtőn, töltsd teli vízzel, hagyd a kürtőbe három napig, azután idd meg belőle a vizet. Ezt folytasd addig, a míg így kilencszer ittál. Ez alatt mindennap feregygyél olyan vízbe, a melyikbe tettél fejer ürmöt, varadi-csot, esombort és kerti seprő-füvet. Ne félj, meggyógyúlsz.⁶⁷⁷

Tudvalevő dolog, hogy a Szent-Györgynap előtt foggott zöld vagy leveli béka szintén bűvös hatású hideglelésben és torokfájás ellen.

Azt hiszem, hogy a szíves olvasók mindegyike tudná egy-két esettel e rövid példatárt bővíteni.

3. Gyógyítás *fenyegető igékkel és ráolvasással*. Mindinkább belezökkenünk azon különösebb babonákba, melyeket bosszankodással utasít az agyrémek hazájába a tanult ember, és hathatós dologként mivel az ősvallásnak öntudatlan híve: a tudatlan köznép.

Ilyen a „*disznónyű ellen*” való eljárás: „Ha nyű van a malaczodban, menj ki a mezőre, *keress földi borzút* olyat, a melynek a töviről 3 ág hajtott ki. Fogd meg az egyiket, hajlítsd le a földre, takard bé földdel (Homlítás.) Fogd meg most a második szálat s tedd a derekára késed s mond a harmadik szálnak ezt: „Te borza, ha az én portámon levő (Baris nevű szürke szőrű ártán) malaczomból a nyüvet 24 óra alatt ki nem kergeted, te is így jársz.” Ekkor levágod azt a másik szálat, a melynek a kést neki tartottad. Biztosan kimegyen a nyű a malaczodból. Ha nem megy el, vágd le azt is, a melyet megfenyegetté s ne félj, mert nem lesz nyű a malaczodban. (Erre az utóbbi szál kivágására különben nem igen van eset, mert az első szál kivágására már elmegy a nyű.) — „Áll a borza, János bácsi?” Ez azt teszi, hogy szerencsét hozott a borza? — „Áll biz a,” t. il. elment a nyű a malaczból.⁶⁷⁸

Csak némileg hasonlatos ezzel a *székely* eljárás:

„A kuruzsoló, úgymond Kozina, a beteg állatnak egy szál szőrével megindulván, addig megy, a míg *gyalog bodzát* kap; vág belőle egy ágat, keresztesen meghasítja s a szőrt beléilleszti és *kelet felé* állva kezdi: 10 nem 10, 9 nem kilencz, 8 nem 8 — — — le egészen 1-ig. Ekkor a bodzát a földbe szúrva, így szól: „Akkor legyen N. N. (két éves fejr gőnnéje) még férges (= nyüves), a mikor én ezt innen kihuzom ptő, ptő (leköpdösi)! Még addig elmenjen, a míg én itt leszek, ptő, ptő! Ha napfelkölte itt kapta, napnyugta itt ne hagyja; ha napnyugta is itt találja, napfelkölte itt ne hagyja, ptő, ptő!”⁶⁷⁹

A szegedvidéki „férget kiolvasóval” tudós Kálmány ismertet meg bennünket:

„Napfönkötte előtt fő'kel az embör oszt' sénkühön

sé' beszélj; ha a jószág kötelen van, elesapja, elindityta, mén a jószág után, a jószágra néz oszt' a mutató ujjával olvassa: 9, nem 9, ha' 8! 8, nem 8, ha' 7! 7, nem 7, ha' 6! ————— 1, nem egy, hanem öcsesöp' se'! Utánna köp, azután fölvész öty kis port, visszakézbü' utánna veti, hogy ojan hamar mújjon a férög, a mint a por lésik, eszt 3-szó köl' tönni egymás után mög 3 nap, akkö kihul' a jószágbul a férög.⁶⁸⁰

Összevetés kedvéért még a háromszékiek „disznóférge-
sedés ellen” való eljárását kívánom érinteni, hogy a szives olvasót segítsem arra, hogy a fejezet végén magától eltalálja a babonás eljárásból levonható lélektani következtetést: A kuruzsoló asszony a megférgeedett disznó sertőjéből tíz szálat tép ki s övébe teszi. Az udvaron végig menve a serteszálakat egyenként háta megé dobja s számlálja: tíz, nem tíz; kilenez, nem kilenez; nyolez, nem nyolez egy, nem egy — mindaddig míg egy szál sem marad. A kuruzsoló asszonynak e közben hátra nézni nem szabad s nálánál fiatalabbat nem taníthat meg az orvoslásra, mert akkor nem használ.⁶⁸¹

A búbájós gyógyítás további példájára igen alkalmasnak látszik a „hideglelés,” melynek a következő elbűvölési esetei a legközönségesebbek:

a) A hideglelés ellen a palócok szerint legjobb, ha az ember ezeruzával vagy *szentelt krétával* az ajtó alsó belső részére e két szót írja: „nines itthon”; akkor a hideglelés soha sem jó az illetőre. Nem jó akkor se, ha a hideglelés beteg elmegy egy bodzafához s azt mondja neki: „*Bodza*, engem a hideg lel és ha engem el nem hagy Isten ucsese kíváglak” s aztán egy baltával kivágja.⁶⁸²

b) A székeleyknél is szokás a hideglelés ellen bodzát vágni, de itt a kivágás nem ijesztési, hanem *elátkozási igék* kíséretében történik. Miként Kozma elbeszéli: a beteg olyan gyalog-bodzát keres, a mely egy töről három ágat hajtott. Az egyik ágból vág egy darabot s *napfeljötté előtt* kimenvén egy folyóvíz partjára, a víz folyásával szembe áll s így szól: „Akkor rázzon ki még engemet a hideg, a mikor ezt a bodzát látom” s ekkor a *fején át*, háta mögé, a vízbe dobja.⁶⁸³

c) A háromszékieknél is elátkozás által távolítódik el a váltóláz; mert náluk úgy tartják:

rongyból csinálj három bubát (= bábot) s a hol 3-felé ágazik az út, tedd oda, nézz körül és mondd ezt: „Ugy elvigyétek a hideget rólam, hogy soha se lássam meg többet.” Vagy ezt: „Akkor lelj ki hideg, mikor én ezt a három bábut fölveszem.” A hideg arra megyen, a ki valamelyik bubát fölveszi.⁶⁸⁴

d) Máskor a *kikiálltás* segít a betegen. Ezt a forró lázban szenvedőknél használják a Székelyföldön. A beteg valakije este csupán a beteg lepedőjét öltvén magára, kimegy a kapu eleibe, vagy kiszalad egy hegyre s a lepedőt leeresztvén kiáltani kezdi: „Halljad falu, halljad! az én (fiamat vagy bátyámat vagy apámat) a forró hideg rázza. A ki hallja ragadjon arra!” Ezt háromszor kell ismételni. Lehet azonban a kürtő vagy sátoros kémény alá állva is végrehajtani.⁶⁸⁵

e) Van „rovásos” ráolvasás is, midőn a fenyegető igék nem szóval mondatnak el, hanem írásba foglaltatnak. Péld. öt czédulára ráírjuk:

Ez faluba való N. N-et (a ki született) rázza a harmadnapos hideg. Ezemel admoneállak tégedet, hogy ha nyolezad napok alatt vele a hideget el nem hagyatod, összekötözlek, megszárasztlak, kemenezébe vetlek, megégetlek és széllal elfutatlak.” Ez öt czédulát egymásután következő öt reggel egyenkint a tüzelő fölé dobjuk s a 8-ik napon a tűzben elégetjük.⁶⁸⁶

Változatos az *árpa* elmulasztásának bűbája is:

a) „Árpa.” Nyomogasd meg egy sallóval *keresztösen* s mondd ezt: „Árpa elvetlek, learatlak, kicsépellek, megőröllek, megsütlek, megeszlek.” Köpkögy széjjel és mond: hogy sohase legyen többet. (Háromszék).⁶⁸⁷

b) „Árpa.” Keress a falon 9 meszelő szőrt, fogd azokat keresztbe. Vedd a bal kezedbe és kaszálj vele 9-szer a szemed előtt s mond el 9-szer e verset: Árpa, árpa lekaszállak és a fejr lóba duglak. — Ugyan így tesznek 9-szer a *balkéz nevetlen ujjával* vagy párnaesúcesal. (Szi-lágység).⁶⁸⁸

c) Az alföldi „árpás ember egy árpaszemet markába

vevén, a kúthoz megy, azt háromszor megkerüli ezen szavak kíséretében: árpa, árpa lekaszállak, a kút fenekére doblak" mely is háromszor elmondattván, a beteg markában lévő árpaszemet a kútba veti s háromszor egymásután utána pök.⁶⁸⁹

d) Kalotaszegi módosítással: árpa, árpa learatlak, marókba se teszlek, kévébe se kötlek, szekereimre se teszlek, esürömbe se viszlek, el se cipellek, malomba se viszlek, meg se sütlek, itt az illető köp egyet s így fejezi be: csak a fejér lóba teszlek. Ezt háromszor mondják el, miközben a gyógykezelő az ujjával, késsel vagy bicsokkal a szem előtt arat.⁶⁹⁰

e) „Végy egy sarlót a kezédbe és aszt a szem előtt jártatva mongyad ezeket a szókat: Árpa, árpa! én tégedet learatlak, kévébe kötlek, kalongyába raklak, szekérré teszlek, haza viszlek, esürbe teszlek, kiesépüllek, megszórlak, fölrostállak, zsákba töltelek, malomba küldlek, megőröllek, haza hozlak, megszitállak, megsütlek és megszeslek. Ezután nyomj a kelevényre a sarlóval egy körésszét és pökdőss három felé és az árpa *azonnal* elmúlik.”⁶⁹¹

f) „Ha árpa van a szemődén, háromszó kerüdd még a kutat, oszt vess mind a nés- sarkába ész szem árpát, oszt aszongyad: akkó légyen az én szemömén árpa, mikó én eszt innen kiveszem.”⁶⁹²

g) „Árpárul való.” A kinek árpa nyól a szemében, három reggel jobb keze *nevetlen ujjával* keresztet vessen fölötte s a következőt mondja el háromszor: Ayaisten mökteremtötte, Fijú isten möksémmitötte, Szentleök úr isten mökszentölte. Oszlassa el az Atya Isten! Oszlassa el a Fijú isten! Oszlassa el a tejjes Szentháromság isten!”⁶⁹³

Kivánesi vagyok rá, pihentetésképen legyen mondva, hogy a szíves olvasó e sok „*riólvásó*” között melyiket tartja és miért a leghathatósabbnak?

Választásának minden esetre olyanra kell esni, mely az önbizalom felköltésére legalkalmasabb.

Módfölött sok baja van a népnek a *keléssel*: de van rá sok orvossága is, melyek között többé-kevésbbé bűvösek a következők:

a) palócz mód szerint a „kilis,” hogy elmuljék, egy ronggyal a „rútságot” ki kell nyomkodni belőle s azt egy hangya-zsombékba elásni.⁶⁹⁴

b) Szatmárban a kelevényt ó-hájjal megkenik s azt *hajnalban* kilencz kóró tetejére kiteszik.⁶⁹⁵

c) A háromszékiek javaslata így hangzik: A kelést kerekítsd körül a nevetlen *újjaddal* háromszor; e közben mindig nyomd meg a közepét. Ugyanígy esinájj egy *hót szemmel*, akkor dobd el, de ne nézd meg, hogy hova dobtad s mondđ ezt: „Akkor lássalak, mikor ezt a hót szenet.”

Ha valamelyik testrészedbe esipke megy, vétesd ki mással és a esipkét rágd meg s nem kél meg a heje.

Ha kelés járvány, hordozz a zsebedben *lópatkó-szeget*.⁶⁹⁶

d) „Kilis” ellen a mikófalviak szerint legjobb gyógyító szer egy félmarék *fejér* babot *áj fazékban* megfőzni s annak a levével megmosogatni, azután a babot a kelésen át szemenkint lepergetni a szekérun. A ki legelőször áthalad a babon, arra ragad a kelés. Ha pedig másnak a „rosszát” nem akarják, akkor a hasogatott tölgyfából készült kerítésnek kihúzzák egyik karóját s annak a gödribe öntik a babot is, a levét is, a karót pedig másik végével dugják vissza a földbe.

Vagy ugyanezen esetben, hogy a baj másra szálljon át, a test beteg részét egy krajezárral szokták megnyomkodni és azt az országútra dobni. De hogy az ilyen rontásnak foganatja ne legyen, legjobb az úton talált pénzre előbb 3-szor keresztet vetni, mondván: „az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében” s csak azután fölvenni.⁶⁹⁷

e) „Kelésre” (Keresztet kell rá vetni s ezt mondani:) „Én tégedet keresztellek a Jézus Mária nevében *semminek*. (Ekkor lehúzza a lába fejéig, ott a földre keresztet vet): Atyának, fiúnak, szentléleknek nevében. *Föld, édes anyám!* (ekkor a hüvelyk és nevetlen ujjával egy-egy esipet földet vesz fel háromszor, azután keresztet vet:) *szem megnözte, szír megyverte*, Szentháromság egy Isten fordítsd meg rajta.⁶⁹⁸

f) „Ha kelés (túmadás) van rajtad, keresetlen ügyeggé dörögöd mög, hónap máni nem lösz semmi sē vagy *hód újsákkó* (újholdkor) aszt mondd: esértessék a Jézus, új nap, *új király*, a mit most látok, ujjújjon, a mire nézek émújjon.“⁶⁹⁹

g) „Kelésről való.“ A kelést mők köl' kerekíteni 3-szor oszt' mondani: „Mikó az Ursten a szögény aszszonyhon bemönt, bajlókodott, asz' mongya: *Kü párna, káka ágy, Isten mongya szó!* Akkó émúlik.“⁷⁰⁰

h) „Vérkelés.“ Ha sok vérkelés bánt, nyomjad ki azokat, a vért töröld egy kendőbe s ezt a kendőt dobd el egy kereszt-úton, a ki ahhoz legelőször hozzá nyúl, arra ragad a kelés. (Szilágyság).⁷⁰¹

A szíves olvasó könnyen észreveszi, hogy a fölhozott 8 esetnek mindenike szorosán véve nem tartozik ide, a ráolvasókat tekintve pedig a homályosak a legeredetiebbek.

Még a „torokfájást“ legyen szabad gyógyítási gyakorlatában némi részletezéssel érintenem.

a) Kalotaszegen, a kinek a torka fáj, annak fecskefészkét főznek tejbe s a torkát azzal kötik be.⁷⁰²

b) Már volt említve azon országos néphit, hogy a Szent-Györgynap előtt meglátott gyík hathatós szer torokbajban. „Összemarizgatása“ gyógyító erőt kölésönöz a kéznek. Az ilyen ember ha egyszer-kétszer megsimogatja az embernek vagy a jószágnek a torkán támadt daganatot, okvetlenül elmúlik.⁷⁰³

c) Magának a gyíknak használata még hathatósbabb. „Fogj gyékot, mikor vetkezik; törülgesd meg vele a torkodat. Többet soha sem fáj a torkod.“⁷⁰⁴

d) „Virágvasárnapján szenteltess barkát, nyelj le éhgyomorra 2—3 szemet; egész évben nem fog fájni a torkod.“ tartja az erdélyi néphit.⁷⁰⁵

e) Torokfájás ellen jó orvosságnak tartják a palócok földén azt is, hogy a Balázsnapján (febr. 3.) szentelt almának a héját parázsra vetik s füstjét belélegzik.⁷⁰⁶

f) „Torokfájásról való. *Fő'd anyám! torkom fáj, nekőd panaszlom, gyógyítsd mög, maj' nem fáj!* Keresztet vet jobb-jával a torokra, de amen-t nem mond (Csóka). A közepén

„balta-fokkal a torkát megkörösztüli, a földre üt” és a végén „a kömönczét mögesókoli.” Szőregeen csak a ver-
set mondja el, azután a kemönczét törükközövé megöleli
oszt’ a’val köti be a torkát.⁴⁷⁰⁷

g) Másik. A torkot a kezével huzogatva mondja:
„*Atyaisten eloszlasson, Fijáisten gyógyícseson, Szentlélekisten
hejre hozzon! (Hosszahát).*”

h) *Bájoló imádság.* „Az kinek a torkába erezkedöt(t)”
Föld édes Anya! teneked mondom előszer: ennek a torká-
ban erős pöörös (? bőrös) torok ereszködett: torok, gyíkja,
béka levelegje, nyak foga — — oszollyon, romollyon,
benne meg ne maradhasson. Erős pöörös torok gyíkja,
béka levelegje, nyak foga diszno szakája, kelevénye oszol-
lyon, romollyon, Istennek hatalmából, boldog anya paran-
esolattyával (1578).⁷⁰⁸

Alig tudnám megállani, hogy a szíves olvasót pár szó-
val ne figyelmeztessem, a „szegedi ráolvasó és a Bornemissza-
féle bájoló imádság” hitregei fontosságára.

Az egyik az eljárás szertartásait írja elő, milyenek: a
toroknak a balta fokával való megkeresztezése és a baj eltá-
volodását, elűzését jelentő földreütés, a kemenczének meg-
esókolása vagy törükközövel való megölelése. A másik meg
a szövegnek eredetibb és bővebb voltával dicsekedhetik. A
kettőnek közös tanúsága az, hogy az ó-vallásban a „föld-
anya” tartatott e baj elhárítójának, kihez fordultak „először”
is a torokfájósok. Hogy kihez vagy kikhez fordultak folyta-
tólagosan azt az 1578-iki régebbi szöveg sem mondja; de
némileg sejteti, midőn záró szavaiban emlegeti *Istennek hatal-
mát* és a *Nagyasszony parancsolatát*. Mythoszi vonatkozás mu-
tatkozik a „torok gyíkja,” „béka levelegje,” „nyak foga,”
„diszno szakája” kifejezések alatt is; de erre a mai hagyo-
mány nem ad feleletet.

XXXVI. Az ősi bűvös könyv némi hagyományai.

Ősírással frott emlékeink teljes hiánya. Bornemissza Péter „bájoló mûdságai” 1578-ból. A 8 közül 5 idézve és taglalva. Három 1488-ból származott ráolvasásnak szövege rövidebb glossákkal. 1656, 1667, 1752-ik évben följegyzett ráolvasók. Az élő hagyomány gyakorlata a mythológiai vonások hangsúlyozásával.

Nem ide tartozik kérdezni, hogy vajjon élt-e a pogány előkor *irással* és fogott-e lenni az őshajdannak szentírása, avagy táltosaiknak *énekes felekezete* és *javas osztálya* minden „fölvívás nélkül” mint élőszót vették és adák át nemzedékről nemzedékre az énekes szent hagyományokat s öreg hitregéket, valamint a bűbájlás esodatevő igéit és megszabott szertartásait?

Vajjon nem a sajátjegyű *ősírásnak* tudható-e be, hogy az első magyar kereszténység buzgólkodásának jóformán a magyar genius minden korábbi szellemi termelése áldozatul esett azonkívül, a mit a mondákból a krónikások átvettek, vagy a gyakorlati hagyomány az öszszokásokból föntart és őriz?⁷⁰⁹

Egy bizonyos, hogy a babonaként űzött gyakorlati részben legtájékozottabbak mythológiai töredékeink, és hogy e tekintetben az *élő hagyományt* még némi följegyzések is támoogatják, nem ugyan a „rovások” korából származó följegyzések; de azért a régi szellem és eredetiség némi jellegével bírók.

1578-ban Bornemissza Pétertől „Ördögi kísértetekről” ezímen egy munka jelent meg, melyben több ráolvasási formulák, vagy mint nevezi: *bájoló imádságok* fordulnak elő. Ezeket ő egy javasasszony, Tardoskeddi Szerenese Benedekné után írta le, tehát *Nyitra megyéből* valók.⁷¹⁰ Hogy a protestans Bornemissza ebben nagy megbotránkozásra méltót talált és czáfolni valót, mondanom sem kell, valamint azt sem, hogy tévedett, midőn nem látott bennök egyebet pópista babonáknál.

Főbb darabjait közöljük:

„Az *kinek fejét megmente*: hogy ne fájjon.”

Nemes asszonyom Bódog Anya bemene szent templomba, leüleplék az ő áldot(t) aranyos szent székibe, az ő áldot(t)

szent *fejét* megesé fene *füst-esúz*, fene *füst-kelevény*. *Lefüggeszté az ő szent fejét rajta*, szent *kedve könyörödlék*, szent *szíve szomorodék*. Azt látá az ő áldot(t) sz. fia. Mondá: Oh én szent anyám, mire (= miért van hogy) szent *fejed lefüggesztöd*, szent *kedved megkönyörödet(t)*, szent *szined megszomorodot(t)*? Hogy azt hallá asszonyunk Mária, mondá: „Oh én áldot(t) szent fiam, hogy ne szomorodgyék az én áldot(t) szent szívem; hogy ne fügeszszem (le) az én áldot(t) szent fejemet; hogy ne könyördjem az én áldot(t) szent szívemben! Az én áldot(t) szent fejemét megesse fene *füst-esúz*, fene *füst-kelevény*, hetvenhét fájdalom befogta szűz tetememet. Hogy azt hallá áldot(t) urunk Isten: „Ne ijedgy én szent anyám Mária! Im' én megszorítom az én aranyos kendetlen keszkenőmmel az te áldot(t) szent fejedet; belőle kifusson fene *füst-esúz*, fene *füst-kelevény*, benne meg nem maradhasson hetvenhét-féle fene *füst-esúz*. — Ez mai dicsőséges napon én is megszorítottam ez embernek *fejét* ez *kendetlen kezkenővel*, bűnös *szájamból szent íjéket reá mondottam*. Ne ijedgyél szent anyám Mária, *én vagyok mindennél nagyobb orvos*, *te vagy mindennél nagyobb bájós*.

Hogy benne nyomtatása évét (1578) századokkal meghaladó régiséggel van dolgunk, igazolják:

a) a *betűrímes sorok*;

b) az *elavult szavok* és *szófüzések*, melyek bizonyára már Bornemissza korában is szokatlanok voltak;

c) az utolsó sorban nyilvánuló „*bübájós íjék*,” melynek mását megtaláljuk a Kalevalá-ban: „Víz legrégebb írszerek közt, víz tajtéka búvszerek közt, Teremtő a kuruzslók közt, jó isten a javasok közt (Kalevala III. r. 199–202.)

Az eredeti alakot visszaállítani bajos lenne; mert nem tudjuk, hogy a *kedl* vagy *szombat asszonya-e* az őslégenda hőse; hol keresendő az elbeszélés színtere: a *föld alatt-e?* stb.

„Az *„megyülésről*” (ficzomodásról). Urunk ur Isten felüle az ő szent szamarának *nyergetlen* hátára, indula *paradiesomba*, be nem meheti *paradiesom kapuján*, lába *megbotlék*, lába *megezokék* (esúszék). Csont mene ki *helyéről*, velő mene ki *helyéről*, ér mene ki *helyéről*.

Urunk Isten lefüggeszté az ő áldot(t) szent fejét. Szíve szomorodék, kedve könyörödék. Azt meglátá az ő szent anyja, mondá az ő szent anyja: oh én szent fiam, mire (miért van, hogy) a te szent fejed függesztéd és kedved könyörödék? Hogy azt hallá áldot(t) Urunk Isten mondá: Ó én szent anyám Mária, hogy ne függeszszem szent fejemet, hogy ne szomorodjék szent szívem, hogy ne könyöregygyék szent kedvem. Im én felültem szent számarannak hátára, beakarék menni paradicsomba. Be nem meheték paradicsomnak kapuján: szent számarannak lába megbotlék, lába kiczokék (kiesuklék). Csont mene ki helyérről, velő mene ki helyérről, vér mene ki helyérről. Hogy ezt hallá az ő szent anyja Mária: Ne ijjedgy én áldot(t) szent fiam! Én az én szent *kezemmel meg fogom szent számaradnak lábát, szent szájamból szent ígét reá mondom, szent lehelletemet reá lehellem: „csont megyen csont-hoz, velő megyen velőhöz, ér megyen érhez, ín megyen inhez, vér megyen vérhöz.”* Én is e mai napon megfoktam az én bűnös *kezemmel* ez embernek (avagy oktalannak) lábát (vagy kezét), én is sz. ígét reá mondom, bűnös *szájamból* lehelletemet reá fuvom, hogy helyökre mennyenek.”

Ezen esetről a bűbájlás lényegéből két pontot látunk hangsúlyozva: az *ígék elmondásának* és a *rálehelésnek* kettős kellékét.

Magát a szent ígéket tekintve pedig, meglepő a hasonlóság ez és a Kalevalában Ukkóhoz imádkozó anya szavai között. Lemminkainen anyja a kardra hányt holt fia tetemei fölött így esdekel:

„Houman a bőr leszakadott, növeszsz oda bőrdarabot: az idegek hol kifogytak, pótolod ki az éresomókat; a hol a vér elapadott, új vérforgást alapíts ott; a hol a csont szétzúzódott, teremts oda ujdont csontot; a hol a hus le van válva, alkoss megint húst reája; rendezz mindent a helyére, csinosan az előbbire.”⁷¹¹

„Az ökleletről.” Kergetik vala mi Urunkat a gonosz zsidók, megfogák, felfeszíték magas keresztfára, tövis koronával koronázák, hegyes csucsával öklelék, vasszegvel szegezték az ő áldot(t) szent szívéből felinditák az ő

„ökleletit,” az ő szent meredőkét, az ő kelevényit. Azt meglátá az ő szent anyja. Oh én áldott szent Fiam, nam csudálom hogy teneked felindult a te kelevényed, nem téged megfoktak az gonosz zsidók, felfeszítettek magas keresztfára, tövis koronával koronáztak, hegyes csuesával ökleletek, vasszegekkel szegeztek. Im én *megnyomom* a te áldot(t) öt mély sebeddel az én szent hét epésségemmel *szent Jánosnak ő arany györőjével*. — A mint megnyomá Szűz-Mária az ő áldot(t) szent fiának, én is ez embernek ugyan *megnyomom* Ur Istennek öt mély sebével asszonyunk Máriának szent hét epésségével (fájdalmával), szent Jánosnak ő arany györőjével. (Az ember megnevezendő.)”

A búbájolás négyes szertartásából a nézésen kívül (*Azt meglátá az ő szent anyja*) ebben a „kézrátevés”-en van a súly; az *érintés* a főselekvés. „Im én *megnyomom* a te áldot(t) öt mély sebeddel, az én hét epésségemmel, szent Jánosnak ő arany györőjével.”

Feltűnő, hogy itt az érintésnek két első anyaga (az öt seb és hét fájdalom) részben erőltetett, részben tárgyaltan, miből következtethető, hogy az ősi ráolvasó szövegnek keresztény alakba való átváltoztatása s az ó-hitregének kereszténynyé való tétele mennyi nehézséggel járt volt. A pogány szövegben előforduló arany varázsgyűrűvel szintén nem tudott másképen elbánni, mint hogy azt a keresztény hagyományokkal ellentétesen a szent János ujjára huzta.

Az aranygyűrűről, mint „fetis” tárgyról később lesz szó.

„*Csúzról való báj.*” „Uram (? urunc = urunk) mindenható Isten, mulék (? mutatkozék) regös nagy uth, rajta megyen vala áldott urunk Isten, előtalála hetvenhét *veres csúzt*. Monda áldot(t) urunk ur Isten: *Hova indultok ez regös régi nagy uton?* Megh *szólula hetven hét-féle veres csúz*: Ha minket azon kérdész urunk ur Isten, hova megyünk ugymond: *Mink is elmegyünk* ugymond *ez fekete föld színére*, áldot(t) ez testbe, teremtet(t) ez lélekbe: *szálás husát szaggattyuk, piros vérét megiszszuk. szúz telemét tördeljük, szúz ízit, szúz forezikájút (porczikáját)*. Hogy azt

hallá áldott(t) urunk Isten: Tük se mehessetek ugy mond ez fekete föld színére, ez én adottam testbe, teremtettem lélekbe. Tük is siessetek az *tenger szigetibe, kegyetlen órviasoknak szálás hasát szaggassátok, piros vért meggyatok.* Azt meghallák elsietének, menének tenger szigetiben. — Ez embernek szeméből, szájából, fejéből, orozájából, piros véreből, szálás husából, száz tetemiből ki siessen és eloszolyon hetvenhétféle csúz: *folgó csúz, vörös csúz, kék csúz, fejtér csúz, szödeyjes csúz, köszvény, fájdalom, kelevény ki oszollyon, kiromoljon hetvenhétféle nyavalya ez emberből. Nevét meg kell nevezni (a betegnek.)*”

Észrevehetőleg ezen darab kevesebb torzításon esvén keresztül, más egyebeknél jellemzőbb is.

Jellemző a *csúz személygesítésiben* s fajtái kegyetlen voltának leírásában.

Az eredeti bővülésben a bevezetés rendszeren az illető baj eredetének rövid hitregéjét foglalta magában, mit a kereszténység rendszeren az uton való találkozással pótol, mint meg nem állható részt.

A betegségeknek a tengerbe (itt a tenger szigetibe) való utasítása szintén jellemző vonása az ősi eljárásnak, esakhogy ez eredetileg elátkozási alakban történt.

A Kalevalában (IX. rúnó 523 stb.):

„Az öreg ezt észrevelte, a rossz okát elkergette,
A Nyavalya dombra füzte, Nyavalyahegy tetejére,
Köszikláknak kinzására, körétegek marására.”

„*Hasfájás ellen való.*” „Urunk mindenható Isten, mulék egy regös nagy uth, rajta megyen a mindenható ur Isten az ő szerető szentivel keresztelő szent Jánossal. Előtalálának hetvenhétféle erőtelen hasfájás(t). Monda ez két szót Urunk-isten: Hova indultatok ez regvös nagy uton hetvenhétféle erőtelen hasfájás? — Ha engemet ezen kérdés urunk Uristen. Mink is elmegyünk ez fekete földnek színére, áldott ez testbe, teremtet lélekbe *hurját, gyomrát össze háborgatom, piros vért megiszom, szálás husát megszaggatom* stb.”

Hogy eme ráolvasó azon kitétele, hogy a tengerbe kurgatott betegségek ott „a tenger fővenjét felforgassák, habját

háborgassák, követ hasogassák, nem esupán fölfogásában, de szavaiban is őseredetinek vehető, ezért maga a finnek nemzeti eposza is jótáll. A Kalevala, hol Väinämöinen kéri a Kórsellőt, a Halál szüzét, hogy : gyűjtse a kinokat kék kövek réseibe, avagy fordítsa be a vízbe, szórja a tengerbe köveket kinezni, kősziklát morzsolni.⁷¹²

A Bornemissza-gyűjtemény nyitrai nyolez ráolvasójánál vannak régibb és újabb bűvös imádságaink is.

Régibb a Nyáryak bagonyai levéltárában talált XV-ik századi (1488-ik év) „a *lovak fekéle* ezen könyörgéssel mulasztható el“ czimű részben latin, részben magyar nyelven tett följegyzés, vagyis : „Fekel equorum deperditur eum ista oracione.“

A másik a *szendög*-nek gyógyításáról.

A harmadik a *lómarjalás*-ról.

1488.

I. „*ffekel equorum*“ deperditur eum ista oracione.

Inprimis pro passione domini debet dicere quinque paternoster et pro septem fatigacionibus beate virginis septem Ave maria Incipiendo hanc oracionem eum signo dominice crucis.

VrunkXtus felden ha (? valaha) jár vala. Egy uton (midőn) el megyen vala, prothomártir (*első vértanu*) *szenht istwánt* elő (elel) lelte vala. Az(on) szót monta vala urunk Xtus : Én szerető szentem szent istwán prothomártir! Ez ut mellet(t) láték egy veres pej lovat, ő hasát *fekél war* fogta, menten mondjad *szent János ewangelistának* hogy ez *fekél war* fogotta weres pej ló megtisztuljon akképen mint *Jordány* vize isten parancsolatjáért Xtus *filének* minden jót tőn. Hiszek Istennek, hogy ezt is jóvá teszi.”

Bizonyos, hogy itt is egy megkeresztényesedett és hitregével van dolgunk, mely reánk nézve talán örökre elveszett volna.

Azt sem lehet tudni, hogy az elűtasításban foglalt *öt miatyáinkot* és *hét üdvözetet* a pogányságban mi pótolta. Utasítás szerint a ráolvasó keresztvetéssel kezdendő. Kérdés maad, rhogy nem volt-e meg keresztvetés már az ősvallásban

is, mint bűvészel, honnan magyarázható a kereszt-utak bűvös ereje is?

II. „*Szem deye* deperditur.

Item tribus vicibus debet juniperum secare cum gladio et totidem vicibus dicere hec verba:

ffenge váglak mire? Arra, hogy te veszejj (vedd el) Jánosról a szemdögöt.“

Utasítás szerint olyan természetű vala ezen varázsmondás, hogy három ízben kellett elmondani s háromszor vágni neki a karddal a gyalogfenyőnek. Különös, hogy itt a fene (fenge) mint tulajdonság-név fordul elő.

Szemdege, szemdöge alatt mit értsünk, nem bizonyos. A fene után tájékozódva, *sebesedés* fogott lenni. Az eljárás az árpa elmulasztóival sokban azonos.

III. „*Merjules erit de pedibus equorum.*

Urunk Xtus számára hátán Jeruzsálemba ha (? mikor) ment ő számára meg sántult vala. Azt *meglátá* bódog asszon. Az(on) szót monta vala: Fiam (Jézus) Jzus Xtus, Nam (ime) megsántúlt lovad. Xtus hallá a szót, mondá: Én édes szilém, anyám! megsántúlt, mert lába *kimarjúlt*. — Én édes fiam Jzus Xtus, *piranosolok te szent híredel és te akaratodval, hogy az te local megvirgassék*.“
„*Procul dubio*.“

A *varázs-ige*, melyre, mert egyéb szertartásos eljárás nincsen előírva, egészen keresztényies; de egyszersmind azon bizodalmat köté hozzá a jegyzék csináló, hogy: *procul dubio*, vagyis nincsen eset rá, hogy lómarjulásban ezen imádság ne használjon.

Nagy hit, a melynek azonban, minthogy nem bibliai elbeszélésen, hanem átalakított őspogány hitregén alapúl, — a kereszténységnek semmi köze daczára annak, hogy a katholic-i (párkányi) pap a leirója.⁷¹³

A Bornemissza-gyűjteményt és a napjainkig terjedő gyakorlatot számos följegyzett hagyomány képviseli, melyekből mutatványképen csupán néhányra szorítkozunk, milyenek a:

I. „*Tüléra való imádság. Anno 1656.*

Fejér Tálé, Lék Tálé, szederges Tálé, piros Tálé, zöld Tálé, lány Tálé, ijas-fias Tálé, folyó Tálé, mindenféle Tálé,

hetvenhétféle fájdalom adgyon lap lának, *lapfa* adgyon szelemennek, *szelemen* adjon szarúfának, *szarúfa* adgyon lécznek, *lécz* adgyon léczszegnek, *léczszeg* adgyon somának, *soma* adgyon posnának, *posna* adgyon *szél*-nek ur Isten az te szent parancsolatoddal *Boldog* asszon az te szent *igéd*del valahol Szél meg nem maradhat (ugy) iziben esontyában termő tetemiben Nagy Péternek meg ne maradhasson ez hetvenhétféle Tálé *Szent Illés prófétu fejszével vájta fúrójával fúrta ezer angyalával megh oszlatta* oszlik romolik termő tetemiben meg ne maradhasson iziben esontyában termő tetemiben meg ne maradhasson Nagy Péternek ez a hetvenhétféle fájdalom iziben esontyában termő tetemeiben meg ne maradhasson sehól ez a hetvenhétféle Tálé Amen. Georgius Nagy s. k. Anno Domini 1656."

Ipolyi ezen Tálé-t „tályog”-ra értelmezi és szerinte figyelmet igényel a mondatok azon menete, a mint egyik a másikra viszi át a tárgyat, mi a vers párossági kellékében találná magyarázatát.⁷¹⁴

Nincsen kétség benne, hogy az ó-vallás „rálóvasói” verses művek voltak, melynek nyomai azon arányban mutatkoznak, a milyenben bolygatatlanul maradt az eredeti alak a ferditéssel szemben.

„Szent Illés prófétu,” „fejszéje,” „fúrója,” „ezer angyala” új hitregéket tételeznek föl, de a melyeket tarthatunk szláv kölesönzésnek is.

II „A mely ló megh-üti az imát 1656.”⁷¹⁵

III. „Anno 1667. die 15. Aprilis.

Ezen imátságomra legh elsőben én keresztet vetek Atyának, fiunak és az vigasztaló szent Lélek Istennek nevében. Ur Isten mondom azt szent *igéd*del és szent hatalmaddal és szent parancsolatoddal Ur Isten gyógyiesd megh ezt az szürke lovat az szeginek szereséjére, Ur Isten gyógyiesd megh. És kösd az szörmiben az farkában ezeket: izsopot, kutban való füvet, koporsó diskát. Legelsőbb mondd el az igéket és mosd megh aztán két-háromszor.”⁷¹⁶

Igen sok bűvös imátságot tartalmaznak az úgynevezett „boszorkány pörök,” a vármegyék és városok régibb jegy-

zökönyvei, az öreg könyvekben és naptárakban található bejegyzések, melyeknek az élő hagyomány ráolvasói fölött azon kiválóságuk van, hogy beszédesebbek, legendásabbak; nincsenek annyira megkoptatva.

Ilyen a következő:

„Istennek mondom parancsolatjábú' a te sz. hatalmaddal sz. Háromság úr Isten!

Elindula urunk Jézus Krisztus egy 'sidó városban; vete ő néki egy 'sidó leány *kő vánkost, gyékény lepedőt*. Mint urunk Jézus Xtus nem maradhatott *kő vánkoson, gyékén lepedőn*: úgy ne maradhasson keserves fájdalom a csontjaid — vagy más tagjaidban. Azután pedig a miatyánkot is el kell mondani.“⁷¹⁷

A mi az *előhagyományt* illeti, esupán néhány eset elősorolására szorítkozunk, miután ezek már inkább csak a hanyatlás képviselői és az ősz hitregetanhoz legkevésbé járulhatnak öntudatos adatokkal. Jellemzőbbek *ráolvasók*.

„*Beteg jószágra*: Elindula urunk Jézus Jerikóból Jeruzsálembe, által mene *kőhidon* ő lován, ő szamarán *haragos* gazdasszonya, *jámbor* gazdája, *gyékény-ágya, kőpárnája, kőkenyere, fakése*, ez az Isten mondása: ezen jószág semmi ízébe', tagjába' fizemlet vagy nyilalás meg ne maradhasson, *hús húshoz, csont csonthoz, tag taghoz, ín inhoz, ér vérhöz, ér érhöz* Krisztus Jézusnak maga szájából származott szent ígék által gyógyúljon meg. *Fuss, fuss meredek* (hegyre), *Istennek hírével, Boldogasszony parancsolatjával* innen tisztulj, innen pusztulj, itt neked semmi helyed sincs.“ (Kún-Félegyháza.)⁷¹⁸

2. „*Patkányt elolvasó*. (A patkánt mikor elolvassák, akkor a küszöbre ül az embőr, kifelé fordul, úgy olvassa; mikor a második versöt mongya, befelé fordul; mikor a harmadikat, akkor mögén' kifelé fordul oszt' aszt monygya 3-szó:) A mi hazunknál 9 patkány van, nem 9, 8! nem 8, 7! nem 7, 6! nem 6, 5! nem 5, 4! nem 4, 3! nem 3, 2! nem 2, 1! nem 1, écsesöp sē! De egy lélekszet alatt köl' elmondani éeczör; akkor el köl' neki pusztulni (Kálmány Lajos Szőregről).“

3. „*Poczkot elolvasó*: (A poczkot úgy köl' épusztítani

a háasztul, hogy 3 napfönkötte előtt olvassa:) száz, kilenczvenkilencz, kilenczvennyolecz (Oszt így olvas lefelé egész végig:) három, kettő, egy, sémmit. (De ára vigyazzon, hogy é nő téveszsze. Osztan asz'ongya:) Éregy az én legkedveseb' druszámhon!" (Kálmány Lajos Deszkről).

4. „*Menyét ellen*: A hun a menyétasszon (m)egöli a baromfit, ott a-z-ól körü' páczikára esöpfit kő' tönnyi, a tik-házat körü' kő' ojannal tűzdelni, legutóssó páczikává hőeczör (m)ög kő, kerünyi a-z-ólat, aszt mondogatva: Fonyny menyétasszon, fonyny,! akkor soha sē gyün oda többet.“⁴⁷¹⁹

5. „*Mindenrő jó*. Ha valakinek valamije fáj, a bűbajos asszony a jobbkeze nevetlen újjával körösztozve mondja: Gyékény káka (körösztozi) *kü párna* (körösztozi) Jézus mondotta: műjon el! (Körösztozi). Itt egy darabig megáll, majd újra kezdi s az egészet 3-szor végezi el egyfolytában.“ (Szőreg) Kálmány Lajos.

Másik: „*Jámbor embőr, gonosz asszony, gyékény ágy, küpárna*, Jézus mondása jusson eszödbe!“ (Egyházas-Kér) Kálmány Lajos.

Másik: „Ó, jén édös Jézusom szent száddal lehőj rá! Ezt háromszor ismétli s ugyanannyiszor a fájdalomra lehel. Elindult kis Jézus, előtanát egy zsidó asszonyt, ágyat vetött neki: gyékény ágyat, küpárnát. *Jézus a küpárnan nem nyukhatott*, ezön a nyavala sē' nyukhasson, sē' pedig ez nő marathasson, ez a Jézus szava. (Egyházas-Kér) Kálmány Lajos.“

Másik: „Mikor Jézus Krisztus szent Péterrē a fő'dön járt, bemönt egy' házhon, tanátak engödelmes gazdát, engödetlen gazdasszonyt. *Az ember akart hálást anni, az asszony nem akart*. Ott háttak, kaptak termés küvet, gyékén ágyat. Gyékén ágy, kü párna. Jézus fekszik rajta. Jaj de kemény ágy! engödelmes gazda, engödetlen gazdasszony. Jaj, de fáj. Mögkörösztozi öeczör, 5 miatyánkot, 5 üdvözetöt emond, emulik a fájdalom. (Hosszuhát), Kálmány Lajos.“

6. „*Fogfájásrul való*: Mikő zsáját lát' oszt' fáj a foga, szakíceson belüle, szagújja oszt, mongya: Zsája, zsája,

akkó fájjon a fogam, mikor a tije. (Szög.) Kálmány Lajos.“

7. „*Támadásiló való*: Jobb kezének a nevetlen újjával keresztzetgi a támadást s mondja: Krisztusnak gyékén ágya, kípárnája, *tüskös lepedője, sajttalan kásája*, Jézus mondása: mije el a támadása. Három röggel napfő'kötte előtt köl emondani, akkó emülik (Monostor) Kálmány Lajos.“

8. „*Pokolvarrul való*: Először a nevetlen újjával 3-or kerekíti a pokolvart, azután mondja: Én tégöd mökkerekítelek az Atyának, Fiúnak, Szentlélok istennek nevébe! Jobb keze öt újjával megfogja a pokolvart s folytatja: Én tégöd mögfoglak az 5 újjammal! Az Atya törjön, a Fijú roneson, a tejjes Szentháromság elosztasson! Nevetlen újjával keresztet vet reá: Én tégöd mökkörösztöllek az Atyának, Fijúnak, Szentlélok istennek nevébe, valamint Krisztus Urunkat sz. János a Jordán vizibe' mökkörösztölte.“ (Szög.) Kálmány Lajos.

9. „*Sühröl való*: Nevetlen újjával a sühöt „elkörösztöli“ Atya, Fiú, Szentlélok Isten nevében s mondja: Atya éronesom (keresztet vet), Fijú széthoneson (ismét keresztet vet). Szentlélok Isten sémmitvé teremesön! (Ismét keresztet vet) 77-féle sü', *fő'dbá' gyütt, fő'dbe mönynyön!* Amen-t nem szabad mondani, háromszor elmondani s utoljára keresztet vet a földre.“ (Hosszuhát), Kálmány Lajos.

10. „*Ficzemödésiló való*: Midőn Márja szent Józseppel számárháton járt, a számárnak löcsuszott a lába a hidrú', osztán kificzamodott. Józsep monta Márjának, Márja monta szent fijának, *szent fija monta ficzamodásnak, mönyön helyre. Kimönést* (ficzamodást) *kütte szent Anna Márjának, Márja kütte szent fijának, szent fija kütte hejre.*“ (Szeged).⁷²⁰

Másik: „Keresztet vet magára is mög a ficzemödésre is. Az Atyának és Fijúnak és Szentlélok istennek nevébe' keszdöm az imáceságomat. Uram Jézus Krisztus, mikő *fekete fő'd színin jártá'* és mönté': lovad lába megficzemödvén, ára möne *szent Máté*, szent kezével simo-

gatá, szent szájával fúvogatá. Csont, bőr ojan lögyé', mind mikor a Krisztus Urunk mökteremtött. Asz'tán 3-szó rá köl' lehölni; oszt 3-szó köl' émondani, akkó használ." (Szöreg.) Kálmány Lajos.

Másik: „A ficzemődésre teszi a kezét és mondja: Elindult a *kis Jézus* ő szamarán, szamar hátán, kűszikla hígygyán. Mögficzemődik szamarának lába, oda mén a *ficzemüper*: ráolvas, szent szájával fúvogatytya, szent kezevel tapogatytya. Ühön! Csont esonthó', hús húshó', vér vérhön! Azután pediglen ójan víg lögyön, mint vót!" (Egyházás-Kér) Kálmány Lajos.

Másik: „Mikor elmönt a Jézus az ü kinynyára, kin-hejre, kűsziklárul kűhegyekre az *Áspiom hígygyára*, lova lába megficzemödvén, ára mén a *Ficze Márton*, szóla, mondá a Kr. Jézus: Bizony, bizony, bizony, mondá Ficze Mártonnak, lovam, lába megficzemödvén, olvass rá, lehöjj rá! In hejre, csont hejre! Édes Jézusom töd' hejre." (Egyházás-Kér). Kálmány Lajos.

Másik: „Fogdosi a hun ki van ficzemödve a lónak a lába. Krisztus urunk elméne *kü hígygyára*, *kín helére*, mögesuszamodik szamarának lába kűsziklába, ára mene szent Ficze Márton, szent kezévè *tülökteti* (nyomkodja), szent szájával *huhogatytya* (=rálehöl), mondá: Csont esot-hon, hús húshon, vér vérhön. Ol víg lögyé', mint ennek előtte vótá! Názáretbeli Jézus, gyógyicsd meg szögén jószágnak a forgóját! Édös anyám. Boldokságos szent szűz, Márijám, gyógyíd mög a tő szent Fijad érdemijé! Szent Cziczé Márton tödd helére szögén jószágnak a forgóját! (Lőrinczfalva) Kálmány Lajos.”⁷²¹

11. „*Erős üdö ellen*: Atya, fiju, Szentlelök Isten! Bó-dogságos szűz Márja! Vidd el az erőss üdöt az erdőkre havasokra, hol sem kovász, sem vakaró, sem czipó, semmi sínés.” Udvarhelym.⁷²²

12. „*Érdekes töredék a csongrádi boszorkánypörben*: Elindula Krisztus urunk Szent Jánossal, érkezett a *Fene asszonyhoz*. szállást kért, adott szállást, csinált kőből pár-nát, *vasból lepedőt*. Elment onnat az *erős aranyos orosz-lánnal*?”⁷²³

XXXVII. Kenő-fenő gyógyító módok. Rontás.

Házi fürdőzés a mohácsi vész előtt. A javas fürdés halásának kellékei. Kenés. Az ír-ek sok volta. A Kalevala idevágó helyei. Kötés. A gyógyítás vallásos gyakorlati színeze. A rontás két főfajtája.

A növények ható erejének ismerete nem csupán a be-
vevő orvosságokhoz szolgáltatott anyagot, hanem a különb-
féle *fürdők* és százféle *kenőcsök* készítéséhez is.

A fürdő használata fajunknál a mohácsi vészig sokkal
nagyobb volt, mint azóta. A Kalevala nagyon emlegeti a
fürdözést, s kitűnik belőle, hogy e rokonaink ősidőkben
vendégségeiket gőzfürdőkben szokták tartani s kedves ven-
dégeik részére külön fűtötték be a gőzfürdőt. *Galeotti* szerint
Mátyás korában még hasonlóan jártak el a magyar főurak.
A régi magyar nyelv ezen helyiségeket „*bányá*”-nak nevezte,
honnét van a népies szólás is: *olyan meleg, mint a bánya*.
A kifejezések rendszeren triviálissá lesznek, ha kiesnek a törté-
neti századok udvartartásából, mint az elbocsátott, sülyedt
eselédek. Valamikor tisztesség volt a vendégnek hallani,
hogy: „*befűtöttek neki*,” ma a vendéglátás e módját nem gya-
korló korban már oly kifejezéssé fajult, melyre senki sem
kíván érdemes lenni.⁷²⁴

A fürdözést mythologiai fontosságúvá teszi közönséges
esetben is az elemek tiszlete, mennyivel inkább vallási
gyakorlatnak fogtak pedig tartatni a *gyógyítói fürdők*, melyek-
nek minden egyes esetben különös alkotó részeit és készi-
tése módját tudák a táltosok és javasok.

A népies betegfürösztségi módokban kivül az
ó-vallás hagyományai tartják fenn magukat; de leghíteseb-
beknek mégis azon fürdőkészítési módok tartandók, me-
lyekre a különféle *boszorkány*-perekben akadunk rá.⁷²⁵

A „vízvetés”-nél láttuk, mennyire bűbájosan gyakorol-
tatott. A gyógyító fürdésre a mutatkozó nyomok szerint még
több szertartása volt az ó-vallásnak. A víznek „szólatlan
víznek” kellett lenni sok esetben, vagyis hozatala közben
valakihez szólani tilalmas volt. A fürdőkészítés imádság közt
történik, a fürdetés pedig ráolvasás, a kéznek a fejre való

föltevése, megkeresztzése, az egyes tagoknak megkenése, a betegség szellemét illető köpdözés közt hajtatik végre.

Szóval a hagyományban erős nyoma van annak, hogy a gyógyító fürdés is a bűbájlás titkos tudományának vala egyik fejezete, s a Kalevalában (45 rúnó 211–218. v.) olvasható „fürdő igék” mutatják, hogy a fürdőzés imádságos vallásgyakorlatnak tekintetett.

A *kenés* mint önálló gyógyító mód is előjő a gyakorlati népeletben, nevezetvéen „*gyúrogatás*” vagy székelyesen „*dauzsolás*”-nak is. Ezen ősi gyógyítómód tudvalevőleg a test izmainak, tagjainak kézzel való dömöczkölésében, összevissza való nyomogatásában, marcingolásában áll, s használatos esömörben, rándulásokban, meredésekben, dagamatokban (sérvések), ficzamokban, marjulásokban, vagy megnyülésekben.⁷²⁶

Hogy a *kenés* a „bűvös kézrátévésből” nőtte ki magát s eredetében a bájolás egyik eselekedete volt, alig kell mondanom. Hathatós voltáért *mászszázs* (massage) néven, mint száraz *kenés*, újabb időben jogosultságot kapott a szemüveges orvosi kartól is. Vajha még más egyebet is eltanulnának az orvosok ős isteneinktől!

A miben az ősök legerősebbek voltak, az a *sebek gyógyítása* és a *kenőszerek készítése* vala. *Ír*-szavunk kelleténél többet alig mondhatna magáról.

A régiek „nyitni” szokták a sebet, nem vágni. „Az nekünk az ír, a mi a doktornak a kés,” hallottam egy életes gyógyító asszonyságtól.

Ír szavunkat *irulás*-, *iratos*- származékaival együtt mint valami avúlt, megkopott szerszámot félretette a gyakorlati élet, de annál sűrűbben foglalkoznak vele a *régi nyelvméltékek*, melyek ismernek „lágnyító,” „sebnyító,” „orvosló,” „gyógyító” (seb-, szemgyógyító) *irt*. Van:

apáeza-ír: unguentum de Tutia.

rózsa-ír: rhodium oleum, s a növények közt:

bába-íre fű: pimpinella, másként: *Csaba-íre*

vas-ír: verbena.⁷²⁷

Hogy ezen ős szavunk (melylyel azonos a finn *ihra*) eredetileg mythologiai fogalom hordozója, mi sem bizonyítja

inkább, mint a ritkább használatú *kanta-ír*, *kanta-íres* szavak rovott jelentései. *Kanta-ír* = orvosság, méreg; *kanta-íres* = bájitalos, méregkeverő, ördögös, bűyös-bájos boszorkány.

A Kalevalánál semmi sem alkalmasabb arra, hogy e tekintetben is föltárja előttünk az ősök meggyőződését és vallásos gyakorlatát. Benne nem egyszer van szó *irulásról*.

Az öreg *Väinämöinen* ácsolás közben a térdén nagy sebet ejt s a vérfolyást nem tudja elállítani; de talál olyan aggastyánra, a ki ráolvassa a vérállító igéket, irkenőset készíts az öreget meggyógyítja. Ez ír készüle „friss füvek himszálaiból, ezerjófű virágából, méznek földre ömléséből, lépes méznek esepjeiből.“ A sebnek kenése és kötése imádkozó fohászok közt történt (IX. rúnó).

Lemminkäinen haláláról értesülvén az édes anyja nagy hosszú gereblyével a Halál folyójához megy s addig gereblyéli a vizet, míg a fia testének minden darabját össze nem szedi s belőlök ráolvasás és írek segítségével Lemminkäinent ismét visszaállítja. Az anyának az írekhez szükségesek összeszerzésében, miként már fönnebb mondva volt „a méh, az erdei virágkirály“ volt segítségére ki majd a vidékről hozott neki „édes fűszer-ízt sok virágnak a kelyhéből, soknemű fű esészejéből“ majd a nyolczadik tengerszéli szigetről ír-balzsamot. Nem használván azonban sem az egyik, sem a másik, válalkozik az égi útra s hozza el „a teremő kamarájából, a mindanható tárházából“ a szükségeseket.

Akkor a *kantaíres*-ség még annyira nem volt ördögi mesterség: hogy a hitrege szerint a méhkirály égbe föl szálltakor épen kantaír-főzés volt a fényes, Isten házában is:

„Ott épen írt készitének, kenősesöket főzögetnek,
Fénylő ezüst fazekakban, merő arany kazánokban.
Fő és forr a méz közepén, balzsamos ír oldalszálon,
Finom színméz délirányon, gyógyító szer éjszaktájon.“ (XV. rúnó.)

És midőn Éjszak asszonya járványos betegséget küld Kaleva népére, Väinämöinen meggyógyítja a betegeket ráolvasásával és ír-jeivel: „kilenczféle írszerével, nyolczféle bűkenősesével.“ (42 rúnó.)

Mennyire szent volt egykor az, mi most a népet kivéve

annyira lenézett az ő kései és minden esetre torzult hagyományos maradványában!

A javas írek alkalmazása olykor a népnyelvén vagy a boszorkány-perekben *kötés*-néven jő elő. A *halasi* boszorkány-perben ilyen kötés jön szóba, melylyel a varázsló „háromszor kötötte be fű között a beteg kezét. E kötésbe kukoricza, hüvelkes borsó, bab, nyárfalevél, marha szőre, léször, rontófű, fűzfalevél voltanak egybeesínálva.”⁷²⁸

Hogy a gyógyítkezés az ősvallásban istentisztelet számba jött, az etymológiailag is kimutatható.⁷²⁹

„Gyógyúlni” szavunk a rokon nyelvekben azonos ezzel: *kérni, könyörögni*, vagyis vallásunk sámánista korában a gyógyulás nem volt más, mint az esdeklés és engesztelés eredménye. De későbben is vallási eselekedet a gyógyítás, mert a betegség ártó szellemei csak a jók segítségével távolíthatók el; miért is a gyógyító füvek szedése és elkészítése jámbor fohászok között történik, s a ráolvasások telve vannak a legfőbb jó lényekre való hivatkozással.

Lehet az ó-vallás titkos erejű füvei-, bűvös szereivel és varázsló igéivel ártani is. Mesénk sokat beszélnek megbűvölt, „*elátkozott*” királyfiakról és leányokról, az élő hagyományak sok mondani valója van olyan öregasszonyokról, „*cén banyákról*,” kik értenek a „megesínáláshoz” vagy *rontáshoz*.

A boszorkányokat sok mindenről gyanúsítják a periratok. Hogy az esőt és hal-hasznót a törökországi feleiknek eladták, ez esupán a szegediek ellen merült föl. Gyakoribb vád ellenök, hogy a termést elveszik; még gyakoribb, a tehén hasznának elvétele, a *rontás* és ellenségeiknek ártalmatlanná tétele.

A boszorkányok mindent meg tudnak csinálni, még azt is, hogy magukat átváltoztatják. Most kecskebéka, majd fekete macska alakjában jelennek meg, s az emberek megrontásában találják gonosz kedvöket. Sokszor lóalakot öltenek, s ellenségeket keményen összerugdossák. Ha az ilyen lovat megvasalják, másnap látható a patkó helye a boszorka kezén és lábain.⁷³⁰

A *javas* (megesínülő, „néző”) *asszonyok* vagy pásztor-emberek sem egyformák, mert vannak a kik többet, vannak a kik kevesebbet „tudnak.” Legveszedelmesebbek azok, a kik

az ördöggel állanak állandó ezimboraságba, kinek a lelköket is eladták, mert ezek hajmeresztő dolgokat tudnak tenni.

Az ilyen „meg tudja tenni” ellenségének, hogy a legkisebb helyen kötelet feszít eléje az útra, ez nem látja és belé botlik, és olyan veszedelmes betegségbe esik, hogy elnyavalyog óvekig és utoljára is belevesz.⁷³¹

A „*javas* (*javos* nak is mondatnak) *asszonyok*” gyakorolják rendszeren a gyógyító füvekkel, bűbajos ráolvasással üzött orvoslást és kuruzslást; de értenek leginkább a *rontáshoz* is, melylyel mellékkeresetkép foglalkoznak. Összehoznak szerelmeseket és szétválasztanak. Ők adnak tanácsot, ha a lány vagy legény választottjának vonzalmát meg akarja nyerni; ők látják el az asszonyt orvosszerrel, kinek részeges az ura; ők segítenek az anya baján, kinek fia vagy leánya olyat választott ki magának, kit ő nem akar.

Legtöbb a szerelmi varázslás; más az eljárás, ha férfi, és más, ha nő a „csináltató.” A közmondások: „Nagy füvet ástak rá,” „Fűzik a kapezáját,” „Elásták a szöszét (haját),” eléggé sejtetik a bővülés legközönségesebb nemeit.

Megdöbentöbbször a tulajdonképi rontás egyes esetei, midőn a „*megcsinálás*” nehéz betegségeket és egyéb szerencsétlenségeket okoz. A kalotaszegi „néző” (többnyire oláh-asszonyok) megmondja a csináltatónak: mit kell tennie, hogy ellenségének elnéje „meggajduljon,” ereje pusztuljon s betegség verje meg.⁷³² A székely gyakorlat szerint elegendő, ha az illetőnek telkére titokban „nagy füvet” ültetnek. Ha a tulajdonos maga ültet, ez védőszerűl szolgál!

Legjobban félnek a megcsinálástól a tolvajok, kik ha neszt vesznek, mi készül ellenök, sokszor visszalopják az idegen jószágot.

Szerencsére a megcsinálást vissza is lehet csinálni, de csak olyan „néző”-nek, a ki jobban ért a mesterséghez.

Általánosabban ismert módja a rontásnak az *öntés*, mely ismét kétféle: az *egészségesek és betegek öntése*.

Az egyiket ellenségének készítetteti az irigy szomszéd, s kiönti a bejárás elé, hogy áldozata belelépjen, mi ha megtörtént, arczán, testén fekélyek támadnak. Ha állat (kutya) lép bele először, az pusztul el miatta.

A másikat azok gyakorolják, kik bőrbetegségben szenvednek s a sömört, kelevényt (kelés), rühöt akarják maguktól ily módon eltávolítani. Az ilyen „vesz egy régi fazekat, melybe borsót, babot, lencsét stb., szóval *hétfelét* vegyít, szappanos vízzel jól megmossa tagjait, miből szintén vegyít a fazékban levő holmikhoz, az ekként fölszerelt fazekat, melybe vegyíti a még netalán használt írt is, *éjjel, napkelte előtt* kiviszi a „keresztútra,” hol azt úgy *rájja földhöz*, hogy tartalma minél több felé menjen, s ott hagyja azon *erős hitben*, hogy a ki ezen öntésbe lép, a bőrbetegség arra fog ragadni.” Az ilyen öntéseket minden ember a legnagyobb gonddal kikerüli, vagy ha vigyázatlanul belelépett, mulaszthatatlan dolgának tartja háromszor egymásután abba „beleköpni,” nehogy rá ragadjon a nyavalya. A néphit szerint arra ragad a betegség, a ki ezt tenni elmulasztja.⁷³³

Másik ösmódja a rontásnak a *esombékos kötés*. Ez abban áll, hogy a megrontandó ember ágyába vagy a barmok járszolóába „hurkos kötés” vagy *esombék* tétetik átok-mondások kíséretében. Az a hit e bűbájolásról, hogy a milyenek a esombék a kötésen: úgy esomósodnak össze a megátkozott embernek vagy barmának belei, imái, zsigerei. *Erős hite* a népnek, hogy ily módon a tagok elszáradása vagy megrontása eszközölhető.⁷³⁴

Betegséget is lehet a szalag vagy madzag hurkos kötésével, az egy sír fejfájára levén ráillesztendő; mert a ki azt arról leoldja, arra ragad reá a baj.

Midőn a nép gyermeke a rontást imigyen írja körül: *„tőtemény van rajta.”* „megrontották” —, többnyire a rontás valamelyik faját érti. De a mondás: *száraz kötése van*, osztályozásában semmi tétovázásnak nem ad helyet.

A *tehén haszna elvételének visszaszerzésének* bűbájáról majdnem minden félreesőbb községnek meg van a maga a többiekkel majd megegyező, majd a részletekben többé-kevésbé eltérő hagyománya; de erre nem terjeszkedhetünk ki, valamint a népelet sok más szokására sem, melyek már nem mint rontások, hanem mint házias bűbájolások lehetnének e helyütt tárgyalandók.

XXXVIII. Fetis-tárgyak és jelvények.

A fetis tárgyak becsének mondai alapja. Azok részben egy régibb kor használatból kiment szerszámai. Legtöbb fetis tárgyunk vaskori. Kard-cultus. A nyíl bűvössé tételének középkori hagyománya. Fejsze, kés stb.

Az első fegyverek, a nomád élet kezdetleges szerszámai az ó-vallásnak mindmegannyi szent tárgyai, bűvös eszközei voltak; mert az égből származtak.

A szkitha eredetnek Herodot által följegyzett mondája szerint *Targitaosz fiainak korában arany-éke, járom, kétélű sárkány aranyból és arany csésze hullott alá az égből*, melyekhez csak az nyúlhatott, a kinek szánva volt az egész ország: a legkisebbik fiú.⁷³⁵

A vogul Teremtés mondája szerint Numi Taromtól tanulja meg az ember az „íj és nyíl” készítése módját.

Az ó-vallás minden szentelményes tárgyát is bajos lenne számba venni; annál kevésbé világosíthatók föl még a hagyományosabb esetek is egyes hitregei vonatkozásokban. Minden vallás hitet kíván s ha ezt támogatták is hagyományos mondák, a mesékben megmaradt kevés adatokat leszámítva, elkoptak, elforgácsolódtak annyi (őket üldöző) idő alatt.

Legrégibb e nembeli hagyományaink már csupán történelmi hozzávetés után értelmezhetők. A népmesék *réz-, ezüst- és vaskorral* számolnak be, pedig a legkevesebb fejű s legkönnyebben legyőzött sárkány voltaképen nem a *réz-*, hanem *kőkori* ellenség volt.

Ezen kőkorszakot mythológiánkban használatban már rég óta nem levő olyatén régészeti tárgyak alkotják, melyek nemzetünk gyermek-korában még fegyver-nemek voltak, s melyek használatból kimenvén, ha talán más tekintetben is elavúltak, — nem szüntek meg az ó-hit hagyományának hordozói lenni, milyenek péld. az *obsidián-darabok* (egykori dárd-hegyek), *kőbalták*, melyeket a nép úgy ismer és tartogat, mint jószágának daganatoszlató bűvös szerét. Az obsidiánnak Eger vidékén „égesattanás” a becsületes neve.

Az aranykorszaknak mága az *arany* a képviselője a magyar mythológiában, meg az *ezüst*. Ezzel akarják a Kale-

vala bővölői az öreg Väinämöinen vérzését is elállítani.⁷³⁶ Hogy az aranynak és ezüstnek a magyar pogány őshit is gyógyító erőt tulajdonított, ezt a hagyomány elengedően igazolja. A Bornemissza-féle pogány-keresztény ráolvasásban is előfordul az arany-gyűrű, mint *szent János gyűrűje*. És az aranygyűrű fetis tárgy a mai néphagyományban is, a menyinyben az aranygyűrűvel javasolja érinteni a test fájós részét.

A vaskorból⁷³⁷ egész sereg fetis tárgyunk van, mint a kard, nyíl, fejsze (szekereze), kés (villa), lakat, kules, szög, melyeket külön-külön is érintenünk kell:

Kard. Érdekes azon leírás, melyet Herodotusnál találunk a *szkithák kard-tiszteletéről*: Minden egyes kerület körülbelül 3 stádiumnyi hosszúságú és szélességű s valamivel alacsonyabb *szentélyt emel a hadistennek* egymásra halmozott rőzsékből. Fölül négyszögű lapos tető van készítve s a szentély fala meredek, csak a negyedik oldalon mászható meg. Erre a *szent halomra*, melyre mivel lesüpped, évenként 150 szekér rőzsét szoktak rakni, minden egyes kerület *egy régi vaskardot* állít fel s ez a jelképe a hadistennek. A kardnak évenként marha- és lóáldozatokat hoznak, sőt az elfogott emberből is minden századikat feláldozzák. Az áldozat oly módon megy végbe, hogy a foglyot egy edény fölött levágják, miután fejére bort öntöttek. Az edényt azután fölviszik a halomra s a *vért a kardra öntik*. Mialatt pedig ezt fölviszik, a szentély mellett a föláldozott embernek jobb kezét a vállnál levágják s a levegőbe dobják, melyet azután ott hagynak a hova esett, a holttest pedig külön hever.⁷³⁸

A kard-fetisizmus megtalálható a vogul hős énekekben, melyek Nagy Géza éles megfigyelésű tudósunk szerint gyakran emlegetik a „naphevű, holdvilág-hevű *szent kardot*,” „vasas végű *szent kardoeskát*” „Numi Tárom atyámtól *alábocsútott vasvégű szent kardoeskát*.”⁷³⁹

A Kalevala hőse olyan „tűzes kardot” kér Ukkótól, hogy a rosszat elhajthassa, a rémséget távoztassa” (45. rúnó 254 v.)

A finn hagyományban nagy beesben van az olyan kard, a mely esatában volt, melynek a medve bővös bekerítésénél van szerepe. Azzal a kard hegyivel, ha meglették a medve

nyomát, a nyomok fölé három öt ágú csillagot írnak (☉). Ezeket úgy kell rajzolni, hogy a kard hegyét föl ne emeljük, míg a csillag készen ninesen (Vikár Béla: Vadászati hagyományok a finneknél. Ethn. III. 278).

Az eszt regék szerint: Kaleva óriás kardját nagybátyja kovácsolta Suomében hét évig, hétféle vasból, mindennap hét igézéssel, hétféle vízben edzette: a tengerben, a Pejpus Verts tavakban, az Éna, Aa és Podja folyókban s az ég vizében. A kard rápillant a patakból s felelgető dalt énekel vele. Ellenci a bűvösök jönnek, hogy a kardot elorozzák; de nem bírják s elejtik a vízbe. Halálát is a bűvös kard okozza. Midőn azt a Pejpus partján egy patakban hagyta, így szólt hozzá: ha az, a ki téged hordozott, (a varázslót értette) a patakon keresztül megyen, vágd el lábait. Egyszer maga járt a Pejpus partján s nem emlékezővén szavaira, keresztül ment a patakon. A kard neki metszette el mindkét lábát. Alig bírt a vízből kivánszorogni s jajgatása betöltte az űrt, mely a föld és ég között van. Az maig hallatszik s még tovább, addig fog hallatszani, a mig a virolán nyelv élni fog. A virolánok mai napig várják a Megváltót, kinek a kard magát megmutatni s őt a dalban megszólítani fogja.⁷⁴⁰

A hunnoknál meg már nem a kard-isten, hanem a had isten kardja szerepel, mely elveszett, de megkerült Atilla korában egy pásztor levén a fölfedezője, kinek üszőjét a kard megsebezte.

Baján avar fejedelem meztelen kardját magasra emelve tesz esküt a rómaiaknak „avar szokás szerint“ (abarico ritu).

Szóval a kard tisztelete mindazon népeknél meg van, kiket a nyelv vagy hagyományaink rokonaknak vallanak.

Saját hagyományaink körül tájékozódva, említésre érdemesek azon meséink, melyek „a rozsdás kard esodaerejét“ regélik s tudnak bűvös, magától hadakozó kardokról.

Az *Attila kardjának*, melyet Salamon király ajándékozott el a bajor Ottónak, mondája igazolja az Árpádok korának hitét.

A *koronázási négyes kardvágás* s a „véres kard“ körülhordozásának régibb szokása egyiránt igazolják, hogy a korábban mint fetis tárgy, később mint jelvény állandó tisztelettel vétetett körül a legrégebb kortól fogva.

Nagyon különösnek nem találom, de annál figyelemre méltóbbnak, hogy Erdélyben még a kései kardtiszteletre is rávezetnek a régészeti nyomok.⁷⁴¹

A kard, mely bűvös nivoltában még a láthatatlan Rosszak ellen is hathatós szer volt, mire a középkorba való földre szúrt kardok vallanak, a magyar mythologia legtekintélyesebb fetis tárgyának s jelvényének tekinthető méltán.

Nyíl szavunkat mythoszi dícskörrrel veszi körül nem esupán a villámnak *Isten-nyíla* nevezete, hanem azon körülmény is, hogy a nyílak máskülönbén is szentelt tárgyai valának az ó-vallásnak.

A mandsuknál a nyílvessző, melyet a boldogságért való ünnepélyes áldozásnál használnak szintúgy, mint a szertartásnál elmaradhatatlan kard, a hadisten jelvénye ma is.⁷⁴²

Főleg a lapp és finn bűvös nyílak voltak nagyon keresettek, melyeknek a germánok is elismerék varázsos erejét. A Kalevala olyan bűvös nyilakkal dísekszék, melyek maguktól járnak az erdőbe vadászni.⁷⁴³ Az Ilmarinen által kiválasztott ádáz nyíl naponkint egy főt kíván, ünnepnapon kettőt is.⁷⁴⁴ Hogy ez nálunk sem vala másképen, a mesék esodás „*aranynyílai*” elégségesek bizonyítani.

Birjuk az ősmagyar *nyíltra olvasót* keresztény kiadásban: *Ó nyíl állj meg!*⁷⁴⁵ melyet Barna Ferdinánd összevetvén a finn nyíltra-olvasókkal, vagyis bűvös igékkel, a következő megállapodásra jutott, hogy

a) azon hit van hozzá kötve, hogy a ki elmondja, avagy annak saját szavával élve „olvassa.” az 30 nap tartalma alatt azt a mit kér „kétségkívül” megnyeri;

b) az imádság, eredetileg a „nyíltra való ráolvasás,” maga a megszólítás is nem intéztetik benne Istenhez és az ő szenteihez, hanem egyenesen a nyílhoz. Ez a főszemély, kinek tehát e szerint öntudat és akarat tulajdoníttatik, azok pedig csak mellék-személyek, akiknek sorjában való megnevezésében rejlik a „hatalmas” nyíl ártalmasságát kétségkívül megsemmisítő bűverő;

c) mivel azonban 30 nap alatt háborús időkben a harczos sok mindennek van kitéve, azért tehát minden elgon-

dolható veszedelem, a mi *Simon vitézt* érheti, nem feledvén a „hadi fogságot“ sem, bele van foglalva, a mi újabb bizonyítékát képezi annak, hogy a kérelem teljesülése egészen pogány felfogással tisztán csak a szavak (a ráolvasás) erejétől váratik vala. Szintilyen előre gondoskodás még, hogy a nyilat minden lehető helyzet elszámolásával eltiltja neki lehető ártástól s mintegy megalkuszik vele, hogy „fen fog jární,“ őt pedig kikerüli egészen úgy, mint a Kalevala alább közlendő hasonló helyében látni fogjuk. — Hogy pedig kérése annál sikeresebb legyen, példát is idéz, a szülőfájdalmakat, meg annyi láthatatlan szellemeket, a kik szintén megtudták kimélni a boldogságos Szűzet, úgy hogy semmi fájdalmakat sem érzett a kis Jézus szülte közben, kövesse a jó példát a nyíl védszelleme is s kimélje meg Simon vitézt.

d) Ahányszor a „megállj oh nyíl“ egész serege számlál-tatik el a legnevezetesebb szenteknek, a mi a pogány korban szintén így volt, esakhogy akkor természetesen nem a szenteket, hanem az akkori védszellemeknek megfelelőbbjeit hívják vala segítségül.⁷⁴⁶

A szavak (igék, igézet) erejében való hit a Kalevala két védekező ráolvasásával lényegesen azonos.⁷⁴⁷

A *nyíl*-szó a régi nyelvemlékek szerint jelent *sors*-ot („Eresztetek nyíl edénybe, mel napon és mel hónapban zsidók nemzetének kellene megöletni.“ Münchener C. 55.), *rész*-t (Sárnak fele, Kis-Hodos *nyílan*-hoz jutottak. Géresi: Károlyi O. IV, 567.); de mindezekben vonatkozást keresni akarni nem látszanék természetesnek.

Fejsze. (Szekereze). A szkitha mondában a kétélű aranyszekereze (csákány) egyike az égküldötte adományoknak. A fejsze még a mai korban is fetis tárgy. Szatmár-megyében ha fellel jön, a fejszét élivel kiteszik, hogy jég ne legyen. (Ethn. III. 295.) A gonoszok elűzésének egyik hatásos eszköze. (Ethn. IV. 220 s másutt). *Szent Illés próféta fejszéje.*

Kés. (Villa). A finn ráolvasókban fordul elő: Ne fogja a bűvész nyila, sem táltosnak az aczéla, varázslónak a kései, lövőnek a fegyverei!

Erdélyben a gyermek bőlesejébe „kést,” ollót vagy vas darabot tesznek, hogy ne lehessen azt megrontani.⁷⁴⁸ Az ilyen szűrő, vágó eszközökben a gyermek-Rablók megsebesítik magukat.⁷⁴⁹

Erdélyben a míg a gyermek hat hetes korát el nem éri, ha elmennek hazúlról, keresztbe fektetnek rajta egy seprőt (nyírfa-) s lábához egy ollót, fejéhez egy „kést” tesznek.⁷⁵⁰

Villámláskor Kalotaszegen a szoptató anya egy „kést” és egy villát teszen keresztalakban maga elé a földre vagy az asztalra.⁷⁵¹

A bácsmegyei néphit szerint, ha valami elveszett, bele kell szúrni a *kést* a kenyérbe és az elveszett tárgy megkerül.⁷⁵²

Hasonlóképen babonások még a *lakat*, *kules* („felhőkules”), *patkó*, *szög* (koporsószeg), *vasvilla* (Ha ördög jár az estállóban, üsd a „vasvillát” a hidlás végibe balkézszel, mert akkor odaszegezted az ördögöt. Háromszék),⁷⁵³ *faró*.

Az ősi vallás még számos más szentelménnyel bírt ezeken kívül, mint a *járom*, a skitha monda szerint egyike az égből aláhullt tárgyaknak.⁷⁵⁴

A *ezolonk* (koloncz), talizmán.⁷⁵⁵

Büvösöknek tapasztaljuk még az „állatfejeket” (madár-ijesztő) a *kereszteletlen gyermek esontját*, az „akasztott ember” kötelét, ruháját, stb.

XXXIX. Jóslás és a bűbájosság elbirálása.

A jóslás legrégebb módja. Mai rostaforgatás, ólomöntés. Jóslo állatok. A bűbájolás elbirálása.

A szkitháknak, mondja Herodotosz, sok *jósa* van, kik fűzfavesszőkből a következőkép jósolnak: nagy vesszőnyalábokat hordanak össze, melyeket a földre téve, szétválogatnak s mialatt az egyik vesszőt a másik után leteszik, jósolnak. Szavaik közben a vesszőket újra összeszedik s egyenkint rendbeszedik. (Mint mikor a ezigány asszonyok a kártyával dolgoznak). Ez az ősi jóslási módjuk. Az enarok hársfakéregből jósolnak, a hársfát (héját) ugyanis három

darabra hasítják, újjaik közé fonják és lefejtése közben jósolnak.

A jóslás e neme nem maradt fenn a néphagyományban, hihetőleg a kártya által szorítottván ki. Kártyavetésben tudvalevőleg a cigányasszonyok állanak a régi jósök helyén.

A jóslás egykori nagy kelendőségének még fölismerhetők a nyomai a népeletben, mely a *rostaforgatással* tudja ki a tolvajt, „ólomöntéssel” jeleníti meg a jövőt s az ég, csillagok jelenségéből, a szárnyasok s házi állatok viselkedéséből, némely növények mikénti mutatkozásából a közeli eseményt vagy időjárást olvassák ki belőle.

Végül még egy kérdést, mely kérdés minden egyes jelentőségesebb esetenél ott kísért, mely elül véglegesen kitérni, még ha tehetném sem akarok! Mit tartsunk a bűbájos, rontás több efféle ezimen elmondottakról, melyekre az előszázadok hitbuzgalma nem bírt halálos csapást mérni, és melyet a babona-ízonyban leledző felvilágosultság még mindig sikertelenül gyomlálgat a népelet mezejéről kifelé?

Szánalmas tévelygésnek, a tudatlanság legalacsonyabb fokának valljuk-e az ősvallás varázslatos imádságát és szertartásos eljárását, vagy védjük azokat, mint a nemzeti genius őskötésait az elbizakodott fölvilágosultság kozmopolitismusa ellen?

A mythologia, mely mint mythos-történeti anyagot tekint a babonákat, annál kevésbbé ítélheti el azokat, mivel az ő látópontjából tekintve, azok azon évezredes hajdannak arany-szemei, melyek hite az embert önmaga fölé emelé és esodaszerű dolgokra képesíté.

Legfőbb érv a varázslat mythologiai jelentősége mellett az, hogy a babonázás és rontás stb. kora még most sem járt le s lehetségesek azok a természet azon csiszolatlan, nyers gyermekeinek, kiknek lelkébe még nem lopta bele magát a kétkedés s képesek arra, mi művelt embernek lehetetlen, hogy bizonyos értelmetlen mondatok, vagy okusz-pokusz által mozgásba hozza magában azon titkos lélekerőt, melyet a vallások a hithez kötnek; azon akaraterőt, mely hat, működik, építhet és ronthat a tér és távolság daczára. Hathat

nem csupán egy másik óvatlan szellemre, hanem a látható természet láthatatlan erőire is.

A babona valóságosan alapszik; esodái azonban nem egyebek, mint a *távolérzés*, *delejezés*, *hipnózis* és *szuggesztio* egyes nyilatkozatai.

A mythologia szerint a természeti népek gyakorlatilag már ismerték azon *tűkos ragót*, melyet a tudománynak érinteni még mindig nem sikerült.

A pogánykori istenuralom esodái lélektani esodák voltak, melyeket sem eltagadni, sem félreérteni nem lehet.

VII. ÁG.

XL. Teremtés.

Ember Tündér, másként Magyar Ilona. Uralaltáji teremtési hitregék. Földtartó állatok. Égboltozat. Ördög, mint az ősmagyar teremtő torzalakja hagyományainkban. Szent Péter közvetítő szereplése.

Ha nagyjából tudjuk is már, hogy őseink milyen szemmel tekinték a látható világot, azért még külön fejezetekben is ki kell emelnünk az őshit ezen ágazatait.

De ez nem könnyű dolog, miután a hagyomány épen ebben a legátalakultabb. Újabb és újabb rétegüléssel szaporodék az őshagyomány, maga alá temetvén és fölismertetlenné tevén az eredeti fölfogást.

Az *ős haza első hitregéi*-ben a vogul teremtési mondát vitattuk a legrégibbnek és ugor eredetűnek, melynél a többiek fiatalabbak és dualisticus felfogásukat tekintve nem is eredetiek, hanem csak kölcsönzések.

Ezen ősi monda szerint legrégibb létezők: az *Ég, Levegő* és a *Víz*. Viszonyukat tekintve a Levegő (Szél) és Víz már az Égnek aláboesátott gyermekei és tőlük származik az *Ember*, kit az ég az alsó világ teremtésével bíz vala meg.

Ennek hagyományainkban már semmi nyoma, de a szószármaztatás és a rokon népek adatai eléggé bizonyóságot tesznek mellette.

A nyelvtudósok szerint *ember*-szavunk elemeit tekintve annyit teszen, mint „a levegő fia.”⁷⁵⁶ A finn mythoszban az ősember Väinämöinen a *levegő tündéré*től: Ilmatartól született.

A szkitha monda azt vallotta e nép regés ősapjáról *Targitaos*-ról, hogy az Égnek s a Borysthenes folyam leányának volt a fia.⁷⁵⁷ Mit jelentett Targitaos, nehéz lenne meghatározni; de bizonyos, hogy itt az ugor teremtési monda töredékével van dolgunk, miután a szkitha ősember is a ter-

mészeti elemek egyikének gyermeke. Targitaos (mely alkalmasint hellenesítésével és sokszoros másolásával sokat veszített) ugyanazon fogalom körében mozoghat, mint a magyar: „ember,” vagy a vogul „*elmpi*.”

A vogul őseimber *Elmpi* nevét Barna Ferdinánd szintén *Légyfi*-nek magyarázza és *ember*-szavunkat vele azon egynek tartja:

„Hogy a magyar „ember” szó a vogul „*elmpi*”-vel azonos és így tisztán mythologiai eredetű, előttem bizonyosnak látszik, mellette szól ama körülmény, hogy a főisten a régi magyaroknál is egészen úgy, mint a finnekénél „Ukkon,” máskép „öreg isten” volt; az pedig, hogy teremtési mondások ne lett volna, képzelhetetlen. Ha volt, szükségképen kellett lenni a vogul „*Elmpi*”-nek, a finn „*Impi*” megfelelő alakjának, ez pedig más mint „*Ember*” nem lehetett. Az, hogy „*Elmpi*” a vogulban még „Numi Tarom,” vagyis a főisten unokája, a finben „*Impi*” a természet istenasszonya, a magyarban pedig az isteni eredetű (ős) embert jelenti, a belátható teljes egyezés mellett nem tehet különbséget. E két szóban „Ukkon” és „ember” benne van őseinknek egész pogánykori vallása és világteremtési mondája.”⁷⁵⁸

Réthy László tudósunk is vitatja, hogy az ember szó eredetileg a vogul *Elmpi*-s a finn *Impi*-vel egy jelentésű.⁷⁵⁹

Ember-szavunk mythologiai jelentősége kétségtelen tehát, és bizonyos, hogy nagy teendőik megoldását kötötte hozzá az előkor vallási hiedelme.

A vogul *Ember* (*Elmpi*) teremti sajátlag, kibuktatja és megszilárdítja a földet, megalkotja az embert, állatokat és növényeket.

A finn mythologia több teremtő *Légyfiakat* (embereket) ismer, kik Ukkónak segítségére voltak „a föld keletkezésekor, az ég megépítésekor, légárbócezi emeltekor,⁷⁶⁰ a szivárványtámasztáskor, a hold megindításakor, a nap útrátételekor, a gönczöl kipépezéztekor, ég esillaggal hintésekor.”⁷⁶¹

A Kalevala hőseinek egyike azzal dicsécszik, hogy: emlékszem oly időre is, Hogy a tengert felszántottam, A fenekét kapálgattam, Töméseket ásogattam, Mély vizeket mélyítgettem, Lápokot vízzel elláttam, A halmokat felhalmoztam,

Zátanyokat vízbe raktam. *Emberék* közt a hatodik, Leheték tán a hetedik.”⁷⁶²

Väinämöinen, az egyik finn teremtő, a Lég leányának gyermeke; *Ilmarinen*-t vagy *Iluár*-t, ki napot, holdat tudakovúcsolni, neve után méltán tekinthetjük testvérének, a kinek szólítja Väinämöinen is.⁷⁶³

Természetesen, a ki akár az egyik, akár a másik nép *ős Emberében* keresi az ó-magyar vallás teremtési közvetítőjét, annak anyjával is be kell számolnia.

Ez a finn mythológiában bontakozik ki inkább és jelentkezik, mint erkölcsi személy.

Vajjon a szép Ilmatárnak vagy rövidített nevén *Impi*-nek megvan-e a maga hasonmása a magyar hagyományban?

Nagy Géza tudósunkkal a mesék *Tündér Ilonáját* és a magyar hagyomány *Magyar Ilonáját* gondolom vele azonosnak.

Sajátlag tehát itt is a Nagyasszonynyal lenne dolgunk, kinek tisztességét a kereszténység elfoglalván, csak a mesék, mondák világát hagyta meg számára.

És a mesék, miként láttuk, úgy ünneplik őt, mint a „tündérek királynőjét,” kinek a Csallóközben „aranykertje” és Erdélyben „sok tündérvára” van; ki a monda szerint a Dunában annak idejében „hattyu alakjában szokott volt uszkálni.”

Még jobban kidomborodik a tündérkirályné alakja a nyitravölgyi kolonyi leányok szentiván-éji tűzénekében, hol: sáraranyhajú *Magyar Ilonának* mondatik.

„Ilona” nem jár ugyan közel a finn Ilmá-hoz, de nem is vitatjuk *ős* szónak, az maradván lehetségesnek, hogy eredetileg Iluma volt, melyet a keresztény századok gyakorlata alakított át.

Helyesen s tudósan okoskodik *Nagy Géza*, midőn mondja: „Mint a tündérek királynőjét. Tündér Ilonát az első rangú mythikus alakok közé kell sorolnunk; az a vonás, hogy hattyuvá változik, rokon a finn és vogul mythosszal, melyben a hattyut kacsá helyettesíti; hogy a házasságnak és női termékenységnek volt a védő szelleme: a kolonyi leányok szentiváni énekéből következtethető s az ugor teremtési mondával való kapcsolatát abból sejtethetjük, hogy *Magyar Ilonának*

is nevezték, nyilván, mint az emberiség = magyarság ősanynját.⁶⁶⁴

A másik és nehezebb kérdés, hogy mely mythoszok voltak e nevekhez kötve. Vajjon a magyar teremtő is úgy buktatta ki a földet a vízből, mint a vogul Elmpi; avagy Magyar Ilonának ölében is úgy szendergett egy ideig a teremtetlen világ tojás alakjában, mint a finn Ilmataréban? A finn mythológia szerint egy kaesa lmpi térdére rak fészket, s ebbe hat arany és egy vastojást toj, ezekből lesz az ég, mennyboltozat, nap, hold, csillagok, föld.

A *világ-tojás* elméletének idegen voltát már könyvünk elején vitattuk, mihez képest alig adhatunk valami szerepet hitmondáink Tündér Ilonájának a világ teremtésében, mely a rokon népek többségének mythológiája szerint majd fiának keze munkája, majd az öreg istennek magának. De ezen utóbbi nézet, vagyis az öreg istennek tényleges szerepeltetése a világ teremtése körül már mythológiánk második korszakának hitvallása, melyen észrevehető a más népekkel való érintkezés, s a szentírás és korán hiveivel való szorosabb összeköttetés.

Hagyományaink már csak ilyen értelemben szólnak a világteremtéséről, de a melyekből egyszersmind kérthető, hogy a vogul mondában maradt föl az ugor népek legősibb világteremtési hitregéje.

Hogy meglevő hagyományaink körül tájékozódhassunk, elmaradhatatlanul szükséges, hogy a rokon népeknek ezen újabb keletű világteremtési régei közül is tájékozódjunk.

Köszönet *Munkácsi Bernát* buzgolkodásának, az anyag e tekintetben készen vár bennünket. Ilyenek:

1. a *Luk-falusi a vjatkai orosz kormányzóságból*. „Kezdetben nem volt sem ég, sem föld, hanem csak végnélküli víz, s a vízen felhő. A felhőn az *Urísten Szavaoth* ült. Egyszer csak az *Urísten* egyet köhögött, s a vízre köpött. A vízen ebből egy kis buborék képződött, melyből valami halk zaj hallatszott. A buborék mind nagyobb lett s evvel együtt fokozatosan nagyobbodott a zaj is. Midőn a zaj már oly nagy lett, hogy a felhőn is világosan hallható volt, kérdezi az *Urísten*: „Ki zajong abban a buborékban?“ A buborékból felelet jő: „Én *Szatanuil*.“ Az *Ur-*

isten szóla: „Gyere ki abból a buborékból s ülj mellém a felhőre, beszéljessünk!” Szatanail kijött a buborékból, s az Uristen mellé helyezkedett a felhőre. Beszélgetni kezdettek. Midőn már mindenről kibeszélték magukat, kérdi Az Uristen Szatanailt: „Nem lehetne-e valahogyan a földet megalkotni?” Szatanail felelé, hogy igenis lehet, csak földmagvakat kell valahogyan előszerezni a víz alól. „Ugyan hogyan lehetne előszerezni ezen magvakat?” — kérdi az Uristen. „Én majd érte megyek” szól Szatanail és a víz alá merült. Rövid idő múlva Szatanail visszaérkezett, s földet hozott lába tenyerében, valaminth szájában, pófája alatt. A lábában hozott földet átadta az Uristennek; de a melyet pófájában hozott, azt eltitkolta; mert külön akart valahol földet vetni magának, s azon megalkotni saját világát. Az Uristen a Szatanail hozta földet szétszórta, s az növekedni kezdett. Ugyanazon idő alatt növekedni kezdett a föld a Szatanail pófája alatt is, a mitől képe nagyon földagadt. Az Uristen észrevette ezt s kérdi Szatanailt: „Mi ez te rajtad Szatanail?” — „Hát csak úgy megütöttem magam s feldagadt,” felel Szatanail. De a daganat egyre nagyobbra nőtt úgy, hogy végre nem lehetett már tovább titkolni okát. Szatanail bevallotta, hogy földet rejtett el pófájába, s elmondta azt is, hogy mi végből cselekedte. Nagynehezen kivették azután a földet és szétszórták a már előbb létrejött sík földre: *ebből keletkeztek a hegyek.*

Az idő haladt. A föld egyre növekedett. Midőn már nagy terjedelművé lett, az Uristen Szatanailal együtt leszálltak a felhőről s a földön kezdettek lakni. Ezután a felhőt csak messzi utazásokra használták s hogy vele a magasba emelkedhessenek. Hogy az élők társaságát a földön megnagyobbítsa, az Uristen két követ vett elő s ezeket kétszer egymáshoz ütötte. Az első ütésre *Michail arkangyal*, a másíkra *Garriil arkangyal* termett elő. Szatanail megirigyelve az Uristent, maga is szolgálakat akart teremteni magának. Ő is elővett két követ s egymáshoz kezdte ütögetni. Mindegyik ütésből egy-egy *ördög* termett elő. Minthogy pedig ő egyre-másra ütögette a követet,

igen sok ördög támadt. Az Urísten bosszantani kezdte, hogy társa nem ismer határt az ő teremtményeivel s megtiltotta az ördögök további gyártását. Szatanail azonban csak akkor vetett ennek véget, midőn hosszas erőlködés után észrevette, hogy kövei elvesztették teremtő erejüket.

Az Urísten az ő arkangyalaival a felhőre ült s magasan fölemelkedve a föld fölött az *eget alkotta*. Szatanail az ő ördögeivel egy második eget csinált, a mely magasabb volt az Urístenénél. Emez nem akart alacsonyabban lakni Szatanailnál, még magasabbra emelkedett s egy harmadik eget alkotott. Erre Szatanail ismét magasabbra emelkedett s egy negyedik eget csinált. Ily módon versenyezve már kilencz eget alkottak egymás tetejében, midőn Szatanail, hogy ő legyen legfelül, a tizedikhez fogott. De ezt már nem tűrhette tovább az Urísten s megparancsolta arkangyalainak, hogy taszítsák le Szatanailt és ördögeit az égből. Szatanail és ördögei a földre hullottak. Ki-ki a milyen helyre esett, olyan nevet kapott: a ki az erdőbe, abból lett az *erdei manó*: a ki vízbe, az lett *vízi manó* stb.

2. Kis idő multán az Urístennek *ember teremtésére* kerekedett kedve. E czélból egy bábút készített földből s midőn készen volt vele, kemény testtakaróval borította be; olyannal mint az *emberköröm*. Mielőtt alkotmánya számára lelket adott volna, az Urísten fölemelkedett az égbe, hogy kipihenje magát s hogy táplálékot vegyen magához. Erre az időre, mivel azt gyanította, hogy valahol a közelben ördög leselkedik, oda rendelte az *ebet*, hogy őrizze *emberét* az ördög rontásától. Az eb pedig abban az időben szőrtelen volt, mivel nyár ideje járt. A mint az Urísten az embertől s ebtől eltávolodott, esakhamar odajött hozzájuk az ördög. Az eb előbb megugatta őt. Az ördög rábeszélni kezdte az ebet, hogy bocsássa őt az emberhez; de az eb hallani sem akart erről, hanem még dühösebb lett. Ekkor az ördög szőrszálát kezdett kínálni az ebnek; de ez nem tudta, mire jó az a portéka. Az ördög megmagyarázta neki, hogy tél következik s

akkor suba nélkül bajos lesz megmaradnia a hideg miatt. Az eb erre ráállott az ördög szavára, a ki most az ebre köpött. Az ebet egyszerre szőrsuba lepte be, kivéve az orrát, melyet az ördög nyála nem érintett. Ezután az eb az ördögöt az emberhez boesátotta, kit szintén leköpött. *Az embernek körömszerű bőre erre lágygyá változott, kivéve az ujjak végét, hová az ördög nyála nem jutott.*

Midőn az Uristen leszállott az égből s látta, hogy az ördög megrontotta az ebet, elkezdte emezt szidni, hogy miért boesátotta közel az ördögöt. Az eb azzal védekezett, hogy Szatanail őt subával ajándékozta meg, mely nélkül ő a tél beálltával megfagyott volna. Az Uristen ennek hallatára megátkozta haragjában az ebet azzal, hogy örökösen az ember szolgája legyen s hogy csak akkora darabka kenyér jusson neki táplálékul, a mekkora orrának csupaszon maradt része. Ezután lelket lehelt az emberbe, melynek nemzetsége ez időtől fogva él.⁷⁶⁵

3. *A kazánvidéki hegyi csereemiszek* mondjája szerint:

„Keremety hím-*kaesa* képében uszkált, midőn Juma a száraz földet megteremtetni óhajtván, azt parancsolta neki, hogy boesátkozzék alá a vízbe és hozzon fel a fenékről földet. Keremety hozott földet, de nem adta át mind Jumának, hanem egy részét elrejtette szájában. Midőn Juma a földre lehelt s a víz felületén sok földet terített, Keremety ki kezdte köpdösni elrejtett földjét és ily módon nagyszámú magas *hegyet* rakott a sík földre.

Az ember teremtésekor Keremety fölhasználva azt az időt, midőn Juma az égbe ment lélekért, leköpdöste amannak testét tetőtől talpig annyira, hogy Juma megtisztítani nem bírta, hanem egyszerűen a test külsejét befelé fordította. *Ezért lett az ember belseje tisztátalanná.* Ugyanakkor Juma megátkozta az ebet is, a mely az ember őrizetére van rendelve, de Juma parancsától eltántorodott, t. i. nem tudván eltérni a Keremetytől ráboesátott hideget, kapott szőrruhája fejében Keremetyt az emberhez boesátotta.

Juma szikrákat esiholt ki kőből, melyek *anyjalok*

alakjában repültek tova. Keremety megügyelte ezt s midőn Juma elaludt, ő is hozzáfogott a esiholáshoz, melyből azonban *ördögök* támadtak.⁷⁶⁶

4. Az *erza-mordcinok* világteremtési regéjével már régi ismerősök vagyunk.⁷⁶⁷

5. Az *osztják* monda szerint: midőn Isten az embert teremtette, a kutya erős volt, mint a szarv. Ez a kutya őrizte az embert, nem bocsátott hozzá senkit. Eljött hozzá *Jung-jelente-jung* és azt kérdi tőle: „Ide adod-e nekem ezt a subát (t. i. az emberét)?” — „Ha odaadom, akkor a gazdám megvér engem.” „Ne félj, nem vér meg.” A kutya 2—3 napig ellenállt, azután pedig odaadta neki. Ezután maga az Isten jött és megtudta, hogy megcsalták. Kérdi a kutyát: „Miért vetted magadra ezt a bőrt (t. i. saját szőrös bundáját)?” „Egy ember jött, az kérte és én odaadtam neki.” — Nincs neked eszed. Téged majd végis-végig tartanak az emberek, hogy ganajt egyél.” És kutyáink ma is esznek olyant. (Pápai Károly hagyományából).⁷⁶⁸

Ezen példákat még nem egygyel lehetne megtoldanunk, ha már is kimondhatónak nem látszanék, hogy a parziszmus, izlan és kereszténység hatása következtében lényeges módosúláson ment keresztül a velünk rokon népek világteremtési mondája. Teremtőként maga az Isten működik; nem hiányzik ugyan oldala mellől a régi teremtő, vagy a rossznak személyesítője (az Ördög), ki azonban nem annyira rossz akarata, mint tudatlansága és tehetetlensége által vonja magára figyelmünket. Teremtési mondáink ördöge még csak átmeneti és nem telik ki tőle, hogy minden izében gonosz legyen.

Áttérve hagyományainkra, mindenek előtt a föld állását érintjük. Jankó János tr. szerint: a kalotaszegi magyarság azt hiszi, hogy a földet valami állat tartja. A falvak túlnyomó többségében ez állat *ezethal* s csak egyetlen faluban mondják, hogy ez a *bivaly*. A halak száma változó. Néhol a földet csak egy, másutt három, ismét másutt négy, majd végül hét *ezethal* tartja. E *ezethalak* azonban nem maradnak nyugodtan a föld alatt, hanem olykor-olykor megmozdulnak, egyik olda-

lokról a másikra fordulnak, s ezt az ember sínyli meg, mert olyankor van a földindulás. Némely helyütt e czetthalak megfordulásában és így a földrengések visszatérésében bizonyos időszakosságot tételeznek föl s azt hiszik, hogy az minden hét esztendőben szokott ismétlődni. Ha a földrengés nagyobb károkat okoz a népnek, azt mondják: „az egyik czetthal meghalt.”⁷⁶⁹

Kálmány Lajos szerint a szegedvidéki néphitben is föltalálható e fölfogás, miként arra egyszer már hivatkoztunk is.

„Az egész világot három czetthal tartja. Mindön harmadik esztendőbe' mögfordul (a 3 czetthal) a másik ódalra, akkor a föld mögrözög.” Némely helyütt ott is már négyen vannak a czetthalak (Világunk alakulásai nyelvhasznományainkban 9.)

A kalotaszegi magyarság ugyanesak Jankó János néprajzírónk szerint: a *kék eget* félgömbnek tartja, mely földünkre ráborúl. A föld alatt van-e lét, élet és ember, a néphit határozott formában nem tudja. Van hely, hol határozott igennel döntenek el e kérdés.⁷⁷⁰

A világtéremtési magyar hagyományok nehéz kérdéseig jutottunk.

Az irán (parz) hatás következtében bejött az ős vallásba is a „Rossz” és ezen átmeneti változás áldozata a teremtés egykori végrehajtója lett. A jótevőknek tisztelt *Elmpik*, *Örtik*-ek (osztják), *Erlík*-ek (török-tatár) részint háttérbe szorultak, részint a rossznak lettek képe viselőivé.⁷⁷¹

A vogul újabb teremtési monda fölött elsőséget vív ki magának a török-tatár, vagy *altaji teremtési hitrege*, mely már egészen az új felfogás szerint alakult.

Ekkor történhetett, hogy a mordvinokkal kezdtünk egy hiten lenni.

Ezen változás mellett tanúskodik *Ördög*-szavunk is, mely idegen kölcsönzött szó, s értelmét a törökségben találhatjuk föl.

Ezen második mythologiai korszakban nagyobb hatással volt még az ős vallásra a zsidó vallás és izlam és a kereszténység már távoli szomszédságában is.

Egyenes hatásában pedig a teremtés ős regéinek üzent első sorban is hadat, és mennyi századokon hangzik már az

ős vallással ellenkező tanítás: „Kezdetben teremté *Isten* a mennyet és földet!”

Századok választanak el az utolsó áldozati szent tűz erőszakos kioltásától; a hány iskola van és tanítvány, annyi képes biblia beszéli el és jeleníti meg a keresztény világteremtést napról-napra. Lehet-e ily körülmények közt az élő hagyomány az ezredév előtti megfelelő hitregék tolmácsa? vetődik föl a kérdés, ámbár egyes részében az anyaggyűjtéssel vagy a komoly hozzászólással már is többen érdemesíték magukat.

Eddigelé azonban alapos mythologiai tanulmányával: „Világunk alakulásai nyelv hagyományainkban” jőnevű tudósunk: *Kálmány Lajos* úttörőnél többnek bizonyosodott. Az ő nagy fáradságú munkájának egyik babérja, hogy alig férhet hozzánk az ellenzés szava, midőn hangoztatni merjük, hogy hagyományunk a kinyilatkoztatott vallás sarkalatos hitágazatának követelésével szemben sem oly szegény, mint azt gondolhatnók.

A szegedvidéki néphit szerint teremt az Ördög embert és állatokat is, mi csak a régi vallás szellemében mondható. Ami azonban már keresztény vonás ezekben, az nem más, mint az, hogy az embernek nem bír lelket adni, vagy hogy az ördög teremtése nem sikerül. Birt az Ördög *locut* is kiformálni, de megindítani nem bírta. Ő teremtette a *tetüt*, a szárnyas alakú állatok közül a *legyet*.⁷⁷²

A méh-regékben különös az, hogy ennek teremtésében az ördögön kívül még szent Pétert és Luezifert is próbálkóznak mondja a szegedi néphagyomány. Természetesen sikertelenül, mert a szent Péteréből „légy lőtt,” Luezifer pedig méh helyett bögölyt teremt, mely „vérré él.”

Hogy ezen keresztény koriaknak látszó ötletek még pogány koriak, azt a vogul hagyomány is elegendő bizonyítani. Ennek mondája szerint a rossz Xul'-ater magának is akar földet, birodalmat csinálni és csak akkora földet kér, hogy rajta egy botot állíthasson meg, mit meg is kap. Leszúrja botját a földbe, Numi-Tárom azonban fölhuzza s ime, esúszó-mászó állatok jönnek fel a földből: kigyó, béka, egér; továbbá szúnyog, bögöly, légy egymásra tolnak elő. Erre

bedugja a lukat. [Munkácsi: Vogul népköltési gyűjtemény I. 162.]

Az Ördög mythologiai személy és nem a keresztény vallás ördöge azon népmondákban is, melyekben az emberek tanítójának mutatkozik, magától értetődően, hogy ha jót akar, az nem sikerül; a mire pedig ráveszi az embereket, az nekik kárukra válik.

Igy: „az Ördög esinálta az *első malmot* oszt' a vizre tötték; de az Ördög a búza-eresztőt nem tulta mokesinálni; a cigány esinálta mög, úgy őrlött (a malom) osztán. (Kálmány L. gyűjtése).

Az Ördög tanítja az embert szántani is: „Mikor Ádámot az Isten a paradicsombú kiűszte, az Ur-Isten egy ekét rëndölt neki; azután ő azon szántogatott; ló né'kül mönt az eke bátran. Oda mönt az Ördög, mon'ta neki, hogy üssön rá erre az ékre, akkő majd az eke könnyebben mén! Ráütött az ékre, mungyá' mögált, sehová sē mönt. Azután az Isten lovat rëndölt az eke elébe; az ekét a ló hirtelen kapta, a lábának szalatt a esorozla, ettül kapta az örökös (béka) emléköt.” (Kálmány L. gyűjtése).

Válasszuk el a keresztény fölfogás fölismerhető módosítását, és a mythologiai Ördög alakja áll előttünk, ki mint a régibb teremtési monda képviselője még sok részben az ősi hagyományok nyomán az emberiség (magyarság) jóltevőjének tartatott.

Népmondáink az italt a gonosz lélek találmányának mondják.⁷⁷³ Ez azonban nem a biblia, hanem még a hitregék Ördöge, mely az izlam hatásának tulajdonítható, hogy rossz számba jő.

A mordvaiaknál is ma már a gonosz Sajtán honosítja meg a ser-, méhser- és pálinkaivást, miben Kálmány az Izlam hatását látja, Barna pedig egyenesen a mohamedvalású tatárok ráhatását.⁷⁷⁴

És nekik annál inkább igazuk van, mert a votjásoknál Keremet akkor még nem volt gonosz, mikor őt *Inmár* leküldte a földre, hogy tanítsa meg az embert kumiskát főzni, oly italt, mely képes, a bút elűzni.⁷⁷⁵

Szóval a keresztény színezetű ördög-mondák, a meny-

nyiben a teremtésre vonatkoznak, azon korból származnak, midőn a mai nemleges és ócsárló elbeszélések még tevőlegesen és magasztalólag hangzottak.

Vannak világteremtési mondáink, melyben a Teremtő mellett rendszeresen Szent-Péter forgolódik, mint jámbor kérdezősködő, vagy a teremtésben unszolólag változtatást kérelmező. Ezeket úgy vehetjük, mint még az ősteremtési monda egyes hitregői foszlányait, mint annak magyar hagyományát, hogy az ősteremtő teremtményeit oktatta is.

Ilyenek sokrészben az úgynevezett *Krisztus-mondák*, melyekben eddigi tudomásunk szerint leggazdagabb Szeged vidéke, melyeknek tanúsága elvitathatatlan: hogy az ember teremtőjével bizodalmas összeköttetésben állott. Az első ember nem volt állat-ember, miként Csengery tartá, hanem az ég barátja és teremtőjének vándorló társa.

A vogul teremtési monda tehát a magyar teremtési monda is és Numi-Taromhoz hasonlatos a magyar „*öreg isten*,” kít egy élemedett öreg magyar ember képében talán a legtalálóbban állithatunk magunk elé.

Ne vessük szemére, hogy nem mindentudó, sőt nem is bölcs és igazságos oly mértékben, a milyenben szeretnők! Legyen elég nekünk, hogy a faji genius kezdetleges alkotását bírjuk benne!

A magyar teremtés Elmpije: az *Ember* észrevétlenül lesz közemberré. Népüinktől nem tellett ki, hogy bünt fogjon rá, és rá ruházza a rossz szerepét. A törökségből kapunk szót, mely kifejezze a jó nélkül való Rosszat.

És az Ördög ellen a magyar teremtés fentartását és tovább fejlesztését az öreg isten egy gondos nőre: a Természet tündérére bízá.⁷⁷⁶

XLI. Az ősmagyar csillagos ég.⁷⁷⁷

Az ősmagyar csillagos ég és Lugossy. A csillagos ég a népek életében. A nekünk atyafi-népek csillagismerete. A magyar csillagos ég faji jellege. Ósvallási nyomok. Történelmi emlékek. A magyar keresztény ég.

I. Az ősmagyar csillagos ég és Lugossy.

A magyar mythologia a csillagos eget nem hagyhatja figyelmen kívül. Ez volt kezdetben az ősvallás istene és lett

későbbben külön személyekké bontakozott isteneinek Olympusa. Az ég isteni mivoltának űs hite még mindig észrevehetőleg jelentkezik a hagyományokban. A csillagok nem személyes alakok ugyan már többé, hanem „szólásaink szerint még mindig jár, jön, fut, szalad a csillag, mintha lába volna.”⁷⁷⁸ A csillagok cultusának szent tüze már réges-régen kialudt ugyan, hanem mégis, és épen a legtisztább magyar vidékek hiedelme tartja erősen, hogy a *csillagokra mutatni, vagy velök szemben magunkat illetlenül viselnünk nem szabad, ha csak azt nem akarjuk, hogy baj érjen bennünket.*⁷⁷⁹ Közel ezer éve, hogy a ragyogó ég megszűnt az űsvallás *népies bibliája* lenni, de a fogyatékos töredékekben még mindig föl-tetszik, hogy az öreg századok alkotó képzelete az egyes csillagokban vagy csillagképekben az *istenek* „szemét,” „ut-ját,” „szekerét,” „palotáját,” „kertjét,” „asztalát,” „vetését,” és szerszámát sejté fölismerhetőnek.

Szépen mondja *Ipolyi*: „Mythoszaink emlékei a csillagokba emelkedve fel, onnét sugárzanak méz le feledékenysé-
ségünk egén át.”⁷⁸⁰

Sugárzanak-e csakugyan? . . . nagy kérdés.

Mi azt tartjuk, hogy a magyar ég javarészában elvesztett s balhiedelem lenne azt gondolnunk, hogy az valaha megint láthatóvá leszen egész szépségében.

Minden nép más szemmel tekinté a csillagos eget, és annak ragyogó hieroglifjeit a saját eszejárása szerint értelmezé. Nem esoda, ha ezer év után ezen űs képirás javarészb-
ben olvashatatlanná vált, s az elmosódott lapokra új nevek íródtak. Csillagaink arczáról a kereszténység letörülte az űs-
hit isteni bélyegét. Az istenek és hősök helyét az égen az új hit egyeduralma foglalja el és vagy elpusztulnak onnan, vagy a megbélyegeztetés szégyenét kell viselniök. A „*Sánta Katák*“-nak, a „*koldus*“-nak, a „*részeges asszony*“-nak, a „*czigány*“-nak bizonyára más neve, más szerepe és legendája fogott lenni, mint a miket a hagyomány ma hangoztat felöl-
lök. A kereszténység közelebb hozta földünkhöz a szép *mennyországot*, melynek „ablaka,” „határa.” és „kapuja” is láthatók azóta; de ennek isteneink vallották nagy kárát. Hasonló sors érte félisteneinket, a nemzetalapító hősöket,

kiknek csillagai feledésbe mentek vagy lehullottak az égről. Ki tudja még megmondani, melyik a *magyarok csillaga*? *Ősvallásunk csillag krónikája* olvashatatlan, mint a régi székely irás. A régi dolgok fényes emlékei ott ragyognak ugyan, de meghomályosodott emlékezetünk rég nem köt hozzá magyar személyeket és eseményeket.

Ős hitrégészeti szempontból az eget majdnem még jobban kiüresítve találjuk mint földünket. A kutatások nyomai csak romokhoz vezetnek. De mert e romok fajunk világnézetének és eszejárásának égi alkotásai, legalább a meglevőket igyekezzünk megtartani s Uránia csillagbirodalmában birtokos voltunkat a multa nézve beigazolni.

Az ősmagyar szellem jellemző megnyilatkozásai ezek, melyeket kegyelet is, kötelesség is összegyűjtenünk s vele a lehetetlenségnek látszót megkísértenünk: hogy lerajzoljuk az eget azon képrajzban, a hogy azt őseink láták s ezzel magunkat a több mint ezer év előtt való gondolatvilág korába visszavarázsoljuk.

A csillagos eget magyar szempontból ilyennek látta és kívánta láttatni emlékezetében feledhetetlen lelkes tudósunk *Lugossy József* akadémiai rendes tag († 1884. márcz. 7.), ki évtizedeket szentelt népies csillagászatunk adatainak gyűjtésére, az eredeti forrásokot keresvén fel, népünknel: a pásztortüzek mellett regélő öreg juhász embereket és a gunyhók patriarcháit, a mi kényelmetlenség tekintetében fölér a levéltárak poros aktáinak lapozásával, nem egy esetben. Egy-két alkalmi mutatóványával eléggé tájékoztatott abban, hogy mythologiai tekintetben mit várhatunk az égtől, mit olvashatunk ki a csillagokból, és hogy a magyar tudományosság mennyi kárával történt, hogy ő a nélkül költözött át a csillagok honába, hogy sokat ígérő gyűjtését kiadhatta, vagy csak rendezhette volna is. Mi csak töredékeket birunk tőle, ki e részben sok hagyományunknak utolsó letéteményese volt. Halála kétszeres veszteség nekünk, mert égi hagyományainknak pótolhatatlan kincseit vitte magával.

Annál maradandóbb lesz köztünk emlékezte; mert a magyar csillagos égre róttá föl nevét.

2. A csillagos ég a népek életében.

Flammarion az ő távesőves szemeivel mennyi esodolgot néz ki és olvas le az égről! A távesövet a régienél a képzelet pótolta, mely a szétszórt égi testeket változatos égi alakokká csoportosítva, az élet egy külön világbirodalmává avatá az eget. A képzelet sikeres munkája volt, hogy ki-ki a mit keresett, a fényesség és nyugalom eme messzünen ragyogó hazájában megtalálá, s az majd az istenek hona lón, majd egyszermind az emberi sors titokteljes műhelye. A képzelet rábeszélésére történt, hogy a föld megadta magát az égnek: ettől remélt jót és várta bajainak orvoslását és korán ahhoz szokott, hogy jövőjét a csillagoktól tudakozza.

Minden tudomány a mesék és képzelet uralma alatt kezdődik. Ez alapvetője a csillagok tudományának is. Hogy e részben tekintélyre, mesterre hivatkozzunk: „A képzelet nyeleti el a fogyatkozások alkalmával a napot vagy a holdat *sárkánynyal*. A képzelet rajzol földünk kísérőjének korongjára ábrándos képeket; ő borítja be az eget különböző személyiségekkel és tárgyakkal; ő önt életet az égi testekbe, végtére ő teszi meg ezeket istenségeknek. Része van benne, hogy az ő csillagászat oly ragyogó s oly költői látványt nyújt, mert első fogalmai a csillagok historiáját az istenekével képesolták össze.“⁷⁸¹

„A tudományos fejlődés ifjúkorában az emberi szellem arra hajlik, mondja folytatólag tudósunk, hogy mindennek lelket tulajdonítson. Betölti a mindenséget személyesített és természetfölötti lényekkel: odáig megy, hogy pusztá eszméket is tulajdon létellel ruház fel. Az ember mindazt, a mi őt környékezi, úgy képzeli, hogy belső lehellettől van áthatva, mely, miként ő maga is, érez és gondolkodik. — A legesekélyebb mozgást, mely keletkezik, jó vagy rossz indulat, láthatatlan lények művének tekinti. Innét származik az a folytonos felindulás és benső félelem. A levelek zúgása, a tűz pattogása, a madarak repülése vagy éneke, a szél süvöltése, a dörgés robaja és a villám cikázása mindmeggannyi nyilvánulása ennek a második, mintegy az elsőbe rejtett világnak.

Ebben a korszakban a népeknek nincs tulajdonképeni csillagászatuk, nem ismerik sem a csillagesoportokat, sem a bolygókat

Az erdők driádjai, a források nimfái és a tengerek tritonjai a műveltebb népek körében is sokáig fentartották eme megelevenített korszak emlékét. Alapjában véve az istenség hatott át mindent, hogy mindent megelevenítsen és éltesen. Az elevenítő szikra mindenüvé belopódzott.

Ez időben az ég ismerete még oly homályos és hiányos volt, hogy az ember csak a legragyogóbb csillagképeket ruházta fel nevekkal és a bolygók közül csak Vénust ismerte.

A mi azonban a csillagászatból a tudományok elsejét fejleszté ki (mert a csillagászat bontakozott ki először embriójából), az a megfigyelés későbbi gyakorlata volt.

A mint az égboltozat jelenségei magukra vonták az emberek figyelmét, megszületett az első csillagászat . . . Káldeában és úgy látszik önállóan Egyiptomban is.

Babilonban, mely első ízben méltatá örökké derült égnek ragyogó csillagait imádásra, a csillagok ismerésének ősrégi nyomaira akadunk. *Venus* fölfedezése, miként mondani szokás, a történetelőtti idők homályában vész el. *Istár* (=urnő) nevezet alatt Asszíriában ő a természet nagy istennője és a nőiség megszemélyesítője.⁷⁸² *Merkur* „*Nebo*“ név alatt a *legfelsőbb értelem* imádott megszemélyesítője. *Mars* vagy kaldeus néven „*Nergal*“ nem csupán ismeretes volt, hanem egyszersmind *nagy hős és a csaták ura* gyanánt tiszteltetett. *Jupiter*, Asszíria nyelvén *Merodach*, az istenek királyának tekintetett. *Szaturnus* vagy „*Adar*“ nem volt utolsó csillag-isten, lévén: hatalmas, az erő ura, az ellenség megsemmisítője és az állatkör fia vagyis legtávolabb eső.⁷⁸³

És az Eufrát partjain fölfedezett könyvtár maradványok csillagászati töredékei arról győznek meg, hogy Babilon az őskori csillagászat Eldorádója volt.⁷⁸⁴

Egyiptomban is istenek tana volt a csillagászat azon különbséggel, hogy itt a csillagimádás a Nap cultusa körül forgott, s habár a bolygók nem egyebek mint „utazó istenek,“ de nem annyira a fő fő létező anyagából kiáramlott isteni személyek látható jelenségei, inkább ezeknek csupán

lakóhelye.⁷⁸⁵ Azt hisszük, hogy az egyiptomiak csillagászata állapította meg az állatkört és az ő képzeletök teremtette meg azon csillagképeket, melyek szerint csoportosítjuk ma is az égtájak csillagtáborát.⁷⁸⁶ Némely csillagnevek egyiptomi eredete elvitázhatatlan. Így tőlök származnak a nap pályájának egyes állomásait megjelölő nevek. Ezen állatok legtöbb esetben hieroglifás jelei valának az isteneknek. A vizöntő neve bizonyítja, hogy a Nap Niláradat táján ennek közelében állott. Bizonyos sakállajt használván az egyiptomiak a házőrzésre, a sakal-fej jelvénye lett Anubis-nak, kire az istenek az ég látó határának őrizetét bízák. Innét a *Procyon*.⁷⁸⁷

Perzsiában a csillagvizsgálat szintén az ős vallás ótalma alatt állott annyiban, a mennyiben az nem volt egyéb, mint a *világosság és sötétség versengésének mythológiája*. Uralmuk alatt különben Babilonban a csillagászat süllyedt. Vallási áhítattal tekintének a világsarkok tájaira, a világtájak négy vezéresillagára, melyeket Ormuzd azért helyezett oda, hogy a csillagzatokat vigyázó őrállomások legyenek.⁷⁸⁸ Hogy nem kevesebb tisztesség jutott a szereplő „járó csillagoknak,” magától értetődik.

Az őskor culturnépei közül szóba hozhatjuk a *hindukat* is, kik önállóan fedezik föl a bolygókat, mint ezt jellemzősők sejteti.⁷⁸⁹ Csillagképeiket ezeknek sem érintjük, annál kevésbé csillagászati rendszeröket.

Több oknál fogva kellett előállanunk ezen rövid vázlat-
tal, melynek irányában, nem lévén szaktanulmányunk, az eredetiségnek még látszatát is elhárítjuk magunktól. A szak-
férfiak állításainak idézésével sok szóbeszédnek óhajtók ele-
jét venni, azon kettős igazságot kívánván az olvasó figyel-
mébe ajánlani, hogy az őskor népeiről levén szó, minden nép
észrevette a csillagos eget és a saját geniusa szerint fejlesz-
tette annak ijesztő és vonzó képeit; és

hogy [mindig ugyanazon kor levén értendő] csillagos
ege a legigazabb mértéke egy népnek előhaladás tekin-
tetében.⁷⁹⁰

De ha minden nép csak annyira szellemi szárnyalású,
mint csillagos egéről alkotott fogalma; ha minden faj maga

rója rá az égre önmön énjének műveltségi és erkölcsi képét; és ha a esillagismeret hajdanta nemzeti tudomány volt, mely minden néppel külön-külön átélé a nemzetek böleső- és gyermekkorát: akkor történeti joggal fölvetelhetjük az ősmagyar esillagos ég kérdését. Sajátképen pedig sajnálatunkat van inkább helyén kifejeznünk, hogy ezzel az eredmény utolsó órájáig késlekedtünk.

3. A nekünk atyafi-népek esillagismerete.

Négy-öt ezer éveknek előtte élt az Altaji hegyek táján a nép, melynek nyelve nekünk nagyanyai nyelvünk vala s mely bennünket nagy *nyelv-esaládnak* tőn közelebbi vagy távolabbi rokonává. Öntudatosan történik, hogy nem nép-, hanem nyelvcsaládról szólunk, mert csakugyan az alapnyelv és nem a faji jelleg köt bennünket össze a mandzu-tunguzokkal, mongolokkal, törökökkel, szamojédokkal és az ugor törzs hat ágazatával [finn, mordvin, cseremisiz, lapp, zürjénvotják, vogul-osztják], a sok néptörzsnek egyike fajrokonunk is lévén.

De ha ez ninesen másképen, akkor még mindig elég nagy az altaji közös családfa körül összehozható atyánkfiaiinak a száma. Nyelvrokonaink, kik több ezer éves elszakadás után nem ismerjük, nem értjük többé egymást. És a nyelvrokonság alapján a fogalmak azonosságát keresni, a siker több-kevesebb kilátásával verhetjük föl a finnek lakta *ezer tő országját*, az őshazát, hol megszorúlt rokonaink közül teng és haldoklik még egy-kettő, vagy Vámbéry kíséretében átkaravánozzhatjuk Közép-Ázsiát, látni: hogy esillagos-e még Ukkó, az „öreg isten” ege, avagy a derültebb délen akadhatni-e még ázsiái párhuzamokra?

Ugy látszik nekünk, hogy észak hagyománya erősen a esillagok személyesítése mellett bizonyít és a honfoglalás korában fogott olyan lenni őseink esillagvilága, a milyennek a *Kalevala*, a finnek világhírű nemzeti eposza a esillagos eget élénk állítja, és *keleten* inkább őshajdanunk legrégebbi korát látjuk megjegeczesedve ugy a népszokásokban, mint a nomád étellel kapcsolatos esillagnevezetekben. Itt a civilizáció még nem enyészttette el az ősi nyomokat.

És a nomád népek közt, mondja egyik vallásbölcseleti írónk,⁷⁹¹ szabad ég alatt élvén s éjjel-nappal figyelemmel kísérvén az égi testek változásait, szükségképen kifejlenek némely csillagászati ősmereitek. Így olvassuk a *kirgizekről*, kik Középázsia fenyérein szerte bolyongva élnek, hogy csillagászati ősmereiteik atyáról fiúra szállanak. Az égi testek járása szerint osztják föl idejüket. Kifejlett astrologiájok van, melynek alapelve szerint szellemekkel vagyon népesülve a látható ég, a kiknek befolyása alatt áll minden élő lény. A csillagok nevei összefüggésben vannak a nép szükségével és szokásaival. Így a *földsarki* csillagot, mely mint iránypont első helyet foglal el szerintök az égen, *vasluskó*-nak nevezik.

Vénus = *pásztor*, mivel akkor jő fel, midőn a nyáj legelni megy vagy este haza tér.

A *nagy Medvé*-t „hét farkas”-hoz hasonlítják, melyek *egy szürke és egy fehér lovat* kergetnek.

A *plejádok* „vad juhok,” s midőn nem láthatók, a földi juhoknak hoznak takarmányt.

A *tejút* „madarak útja,” melyek éjszakeről délre költöznek.

A *török tatár* népek Vámbéry szerint az eget minden ízében ismerik. A *sark-csillag* neve némely törzsnél „aranykaró,” másiknál „vaskaró,” látszólagos mozdulatlansága miatt.

Ama *két csillag neve*, mely a kis Medvének képletében, a sarkesillagtól legmesszebb van, *kék-szürke és lisztes-szürke ló*.

Az ezek között levő három kis csillag „kötél-csillag,” melylyel az említett csillagok a vaskaróhoz vannak kötve.

A *Gönczöl szekere* [Nagy-Medve] „hét rabló,” kik a lovak után ólálkodnak.⁷⁹²

Csillagászatunkban az ős nomád életnek illetén nyomai ninesenek többé, ha csak a *tejút* nevei között nem fogunk akadni ilyenre, holott még a mindig derült egű nomád arab sem látott kezdetben egyebet az égen, mint tevét, struczot, sakált, kutyát, vagy pásztor életének eszközeit: sátort, jászolt, fazekat, tálat, rőföt, vedert.⁷⁹³

A többi népekről még egészen hiányosak e részben ismereteink. A *mongolokról* esupán annyit tudunk szavahihető írók után, hogy náluk általános a csillagtisztelet, és hogy az ő csillagaik felsőbb lények: *Tängri*-k.⁷⁹⁴

A *mandsuk*-nál szintén meg van a esillagtisztelet.⁷⁹⁵

A *tunguzak* Georgi szerint imádják a holdat, *csillagokat* és főkép a napot.

És Csengery után tudjuk, hogy déli Sziberia nomád tatár törzsei szintén tisztelik az égi testeket.

Önként következik már a mondottakból is, hogy az ősmagyar esillagtisztelet mellett Ázsia népei is bizonyosságot tesznek, akiktől azonban túlzás lenne követelni, hogy esillagképeinknek is értelmezői legyenek.

Ami északi nyelvrokonainkat illeti, megvitatott dolognak vehetjük, hogy az égi testek cultusának fölismerhető nyoma a finn-ugor népek között a *szamojédoknál*, az *osztjákoknál*, *roguloknál* és a többieknél van. Annyira azonban nem mentek az éghajlat zordonságánál fogva, hogy a esillagimádásig eljuthattak volna, de sőt a finn mythológiát véve is mértékül, egyik-másiknál határozottan megállapítható a visszasaesés.

A finn mythologia szerint a hold, nap és Gönezöl többek mint élettelen égi testek.

„Vezess ki Hold, ments ki, ó Nap,
Gönezölszekér irányozzad,
Menekvésem e tanyákról!” stb.

Miként meséink „Nap-, Hold- és Szélkirályának,” a finn mythologia *Napja*-, *Holdja*- és *Csillagainak* is van háztartása és családja.

„Nap megkérte a fiának, — De nem ment a Nap lakába,
A nap mellett ragyognia, — A Nap nyári futásába,
Kérte Hold is a fiának, — Holdnak sem ment a lakába,
A Holdról leviláglani. — Légi pályán fenn haladni.
Kérte Csillag a fiának, — Csillagnak sem ment lakába,
Égni hosszú éjjeleken — A sanyarú téli égen.“

Vannak fiaik [meséink is ösmerik a napurfit] és leányaik, kik mindannyian ifju, szép és ügyes fonó tündérlányok.

„Hallám a Holdtündért szöni; — Nap-lyánt orsót peregtetni.“

A Napleány minden borútlan napon megteszi, hogy az égen „megjelen vörös szalaggal, hogy a napbikát legelőre vigye.“

Ami az egyes esillagképeket illeti, sajnálattal kell halanunk a magyar ég szenvedélyes bűvárától: *Kálmány La-*

jóstól, hogy a rokon mordvín, votják, vogul népek ide vonatkozó hagyományai még ninesenek ismerve.

És csakugyan alig ismerünk az Otavá-n [Gönczöl szerén] kívül egy-két csillagjukat. Mint, hogy

a *fiastgák* náluk „szita;”

az *Orion* nekik főlistenüknek „Väinömöienen”-nek *kaszája*.

Ennek égbe utazását így írja le a Kalevala:

„Erre öreg Väinämöinen
Elvitorláz most már menten,
Érezből készült hajójával,
Rézből fedett esolnakával,

Fölibe az anyaföldnek,
Alsajára az égeknek,
Ott hajóstuúl megragada,
Csónakával ott marada.”

(A magyarnak is az Orion-*kaszás csillag!*)

Még ugyanazon nép is változtatja csillagos egét, ha változik éghajlata és foglalkozása és onnét van aztán, hogy ugyanazon csillagkép oly sok és különböző alakokat láttathat, péld. a Nagy Medve:

Nekünk: Gönczöl szekere: az ős arabok-nál: koporsó három siratóval; a skandinávoknál: kutya; az eszkimóknál: iramszarvas, a hinduknál: 7 risi = szent böles homlokegyenest az írókézekkel, a kik szerint: három vadász, kik négy medvével állanak szemben.

De mindezen előkészítésekkel talán kellelén túl is várazoztatjuk az ős magyar égre kíváncsi olvasót.

4. A magyar csillagos ég faji jellege.

Fajunknak nem volt meg a maga Jomandese, a ki írásban hagyta volna meg, hogy hány csillaggal volt ismerős a magyar nép Árpád idejében. A gótoknak nagyon utána nem állhatánk, a kik 344 (?) csillagnak ismeretével jöttek Európába, miután a magyar csillagos ég még mindig várazozáson fölül gazdag, ha nem gazdagabb más népekénél. Hátha még adtunk volna rá valamit és nem hagytuk volna örökségök és hagyományuk letéteményezése nélkül kihalni azon utólsó nemzedéket is, melyet még a csillagok altattak és költöttek, melynek még a csillagos ég volt esztendőre szóló *naptára*, vagy az éjszaka minden pillanatában megtekinthető égi *órája!*

Egészen talán még most sines itt az ideje, hogy a legrégibb *nomádkor* ezen emlékeit elveszetteknek tekintsük. A népnek még mindig csak kivételesen van házi vagy zseb-

órája; még mindig vannak népünknek öregei, kik nem ismerik a betűt, de az égen folyékonyan olvasnak. A magyar ős esillagászat tekintetében panaszkodhatunk tetemes megrövidülésről, de hála a nemzeti geniusnak! a teljes elvesztése fölött való panaszunk még mindig ninesen helye.

Bajosan ér ezáfolat, midőn *időmutató* esillagainkat valljuk legöregebb esillagos hagyományunknak. Még azon népeknek és néptörzseknek is, melyek égöknek alig egy-két esillagképét méltaták különös figyelmökre, megvannak a maguk időmutató esillagaik, jeléül, hogy ez a népek életében szükségét pótolta.

És alig kell mondanunk, hogy népünk egészen mester az időmutató esillagok *ismeretében*, és bizonyos esillagok feljötte vagy lementé után esalhatatlanul eligazodik az idő körül. Egy tekintet a *Gönczöltre* és különösen a vele járó „Kis-Béres”-re (Aleur) és tudja: éjjél előtt vagy után van-e az idő, sőt vannak *óra* esillagai is. Így palócz forrásom szerint míg a „Kincső” (a Gönczöl) az éjszaka órája: addig a reggeli három órát már a „hajnal,” az 5 órát meg már a „Viradó” esillag mutatja, melyeken kívül még óra-esillagoknak tetszenek: a *hajnal hírmondója*, az *alkony*, az *esthajnal*, a *vacsora*, az *álmhozó*, a *virrasztó*, a *határjáró*, az *éjjéli*, a *pásztorok serkentő* esillaga.

Mindezen esillagaink mivoltára, mint a hozzájuk kötött mondákra és babonákra fölhívjuk lelkes gyűjtőink figyelmét.

Hogy az *érszakokat* az állatkör jegyeihez, vagy valószínűbben ezekkel együtt kelő és járó esillagokhoz kötötték-e? még ismeretlen előttünk. *Érszaki* esillagoknak mondhatók még: a *kikelet hírmondója*, a *harmatlegelő*, a *dérhagyó*, *Pünkösdi esillaga*, az *árpaérelő*, a *rétszagoló*, az *őszi*, a *zuzmarás*, a *fagghozó* és *szélvész* esillaga. — melyeknek hagyománya imittamott még él, ha elhaló emlékezetben is.

Hogy ezen, majd jellemző, majd egyszersmind költőileg is szép nevezetekben a nemzeti szellem nyilatkozik meg, az bizonyos; de a faji jellegnek vannak ennél szembeszökőbb tünetényei is.

A magyar inkább keleti e részben, mint bármely más nép. A képzelet vonásaival a maga hitét, örömét, kedvtelését,

búbánatát egyik sem írta föl szebben az égre. Aztán mintha a menny-ég sem lehetne a boldogság hazája, ha csak nem szakasztott mása a délibábos rónának: alfölddette a csillagok hazáját is. Azon tájak, halmok, bokrok, melyek itt környezik, megvannak az égen is: a *bokor* csillagban, a *hármashalom*-ban, a *rétlegelő* és *vadlegelő* csillagokban, a *szolgyafü*-ban, a *pihenő*-ben, a *kaszás zombékjé*-ban. Nem hiányzik a „koresma.”

A *malom* „hármásával,” „négyesével” zakatol ott is.

Amott a „kamra” itt a „fészker.” Rohan a „esürhe,” kaparász a „fiastyuk.” „Vakondokturás,” „zombék ikre” látszik itt, ott az „Örvény” sodra játszik. Ez itt „szarvas legelő,” az meg a „szarvas nyomdoka.”

A „*puszták lobbanású*”-ban nem hiányzik a földi éjszakák kísértő lidércz-tüze sem.

És nem hiányzanak ezen égi alföldön rónánk szárnyas vadai és házi állatai sem: „4 bornyu,” „buvár,” „darvak,” „darvak vezére,” „eb,” „fiastyuk,” „hetevény,” „2 kan” és „kolompos.” Ezek közt ott alkalmatlanodik a „kulanes” is.

És ezen égi magyar alföldön elszórva hever a sok kenyérkereső szerszám, házi eszköz vagy ruhadarab és eledel, melyek is nagyjából elősorolva: *Nagy* és *kis fél-kenyér*, az *ásó* (nagy és kis ásó), *cséphudoró*, *eke* és *ekemása*, *furu* (nagy és kis), *furumása*, *fiás emelője* és *fiás kötele*, *kaptár*, *háló*, *küdas*, *járomszeg*, *kerék*, *kasz*, *juhászbót*, *lappantó*, *láncszem*, *mérték*, *nyüst*, *patkó*, *ujjas*, *koluszbót*, *sarló*, *szántóras*.

És az égi alföld magyar még lakosait tekintve is. kik között nem-magyar csak elvéte találkozik, mint az „oláh és török kaszás,” meg a vígkedvű „czigány.” Legalább a mi adatainkban ezeken kívül másnak semmi nyoma, sőt feltűnő, hogy sem *németre*, sem tót- vagy zsidóra itt nem bukkanunk. Itt, mint az egyházban, minden komoly és ünnepélyes, és a néplumor nem nyilatkozik.

És az is különös jelenség, hogy az egész munkás hadban ninesen nadrágos ember a „kalmárok”-on kívül, jeléül, hogy a magyar ég első hódítói nem a könyves Kálmánok voltak, hanem a puszták népe, a gunyhók lakója, a kik aztán följutván az égre, ott hasonszörűekkel vették magukat körül, vagy olyanokkal, a kiknek az ég földén hasznát vehették.

Igy kaptak fel a csillagokba többek között: a *bojtárok*, és a *bojtár kettőse*, a *béres* és a *kisbéres*, a *cséplő*, az „étekgógó” *szilke hordó*, „ebédhordó,” az *erszénytartó*, az *erdőjáró*, az *ekehajtó*, a *fiás pallér*, a roszra ébredt (elaludt az *Erdőben* és elszéledt falkáját nem bírja többé összetereelni) „juhász,” a *gyulomverő* és *gyepűhuzó*, a *halász*, a *kalmaz*, a *kaszás*, a ki telkes gazda („kaszás telke,” *kaszás gázlója*), de nagy a családja is: „kaszás pallér,” „kaszás után járó,” „kaszás emelő.” Különben „három” a kaszások száma, a *lámpáshordó*, az *ostoros*, az *ökörkereső*, az *Ökörpásztor* és *Ökörhajtó*, a *Révész*, a *Róna királya*, a *Róna-örző*, a *Róna pallér*. Eunyí nép nem lehetett el „előljáró” nélkül. Különben van: *Birák gyűlése* is.

Az eget azonban az űs felfogás maga sem hagyta *csillagok nélkül*. És ki hallott ennél szebbeket személyesítés tekintetében? *Ágas*, *Sátoros*, *Szárnyas*, *Hunyita*, *Álmutlan*, *Halorány*, *Szöke*, *Hályogos*, *Horgas*, *Karos*, *Gyalog*, *Futó*, *Fürtös*, *Tejfőles*, *Kélkezű*, *Félkezű*, *Nehéz lábú*, *Hármas levelű*, *Alföldi*, *Délszaki*, *Leregő-* és *Tengeresillaga*, *Aranyhajú*, *Arany szemű*, *Aranygyul versengő*, *Leányszemű*, *Vérrel versengő*, *Kanyhóba tekintő*, *Tengerbe kacsintó*, *Ára leány pillantása*, *Ködszemű*, *Keresztbe néző*, *Vérszemű* és *Keresztes csillag*.

Mintha csak szerenese csillagok volnának, olyan vonzó és varázsos még a nevök is!

5. Ősvallási nyomok.

A magyar csillagos ég megszűnt ugyan az ősvallás isteneinek Olympusa lenni, de a népnek hiedelme után szólva, az űs meggyőződésnek még mindig sok hitágazata olvasható le róla. Így népies csillagászatunk döntő szavazatra hivatott azon kérdésben: ha vajjon ősvallásunk sámánizmus volt-e, vagy a kevésbé babonás természetimádás?

Az űs meggyőződés, a mennyire még kivethető, úgy látszik e részben abban tetőződik, hogy a csillagok (de csak a nagyok) hatalmas, emberszerető szellemek; de vannak közöttök félelmetesek is. Hogy minden embernek van egy csillaga, a melytől függ szereneseje, de sőt élete is.

A csillagokhoz kötött ezen babonás nézetek egyike, hogy a jövőt jeles alkalmakkor ki lehet a csillagokból olvasni:

„Ha Karácsony écezakáján sok csillag van az égön, akkò jó termés lész mög jószág is lész,” tartják a szeged-vidékiek *Kálvány Lajos* szerint.

Jelentőséges a *csillaghullás* is a népnél, mely ha sűrű, némely táj hiedelme szerint *eső*, másoké szerint: *szél lesz*.

Mindenkinek van csillaga, mely ha lefut, biztos a szerencsétlenség vagy halál. Különösen a legényeknél és lányoknál végzetes, ha lefut a csillagjuk. Vége szerencsésjöknek. Nagyot állit a közmondás ezzel: „Feljött a csillaga” és nagyot, ha mondja: „Leszált a csillaga.”

Vannak jó és rossz csillagok. „Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak,” éneklék a régi hegedűsök.

A szerencse-csillaggal van azonban népünknek legtöbb baja, és a kire azt mondja: „csillaga van.” vagy jobban körülírva: „szerencsés csillag alatt született,” annak már csak irigyei lehetnek.

A szerencse-csillagok közül határozottan csak egyet ismerünk: a *kis keresztet* (Delfin), mely a lóköthő szegény legények pártfogoló csillaga volt, hanem az égen az első pillantással rá kellett találni.

Szerencse csillagoknak véljük még a következőket több-kevesebb oknál fogva: *szerencse-*, *szegényok-* és *kisdedek-csillaga*, *szegény ember szerencséje*, *utas ember szerencséje*, *kisasszonyok öröme*, *pásztorok öröme*. Az „elátkozott csillag” *mondájára* mindenek fölött kíváncsiak vagyunk.

Nemesak minden embernek, hanem egyszersmind minden örömmek és bánatnak is meg vala a maga csillaga az ősmagyar égen; vajjon tévedünk-e, midőn ezeket a jó- és balszerencse rovatába vesszük? — ki tudná még most megmondani, mint: A *Fogoly* és a *magános* csillag.

A *Pártahugya* bizonyára a hajadonok óhajának volt képviselője a magas égen a „*páros*” és „*páratlan*” csillagokkal egyetemben. Mindennap elvonul szemeik előtt a mennyei nászmenet, élén a „*vőfély*”-lyel és „*nászvezető*”-vel. csoda-e, ha mindig jobban vágyanak utána, hogy az égi jel teljesedjék rajtok a földön?

„*Árva Dorka szerencséje*” vigasztalá az árva pártásokat, hogy Boldogasszonynak gondja van az ő szegény eladóira is.

Mely nagy fogott lenni „Mátra szerelme,” hogy még most is lobogással ég a szeretet szerencsés égi csillagában!

Az „utasok csillaga” vezérlé a vándort, kit miután czélhoz ért, a „vendég csillag” vőn ótalmába.

Ismeri-e vajjon még mai ember a „*jámborok csillagá*”-t?

Ki fogja tagadni, hogy a balsors csillagai után öröm lehet a „haldokló csillag” föltetszését látni?

De föltalálható az ős magyar égen a mythologia magasabb megnyilatkozása is.

Megvan még itt, de természetesen nagy elhagyatottságban, a magyar pogány világ mennyországa, a mesék prózájában megénekelte szép tündér birodalom is.

Az *északai szivárvány*, másik régi nevén: „éjjeli kegyelet,” amit ma tudatlanul *tejút*-nak mondunk, — az „országútja” ezen memyei tündér országnak. Diák tudákos emberek, vagy német papok ejthettek meg abban, hogy az nem „országút,” régi mennyországunk országútja többé, hanem *tejút* — De öreg apáink nem fogták így hívni, hanem nevezék, az *éjjeli szivárvány* (ez is csak *út*) néven kívül: „hajnal hasadéka”-nak, „kerek udvar”-nak (itt már kerítés), „fejér árok”-nak (az előbbivel egy értelműleg), „fejér köz”-nek (ez már megint út), „Tündérek érkezének, *fejér közön* jövének. Hozzánk beszállának, Szép leányt keresnek, Térülj, fordulj, bújj, bújj, Meg ne kerüljenek!” „Isten barázdája”-nak (ez már megint kerítés), „tündérek útja”-nak, „tündérek járásá”-nak; (egyik részét) „tündérek fordulója”-nak, „Hadak útja”-nak. „A lelkek (vagy: madarak) útja”-nak; a keresztény vonatkozásban: „Jézus útja”-nak, „Szent Mihály útja”-nak, ki lelkeket szállít. És a török érintkezésre valló nevezetekben: „szalma út, szalmás út, szalma hullató” szintén nem téjút a fényes égi csillagöv.

Eltérő nevezetek, hogy az „a szép Asszony vászna,” a székelyek szerint: a szép-asszony hűtlen lőn kedveséhez. Ez arcul esapta őt s letünt a feneketlen kristálytóban, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A szép-asszony most kedvesét ezer esztendő óta várja, éjjelenként kiterítgetve vásznát s estve-reggel a kristálytó vizével öntözgetve azt, mi aláperegvén szüli a harmatot. (Uj magyar muzeum 1855.

évf. 253. lapon közli: *Lugossy*-nk), vagy „Ötveny” (Ontés), de észjárásilag és legendájok tekintetében egyikök sem téjút.

És az ős felfogás értelmében másnak, mint *fejér köz*-nek, vagy az ég *országútj*-nak, *istenek útj*-nak nem is szabad azt tekintenünk.

Egész bizonyossággal állítható, hogy út levén, ez volt az égnek a földre levezető *fejér köze*, *északai szivárványa*: az ős meggyőződés szerint ezen szálltak az égbe hőseink, és ezen ereszkedtek le hozzánk az istenek és a tündérek.

Székely monda a „Hulak útj”-ről.

Megfogyott népével hátrútt Csaba, hogy az elveszett haza visszaszerzésére ázsiai rokonaival egyesülten térhessen vissza s Etele szent kardját a kerek tenger habjaiban tisztára mosván, annak büvös erejét visszaadja. Erdély véghatáránál örködni hagyta a *székelyt*. Elváláskor áldoznak és megesküsznek, hogy fenyegető veszedelem idején segítséggel fordulnak vissza a világ végéről is. Ám alig haladnak a havas aljáig, máris fölkerekedik a körülakó népség a maroknyi székely ellen. De megrendül a föld, megrázkodnak a fenyük koronái s hírül adják a távozóknak társaik veszedelmét. — a hadak egy része visszafordul és szétszórja az ellenséget. Egy év múlva ismét megirigylik a völgy lakói a székely nyugalmit s fenyegetik seregeikkel. De a patak sikoltva szalad a folyamba, a folyam a tengerbe, hirt visznek, a segély nem késik és a székely ismét mentve lőn. Három év multán új nemzetségek veszik ismét körül a székelyt. Élethalátságára megy a dolog. Már a szellő nem érte volna utól a Görögországba távozottakat, de a puszták viharának szárnyaira ülvén, megtalálta őket messze délkeleten s harmadszor is győzelemre segítik feleiket. Sok idő telt le, a fiatal diófák megöregedtek, a fiatalok kezéből unokáikéba került a fegyver. A határőrökből nemzet, az őrhelyből haza lett, a székelyt sokáig nem merte támadni szomszédja; de ez sem tartott örökké Megszámlálhatatlan a támadók serege . . . a székely ingadozik . . . Csaba rég. elhunyt. De a *székelyek járó csillaga* nem szunnyadoz s megemlékezve az áldomásra, lobogva viszi

a hírt a földről az égi csarnokokba. Már itt lenn az utolsó esata készül: maroknyi nép az ellenség árjával szemközt, midőn egyszerre paripák dobogása és fegyverzörej hallik s fényes hadak némán vonulnak az égen fölfelé. A testvérek, kik a baj idején már háromszor nem késve jöttek, negyed ízben sem maradnak el.

Mint hallgatag szellemek hosszú sorban nyomulnak a csillagos égen végig s leszállnak ott, hol a havasok a kék égig emelkednek. Ninesen halandó, a ki megállhatna a sebezhetetlenek előtt. Rémület szállja meg a tengerellenséget s futnak minden felé. Azóta áll a székely háborítatlanul s nemsoká véget ér hű örökődése A fényes hadak ösvénye pedig, melyet jöttökben és visszavertőkben taposának, eltörölhetetlen marad az ég boltozatán: az ő lábaik és lovaik patkóinak nyoma az, mit derült éjféléken, mint tejfehér-szalagot látsz tündökleni a magasban s melynek azon órától *hadak uta* a neve a székelyeknél, melyre tekintve megemlékeznek ők Csabáról és hős atyjáról Eteléről. (*Lugossy József*.)

Miért is bizonyos, hogy itt volt az égiek „kerek udvara,” „fejér árok”-kal kerített erős vára, hanem azért az ős vallás halhatatlanjait tiszteletlenség lenne tőlünk esupán az „Isten barázdájá”-n belül keresnünk, és az ég más részéből kizárnunk.

Mert vannak nyomok, legalább *tündéri nyomok*, a kerített égi város árkán kívül is. Így: „a tündérasszony palotája,” „a tündér asszony kútja,” „a szépasszony kútja” (Nem egy a másikkal.) És „a tündérek táncza” vagy „tánczolója” mellett „a tündér fő” (a Szobieszky paizsa és Sirius). A szárguldó „Nagy Táltos” és szomszédságában „a kis Táltos” „a Bába Motollája.”

Vajjon azonban kik voltak az ős hitágazatok szerint arra jogosultak, hogy ezen fényes járó utat használják és különösen „a kerek udvar” birtokán, a kerek égen kik osztottak? Közel ezer esztendő választ el attól, hogy isteneink az égi országról leüzettek, vagy egyik-másik szögletben álnevek alatt lappanganak, bajos tehát e kérdéshez hozzászólnunk. De annyiban mégis megkísértjük a tájékozódást, a mennyiben erre a néphagyományok följosítanak.

Valószínű, hogy mythológiánk is esillagesoportok szerint osztá fel az eget és *felső ég*-nek a sarkesíllag vidéke vétetett.

Ezen szempont igen előkelő állást fogott a két *Gönczöl szekere*-nek biztosítani, és ebben adataink sem hazudtolnak meg.

A velünk atyafi finneknél a *Gönczöl* („Otava,” miként ők elnevezék) fő-esíllag, a Nap-Hold mellett énekeikben említett esíllag alatt mindig öt értették. Még unnepelebb saját Otava nevén kegyes családjával együtt. Neje Otavatar az éjjeli tolvajok ellen volt a hozzá folyamodók ótalma. Ő volt az ősvallásnak (ha e részben is közösséget vallhatnánk velök) a boldogok hazájának ajtónállója, Szent-Pétere. Az „ő valláig emelkedve” lehetett csak a lakó égbe följutni. Csak hogy sajnos, Otava a finn mondákban nem domborodik ki s mozdulatlan ködalakját nem vetkőzi le és e miatt, ha hasonlatos lenne is hozzá a mi Gönczöl-ünk, képmásolásához csak némi körvonalakat szolgáltathat. És ezt nem is használjuk föl, megelégedvén azzal, hogy a rokonok is nagyra voltak vele, már mint e esíllagképpel.

Gönczöl fogott annyi lenni a magyar mythológiában, mint volt Otava a finneknél. Ő az egyedüli ősmagyar félisten, kin az új hit egészen kifogni nem bírt: hitregés mivoltából kiforgatta, de az égről végképen számkivetni, és a hagyomány emlékezetéből kitörölni nem tudta, mintha csak ő lett volna a sokat emlegetett „magyarok istene,” ki ezen esíllagzatot lakta, és villámhordó szekerevel végig-végig döbörgött a „hadak útján.”

Nevének értelmezését a nyelvtudósokra bizzuk, megjegyezvén, hogy annak csupán a következő változatait ismerjük.

Gönczölt a palócz kiejtés: *Kincső*'-nek ejti.

A szegedi szójárás meg már *Dönczöl*-, *Dönczö*- vagy épen *Dönczör*-ének tudja és vallja az istennyilákkal terhes szekérnek nevezetét.⁷⁹⁶

Nem mellőzhetjük azonban, hogy hozzá ne szűljünk kilétének sokat bolygatott, de nem tisztázott kérdéséhez.

Ezen kérdésnek egyetlen adattára a *hagyomány*, mely-

ről azonban az a történetírói tapasztalatunk, hogy *történetet mond öntudatlanul, midőn mesél, és meseszámba sem jöhet, mikor történészkedik.*

Ezen alapon a történészkedő tudákos mondákat itt is egészen mellőzhetjük.⁷⁹⁷

Classicus e részben a *csallóközi* néphit, mely szerint Gönczöl híres tátos ember volt, igen tudós, ki mindennemű rejtett dolgot ismert. Beszélt a madarakkal, fákkal, növényekkel; értette a esillagok jelentéseit, és sok esodadolgot művelt. Ugy mondják, hogy az égbe tünt el, s a mint a földön éjjelenként görbe rúdú kocsiján járt: úgy most éjjelente az égen kocsizik.⁷⁹⁸

És ugyanesak *csallóközi népmonda* szerint a Gönczöl szekere: a *tündérvirályné szekere* lett volna.

A többi hagyományok már keresztény koriak, és csak annyiban becsesek, hogy mint az őshagyomány folytatásai, keletkezésök korszakán túlra is átpillanthatunk fölvilágításuk mellett. Ezek szerint pedig a Gönczöl: „Krisztus urunk szekere,”⁷⁹⁹ „Szent Péter szekere,”⁸⁰⁰ „Szent Mihály szekere,” „Illés szekere,” „Szent László szekere.”

Ezen neveket esallhatatlan jeleknek vehetjük arra nézve, hogy az ős mythosznak nagy, sőt isteni alakja fogott lenni Gönczöl, kinek szerepét az ős mondák szellemében és értelmében nem ruházhatta másra, mint az Isten fiára a keresztényné lett magyar hiedelem.

Ha a magyar ős mythologia is azt tartotta, hogy csak a Gönczöl *vállain* lehet az öreg Isten elébe jutni, akkor ezen szerepre kész alakot talált szent Péterben, kit első ábrázolásában is a mennyek országának kulesaival látott föltüntetve, az első Magyar kereszténység.

A *Szent-Mihály szekere*-nek nevezete meg szintén alkalmas azon véleményben megerősíteni, hogy Gönczöl szállította a hősök Wallhallájába kedves pogány magyarjainak lelkeit.

A népmonda felültet a Gönczöl szekereére még másokat is; éles megfigyelés azonban észreveszi azonnal, hogy ezt vagy *kényszerűségből*, vagy *hülés kitüntetéséből* teszi.

Igy már kényszerűségből engedé azt át Szent-Mihály-nak is, miután Szent-Péter az új vallás alapján keletkezett

és maig fönlevő mondák szerint a mennyország ajtónállója lévén, egyszersmind a fejér közön útban levő lelkek továbbszállítására nem vállalkozhatott.

Szent-Péter ekként le lévén kötve, nem volt ideje, hogy beleüljön a Gönczöl szekérébe főleg akkor, mikor az nem lelkeket szállított, hanem haragos Isten nyilákkal terhelve dőbörgött tova. És a népmonda nem is bízta meg vele, hanem ilyenkor a tüzes szekéren égbe szálló *Illés* ül a Gönczöl szekeren, a ki hogy kevés ne legyen, segített neki Jónás próféta is.

Ezen nevezetek közül a „Szent-Péter szekere“ elnevezés tekintendő legrégebnek részint a dolog fejlődésének egymásutánjánál, részint régi irások bizonyosságánál fogva.⁸⁰¹

Hogy „Szent-László szekere“-nek is hivatik, az már későbbi eredetűnek látszik. Bajos lenne azonban ma már eldönteni, hogy benne a merő nemzeti büszkeség nyilatkozik-e meg a kúnverő nagy király iránt, vagy egyszersmind a még ki nem halt visszaemlékezés is, hogy valaha a magyarok hadakozó istene fogta hajtani?

Hogy embernél több volt az ős mythoszban Gönczöl, erre nézve meggyőződhetünk, ha számba vesszük, mi véleménynyel van a nép a táltosnak nevezett Gönczöl *szekere* iránt.

A néphit úgy tudja, hogy a Gönczöl szekere fölötté nehéz. Így szokásos mondás Szeged tájékán s talán másutt is: „Ojan nehéz, mint a Dönczöl szekere,“ „Nehéz vagy, mint a Dönczölszekér.“

De nem is csoda, mert: „a Dönczöl szekér húzza az egész eget,“ aztán meg: a Dönczöl szekér Isten nyilával van tele, sorjában tele rakva.⁸⁰²

Az is valami, hogy a néphit nem ültet a tüzes kocsiba senkit: „A Dönczöl Illés prófétáé, azon húzza a villámokat.“ Vagy másik változatban: „Illés húzza a tüzes szekeret, Jónás meg tölja, úgy dörögnek.“

De hát nincs mindig égi háború, nem mindig Illés húzza s Jónás tölja a Gönczölt és ilyenkor: „a Dönczöl szekérbe ökör van fogva három pár; a középső ökörnek fülében van a *Hüvely piczi* s onnan hujángat: Cselő, hajszi!“

Az is jellemzi Gönezőt, hogy hozzá, illetőleg szekéréhez van kötve a világ sorsa; mert: „a Dönezöl szekér húzza az egész világot, a *ezigány* gyerekek ugrál az ökörré, oszt'lécsik mindég; mikô a középsô Ökörre úgy rá bir ugrani, hogy nem esik lê, akkô évesz a világ.” Másik változatában szintén *Kálmány Lajos* közlése szerint: „Mikô az *oláj* gyerek fő-bukik az Ökörök előtt, melyek a Dönezöl szekér elé vannak fogva, akkor elvesz a világ.” Hogy a Hüvelypiczí, a *ezigány* gyerek és *oláh* gyerek egy a „Gönezöl hajtó”-val, mondanunk sem kell. És ez a *Mizúr* esillag mellett való „Alkor.”

És ki fogja vitatni, hogy e hiedelemben nem az őshagyomány ellapulól hullámgyűrfüzete tetszik föl előttünk?

És a Gönezöl égi udvara- és gazdaságának is vannak még nyomai. Mint a „Gönezöl koszorúja,” „Gönezöl láncza,” „Gönezöl szórúje,” „Gönezöl terítője,” „Gönezöl vágása,” „Gönezöl pallérja” és a *Gönezöl mása*. sajátlag „a tündér királyné szekere,” melylyel a néphit Krisztus urunkat aján-dékozta meg. Miért juttatta neki a kisebb alkalmatosságot, és becsülte látszólag többre a tanítványt Mesterénél, hanem ha azért, mert Gönezölnek részben olyan hivatala volt, a melybe Szent-Péter és Szent-Mihály jobban beleillettek, mint az Isten fia; a tüzes szekér mellé is jobban illett Illés, mint a szelid Megváltó. Neki is jutott, a Boldogasszony szekere, mely áldással volt tele, a mennyire gyanítanunk lehet.

Krisztus Urunk azonban nem volt vele szerencsés; mert: „Krisztus urunk visszafelé menve a szalmaszórásból (a mi a tejuton látszik) nagy kátyuba jutott, hol eltörött a szekere rúdja s azóta mindig görbe rudas a kis Dönezöl szekér.”⁸⁰³ Más vidéken ennek más okát adják azt mondván, hogy: nagyon meg volt rakva a szekér kenyérrel, csethállal és morzsalékkal.⁸⁰⁴

Ezen hagyomány izetlenségéből meglátszik, hogy a nemzeti szellemnek mennyi erőlködésébe került, hogy az őshagyományt kikeresztelje és azt új hitével összhangzásba hozza. Mily kisszerű, hogy az Ur szekere szalmahordáskor feneklett meg és tört el a rúdja, miről az ősök talán még úgy regéltek, hogy az a magyarok nagyasszonyának társze-

kere, ki a kikelet harmatos ajándékával vagy az ősz gyümölcsével terhelte meg a rogyásig földre indult csillag-szeikerét.

De végzendők, térjünk vissza Gönczökhöz. Bárki volt ő, szeikerének köszönhető, hogy meghagyatott az égen. Más alkalommal vitattam, hogy a magyarok istenének a főisten kedvenc fia tekintendő a rokon népek hiedelme szerint. Kinek hívták? . . . ha e kérdésre csillagzatunk feleletet nem ad: úgy azt örökre elvesztettük. Ezen feltevésnek nem állana útjába a esallóközi monda, mely szerint Gönczöl „táltos ember vala.” Táltosnál nem volt több a finnek: a „szuomi népmemzeti istene, különben a Kalevala runói szerint Ukkó fia és nemzetének nagy jótevője. Ha mi biztosak lennénk, hogy a fönnebbi jellemzés, melynek eredetiségében Ipolyi nem kételkedett, csakugyan népies hagyomány, mely még most is tartja magát: egy perezig sem haboznánk őt hirdetni a magyarok ma is emlegetett, és mégis nagyon régen elfeledett nemzeti istenének.

Mythologiai vonatkozásúaknak látszanak még: a „Sánta lány,” másként „Sánta Kata.” „A kaszásokkal jár, ugymond Kálmány, a Sánta lány, másként Sánta Kata, az úgynevezett Sirius csillag. Kata eleintén nem volt sánta, csak mikor a három kaszás kiindult a faluból s utánok vitte az ételt (más vidékiek szerint: a vizet), akkor sántúlt meg és pedig olyképpen, hogy az utolsó kaszás elejtette a kaszáját. Kata pedig behágott és a lábát kétfelé vágta. Azóta sántítva ballag a kaszások után a nélkül, hogy bebírná őket érni” (*Szegedi népe* III. 182. l.), a „Sánta koldús” feleségével a „szépasszszonynyal.” A szegedi néphagyomány szerint valamikor boldogúl élt a Sánta koldús a feleségével a Szépasszszonynyal. az Antaresz csillaggal (Skorpio α), hanem mióta felesége hűtelen lett hozzá, elűnt a boldogság is. Sajnálja a feleségét, megy utána, de hasztalan, mert a Tajigát (a Nyilas négy csillaga, ő meg a rúdjánál) sem akarja elhagyni, maga után húzza s így a terhet nem húzó Szépasszszony jóval előbb jár a talyigát húzó Sánta koldús-nál. A „Tévelygő juhász.” A Juhász (a szép Altair csillag) ugymond a népies hagyományokban annyira tudós Kálmány, elaludt az Erdőben. Sokáig al-

hatott és kitörülte a szemét, nem látta a *Birkákat*, szalad az Országút felé, itt találkozott a szalmát vivő Szent-Péterrel, kitől Birkái után kérdezősködött. Keresd meg: volt a válasz, majd megtalálod az Országúton. És a szegény juhász most is keresi, szalad a birkák után, de mit ér, mikor a falkát utól nem érheti soha, mivel a nyája az *Országút elhajlása* közt (amint a Sas farka van) porzik előtte, most menve át az Országúton s a milyen gyorsasággal halad a Juhász előre, hasonlóan szaladnak a Birkák is az Országút fordulása következtében. Egyet-kettőt utól is ért már, hanem falkája oda van" (*Szeged népe* III. 181. l.). „Czigánynak” is mondatik. „A czigány emőnt a Szűrűrű(l) szalmát lopni, lopott is jóeskán, vitte haza felé, hanem a *Csösz* észrevötte mönt utána, most is mén, elébe akar kerü(l)ni, de nem bir. Aminőre csak mönt a Czigány, mindönütt észorta a szalmát, azüta láczezik az Országút.” (Klárafalva). Kálmány szerint *Szörü* a Hattyu orra, vagyis az Albireo körül való kerek-alaku csillagesoport; a *Czigány*-Altair, *Csösz* a Wéga csillag. És valószínűleg a „Csösz,” a „Halászkok” és „Részeges ember” is más neveket viseltek és más mondák fűződtenek hozzájuk nemzetünk ős hajdanában, miknek vitatása azonban még idő előtti dolog lenne.

6. Történelmi emlékek.

Az ég valamikor képesebb fogott lenni nemzeti történelmünk tekintetében. Ma már alig mutathatunk rá többre egy-két képes lapnál. Ilyen az „Óriás” nagy képe kidomborodó részletekkel, mint: az *Óriás szemöldöke*, az *Óriás tengere*, az *Óriás táskája*, az *Óriás gázlója*, az *Óriás verme*, az *Óriás kátja*. A *székelyek csillaga*, a *magyarok csillaga*. A *három királyok csillagai*. *Szent László szekeré-ről* már volt szó. *Törökországi Dönczöl*⁸⁰⁵ *Mátyás király szeme*. *Tatár-dúlás*.⁸⁰⁶ *Tatárok gázlója*, *Bujdosók lúmpása*. „Vezér” vagy „hadnagy,” vagy: *Hadvezető*,⁸⁰⁷ *Paizstartó*, „Zászlós” vagy *Zászlótartó*; *sereg-hajtó* vagy *hadhajtó*.⁸⁰⁸ *Lövő*.

7. A magyar kereszténység.

Hogy az „áldomás esillag” még az ős vallás hagyományá-e, vagy már az új hit Istenével kötött szövetség áldozó oltára? . . . ki tudná azt ma már nekünk megmondani?

Az „áldomás” az Isten szabad ege alatt emelt oltár. Vannak azonban egünkön fényes egyházak is.

Amott szórja szelíd fényét a „szent egyház” *világa*, emitt van „Szent-Iván koronája és szövétneke,” és szép esillag kerítésével, *Mária kertje*,⁸⁰⁹ vagy a „Rózsás kert,” *Szent-Domonkos kertje*,⁸¹⁰ Az *apostolok esillaga*,⁸¹¹ Krisztus Urunk kitérése a részeg ember elül.⁸¹²

De talán mindezeknél örvedetesebb a „mennyoország,” melynek látható: *esillag-ablaka*, *bejáró gyöngy-kapuja* és *határa*.

A *kapus paradicsom-kert*, melynek fáí rezgését hallani lehet olykor-olykor.

Látni való az *Úristennek terített asztala*, az „*Úristennek vetése*,” hol bizonyosan a hét boldogságnak arany-gabonája terem.

Mi a keresztény magyar eget ezen adatok daczára nagyon elhagyatottnak és a korábbi kor pogány egénél jóval szegényebbnek találjuk. Az említett nevezeteknek több, mint fele ugyanazon esillagkép körül mozog. És mintha ezek is csak utó-alkotások lennének.

Észrevehető, hogy ellentétben a korábbi ragaszkodással a keresztény magyar bizonyos undorodással fordult el a esillagos égtől, melyet többé éjjelei időmutatójánál nem tekintett többnek. És a kikhez még a pogány ős esdő tekintettel nézett föl, a negyedik-ötödik keresztény unoka azokról már tréfás mende-mondákat eszelt ki és regélt unatkozó ezimboráinak a pásztortüzek mellett.

Az ős vallás isteni szellemei számkivetésbe jutván, és palotáik mint elátkozott pogány várak üresen hagyatván, vajjon nagy dolog-e, ha ma a magyar Olympuson nem találunk másra, mint olyan ittas emberre, hogy még Krisztus Urunk is kitért előle; tolvaj ezigányra, talyigás, sánta koldus, és a mi mindezeknél-rosszabb: részeges asszonyra. Hasonló meggyőződést sejtett mythologiai írónk Kálmány Lajos

is, ki szerint nem kell azt gondolnunk, hogy a közönséges embereknek ismert *Halászkok, Tévelygő juhász, Részeg ember* és társai mindig ilyenek voltak. Így a *Koldus* esillag nevét véli és vitatja valamely, ma már népünk előtt ismeretlen pogány isten neve elkeresztelésének. De ki hinné még most? aminél kevesebbet nem állíthatni: hogy a mi tűz istenünket rejtegeti a hagyomány e név alatt, mely a hiszékeny gyermekekkel ma is énekelte: „Hozd el koldus a napot!”

És mégis most inkább, mint irásunk kezdetén azon hitben vagyunk, hogy módjával: országos érdeklődés, méhszorgalmú gyűjtés és éles elméjű összevetés kívántatván mind-össze is hozzá: az űs égbeli Magyarországot még visszavívhatjuk.

S vajjon ez alkalom és olvasóink nem biztosítékok-e egyszersmind arra is, hogy e szerény felszólalásnak a jó földbe vetett mag gyümölcsöző jövőjét ígérhessük? . . .

XLII. A föld, mint lakóhely.

A hegyek alakulásának mondái. A föld belseje. Az Óriások. Vogul hagyományok és meséink. Az aranykor a finnek, mordvák és saját hagyományunk szerint. Krónikánk az aranykorról.

Földünk alkotásánál a hitregék esupán a *hegyek* alakulásáról emlékeznek még meg odavetőleg, mellékesen.

E munka elején láttuk, hogy az öreg Numi Tárom a legrégibb vogul monda szerint nem sajnálta „a magabirta ezüst gombos övét” odaadni, hogy a forgó föld vesztég maradjon. E gombokból lettek az Ural érzés hegyei.

E mondát ma már nem találjuk meg a saját hazájában sem, az altáji világteremtési monda lényegesen megváltoztatta, vagy épen magába olvasztotta azt.

Így ma már nem a vogul teremtető buktatja ki a forgó földet a vízből, hanem Arany-Kworés atya bocsátja alá az égből s az Uralberezek esattogások között jönnek létre.⁸¹³

A másik változat szerint: Numi-Tarom hét teli marék kova-követ dob a forgó földre, az Uralberezek ekként keletkeztek.⁸¹⁴

Végül, hogy: a rossz *Kalyúter* szájába rejtett, később kikapott földből rakodnak le az Uralhegyek.⁸¹⁵

Ez utolsó már egészen altaji fölfogású, miként ezt a fönebb idézett török-tatár teremtési mondák is igazolják.

Itt lenne helyén, hogy ezer éves mai hazánk hegyeinek, vizeinek mondáit és regéit elmeséljük, vagy legalább azokat, melyeket az összevetés eredetieknek, az őshazából hozottaknak foghatna feltüntetni. De rendszeres előtanulmányok nélkül ilyenre ki merjen vállalkozni?

Meséink szerint a *föld belsejében* külön ország, világ terül el, az elrablott szűzeket, kik rendszeren három egy-testvérek, ide viszik a sokfejű sárkányok, honnét a szabadító hős, a lejárathoz vigyázót állítva, bűvös fegyverekkel szabadítja meg őket, legyőzve a sárkányokat és várukat diókiesiségűvé varázsolva.

Úgy látszik, hogy ezen föld alá rabolt királyi hölgyekben a napjárás és évszakok hitregéivel van dolgunk, és sok eredetiséget nem is igen kereshetünk bennök.

A föld első lakosai az *óriások* voltak. Méltán föltételezhető, hogy az ősvallás azt tanította róluk, mit a vogul mondákban a *járkum*-okról (óriások) immár olvastunk, hogy *isten fiainak* nevezett nép volt, mely egymással hadakozék. A megöletettnek sírhelye szent helylyé lön.

Ez okból mondhatá Ipolyi is, hogy *óriás* alatt olykor személyesített hegyeket, máskor hegyormokon ülő kövé vált alakokat értettek őseink.

De hogy másféle óriásokról is tudtak eleink, bizonyosra vehető, miután meséink és mondáink nem látszanak fölérni azon magas mythologiai korig s óriásainknál a roppant nagyság és esetlenség a fővonás a nagy testi erő mellett.

Erdők és folyók fejedelmei valának a vogul kútfő szerint;⁸¹⁶ meséink szerint pedig magányban élő komor teremtések, kik nem szereték, ha idegen háborgatá őket. A hozzájuk tévedt hőst elnyeléssel fenyegetik.⁸¹⁷ „Ez azonban csak ijesztgetés, mondja Kozma Ferencz tudósunk; ebből őseink emberhús-táplálékára következtetni: tévedés, mert a mi óriásainkat otthon rendszeren jó vacsorával, meleg étellel várják. Útra sem indulnak élelem nélkül.⁸¹⁸

Az óriás, ha vára nincs, többnyire barlangban lakik, hol ha tüzet rak, országokra ellátszik a füst. Hangjától megrendül a föld; egész ökrököt húz egyszerre a nyársra, s a vendégnek sapkájában vet ágyat.

Nem ritka eset meséinkben, hogy az óriás családos, van felesége, vannak gyermekei. Olykor társas élete is van az óriás királylyal.

Kérdés, a hitregék óriásaihoz sorozzuk-e azon óriásokat, kik a tündérek kertjének őrizetére rendelvek?

Kevés, vagy éppen semmi hitregés vonás sem tetszik föl meséink *Heggyforgató*, *Hegyszántó*, *Heggyörgyötő*, *Jónéző*, *Jófató*, *Jóhajító*, *Nagyehető*, *Nagyiható*, *Nagyfűző*, *Vasrágó*, *Bérezrepezető*, *Romboló*, *Fölrázó*, *Sziklavető*, *Tűzokádó*, *Robogó* stb. nevű nagy tulajdonságú alakjai közönséges is, kik inkább már a mythologiai óriásoknak csak torzalakjai.

Lehetett hatalmas a „hét mamutot, hat mamutot“ leverő⁸¹⁹ óriások kora. Lehet ámulatot keltő a korszak, midőn a mérettelen óriásnak ellőtt *tarisznyájából* a folyó mentén külön sziget [„a tűzi szerszám-zsacska szigete“], külön ellőtt *lábából*, *ezombjából*, *gyomrából* stb. ugyanannyi szigetek jöhettek létre;⁸²⁰ de a legkívánatosabbnak mégis a teremtés bevégzésének, az istenek uralkodásának kora: az *aranykor* marad.

A vogul Elmpi, ős hitregénk szerint, amint elkészíté az embert, tova lódította; az *urvetee*, *játszva indált előre*. Ezen mosolylyal egyidejű, fajunk aranykorának mesés korszaka. Egykorú vonásokkal ezen boldog kort csak annyiból találjuk megörökítve, hogy az istenfiak letekintvén a földre, amint látják a virágos és gyümölcsös földet, nagy vágyuk támad lemenni.⁸²¹

Ezen aranykor idővel azonban a *raskorszakba* megy át az emberek elszaporodtával, melyen az öregisten Kulyater leküldésével segít. Az emberek fele meghal, fele része élöknek marad. „Most ezen boldogságban élnek.“ mondja a hitrege végül.⁸²²

Annyi bizonyos, hogy a vogul paradicsomnál akár a többi *ujor*, akár az *altaji* rokonok paradicsoma egytől egyig verőfényesebb. Csakhogy az is áll, hogy a kezdetleges vonásokkal rajzoltat kell tartanunk legeredetibbnek.

A boldog előkorról idilli dolgokat tudnak a *finnek* bűvös regéi: Ukkó (uralkodása) idejében az emberek aranyat öröltek, a cserfákra méz esepegett és a patakokban tej folyt.⁸²³

A régi jó időben a fenyő *nap- és holdként* ragyogott, mézillat hatotta át az erdőket, a ligetekben fűszer nőtt, a tavak öbleiben vaj olvasztva folyt.⁸²⁴

A boldog honban a fenyvek ezüst ágúak, a mező virági aranyból vannak, a hegyek mézből, a sziklák tojásból, a száraz fenyűkből is méz, tej foly, a sövényből sör.⁸²⁵

A finn regék nevezetes *Sampója* is, melynek bírásáért a hősök küzdenek, ilyen aranykori boldoglét pálládiuma fogott lenni, vagy miként a Kalevala mondja: „örök jólét őskézdete.”

Sajnos, az ős finn ugor hősök e *sampónak* csak darabka részeit vehették birtokukba!

Elég kívánatosnak látszik a *mordvák aranykora* is:

„Az első emberek boldog állapotban élnek vala. Nyájok tömérdek volt. Nem kellett a földet művelni, mivel úgy is *ezrével* adta a magot. Méhraj minden erdei fában vala. Az emberek mind gazdagok valának s birtoka mindegyiknek egyenlő. Az embereket kormányozni a főisten a Napistent küldötte, a kit fiu-istennek nevez vala. A Napisten (Niski-Páz) a földön emberi alakban él vala s az embereket mindenben segíté. Ha valaki megbetegedett, a Napisten tüstént meggyógyítá. Akár esőre, akár száraz időre volt szükség: azonnal megnyerék, mihelyt eziránt Niski-Pázt megkérték. Az emberek között ezivakodás, viszálykodás nem vala, ezt a Napisten mind eltávoztatta, fahuról-falura járván és az embereket a jóra oktatóván.⁸²⁶

A *magyar aranykor* a tündérek korával esett össze és mondhatni, hogy ennek festésében a népköltészet oly élénk, hogy az ezeregy éjszaka bűvös regéivel bátran kiállja a versenyt.

És ezen kor a tündérekről már ismeretes előttünk. Nem új dolog nekünk, hogy e boldog korszakban *Csallóköz* „arany-kerté” volt, melybe a tündérek jártak, megteríték éjjelenként asztalukat, kinek kedve tartá, mellette leteleped-

hetett és magát megenyhíthette, hogy, miként a rege tudja, nem is volt akkor sem koldus, sem szegény az egész tájékon.

Egy másik darab ilyen boldog föld a megnyilatkozott hagyomány szerint *Hontmegye* tájéka volt. Az *iszkonyai* tündérek kifésült aranyhajszálait fölszedvegetve urasan élt a nép, beérve azzal, mit az ég ingyen kegyelme juttatott neki.

Tündérdal töredékének tartják az aranykorra vonatkozó ezen néhány verses sort: *az aranyat, ingyen aranyat, ezüstöt mind sáraranyat Bologasszonyfalván adva alják, tekenővel mérik.*

Honnét a föld halandója sem volt kirekesztve; ügylatszük minden arravaló vidéknek meg volt a maga tündérlakása, melynek területén a forrásokban olvasztott arany folydogál, zöldelő borostyán övedzi a piruló narancsokat, szagos balzsamfák illatoznak, sűrű czedrusfák tartanak hűs árnyékot, arany almafán aranyalma terem, és ezüst körtefán ezüst körte. A ki e tündérkertbe lép, az megszépül. A fákon ragyogó esillag terem, alattok ezüst forrás folydogál, ágaikon fejér madarak csodásan énekelnek. Még a varjúkárogás is fülemile ének itt. Arany-oroszlán a strázsa. Aranybokrok közt tündérpalota fénylik. Fényes termekben nagy vendégeskedés van, hol arany-padokon ülnek, aranytálakból aranykással és villával aranypeesenyt esznek, melyeket aranyzinóros nép hord fel. Ebéd után a réz-, ezüst- és aranyerdők-ből előrepülnek a madarak s rákezdik a zenét, minőt emberi fül nem hallott, mire a tündérek tánczra kerekednek s forognak, mint a gondolat.

Abból, hogy tündérregéink főleg Erdélyben egyes helyekhez kötvék, következtethetőnek látszik, hogy az egykori boldog tündér-korszak tartós vala köztünk s talán csak a kereszténységgel szűnt meg teljesen.

A valószínűség azonban a mellett bizonyít, hogy e tündér-képzeteket magukkal hozták és itt csak régibb hitregéiket köték helyhez s eleveníték föl.

Érzék azt *krónikásaink* is, hogy a nemzet boldog ifju korával foglalkozniok kell. Ezt azonban bevett szokás szerint Szkithia földének és népének leírásában eszközlék. Elmondja

a Névtelen, hogy: a szkithiai nemzetek igen bőlesek és szelídek voltak, kik a földet nem művelék vala és csaknem semmi vétek sem vala közöttük. Mert nem voltak mesterséggel készített házaik, hanem csak szövetből készített sátraik. Hus, halat, tejet és mézet esznek vala, sok barmot tartnak, nyusztok- és más vadak bőrével ruházkodnak vala. Az aranyat, ezüstöt és gyöngyöket olybá veszik vala, mint a köveket, mivel azon föld folyóiban találtak vala. Máséra nem vágnak vala, mivel mindnyájan gazdagok voltak, barmaik és eleségek bőven lévén. Nem voltak paráznák sem. Később azonban⁸²⁷ (És itt következék az átalakulás-sal való fölhozakodás).

Ipolyi glossákat írt Anonymus e helyéhez, *azt sajátos nemzeti hagyománynak tartván*: mi úgy véljük, hogy épen e nemzeti hagyomány teljes hiányában jó Névtelenünk e sorokkal az *aranykor*, a *boldog és állapot* és az *őshaza* kérdésében épen nem érdemesíté magát.

Különben másutt is oly kevés az eredeti vonás, hogy a magyar aranykor felül tájékozódást szerzendő, mire sincs nagyobb szükségünk, mint hogy a *bukás* hagyományait is megismerjük.

*

A bukásnak izlam hatásra valló regéi, ezeknek magyar töredékei. Emberi szárnyak. Köröm-bőr. A szent tűzözön vogul regéje, A vízözön votják elbeszélésben. Magyar vízözön-mondák. Következtetések.

Fönnebb volt szó a *mordvák* aranykoráról, ennek megszüntét folytatólag így mondja el a regé:

„A gonosz Sajtán megjelent egy agg embernek s egy addig ismeretlenül volt növénybokrot ada neki, így szólván hozzá: „Ültesd el ezt a bokrot a földbe, szúrj mellé magas karót, de valahogy meg ne mondd a Napistennek.”

Az öreg engedelmeskedett, elülteté a bokrot s ebből lett a komló. — Ezután ismét megjelent Sajtán az öregnek s megtanítá őt *sört és méhsört készíteni*. *sőt ezen felül még lisztből pálinkát főzni is*.⁸²⁸ Ebből támadt a rézség s az ittas emberek elkezdének egymással czivódni,

veszekedések, vérengzések, sőt véres esaták is keletkezének. Hiába inté a *Napisten* az embereket, hogy hagyják el a sör, méhsör és pálinkaivást. Nem hallgatának rá, elkezdék esúfolni, lenézni, sőt még ütni is, s faluról-falura kergeték. A *Napisten* helyett más főnököt akarának választani. Ebből ezivódások, verekedések támadának, mert mindenik főnök akart lenni, s egyik sem akart a másiknak engedelmeskedni. Hiába inti vala őket most is *Niski-Páz* (a *Napisten*). Sajtán emberalakban megjelent a földön s ezt mondá az embereknek :

„Minek tűritek magatok közt „Niski Pázt?” El akarja veletek hitetni, hogy *Isten fia*, pedig hazudik, csak olyan ember, mint más, de sőt még csak nem is jó ember. Nem akar mulatni veletek, sem sört és pálinkát inni, sem . . . : ő csak uralkodni akar.”

Sajtán által ekként föllázítva, a *Napistent* megfogák, megkínozzák, végre megölik. S csak akkor láták át, hogy valóban a „Csúmpáz” fia volt, mert a meghalt „Niski-Páz” föltámadott s az égbe emelkedett, ezt mondván gyilkosainak :

„Nem akartatok velem békességben élni, ezután nálam nélkül sokkal rosszabbul fog folyni dolgotok.”

Alig mondotta ki e szavakat, a nap hétszerte sötétebb lett, a tél pedig hétszerte keményebb, a földművelés is serény munkát kezd vala kívánni, s még akkor is csak kevés termést adott, némelykor azt sem. A marhanyájak mind elpusztultak s alig maradt valami esekély rész. Az emberek közötti rend fentartása és pereskedések elintézése végett „Csám-Páz” az emberek fölé királyokat, fejedelmeket, bírákat s más előljárókat rendelt. Ezeknek pedig olyan hatalmat ada, hogy az embereket rossz eselkedeteikért fogságba teheték, megostoroztathatták, sőt legrosszabb gonoszetteikért halállal is fenyíthették.”⁵²⁹

Kálmány ebben is az izlám hatását látja, mely halálos büntetés alatt tiltván a szeszes italok élvezetét, ennek megszegésénél nagyobb büntényt alig ismert. A mordva és votják hitregők szerint tehát emiatt fordúlt volna rosszabbra a világ, aminek a magyar hagyományban is van nyoma, ameny-

nyiben, miként fönnebb láttuk: az Ördög „nem kapott addig lölköt,” míg az embert meg nem tanította pálinkát főzni.

Még inkább nyoma van hagyományunkban a votják monda letakart edényének (nálunk közénségesen: „tál”).

A keresztény bibliai elbeszélés a bűnbeesésről minden más hagyományt háttérbe szorítván, nem esodálkozhatunk, hogyha a votják hitregéből a *tál*-nál egyéb nem maradt, melyhez aztán más és más elbeszélési részletek kapcsolkoznak, majd „az engedelmesség van beletéve,” majd a „világ tükre,” majd „az iktóztatós tüzes kard.”

1. „Mikor Éva asszon mögötte az almát, bemönt az Isten a kertbe, kérdöszte, hogy hun vannak? Nem akart Ádám mög Éva előmönni: Uram, szégyöjjük magunkat! Fügefalevelekkel fonták magukat körül. Mikor előmön-tek az Isten parancsára (az Isten) adott Éva anyáknak egy *tálat*. Abba a tálba bele vót téve (hogy amiér' a gyümölesöt mökköstolta Éva anyánk) hogy engödelmös lögyön az embörnek (= férjinek). Az *engödelmesség* vót beletéve, Azután az Isten adott nekik kész vetést, hogy élhesenek. Akkó a tálat fönyitották, az vót beletéve, hogy a fehéreseléd a férfinak engegygyön, mert ha a fehéreseléd a férfi keze alatt lött vóna, az almábul se övött volna. „Temesköz-Lörinczfalva [Kálmány L. gyűjteményéből].

2. „Az Ur-Isten mökhatta Ádámnak mög Évának, hogy mindön gyümölesbül szabadon öhetnek, csak ögyhön nem szabad nyúlui. De mivel Éva anyánk álhatatlan vót, nem birta kiál'ni, hogy hozzá ne nyújjon. Az Isten parancsolatytyát mökszekte. Mikor a tiltott almát mökharapta, eszibe jutott az Isten parancsolatytya. Elkeszdöttek pirúlui, szégyölték magukat, fügefalevéllöl körülfonták magukat, oszt elkeszdöttek bujkálui, de sühun se' tutták magukat az Isten haragja elül elrejtenu. A fügefalevelek alá húzóttak. A *fügefalevelek alatt vót egy' tál*, lö vót boritva; Éva anyánk még akkor se' nyukhatott, mert a esábitó kígyó ott vót. Mögmutterta Évának (a tálat), hogy emejje föl, amit azután (Éva) mög is cseleködött. Abba' a tálba vót a *világ tükre*, abba' möglátta (Éva) a jövendöbeli világnak mindön sorsajit. Hogy eszt Éva anyánk möglátta, az

Ur-Isten benyitotta a paradiesomajtót, kiűzte őket. De Éva anyánk nagyon mőkszerette a kovártélt mög a világtükribül möglátta az ő sorsát is, első szóra nem akart kimőnni, csak bujkált. Az Ur-Isten osz'tán elküldötte az Angyalt, az osz'tán abbul a (fügefa alatt levő) tálbúl kihuzott egy irtozatos tüzes kardot, akkor Éva anyánk is kimönt a paradiesombul" (Kálmány Lajos gyűjtése).

Ezen szegedvidéki mondákat átolvasva, meggyőződhetünk, hogy benne a módosult votják hitregével van dolgunk, mely a keresztény fölfogás mellett már csak úgy érvényesülhetett, hogy másodmondává alakult.

Főnnebb már mondatott, hogy ezen hitregén is kézzel fogható az Izlám hatása.

Magától értetődik, hogy a mordva bűnbeesési monda erős színezésénél fogva a kereszténységben nem tarthatta föl magát, amint hogy ninesen is mondánk, melyet annak töredékeül lehetne vennünk.

A mi az első bűn *büntetését* illeti, ebben ősi vonatkozásúaknak a következők látszanak.

Az embernek azelőtt *szárnya volt* „Mikó a paradiesomba' vót még Ádám még Eva, a *kigyó a vízbű' szolt* Évának, hogy szakajeson a tiltott fa gyümölesibű'. Mikó mán ettek, akkó az Ur-Isten kar'dal kergette ki Angyallal (őket). Az előtt *az embernek szárnya vót*, azután hogy vétközött, nem bírt többet szállni." [Magyar-Kanizsa].

Ezen hagyománynak arab voltát Kálmány onnan következteti, hogy a kigyó a vízből szol, az izlam szerint pedig esábítás előtt a kigyó egy folyó partján lakozék. A szálló tehetség szerinte meg van a vogul mondában . . . A Numi-Tarom leeresztette férj és nő az ég és tenger között lebegett.

Lehet mongol kölesöznés is. A buddhisták szerint az ember elváltozott *tengri*, tehát előbb repült.

Az ember eredeti szálló tehetsége nem volt páratlan a magyar teremtett világban, miután: „*Még a halandó embörökkel nem társalkottak, a lebegő égön jártak* a Tündérök" — is.⁸³⁰

A bűnbeesés másik büntetése az volt, hogy Ádámnak bőre, mely azelőtt olyan volt, mint a *köröm*. megváltozott.

Láttuk a vogul közelebbi világteremtési hitregében, hogy Nuni-Tarom megteremtve az embert és asszonyt, „bőrüket egész terjedelmében *körömmínőségben* alakította.” Miután a testeket elkészítette, ebére bizta azokat, ő maga pedig elment, hogy lelket hozzon beléjük. Ezalatt Kulyáter rávette az ebet, hogy odabocsássa az emberek testéhez és leköpte azokat nyálával. „*Ebben a pillanathban — mondja a hitrege — „körömmínőségű bőreik lágyakká lettek, csupán a kézujj hegyén maradt meg egy kevése köröm, a lábujj hegyén maradt meg egy keves köröm.*”⁸³¹

Ez a tudósok szerint zsidó elem, mely az izzlám hivei útján juthatott a vogulokhoz.⁸³²

Megtalálható ezen elbeszélés hagyományunkban, hanem a kereszténység hatása folytán az első bűnnel kapcsolatban:⁸³³ „*Valamikő még Ádám atyánk nem vétkezött, az egész test ojan vôt, mint a köröm: mirehogy vétkezött, elmult. Ez (t. i. a köröm), csak felülmaratt.*”⁸³⁴

Kálmány szerint a zsidó vallásra és izzlámra vallanak azon néphagyományaink is, melyek a bűn elkövetése következményeként az állatokat *ellenségeseknek* tüntetik föl az ember iránt.

Milyenek a *macska, méh* és a *kígyó* stb.

„A macska ravasz ál'lat, nappal mindég asztat dúdolta a másiknak, hogy ha estét mögéri, röggelre éfödeli a gazdát vagy a gazdasszonyát. De az Isten móktompította a macskát, mikő az este gyün, elfelejti, mit dúdolt. Most mán hijába dúdolja a másiknak, mer éfelejti.“ (Szőreg).

„Azelőtt a méhecske job' vôt, mint most: éeczö' asz'on'ta Krisztus Urunknak, hogy a kit mökesíp, hajjon mög. Hajj mög te! Osz't' azúta a méhecske mög is, hal.“

„A kígyó is asz'on'ta: hogy a kit ű mökesíp, hajjon mög! Jö van, a kit tē mökesípsz, hajjon mög! de tégöd be nē vögyön a fő'd! Nem is veszi be, mikő mán égyün az idő, hogy el akar pusztúlni, a kociútra fekszik, ta-possák el.“ (Csanád-Apácza).

„A kígyó azelőtt még a paradicsomba' vôt, nem esípött, csak azúta esíp.“ (Egyházas-Kér).

Azon népmonda sem a bibliai elbeszélésen alapszik, hogy: Éva nem akart, nem is félt Ádámtul, Ádám oszt' elmönt az Istenhön, asz'onta, hogy Éva nem akar túlem félni. Asz'ongya az Isten: Erigy' mozsgyá' mög a Tigris fojába! Ádám mögmozsdott és *szakállu nyjott*. Mikor osz'tán möglátta Éva Ádámot, mökképződött (elképedt), hogy kicsoda e'? Azüta fél az asszony az embertül, de nem mindögyik. Némölik ojan, mint a ló; ütheti-verheti az embör, csak nem hajt a szóra. Éva is asztán aszt akarta, hogy szaká'la lögyön, elmönt ü is, hogy maj' mögmozsdik, de ütet a légy esipte mög (tekként nem mozsdott meg a Tigris folyóban.⁵³⁵ Egyházas-Kér).

Hagyományunk keresztény alapon áll, nekem azonban úgy tetszik, hogy egy ősbibb fölfogás az emberi sors rosszabbodásának okát a teremtés kijátszásában kereste.

A teremtés ezen másodkori hitregéi nem utolsó szereplést tulajdonítanak az Ördögnek, mely szerepében megmarad még a föld továbbalakulásának mondáiban is.

Víz-özön Nem az a különös mondavilágunkban, hogy nem esupán *vízözön*-, de *tűzözön*ről is mesélnek hitregéink; hanem hogy mondáink, ideértve természetesen a rokonnépek hagyományát is: két mythologai korszaknak termékei. Van dualismus előtti vízözön mythosunk is és ez a *vogul*-ban az *özönvíz mondája*, melynek hasonmása természetesen már ninesen meg a magyar hagyományban.

Az özönvíz ezen mondájához érdekes tájékoztató, tudnivalókat fűz Humfalvy.⁶³⁶ Maga a szövege pedig ez:

1. „Hét tele-nyara emészt a tűz. Hét tele-nyara, hogy tűz emésztü a földet, mondja nagy asszony, öreg ember: a mi világunk im elöntödvé másra változik, hogyan menthetnök meg mi ezutánra életünket? Egyik-másik öreg ember, sok-kevév tapasztalt ember egybegyül. Egy faluba gyültek egybe, tanácsot kezdtek tartani: milyen módon fogunk ugyan mi megélni?

2. Egy koros ember, egy koros férfi szól: „minő módon mentsük meg ettől fogva életünket?! A mint én hallottam, béltelen nyárfát ketté kell vágni, tutajt kell csinálni. Ha azzal életünk megmenekül, hát (csakis azzal);

egyébként semmilyen módon életünk meg nem menekül. Ha ezen lakó földünkön élni akarunk, *500 öl kötelet kell fenni fűzfa gyökérből*. Azután ha ezen kötelünk elkészül: egy végét ölnyi mélységre le kell boesítani a földbe, egy végét nyárfa-tutajunkhoz kell oda kötni. Ezen tutajunkba a sok leányt, sok gyermeket bíró ember hadd szálljon rá. Ama tutaj egyik végére egy kártus tiszta halzsirt kell oda állítani, a négy szöglete szerint négy kártust kell állítani. Azután a gyermekei fölé tokhal bőréből takaró mennyezetet kell varrnia. A takaró mennyezet elkészülte után gyermekei fölé kell takarnia. Hét éj, hét nap lefolyására (elegendő) ennivalót, innivalót kell odakészíteni. A tokhalsból való takarómennezyezetben legyen enni és innivaló sok. Azután ha ilyen módon megmenekül az életünk, hát (csakis így menekül).

3. Azután ki-ki a maga falujába ment. Azután, midőn már hazaértek, a tutajkészítő ember bételen nyárfából tutajt esinál, a kötélfonó ember kötelet fon. Hét éjjel, hét nappal fáradoznak imígyen. A melyik ember tutajt esinálni nem tud, az az öreg embertől kérdegeti. Az öreg ember megtanítja: ezt ezen módon esináld, azt azon módon.

4. Azután némelyik ember nem tudva tutajt esinálni, magas helyet kezd keresni. Hiába járkál, lakni való tetsző helyet nem talál. Azután öreg embertől kérdezősködnek: „te nálunk előbb növekedtél föl, talán tudsz valahol valami (alkalmas) vidéket? Az öreg felel: „Ha tudunk is, hogyan fértek el ott, mind úgy sem fértek el?! Ime már ránk jött a szent víz-özön, zúgása már két napja hallik; ily gyorsan hová menjünk, már utólért bennünket?!“

5. Azután az az ember, kinek elkészült a tutaja, sietett rá a leányával s fiával. A melyik embernek nem volt tutaja, azt a tüzes víz úgy a hogy volt összeroncsolta, úgy a hogy volt összeégette. Azután a melyik ember tutájának kötele (a vízszín emelkedés közben) nem volt elég hosszú: az ketté vágta a kötelet, hogy alá ne

merüljön. Majdnem alámerült: a hogy a kötelet elvágta, hát viszi (az ár). A melyik embernek hosszú a kötele: az csakugyan úgy a hogy van, himbálózik (a vizen). Ha a tutaj vége meggyulad (a tüzes víztől): tiszta halzsírral önti le s eloltja (a tüzet).

6. Azután ezen hét éjjel, hét nappal lefolyta után annak az embernek, ki (a bajt) kibírni kibirta, a vize leapadt (kiszáradt): annak a ki nem bírta ki, a kötele elszakadt s elvitte az ár. A melyik ember megszabadult (kibírta) az a maga földjén, ott ért szárazra. Egyéb ember a hova jutott, ott ért szárazra. A mely ember nem bírta ki (a bajt) leányostul, fiastul úgy a hogy volt összeronesolódott, életük úgy tünt el. Azután a megmaradt emberek, már t. i. azok, kik a maguk földjén maradtak meg, ottan lakni kezdetek."

(A 7. 8. szakaszban a vízözön után való állapot van föl-tüntetve és a Numi-Táromhoz intézett közös könyörgés nagyon elmondva).

Hunfalyv és Munkácsi B. után.

Hitregőileg is igazolható, hogy vogul földön az áradások gyakoriak valának. A vogul hitregék [*Az ég és föld elöntésének éneke. A szent tűzözön rejője és változatai*] egyetlen vízözönnél többre látszanak vonatkozni.

A kimenetel sem egyforma. Van eset rá, hogy a „világügyelő-férfi” (a Nap) menti meg népét szájalomból a tüzes ártól.

A Nap házában már elkészítve a három nagy üst. A világ-ügyelő-férfi szép szerével égi atyuskáját eltávolítja. Az üstök a mint forrtak, kifutott belőlük a víz. Három ízben történt. A világ-ügyelő-férfi mind a három ízben az üstök száját kendőjével meglegyintette, mire forrásuk esenededett. Az alatt fekvő földről jókora népet elvitt a kifutott víz; de az általános romlás, mit az öreg Arany-Kwores rossz néven is vett fiának, akadályozva lett.

A második mythologiai korszakból való vízözön mon-dák már nem állanak elszigetelve, miután, ha töredékesen is, meg vannak a magyar hagyományban is:

A szent tűzözön regéje.

(Vogul).

Numi-Tarém apánk azon gondolkozik vala, hogy mi-képen öltheti meg Kulya-tert. Kulyater-lakta földet szent tűzözönnel elmosni szándékozik. A saját népe számára egy *vashajót* készít. Emberei számára egy hét rétegű nyárfa-tutajt készít, hétrétegű *tokhalbőrből* való takaró sátorot készít. Miután elkészült, a saját népét a *vashajóba* szállatta föl, vogul népe pedig a nyárfa-tutaj fölé készített takarósátorba bujt. Numi-Tarém most fölment egébe s azután lebocsátotta a szent tűzözönt. Tüzes vizet, eleven *jur*-férget, eleven *sossel*-férget bocsátott fölülről alá. Bármerre levő hegyi fa, erdei fa földes-től mindenestül megsemmisült. Az ember tutajának hat rétege elhamvadt a tűztől, egy rétege megmaradt. A melyik ember keresztül bukott a tutajon,

A vízözön és a sörnek keletkezése.

(Votják).

Hajdani időben Inmár-nak egy Noj nevű kedves embere volt. Ez a Noj (igy) szólván: „a világot nagy víz fogja elárasztani” — egy igen nagy hajót kezdett készíteni.

Sajtán észrevévén, hogy Noj falujából kijárkál, egyszer (igy) kérdezősködék Noj feleségétől: „*hová jár ugyan a te urad?*”

„Magam sem tudom, szólott Nojné, jár valahova: kérdeztem, de nem mondta meg.”

„Ha nem mondja meg, nohát most magunk fogjuk vele megmondani!” — mondá Sátán Nojnénak s komlót mutatott (neki).

„Te mondja, ezt a komlót kádadba tevén főzd meg vízzel és liszttel; ez a főzeted sör lesz; *ha aszt a sört Noj megiszsa, meg fogja neked mondani, hogy hová jár.*” Nojné Sajtán-

Magyar vízözön-monda
(Magy -Szent-Márton).

„Mikor az Isten mőkparancsolta Nőjénak, hogy csinájjon bárkát, Nőjé azt mondotta, hogy ű nem képes asztat mők-csinálni. Maj' küldök én neköd egy embört, aki neköd mögmutatyta, hogy tő asztat hogy csináld! Az Isten naponta angyal ké-pibe' mögjelent oszt, mögmutogatta Nőjénak: hogy csinájja a bárkát. Nőjé háromszáz esztendejig csinálta a bárkát; a felesége nagyon óhajtotta tunni, hogy mő're jár (Nőé), de mivel Isten mőkiltotta, hogy sönkinek ne mony-gya, hát Nőjé nem is mon'ta. Véktüre a felesé-ginek a testvérjei készit-tettek italt, a möliktüil Nőjé elalut; a mikor az álombul fölébrett, Isten parancsolatyárül mőkfe-letközött és a felesé-ginek elbeszélte, hogy az erdő-nyilás köszt a tengör part-tyán épit egy házat, mert ojan víz gyün, hogy az egész földön a népet el-törüli. Másnap röggel oszt-tán Nőjé kimönt a bárká-hon, letötte a humieskáját: mikor a baltáját szokás szörint a fába vákta, a fa koppant. Mőgijett, mert a fa azelőtt nem kop-pant, mingyá' észrevötte, hogy ű vétközött. Az Istennek oszt-tán imátkozott, könyörgött az ű bünejijért. Akkő egy angyal mönt oda, adott neki egy gomb-jag fonalat: mőkparancsolta, hogy kösse mög a végit, oszt tan vigye, eresz-se (a gombolyagot). Nőjé neki is indult oszt' eresztötte (a gombolyagot), de az angyal előtta a fonalat, így oszt-tan a fonál húzó-dott Nőjé után. Mikő mán

az meghalt; más épen maradt, lelke megmenekült.

Kuljátért nem ölte meg a tűzözön. Mialatt Numi-Tarém a vashajót csinálni járt, ő Numi-Tarém feleségéhez ment. Mondja neki, „te férjed hová jár mindig?” Az asszony szól: hát én honnan tudjam?! Kuljátér szól: „te itasd őt ebben a hordóban levő vízzel! Ő lerészegszik, azután megmondja neked hová megy.” Numi-Tarém haza érkezett, afféle vízzel itatta (a felesége), lerészegedett, a felesége megkérdezte s ő elmondta neki abbéli szándékát, hogy szent tűzözönt csinál, Kuljátért (az asszony) titokban egy varrószerzám-tartó ládikába tette, azután fölvitte a vashajóra, a szent tűzözön fölé emelte. Habár a föld összeroncsolódott, Kuljátér

nak tanítása szerint sört főzvé, férjét lerészegítette. Noj lerészegedvé, megmondta feleségének: „hajót készíteni járok.” Nojnő férjének mondását megmondta Sajtánnak. Akkor Sajtán a Nojtól készített hajót egészen összetörte. Noj új hajót kezdett készíteni. Miután két évi ideig készítette az egész földet egy nagy víz kezdte befogni. Noj ezt látván, Immár parancsa szerint hajóba ment és feleségét is hijja már. Felesége nem megy be. „Nosza! szól Noj haragjában ismét feleségének, nosza ördög, gyere be!” Ezen szavát Sajtán meghallván, azt mondta: „engem hitt!” — s az asszony után ő is bement. Midőn a hajóban hajózva jártak, egyszer Sajtán (azt) parancsolja az egérnek, hogy Nojnak hajóját lynkaszsza ki. Miután így kilyukasztotta, a hajóba víz kezdett bemeni. Ama hajón volt egy oroszlán. Akkor amaz

Nője egész léeresztötte a gombojagot, akkor látta, hogy húzódik utánna a fónál. Hét esztendejig bójongott az erdőb, mert vissza nem birt mönni; akkor jelönt mög neki mögén' az anygyal, mögmon'ta neki, hogy ez az Isten büntetése. a mé' a feleségnek mögmon'ta, hogy bárkát csinál. Azután Nője feleségének a tes'vérjeji fölkeresték Nőjét hogy mit csinál? Tünnöttek, hogy ijen dolgon töri az eszt anynyi üdö úta, aminek hasznát nem veheti. Azután kigúnyolták Nőjét, oszt' (be)piszkoltak) a bárkába. Mindaddig möntek nézni a többi embörök is a bárkát, hogy Nője kéntelen vót ott hanni. Akkor Isten ojan fekéjt eresztött a népre, ambul mög nem gyógyulhattak sömmi módon addig az idejig, még végre egy ijen beteg a Nője bárkájába' levő esunyaságba belekeverte magát: beleesött, amijáttal azonnal möggyógyult. Azután az embörök a bárkát végképpen kitisztították, mer' orvosságnak elhor'ták. Azután csakugyan elkövetközött az Istennek ígért büntetése, a vízözön. Anygyal által jelöntötte mög Isten Nőjének, hogy mos' mán rakoggyon a bárkába, de még akkor is az atyafajjai kineveték, hogy kibújdosott az erdőre közülök lakni. Bekövetközött azután a vízözön, az Isten mökparancsolta Nőjének, hogy mást senkit be nő vögyén az ő csalágygyán kívül. Mikor Nője bemönt a bárkába, a felesége a tes'vérjeit mökhitta, hogy mönynyenek űk is a bárkába. A mikor a víz mán ojan vót, hogy

ter nem öltődött meg. Ez volt élete megmegekülésének módja.

Munkácsi B. tr. után.

oroszlán egyik orlikából kigyót bocsátott ki, a másikkól maeskát bocsátott ki. Az a maeska és kigyó elpusztította az egeret és így Sajtán semmit sem tudott Nojnak esmálni.

Munkácsi B. tr. után.

mán lábálni alig lönhetett, oda sűettek, de Nójé be nem eresztette fiket Nójétül még csak bemontek vóna, de az oroszlán vót a segedelure: mert mikor látta, hogy Nójé küzd, az oroszlán állott az ajtóra, így osztán nem mőhettek be a bárkába. Isten monoparanesolta Nójénak, hogy csak az ojan állatokból vigyen be, a mőlík a vízbe nem él mög; de az egér mikor a lukja teli vót vízzel, kigyútt és a bárkára mászott Nójé tatta né kül. Mikor Nójé mőglátta az egeret, hogy rákesajja a bárkát, lönhűszta a kesztyűt a kezű, aszt vákta hozzá, a keztyűből maeska lött, a mőlík azúta az ártalmas férgöket pusztíti, épusztította az egeret is. Mikor a víz apatt, a bárka Borovát högyön állott mög.“ (Kálmány L. után).

Elüljárójában még egy másik magyar vízözön mondával is be kell számolnunk:

„Mikó Nojé a bárkát készítötte, mög vót (az Isten-től) paranesolva, hogy sénkinek mög né mongya, hogy mit esinál. Nojé osztán úgy esinálta, hogy sénkí sē tuggy a mög, hogy huvá jár. A mellék tartományba vót egy nagy erdőség, ennek a közepibe egy igön nagy högy vót, annak a tetejibe' esinálta Nojé a bárkát! Mikor a bárka készült az erdőbe' a högy tetejin, mán akkò mindönféle állat mögjelönt a bárka környékin. Nézőgették, de csak az állatok láhatták a bárkát, mert az ojan bárka vót, hogy (az emberek közül) sénkinek sē' vót látható. Az Ur-Isten úgy paranesolta ki, hogy (Nojé) sénkinek' né monygya, még a feleséginek sē monygya mög. Az is mög vót paranesolva, hogy mindön röggel megmozsgyon, mikor a munkára indul, mer' ha mög nem mozdik, be nem végezi (a bárka-esinálást). Így hát Nojé hozzá fogott a dologhon. Mőnt mán a dolog jò, de sēn'xi sē' tatta, hogy huvá jár, mert Nojé mindig korán mőnt, még nap fön-

kötte előtt émönt a bárkát csinálni oszt' későn gyütt mög, sémmit útytyát mög nem tapasztalhatták. Az Ördög mindön áron mögakarta tumni, hogy huvá jár Nojé? *Éjárt a feleségihön beszélgetni*, kérdöszte tüle: Huvá jár a tē urad? De a felesége sē' tutta, huvá jár Nojé, nem mon'ta mög neki, csak annyit tudott, hogy mindig még napfönkötte előtt elindul, mög mikö émén, mindig mögmozsdik. Asz'ongya az Ördög: *Hát töl' el a mozdó vizit!* Hogy eltötte a mozdó vizit, Nojé nem mozdott mög, úgy mönt mozdatlanúl bárkát csinálni. Mikor hozzá fogott a munkálon, egész haza ha'lacczott a kopogás; akkö möntek nyomrú-nyomra. Mán nem messzi vótak, mikö az Ur-Isten angyalt kü'dött, hogy azonnal mozsgyon mög, ha mássá nem, a vizeletyivivé, mer' minygyá' vége a munkának. Mihánt mögmozsdott, minygyá' nagy köd ereszködött, nem tuttak sē huvá sē mönni, nem láttak a ködtü, möktévettek. A felesége asz'tán is étötte mindön röggè a mozdó vizet, de asz'tán sikeretlen lött. — — — Mikö mán az Ördög látta, hogy hijába töszí el a (Noé) felesége a mozdó vizet, *babonáságot készí'telött* (Noé feleségével) *árpából mög komlobul*, *hogy aszt itassa mög Nojéval*, úgy majd nem tutygya elkészíteni a bárkát.

Háromszor félbe' köllött neki hanni a bárka építésit, mert nem birta az Ördög miatt mindön baj nélkül elkészíteni és így száz esztendő került bele, mikor a bárka elkészült. Mikor esözés á'lott be, negyven nap és negyven éjjel szüntelen szakatt és így mindönféle á'lat a mölik a vízbe nem élhetött meg, a bárkában tolakodott. A népek még akkö is lakadalmaskottak. Nojé oszt'tán az á'latokbú szödött be a bárkába, de a legyet kihajtotta, hanem a légy bebút az állatok fülibe, esipte, onnét is kihajtotta. Mikor kinézött, akkö mán oda rakodott az ereszet alá száraz hejre; akkö mon'ta hogy légy, itt légy! Így oszt'án rajta maratt a légy, úgy hijuk azüta. Oda mönt az Ördög is, hogy ereszsze be! Nojé nem akarta beereszteni, de beszökött. *Az elefánt füle alatt kigyó képibe' szökött be*. Mem tuttak sémmit sē felüle, möddig

a bárka majd kilukatt. Akkor vötte észre Nojé, hogy valami ellenség vagyon a bárkába'. Mínygyá' vizsgálatot tartottak, mög is tanálták, akkó mán kifirta a bárkát, hanem mökesipték ű kelmének a gallérját, kidopták a bárkábú. Mikó észrevötte Nojé, hogy a víz apad, ho'lót eresztött ki mög galumbot. A galamb össze-vissza kódorgott, visszamönt a bárkába. Mikó jó apatt mán a víz, Örményország högyejin á'lott mög a bárka, akkor ismét egy' galumbot bocsá'tott ki a bárkábú, a ki azután mán olajfa ágat hozott a szájába', ekkor bizonyosnak á'litotta (Noé), hogy mán a víz jó apad, kimönt a bárkábú.

Mindamellett, hogy körülnészte magát Nojé, szödögölnöni kezdött; vesszökött szödött össze, hogy möggyözte a víz apadását; abbul (a sok leszúrt vesszöböl) tántatt a szölö, így lött Nojénak szölös kertye. Mikor kimöntek a bárkábúl, Istennek hálát attak. Az Isten mögígérte, hogy többé vízőzönnel nem bünteti mög űket, azért atta az égi szivárvánt; a pipát mög azé' röndölte, mi által aszt jelönti, hogy tűz által fog a világ elveszni." (Szöreg).

Összevetve „a magyar vízőzön mondákat és töredékeket” a következő eredményre jutunk:

a) Azok eredetije az atyafi népeknél található meg.

b) A legrégibb töredékek a nagyobb áradások egyikét hitregésítik s a természet támadó ereje ellen való védekezést személyesítik.

c) Erkölesi ezélatossággal azon ugor tűzőzön hitrege lép fel első izben, melyben Numi-Tárom Kulyátert a setétség szellemét akarja elveszíteni, mi nem sikerül, ámbár többször tett is erre kísérletet; mert megmenti majd Numi Tárom felesége, ki egy varrószerszám-tartó ládikába rejti (vogul), majd midön a vogul Noé feleségének mondja: „Szálj fel te Ördög!” az Ördög az asszony hasába bujt s ily módon jutott a bárkába, majd a votjákoknál Noj hívja ekként feleségét: „Nosza Ördög gyere be!” mit Sajtán magára magyarázván, megy be a bárkába.⁸³⁷

Kálmány szerint itt az izlám ördögének paradicsomba való nehéz bejutása történetének esonkitott változatával lenne dolgunk.⁸³⁸

d) Magyar hagyományainkban megvannak az ős vonások, de nincsen meg a keresztény fölfogás. Noé nem követi Istennek az elfajúlt emberiséghez, hanem bosszúállásának titkos eszköze. Noénak titkolnia kell a bárka készitést, a fa-ácsolás koppanás nélkül történik és a titoknak közhirre-mentele hosszabb időre megakadályozta a munkát. A mi vízözön mondánkban leszámítva a kereszténynek látszó vonásokat közel egyenlő erőben látszanak az ellentétes felek: Isten és az Ördög.

e) Magyar hagyományunknál azonban érvényesül már a bibliai felfogás is, hogy a vízözön az Isten fenyítése, a bűn büntetése volt.

„Mindég mulattak az embörök, lakadalmaskottak, azér' pusztította el őket a vízözönnel az Isten,” tartja az egyik vidéki néphagyomány.⁸³⁹

„A vízözönbe' multak ki az Órijások mög a Tündérök, mert az Isten parancsolatytyát nem akarták tartani. Mindég mulattak, fajtalan életöt éltek, el is pusztúltak,” mondja *Külmány Lajos*nak másik szegedvidéki följegyzése.

Még sokáig elmotozhatunk a vízözön magyar mondatörödékek taglalatával, de engedünk az olvasónak, ki már újabb néző pontok után áhitozik.

*

A nemzet ősapái. Tana. Nimród. Etele. Csaba. Hét vezérek. A hősök mondakörének kora. A mesék hősei.

A vízözönben az Óriások kipusztúlván, új korszak: a *Hősök korszaka* vevé kezdetét, kik között a „*nemzet ősei*” első sorban említendőek.

Ismeretes a monda, mely a *hant* és *magyart* testvér népekül tünteti föl, illetőleg azt regéli, hogy: őseink Jáfet ivadéka, kinek fia volt *Thana*, ezé *Nimród óriás*, ki *Eviláth* földére költözött s ott született *Eneth* nevű feleségétől két fia, *Hunor* és *Magor*. E két fiú külön sátorba szállott s történt egyszer vadászaton, hogy szarvasünő akadt eléjük, mely őket üldözés közben a *Meotis* tó (kerek tenger) ingoványaiba

vezette. E földet baromnevelésre alkalmasnak tartván, atyjoktól engedelmet kértek, hogy oda költözve, ott lakhassanak.

Mennyi mythosz és alig hozzáférhető történeti adatok!

Nagy Géza előkelő tudósunk úgy vélekedik, hogy e mondákat nagyon korán összefűzték a *bibliai* Jáfettel és Nimród-dal, miután már krónikáink szerint Etele és azután Árpád *Hunortul* származott, aki Mogorral (Magyarral) egyetemben Nimród (Kézai elnevezése szerint: Ménroth) fia volt, ennek apja Thana, ezé pedig Jáfet, Noé harmadik fia volt.⁸⁴⁰

Szokás-mondás a bibliai származtatás miatt a középkori krónikást, illetőleg a jó barát-kompilátort tenni felelőssé. Nem így Nagy Géza tudósunk. Szerinte: a középkori barát, ki utóvégre is forgatta a bibliát, ezt a geneológiát nem szerkeszthette. Neki tudnia kellett, hogy Jáfetnek *Thana* nevű fia nem volt, *Nimródtól* pedig nem Jáfetnek, hanem Khámnak volt az unokája s az aytját sem Thaná-nak hívták, hanem Khus-nak. Ilyen hibát papi ember esakis az esetben követthetett el, ha úgy a Jáfettől, mint Nimródtul való származás mondája a néphitben gyökerezett, nem pedig a krónikaíró koholmánya. Az csak jól-rosszul összefűzte az egyes adatokat. *Thaná-t*, a mithikus szkitha királyt, a személyesített *Tanaist* vagy Don folyót, a donnelléki népeknek ezen, már a görög-római korból ismeretes mondai ősapját megtette Jáfet fiának, mert a biblia hatása alatt esakis Noé valamelyik fia lehetett az a legrégebbi ő, kitől a későbbi nemzeti őatyák származtak!⁸⁴¹

A Jáfettől való származás mondája korábban meg volt a magyar népnél, mint sem a kereszténységgel megismerkedett, magukkal hozták azt s esakis így érthető, hogy először Márk krónikásnak jutott eszébe Nimrodot a bibliával egyezően Khámtól és Khustól vezetni le s így Jáfet helyett Khámot tenni meg a magyarok ősapjának, de esakis a Hunn Krónikában, később pedig megfelelkezik róla s Árpád geneológiáját már Jáfettel kezdi meg, míg végre Thúróezi ezt a részt is összhangzásba hozta a bibliával.

A Jáfettől való származás mondájának elterjedése azon zsidókkal hozható kapcsolatba sokat emlegetett tudósunk szerint, kik a VII—VIII. században mind tömegesebben ke-

resik föl az Azovi-tengermenti vidéket s hatásuk már a VIII. század második felében oly nagy volt az ottani népekre, hogy a kozár khágán az összes előkelő családokkal együtt Mózes hitére tért.⁸⁴²

Nimród-ot Ipolyi találomra *Nemeré*-vel azonosítja.⁸⁴³ *Nagy Géza* kevesebbet, de valószínűbbet állít ennél, midőn bizonyosra veszi, hogy *Nimród* sem krónikairói ötletből került Árpád geneológiájába.

„Mutatja az is, hogy *Kun-László* tanult udvari papja nem is a bibliából ismert nevén, hanem *Menróth*-nak nevezi. Ez a névváltozat nagyon fontos, mert fölismerhetővé teszi azon mythikus alakot, akit a bibliai *Nimróddal* azonosítottak.

Főntebb már jegyzetbe vettük, hogy a török mondák szerint *Jáfet* egyik fiát, *Guznak* apját, vagyis az oghuzok mondái ősapját *Ming*-nek nevezték, ki *Gumá*rival együtt *Bulgár* környékén és a *guzok* földén, tehát a keleteurópai pusztaságon ütött tanyát. A *vogulok* és *ostyákoknál* pedig *Meng* (*Mengu*, *Meang*) az erdei isten neve, kinek felügyelete alatt vannak a vadállatok s hozzáfordúlnak a vadászok, hogy segítse őket, mert csakis az lesz szerencés a vadászatban, a kit *Meng* pártfogol.“ Semmi kétségünk sem lehet, mondja folytatólag tudósunk, hogy az a *Ming*, ki az úzoknak és *gúzoknak* is nevezett *kunoktól* került a török mondákba, s neve tulajdonképen annyit jelent, mint „a nagy,“ „a magas,“ „az örök,“ továbbá a vadászok istene, a *vogul-osztják* *Meng*, *Meang* senki más, mint a *hunn-magyar* mondák *Mén-rót* ja, az „óriás vadász,“ *Hunor*-nak és *Mogor*-nak az apja, kik „vadászat közben“ bukkantak arra a földre, melyet hazájoknak választanak.

„*Menküta*j“ pedig az *onujgurok*, vagyis az *Irtis* forrás vidékén vadászatból és halászatból élő népnek volt az első uralkodója.

Men rot, eredetibb alakjában: *Menorot*, *Menurot* egynek vehető ezzel: „*Men-örvís*.“⁸⁴⁴

Mintha benne a nagy erő és nomád kalandozás mythikus személyét találtuk volna föl!

Visszatérve *Hunor*- és *Magorra*, olvassuk róluk, hogy békességben élének új hazájokban. Egy alkalommal *Belár*

és *Dula* fejedelmeknek mulatozó hölgyeire akadnak. *Dula* király két leánya *Belár* fiainak feleségeivel és leányaival a „kürt ünnepét“ ülték, midőn *Hunor* és *Magor* elrabolta őket.

Dulát a leányaitól megfosztott atyát alán királynak mondják a krónikások, pedig nyilvánvaló, hogy nem az volt. *Nagy Géza* gyanítása szerint itt az azovi tengermelléki „onogur-bolgár“ uralkodó háznak, a *Dula* nemzetségnek, és a volgai bolgároknak, a *bulárok*nak vagy *bilerek*nek emléke merül itt föl.⁸⁴⁵

A monda későbbi eseményt viszen át a nemzetalakulás korába.

A komoly történetírás sem hagyhatja figyelmen kívül a hun és magyar érintkezést, még kevésbbé a magyar mythologia. Nem ide tartozik, hogy beleártsuk magunkat a Hunfalvy-iskola vitáiba. Mi ezzel homlokegyenest, de a régi hősrégék alapján *első és másodszori beköltözésről beszélünk.*

Az „első beköltözés hősei“ a *hét vezérek* és közöttök *Bendegúz* két fia: *Buda* és *Etele*. Utánok *Csabá*-val foglal kozik legtöbbet a beszédes monda, ki úgy is előjön, mint a hun szabírok, a *sobu moger*-ok személyesítője.

A magyarok „második bejövetele“ korának mythikus alakjai között kitünőbbek *Ügek* és a felesége *Emesü*. fiok *Álmos* és unokájok *Árpád*, a többi hat *vezérek*, a *kürtös Lél*, a *nagy bárdu Botond* stb. stb.

Az olvasó kimélése és a *Beöthy Zsóltok* sikeres fáradozásai méltán visszatarthatnak attól, hogy a mythosok ezen dús mezején elandalogva hosszasabban időzzek.

A mythologiai korszak a vezérek korával berekesztődik. Az elevenen eltemetett *Tomaj-Aba* az ősi hitregék utolsó alakja. Utána a keresztény kor következik, melyben a haladkló pogányság már nem támaszt új regehősöket s a régiek is csak keresztény átalakulásban maradhatnak továbbra is népszerűek.

Szent-István anyjának álmában már a keresztény első vértanu jelenik meg, *Csanádnak* pedig *Szent-György* vitéz, *Aba Samu* sebei behegednek és évek mulva fölvev teste épnek mutatkozik.

*Szent-László*nak egész mondaköre van, de ő már kiválóan a legendák keresztény hőse.

Ipolyi még Nagy-Lajos, Zsigmond és Mátyás korából is mutat föl mythoszi hősoket, mit csak azon föltétel mellett engedhetünk meg, ha azokban középkori ruhájok és fegyverzetök daczára, mint Toldi Miklósban őskori mythoszi alakokra ismerünk.

A hősi kort a mondákban általában szegényebbnek tartjuk, mint tartotta annak idejében Ipolyi.⁸⁴⁶

Azonban nem esupán a krónikáknak, hanem a szájhagyománynak is megvannak a magok hősei, kiket nagy erő, ész és ügyesség emeltek mások fölé. Ilyenek a palócz *Kis Miklós*, s a többi mesék *Vas Laci*-ja, *Erős Jancsi*-ja stb., kik majd a szegény kunyhók gyermekei, majd a királyok harmadik fiai. Ezen mesék azért nevezetesek, mert a mythoszi hősoekben megkivántató hősi erényeket és tulajdonságokat találjuk bennök áthagyományozva. Nem féltek semmi veszélytől, sőt keresték azt. Megvívta óriásokkal, sárkányokkal. Ártatlanokat szabadítottak, kincseket szereztek meg. Roppant erejük- s nagy ügyességöknél fogva mindig győzedelmeskedtek.

MÁSVILÁG.

XLIII. Az emberi lélek hite az ősvallásban.

A lélekvándorlás hitének kérdése. Mesebeli átalakulások fajtái. A palócok szerint csak a rossz lélek vándorol. Kisértetek. A síron túl a földi élet folytatódik. A halott ellátása. Hazajáró lelkek. A halottak kultuszának fő motívuma. Óvó intézkedések. Torozás. Finn, vogul, votják szokások. Halotti toraink. A halottak felruházása. Marékföld szórás a sírba. A halottnak köszönő látogatása. Lovas temetkezés a szkitháknál. Kuphalmok, korhánycok és szkitha sírok. A magyar lovas temetkezés hagyománya. Halottógetés. Százhalom. Halomány, Tetemvár. Bessenyők sírja. Kaptárok. Szobrok vagy Bálványkövek. Az alvilág.

Igaza van Csengerynek, hogy: a fenmaradás reménye oly mélyen gyökerezik az emberi szívben, s a végkép megsemmisülés fogalma annyira érzelmeikbe ütközik, hogy minden népnél már a legrégebb időkben feltaláljuk a hitet az elköltözött lelkek fenmaradása iránt. Igaza vagy on abban is, hogy: a lélek önállósága hitét a *Hulál* költi fel leginkább az élőkben.⁸⁴⁷

E részben meséink *lélekvándorlási*, sajátképen pedig *átalakulási* eseteire alig hagyatkozhatunk egyik okból a mesék világvándorlási hajlandóságánál fogva, és továbbá azon okból, mert néphagyományunkban ezt nem találjuk kellőleg igazolva. Nagyon megkapók Ipolyi idézetei: a megölt királyleány, kinek sírján jávorfa nő, s ő a belőle készült furulya hangjában panaszolja el szomorú sorsát. Vagy hogy az eltemetett szerető, mint rózsza virít a sírdombon, avagy hogy a hűtelen, majd gyümölcstelen szederfává lesz, majd földi szederré, melynek indáin keresztül bukik, a ki arra jár, avagy körtefává, melynek gyümölcse mérges és szaga hét mérföldre érzik, stb. Ezek szerintünk nem lélekvándorlási példák, valamint az sem, hogy az elszálló lélek *fejér galamb* vagy *gerlicze* alakjában mutatkozik. (M. Mythologia 358.)

A mit a mesékben (mondjuk: a *mi* meséinkben) találunk e tekintetben, az nem az általánosságnak, hanem a kivételességnek jellegével bír minden esetben. Ezek vagy ártatlan voltak daczára megrontott (elátkozott) lelkek, vagy gonoszságuk miatt büntetvék, s lesznek mint vérszomjas emberek farkassá, mint kevélyek pávává, mint erkölestelenek kakassá.

De az sem mondható, mintha a lélekvándorlásnak semmi nyoma sem lenne a néphitben. A *palóc*, Pintér szerint ma is hívője a lélekvándorlásnak. Szerintök két állatba szokott a lélek vándorolni: a „maeska-“ és a „fekete kutyába.“ Elvértve emlegettetik a *farkas* is. Hite azonban a *palóc*znak az is, hogy a „jó lélek“ soha sem vándorol, csupán csak a rossz.⁸⁴⁸

A nép tud ugyan állatalakban jelentkező *kisértetekről*, melyek *kecske*, *kutya* alakjában az eleselodett utast bizonyos távban követik, s el nem riaszthatók; hanem arra nincsen bizonyosságunk, hogy ezek állatokba szállt kóborló emberi lelkek lennének.⁸⁴⁹

A lélekvándorlásra kevesebb adatunk van, hogy sem azt az ősvallás hitágazatának vallhatnók teljes bizonyossággal, sőt a szokásokból következtetve, úgy látszik azt vallotta az őshit, hogy *a síron túl folytatja a lélek a földi életet*, ugyanazok maradván szükségletei és kedvtelései. Ezért van, hogy a sírba ruhát, edényeket és más házi eszközöket, lovat, sőt szolgálkat is temetnek el a halottal.

A szkitha királyok és Étele hunn király temetési leírásai, s a fölászott pogánykori magyar sírok leletei erről elegendőleg meggyőzhetnek bennünket.

„A pogány votjákok a halottal ma is sírba rakják mindazon tárgyakat, melyek a háztartáshoz szükségesek, különösen, melyeket az ellunyt életében leginkább kedvelt, mint pipát, bélest, pálinkát és pénzes zacskót. Szájába nem ritkán tesznek egy darab szárított marhahúst, vagy a mit életében leginkább szeretett. Éjszakára a ház bejáratánál eleséget tesznek ki, hogy segítve legyen a baján azon esetre, ha a sírba tett eleség elégséges nem lett volna. Még pénzre is múlhatatlanul szüksége van, hogy ezzel magát a másvilágon megválthassa a kinzástól.

Ha elmulasztaná a sírba rakni minden, a háztartáshoz megkívántató dolgokat, akkor az elhunyt erősen nyugtalanítani fogná a háziakat, haza jár a szükséges tárgyakért az életben maradottakhoz, s azonkívül, hogy a gazdaságot tönkreteszi, dühében magával viszi még az asszonyt, fiúkat, unokákat és más rokonokat is, a kik neki szükségesek, hogy másvilágon, mint dologtevők szolgáljanak a háztartásban.⁸⁵⁰

Náhunk a kereszténység lényegesen módosítja az ősi felfogást; de azért ma is vannak *hazajáró lelkek*, és a *kisértések* oka, a miért a halott sírjában nem leli nyugtát az, hogy illendőséggel nem temettetett el, vagy utolsó óhaja nem teljesített. Az okozat az ősi maradt, csak az ok ment át módosúláson.

Az igazságnak különben tartozunk azon kijelentéssel, hogy a halottak iránt észrevehető cultusnak nem annyira a kegyelet, hanem a *félelem* volt az alapvetője; mert a halottaknak saját országuk van ugyan az altaji népek szerint a föld alatt, de kivétel nélküli a képzelet, hogy a földön is bolyonganak, főleg az éj sötétében, vagy zivatarban. Leginkább a szél üvöltésében, a lombok susogásában, a tűz sus-torgásában és más természeti tüneményben ismerhetni rájuk. A sámánok kábult állapotban láthatják őket, a közönséges embereknek csak mint rossz lelkiismeret jelentkeznek vagy álmukban kísértik őket. Leginkább ártékony szándékkal látogatják meg az élőket: azért félnek tőlök, s mindenkép igyekeznek őket eltávoztatni. A *csurások*-nál izzó vasat dob-nak Csengery szerint a koporsó után, hogy elzárják a visszaterési utat a halott előtt; s a toráldozat alkalmával kéri a gyermek elhunyt atyját, ne térjen vissza. A *cseremiszek* karókkal veszik körül a sírt, hogy át ne hághassák halottaik.⁸⁵¹

A halottaktól való félelemre vallanak azon *óvóintézkedések* is, melyeket a lelkek hazajárásának akadályul vetnek, és azon *sziveskedés*, melylyel jóindulatukat megnyerni törek-sznek, főleg a *tor* néven tartott halotti áldozatok.

Finnország némely faluja szélén áll még ma is az *ősök fája*, egy kiszáradt fenyőfa, melynek törzsére számos kis fa-táblácskák vannak aggatva. A színes táblácskán nincsen név, hanem csak kettős kereszt (†) és évszám. Temetésről haza-

jövet tűzik föl az új táblácskát. Néhol csupán fejszével tesznek az ilyen fa kérgébe egy vágást. A halott fölkelvén sírjából, azon az úton akar hazatérni, a melyen a temetőbe vitték; de mihelyt az úgynevezett „ősök fájához” ér és ott látja a maga táblácskáját, nem mehet tovább és nem zaklathatja éjnek idején hátramaradt rokonait, úgymond *Wislocki Henrik*.⁸⁵²

A holt lelke jóindulatának biztosítása *Munkácsi Bernát tanár* tapasztalata szerint a *roguloknál* ételáldozatok útján történik, melyet, míg eltemetve nincs, mindennap, azután pedig „szent hetének” eltelte után és az első év folyamán még 3—4-szer hoznak.⁸⁵³

A *voljások* is igyekeznek halottaikat engeztelni, számos emlékünnepet rendezvén részökre s tésztás étkeket, sört és kumiškát áldozván sírjaikon.⁸⁵⁴

A *topa* néptörzs, mond *Castrén*, Déli-Siberiából *Fel-Ázsiába* költözvén, sok ideig követek által küldött áldozatot ősei elhagyott sírjára.⁸⁵⁵

Ez az úgynevezett *tor*-ülés, melyet még leginkább ismer és tart a magyar hagyomány, sőt elmaradhatlan, mint a halottnak tartozó tisztességtevés.

A „halotti *tor*” temetés után a rokonoknak és ismerősöknek a halottas háznál való megvendéglésében áll. A *tor*, mint a végső tisztesség megadása helyenkint még sok ősi vonást tüntet föl. Így a jó *palócoknál*:

A meghalt helyét a lóczán üresen hagyják, terítéke az asztalnál keresztbe tett késből, kanál- és villából áll, melyet tányérral borítanak le és külön sótartóból, szentül hívén, hogy a meghaltnak lelke közöttök van.⁸⁵⁶

A háztól telhető legjobb ételek tálatatnak föl, italt a család öregebb férfitagja maga tölt a közös pohárba.

A felköszöntőt a legérdemesebb kezdí és mindenik tud valami jót és dieséretest mondani az elköltözöttre.

De fordúlnak elő a halott körül egyéb tisztességadások is, melyek okát első sorban a hagyományos félelemben kereshetjük, melylyel az ősvallás az elköltözöttek félni való árnya iránt viseltetett.

Népünk halottait teljes fölszereléssel boesátja a ruha-

nemükben a nagy útra. A nőket a kívánsága szerint való ruhába öltöztetik, a férfiak ünnepi gunyájokat (öltözeteket) kapják, fiatal ifjak és hajadonok a vőlegény és menyaszszony díszével ékesíttetnek föl. Minden egyes esetben szeretetből történik-e mind ez? Inkább félelemből, hogy a halott lelke „hazajáró“ ne legyen!

Az elhantolásnál a halott ismerősei egy marék földet szoknak vetni a koporsó fölé, „hogy többé ne féljenek a megholttól.“ Mikor a sír már föl van domborítva, a sírnak keleti oldalán némely vidék szokása szerint az elköltözött jóbarátja vagy rokona a kapa nyelével keresztet csinál. Mi más mindez, mint a lélek útjának elzárása, mint a régi sírbanyilazásnak helyettesítése?

A palócz szentül hiszi, hogy a temetés éjszakáján a halott haza megy a „szállást megköszönni,“ miért is haló eszímájáról lefejtik a patkót, hogy kopogása által ijedséget ne okozzon.⁸⁵⁷

Hasonlóan a matyók is azon hitben vannak, hogy a temetésre következő éjszakán a megholtnak lelke hazamegy látogatóba, miért is az nap az utcai szoba asztalát szép tiszta asztalterítővel beterítik s arra egy kis szelet kenyéret és egy pohár vizet tesznek.⁸⁵⁸

Hogy ezen szokásokban még az ősi hitfelfogás nyilatkozik, alig kell mondanom. Különbözik a vogulok s bizonyosan ősi hagyomány alapján vallják, hogy a holtak nem jutnak el azonnal a kimúlás után az éjszaki jeges tenger egyik szigetén levő másvilági lakhelyökre, hanem csak negyven nap múlva, ezen ideig pedig a *lélek hazajár*.⁸⁵⁹

A mai temetkezésben csak jelentéktelen töredékeket birunk fölmutatni a pogány eredetű hagyományokból, melyek java részében kimentek a szokásból, vagy jelképes alakot vettek, melyekről azonban a régi történeti leírások és a pogánykori magyar sírok leletei eléggé tanuskodnak.

Ilyenek a régi magyar *lovas temetkezések*, melyeknek legrégebbi nyomát a régi szkitha királyi temetkezésben találjuk.

Nem keresztény fejedelmeinket bizonyosan úgy temették el, mint a szkithák királyait, vagy a hunnok a nagy

Ételét, hogy: levágtak egy darabot a fülökből, hajukat levágták, arczukat és orrukat, bőreiket tőreik hegyével meghasogaták, balkezükhöz nyilat szúrnak vala át.⁵⁶⁰ Igazi vérkönyvek és véres gyászolás!

A Tiszamente, Szaboles és az Alföld nem egy része tele van magányosan álló *Kunhalmokkal*, *Kurgánokkal*, (szabolesiasan: *korhányok*) és különböző előnevű *Halmokkal*, melyek régészeti tapasztalatok szerint előkori pogány előkelők sírjainak bizonyosodtak be. Ezen sírhalmoknál szembetűnőb-beknek kell képzelnünk a szkitha királyok egyes sírjait, melyek hogy csakugyan náddal fődött „nagy sírok” valának, abból következtethető, hogy üregében az emelvényre helyezett királyi holttesten kívül elkellott benne férnie megfojtott szolgálójának, pohárnokának, szakácsának, lovászmesterének, szolgájának, hírnökének, *lovainak*, a tejelő állatoknak és aranyedényeinek s más egyéb dolgoknak. A sírnál csak a halom volt nagyobb, melyet reá hordtak.

Az eddig megásott ős sírokból aránylag kevés bizonyosodott magyar eredetűnek: de azért máris utallhatunk olytén hazai ősi sírokra, melyekben az emberi esontok elvegyülve találtattak ló- és vadász-ebesontokkal. De olyan lelet még nem adta magát elő, a melyet „A monarchia írásban és képbén” Jókai olyan szépen leirt és Zichy M. annyi bűbájjal megrajzolt, hogy a meghalt hőssel jegyese magát elevenen eltemettette volna.

A *halott táncza*, a mit Kinizsi még ellejtett, már régen divatját vesztette, ugyanez mondható az ősi *virrasztó* (gyásztor) és *bajnoki torna* temetési szokásáról is.

Irodalmilag *Nagy Géza* „a régi kunok temetkezése,” „a magyarhoni lovas sírok,” „a hun, avar és magyar pogánykori leletek jellemzése”⁸⁶¹ és *Munkácsi Bernát*: „a régi magyar lovas temetkezés keleti változatai”⁸⁶² című tartalmas cikkekre utaljuk az olvasót bővebb tájékozódás tekintetében.

A kereszténységgel lassankint megszűnt főbb vonásai-ban az ős meggyőződéssel járó temetkezési szokás. De mintha mellékes árnyalatában kísértene az egészen napjainkig. A középkorban a lovat azon monostornak ajándékozta a ro-

konság, mely az elhunytat azon egyházig vitte (s mely ősi szokás szerint vele eltemetendő lett volna).⁸⁶³ Az évi torok tartásával is az egyház bízott meg a Váradi Regestrum jellemző ügyesetei szerint.

Nem közömbös azon lószerszámok előfordulta sem a régibb sírokban, mikor a 18–24 éves fiatal palóc embernek mellére ma is *lópatkót* helyeznek néhol a haló ágyon és vele el is temetik.⁸⁶⁴

A *hatott-égetés* hagyományát látszik örökíteni a: „se' hire, se' hamva“ közmondás. Úgy látszik, hogy első sorban is táborozási temetkezési mód volt, miként ezt a sz.-galleni esettel, az érdi *Százhalomok*, a hunnok e nagy temető helyével is igazolhatni.

A honfoglalás táborozó helyeinek köztemetőiben (jobbára *Halomány, Testhalom, Tetemvár, Tetemke* vagy hasonló nevet viselnek) tulnyomó számban mutatkoznak a hamvedres sírok.

A szíhalom szomszédságában megásott *bessenjő sírok* (sepulchra bissenorum) is hasonló jellegűek.⁸⁶⁵

Sajátságos jelenség Eger vidékén (másutt is lehetnek) az ugynevezett *kaptárok*, vagy sziklába vágott fülkék, melyekkel némely völgy, péld. a novaji egészen tele van, egy-egy szirten levén 20—25 fülke is. És mert ilyen bemélyítések vannak az éjszakra néző oldalakon is, méhköpüknek tartani nem lehet. Nem lehet üregök esekély voltánál fogva sem, mely csak egy hamvedert fogadhatott magában. A záró tábla a nyomok szerint *ék*-kel volt a nyílásra erősítve.

Szívesen csatlakozom Bartalos Gyula régész barátomhoz, ki ezeket az ős vallás szent helyeinek tartja, mint temetőket.

A palócoknál szokásos: a halott ágya szalmájának *elégetése*, mi ha Pintér Sándornak igaza van, a holt test egykori elhamvasztására emlékeztetne.⁸⁶⁶

Volt-e a *temető helyére* törvénye az ó vallásnak? — nem tudhatni. A telep-helyek vizek mellett levén, a temető meg ennek közelében, — természetes, hogy az ős temetők nagyobb része vizek mellett fog ezután is felmerülni. De ebben mythosyszerűséget keresni tulzás. Az oklevelek régi határjárásai

emlegetnek pogány sírokat halmokon és dombokon, mit inkább irányadónak vehetünk.

Voltak-e itt is *szobrok* a jelesebb pogány sírokon, mint ezt keleten tudjuk? merül föl utolsó kérdésnek. A valószínű felelet arra megy ki, hogy igen. A „Szent helyek” ezikkben említettük a *bálványszobrokat, bálcányköveket*, melyeket ha pusztán sírkövek voltak is, méltán neveztek el a torok és áldozatok miatt, melyek mellette tartattak, bálványoknak.

Azonban a halottak cultusa, ha megvolt is az ősz valóságban, de a halottal való érintkezés *tisztátalanságot* vont maga után, melyből mosakodás és fürdőzés által lehetett szabadulni.

Miként ezen töredékekből is kitetszik, az ó-hitnek sarkalatos tétele volt a lélek síron túli élete, vagyis földi életének folytatása. Ezen életet azonban még közelebről is meg kell tekintenünk.

XLIV. Az ősvallás túlvilága.

A finn Manala, Manó családja és a gonoszokra váró gyötrelmek. Manala hollétele. A lappok Aimo-ja. A mongolok és kalmukok pokla. Meséink és „pokoljáró” mondáink leírása.

Amint bizonyos, hogy már őseink is majd a *boldogság*, majd a *szencvelés* hazájának vallották a túlvilágot: úgy csaknem a lehetetlenséggel határos akár „*mennyországuk*”, akár „*pokluk*-nak” olyan kezdetleges képét adnunk, amint azokat képzeletök körvonalozta.

Csak ha a rokon hitregék különböző képeit egymás mellé állítjuk, nyerünk fogalmat, hogy *menny-* és *pokol*-hagyományainkban is mennyi lehet a későbbi színezés és idegen alak!

A túlvilágot illetőleg legbeszédesebb a finn hagyomány. A rúnók szerint a lelkek a föld alatt *Tuonelá*-ban vagy *Manala*-ban gyűltek össze.⁸⁶⁷

A „*Halál ezen birodalmáról*” gyakran emlékezik ugyan a finnek hőskölteménye, de leírásának nagyobb töredéke mégis azon rúnóban fordul elő, mely az egyik hősnek alvilági útját, vagy „*pokol-járását*” adja elő.⁸⁶⁸ A Halál birodalmában ezen leírás szerint a Halál egyik hajadon leánya

az átszállító. Hogy ő-a rendes esónakosa ezen átkelésnek, arra nem felelhétünk; de annyi bizonyos, hogy még ha férfi volt is a rendes lélekhordozó, más mint a Halál mogorva fia nem lehetett.

Helyén látom jegyzékbe venni, hogy a Borsodban élő tardí matyók minden halottnak egy krajezárt tesznek a „jók-zibe,” hogy átviggyék a Jordán folyón.⁸⁶⁹

Hogy a Halálnak a maga földalatti birodalmában egész fegyveres családja volt kardos ifjakkal, középkorú lándzsásokkal és botokra szorúlt öregekkel, arról szintén a Kalevala biztosít bennünket valamint arról, hogy a gonoszokra ottan kimondhatatlan gyötrelmek várakoznak, mert „alant a Halállakán kész a gyötrő hely a gonoszaknak, ágyfák a hibásoknak. Alja forró kövecekből, tüzesített kőszírtekből, takarója kígyók, esúszók, halállaki nyűvek, pondrók.⁸⁷⁰

A Halálnak, a kit különben szerepelni nem látunk, leánya a rút és rossz *Loviättär* is, a kilencz betegségek anyja.⁸⁷¹

A Halál maga szokta elkísérni a halottakat országa határáig: a fekete szent folyó partjáig.⁸⁷²

Fekvését is tudjuk. *Manala* vagy *Tuonela* túlvan fekszik Éjszak-lionon, mely minden rossznak, bajnak a hazája, valahol az *éjszaki sark alatt*.⁸⁷³

A finn hitregén észrevehető az éjszaki szomszédság hatása s különös, hogy saját hagyományaink mégis ehhez állanak legközelebb.

A *lappok*-nál kétfelé nyílik az alvilág, vagyis az ő *Aimo*-juk. Egyik a fájdalom, szenvedés és sötétség helye; de ennek szomorú lakói is bizonyos idő eltelte után a gyógyó *Aimóba* kerülnek. Itt különben azoknak van csupán helyök, kik földi életök ideje alatt a másét nem bántották, hamisan nem esküdtek és megférhetetlenek nem voltak. Ezek haláluk után új testet öltenek magukra, s isteneik boldogságának részesei lesznek, mely boldogság különben a földi kedvtelések folytatásában áll.⁸⁷⁴

A török-tatár népeknél a *pokol* lép előtérbe vas falaival, őrző és kínzó ördögeivel, kik szarvakkal bírnak, majd kígyó-, oroszlánfejűek stb. A *mongolok* pokla föld alatti birodalom,

hol felerészében fagyasztó hideggel, felében égető tűzzel kínoztatnak az elkárhozottak.⁸⁷⁵

A *kalmuk*-pokolban nem csupán földarabolódnak s azután megint életre hozatnak az elkárhozottak, hanem vad állatok is szünetlenül háborgatják és nyugtalanítják őket, s a kötelességeiket nem teljesítők súlyos terhek állandó czipelésével büntetvék.

Hagyományainkban, úgy esik mondani, hogy erősen képviselve van az áltáji ezen fölfogás, mely különben már magában véve is különböző oldalról vett kölesönzésnek látszik.

Meséink és „pokoljáró” mondáink szerint a pokolbeli büntetésnek főeleme a tűz; „*tűzes nyoszolya*,” „*tűzes kádfürdők*” stb. Tűzesek az elkárhozott lelkek, kik mások földét elszántották, a határ követ megbolygatták, hamisan esküdtek, a miért mások elrettentéseül a kísértetek idején bűnök jeleivel mutatkozniok kell a helyen, hol égbekiáltóan vétkeztek.

Alkalmasint ezen keleti hitregékben találja megfejtését azon mesés előadás is, hogy az elkárhozottak állatalakban is kínoztatnak. Hogy pl. a pokol istállójában mint lovak tartatnak, kiknek vasdorongverés jár ki etetés és vaszindelyszög abrak gyanánt. Kik a szolgálatba odakerült mesehóst így szólítják meg: „Ne verj fiam, hiszen apád vagyok!” Egy másik tüzelő fát hordva a katlanok alá, imígyen sóhajt föl a teher alatt: „Édes fiam, ne nyomorgass, hisz én anyád vagyok!”⁸⁷⁶

Talán ezen hatásra vall azon büntetés is, mely a néphit szerint asszonyokra vár, kik az anyaság terhét maguktól erőszakkal elodázzák.⁸⁷⁷

*

Osztják, votják és mordva mőnyország. Hun hagyomány. Dél-monda. Följegyzés a kazar-bolgárok hitéről. A székely „hadak útja.” Magyar hagyományok.

Eredetiségökből talán még az osztják, votják és mordvák hitregéi legkevésbé vetkeztetvék ki, melyek míg egymást kiegészítik, más részről a nyersebb, régibb felfogás tolmácsolói.

Osztyák hit szerint tudvelőleg csak azok részesei a túlvilági boldogságnak, kik erőszakos halállal vagy medvevadászaton hálnak meg. A kik ágyban természetes halállal múlnak ki, azok a föld alatt jódarabig egy mogorva szellemet kötelesek szolgálni.⁸⁷⁸

A *votjakok* Barna Ferdinánd szerint a jövő életet a jókra nézve paradicsomi élet alakjában képzelik. Az ő mennyországukban minden föltalálható, a mi a votjakokra nézve az életben kívánatos volt. A gonoszra a pokol vára-kozik, a hol ezrivel állanak készen a forró szurokkal telt üstök, melybe fürödtetnek az istentelenek, eszközgők, gyilkosok, veszekedők, tolvajok.⁸⁷⁹

A *mordvák* hite szerint a mennyország a Napisten birodalmában, az égben van, hol ő száma nélkül való lakó-helylyel rendelkezik, melyekben a jó emberek lelkei élnek. Mint a királynét a méhek: úgy rajzzák körül a jóknak lelkei a Napistent.

A *Hold*(= éj)isten sötét birodalma a megholtak lelkeinek első állomása. A jó lelkeket testvéréhez, a Napistenhez küldi, az elfajúltakat pedig a sátán hatalma alá üzi.

E nép „*boldogult*“-jairól, a Napisten udvarának boldog lakóiról nem hiszi, hogy hazajáró zavargó lelkek; hanem az ellenkezőt. Mindnyájan gondot viselnek családjokra és utódaikait segítik mindennemű hasznos és istenes műveleteikben: akadályozzák a rosszban és nem sajnálják fáradságukat, hogy vagy álom közben vagy más megjelentés által figyelmeztessék őket.⁸⁸⁰

Ezek voltak az ősvallásnak is alapvető nézetei, melyek mellett azonban az eleven hagyományt már csak kivételesen szólíthatjuk elő bizonyágtételre és inkább csak az elavult szokás állhat szolgálatunkra.

Csak a krónikákból vehetjük ki, hogy nagy tisztesége volt a *loras Vitéznek*, ha sebekkel tetézve állíthatott be a hősök mennyországuának udvarába. A nagy hunkirályról olvassuk, hogy a halála hírére összefutott országnagyok nem csupán magukat sebesítették meg, hanem mély sebet ütének a király arezán és testén is, hogy a másvilágon véres csatából érkezettnek látszassék.⁸⁸¹ A *Lél*-ről szóló hősi monda is a

mellett szól, hogy az ősi mennyország a bajnokok gyűlöhelye volt mindenek fölött.⁸⁸²

Minden rokonnép földi örömeit és foglalkozását vivén a síron túl való életbe, nem valószínűtlen, hogy a magyar ős meggyőződés is megengedte a hősi küzdelem győzedelmes folytatását a lelkek országában.

A kazar-bolgárok ilyen híteről értesít Ibn Foszlán, ki az ő földjökön egy alkalommal naplement után az ég alját veresleni látá, morajt és hangokat halla az légben, felette tüzes felhő úszik vala az égen, melyből hasonló hang és moraj hallatszott, mintha lovak és emberalakok robogtak volna kezökben dárdákkal és kardokkal. Erre egy másik felhő is kerekedett, mely szintén lovas embereket láttata. Ez megrohaná a másikat. Az idegenek a látványon megrémültek, mit azonban a bolgárok kinevettek. A tüneményt végre is a király úgy magyarázá, hogy „őseik hite szerint” (ő már ekkor népével együtt müzülmán volt) azon alakok pogányok s más hitetlenek, kik minden este viaskodnak s hogy ezt régtől fogva szakadatlanúl gyakorolják.⁸⁸³

Vajjon nem a játékos éjszaki fény miatt tették a velünk nyelvrokon vogulok is a boldog lelkek hazáját az éjszaki jeges tenger egyik szigetére?

A szokatlanabb égi tüneményeket nem is számítva, igazán sokszor oly fantasztikusak az egymás ellen tornyosuló felhők, hogy abban csataképet méltán láthatott a természet ijedős tisztelője.

Ipolyi nem csak a „Hadak utját,” hanem az *égi háború*-kifejezést is mythologiai műszóvá avatja.

A nyelvrokon atyafiak hitregéi során fölmerül a kérdés, hogy vajjon a magyar hagyomány tud-e még arról: *hol keresék a magyar ősök a mennyországot és hol félek a kárhozat helyét?*

A meséknek szívesen adjuk az elsőséget; de ezek majd azt mondják nagy általánosságban, hogy: hegyen-völgyön túl, erdő közepén, messze tájon, hová madár sem száll; majd hogy „a föld belsejében.” A mesék „pokoljáróinak” legfölebb lábbelijök bánja meg; hanem nagy útnak utána mindig a földön, ha mindjárt annak végén is, találják meg a hozzá-

vezető kaput. Ellenben a mennyországot a néphitnek minden megnyilatkozása az égben tudja, hol külön csillagok jelölik a *mennyország ablaká-t, határá-t, kapujá-t*. Itt van a *paradicsom* is, mely a nép szerint eredetileg a földön volt és a bűn elkövetése után jutott oda.

A vogul mennyország, illetőleg a jeges tenger szigete az éjszaki fény segítségével szintén összeköttetésben vagyon a csillagos éggel: a tulajdonképi más-világgal.

Hogy itt volt az ősz vallás mennyországa, erre nagy bizonyság a *hadak útja* vagy *Szent-Mihály útja* (a kereszténységben ő a lelkek kalauza), az *országút*, melyen *a jó lelkek járnak búcsút* (Félegyháza); vagy ősbibb jellemzéssel: rajta mennek föl a lelkek mennyébe azon különbséggel, hogy a jó lelkek az Országút egyenes ágán mennek. Ez visz oda. A rosszak az elhajlason jutnak pokolba.⁸⁸⁴

Kálmány szerint lelkek járnak az Országúton a velünk rokon *eszteknél* is. És, miként már láttuk, csak a *Heterény* vallára emelkedve lehet Kalevala korának hite szerint a főisten lakóhelyére jutni.

A mennyország az égben volt. És meglehet, hogy az ősvallás is nagyon kényelmesnek tartotta arra az öreg istent, hogy az embereket elítélje s a jóknak maga mellett adjon helyet, hanem az egyikkel az Éjzstent, és a másikkal a Napistent bízta meg.

Végül a rokon népeknek még azon monda vonásait is föltaláljuk hagyományunkban, hogy az ősök óva őrködnek századról századra ivadékuk fölött.

A közmondás: *sírjában is megfordul* után ítélve megálapítható, hogy már az ősrégi meggyőződésen alapszik a halottaknak érdeklődése hátrahagyott szeretteik erkölcsi és anyagi állapota iránt.

Meglepők különösen a mondák azon esetei, midőn ezen kedvezés még a késő unokák iránt is mutatkozik.

A borostyánkői vár nagyasszonya Dersfi Katalin a vár alatt való kastélyban megjelenik még mindenkor unokáinak, valahányszor a családban haláleseménynek, vagy nagy szerencsétlenségnek kell bekövetkeznie; de őt csak a család tagja látja. Máskor meg, mint ijesztő rém olyanoknak jele-

nik meg, kik a családnak romlására vannak. Ilyenkor másnapra a képtárban levő arczképén vonása halványabb, szemei be vannak esve.

A zai-ugrócezi várban a család ősanija jelenik meg éjnek idején fekete magyar öltözetben. Kitekint hosszás és fájdalmas sóhajjal a vár alatt elterülő völgyre. Erre ilyenkor a Tarkács hegyi szellemei kikelnek s látni őket a várban fels alájárni.

. i kastélyban, ha a családból való leány ment férjhez, megszokott volt jelenni menyasszony-ruhában a család egyik fiának hűtelenül elhagyott jegyese koszorúzottan. Aki vele ilyenkor találkozott, arra káros lehelletét fuvalta. Midőn egykor ily alkalommal egyik a bátrabbak közül meg akarta lesni s a terembe vetett ágyba feküdt, az éjfélkor megjelent ara, az oldalt fekvő arczájára lehelt, mitől azon az oldalon haja és szakála megőszült.⁸⁸⁵

Alig van várrom, lakott vagy lakatlan ó-épület, melyet a néphit a jó vagy ellenséges indulatú kísértetek illetén alakjaival meg nem népesítene.

Mindent összevéve kétségtelen marad, hogy az ó-valásnak is hitágazata volt a lélek halhatatlansága és a másvilágnak érdemszerint való boldog vagy boldogtalan állapota.

De ezzel ismét új területre, az ó-hit *erkölcsmezejének* szomszédtságába jutottunk. Észrevétel nélkül e mellett sem haladhatunk el.

FÜGGELÉK.

XLV. Az ősvallás erkölcstana.

Vitézség. Vérévadás kérdése. Istenfélelem és erkölcsszeretet. Közmondásaink. Vérszerződés. Eb- és farkaseskü. Testvér-barátság a szkitháknál. Vendégszeretet. Nagylelkűség. Becsületesség. Asszonyok törvénye. Gyermekek.

Mert minden nemzeti vallásban a faji szellem domborodik ki, s leginkább pedig annak erkölcsi részében, — van szükségünk pogány vallásunk erkölcstanára, melynek azonban csak főbb tételeivel számolhatunk be ezuttal.

Irva áll a *krónikákban*, hogy őseink bölcsesek és szelidek voltak, *bűn nem volt köztök*, másét nem kívánták stb. Ezen elbeszélés folytatását a *hitregék* veszik át, melyek szerint a Halál képében a földre jött a Rossz, s vele megszakadt az aranykor, az emberek boldogságának kora.

Hála geniusunknak, hogy ifju korában jól fogta és sok olyanokra szoktatta rá a magyart, miket később a szokás és vallási hitregék erős törvénynyé avattak, s a mik ma is nemzeti erényeinknek tekintendők. Ilyenek: a *vitézség*.⁸⁸⁶ A vitézség nem vallási erény, de az előkor nagyon is azzá tette, midőn a hősi halálnál a túlvilági boldogulásra nagyobb jogosultságot nem ismert el. Az is igaz, hogy a pogánykor jobban kitűntette magát a vérontásban, mint a későbbi századok; de hogy ezen ősi erénynek gyakorlatából ennekutána sem jött ki a magyar, már abból is látható, hogy nem csupán saját függetlenségét tartotta fenn, hanem a szomszéd-tartományok felett is mindig messzebbre terjesztette hatalmát.

Ezen nemzeti erény azonban a hitregék korában az erkölcsök nem kis elvadulása nélkül el sem képzelhető.

Ki fogja az öreg Herodotoszt meghazudtolni, kinek előadása szerint: mikor a szkitha harczos az első embert leteríti, *a véreből iszik*, a hányat pedig a csatában megöl, *azoknak*

fejét a királyhoz viszi; mert csak az kap a zsákmányból, ki fejet hozott; a ki pedig nem hozott, az nem kap.⁸⁸⁷

Khivában most is szokásos az ellenségfejekkel való ilyetén beszámolás. Mintegy száz lovas érkezett meg a táborból, írja Vámbéry, mindegyik vezetett néhány foglyot, ezenkívül még egy nagy zsák volt mögötte a nyeregre felkötve, melyben vitézségének bizonyítékai: a levágott ellenséges fejek valának. A nagy térre megérkezvén, mindegyik átadta a khánnak vagy valamelyik országnagynak ajándékkul hozott foglyait, azután leoldván a zsákot, megfogta a két esüskét, s úgy rázta ki tartalmát, mint valami burgonyát; a szakálás vagy még szakálatlan fejek oda gurultak a jegyzőkönyv vezetőjéhez, kinek szolgálja egy halomra rugdosta össze, míg néhány száz össze nem gyűlt. Mindegyik hős nyugtát kapott az általa beadott fejeokről, s néhány nap mulva kikapta értök a jutalmat.⁸⁸⁸

Arra nézve, hogy a pogány magyar kor osztozott-e a szkithák e szokásában bizvást hagyatkozhatunk sok elmeélel nyilatkozó *Nagy Géza* tudósunk véleményére:

„A *vérivás* szokása meg volt őseinknél is. Tudom ugyan, hogy Reginó, a honfoglalás korában élt prümi apát azon sorait, melyekben azt mondja, hogy a magyarok embervért ittak, s az emberek szívét orvosságként ették meg, a hazafias túlbuzgóság a ezellája falán túl nem látó barát korlátolt elfogultságának, s rosszakaratú koholmányának tartja: de nem kell feledni, hogy itt egy harezias nép hagyományos szokásáról van szó, mely meg volt a szkitháknál is, oly népnél tehát, melynek maradványai a magyarság alakulására is befolyást gyakoroltak és szokásaikból sokat megtalálunk őseinknél.

Azonfelül más adatok is igazolják, hogy kellett ilyen szokásnak lenni. Kézai, a kifogástalan magyar érzelmű udvari pap írja, hogy a hét magyar vezér közül VÉR-BULCS, Anonymus szerint: a „vir sanguinis” onnan kapta ezt a nevet, mert őst, a krimhildi esatában megölt Cun-t megakartta boszúlni, — oly kegyetlen volt az elfogott németekhez, hogy *vérüket itta*, mint a bort. Fráter Ricardus pedig, Julián nagy magyarországi útjának leírásában mondja, hogy az őshazában vissza-

maradt magyarok ló- és farkashúst s más ilyesfélét esznek, s lótejét és *vért isznak*.

Az ellenség levágott fejével való beszámolás pedig, mi különben a balkáni népeknél sem ismeretlen, szokásban volt a *kunoknál*. Így péld. fenmaradt a német évkönyviróknál, hogy a midőn Kun László Habsburgi Rudolfot segítette Ottokár ellen, a seregében volt kunok egy kémszemléből visszatérve, az épen tanácskozó két uralkodó előtt szedték elő a sisakostúl együtt levágott cseh- és lengyel fejeket és kitergették Rudolf elé a föbbe, hadd lássa, hogy szembeszálltak az ellenséggel.⁸⁸⁹

A mesékben a sárkányölő hős akárhányszor a kivágott nyelvvel igazolja, hogy ő a hőstett végrehajtója. Így igazolja *Csanád* vezér is, hogy ő Ajton (Achtum) legyőzője Gyula vajda ellenében, ki Ajton levágott fejét saját dicsősége jeléül viszi meg István királynak. „Ha a főt a királynak hozta, miért nem hozta el a nyelvet is?” úgymond bosszankodva Csanád, a levágott nyelvet tarsolyából kivévén.⁸⁹⁰ Ajton feje a királyi lak tornyára tüzetett ki.

A régi *osztják* hadi énekek szerint a győző fejedelem diadalmi jelül fejbőrét szokta venni ellenfelének s vannak határozott nyomok arra is, hogy *megette szirét* azon hitben, hogy ezzel emennek ereje átszáll belé.⁸⁹¹

Ehhez már nincs messze a szintén skitha szokás, kik legnagyobb ellenségeknek kikészített *koponyáját ivópohárnak használták*. A régi bolgároknál, mondja *Nagy Géza*, szokásban volt, hogy *lakomáikon emberkoponyákból ittak*.

Ki hiáné, hogy még ezen legidősebb nyers szokásnak is meg van hagyományunkban utolsó tűnő nyoma?

Dunántúl használatos a „*csontveder*”- és „*csontceber*” kifejezés.⁸⁹² Somogyban annak előtte szokásban volt források- és kutaknál a kút kávjára utasok és arra menők számára tölgy- vagy más fa héjából alakított ivóedényt tenni és ezt „*koponyá-nak*” hitták!⁸⁹³

Ki ne tartaná e kifejezéseket tárgyunk tekintetében fontos történeti adatoknak?

És mind e szkitha szokások csak a vitézség járulékaiként levén, annak idejében nem jöttek *kegyetlenség-számba*, s nem

akadályozák őseinket sem, hogy e mellett *nagylelkűek* is ne tudjanak lenni.

Úgy tetszik nekem azonban, hogy a tulajdonképen való erényeket véve, legnagyobb beesben az *istenfélelem* gyakorlati erénye állt.

A szíves olvasóra bízom, hogy ítéljen e részben köztem s azon íróink között, kik pogány őseinket a vallás dolgában közömbös lelkűeknek föltételezik.⁸⁹⁴

Az ó vallás egészen áthatotta a *közéletet* és *családot*. A Névtelen nem egy helyütt említi, hogy a honfoglaló ősök áldozva keltek át a folyókon, és az egyes területek szerencsés elfoglalását hálaáldozatokkal ünnepelték napokon át; de hogy semmi életbe vágó dologhoz sem fogtak isten segítségül hívása nélkül s hogy jelesen a *hadbaszállás* isten nevében történt, annak kitapasztalása végett saját hagyományunk hiányában nyelvrokainkhoz kell fordulnunk.

Igy a *hadbaszállás* vallásos régi szertartásáról az *ostyákok* ősrégi hagyománya: a „*hadakozási énekek*” fönlevő töredékéből vehetünk tudomást.

„Mielőtt útnak eredtek volna, a fejedelem hétszer meghajlott *az isten képét viselő szent fa*, azaz a bálványoszlop előtt. Ezután a kíséretét tevő vének háromszor fölkiáltottak ég felé, mint az ének mondja: *A hadfiuk elválását megillető hangos kiáltást kiáltának*: Alaesony fának tetejéig, magas fának közepéig ért e kiáltás. *Második kiáltást kiáltának*: a tarka felhők útjáig ért. *Harmadik kiáltást kiáltának*: az *Aranyos-Fényhez*: az *Atyához* (t. i. az égbe) ért föl az. — *Elindulunk immár*, így hangzott a bizodalommal teli válasz, *hadfiainkkal, a nyírott fejákkal*: az *Aranyos-Fényhez*, a mi *Atyánkhoz hatott föl a ti kiáltások*; *nem foy bennünket érni a leveretés és halál napja*”⁸⁹⁵

És vallás jellegű volt bizonyára azon harczi kiáltásuk is, melybe kitörtek az ellenség megtámadása pillanatában tudván, hogy: *a hadverés Isten dolga*. Deésnél háromszor Istent kiáltának, írja hamis alkalmazással a krónikás.

Még észrevehetőbb az ősvallás istenfélelme az *egyeselek életviszonya és családi körében*. A Kalevala nemesupán *ínségben, betegségben* levők számára ír elő könyörgő igéket, hanem a

hadakozók, halászkok és vadászok részére is. A *csordakihajtas*, *hazahajtas* külön-külön áldó fohászok között történt, sőt a *fürdővételnek* is stb. megvolt a maga eláldása. A finn ember maga is meglepetve olvassa ma ezen különösen hangzó könyörgés-alakokat, melyeket annak idejében őseik amnyi hittel és bizodalommal rebegének el.

A régi *isten* félelem és *erköles-szeretet* mellett szóltnak különösen is a Kalevala *erkölesi figyelemztetései*, milyenek:

„Eddigi nép után jövő, s te fel csak még mostan növő, fogadásból *hetykélkedve*, senki semmit⁸⁹⁶ ne készítsen; mert pályátok Isten mérte, teremőknél éltünk vége. Nem függ az a férfiútól, bármilyen nagy hatalmútól!”⁸⁹⁷

„Embereknek ivadéki, míg a világ soha senki, *jámborokat ne bánstatok, ártatlannak ne ártstok*: hoj gonoszúl adják vissza! Alant *Halál-lakán* kész a győtrő hely a gonoszoknak: ágyaik a hibásoknak, alja forró kövecekből, tüzesített kőszirtekből, takarója a kígyók, esúszók, halállaki nyűvek, pondrók.”⁸⁹⁸

Talán még az őshit hívei istenfélelmének tolmácsolja a nép, mikor vallja, „ne bizakodjék el senki se gazdagságában, se derékségében, mert meggátolja az Isten; ha pedig az Isten meggátolja, lehetetlen akkor az ember” (Türk Frigyes).

Mennyi vallásosság, bizodalom és megnyugvás jellemzi a saját *közmondásainkat*, melyeket méltán úgy tekinthetünk, mint az ősi erkölestan szálló igéit. Milyenek:

Mit ad Isten, azt ad. — Jobb egy isten száz papnál. — Jobb az Isten mindnyájunknál, maradjon a mi házunknál! — Ad az Isten, kinek ninesen. — Kinek Isten mit ad, ember el ne vallja. — Hadd Istenre dolgozat, búból vigasztalást hoz! — Nem rövidült meg az Isten keze. — Hiszem az Istent, nekem is fölvirad még. Mit Istennek sajnálsz, elviszi az ördög. — Isten sem tehet mindenkinek eleget. — Adjon Isten, ami ninesen! — Nehéz Istennel ujjat húzni. — Lásan jó az isten, de azért elérkezik. — Tudja Isten, kinek subát, kinek gubát. — Kenyérnek legjobb dagasztója az Isten. — Isten szavát nem alku megvetni. — Végső betegségnek Isten az orvosa. — Kinek Isten akarja, az ablakon is beveti. — Szegény ember gondolatját boldog Isten bírja. — Érdem után fizet az Isten stb.—

Ezekből azonban kiolvasható az is, hogy félni inkább csak a *rossz szellemeket félték*. Neveiket nem merték említeni.

Nemzeti jellemzőbb erényekül még az *eskünek és adott szónak* hív megtartása, a *barátság, becsületesség, nemeslelkűség, vendégszeretet erényének* általános érvényesülése s a *női erények* számbavétele hozhatók föl. Ezekről a hely szűk voltánál fogva azonban kellő részletezéssel már nincsen módomban szólhatni.

Vallási cselekedet volt őseinknél az *eskü* és erős törvény, nagy kötelezettség annak megtartása.

Az éjszaki rokonok: *vogalok* és *osztjakok a medvére esküsznek*: földrészők legfélelmetesebb állatjára e szavakkal: „Ha ígéretemet meg nem tartom (nem igaz, amit mondok), szagasson szét, egyen meg a medve.”⁸⁹⁹ Őseinknél az ünnepelesebb eskü az írott hagyományok szerint az altaji népek szertartása szerint történt: *vérszerződéssel*. Kezeiket megmetsették s néhány *csepp vért* boesátva valamely italba, azt közösen kiitták. Ha még nagyobb biztosítékot akartak a szerződő félnek adni, *kutját* (farkast) *vajdaltak* *agyon* annak jeléül, hogy úgy veszszén el, ki esküjét megszegi. Az esküvésnek e módja régiségével egészen az öreg Herodotosz korába benyúlik.⁹⁰⁰

A bajor püspökök 900 ik évi tudósítása pedig arról értesít, hogy a magyarok eskü közben *ebet* vagy *farkast konzoltak fel*, mi által azt jelentették, hogy az esküszegő magát hasonló halálnak veti alá.

Őseinknél volt még *földeskü* és a szótartásra kötelező *kézfogás*, mely úgy látszik a régi vérszerződést szorította ki lassankint a gyakorlatból.

Hogy a pogány őseknél eskü és adott szó szentek voltak, a hét vezér és más példákkal könnyű lenne történelmileg megvilágítani, e helyett azonban elegendőnek látszik a *néptudatra* rámutatni, mely a hamis eskü megtorlásáról a legijesztőbb alakban értesít.⁹⁰¹

Ősi időben, a törzsrend korában nem volt ritka a *testvér barátság* kötése, mi szintén vérszerződés vala. Ennek törvénye és leírása szintén szkitha hagyományban maradt ránk esupán: „Mintán valakit barátunknak kiszemeltünk,

akkor szerződést és esküt teszünk, a legnagyobbat, hogy vagy együtt élünk, vagy ha szükség, egyik a másikért együtt halunk. És úgy is teszünk, mert attól fogva, hogy egyszer ujjainkat megvágván, vérünket egy edénybe csepegtettük és kardunknak belemártása után azt egyszerre s együtt ajkainkhoz emelve kiittuk, többé bennünket semmi el nem választ.”⁹⁰²

Mesének is hihetetlen, mi a görög írónál a szkitha barátság példaként őt történetben elmondatik.⁹⁰³ Sajnos, hogy följegyzéseink szegények arra, hogy ezen ősvallási fogadásra és baráti hűsége a honfoglaló vezéreken kívül másokat fölhozhassunk.

Az ősvallásnak is voltak fogadalmasai.

A *vendégszeretet* nemzeti erényeinknek nem utolsója. Más népek előtt sem volt ismeretlen a vendégszeretet, de annak különb gyakorlója egy történelmi nép sem volt, mint a magyar s mondhatni azt ma is. És a mi fő, gyakorolták nem csupán egymás iránt, hanem idegenekkel, sőt nemeslelkűségöktől indítatva, ellenségeikkel szemben is. A vendégjog oly törvény volt, mely ellen az ősvallás híve soha sem vétett. A magyarok olyasmit soha sem követtek el, mint teszem azt a bajorok, kik (904-ben) a vendégül hívott előkelő magyarokat lekaszabolatták.

Hála a nemzeti geniusnak, a magyarnak sajátja volt a *nagylelkűség* is, melyvel nagyobb hódítást vitt véghez a hatalmába került földön, mint győzedelmes fegyvereivel.

A magyar tudott nagylelkű lenni még halálos ellenségeihez is. Az ellenséges Berengárt és Arnulfot, midőn ezek hozzáfolyamodtak volt, megoltalmazták. Különösen nevezetes az utóbbinak esete.

913-ban Arnulf bajor herezeg többed magával Oettingennél a magyarok felett teljes győzedelmet aratott; de a következő évben a német birodalmi gyűlés által lázadónak bélyegeztetvén, nejével és gyermekeivel legveszedelmesebb ellenségeihez, a magyarokhoz menekült, s itt Konrád haláláig (918-ik év) nemesak kitűnő vendégszeretetre talált, hanem azután is, míg élt, a magyar hadak volt vendégök tartományát, Bajorországot megkimélték.⁹⁰⁴

A *magyar becsület* azonban azon erény, mely a többieknek is űre volt és felvigyázója. Ezért van talán, hogy a Genius azt alig eltörülhetőleg véste a magyar lélekbe. Gyönyörű életnézeteket és jellemvonásokat hallunk e részben a régi öregekről. Sajnos azonban, hogy a civilizáció erősen szántja a mezőseget, hol eddig a magyar becsületesség legszébb virágai vadonjában termettek, s ma már inkább csak negative, azon pokoli büntetésekből, melyeket még az ó-törvény szabott ezen erény áthágóira, ismerhetjük meg régi becsében.⁹⁰⁵ Vagy a műveltségben hátramaradt rokonokhoz kell fordulni a példák kedvéért.⁹⁰⁶

Messze állunk az aranykortól. De ha az az őszinte jámborságban és a bűn nemismerésében állott, fajunknak kellett arany-korának lennie.

Az *asszonyok törvénye* a Kalevalában iratik le bőségesen, különösen a 23-ik rúnóban. A *házi dolgoknak végzése* a kicsitől a nagyig, a *fürgesség*, az *otthoniasság*, a *ház idősbjeinek megbecsülése* azon szigorú követelmények, melyeket az ó-vallás a családi öröme és boldogság fejében a fiatal asszonyoktól megkívánt. Szerinte még a szép Napleányok és Holdleányok is fonnak és szőnek.

A *gyermek*ek tekintetében majd a szülőket inti,⁹⁰⁷ majd amazokat figyelmezteti.⁹⁰⁸

Szóval meg volt az ősvallásnak is a maga erkölestana, melynek nem egy pontja, mert a nemzeti létel nagy föltételeit foglalja magában, mindenkorra, kell hogy érvényben maradjon.

XLVI. Ősvallási nyomok a népéletben.

I. A bölcső körül.

Boldogasszony ágya. Fölszerelése. Első fürdő. Piros pántlika. Földretetés. A esökk jelentős volta. Tisztuló mosakodás. Boldogasszony pohara.

Megszületvén a nép szerény hajlékának gyermeke, a környezet az új szülött körül azon hagyományos szertartásokat hajtja végre, melyek avúlt voltuknál fogva a pogány ősvallás korára és hatására vullanak.

Ilyen Szegedvidéken és a palóczoknál és matyóknál a *Boldogasszony ágya*, mely nem más mint a gyermekágy, hol az anya gyermekével fekszik szülése után egészen avatásig. *Szülő ágy*-nak is nevezetik, mi Kálmányunk szerint anyyi, mint *Szülő-boldogasszony ágya*⁹⁰⁹ A Boldogasszony ágya ismeretes a Mátrában és a Bükkben is.

A Boldogasszony ágya „memnyezetes.” Szeged vidékén *szűnyoghálót* szegeznek föléje: „Mikor a gyer'ök inökszületik mingyá' esinálák a Boldogasszony ágyát. Abba sē' tallunak, sē' ojasnak mán mint dohány, vagy más valami, nem szabad lönni. Tiszta szalmát tősznek bele, lēteritik lepedővel. A szűnyoghálót fő'szegezik.”⁹¹⁰ A palóczoknál a *sátrat*, honnét a palócz ma is *sátoros ünnepek* nevezi a születést.

Az ősvallás hagyományaira vall a Boldogasszony ágyának és ernyőjének felszerelése. Szeged vidéken, miként egy ízben már említve is volt, az ágyba tesznek *foqhagymát, kakukfüvet, kenyeret*, meg *sót*. Bicskát is tesznek bele, hogy a boszorkány oda ne menjen.⁹¹¹ A palóczok a sátor-lepedő csüeskeibe szintén kenyérszeletet, fokhagyma-gerezdöt tesznek.⁹¹²

A gyermek első fürdője arról nevezetes, hogy az a palóczoknál *tisztes fűből* készül, a szegedvidékiek „*Három királyok riziből*” dűtenek abba a vízbe, melyben a gyermeket legelőször megmossák aztán meg ebbe a vízbe *szent* is tesznek.

A piros *pántlika* használata igézet ellen szintén az ó-vallás korából származónak látszik.⁹¹³ A pántlikát, miként Kálmány megjegyzi, addig viselik a gyermekek, mig kalapot nem kapnak.

Hogy az *ősvallás keresztisége* (felavatása) abban állt-e, hogy a tűz fölé tarták, vízzel megmosák? nem tudhatni. Hanem a keresztelés után való *földretevésben* valószínűleg még az ó-szertartás egyik része tartotta fön magát.⁹¹⁴

Másik ősvallási maradvány lehet a keresztelés után elmaradhatatlan *csökk*. Ilyennek tartható azon nagy, több napos lakoma, melyet Névtelen szerint Árpád vezér szerzett volt Zsolt fia születésének örömére.

A csökköt tudós Kálmány Szeged némely vidékén, mi

szintén igazolná az ősvallási jelleget, a *Boldogasszony tiszteltére rendezett ünnepnek* hallotta mondatni. A csökk (*paszri, poszrik, paszita*) tehát eredetében családi áldozat vagy régi nevén: *áldomás* volt. Ezért volt az kötelező is, az levén ma is a hagyomány, hogy: *a ki a csökköt nem tartja, szerencsétlen lesz a gyermeke.*

De nem hiába, hogy áldomás a csökk, hanem nem is maradhat el a pohár eláldása.⁹¹⁵

Az avatás vet véget a „palócز sátoros ünnepnek” s a „Boldogasszony ágya” fekvésének. A mai *avatás* helyett az ó-vallásnak valami *tisztulási szertartása* fogott szokásos lenni, minek valószínűségét a többi között abban látom, hogy a szülőasszonynak az első tennivalója, mikor hazajön az avatásról, hogy: a kútról egy veder vizet hoz és belemosakodik.⁹¹⁶ Ugyancsak avatás után az asszonyok a férfiak kizárásával rövid lakomára gyűlnek össze.

Kálmány Lajos írónké az érdem, hogy az itt kézen forgó *Boldogasszony pohara* után ezen népszokásban azon áldozat töredékére ismert, melyet a magyar ős anyák a Boldogasszony ágyából való fölszabadulás után mutattak be.

Ő a névleg sem ismert *Boldogasszony poharának* szerencsés fölfedezője.

„A Boldogasszony poharát, vallja a szőregi asszony, avatás után igyuk. Mikor a Boldogasszony ágyát kifelükötte az asszony, elmén a templomba avatóra. Mikor a templombul kigyün, akkó mán ott vannak az asszonyok. A legöregebb asszony a (jobb) tenyerire töszi a poharat, úgy álgya el: Agygya Isten, hogy a mint most szörön-
csészen kiszabadúlt Rúzsza a Boldogasszony ágyából, sē' léptibe' sē' jártába' sēmmi baj sē érje! (Ezután az atyára áldja el, majd a gyermekére s kívánja, hogy, ha fiú, minden ujóra 10 leányt kapjon, ha pedig leány, sok ké-rője legyen.) Úgy osztán sorba álgyák el (állva) a Boldogasszony poharát, hálájják az Istennek, hogy szépen kifelükötte a Boldogasszony ágyát.”

Tehát a születés az ősvallásban a *Szülő-Boldogasszony* két ízben is megtartott ünnepe volt.

2. A lakadalmi szokásokban.

Leányvétel. Vásár. Ormánysági szokás. Leánynézés a mordvákunál. Az esküvés napja és időszaka. A kézfogói áldozat nyoma. Legény- és leánytor hagyományai. Esküvő előtt. Az esküvés régi alakja. Az egykori nőrablás hagyományai. Hitregi nyomok.

A kereszténység annyira megnemesítette és fölemelte az ősvallás korának nyers házasságát, hogy lakadalmi nemzeti szokásainkban alig találunk valamit, a mit kapcsolathozhatnánk az ó-hittel, ősi hitregiéinkkel.

Csak ha a rokon népek alkalmi eljárását ismerjük, találunk imitt-amott mythologiai vonatkozásokat.

Sokkal tartalmasabbak lakadalmi szokásaink *történeti* adatokban, melyek bizonyosakká tesznek bennünket, hogy az ősidők völgegye mennyasszonyát *rette* volt vagy *erőszakosan* kerítette hatalmába.

Itt méltán számba jöhetnek Leányfalu-, Leánymező-, Leányvásár helyneveink. Az „Ormányságban” Hőke Lajos értesítése szerint a vásárokon köti a fiatalság az ismeretséget. Különösen a *vaiszlói* Lucza-napi vásárt „leánynézőnek” is nevezik. Nem lehet véletlen, hogy a falusi leánynép másutt is ünneplőben jár be a vásárokra. Ezért van az is, hogy a felserdült lány „eladó,” a házasuló „vevő” (vő)legény, társa „vevőfél” (vőfély), a megvett pedig, miként némelyek a mennyasszonyt értelmezik, a szülői háztól „menő,” régente: *menej*:

A lakadalmat illetőleg is ellehet mondani, hogy: a hány ház (= vidék), annyi szokás. De az áll, hogy ezen szokásokban lényeges eltérés nincsen és hogy azok a *kézfogó* és *esküvő*, mint főbb mozzanatok körül csoportosúlnak.

„Ormányság”-ban a legény oly embert kér föl *vevő*-ül (násznagyúl), ki a leányt jól ismeri, sőt ajánlja. Ha od adják, napot határoznak, melyen az alku történik, a kialakodott összeg a leányé. Következik a *jegyráltás* vagy *kézfogó*.

A matyóknál régi joga az anya szerez fiának feleséget. Az ősrégi idők gyakorlata szerint is e jog a szülőket és különösen az atyát illette.

Nagyon sok régi vonást tüntet még fel e részben „a mordva nép házassági szokása,” melyek számbavételével

válnak elmosódott hagyományaink érthetőkké. Régenten a mordva házasság nem is volt ezimeres, ha csak a menyasszonyt nem erőnek-erejével szöktette meg az apai háztól a vőlegény. A hasonló szokás egyenlően megtetszik történeti és lakadalmi hagyományainkon. A közönséges lakadalmak kezdete azonban egészen azonos a miénkkel a mordváknál is. A vőlegény atyja és anyja az isten segítségül hívása és a házőrző szellemeinek hozott áldozat után indultak „leánynézőbe,” hol ha tisztába hozták a jegyajándékot (vételárt) és a közzététel (áldomás) napját megszabják vala, behívják a leányt a szobába; ki sert hozván elő, áldoztak az isteneknek, s áldomást ittak.

Az Ormánságban az esküvések rendszeren *szerdán* történnek. Sork-on és Hadházán is szerdán tartják a lakadalmat. A Bakonak-iak házasságkötésre a kedd és péntek napokat szerenesétleneknek tartják. Legtöbb esetben, így a palóczoknál és a velők sokban egységes matyóknál hétfő az esküvő nap. Lozsádon minden lakadalom keddi napra esik. Hosdáton hétfőn, esőtörtökön.

Manapság a nép „nagy-“ vagy „kis farsangban“ szeret lakadalmaskodni, honnét a közmondás is: *farsangon kívül is esik leányvásár*. Régenten valószínűleg egészen hitregés időhöz: a Napisten, a Nagyasszony és Vízanya ünnepeikhez foggott kötve lenni.

A mordvák egyik ágánál a húshagyó előtt való nap, és a pünkösöd előtt való tartatik szerenesésnek a házasságkötésre, mint a Vízanya ünnepei, és Péter napja után, mikor a Napisten ünnepe van. Egyik a sors istenasszonya, másik a szerenese istene.— A Boldogasszonyt nyilván már az orosz vallás szorította nálok háttérbe, holott még a mi hagyományunkból is kivehető, hogy valaha a házasság főpártfogójának tekintetett.

Hogy a „leánynéző“ vagy *kézfogó* az ó-vallás liveinél istentiszteleti gyakorlat: áldozat volt, annak már csak annyiban van nyoma, hogy péld. Szeged táján, midőn az eladó a leánynézőknek *poharat dűt* egy pohárból, mely mindig az eláldás pohara, kínálja őket.

Régenten a *leánynézés* az eladóra, a *kézfogás* az eladó

és vevő félre vonatkozott. A völegény atyja összegyűjtven a legközelebbi rokonokat, miután a házi áldozatot és könyörgést elvégezte, útra indul, hogy kíséretével a menyasszonyos házhoz menjen. A vendégvárók pedig lovat hajtanak a kapun bejövők elé (a régi *lóáldozatok* emlékezetére), vagy pedig kenyert és sót hozva, maguk fogadják a vendégeket. A legény atyjának a mestergerenda alatt a helye. A kézfogás következésként történik (sajátképen: történt azelőtt): a két apa balkezelével a mestergerendát érinti, a jobbikat e szavakkal nyújtják egymásnak: „száradjon el a kezem.” Következik az áldozatos könyörgés, melynél a pap a völegény apja; a menyasszony ajándékot oszt és kap. A völegény hímes inget, melyet a lakodalom napján ölt először magára. Lakománál fő ételek: a *hal* és a napistenre emlékeztető *kerék-lepény*.

Nem csupán a matyóknál, de másutt is szokás, hogy a lagzi napja előtt való délután a völegény pajtásai eljönnek a völegényes házhoz táncolni, illetőleg czimborájokat a legényi állapottól elbúcsúztatni. Ezen *legény-* és *leánytor-*nak azonban erősebb nyoma van nyelvrokonaink hagyományában, mint a miénkben.

Erza-rokonainknál a menyasszonyra nézve a lakodalom előtti nap „sirató nap” nevet visel és megható jelenetekre szolgál alkalmúl. E napon a menyasszony korán fölkelvén, a hátulsó ajtón a mezőre megy, s meghajtván magát ötször kelet felé, mondja: áldj meg engem atya, áldj meg engem anya, áldj meg engem kedves földanya, áldj meg engem ég és föld! Nines nyugta, haza megy, a szoba közepére ül és sír. Barátnéi körülveszik, dalolnak és sírnak. Majd a reggeli virradatot köszönti panaszolkodva: „Virradat anyám, áldj meg engem piros napoddal, ragyogó aranyoddal, tündöklő csillagaiddal. Nekem föltámadt a hajnal — atyám pedig elűz. A szép nap feljön — szabadságom elvész.” Leánypajtásai vigasztalják, hogy édes anyja meg fogja őt látogatni, s kalácsot hoz neki. Majd rokonaitól búcsúzik el. Este áldást kér atyjától, anyjától, kik sírva áldják, mit ő sírva térdenállva fogad.—

Az *esküvés* előtt és után való szokásos eljárások hitregei vonatkozásokban nem szűkölködnek ugyan; de mégis inkább

az ősi *erőszakos* nőszerzés mellett bizonyítanak, mint az ó-hit mellett.

Az egyházba, a *hittételre* való menetel ideje helyenkint változik. Hogy reggel, délután vagy később történjék az esküvő, ebben a bevett szokáson kívül határoz sokszor a házasulandók kívánsága, illetőleg, vagyoni állása is. A fölvonulás a két háztól majd külön, majd együtt történik.

A palóczoknál külön indulnak, még pedig a „legény” zászlót vivő lovas legényekkel muzsikaszó mellett, a „leány” pedig a lehető legnagyobb esendben úgy, hogy az egyházba menetele feltűnő se legyen.

A vőlegény násznépe nem csupán lármásabb, de harciasabb is; az *érezfokosokkal, pisztolyokkal* való fölfegyverkezés, a *lovas legények*: nagy idők, kemény erkölcsök maradványainak látszanak.

Az elindulás előtti idő is vigabb a legényes, mint a leányos háznál. Amott a zeneszó mellett vígadjak, itt megállandó a könyezés és levertség. Búcsúznak a ház leányától, ki szintén pártájától, szüleitől, szabadságától vesz búcsút szaggatott mondatokban.

Ahol a szokás úgy hozza magával, hogy a vőlegény násznépével maga menjen, menyasszonyát esküvőre kísérendő, — a kapuban szinlelt ellenzéssel fogadtatik s csak hosszabb huzavona után, melyben a két násznagy vetekedik egymással, nyer szabad bemenetelt.

Esküvő után a hazamenetelkor van tombolás, lövöldözés.

Miből állott az *esküvés* régenten, arra már fogyatékosak adataink. Mintha a pogánykori régibb összeadás abból állt volna: hogy a menyasszony atyja kézen fogva leányát és az anyja vevén a sóval hintett kenyeret az asztalról, mind a leányt, mind a kenyeret átadják a vőlegény szüleinek.

A Kalevalában már fordul elő esküvés is, midőn a férfival megfogadtatja a nő, hogy soha esatába nem megy, ezt meg arra esketi meg, hogy faluzó nem leszen. — Már ezelőtt száz évvel esküdtek a mordvák is. A menyecske belépván a vőlegényes házba, a násznagy a fiatalokat a kemenczéhez hátal állítván, kenyeret és sőt teszen vala eléjük s ezek egymásnak örök hűséget esküsznek vala.

Házassági szokásaink többi részében úgy esik mondani, hogy sűrűbben váltakoznak az őstörténeti adatok a hitregeikkel.

A *nőrablásnak* hagyománya a következőkben nyilatkozik :

A kétfelé tartott lagziban. Ez főleg azon vidékek szokásában nyilatkozik érthetően, hol esküvő után a menyasszony a vőlegény kíséretéhez tartozandónak tekintetik s násznépe nélküle kénytelen hazamenni. Ilyenkor, ha szerét ejtheti a menyasszony násznépe, ellopja a menyasszonyt.

Kis-Kun-Halason esküvő után, este és másnap avató után kísérik meg a menyasszonyt ellopni.

Némely vidéken közvetítő szokás uralkodik. A palócz menyasszony esküvő után hazamegy ugyan, de ebédet küld a vőlegénynek.

A matyóknál ebéd táján a menyasszonyos ház 5 embere meghívja a vőlegényt, a menyegzői tiszteket s a násznép férfi tagjait ebédre.

A hol kétfelé szakadva foly a lagzi, ott a menyasszonyért való menetelkor sok ellenállásba kerül a menyasszonyos házba a bejutás. Hasonlóképen azon helyeken, hol nem az esküvő előtt való nap szokás a menyasszony holmiját a vőlegényes házhoz átszállítani, — nagy dolog a vőlegény főembereinek a „menyasszony ágyának” birtokba vétele.⁹¹⁷

Ennek nyomát látjuk a lakodalom után a vőlegény házánál tartatni szokott kis lakodalomban, miként még az érintve is lesz.

Annak is nyoma vagyon, hogy az *eladás mellett* sem volt egészen akadálytalan a nő birtokba vétele. Ormánságban esküvő után a leány részéről egy tudakos ember három találós mesét ad fel s a vőlegény csak ezek megfejtése után kapja meg a leányt. A három találós mese megfelel azon hármias próbanúnek, melyekkel a mesehősök maguknak ne-jöket kiérdemlik. A Kalevalában *Ilmarinen-nek*, hogy a bájos Küllikkít elnyerje: föl kellett szántania a sárkány földet, elfognia a Halál medvétjét, egy szörnyű nagy csukát fognia ki a Halál folyójából (XIX. rúnó).

Hitregei vonatkozást a következő lakodalmi mozzanatokban találunk.

Nagy-Bakonak vidékén a menyasszony a vőlegényes ház küszöbén az odatett bögre vizet rúgja föl. A mordvákknál ez komlóval telt forró serpenyővel, a termékeny vizanya jelvényével történik. (Ethn. VI, 315. *Barna* i. m. 32).

Nyoma van annak is, hogy az ó-hit megkövetelte az új menyecskétől, hogy áldozzon a Napistennek, Víznek. Egyik vidéken a menyasszonyt, mikor férje házához megy, égő fáklyát tartva vezetik körül a házban, kamrában, udvaron és vezetik a kúthoz is. Más helyen az udvaron gyújtott szalmatűz füstje mellett vezetik be az udvarba. A palóczoknál a másnap reggeli *menyasszony porkolás* úgy látszik az ősvallás avatója volt.

A mindenütt jelentkező *kása* (tejbe kása, forró kása, tejbe kása öregen stb.) a Nagyasszony tiszteletére vall.

Az elrabolt leány szülői egy évre közönségesen kibékülnek vala a leányrabló legénnyel és szülőivel; mintha erre emlékeztetne a *kis-lukadalom* szokása, melyre egy-két hét múlva az új asszony hívja meg szüleit az ura házához.

3. Az áldomásban.

Áldomás-szavunk. Áldomások. A nemzet áldomás pohara. Székely áldozó pohár. Magyar szokás. Szerződési záradék. Nem Ukko pohara.

Az „áldomás” tiszteletreméltó öreg szó, az ősvallásnak ereklyéje, jegeztörödéke a régi jó magyar lelkületnek. Régi tisztességére azonban kopott voltánál fogva bajos dolog ma már ráismerni. Megérdemli, hogy még egyszer elandalogjunk rajta.

A honfoglalás történetében a hegyaljai táborozásról olvassuk, hogy: azon helyen pogány szertartás szerint egy szerfelett kövér lovat leölvén, *nagy áldomást tőnek*.

A Nyírnek meghódoltatásáról írva vagyon, hogy ez hírül esvén a főhadiszálláson, igen nagy örömmel örvendézének és *ősi mód szerint nagy áldomást tőnek*.

Tehát a mai *áldozat fogalma* van a régiségben az áldomás szó alatt értve. Az áldomás étel-, leginkább pedig ital-áldozat volt.

A nemzet *áldomás pohara* talán még a vezérek korában került a lomtárba. A székelyeké tovább tartotta magát, s a

rabonbánoknál állott, s egyszersmind oly nagy szentségnek tartatott, hogy az utolsó rabonbánok ennek birtoka tisztességeért egymással véres harezot vívtak. Ika rabonbánnak a székely áldomás pohárhoz való ragaszkodása életébe került.

A magyar istenfélő, áldozatos nép volt, mely nem esepán ünnepeken vette elő az áldomás poharát, hanem szerződéseknél, adás-vevésnél, sőt a barátság és jóindulat kisebb, hétköznapi alkalmával is.

Nem is lett az *áldomás*-szó avulttá, sőt vallásos színezetét sem veszíté el egészen. A nép sem áldomás pohárral kezében, sem barátságos összejövetelén nem iszik addig, míg az italt bevett szokás szerint *el nem áldotta*.

Fontos, sőt jogi szerepe volt az újabb időkig az áldomás pohárnak a szerződéseknél, adásnál-vevésnél, melyre jó embereiket meghívták, a tett helyen „az áldomás poharat” előhozták, borral megtöltötték, az Istennek fölmutatták, s a köztudatban levő jót kívánó imádság után kiüritették.

Egy 1310-iki írás, mely Patakon szőlőeladási ügyben kelt, „bevett szokásnak” mondja az áldomás-ivást, melylyel a vevő fél vala köteles.

1573. Miskolczon egy szőlő eseréjéről levén szó, az okirat záradékában olvassuk: „Ezeknek *áldomás italán* voltak első főbíró Varga Demeter, *bor-áldó* Tanda Péter.”

1581. peres esetben találjuk följegyezve Második tanu, Dia Bálint, hiti után ezt vallotta: Az *áldomás-ital* lött Körtvélyest (Krasznahorka mellett) az birák és polgárok előtt; ott volt mind az 2 fél, Kelemen Imre és Balás Miklós, és Kelemen Imre *kértére én mutattam fel az Urkon pohárt* . . .

1592. Gömörmegeyi esetben így záródik az igazságlevél: „Mellynek bizonyságára a *tudomány-pohárt* fölmutatták.”

1596. Rátkán: „Mi eskütt birák és polgárok, ez két félnek igenlő akaratjokat megértettük volna ez szőlőnek eladásából és megvételéből, mi ennek *áldomását ivók Ukkon-poharát mutatta föl* Kis András. Ennek ellenzője senki sem volt . . . Az mi Hegyalja törvényünk és szokásunk azt tartja.”

1610. Szántó . . . „Nem ellenzette senki. *Áldomását is az mi városunknak szokása szerint* megadta ű maga.”

1612. Tályán. „Mely eserélt ültetés szőlőnek mi is felül

megnevezett bírák és polgárok *eleinknek régi élő szokások szerint áldomását is ittuk*, melynek áldomását éppen István diák ő kegyelme adta meg . . . *Ukkon pohár felmutató* volt ő maga István diák."

1623. Tályán . . . „Mely vallástételeknek nagyobb bizonyosságára mi is felül megnevezett bírák és esküttek *eleinknek régi élő törvények szerint áldomását is ittuk* . . . *Az Ukkon-pohár felmutató* volt lizskai Kantuk J."

1665. Füzéren (Abauj) egy ortvány föld eladása „mind az *áldomással*, mind a *kötő-pohárral*” erősítettik.

Az áldozatok őskorára vezethető vissza a marha- és ló-eladásnál inni szokott áldomás régisége is. Werbőczy körülbelül velünk tart, midőn mondja . . . De ha az orv azt mondandja, hogy . . . vette és szavatosát nem adhatja vagy gazdáját vagy pedig mást, „*ki a vételnek áldomását szokás szerint megállotta*,” elé nem hozhatja és elé nem állíthatja . . .

Az adó-vevő embereknek megvolt a maguk *Ukkon-* (Ukon-, Urkon-) *pohara*, *bizonyosság*, *tudomány-* és *kötőpohara*, az asszonyok kezében pedig ott látjuk a „Boldogasszony-poharát,” melyet avatás után áld el Szeged vidékén a család asszonynépe, kiket ilyenkor talán még az őskori áldozatok hagyományja ösztönöz az összejövetelre.

Tehát a Nagyasszony-pohara még megvagyon; de hogy a sok példában felmutatott *Ukkon-pohár* nem Ukko pohara, hanem csak a *bizonyosság*, *tudomás kötőpohara*, abban többé nem lehetünk ingadozók. Mi a betelepített városok gyakorlatának átadtuk az áldomás szokását, ők a pohárnak adtak nevet: a német „Urkunde” (okirat-) szót nem csupán magyarra fordítván, hanem az *Ukon-*, *Ukkony-* és *Urkony-*szavakban magyarosítván is. Révész Imrének van igaza, ámbar az utolsó szó a Hunfalvyé volt.

Ház-építés áldomással záródik be. A felül elkészített, kiürített és ledobott pohárnak azonban épnék kell maradnia: az eltörés rossz előjel. Minden munkást szakmájának elvégzése áldomás illet, mely mindig istenes megemlékezés és jókivánság kifejezése mellett ejtetik meg.

A magyar mód fölött áldomásozó nép. A ősvallásból ez

a legáltalánosabb gyakorlati szokása, — — de kifogástalan keresztény alakban, Úkkó emlékezete nélkül.

Ős szokás a libáeczió is: az ivás előtti kiloccsantás. A nép gyakorolja; de természetesen már nem tudja a gyakorlat valódi okát.

A nép teszi; de természetesen nem tudja, hogy ős-szer-tartás szerint jár el. Im egy palóciz példa:

„— Miért loccsantanak ki a kulaesből, mikor megki-nálják az embert?

— Tiszteletnek tartják azt, meg becsőletesnek, úgy hal-lottam világéletembe, — felelt a vén palóciz. Ha oda kénállya az ember másnak a palaczkot a kocsnába, akkor mongya: „Isten álgya meg!” — mikor *kiloccsantya*. Má nekem, ha kéri valaki a kossót, mikor vizet iszok, úgy illik, hogy előbb kiöntök belőle. Ha ki nem öntök, aszongyák: „De na' szá-már vagy, ki se öntöttél!” Mingyá jobban esik az ital, ha kiöntönek belőle.” (*Türk Frigyes gyűjtése.*)

4. A Nap és Hold babonáiban.

Minden a jegyre nő. A csillagok félelmetesek. Gyernek-*naphivó*. A palóciz naptisztelete. Véljt jelvényei. Személyesítései. Napkelte előt. Napnyugta után. Asszony-tilalom. Leány-bűnhődés. Csillag- és nap jóslat.

Az ember életszerenéséje, fáradozásának sikere a csil-lagoktól függ. Csak az utóbbira kívánok egy-két példát említeni.

Eger-vidéki néphit szerint: „a répát a *Hal*-jegyben jó ültetni; akkor vastag, szálas lesz. Ha meg a *Rák*-ban vagy *Skorpióban* ültetik, akkor ágas-bogas lesz. Minden a jegyre nő.

A kerek ég alatt minden a jegyre nő. Már a hagymát meg a *Font*-ban jó ültetni; akkor lesz nagy feje” (*Türk Frigyes*).

A csillagok félelmesek: A ki ujjával egy csillagra mu-tat s nem köpi le háromszor az ujját, annak az ujja elpe-nészesedik. (Bácsm.)

„Ne számlálj csillagot, mert szömötyüd lesz” (Há-romszék).

A ki a csillagokat vizsgálja, annak a kezére szemölcs lesz. (Csángó Hétfalu).

A régi napimádás maradványának látszik a veszprémmegyei „naphívó” gyermek-mondóka:

„Süss föl, süss föl napoeska! Kertek alatt bárányka. Majd megfagy.

Kertek alatt tikok vannak, Mind megfannak.”

Szabolesban *Türk Frigyes* barátom tapasztalata szerint a temetőbeli és útszéli kereszttek ágain a *nup.* és hold rézképét láthatni.

A palőczokról már említettem, hogy *delelés*-kor úgy tartanak pihenőt, hogy arcezzal a napnak fordúlnak. Vagy miként tartják: „apáinkró’ maradt ránk, hogy a *minden jónak teremtő apját: a nupot tiszteljük*, azé’ hát minden jóra való munkás arcezzal fekszik a napnak.”

És *Pintér Sándor* a palőczház homlokzatán látható pyramis alakzatot (Δ) is a Nap, Napisten jelének tartja, a faluvégi pyramis alakú, kőből épült tömöroszlopot, melynek a világ négy tája felé tekintő oldalán fülkéje van, — szintén még ősínek vallja eredetében.

Jelvényének látszik a titokszerű, *kerék*-dísz is; a *keresztúton* körrel bezárt *bűvös kör*.

mely egyrészt a kincsek szellemét megjelenésre kényszeríti, másrészt pedig, miként már láttuk, a Rosszak ellen erős ótalom.

Figyelemre méltó némely vidéken a pokolvar népies gyógyításmódja. Ha az már megvan érve, egy tűbe piros selyemszálat húz a tudós s a selymet *keresztbe* úgy húzza keresztül a pattanáson, hogy a szálak találkozására a seb közepére essék. Ezután hüvelyk ujjával a seb körül kört nyomkod. Tehát a négy küllőjű kerék gyógyító bűvös eszköz is.

A lepény hajdan napáldozati étel volt s *kerék*-alakja a Nap isteni tetszésének keresésére vihető vissza.

„Verje meg a Napisten” mondja nagyobb haragjában a székely.

Közmondásunk szerint: *Az alkonyodó nap fáradtak párt-*

fogója és „nem lehet két nap az égen;“ *többet ér egy nap, mint száz holdvilág.*

Szólásaink szerint a nap: *serken, fölkel, lemén, lenyugszik.* Este bemegy a földbe s ott pihen egész éjszaka.

Napkelté-nek és *nyugtá-nak* is meg vannak a maga babonái. A napfelkelte *előtt* merített víz gyógyító, más esetben bűvös hatású. E néphitben a *Hajnal-cultus*nak jöhetőnk nyomára.

Napnyugta *után* nem jó tejet kiadni a házból, mer' vírt ad a tehén. „Naplemente után szemetet kivinni nem szabad, mert a házban levők nem fognak tudni alunni (Szathmár m.) A lozsádi néphit szerint: megfájul a feje.

A Naptisztelettel áll kapcsolkozásban azon néphit is, hogy az asszonynak nem lehet hajadon fővel a Nap előtt, ki a házasság jó szelleme, — megjelenni. „Ha egyszer az asszonyt felkontyolták, asszony lett belőle, többet nem szabad, hogy a *nap megsüsse* a fejét. Künn a fejrevalót mindig fenn kell tartani.“

A mese úgy fejtí meg a leány férjhez nem menését, hogy rossz szokása volt a szemetet szembe önteni a nappal. A lozsádi néphitben pedig az él: „a nap felé söpörni viték.“

A hozzá való tekintést jutalmazza. Bácsmegyei néphit szerint: *piros* lesz a kukorica, ha ültetés közben az ültető napba néz.

Sokat ad népünk a nap s csillagok időjósolataira is.

„Esett hajnalra. A hogy kimegyek tennapelőtt este, felnézek az égre: látom, ho' *sürü a csillag.* „No, mondok, hogy bemegyek, esseü lesz harmannapra.“ *Aszongya Kátyli Náci* (városi ember):

— Tuggya is maga.

— Jobban tudom, min' maga. Maga nem tuggya a csillagok járását, de én tudom . . . Én csak a csillagot nézem. Ha sok apró csillag van: harmannapra esseü lesz“ (Türk Frigyes gyűjtéséből).

„Ha a csillagok nagyon „futosnak“ az égen, akkó szelét várhatónk,“ tartják a Mátrában.

„Ha a nap tisztába halad el, másnap szép üdőt várhaccz, de ha felhőbe halad el, esső lessz. Ha nap-haladat

után kigyúl az ég, szél lessz. Ha napközbe' igen hűgyösen süt a nap, még esső lessz' (Székelység).

„Ha este a nap fellebbe búvik el, másnap eső lesz, ha tisztába, akkor szép idő“ (Lozsád).

Az alföldi pásztor nem hijába, hogy sokat van a szabad ég alatt, de ki is tapasztalta a nap minden tulajdonságát. Ő tudja, hogy

eső
leszen,	}	<p>ha napfelkelte előtt zöldes-vereş felhők látszanak ;
ha veresen süt ki és nem forrás nagyon ;
ha keltével veres felhők látszanak ;
ha napnyugtával balfelől (délről) sötét felhők mutatkoznak.
(Az eső ez esetben közeli.)</p>
Szeles
esőt vár-
hatni,	}	<p>ha napközben nagyon tüzesen süt a nap ;
ha nyugtával felhők borítják a napot.</p>
Szél vár-
ható	}	<p>(nagy és sok), ha a nap keltében tüzesen mutatkozik ;
ha a fellegek közül igen veresen süt ki és forrás,
ha lenyugtával veres tiszta felhők veszik körül a napot.</p>
Hideg
lesz az
idő,	}	<p>ha sugarai fölkelte előtt mutatkoznak ;
ha felhők közül süt ki a nap (hideg téli idő következik) ;
ha sugarai megtörve látszanak (hideg téli idő és esőzés)
ha nagyon melegen süt ki a fellegek közül (hideg téli idő)
ha nagynak látszik a nap reggel ;
ha keltével körülötte gömbölyű kör látszik (hideg és téli idő)
ha nyugtával a nap köré a szelek felhőket vernek (hideg téli)</p>
Forróság,
jégeső	}	<p>ha a nap keltével tisztán mutatkozik ;
ha a nap mintegy órányira kisüt s aztán elgyöngül és sugarait a felhők közül löveli ki (jégeső)</p>

Tiszta	}	ha nyugtával felhők veszik körül a napot (de
időre		nem veres színben);
mutat	}	ha a nap nyugtával visszapillant és éjszaken ve-
		res, délen pedig fekete felhők veszik körül
		(tisztá, de hideg téli időt várhatunk).

De nem csupán az időt kormányozza a Nap; hanem a természetet is.

„Szen' György öltöztet, Szent Mihály vetkeztet.” tartja a palóc (Türk Frigyes gy.), mit a napcultus némi töredékénél kevesebbre nem becsülhetünk.

*

Az új és telt hold tisztelote. Mit jó újholdkor és mit holdtöltekor tenni? Hold mint időjós. Hetes szám. Az elemek babonái. Vízi villám.

A régi hold-imádás nem kevés nyomaira akadunk még ma is a népnél. Az új hold, mint *új király* köszöntetik és a néphit úgy tudja, hogy némely „ráolvasónál” *le kell térdepelnünk* előtte.

Érdekes a *Csillagmesék* írójának szabolcsi tapasztalata: „Fölbukkant az erdő mögül a telt hold és ezüst fényvel öntötte el a tanyai ispán-lakot. Egyszerre az istálló feje oldalán egy emberi alak támad, akár egy szobor s merőn néz a holdba. Elhallgattunk és érdekléllyel figyeltük a tüne-ményt vagy egy negyed óráig. Kívánesiak lettünk, esőndben megkerültük a gyanus alakot. Nézzük, hát látjuk, hogy az urasági esordás áll ott, levett kalappal és a hold felé fordulva suttag, mintha imádkoznék.

Ez a pásztorember imádkozott a Holdhoz.

Kiméletesen huzódtunk vissza, hogy ne zavarjuk áhítátát és eszembe jutottak Jókainak szavai: „midőn a pásztor-ember nyári éjszakákon át a fűbe elfekve az ég csillagait nézi, az a titkos ösztön, mely őt virasztani kényszeríti, nem a hajdani csillagimádás maradványösztone-e még lelkében?...”

Bizony, kimondhatjuk, hogy népünk egyik kezével mindig áldozgat úgy lopvást ösisteneinek, — a csillagoknak. Élete folyásában, mindennapi munkájában oly szívósan, annyi hit-tel ragaszkodik e nemű hagyományaihoz, hogy babonás ragaszkodása egész „vallásos félelem” (Türk Frigyes).

A Hold-cultus tekintetében még mindig elég erősnek mondható az ősz hagyomány. Így a palócz úgy tudja hogy :

„Új hold péntekjén jó haját nyíratni akkor sűrűen nő.

Vetni, ültetni holdtöltekor jó.

Meszelni holdfogytán jó; mert akkor kivész a házból holmi bogár. Gíliszta ellen bevenni ekkor jó.” (Egervidék. Türk Frigyes).

És ugyanezen vidéknek is hagyománya: *Mikor az Újságot először meglátod, hajalj meg dölte: szerencsét hoz.*

A szathmármegyei néphit szerint: a ki újholdkor pénzt tart a markában, annak egész hónapban lesz pénze.

Újholdkor jó haját, körmöt vágni, akkor gyorsan és szépen nő. A ki holdujuláskor születik, nagyon kövér lesz. (Bácsm.)

A zágoni-i asszonyok sem meszelnek újság-ra.

Újságra itt nem veteményeznek; mert a vetemény csak levelében fejlődnek. A viola újságra vetve teljetlen marad.

Újhold péntekjén fésülködni nem szabad, mert az ember megnémül, vagy haja elhull.

A tyúkot újhold péntekén vagy vásáros napon kell megültetni, hogy jól költsön.

Ha a csirke újságra kelt ki, jó tojóvá válik.

Fát, virágot oltani, gabonát vetni újságra kell.

Disznót újságra ölni nem jó, mert husa hamar megnyüvesedik. (Zágon.)

Ugyan itt tartják, hogy holdváltozáskor nem szabad vágni épület- vagy szerszámfát, mert az szúrágott lesz.

A bácsmegyeiek úgy tudják, hogy: tavaszkor akkor legtanácsosabb ültetni vagy vetni, a midőn a hold a föld alatt van.

Sok vidéken figyelemmel vannak a gazdasszonyok reá, hogy úgy ültessék meg a tyúkot, hogy a költés újholdra essék; a hogy a hold növekszik, úgy fognak a kis csirkék is növekedni. (Szathm.)

Lozsád népe a következőkben vall a hold időleges hatására: „Ha újságra malacozik a koeza, akkor agyarái nőnek a malacznak, miket le kell vágni.

Ha újságon malacozik a koeza, eldöglenek a malacok.

Újságon nem jó veteményezni, mert csak virágzik, de nem terem, s a ki virágot vet, az nem lesz csokros, hanem teljetlen.

Ha lát vág, akkor a szű beleáll, s mind megeszi. Újságba meszelni nem jó, mert

„A ki holdtöltekor születik, a hetedik éven túl nem viszi. (Csurgó.)

Ha a hold tiszta, *jó idő* lesz.

Ha nagyon sárgán látszik, *eső* lesz.

Ha a hold télen felhőkkel van borítva, hideg időt jelent.

Ha újhold harmadik vagy negyedik napján a holdsugarak el vannak setétedve, *esőt* várjunk.

Ha a holdudvar tűzveres, — *hideget* és *nagy esőt* mutat.

Ugyanez várható, ha holdtöltekor feketeség látszik rajta, vagy ha karikák veszik körül.

A népbabona előtt az *újholdnak* van nagy kelete és a *hold tölté*-nek. Tőle származik a *hetes szám* hitregés volta is.

Az elemek: tűz, víz, levegő cultusának hagyományai tekintetében az eddig mondottakra legyen elég rámutatni addig is, míg gyűjteményünk teljesebbé válhatik. Szébbnél-szebb mythoszi virágokat szedegethetünk még össze a népelet mezején.

Ilyen például a *Vízi villám*.

„Egy reeski ködus há't nálunk. Felbeszéletünk sokáig. A' monta, hogy *kisírtet* nincs. Mer mikor az Isten az embert agyagbú teremtette, belelehelt; oszt az a *szelelet*, ha meghal az ember, visszamegy az Istenbe, a honnan gyűtt; az többet ide a földre vissza nem gyűhet. De *bibályosók*, azok vannak. Csak azt csudálom én, ho' tud elvátóznyi hun kutyájé, hun maeskájé, hun keeskéjé! . . . Mé' van *vízivillám*. Mikor legénkoromba éczaka a Kisasszon-temetőbe a lovat kiesaptam, oszt mebbéklyóztam: fé tizenkettőkor mindé' hazagyűtt, mer — vízivillámot látott. Éfé után 1 órátu megint memmaratt. Meg mikor a Hajdúhegy vőgyin, a lábába legeltettünk, ott se maradt meg a ló éfékor a — vízivillámtú. (*Türk Fr. gy.*)

*

Fáradt ujjam közül kiesik a toll, s remegő kézzel tesz szem nem remekbe készült munkámat a hazaszeretet oltárára, melynek szent tüze fog hű őrzőket találni az új évezredben is!

JEGYZET.

¹ *Eduard Sayous*: L'histoire des Hongrois pag. 116.

² Ezen szellemben indultak meg az első mythologiai tanulmányok, vagy csak fejezetek *otrokócsi Foris Ferencztől* (Origines Hungariae 1693.), *Cornides Dánieltől* (1791: Commentatio de religione veterum Hungarorum), *Horvát Jánostól* (1817: A régi magyarok vallásbeli és erkölcsi állapotjokról), *Kis Bálinttól* (1839: Magyar régiségek), *Bizoni Károlytól* (1845: Magyarok ázsiai emléke), *Jerney Jánostól* (1844—5: Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett), *Kállay Ferencztől* (A pogány magyarok vallása 1861), melyeket több-kevesebb méltánylással említ a magyar írók történetkönyve.

A magy. tud. Akadémia ez évi első ülésén e tárgyban *Katona Lajos dr.* ismert írónk, mint vendég „A magyar Mythologia irodalma” ezímen figyelmet keltett értekezést olvasott föl, melyben szigorú kritikával, nem fukarkodva az elismeréssel sem, — foglalkozik főleg *Horváth Istrán*, *Cornides*, *Kállay Ferencz* és *Ipolyi Arnold* munkásságával, melyet a mythologia kérdésének fejtegetése körül kifejtettek. Ethn. VIII. 54. l.

³ M. Myth. „Elősző” XII. l.

⁴ Csengery főbb kifogásai Ipolyi „Magyar Mythologia” ezimű munkája ellen kivonatosan a következők:

„*Ipolyi* ur munkájában folyvást hivatkozik a gyűjteményében levő mesékre, mondákra s egyéb efféle adatokra. Miért nem sietett azokat mindenek előtt közrebocsátani? . . . Ha ezt teszi, nemesak magának több ideje marad azoknak egybevetésére: hanem más írók figyelmét is e tárgyra fordítván, némi buzgóságot sikerül vala élesztenie hasonló gyűjtések iránt; az előszavakban és kritikákban talán eszmeesere is fogott támadni, ami előkészítette volna utóbbi nagyobb munkájának mind megérthetőségét, mind kelendőségét.” (*Csengery*: Tanulmányok és jellemrajzok I. 19. l.)

„*Ipolyi* ur, — mondja alább — azon meglepő állítással lép föl mindjárt munkája kezdetén: hogy *népünknel még maiglan uajdnem minden a régi kerékágásban van*: hogy szokásai, öltözete, eledele (? lótej), gondolkodása, természeti világnézlete még nagyobbára legalább, a régi, amint volt századok előtt. S e szempontból aztán *minden* népies szokásban, mesében stb., ami népünk között él jelenleg, mind magyar, ős mythologiai nyomokat lát még akkor is, ha a közöttünk és körülöttünk lakó népeknél ama közmondásokat, szokásokat, meséket mind föltaláljuk.

Mennyire kritikáiatlan ez eljárás, úgy hiszem első tekintetre föltetszik mindenkinek, aki némi jártassággal bír a történetekben. Az elvet,

mely Grimm nyomozásaiban oly termékenynek mutatkozott, mindjárt munkája kezdetén túlságig viszi szerzőnk, ami aztán szükségképen kép telenségre vezet." (U. o. 20. l.)

„Részemről — úgymond hosszas közbevetés után folytatólag — annyira szembetűnőnek tartom ez állítás képtelenségét, hogy ezáfolásával sem foglalkoznám, ha Ipolyi ur munkájának nagy része e valótlan vételre nem volna építve: ha péld. az ő s magyar istenfogalmat mindazon szó lásformákból, melléknévekből nem állítaná össze, melyeket a magyar jelenleg az istenségre ruház. Így péld. az „egy élő Isten” kifejezésről, mely alkalmasint a keresztény hitformával esúszott nyelvünkbe, kö vetkezetet a magyar ő s monotheismusra, — mennyire helyesen, majd meglátjuk.

Meglehet, mint fönnebb is mondám, hogy a kifejezésekben, szó lásformákban, melyek a nép között e részben divatoznak, van egy ő s más, amely még régi világnézetünk maradványa, ezt azonban szoros kritika útján állapítha ni meg, amit Ipolyi ur, tágalapú kiindulási pontjánál fogva, meg sem igen kísért. Elfogad majd mindent vizsgálatlanul, s követke zetéseket von abból, amit vizsgálat nélkül elfogadott.” (U. o. 24. l.)

„Ki fogja mondani, kérdezi Csengery másutt, hogy Ipolyi ur he lyesen eszelekvék, midőn összezavarta a magyar mythológiában mindazon elemeket, midőn, úgyszólván, nem is akar elismerni európai, idegen befo lyást, azon, hiúságunknak hizelgő állítással igazolván nézetét, miszerint: „a magyarság oly erélylyel nyilatkozott e téren, melyet hazánknak neve zünk, hogy gyakran nemzetünk fogadtatá el nyelvét, szokását stb. a köz tünk lakó népiségekkel.” (U. o. 31. l.)

„Ipolyi ur nem is akar különböztetni s úgy bánik a nép közt talált mesékkel, mondákkal, szokásokkal, mint a közmondásokkal. A közmon dásokat kivonatban egybeállítja, minden tárgyról összeszedi példáulül mindazokat, a melyekben előfordúl az „isten-név” és így szól: ime ezen meg ezen tulajdonokat köti össze az ő s magyar mythologia az istenség fogalmával, keveset törődve azzal, hogy az idézett kifejezések közt nem egy van, amely minden népnél általános, ami kölesönzött, sőt épen ke resztény.” (U. o. 33. l.)

„S amint egybezarja, — mondja a többi közt — műve a magyar és idegen elemeket: szintoly kevés érzéket tanúsít az ősi-nek, eredeti-nek kiismerésében, szemközt azzal, ami későbbi származású, s nem a nép-képzetet alkotása.” (U. o. 37. l.)

„Ipolyi ur azonban csak az európai hitkörök, mondák, mesék be folyását vonja kétségbe: az ázsiai mythosokat oly szoros összeköttetés ben látja az általa úgynevezett magyar mythológiával, hogy azon hitkörök befolyásával minden lépten-nyomon találkozunk.” (U. o. 39. l.)

„Amily kevésbé hajlandó a körülötünk fekvő népek befolyását elismerni, kikkel ezer év óta élünk együtt: annyira elragadja őt mythos-alkotási heve ázsiai párhuzamaiban, úgy hogy sokszor, úgyszólván sem miből terenti a magyar mythoszt, a keleti mythosztok képmé és hason-

latosságára, azon elmélet szerint, így s így van ennél vagy amannál a keleti népnél, tehát így kell lenni nálunk is.

S ugyan e párhuzamok néha meg ellenkező túlságba is ragadják. A Toldy-monda eredetiségét, azt hiszem, kézzel foghatólag megmutatta báró Komény Zsigmond. *Ipolyi* ur addig keresi a hasonlatokat minden világrész hősmondáiból, míg végre a magyar hősről minden saját, magyar népies színt, a történeti monda minden egyéni vonásait eltörölve, az ó-kor kalandor hőségnek, egy Heraklesz, Rustem stb. tipikus alakjában tűnik föl." (U. o. 42. l.)

„A hasonlítás törvényei azt parancsolják, miszerint valamely nyelvet először is azzal hasonlítsunk össze, a melynek rokonsága előttünk nem csupán az anyag, hanem az alak tekintetében is bizonyos. A rokon nyelvek vizsgálata nélkül egy nyelv szógyökeiről sem lehet beszélni.

S *Ipolyi* úr mythologia rendszere nagy részint az ellenkező nyelvészkedésen alapszik. Majd egy indógerman, majd egy semi nyelvben keresi egyik és másik szó gyökerét: az ural-ajtai nyelvekhez nyelvészeti párhuzamaiban, förlilágosításaiban csak igen ritkán, mondhatni kicételesan folyomodik. Megesik, hogy a hol egy rokon hangzású és értelmű szó valamely áltaji nyelvből, más által figyelmeztetve, megüti fülét, azt legfőlebb jegyzetben említi meg, míg a munka szövegében más, nem rokon nyelvesalád köréből igyekszik kiokoskodni egy vagy más összavunk értelmét. Jegyzetében olvassuk, hogy *Regaly* figyelmeztette őt, miszerint a cseremis nyelvben *esta* = csinálót, teremtőt jelent. Amit az *isten*-név magyarázatánál látunk, ugyanazt tapasztaljuk péld. a *táltos*-név fejtegetésében, melyet a hindu *tat* (= az, amaz atya) gyökből származtat, amit aztán rokonságba hoz az egyiptomi *Tóth*-tal, sőt *Phtah* istennel és a kaldei *Thaute*-val stb. Szükség volt-e e név jelentésének keresése végett Indiába mennie *Ipolyi* urnak, midőn például Hunfalvy fejtegetéseiből tudjuk, hogy a finn nyelvben *taitaa* = tudni-t jelent, s *taitaja* annyi mint *tató*, *tátós*, melyet a különböző nyelvjárás majd *tátos*-nak, majd *táltos*-nak ejteth, mi e szerint tudóst jelent? *Ipolyi* ur ezt nem tudván, miután előbb idegen nyelvek körében kereste e szó jelentését, utóbb maga is mintegy kétkedve eljárása helyességén, azon ingatagságnál s idestova kapkodásánál fogva, mely általában jellemzi nyelvészkedését, azon hibába esett, mely a rokon nyelvek nem tudása miatt szinte kikerülhetetlen, hogy a mi nyelvünk módja szerint elemez kölcsönvevett szokat: s a *tátos*-nevet még a magyar *szájtató*-val (*tát*, *táté* = döre) is igyekszik magyarázni. Így a *tatár*-név magyarázatával, melyet a magyar *tatar* (honnán: *tatarozni*) névből származtat, mennyire helyesen, meglátjuk alább. Legyen elég ez egy-két példa sok helyett. Ha szerzőnk minden szóelemzését bonczolni akarnók, hasonló vastagságú könyvet kellene írni." (U. o. 58. l.)

„Valamely szó gyökereiről csak a rokon nyelvek vizsgálata után mondhatunk helyes ítéletet . . . Ügyelt-e *Ipolyi* ur e törvényekre szószármaztatásaiban? Megfelel-e például az etymologia törvényeinek, ha szerzőnk az „ördög“-név utolsó szótagját a szanszkrit *dev*-ből származ-

tatja s hogy a rokon hangzást kihozza, az „idegen“ névből előbb magyar többest képez s e többest veszi aztán egyes jelentéssel (devek — dok — dög)? E kérdések eldöntését nyelvtudósainkra hagyom.

És csak némi általánosságokra figyelmeztetem ismét Ipolyi urat, melyek ugy hiszem minden történetnyomozó által szemmel tartandók, aki a nyelvtudomány fáklyájával keres világot, a hol egyéb történeti nyomok az őskor szürkületében elvesznek szemünk elől.

Mindenek előtt föltűnt előttem, hogy amint munkája kezdetén fölállítá Ipolyi ur ama képtelen állítást, miszerint a magyar világnézet egy egészen új hit és polgárosodás fölvételével, ezredévesen s a lódás és idegen elemekkel való érintkezés mellett sem változott mind e mai napig — úgy a magyar nyelvre nézve sem akar európai kölcsönzéseket elismerni; valahányszor oly szóra akad, mely például a szláv nyelvekben egészen föltalálható, tagadja a kölcsönzést s vagy valamely rokon hangzású ázsiai gyökszóra, vagy — a hol ilyesre nem talál, — egyszerűen az *ős nyelvre* utal. Így a *pokol-* és a *nyavalya* származtatásaiban.

Másik hibája Ipolyi ur nyelvészetének, hogy többször az idegen nyelvek teljes ismerete nélkülül nyelvészkedik, egyes szavak, szótagok pusztá hangzása után indulva s keveset törődve azzal, hogy ugyanegy hangzású szó különböző eredettel és értelemmel bírhat különböző nyelvekben.“ (U. o. 61. l.)

„Ipolyi ur az összes keleti nyelvek egyes szavaiból építi föl mythologiai rendszerét. Így látjuk ugyanazon vallás papjait majd tibeti (*bonczok*, lásd *garabonczok*), majd zsidó (rabbi) néven nevezni el, mely utóbbi meg egy perzsa szóval párosúl, hogy Ipolyi úr szerint *robonbán* legyen.“ (U. o. 63. l.)

„Szerzőnk a *tatár*-név gyökét majd a „tat“ mythoszi névből származtatja, s tehát a szánszkritből — mely név már a *tátos*-név magyarázatánál szerepelt nála: majd *tatar*-tájszónkkal hozza összekötetésbe, mi rossz, rongyos, hitvány, alávaló embert jelent. Innen *tatarozni* = megfoltogatni. S mind a mellett, hogy ilyen megvetést fejez ki e szó, azt hiszi szerző: „hogy világosan kivehető óriási tulajdonokra vihetők vissza e szó maiglan fentartott értelmei.“ S mivel igazolja ezt? A szokásos szólásformákkal: *vigyen el a tatár* stb. Ha meggondoljuk, hogy hasonló szólásformák vitték rá szerzőt, miszerint a *nyavalyá*-ból, *fené*-ből, *ocsmány*-ből is mythologiai fogalmakat csináljon, ezen nem csodálkozom. Minden áron magyar Mythológiát akart alkotni. De csodálom, hogy nyelvtani hozzávetéseiből történeti következtetéseket is von“ (U. o. 66. l.)

„Idézhetnék több hasonló adatot is Ipolyi ur művéből. Azonban ezen adatok közül néhány úgy is előfordúl, ha majd részleteire térvén, vizsgálni fogom, mi tehát Ipolyi ur szerint a magyar mythologia.

Akkor az is még inkább ki fog derülni, hogy szerzőnk nem helyesen cselekvék, ha a németek példáját követve, valamint mythologiai párhuzamaiban, úgy származtatásaiban is többnyire a szánszkrit népet vette kiindulási pontjául. Szintoly tévedés, mint Otrokoecié és másoké,

kik a zsidó nyelvből indultak ki őstörténeti nyomozásaikban, amit Ipolyi ur több helyen kárhoztat. A német nyelvet rokonsági képesek fűzik a szanszkrithez s e rokonság nem csak a nyelv idomában, hanem anyagában is minduntalan föltűnt. Kétségtelenül a mi nyelvünkben is vannak indogerman szavak, a szanszkrit tanulmányok ennél fogva hasznosak ránk nézve is. Hasznosak e nyelv rendkívüli tökélyeinél fogva is. Mindenek előtt kell azonban művelniünk a rokonabb uralaltaji nyelveket. Így egészíti ki egyik irodalom a másikat, a nyelvészet a nyomozó történetírást.

Azt hiszem, a mondottakból is eléggé kitetszik, hogy Ipolyi urnak kétségtelen érdemei vannak a magyar mythologiai nyomok gyűjtésében; de kitetszik egyszersmind, hogy ez adatok egybeállításában nem járt el azon kritikával, melyet a nyomozó történetírótól várhatnánk.

Ebből következik, hogy ingatagnak kell lennie azon épületnek, mely a kritikátlanul egybehordott anyagokon, ily tágalapú mythologiai párhuzamokon és oly helytelen nyelvészkedésen alapszik." (U. o. 68.)

Eddig Csengery, ki jól tette, hogy ámbár ígérete ellenére, cikksorozata folytatásában egészen tárgyilagos volt és minden való vagy lát-szólagos személyeskedés nélkül vitatá meg ellentétes módszerét.

⁵ Dr. Dudek János: a kereszt. vallás apologiája. Budapest 1893. 236—239. l.)

⁶ Az ugor-ág Norris szerint a magyar és ostyák, a permi, szürjén és cseremis nyelveket s más kisebb volgai törzsek nyelveit foglalja magában (L. Csengery i. m. 194). Ezen állítás mellett bizonyítanak a hármas nyelvű perzsa-ékiratok szkitha szövegének egyes szavai (L. alább Turán és a szkíták nemzetisége ez. cikket).

⁷ Négyessy László tr. egyetemi tanár ur szíves sorai után.

⁸ Hunfalytól átvett állítás, melynek a látszó oka abban nyilvánul, hogy *tenger*-szavunk török kölcsönzés. Valószínűbb is, hogy csupán az ugor „saras,” „saris”-szót szórította le a török „tengiz” a gyakorlat teréről.

⁹ Magyarúl

Vogolúl

Finnül

szem	szem	szilme
fej	pänk	pää (olv. pe)
torok	tor, tur	kurkku
kéz	kët	keszi
hón (al)	khanël, kbalna	kain (alo)
váll	vaien, väyën	olka
szív	szim	szhiden
máj	majt	maksza
velő	walem	üdin
vér	wuir	veri.

¹⁰ „saras,” „saris” a vogulok, ostyákok, permiek, szürjének nyelvében a *tenger*-fogalom hordozója. A magyar *Sár*-név nem azonos-e vele? Annyi bizonyos, hogy *saar* a régi nyelvben tavat, kiterjedtebb álló vizet jelentett.

¹¹ *Hunfalvy*: Sur l'antiquité des Hongrois. Compte-rendu du congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. I. 591—5.

¹² *Bálint Gábor* a többszörös ázsiai utazásairól és nyelvbuvárlatairól ismeretes tudósunk a *tamul nyelvet* úgy mutatja be, mint „a turáni nyelvek szanszkrit-ját.”

Azt vallja, hogy nemzetünk a közép és éjszaki Turánságban, mint külön egyediségű népség áll, s hogy ekkép nyelvünk édes-testvéri rokonságban nincs sem a Közép-Turánság főbb nyelveivel (mint Japán, Mandsu, Mongol és Tatár), sem a Turánság éjszakra szorított asteroid-jainak, a Suomi vagy Finn-féle népecskéknél kétes minőségű nyelveivel.

Caldwell püspök azonban a dél-indiai nyelveket az éjszaki Turánsággal általánosságban összehasonlító nyelvtanában (Comparative Grammar of the Dravidian Languages) rámutatott, hogy ama nyelvek az éjszaki Turánságban a nyelvünkkel egytívé osztályozott nyelvek rendébe sorozhatók. Ha én turáni fajú nem volnék, ugymond, s gyermekkorom óta nem sovárgok vala az eredetünket takaró sűrű homály mögé jutni, meglehet beértem volna a rokonság amaz általánosságban való kimutatásával s nem törődtem volna azzal, hogy a magyar nemzet által fizetett, tehát hivatalos nyelvészei miként igyekeznek a Turánság legelferdültebb nyelveiskéire alapítani egyoldalú tanaikat. Minthogy azonban turáni fajú vagyok, s a dél-indiai nyelvek tanulmányozása arról győzött meg, hogy amaz általánosságban reá mutatott rokonságot határozottabb és meggyőzőbb alakban kell a nemzet tudomására hozni: azért küldém be 1887-ben Beirut városából az Erdélyi Múzeum-Egylet kiadványai számára kilencz évi tanulmányozgatásom rövid kivonatát ily czím alatt („A Tamul nyelv a Turáni Nyelvek Sanscrit-ja”). Természetesen a tamul nyelvet nem azért neveztem sanscrit-nak, mintha az oly bonyolult és nehéz volna, mint a sanscrit, hanem azért, mert valamint ez a legrégebb irodalmú nyelv az árya nyelvekre nézve: *épen úgy a tamul nyelv a turániakra nézve*, ezek közzé nem számitván sem a Kinai-féle egyszótagu nyelveket, noha több ősi szó közös a kinai, tamul és magyar nyelvben, sem a szó közepébe ékelő Malay-féle nyelveket, sem a turáni alapú, de igen-igen korán sémi-árya logikára tért Sumir-Akkadi csoportot.

Mivel pedig a tamul nyelv a szorosabb értelemben vett Turánságban a legrégebb irott okmány, nem következik-e abból, hogy nyelvünk vizsgálásánál még akkor is első sorban volna tekintetbe veendő, ha az nyelvünkhöz nem is állana közelebb, mint a Turánság többi ágaihoz? Mert ugyan mi bizonyít a nyelvészeti összetetéseknél, mintegy szembeállításoknál a józan ítélet szerint többet, az-e, ha nem tudom hány (Cseremis-Vogul doctor) igyekszik kimutatni, hogy pl. a magyar *a*, az (régén *ad*), *azon*, *i*, *e*, *ez*, *ez-en* stb. mutató elemek nyelvünkben esonkák, kopottak. minthogy azok az általuk eredetibbnek dekretált éjszaki nyelvecskében *s* vagy *t* kezdetűek, vagy az, ha én kimutatom, hogy a Tamulok ősrégi. pálmalevelekre vashegyvel írt szótáraiban, s vagy félszáz millió ember ajkán is a megfelelő alakok *a*, *adu*, *adan*, *i*, *idu*, *id-an* (id-en) stb.?! Nem

joggal mondhatja-e az elfogulatlan nyelvész, hogy keressék a doktor urak az ő teljesebb alakjaik mását az árya germán-szláv nyelvekben?

De én ama kivonatka által nem csak arra kívántam figyelmeztetni a nemzet fiait, hogy a tamil nyelv a Turánság legrégibb írott okmánya, hanem arra is, hogy a Tamul-féle nyelvek magyar nyelvünkkel szorosabb összefüggésben vannak, mint a hogy az idéztem műben látható, s hogy ezen szorosabb összefüggésnek igazolását a körülmények engedtével a nemzet, s ha kell, a külföld elé is merem terjeszteni.

Már most lássuk, mit tartalmaz, s mire ezélez két részből álló tanulmányom.

Az első vagy nyelvtani részben igyekeztem kevés segédeszközeimhez köpest kimutatni, hogy az alább rámutatott ősi hazától idáig, s még itt a hazában is tartott különféle érintkezések által kimagyarázható kül-rétegek nélkül tekintett magyar nyelv hangtanilag, alaktanilag és szó-kötésileg is az összes éjszaki Turánság nyelvei közül *legközelebb áll a dél-indiai Turánság alább ismertetett 12 testvéryelvéhez*, és ezek között a minden tekintethen óriásilag kimagasló, régi és gazdag irodalmú tamil nyelvhez, a mely kitünő tekintélyek, mint: Rev. P. Percival, Rev. W. Taylor, Dr. Caldwell püspök, Dr. Rev. G. U. Pope és több mások ítélete szerint minden tekintetben kiállja a versenyt magával a sanscrit nyelvvel.

Hogy régi nyelvünkben birtográgózás nem volt, mutatja *a)* az, hogy én, te, ő a birtokragos szó előtt ragtalan áll (az én apám), *b)*, a székely nyelvjárás szerint: miénk mollett, miünk-é járja, s a megszólításnál „édes anya I (s nem édes anyám), édes apa (s nem édes apám)” stb.

Általában szomorú jelenség, midőn a turáni embert nem turáni ember akarja tanítani arra, a mit ő maga sem ismer. Valamint szomorú tény az is, hogy mi igazi turáni nép létünkre kapkodunk arab, perzsa, sőt sanscrit, tehát esupa idegen fajú régibb nyelvek után (nem is említve az éjszaki Turánság semmit mondó nyelvecskéit), holott a mi még ma is élő sanscritunkról, a tamulról, ha gróf Széchenyi Béla úr nem áldoz, valószínűleg ma sem tudnánk többet, mint a mi a M. Nyelvtudományi Közlemények egyik régibb füzetében van, a mely szerint a Tamulok nyelve nincs nyelvünkkel rokonságban.

A mű 2-ik vagy szótári részében a számos, nem csak kiszaggatott gyökök, hanem törzsek, ágak és képzetek azonosságából, a mi a rokonságnak mintegy folytonosságát mutatja, láthatni, hogy a tamil nyelv oly gyökök és képzeteknél ad kézzelfogható magyarázatot, a melyet az éjszaki Turánság nyelvei még kerébe törő vallatás után sem adhatnak; mert hiába, a mandsuk szótárát nem lehet a szereveszett tunguz nyelvből kifejtteni, a mongolokét sem az általuk félnyelvűnek nevezett buriátokéból, pedig ezek testvéryelvek, sőt ez utóbbi nyelvjárás. Vagy mit lehetne arról tartani, a ki a görög nyelvet az albánból, s a sanscritot az afghán nyelvből akarná kifejtteni és tudós alapra fektetni, minthogy rokonok, s a számnevekben még jobban, mint a magyar az éjszaki nyelvecskékre nézve?

A Tamul-féle nyelvek nem ismerése miatt van az, hogy az évek előtt hevenyében összeállítottam „Magyar-Mongol Párhuzam”-ban tett összevetések egy része ma nem állhat meg. Nagy baj a nyelvészetre nézve, hogy nem betűszámoltam az, a mi szerintem azt teszi, hogy még ugyanazon egy nyelvben sem lehet valamely betűre nézve kivétel nélküli szabályt főállítani. Ki merné például azt állítani, hogy a magyar *gy* nyelvhang a *d*-nek lágyulása, a mint a gyémánt (Diamant) idegen szón kívül, az eredetibb székely va-d-nak-ból lett vagynak bizonyítja, mikor látjuk, hogy Georgius-ból György lett, a mi több, még *jő*-ből is *győ* lehet? Épen ezért, a mily téves a túlságos csűrös-csavarás, épen oly hibás eljárás a csupán hason hangzaton való lovagolás. De vakmerő eljárásnak tartom új gyököt csinálni, a azt mint tényleg létezőt mutatni.

Én a szótári részben a magyar nyelv összes szókincsét a gombalakok kivételével szemügyre vettem azért, mert annak jó része hín kaptára üthető nem lévén, kölesönnek tartatik, a azután levonnak belőle nemzeti mivoltunk, sőt multunkra nézve is olyan következtetéseket, hogy csakugyan méltó a Cseremis (= rothadt) nézve az a magyar, a ki azokat olvasva, ülőhelyében képes maradni.

Annak megítélésére, hogy valamely szó a Tamul-féle nyelvekben sanscrit-e vagy turáni, tekintetbe kell venni a sanscrit nyelvnek éjszaki társait, nevezetesen a hangtanilag és szótárilag igen közel álló szláv nyelveket, de tekintetbe kell venni az éjszaki Turánság olyan nyelveit is, a melyekről inkább föltehető, hogy arya befolyástól mentek, mint a mandsu s részben a mongol nyelv.

A magyar szókinesnél hasonlóképen nem téveszthetők szem elől a szláv nyelvek, nem a Szlávok hánytorgatott műveltségénél fogva, mert bizony az egyenes haju mongolság még ma is mint ember minden tudomány nélkül magasabban áll, mint a csupa csudákban hívő szlávság nagy zöme, hanem azért kell tekintetbe venni, mert régóta élünk együtt kereszteződve kölesönösen. Azonban a magyar nyelvnel is áll azon tétel, hogy nem mind szláv, a mit annak tartanak, mert a szláv nyelvekben nemesak mongol-török-tatár szók szerepelnek, hanem hun-magyar szók is.

A mondottakból következik, hogy magyar-tamul összevetéseimben, a hol különösen indokolt volt, az összevetést támogattam a főbb közép-turáni nyelvekből, a mandsu, mongol a török-tatár-ból való példákkal is annyival inkább, mert nálunk mindkét hivatalos nyelvészpárt mongol-izszonyban szenved, pedig hiába, mert azt mellőzni a magyar nyelvésznek nem lehet. Nem lehet azért, mert nyelvünkben oly elemek közösek a mandsu-mongol nyelvével, a melyeket jó szemügyre venni épen történeti szempontból szükséges.

Midőn említett Magyar-Mongol Párhuzamom összehevenyésztem, saját költségemen adva azt ki, sokat nem láttam, a mit ma a Turánság ősokmánya, a tamul nyelv által tisztán látok. Akkor a mongol-mandsu nyelvekben és nyelvünkben azonos szókat közös turáni kincsnek tartottam s ma is egy részét annak tartom, mert a nyelvtények arról győztek

meg, hogy minden árva szó valamely turáni nyelvágban nem szükségkép kölesön csupán azért, mert egyik gyöke csak egy 2-dik, 3-ik, vagy 4-ik ágban él.

De egy másik részét kölesönnök kell tartanom, de nem a hivatalos nyelvészet szerint a mongol-mandsu nyelvekből a miénkbe, hanem ellenkezőleg, a székely-magyar nyelvből amazokba, sőt a jelenlegi keleti törökségbe. Mert hogy az állítólagos volgai esuvas-török hatás csak igen piczi mértékben állhat, mutatja azon körülmény, hogy a nyelvünkhöz legközelebb álló, közel félszáz milliót számláló dél-indiai turánság szintén *r*-ező, mint a magyar és mongol nyelv, a mint a szótári részben látható.

Bálint itt egy-két olyan szót mutat be, a melyek mivoltát megismerni fontosnak tart.

De hogyan merem én a székely-magyar nyelvet mongol-mandsu érintkezésbe hozni, fogja mondani a hivatalos nyelvészek által már csaknem sarokba szorított nemzeti nyelvész és történész?

Íát ugy, hogy az én nyelvészetem szerint áll az elfogulatlan külföldi történészek, mint: Deguignes, Rotteck, Neumann, Thierry Am. kutatásainak lényege, a mely szerint az európai Húnok a kínai évkönyvek Hing-nu vagy Hun-jo nevű népe. De főképen áll az én nyelvészetem szerint a mi hagyományunk és krónikáink azon sarkalatos tétele, hogy Hún-or és Mog-or testvérek voltak, természetesen nem mint a biblia Nimrod, vagy Chronikáink Menróth-jának líjai, hanem mint a Közép-Turánság egyik ágának két főtörzse.

Ezen állításom azzal indokolom, hogy miután nyelvünk legközelebb áll a Tamul-féle nyelvekhez s ezekben a mi *k*-s többesünknök megfelelően kívül még egy *r*-es többes vagy ma megtisztelő alak is van: minden valószínűség szerint az ősi székely magyar nyelvben is volt, a mit a Hún-or és Mog-or törzsneveken kívül egyebek is bizonyítanak. (L. A többesképzést a nyelvtanban.) Chronikásaink korában érthetetlen lévén az *r*-es többes, a törzsnévből személynevet csináltak. Hogy a törzsnevek rendszeren többes végzettel állanak, mutatják a többi közt a következő mongol törzsnevek: Xos-ot, Oni-ut, Buri-at, Oir-at, az eredetileg mongol Kerg-id, ma török-tatár törzs, Kirg-iz, de ismét csak többes alakú neve.

Ezért merőben fölösleges a magyar nemzet eredetileg törzsnevét, a Mog-or, Mog-er, Mogerí (cf. mandsu *ri* többesképző) alakot a Közép-Volgánál nyomorgó vagy Szibéria erdeiben kódorgó bizonytalan mivoltu népecskék nyelvéből tákolni össze annyival is inkább, mert annak minden csürés-csavarás nélkül megfelel a különben is legközelebbi tamul nyelvnek mag-ar vagy mag-er (fiuk, emberek, ember. Tuda, mokh gyermek) többes és megtisztelő alakú szava épen olyan jelentésben, mint a minőt ősi törzs- vagy népnévnél lépten-nyomon találunk.

Hogy a Hunokat az egyik hivatalos nyelvészpárt Török-tatár nemzetiségűeknek mondja a hun személynevek alapján, az semmit sem bizonyít, mert ugyanazon nyelvészpárt az Avarokat is ugyan oly alapon

Török-tatároknak bizonyította be, s mégis a Kaukázusban élő Avarok minden egyebek, csak nem Török-tatárok. Vagy talán a történet Avarjai s a kaukázusi Avarok mások? ! Aligha. Az Avarok mai nyelve szorosabb vizsgálatra vár. Bizonytalan följegyzésű, jelentésre nézve magyarázatlan személynevekből történetet csinálni vagy azt elferdíteni nem tanácsos. Aztán a hun személynevek közt olyan is van, mint pl. *Öi-bars*, a mely még ma is minden Mongol előtt ismeretes „erdei tigris” értelmében. Hol a mi turáni szónak a tigris megnevezésére?

A kínai óvkönyvek által föntartott *ten-ki-li-ku-tu* összetett szó, mint a *Hunok* vagy *Hiungnu-k* fejedelmének czime, tehát körülbelül „ég vagy isten lója” jelentéssel, látszanék valamit bizonyítani, de nem épen azt, hogy a Hiung-nu-k török-tatár nyelvűek voltak, mert ama kínai átírási szó első része inkább a mongol *tengeri* (ég, isten) alaknak megfelelő, mint a török-tatár *tanri*-nak. A *kutu* szó „liu” értelemben se nem mongol, se nem török-tatár, hanem inkább a tumul *kutti*, *kuttan* (enfant, hls) szóval egy. Azonban ama cím sem elégséges a Hiung-nu-k nemzetiségének biztos meghatározására, mert a *Hi-ung-nu-k*-nál a fő- vagy vezérszerepet vivő népségen kívül lehetnek Mongolok, Mandsuk stb. mint alattvalók vagy szövetségesek. S ki biztosít arról, hogy a kínaiak nem ezek valamelyikének tolmácslására jegyezték föl ama címet? Hát a Magyarokat a tolmácsok után nem nevezték-e a Görögök Törököknek? Én épen a Húnoknak a Mongolok (éjszokról) és Mandsuk (keletről) mellett laktából magyarázom a székely-magyar és mandsu-mongol nyelvekben látható sok hangtani és szókiesi azonosságot. Azután ki tudná megmondani, mi mindenféle nemzetiségű elemek voltak a Dzungáriából a Volgához s onnan később Pannoniának tartó Húnok seregében?!

Hogy a Hunok (valószínűleg a mongol nyelv által *hün*, *kün* alakban „ember” jelentésben megőrzött ősturáni szó) nyugatra vonulásakor a Moger testvérek még közel tanyáztak a közös őshazához, a mely a nyelv s az egész nemzet habitusa szerint az Indus folyó mellett volt, a meddig t. i. a Tamul-féle népeknek biztos nyoma látható (a kis számuk miatt!?) elperzsásodott Brahuik nyelvében, abból sejthető, hogy a szerintem egyszerűbb nyelvű, lovag (s nem kutyagoló) Mogerek még Pannoniában is folytatták az indiai hullaégetés igen régi szokását, előszeretettel voltak a szabadabb pusztai élet iránt, megtartották mind maig a déliesebb öltözetet, az indiai kócsagtollas főveget s hogy a fekete tudomány- (cf. Tam. karu-vittei v. k. baudei, magie; gara-boncza) és a tetzés szerinti átváltozhatásban való hitet Indiából nyugatra ők hozták, valamint az arra vonatkozó meséket is.

Míg ellenben az ősi hazából előbb keletre, Kína éjszaknyugoti oldalához s onnan nyugatra vonult Hun testvéreknél a hullaégetés helyett olyan temetkezési mód jött szokásba, a mely a Mongoloknál a buddhizmus előtt általános volt s a melyhez hasonló még ma is járja több hegyi székely faluban, természetesen az elhunyt lovát, vadászkuttyáját leölés s azokat az összetört hadi- és vadász eszközökkel együtt elteme-

tés gyermekes szokásáról szó sem lehet, mert az valószínűleg ott maradt Ázsiában. Gyermekkori értesülésem alapján még Nagyváradon tanul-tankor leirtam volt az Átyha-i temetést, a történet tanárának kételyeivel szemben, hun eredetünk védelmére. Hogy a Mongoloknál a buddhizmus előtt meg volt fehér loáldozat nálunk Székelyeknél egész a kereszténység fölvételeig tartott, hagyományilag eléggé ismeretes s hogy azután az egykor Hadúrnak szentelt fehér lovakat az egyháznak kezdték örökbe hagyni, mutatják a Székely Memzeti Muzeumba a lelkes alapítónő által letett régi végrendeletek. Ezek közül az egyik szerint 1525-ben Margit asszony, Imeés Antalné hagyományoz egy fehér paripát a papnak; egy másik szerint 1565-ben Konya László és Lőrincz hagy végrendeletileg egy fehér paripát szintén a papnak stb. A sokak által szintén litymált székely írás, melyet a kínai és mongol írások módjára felülről lefelé írtak és róttak, sem hagyható figyelmen kívül, mert ez bizonyítja egyszer a Székelyek őseinek, a Hunoknak a kínaiakkal való érintkezését, másodsor pedig azt, hogy több hun törzsek egész Dél-Szibériáig hatoltak volt éjszakra, minthogy a Mongoliával határos Jeniszej kormányzóságban talált többrendü feliratok sok betűje azonos a mi írásunkéval. *Nemzet* 1897. jan. 6.

¹³ *Beöthy*: magyar irodalomtörténete 15. l.

¹⁴ *Hunfalvy Pál*: A vogul föld és népe 119—134. l.

¹⁵ U. o. 203. l.

¹⁶ „Az ember-szó, mondja *Réthy László tudor*, eredetileg a vogul *Elmpi* s a finn *Impi*-vel egy jelentésű. A szónak első tagja *em* = vog. *elm*, finn *ilm*, *ilma* levegő, ég (mint a palóczban: *elme*gy helyett „emegy“) és a . . . *ber* (régén: *perj*, *berj*, a ceseremizben *pir*) = fi, férj. A magyar *ember*-szóban ily formán a vogul *elm*—*kales* [a levegő fia], lég halandója fogalmának megfelelő szót birunk, mint ős vallásunk egyik ereklyéjét. A lapp nyelvben is ilyen töredéke maradt a közös mythosznak az olmuš, almaè (ember) szóban, mely szintén az *alme* = ég szóból alakult“ [*Beöthy*: magyar irodalomtörténete 17. l.]

¹⁷ V. ö. *Hunfalvy Pál*: a vogul föld népe 1. 79. l.

¹⁸ *Kálmány Lajos* [Világunk alakulásai nyelvhasznályaikban 3. l.] mondja, hogy a vogul teremtés a kutyaparti *indekével*, és a *mónaè-tarikével* hasonlatos.

¹⁹ *Sepp*: Das Heidenthum etc. I. 291.

²⁰ *Barna Ferdinánd*: a mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 7. stb. l.

²¹ *Barna Ferdinánd*: a votjákok pogány vallásáról 20. l.

²² *Munkácsi Bernát*: *Ethnographia* V. 270. l.

²³ *Bálint Gábor*: a mandsuk szertartásos könyve 7. l.

²⁴ Másik változata: „Vót a világon egy' embör, annak vót egy' Lidverceze [ördöge], egygyik hétön ű vele vót a Lidvérez oszt' a mit mondott a világon, mindönt hordott, másik hétön a fíjává vót a Lidvérez, oszt' a Lidvérez mindég asz'monta: Mit, mit, mit? Asz'onta neki: Hozzá'

mostan kukoriczát! A Lidverez annyit hozott, tele lött az udvara kukoriczával; asz'tán aszonta: Hozzá pé'szt! Annyit hozott, hogy nagyon gazdag embör lött. Mikö gazdag ember vôt mán, mögunt a Lidverezöt tartani, emönt a szomszédba, hogy mit esináljon a Lidverezö, mert mindig a hóna alatt tartoszkodott? Hát kűgygye el a tengörnek a köllö közé-pibe, hogy hozzon ég'y' kötél homokot. Elmén az embör haza, asz'ongya a Lidverez: Mit, mit, mit? Erigy el, a tengörnek a közepirül hozzá' ég'y' kötél homokot! A Lidverez elmönt, nem gyüitt soha többet vissza." [Magyar-szent-Mihály.]

²⁵ *Tógút* — *rekesztö, elváltasztó*. V. ö. *Kálmány Lajos*: Világunk alakulási nyelvgyománnyainkban 8. l.

²⁶ Torontálmegyei elbeszélés szerint: *Illést mög Énokot Luczifer furmálta ki, de nem bírt neki telköt anná, úgy adott osztán neki az Isten, de föl is ritte őket az égbe, annan lücsölöztek a roszzakat.* [Temesköz-i-Lőrinczfalva. Elmondva „Világunk alakulási nyelvgyománnyainkban“ 11. l.]

²⁷ *Kálmány Lajos* gyűjtése után.

²⁸ U. ott.

²⁹ Változatai *Kálmány Lajos* gyűjteményében:

Mikö az Isten méhét teremtett, az Ördög asz'on'ta, hogy ű 's teremt ojaht! Teremes hát! Hozzá fogott esinálni, de amit az Ördög teremtett méhét, nem bírt szá'l'ni. Asz'onta neki az Isten: Hát szá'liesd! De nem bírt séhova szá'l'ni; akkó monta [az Isten:] *His' légy!* Azúta *légy* [Horgos Csongrádban].

Mikö az Isten méhecsköt teremtött, asz'onta az Ördög, ű 's teremt ojaht! Teremes hát! Teremtött is méhecsköt, hanem mikö el akart mönni az Istenhön, hogy majd elhíjja, asz'onta: *Itt légy!* Akkó a méhecske mind *légy lött*: azúta van *légy* [Apáczs Csanádban].

Mikö az Ur Isten méhet teremtött, *Szent-Péter* is akart teremteni, de az üvéből *légy* lött [O oszlámos Torontálban].

Mikö látta Luczifer, hogy Isten méhet teremtött, asz'onta: Én is tudok ojaht teremteni! Akkó teremtett ű ojaht, de *bűgűj* lött, vérré él [Egyházas-Kév.]

Mikör az Isten teremtötte a világot oda mönt az Ördög, hogy majd ű jis teremt. Kérdöszte az Ur-Isten: mit teremtö, Ördög? Asz'onta: *legyet, akkorát mint egy ló, oszt' akit mökesip, belehal.* Nem úgy lösz a', hanem maj' teremtök én legyet is, de csak akkorát, hogy az aratókat nê hagygya alunni! Így teremtötte oszt'an ekkorára az Ur-Isten a legyet. Jó is lött vóna, ha az Ördög legye akkora lött vóna, mind egy ló, ha asz'tán mökesipte vóna az embört, vége lett vóna [Szeged Csongrádban].

Vogul hagyomány szerint is az ördög teremtette a „legyet“, a „darázs-t“ Munkácsi Bernát: Vogul népkölt. I. 163. l.

³⁰ A lovat, tartja a torontáli hagyomány, az Ördög teremtötte, de nagyon futós vôt, kivötte az izt a lábábú, kivötte, hogy nê birjon szalanni, oszt' a ló lábának az eleire a var' furmát oda tötte, attú neu bír szalanni: ha eszt az Ördög nem töszí, a ló sokkal futósab' lött vóna, mind az Ördög.

„Az Isten Ádámnak teremtött lőt. Ádámnak sömmi baja se' vót a lóvá, hanem mikő kiüszte az Isten a paradicsombú, akkő a ló nagyon futós vót. Monta oszt' az Ur-Istennek, hogy nem bir vele. Akkő mon'ta [az Ur-Isten], hogy vágja mög a lába szárát, úgy nyött a békája [a lónak]. Ádám osztán földmives embör lött.“

Mikor a lovat az Isten mökteremtötte, ojan futós vót, hogy szélös e világon nem vót mása, hanem az Ördög mögírillötte, mögvákta mind a nél lábát, hogy ű rajta ki ne fokhasson, azúta a ló nem bir úsz szalanni, mind az Ördög [Egyházas-Kér. *Kálmány Lajos* gyűjtéséből].

³¹ A tüzet az Ördög rontotta meg: Az Ördögnek mökhalt az anynya, az embörök a tűz körül ültek, oda mönt az Ördög, asz'onta: Mökhalt az anyám, sirassátok! Az embörök asz'onták: Nem siratytyuk mink! No, ha nem siratytyútok most, akkő maj' siratytyátok még éltök mindég! Körösztülogrott az Ördög a tűzön [beleszellentett], mingyá' keszdött naty füst lönni, azúta mindég siratytyák az ű ödös annyát, kivált ha vizes a fa [*Szeged Gajgonya*].

³² Magyar-Kanizsán az a változat járja, hogy Szent-Péter halász volt s azért kérte Krisztus Urunkat, hogy a víz egyik oldala fölfelé folyjon, hogy így könnyebb lesz fölferé mennie.

³³ A mátrai palócok közt is ugyan ezen néphit tartja magát. *Türk Frigyes* barátom lejegyzése szerint:

„Hát az Uristen is kódús vót e földön, oszt a kódusokat is maga helyett hagyta. Kódusruhába járt Péterrel a földön. Egyszer is beérnek egy faluba. Lakadalom is vót abba a faluba, meg temetés is. Kérdezi az Isten Pétert [mer Péter mindő meg akarta az Istent esalni]:

— Hová mennyönk, Péter, a hol vigság van-e, vagy a hol szomorúság?

— De bijon, Uram Teremtöm, inkább a hol vigság van.

— Nem bánom, Péter, ha a vigságba menönk is.

No hát bemennek ök egy házba, a hol az ácsok épen lakodalmat tartottak. Beköszönt az: „Jau estét adjon Isten!“ — Adjon Isten, két öreg!

„Szállást adhatnának nekönk az északára.“ — Ó jó két öreg, hogy adhatnánk mink szállást; isz látják, hogy lakodalom van a házná.

„Elhálönk mink a kemenczén is.“ Hát ott nem bánták. Uram Teremtöm felfeküdt Péterrel a kemenczére. Egyszer csak összevesznek az ácsok, püföli egymást a lakadalmas nép, meg azt kiátyák: „Annak is a ki a kemenczén van!“ Lerántják Pétert [mert ő fekütt szörő], osztan esih-puhi! jó elhánták. Visszamegy Péter a kemenczére, aszongya:

— Jaj, Uram Teremtöm, de összetörtek! Eressz má engem belörö.

Az Isten eresztette, mer tutta a sorát. Osztán aszongyák az ácsok: „Még a belső nem kapott, üssük azt is!“ Megest lerántják Pétert, újra megverik. Aszongya oszt Péter:

Jaj, Uram teremtöm, engem má agyon vertek!

„Ládd, Péter, mondtam ugy-e, hogy a szomorúságba meunyönk-e, vagy a vigasságba. Te azt mondtad, hogy a vigasságba; hát ezt kaptad!

— Urám teremtöm, teremcsőnk a fába léczszöveget, hogy az ácsok szerszámja beletörjön! — „Nem lehet, Péter; mer akkor hogy keresse konyerét! Hanem ganesot azt teremthetek.“ Így lett a fába a *gancs*. [„Flóra“ című művéből].

³⁴ *Csengery*: Nyugotázsia őstörténetei [Tanulmányok és jellemrajzok I. 124.]

³⁵ U. o. 145. l.

³⁶ *Csengery* „a szkiták nemzetisége“ című felolvasásában *Norris és Oppert* után a következő médskytha szavakra hivatkozik:

pi: fül;	gir, gur: gerezd;
szi: szem;	tin: tenyész
kas: kéz:	szam [mérték]: szám
kat: két [kutta: kettő]:	asz: ész;
ha: hal;	assz: hosz;
nap: nap [nappal];	niman, numan, namri: nem [nemzetiség];
annap: isten	val [ház]: falu;
at, ata: atya	nin [asszony]: nén, néne;
vur [föld]: or-szág;	uk: ik;
lub: láb;	gara: kor;
ar: orr;	irs [nagy]: erős;
zal: zöld;	afvarris: vár, város;
síp [esíp]: csepp;	vá: — vá, — vé; — ba, — be [Győrré];
pal: pallos:	aka: aki;
szal: szül;	kukta: kutat, keres;
rak: rokon	rilu: róni, irni;
mú: mul;	tiri: terécselni, mondani;
mu: mu-tat;	marri [fogni, tartani]: markolni, marok;
tal: tölt	vin [erő]: vinni
	vakesi és vaecsesi: vágni;
	viallu: való;
	tanim: törvény;
	tan: tanács [Tanulmányok és jellemrajzok I. 197.]

³⁷ Idézve *Csengery*-nél I. 152. l.

³⁸ „Auramazda [Ormuzd] hatalmából vagyok király, Auramazda adta át nekem az országot . . .

Auramazda kegyelméből kormányozom ezen országot . . .

Auramazda nyujtott nekem segítséget . . .

Auramazda kegyelméből foglaltam el Babyloniát s fogtam el Naditabirát.

Azért segített engem Auramazda és a többi istenek, kik léteznek, mivel nem voltam ellenséges indulatú, nem voltam hazug, nem voltam zsarnok sem én, sem családom.“

³⁹ „Ezen megszenteltetés az Istenek királyát [Meredakot] mélyen megszorította és valamennyi isten, ki Babylonban lakott, el-

hagyta lakását a fölötti haragjában, hogy Nabonéd az idegen isteneket Babylonba bevitte. [Cyrust sugalmazzák, vezetik és diadalra segítik]. Én vagyok Cyrus, a nagy király, a királyok királya, a hatalmas király, Babylon királya, a négy égi táj királya kinek kormányát *Bél és Nebo* [Mercur csillag] szeretik . . . az isteneket, akik Aszur és Isztár városaiban laktak, kiknek székhelye rég romokban hevert, őket mind visszahoztam helyükre s örökre beköltöztettem őket lakukba. [*Kaulen tr.: Assyria és Babylonia a legújabb fölfedezések után.* 191. l.]

⁴⁰ Müller: *Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion.* Strassburg 1881. 58—145.

⁴¹ Csengery: *Tanulmányok* 52. l.

⁴² hénos ἕνος = egy.

⁴³ „Bizalommal várom, hogy el fog érkezni az idő, melyben az emberiség valamennyi vallásának legmélyebb alapjai mindinkább jobban megközelíthetők lesznek és a vallástudomány, mely jelenleg még csak kezdet és remény, teljes kifejlődéséhez és bő aratásához fog jutni. Midőn ez idő elérkezik, midőn a világ minden vallásának legmélyebb alapjai felfödözve és helyreállítva lesznek, ki tudja, vajjon ez alapok nem szolgálnak-e még egykor, mint a katakombák és s régi székesegyházak kriptái, bizonyos értelemben menedékhelyül *azok számára*, kik valamely jobb, tisztább, régibb és igazabb után sóvárognak, mint amit a liturgikus áldozatokban, az isteni szolgálatokban és azon időbeli hitszónoklatokban találhatnak, melyben sorsuk őket a földön élni kényteti: *azon emberek számára*, akik megtanulták elvetni a gyermekes dolgokat, nevezzék azokat legendáknak, genealogiáknak, csodáknak, jóvendöléseknak, hanem nem szakadhatnak el szívök gyermekded hitétől. Akkor elhagyva egy jó nagy részét annak, amit a hindu pagodákban, a buddha viharákban, a muzulmán mecsetekben és a keresztény egyházakban imádnak és hirdetnek, minden hívő magával hozza e néma kryptába azt, amit legtöbbre becsül, saját értékes drága gyöngyét: a hindu veleszületett meggyőződését e világ semmiségéről és rendíthetetlen hitét egy más világban; a buddhista egy örök törvény ismeretét, szelidségét, engedelmességét könyörületességét; a muzulmán ha egyebet nem, legalább józanságát: a zsidó bizalmát, ragaszkodását egyetlen egy istenhez, jó és rossz napokban; mi keresztények oda hozzuk azt, mi mindennél többet ér, szeretetünket az Isten iránt, bármiképp nevezzék is azt: végtelennek, láthatatlannak, halhatatlannak, atyának, a legfőbb lénynek, ki minden fölött és mindenben van s e szeretet nyilvánul a felebaráti szeretetben, szeretetükben az élők és holtak iránt, ami élő és el nem muló szeretetünkben. E kryptát, noha még kiesiny és homályos, már most látogatják azok, kiknek elviselhetetlen a sok szó zaja, a sok világítás fénye, a vélemények összeütközése. Ki tudja vajjon nem lesz-e ez idővel tágasabb és világosabb és a mult kriptája nem lesz-e a jövőnek egyháza?” [*Karácson Inre tr. után.*]

⁴⁴ Dudek: a keresztány vallás apológiája 241.

- ⁴⁵ Külön lenyomat a „Katholikus Szemle” VIII. kötetéből.
- ⁴⁶ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 18. l.
- ⁴⁷ *Horváth*: Kis. Munkái I. 96. l.
- ⁴⁸ *Horváth M.* Magyarország. tört. I. 66. l.
- ⁴⁹ *Szalay*: Magyarország. tört. I. 52. l.
- ⁵⁰ *Fessler*: Die Geschichten der Ungern I. B. I. Th. 339. l.
- ⁵¹ Comentariusai I. 150. l.
- ⁵² A magy. nemzet tört. I. 12. l.
- ⁵³ *Kerékgyártó Árpád*: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. 63. l.
- ⁵⁴ *Kállay Ferencz*: A pogány magyarok vallása 24. l.
- ⁵⁵ *Csengery*: Tanulmányok a magyarok ősvallásáról. Kis. munk. I. 76. l.
- ⁵⁶ *Wolf Gy.*, Érdy-Codex II. 239. l.
- ⁵⁷ *Érdy János*, Szent-István életrata Hartvik szerint 3. l. — És alább: . . . „Az t kezdő elmékedése tárgyává tenni: miként bírhatná alattvalóit az „egy isten tiszteletére” (apud se cepit Stephanus meditari, qualiter subiectum sibi populum! Unius Dei cultui manciparet.) — . . . és megkeresztelkedvén . . . az egy Isten tiszteletére kényszerítették” (et baptismatis unda lotos unum Deum colere compulit). U. ott 8. 9. l.
- ⁵⁸ *Szabó Károly*, Béla kir. névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről 21. l.
- ⁵⁹ *Thuróczi*, Cronica Hungarorum 39. fejez. és *Podhraczky*, Cronicon Budense 93. l.
- ⁶⁰ A krónikás szavai szerint: *de multis deabus una nomine Rasdi*; tehát az *isten*-szóval még takarékosan sem bántak volna!
- ⁶¹ *Thuróczi*nál 46. fejez.
- ⁶² *Bálványkép* = fakép, *bálványozó* = bálványimádó, *gerendu-bálvány* = oszlop. Van *kapubálvány* (kapufél-fa), *csűr-bálvány*, *malom-bálvány*, *só-bálvány*, *bálványoz* = rajongással szeret. tisztelet. Néha *nagy*-ot jelent: „A tenger hánykódása *bálvány* habokat ver.” Közmondás: Úgy áll. mint egy bálvány (L. A m. nyelv szótárát), melyekre javarészen ráfoghatjuk, hogy ősi pogány eszmék rejtegetői.
- A mongolföldi ó-török feliratokban *balbul* = emlékkő, hősök sírján emelt kőszobor, mely kőoszlopok tudvalevőleg kezökben áldozati serleget tartó kuesmás emberalakokat ábrázolnak és vallásos tiszteletnek voltak tárgyai.
- Balcankeu*, miként az *áldozatok*-nál fogjuk látni, még a XIII. században is, eléggé gyakori eset a határleíró oklevelekben, melyek a kereszténység megerősödésével ép úgy elmosódtak, mint a kő- és faképek eltűntek Ázsia pusztáin a kurgánok fölött az izlam elterjedésével.
- Ezen halotti cultuson alapszik tudós Munkácsi Bernát szerint a vogulok és osztjokok bálványimádása is. Az istenszobrocskák úgymond, a mint a felőlük egybegyűjtött hősi énekek igazolják, nagyobb részt elhunyt fejedelmeknek és vitézeknek emlékfetisei. (Ethn. VII. 228.)

Érdekes *Buden*-nek hátramaradt értekezése: *Bálvány és fejfa*, mely nem régiben látott napvilágot. Ő ezt „fa kép-nek” értelmezi, melynek képrésze csak emberfej, illetőleg ember-arez, a többije pedig egyszerű oszlop vagy czölöp fogott lenni. A fej-fában is pogánykori hagyományt lát, mely szerinte nem azért fej fa; mert a sír fejéhez szokták állítani, hanem azért, mert régebben esúcsa fej-alakuvá volt kifaragva. Ethn. VIII. 123—4. 1.

⁶³ Az O. Monarchia írásban és képben I. 306.

⁶⁴ „A miket Ipolyi ur, úgymond Csengery, a magyar „isten”-névnek a szanszkrit *eshá*-ból való származtatására nézve mond, melynek értelme *ez* vagy *az*, tudniillik a leghatározottabb *létező*: a nyelvtudósokra bízom megítélni, mennyiben egyez a nyelv törvényeivel származtatása. Fejtsék meg azok, mennyiben helyes *főnevet* idegen gyökből magyar *igehatározó* raggal (ten — ad formam: itten, miszerint az isten név semmivel sem tenne többet, mint *itten*) képezni.” (Tanulmányok 54. l.)

⁶⁵ „minthogy héber nyelven *jesch* — lény, létező valami, s arabul *eszthi*, latin *est*, német *ist*, görög $\epsilon\sigma\tau\iota$, szláv *jeszt*, szanszkrit *aszti* vagy *esztí*, perzsa *eszt* vagy *heszt* stb., honnan *en* harmadik személynaggyal származott volna: *eszthien*, *isten*.” (Akadémia Szótára III. 137.)

⁶⁶ „A magyarban *is* — a mai *ös*, *ten* pedig vagy *tön*, vagy *dön* s mély hangon: *don* ismeretes képzők, mint *újdon*, *zordon* s mely képzők különösebben főneveket is alkotnak, mint *ösztön* — *üz-tön*, *hajadon*, *gordon* stb. Ezek után ítélve *ösdön* vagy régiesen: *isden* vagy *isten*, annyi mint *is-tevő* vagy *östevő*, összebb huzva *is-* vagy *östő*. *Tő* — *tevő* és *n* toldalékkal (mint *eleve-n*) *östön*, *istön*, *isten*. Tehát jelentése: ősműködő vagy ősváló, őslény, melynek ezek szerint akár tiszta magyarságát, akár találó jelentését, találóbbat, mint akármelyik a mondottak közül, csak az elfogult tagadandja.”

⁶⁷ *is* — *ös*; *ten* a *tengeri* tatár szóból — ég, isten. Sínai nyelven *thien* — ég, idő, nap; tehát *is-thien* — *ösidő*, *ösidőtől* fogva való: *ös ég*, ég lakó.

⁶⁸ *Buden* szerint az *isten*-szóban az *is* = *ös* vagy *atya*, *ten* pedig (= *ken*) afféle kiesinyítő képző, mint a *feledé-keny*. A *k-t* hangváltozásra példa *nő-s-tény* szavunk. *Isten* = atyácska, *ösöcske*.

Vasverő Rajmond a Nyelvőrben (XVI. 97—103.) kifogásolja ez egyeztetést. Azt mondja, hogy csak lehetséges, de bebizonyítva nincsen: 1. Alaprésze az *is* egyeztetése ellen a finn *isä* és a lapp *aède* szóval hangtani tekintetben kétséges; 2. *ten-keny* képző sem bizonyítható be, *ten*: *kény* minden hangjában különbözik s a *k-t* változás hasonló helyzetben előfordul ugyan, de oly ritka, hogy nincs kritériuma, mikor áll be okvetetlen s a *feled-é-kenyben* az *é* is fontos, anélkül talán nincsen is diminutív érték; 3. a *nős-tény*nyel való magyarázás is csak lehetséges, de nem bizonyos, mert *s* is van ebben, s hosszú *é*, továbbá még ennek elemzése sem bizonyos. Ismeretlennel nem lehet magyarázni.

Maga e helyett egy más kombinációt vet fel. Van a cseremisiz

nyelvben egy est (ejtsd: est) igető, mely a hegyi cseremiszből dialaktusban *ist*-nek hangzik s „csinál, alkot” az értelmé. Ennek part. perf. actív alakja betűről betűre: isten (ejtsd: Isten), jelenti: a ki alkotott, a ki csinált. Ez a jelentés minden esetre megfér a magyarral annyira, mint az *atyácska*. Elismeri, hogy a hangtani megfelelés itt sincs bizonyítva. Lehet szerinte az is, hogy nem a közös alapnyelvből örökölte a cseremiszből is, a magyar is ezt a szót, hanem a magyar később mint önállóan kialakult nyelv a már szintén kialakult cseremiszből nyelvből készen vette kölcsön a szót. Általán ő is csak lehetségeket állít föl, mint Budenz.

Steuer János szintén a Nyelvtörben (XVI. 337–343 l.) elvetendőnek tartja Vasverő hipotézisét és visszatér a Budenzéhez. Szerinte Vasverő egyeztetése laikusnak tetszetős, de a nyelvészt éppen a nagyon is feltűnő egyezés ejti gondolkodóba; tudja, hogy a nyelv fiziológiai okok folytán is mindig változik, a legritkább eset, hogy két egymástól rettentő régen elvált nyelvben egy szó ugyanazon alakban maradt volna meg. Van a cseremiszből *iste* ige, de nincsen ilyen névszó; *isten deus*, nem az istenség eszméjének jelölésére használt szó ez, hanem alkalmi ige alak. A magyarban megvan az *isten* névszó, de nincs *iste* igető, mely *create*-értelemmel bírna. Különös is volna, ha a távolabbi cseremiszből nyelvben lenne ilyen specziális egyezés. Kölcsön sem vehettük, mert a magyar és cseremiszből nyelv nem állottak kölcsönvételi érintkezésben; ez volna az egyetlen eset.

Ellenben nagyon jó a Budenz egybevetése, mely ellen *Steuer* szerint Vasverő csak aprólékosságokat tud felhozni, — és pedig az *isten*-nek az a megfejtése helyes, mely szerint e szóban ugyanazon diminutív képző van, a mi a *nős-tény*-ben is, ez a képző még egy szóban feltűnik, az *aggas-tyán*-ban, s ez nagyon erősíti az egybevetést. Az *isten* tehát így tagolódik *is-tén* és értelme az: atyá-cska. — Hozzáteszi, hogy az ugor népek az eredetibb hitképzet alapján az *ég* = *coelum*-ot jelentő szóval nevezték el az istent, vagy pedig az *atya* = *pater*-féle melléknévvel ruházták fel.

A mi a *Steuer*-ében új, az mindössze az *aggastyán* analogiája, a mi nagyban erősítene azt a fölvetelt, hogy az *isten* *kicsinyített* szó. A míg az *istent* csak egy szóval (nőstény) lehet egybevetni, addig nagyon bizonytalan, képzővel van-e dolgunk, de ha még hasonló szó akad, már akkor igen valószínű volna.

Csakhogy az *aggastyán*-nak hamar kitört a nyaka. *Nagyszigetley* (= Szily) *Kálmán* és mások felszólalása kimutatta, hogy az *aggastyán* csak az *Agoston*-ból tótos kiejtéssel alakult csúfnév volt eredetileg.

Négyesy László egyetemi tanár úrnak nagy köszönettel tartozom, hogy ezen ugor *isten*-vitára figyelmemet fölkellette.

⁶⁹ A török-tatároknál *isten* még ma is *ize*, a hajdani *izde*, *izden* helyett . . . Az izdan szónak nemcsak a magyaroknál, hanem a besenyők-nél és részben a khazaroknál is el kellett terjednie: mert hogy az azok és kunok, kiknek nyelve egy volt, használták, az a *Petrarca-kódex*-ből

be van bizonyítva, mely szerint *jezdü* még a XIII-ik században is kún nyelven istent jelentett. Ha azt tekintjük, hogy többes raggal van ellátva az *izdan-* vagy *jezdan-*szó, melyek különben egyes száma is, az „izid“ istent jelent, talán könnyen helyesnek találhatnók azt az okoskodást, hogy amaz (izdan) alatt az *istenek* fogalmát fejezi ki és hogy ennél fogva a legnagyobb okot szolgáltatja ama föltevés bebizonyítására, hogy a régi magyarok polytheismusban éltek. (Vámbéry, A magyarok eredete 365. l.)

Napjaink jelesebb ugoristáinak egyike: *Munkácsi Bernát* szintén iráni eredetűnek vallja *Isten*-szavunkat.

Lásd: (Ethn. V. 138. l.)

⁷⁰ „Az isten névszót a perzsa vallásból kölcsönözték őseink, úgy mond *Kállay*. Az időt, mikor az történet, bizonyosan elhatározni nem lehet, hihetőleg a Sassanidák időszakába esett. (A pogány magyarok vallása 9. l.)

⁷¹ *Csengery*, Tanulmányok a magyarok ősvallásáról. Kis munkái I. 76. l.

⁷² *Vámbéry*. Az istenség kifejezést még a kereszténységben is megtartotta: Úr háza — Tañara háza; Úr vacsorája — Tañara tápláléka; ünnep — Tañara napja. Ezt a esuvasz alakot *tora*, oszmán *tari* átmentnek kell tekinteni a török-tatár *tengri*, *tangri*, *tenri*, *tañara*, és a vogul-osztják *torom*, *torm*, *tarm*, *tarom* között.

⁷³ *Vámbéry* szerint: *sjuldi-tora* — esillagistent; *chwel-tora* — napistent, *oich-tora* — holdistent stb. ismer még ma is. (A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek 5. l.)

⁷⁴ A votjakok legfőbb jó istene *Imúr* a napban lakik. (*Barna Ferdinánd*, A votjakok pogány vallásáról 1. l.)

⁷⁵ *Csengery*, Tanulmányok és jellemrajzok I. 84. l.

⁷⁶ *Vámbéry*, A magyarok eredete 374. l.

⁷⁷ *Barna Ferd.* Ősvallásunk főistene 47. l.

⁷⁸ *Szarvas G.*, Magyar Nyelvőr V. 87. l.

⁷⁹ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VI. 42. l.

⁸⁰ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr IV. 374. 1X. 560. l.

⁸¹ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr V. 87. l.

⁸² *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VII. 275. l.

⁸³ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VI. 84. l.

⁸⁴ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VII. 277. l.

⁸⁵ *Kálmán Lajos*, A csillagok nyelvahagyományainkban 4. l.

⁸⁶ Tanulm. I. 88. l.

⁸⁷ *Szarvas G.*, Magyar Nyelvőr VI. 42. és a *vizetéről* II. 306.

307. VI. 83. A *szentelt vízről*. U. o. III. 322. 424; VI. 369.

⁸⁸ *Barna F.*, Ősvallásunk főistenei 26. l.

⁸⁹ *Houzeau*, A csillagászat történelmi jellemvonásai 209. l.

⁹⁰ U. o. 210 l. * jegyzet.

⁹¹ L. a vogul teremtés-mondát s ennek különösen 8. 9. 11. 14. 16. 24. 25. 30 verseit.

⁹² *Hunfalvy*: *Vogul Nép.* 199. l.

⁹³ U. o. 165. l.

⁹⁴ *Ukko* — a magyar iük (*Atavus* — 5-ik nagyapám — ős-ősmimnek atyja — iük-iüköm-nek nagyatyja (*Márton-szótár.* 1818. 274. l.) *Rokon* *vile* a *jakud*: aga — atya az *ostyák*: iki.

⁹⁵ „Legfőbb isten Ukkó atya, a mennynök hatalmas ura, gyűlölet tart a fellegek közt, tanácsot a sugarak közt“ (II. rúnó).

„Főteremtő Ukkó atya, a levegő ura maga.“ (IX. rúnó). — Főteremtő, kegyes Ukkó, isten a mennyégben lakó, jövel ide esdetünkben, segítségünkre mikértünkben“ (U. o. 403—406. vers).

„Oh Ukkó, te legfőbb isten, atyánk te ott fenn az égben!“ (XIV. rúnó). „Oh Ukkó, te legfőbb isten, Ukkó felhők fűntartója“ (U. o. 304. v.)

„Ukkó, ki az ég köldökén lakol bárány-felhők szélén.“ (XVII. 301.)

„Oh Ukkó, te legfőbb isten, vagyis atyánk fenn az égben“ (XXVI. 519.)

„Mogteheti Ukkó maga, fellegeket a ki tartja: derűs felhők között lakó, Vihárokon uralkodó“ (XLV. 241.)

⁹⁶ „Villámait ezikáztatá, ég fedelét meghasgatá: adott vihart, fergeget, hullottak nagy darab-jegek: kisebbek a ló fejénél, nagyobbak az ömber fejnél.“ (XIV. rúnó 315.)

„Most Ukkóhoz így könyörgött, esengett a mennydörgőhöz: Oh Ukkó, te legfőbb isten! Kalevala népét ejtsd el, kemény vaskó záporoddal, aczélhegyű nyilaiddal.“ (XLV. rúnó 14. v.)

„Ó Ukkó te arany-király, hozz egy felhőt észak felől, hajíts másikat nyugatról, *villámolj* egy harmadikat keletről, vedd őket és *dörögnd* egymás karjába“ (XXVI. 531. vers: de nem versbe szedve).

„Jövel ide szükségemben, siess hozzád esdősemben — — Te lángoló tűzkardoddal, szikrát szóró pallosoddal.“ (XVII. rúnó 307. v.)

„Lég fedele bele görbed, ketté törik Ukkó nyila, holdnak a két szarva esúcsa“ (XIX. rúnó 310. v.)

„Oh fölséges Ukkó isten! ajazd fel a legjobb nyilad, vedd elő legkülömb ijjad, s réz-nyilvesszőt illessz arra, te lángoló kézijjadra, tüzes nyilad jól helyezd el, réz-vesszejét gyorsan lödd el, lödd keresztül őt a vállán!“ (XXXIII. rúnó 264. v.)

⁹⁷ *Irtak e tárgyban: Hunfalvi Pál* (*Nyelvtudományi Közlemények* VI. köt. 1867), *Révész Imre* („Ellenőr“ 1877. 89. sz.), „és Figyelmező“ 1878. 118—120. ll., *Deák Farkas*: Adalékok az Ukkon poharához. [„Ellenőr“ 1877. 95. sz.] *Nagy Gyula* „Történelmi Tár“ 1878. évf. 657—661. ll. — *Hunfalvy Pál: Ukkonpohár* (akadémiai értekezés 1879.), *Barna Ferdinánd: Ősvallásunk főistenei* 14—24. l., *Réthy László* „Egyetértés“ 1880. 35. sz.

⁹⁸ *Kalevala* 47. rúnó.

⁹⁹ *Benedek Elek*: *Magyar mese- és mondavilág* I. 255. II. 224. l. *Ipolyi*: *Magyar Mythologia* 265. l. „A Napisten“ egy olyan magas hegyen lakik, tarja az erdélyi néphit, melynek teteje az eget veri. Hét nap s hét éjjel folyton-folyvást menve lehet megközelíteni, de ekkor az em-

ber arcát majd elégeti a rettentő melegség“ (*Benedek: Mese és mondavilág* II. 193. l.)

¹⁰⁰ *Kalevala* 48. rúnó 301. v. Ugyanesak a Kalevala azt énekli szép szűzéről: „A Nap megkérte fiának, de nem ment a Nap lakába. — — — Kérte hold is a fiának, Holdnak sem ment a lakába. Kérte csillag a fiának, Csillagnak se ment lakába, égni sötét éjjeleken a sanyarú téli égen.“ (11 rúnó). Azon mese, melyben a *nap*, mint királyfi jő a királyleányért, kopogva a palota ablakára s a kiadott szüzet *aranyhulon* viszi *országába*, a *nap középebe*; míg a *holdkirály*, mint *ezüzfolyó* nyúlik alá s ragyogó habjain viszi királyi a-áját a holdba, — a népiesnek mértékét nem egészen üti meg.

¹⁰¹ *Hunfaly*: Vogul nép. 137. l.

¹⁰² *Kalevala* 4. rúnó 141; 8. r. 27; 25. r. 583; 41. r. 100. v.

¹⁰³ U. o. 21. r. 81. v.: 25. r. 579. v.

¹⁰⁴ *Beöthy Zs.*: Magyar irodalomtörténet 17. l.

¹⁰⁵ *Kalevala* 18. rúnó 41. v.

¹⁰⁶ *Benedek Elek*: Magyar mese- és mondavilág I. 36. l.

¹⁰⁷ *Benedek*. M. mese- és mondavilág III. 147. l.

¹⁰⁸ A mindenség atya örökifju szolgáló leányai egyikének: *Ámarik*-nak gondviselésére bizta a napot, hogy annak tüzet oltsa el minden nap s a tűzhelyet jól befödje, nehogy éjjel valami szerenésétlenség történjék. *Koit*-nak, a fiúnak kötelessége, hogy a tüzet újra föléleszsze. Így viselked gondját egy ideig, midőn egyszer egymásnak átadva, ajkaik is esőkban találkoztak. A szem, mely sohasem hunyódik be, látta őket s mondá: mivel jól végzétek dolgotokat, legyetek egymásé; de azok kérték őt: maradjassanak, hogy szerelmök örökké ifju legyen, örökké jegyesek. Az öreg belenyugodott. Így végzik maig szolgálatukat. Csak egyszer jőnek egy évben össze négy hétre, midőn *Koit* esőkjától píruló *Ámarik* arca alkotja az esti és hajnali pirt, vagy az éjszaki fényt. [*Ipolyi: Magyar Mythológia* 291.]

¹⁰⁹ „Ilmarinen. Il exerce que Ukko sa puissance dans le ciel. Il est le dieu de l'air, des vents et des orages à peu près, comme l'Éol des Grecs“ [*Miquet: Dictionnaire universelle de Mythologie*. 545.]

¹¹⁰ *Kalevala* 10 rúnó 165. v.

¹¹¹ „Szállj fel oh szél az egekbe, száguldva a fellegekbe, ten nemedhez, fajzatodhoz, ten családed-, családodhoz! Ne veszed el deszkahajóm, ne borítsd el fenyő-kompom; dönts inkább fát az irtáson, fenyőfákat a hegyhúton!“ [42. r. 535. v.]

¹¹² *Ipolyi: Magyar Mythológia* 215. l.

¹¹³ *Benedek: Magyar mese- és mondavilág* I. 113. l.

¹¹⁴ U. o. 256. l. „Estére kelve betéved egy félen való házba. Hát ott egy olyan vén asszony lakott, akinek a tűzhely alól az asztalig ért az orra. Köszön neki: Adjon Isten jó estét, nénémasszony! — Isten hozott édes fiam. Hát te hol jársz, ahol a madár se jár. Elmondja, hogy

mi járatban van. „Már, édes fiám, tudd meg, hogy én a *Szél anyja* vagyok s még sem tudom, hol van az a város.“ (U. o. II. 330. l.)

¹¹⁵ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 216. l.

¹¹⁶ „Volt Tündérország királyának egy gyönyörűséges szép leánya, a kinél szebbet a világ nem látott, s a ki olyan sebesen tudott szaladni, mint a szél. Nem is volt más az ő neve, mint *Szélke* királykisasszony (Benedek: Mese- és mondavilág III. 238.)

¹¹⁷ *Kalevala* 40. rúnó 20. v.

¹¹⁸ „Oh Vellamo, viz urnője, haboknak sásmellű úke! Jozste velem ing-eserélned, változtatnod öltönyödet. Gyékényből az üngöd neköl, tajték burok van a felett, Széltündérek készítménye, Habtündérek szövöménye. Én viszont len inget adok, patyolatot lenből valót, Holdtündére szövöményét, Naptündére remeklését (48. rúnó 123. v.)

¹¹⁹ *Barna*: Ősvallásunk kisebb isteni lényei 9. l.

¹²⁰ *Benedek*: Mese- és mondavilág II. 176. l.

¹²¹ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 100 l.

¹²² *Merényi*: Eredeti népmesék II. r.

¹²³ *Benedek*: Magyar mese- és mondavilág III. 231.

¹²⁴ Egyik szerint ilyen vala a „tengeri kisasszony,“ kit a királyfi váltott meg eredeti, rút, szörnyalakjából. A végzetnőtől kilencz aranyvesszőt kap: a hányszor egygyel ráüt a vizi tündérre, az mindig kiugrik egy-egy bőréből. A nyolczadiknál a leány könyörög, esdekel, hogy ne üsse többet. De a királyfi nem hajt rá s a kilenezedik vesszővel is rásujt. Ekkor aztán tündéri szépsége egész bübájában támad eléje s szabadítójának feleségévé lesz. Ha így nem tett volna a királyfi, őt magát is békává varázsolta volna. („A vizi tündér és a királyfi“ művészi ábrázolata az Oszt.-Magy. Monarchia magyar részében 325. lapján *Zichy Mihálytól* látható).

¹²⁵ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 213. l.

¹²⁶ *Kalevala* 14. rúnó.

¹²⁷ Tápió, neje: Mielikki 14. rúnó 45.

Nürikki fia. Tellervo leánya. Tulikki leánya.

37v.

123v.

174v.

¹²⁸ *Merényi*: Dunántúli eredeti népmesékben a „Sündisznó“ czim alatt.

¹²⁹ *Kálmány Lajos*: *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*. (Olvasztatott a M. T. Akadémia 1885. márcz. 2-án tartott ülésében).

¹³⁰ Id. m. 5. l.

¹³¹ „Es az ew tanachanak ynteseeből akkoron kele fel hogy az yz mariaat ez magyar országban Bodog azzonnak awagy ez vylagnak nagy azzonnyának hywnaak.“ *Érdy-Codex* II. 326. l.

¹³² Id. m. 8. l.

¹³³ U. o.

¹³⁴ „Kedd is a Boldogasszony napja, a Nagyboldogasszonyé, Mária anyjád“ (Szöreg).

¹³⁵ „Senkinek sem jó kedden mosni, mert az a ruha szerencsétlen. valami baj éri benne az embert. — Akinek a foga fáj, az kedden ne

mosdjék, hogy elhagyja a fogfájás. (Térvár. Ó-Sz.-Iván.) — A kis gyermekket kedden nem jó fürösztetni, hanem csak vizes ruhával kell megtörölni, hogy fogfájós ne legyen. — A ki kedden mos, forró vízbe teszi a Boldogasszony kezét. — Nem jó kedden azért sem mosni, mert vérös tojást tojik az aprójszág. — Semmit sem jó kedden bővégezni, mert az embernek nem lesz hozzá szerencséje.“

¹³⁶ *Kálmány L.* id. mű 12. l.

¹³⁷ „Ha a kis gyerekek lésik a patkárú, vagy valahunnan oszt' nem üti mög magát, a Boldogasszony kötőjibe esik, de ha mögüti magát, akkor a Szépasszonyéba esik.“ „A műlik embőr részög, oszt' összetöri magát, az esik a Szépasszony kötőjibe. A Szépasszony összetöri, hogy emléközetytyibe maragygyon.“ (*Kálmány Lajos*).

¹³⁸ „Csak tizenegy-tizenkét óra köszt mén a Szépasszony écczaka bort inni. 7-czör iszik belüle; a mi mögmarad, az ablakon kiönti a ház végire, mert töb' szomjas boszorkány késérőji vannak.“

¹³⁹ *A szépasszonyok a félrébb eső helyeken egyedül járó embert sokszor meg is tánczoltatják.* „Velem, az Istennek légyen hála, meg nem próbáltak sova s ha mástól halottam vóna, nem és hinném, de az öreg Balácsi Lajos bátyámtól hallottam, ökeme pedig, az Isten nyugtassa meg, ojan embőr vót, hogy sova hazug beszédöt nem vött a szájára. A dolog úgy esött, hogy B. L. bátyom egy szép napon jött haza Bibaefulváról. Mikor Rakottyás pusztájára az erdő közül kiért vóna, hát lel-kém Istenöm csak eleibe áll egy esomó szépségös szép fejrénép nagy énekszóval s tánczolja. Kénájják kalácsesal s borral, osztán hijják tánczolni. A kalácsot elvütte, de a bort megköszönte, hogy nem szokott víznél egyéb itallal élni sova, tánczolni pedig mán éppen elakart indulni, mêt akkor még ökeme és élü vót s a leánvok és szépök vótak, de ekkor hirtelen eszibe jutott, hátha ezök a szépasszonyok. Csakhogy hëjába vonakodott, mêt azok megfogták s elhuzták úgy és. Akkor ijettibe elkiáltotta magát: Uram Jézus én Istenöm ne haggy el! s abba hëjbe ugy oda lett az egész fejrénép-serög kalácsostól, mindenestől, mintha soha ott sem lett vóna. Erre nézi Lajos bátyom, hogy vajon a kalács, mit töllik elvött s a zsebibe tett, ott van-e? Ott vót, csak engedelmet kérök, mind tiszta lóganéjjá vót vátozva. Jó szerenese, hogy nem kezdött vóllik tánczolni, mêt azok addig el nem hagyták vóna, mig a lelkít és ki nem tánczolta vóna“ (Udvarhelymegye).

¹⁴⁰ *Kálmány* szerint: *Sánta kúdos* (? *Kúdos*) a *Nyilas*-ban levő törökországi-Dönczöl székér rúd-esillagja. A székér négy esillagja a Sánta koldus talyigája.

¹⁴¹ *A csillagok nyelvhagyományainkban* 22. l.

¹⁴² *Új magyar muzeum* 1855. évf. I. 253. l.

¹⁴³ „A Szépasszony ágyába' a' fekszik, akit a ros' nyavaja bánt, a Feno ősz (esz). — Aki ojan hejjen jár, ahun nem köllött vóna, oszt' romlik a testye, hogy beteg, fekünni köl' (neki, az) a Szépasszony ágyát fekszi“ (*Ethnographia* IV. 236. l.)

144 Ősvallásunk főistenei 25. A mordvaiak pogányistenei és szertartásai 57. l.

145 *Hunfalvy*: Vogul nép 137. l.

146 *Barna*: Ősvallásunk főistenei 27. l.

147 A csillagok nyelvahagyományainkban 15. 22. ll.

148 Kunt-tarom (= had-isten) a voguloknál,

Velen-Páz a mordvaiaknál a had (család) istene, békében és háborúban a rend fentartója.

149 X. fejezetb.

150 *Barna*: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 34. l.

151 U. o. 10. l.

152 L. a XIII. fej.

153 *Barna*: A mordvaiak pogány istenei stb. 34. l.

154 A *rotjások* hito szerint *Inmár* főistennek az anyja: *Mumu-Kalyeina* a föld termékenységének, az emberek és állatok szaporodásának az előmozdítója és nem *Szundū-Mumu*: a nap anyja. (*Barna*: A rotjások pogány vallásáról). — A mandsuk szerencse- és boldogságért *Omosi mamá-t* — az *unokák nagyanyját*-t kéri ugyan, de nagy családjáról már mit sem tudnak. (*Bálint G.*: A mandsuk szertartásos könyve).

155 L. a XI. l. fejezetet.

156 *Barna*: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 34. l.

157 L. a XIII. fejezetet.

158 *Kálmány*: A csillagok nyelvahagyományainkban 11. l.

159 *Barna*: A mordvaiak pogány istenei stb. 36. l.

160 L. *Ethnographia* II. 29. l.

161 *Hunfalvy*: Vogul nép 142. l.

162 *Ethnographia* III. 272. l.

163 „Apáinkró maratt ránk, hogy a minden jónak teremtő apját, a napot tiszteljük, azé' hát minden jóra való munkás arczval fekszik a napnak.“ (*Pintér S.* A palócokról 25. l.)

164 *Barna*: Ősvallásunk főistene 28. l.

165 „Én az Andó *hadábó'* vagyok, a' még a Lantos *hadábó'* való, de vagyón' mink itt több *hadbó'* is: láti ked im ahun ni az a magos ember a Gordon *hadáhó'* nevezi magát, e' meg ehun a Zámbo *hadáhó'* szit.“ (*Pintér S.* i. m. 19)

166 *Ethnographia* VI. 103. l.

167 *Kálmány*: *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* 12. l.

168 i. m. 22. l., hol neves gyűjtők az adat népies szövegét is adja: „A gyerök még a maeskát mög nem fogi, addig mindig aranyalmával jácczik. A Boldokságos Szűz aranyalmát ad a kezibe. Krisztus urunk jácczott az aranyalmával, a Boldokságos Szűz atta a kezibe. Úgy híják kis Jézus aranyalmája (Szőreg).

Világosabban szól a másik adat:

„Ha a tükörbe nem mutassák a gyerököt a möddig foga nincsen, az aranyalmával jácczik: az őrző angyala mutogatya neki ak-

kor éneveti magát oszt' az ujjára néz a kis gyermek" (*Kálmány-gyűjteménye*).

¹⁶⁹ L. a XIV. fejezetet.

¹⁷⁰ „egy nő énekelte ott el fájdalmát és vallotta be bűnét az anyaföldnek“ (A votjások közt. *Ethnographia* III. 102. l.)

¹⁷¹ Kalevala VII. rúnó 235—8. v.

¹⁷² U. o. III. r. 249. v. Melyhez magyarázatként adja a fordító: Úgy képzelték, hogy az égboltját oszlopok tartják fenn, melynek alja a földbe van leszúrva.

¹⁷³ V. ö. a XI. fejez.

¹⁷⁴ *Ethnographia* II. 29. l.

¹⁷⁵ L. a XII. cikket.

¹⁷⁶ Kalevala 15. rúnó 493. stb. v.

¹⁷⁷ *Benedek: A magyar mese- és mondavilág* II. 458. l.

¹⁷⁸ *Herodotosz* IV. k. 59.

¹⁷⁹ *Menander Protector: de legatione* libr. II. (bonni kiadás) 335. l.

¹⁸⁰ *Ethnographia* V. 280. l.

¹⁸¹ *Tanulmányok* I. 80. l.

¹⁸² *Nagy Géza: A Szkitákról.* (*Ethn.* V. 281. l.)

¹⁸³ U. o. 281. l. ¹⁸⁴ U. o. 282. l.

¹⁸⁵ A mandsuk szertartásos könyve 1. l.

¹⁸⁶ *Hunfalvy: Vogul Nép* 160. l. ¹⁸⁷ U. o. 160. l.

¹⁸⁸ „Ha jégeső esik, akkor a báesmgyei néphit szerint két baltát keresztbe kell a földbe vágni és megszűnik a jégeső.“ *Ethn.* VII. 177.

¹⁸⁹ *Hunfalvy* id. m. 161. l.

¹⁹⁰ *Ethnographia* IV. 246. l.

¹⁹¹ *Ethnographia* V. 301. l.

¹⁹² 45. rúnó.

¹⁹³ A maksaiaknál *Öksz*-nek hívatnak.

¹⁹⁴ *Barna: A mordvaiak pogány istenei* 11. l.

¹⁹⁵ *A votjások pogány vallásáról.* Budapest 1885. (Akadémiai felolvasás.)

¹⁹⁶ „A vogul *térne* Hunfalvy szerint lidérezet, bolygó tüzet jelent s azt hétélyelvű *térn*-tüznek, lidérez-tüznek nevezik. A szónak tője: *tér*; mind ennek, mind a *térne*-nek származéka: *téring* és *terüny*. Nyelvünkben a *terüny-ette* szó él, mely nyilván az *ördög-adta* hasonmása, melyben az *adta*-szó a *terüny* miatt úgy lett *etté-vé* (*etté-vé*), mint a *nap*-szó az *in* miatt *nep-pé* (*innep*) lett“ (*Vogul föld* 324.)

¹⁹⁷ *Munkácsi Bernát: Ethnographia* IV. 48.

¹⁹⁸ *Örtik* = *ort* (= fejedelem) *tiki* (bátya).

¹⁹⁹ „*Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban*“ 4. l.

²⁰⁰ A *boszorkány* (bosurgan) Vámbéry szerint annyi, mint „boszszantó“, ki csak rosszat tesz és minden tettével és törekvésével az embereknek csak kárt és bosszúságot okoz. (*A magyarok eredete* 388. 389. 672. lap).

- 201 *Ethnographia* VI. 81. l.
- 202 „Arany,“ „ezüst,“ „kard“ (vas), „száz és ezer“ (*Ethnog.* IV. 49. l.)
- 203 *Vámbéry: A magyarok eredete* 405.
- 204 Bővebben tudós *Munkácsi Bernát. Ethnogr.* V. 138. l.
- 205 *Id. m.* 366. l.
- 206 *A voljások pogány vallásáról* 24.
- 207 *Ethnog.* V. 281. l.
- 208 *Kalevala* (Barna Ferd. ford. Pest 1871.) 2. l. I. rúnó 111—126.
- 209 Ezen adatokra nézve egészen *Barna Ferdinánd* akadémikusunkra hagyatkoztam. V. ö. „A mordvaiak pogány istenei stb“ és „Ősvallásunk kisebb isteni lényei stb“ című alapvető akadémiai értekezéseit.
- 210 *Hunfalvy Pál: Az Ukkon pohár.* (Akadémia ért.) 1. l.
- 211 *Gál Kálmán. Ethnographia* VI. 301. l.
- 212 Nagyasszony szent fája.
- 213 *Gönczy Ferencz: Göcseji népszokások* (*Ethnographia* VI. 329.)
- 214 *Ipolyi: Magyar Mythologia* 192. l.
- 215 *Ethnographia* III. 72. VI. 327. l.
- 216 „Lucza, Lucza kitty koty, kitty koty“ bevezetés után.
- 217 *Ethnographia* II. 365. III. 75. VI. 317. 330. l.
- 218 Kjelu — nyirfa, kjoläda.
- 219 *Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben* 26. l.
- 220 „Zeta elsüllyedt várának föld alatti vasajtói minden hetedik évben megnyilván, egy ember bement oda s a vár két szép tündérét okkép szólítá meg: „Meddig vártok még itt hugoeskáim?“ Mire azok felelték: „Addig, míg a tehenek meleg tejet adnak.“
- 221 U. o.
- 222 Magyarország *Ethnographiája* 251. l.
- 223 *A magyarok eredete* 390. l.
- 224 *Ethnographia* V. 101. l.
- 225 *Kozma Ferencz i. m.* 23.
- 226 *Nagy Géza: A Székéltájról.* (*Ethnographia* V. 304. l.)
- 227 *Ipolyi A. Magyar Mythologia* 63. l.
- 228 *Ethnographia* V. 303.
- 229 *Kozma Ferencz i. m.* 24. l.
- 230 „Mirkó királyfi.“
- 231 „Ne löj meg fiatal legény. A mint kiköltöm fiaimat, akkor öl meg engem.“
- 232 *Barna: Ősvallásunk kisebb isteni lényei* 10. l.
- 233 „A gyémánt krajczár-ban,“ melyről azonban nem lehet jót állani, hogy eredeti magyar mese.
- 234 *Ősvallásunk kisebb isteni lényei* 12. l. „A játék így megy: a szoba közepére egy széket helyeznek, ez a *szégyenszék*. Választanak egy királyt s ez ráül a székre. Van hírmondója is, ez aztán elindul és a játékban résztvevőket sorban kihallgatja. Mindenikök talál a királyban valami kivetni valót, p. o. ő felsége jobban illenék trónusára, ha ez meg

ez a hibája nem volna. Mikor a hírmondó mindnyáját kihallgatta, a királyhoz megy s így köszönti „*Kakas-isten* jó napot,“ mire a király: „*Récze-ruca* fogadja.“ A hírmondó: Egyik utcán lementem, a másikon feljöttem, sok jó és rossz hírt hallottam fölségedről. Az egyik azt mondta, hogy jobban illenék a trónusra, ha (itt sorra elmondja). A szégyen széken ülő királyt választ belőlök, maga pedig odahagyja a királyságot.“

²³⁵ *Hunfalvy*: *A vogul nép* 138. l.

²³⁶ *Erdélyi* II. (A három testvér).

²³⁷ *Benedek*: Magyar mese- és mondavilág I. 114. l.

²³⁸ *Benedek* i. m. III. 160. l.

²³⁹ *Kalevala* XV. rúnó. Érdekes *méh-regékre* találunk a bolgár hagyományban, melyek alkalmasak, hogy e részben pótolják a nálunk hiányzó vagy módosított ősnéphagyományt. *Ethn.* VII. 200.

²⁴⁰ Magyar mese- és mondavilág I. 165. l.

²⁴¹ *Hunfalvy*; *Vogul nép* 139. l.

²⁴² *Magyar mese- és mondavilág* II. 169. l.

²⁴³ *Benedek* i. m. IV. 12. l.

²⁴⁴ *Hunfalvi*: *Vogul nép* 235. l. *Munkácsi B.* *Ethn.* IV. 52. l.

²⁴⁵ *Vámbéeri A.*: *A török faj* 151., 153. l.

²⁴⁶ *Ethnographia* V. 301. l.

²⁴⁷ *Magyar mese- és mondavilág* I. 191. l.

²⁴⁸ *Benedek* i. m. I. 197. III. 421. l.

²⁴⁹ L. „*Vas Laczi-t*“ és „*Kigyó Darvítézt*.“

²⁵⁰ *Ethnographia* VI. 231. l.

²⁵¹ *Versényi György* tr. (*Ethn.* VI. 232.)

²⁵² *Versényi György* tr.

²⁵³ „Ha Sz.-György nap előtt levágott kigyó-főt tesz az ember a tyukok vállujába, a kánya nem viszi el a esibéket a *göcsei néphit* szerint. — Ha valaki, főleg Szent-Györgynap előtt, egy helyen több kigyót lát, biztos lehet, hogy azok ott „követ fújnak,“ amely kő a legdrágább ékszerék egyike. Aki a követfúvó kigyókat elég bátor szétverni, az a drágakő birtokába jut. A drágakő átvételekor az egyik kigyó megszólal. Ezt az illető vegye magához. E kigyó oly helyre fogja vezetni, hol a földben sok pénz van elásva. A pénz kivétele után a kigyót kell a pénz helyére tenni.“ *Gönczy Ferencz* (*Ethn.* VI. 328.)

Göcsejben a husvéti szentelt eledelek közül először is a *tormából* eszik a család minden tagja, hogy a kigyó a szájukba ne mászszék ha nyáron a szabadban mélyen eltalálnának aladni.

²⁵⁴ *Hunfalvy*: *Vogul nép*. 199. l. — A bolgár világteremtési mondák szerint *leányból lett a melre*. *Ethn.* VII. 214.

²⁵⁵ *Fábián István* fordítása szerint: A kovács dárdát csinálja, nem hosszút, nem is rövidet, középszerűt kalapála: farkas ül vala a szélén, medve közel az éléhez, szarvas száguld karikáján, csikó szökdel vala nyelén, nyargalóez rugdala gombján.

²⁵⁶ erdő honjába.

²⁵⁷ *Otsó* vagy *Otezó* a medve neve, mint nálunk a „maczkó“ A medve szépítő nevei a flneknél *Vikár Béla* szerint: a homlokos (otso), az erdő szépe, a liget nótása, a szépséges ember, a mézes tenygerű, a posztó nadrágos, a gubanezos nadrágú, a pénzes (drága) szőrű (Ethn. III. 280. l.)

²⁵⁸ *Orrát Fülét Szemét Arczát Száját Nyelvért* veszem a medvének, társául egy másik nyelvnek. Nem veszem én azt rossz végből, nem is lesz itt egy s egyedül.“

²⁵⁹ *Hunfalvy*-nak a 46-ik rúnóról adott rövidlete, mesterei kivonata szerint (L. Vogul nép 195—198. l.)

²⁶⁰ *Hunfalvy* i. m. 94. 105. 200. 208. 234. l.

²⁶¹ *Munkácsi Bernát: A vogulok pogány vallása. (Ethnographia* IV. 52. l.)

²⁶² L. „a hangya-király“ alatt.

²⁶³ *Dr. Wlislöcki Henrikné: Jósóló állatok a kalotaszegi néphitben.* (Ethn. III. 47. l.)

²⁶⁴ *Csik-székelgy* változat szerint: ha a macska két első lábával erősen mosdik, esőt érez. Ha télben a tűzhöz fordul s úgy mosdik, hideget érez. Ha az ajtó felé fordul s úgy mosdik, meleg időt lehet várni (Ethn. VI. 118. l.)

²⁶⁵ *Dr. Wlislöcki Henrikné.* L. fönnebb.

²⁶⁶ *Magy. Mythologia* 243. l.

²⁶⁷ *Vikár Béla* (Ethn. III. 280. l.)

²⁶⁸ *Dr. Wlislöcki Henrikné* i. tanulmánya 48. l.

²⁶⁹ „Lábával a farkas rugott, talpával a medve nyomott“ (IX. rúnó 300. v.)

²⁷⁰ *Ipolyi: Magyar Mythologia* 241. l., hol e mondák forrásai is elsoroltatnak.

²⁷¹ *Dr. Wlislöcki Henrikné: Jósóló állatok a kalotaszegi néphitben* (Ethn. III. 48. l.)

²⁷² U. o.

²⁷³ U. o.

²⁷⁴ *Dr. Wlislöcki Henrikné* i. tanulmánya.

²⁷⁵ *Jósóló állatok a kalotaszegi néphitben.* (Ethn. III. 49. l.)

²⁷⁶ *Dr. Wlislöcki Henrikné gyűjtése.* I. m.

²⁷⁷ *Ethnographia* III 50. l.

²⁷⁸ *Dr. Wlislöcki Henrikné* i. m.

²⁷⁹ *Jósóló állatok a kalotaszegi néphitben* (Ethn. III. 50. l.)

²⁸⁰ *Dr. Wlislöcki Henrikné* i. h.

²⁸¹ U. ő.

²⁸² *Dr. Wlislöcki Henrikné:* i. gyűjt.

²⁸³ *Ipolyi: Magyar Mythologia* 247. l.

²⁸⁴ *Dr. Wlislöcki Henrikné.*

²⁸⁵ *Ipolyi: Magy. Mythologia* 247. l.

²⁸⁶ *Dr. Wlislöcki Henrikné* i. h.

²⁸⁷ U. ő.

²⁸⁸ U. ő.

²⁸⁹ U. ő.

²⁹⁰ U. ő.

²⁹¹ Nem szabad a bácsmegyei néphit szerint sem a feeskét megölni, mert a tehén teje véres lesz, a szoptatós asszony is véreset szoptat. Ethn. VII. 94.

²⁹² *Dr. Wlislóczki Henrikné.* — Ha valaki szeplős, a mikor az első feeskét látja, henterogjen a földön, elveszíti a szeplőt. Ethn. VII. 178. „Feeskét látok, szeplőt hányok“ (Vasmegeye).

²⁹³ U. ö.

²⁹⁴ U. ö.

²⁹⁵ U. ö.

²⁹⁶ U. ö.

²⁹⁷ U. ö.

²⁹⁸ U. ö.

²⁹⁹ U. ö.

³⁰⁰ U. ö.

³⁰¹ Midőn e sorokat bezárjuk, a ezikkben annyszor idézett tisztelt író urnőnek azzal véljük köszönetünket kifejezhetni, hogy szívesen kijelentjük: *úttörő munkásságát* önálló ezikként előtérbe helyezvén, saját magán meggyőződésünkkel jobbára csak a jegyzetek szűk körére szorítkoztunk.

³⁰² *Vámbéry* (A magyarok eredete 373. l.) a törökben találja *óriás*-szavunk jelentős elemeit.

³⁰³ *Hunfalvy: Vognl Nép* 136. 137. 138. 141. l., hol mondatik még: a jarkum-ok most az égben vannak Numi Taromnál, de mindeniknek szent helye a földön arra való, hogy ott meghallgassák az emberek imádságait és elfogadják az áldozatokat.

³⁰⁴ *Ipolyi: Magyar Mythologia* 119. 120. l.

³⁰⁵ *Ipolyi* i. m. 118. l.

³⁰⁶ *Kalevala: 2. rúnó* 153. v.

³⁰⁷ *Ipolyi* i. m. 122. l.

³⁰⁸ L. a *Kalevala* 3. rúnóját és a 18 r. 197. versét.

³⁰⁹ „Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben“ című akadémiai felolvasása 5—15. l.

³¹⁰ *Ipolyi: i. m.* 119. l.

³¹¹ Háromszéken, Szotyor mellett, az *Óriáskő*-nek nevezett szikla tetején egy öt láb átmérőjű embersarok-alakú bemélyedés van, melyet a néphagyomány az óriás *sarka* nyomának tart. (*Orbán B. Székelyföld* III. 37. l.) Haragjában a sziklára ütvén, *öklének nyomát* Ikavár sziklabérezén most is lehet látni. *Lábnyomát* hasonlóképen Borosnyó határán egy szikla oldalán a Várnicza forrás mellett, hová inni szokott lejárni (*Kozma* i. m. 8. l.)

³¹² (*Orbán* III. 165. l.) Az óriás király székhelyei: a kisborosnyó *Várbérez* s a besenyői *Csentetető*.

³¹³ *Benedek E. Mese- és mondavilág* I. 287. l.

³¹⁴ Kozma F. szerint a székely népmondák az óriások következő kincses tárházait emlegetik: A száraz-ajtai Varhegy kútjában az *esüst-ke* és *aranyökör* s pinczejében az *ezüst vállába* folyó *arany esepégés*. 2. Herez véra pinczejében a szerezsen-óriások *fekete hordóba* főlhalmozott kincse, fekete törpék őrizete alatt, kik ott vígan esznek, isznak és tánczolnak. 3. A kézdi sz.-léleki vár pinczejében a „*réz-agár*“ által őrzött kincs. 4. A kisborosnyói Várbérez kútjában és pinczejében az óriás-király *nagy arany-harangja* és kincsei, két *fekete keeske* által őrizve. 5. Angyalos

mellett a Bábólna árkában Bábólna király *arany-ujja és arany-báránya*, két *fekete agár* és egy felszerszámozott *fejér mén* által őrizve. 6. A bükfalvi Csigavár mellett az óriások kútjában *aranylánczon függő aranyeder*. 7. Az alsó-rákosi Tepely belsejében *aranygyapjas herbécsék*.

³¹⁵ „most *arany követ*öst, majd *arany sarkon forgó várat* varázsolnak elő s ezeket dióhéjba adják át oroknak; gazdájakat, ki szegény ifjú, *részöltözetbe* öltöztetik s *rézparipáru* ültetik, hogy a királynál illően jelenhessenek meg ebédre; rongyos kunyhóból 11 óraker fényes palotát varázsolnak, melyben 12 óraker gazdag asztalhoz ül az ebédre hívott királyi család; gazdájakat királyleány feleségével és aranyvarával együtt a *tüzes tengeren* átszállítják.“ (Kozma i. m. 14. l.)

³¹⁶ „A Bálványos váratól a tordai Büdös tetejéig arany hidat épít az óriás leányának, hogy alkalmas séta helye legyen,“ a székely hagyomány szerint.

³¹⁷ Egyik hegyről átlépett a másik hegy tetejére, második emelésre egy tengert lépett által, harmadik emelítésre olyan magas hegyre lépett, hogy feje az eget verte.

³¹⁸ Más kérdés az, hogy a német mythológiában is előfordulván e monda: *német-e ez, vagy tőlünk kölcsönzött?* A német monda is visszaviteti az óriás leánynyal a kötőjébe szedett zsákmányt, hanem azon hozzáadással: hogyha ezek nincsenek, kenyérnek és pénznek nem voltában éhen halnak meg. E felfogás későbbi korra vall. Ellenben e monda a maga eredeti mivoltában él a *finn mondavilágban*, Erdélyben pedig a Bálványos- és Torjavár, a zaláni Várhegy, a esókfalvi várdomb és a rikai Kustály vára óriás-mythoszában.“

³¹⁹ Az „*ember-evő óriásokról*“ szóló meséket kölcsönzésnek véljük, s azért rájuk nem hivatkozunk. Idegen a *Hargita ember-evő óriás* regéje is, mely szerint a szikla helyén egykor dühös óriás tartózkodott, rémes feje meredt ki a vízből, ölnyi hosszú fogaival a Vágon leereszkedő tutajosok után lesekedve, kiknek tutaja köteleit széttharapva, azokat mindenestül elnyelte. Egy napon egy jámbor remete, ki a sz. földre zarándokolt, volt a közeledő tutajon, megátkozva már meszsziről a prédára ásáncdokó óriást, mire az kővé vált: de maig is mint szikla áll kiemelkedve a habokból s mint éles fogakat, mészze kinyújtja hegyes rovátkos csúcsait a folyóba, torka mint iszonyú örvény tátong előtte s jaja a szerencsétlen utasnak, ki egyik vagy másik körébe jut, mert menthetetlenül az óriás martaléka lesz. (M. Myth. 117. l.)

³²⁰ *Ethnographia* V. 337. l.

³²¹ *Arany L.* „Fejérlófia“ némi lényegtelen változattal ugyanaz.

³²² Herecz vára (Háromszék m.) alatt a vár pinezéiben vannak elrejtve az óriások kincse. Nagy számú fekete törpék őrzik.

³²³ A sok gyermekkel megáldott szegény ember elindul újszülöttenek, fiának keresztapát keresni s ez a rengeteg erdőben találkozik egy *törpével*, a kinek hét singes a szakálla s úgy húzódik a földön utána. De ez egy királykisasszony, kit anyja elátkozott, hogy mindaddig törpe

„ember“ legyen, míg egy hét esztendő, hét hónapos, hét hetes s hét napos völegényt nem talál.

A „Pengő“ mesében a 12 óriás az *arasznyi* ember szolgálatában áll.

³²⁴ „A bányrémről“ (Ethnographia I. 335—345. l.)

³²⁵ *Ipolyi* úgy tudja, hogy ha áld, akkor közönségesen nő: és férfialak, ha fenyeget, rémít, üldöz. (M. Mythologia 110. l.) *Majláth*-nál a rónaszéki bányaréem fején sókoronával, jobbában sópálczával jelenik meg, ruhája kristályokkal van elborítva. De ez mondva esinálnak látszik. Gyanús a *Tompai* bányaréme is, mely mint lángszobor, mint rémes zöld fény jelentkezik.

³²⁶ A füttyülőt magával hurezolja a sziklahasadékokba (Szepes-Remeté). Még a bányát is ráomlasztja a füttyülőre. Még az arannyal való bánás közben sem szabad füttyülni. Egy verespataki bányász serpenyőben aranyat vitt beváltani. Útközben füttyülni kezdett s az arany azonnal eltűnt. Ethn. I. 340.

³²⁷ *Körmöcz* egyik beomlott bányájának mondája szerint 160 munkás szállt le egy napon a bányába dolgozni. A mint azonban dologba álltak, egy rekedt hang odakiált: menyetek vissza, mert különben mindnyájan idevesztek! Mivel azonban a bányászok csak tovább dolgoztak, a hang még egyszer ismétlé az előbbi szavakat. A bányászok erre meghökkenetek s vissza akartak térni. De a felvigyázó az egészet csak tréfának tartván, kényszerítette őket az ottmaradásra. Ekkor egy veres ruhás kis ember jelent meg s harmadszor intvén őket a visszamenésre, eltűnt. Menekülni akartak, de már késő volt. Minden oldalról nagy ropogás hallatszott, a hegy beszakadt maga alá temetvén a 160 bányászt. A gyorsan betóduló víz azonban egy bányászt kimosott, ki a szabad levegőn magához tért. Ez beszélte el az egészet. A zsilipeken úgy folyt a vér, mint a víz (*Versényi* i. h.)

³²⁸ *Ipolyi*: M. Mythologia 108. l. Nagyon tetszetős ezen állításnak alapja *Majláth* egyik regéjében, hogy: a rónaszéki *sókirály* (!) elveszti fogadását a *rézgrófful* (!!)-szemben, mert bebizonyítja, hogy az ember jobban szereti a rezet, mint a sót. Ezért megharagszik az emberre. Előbb bosszantotta a munkásokat. Lámpájok minden ok nélkül kialudt, porhanyó tárgyakon szerszámuk eltörött; irigykedő torzalakok léptek mind egyre gúnyolódva, kaczagva eléjük s ha valamelyikök vágott, társát találta: ha valaki azt hitte, hogy sok sót vágott, bámúlva látta, hogy nem só, hanem anyag; víz fakadt az aknában itt is, ott is; beomlott alattok a föld. Ezen csinált regét azok közül valónak vétem, melyekre kétszer is hivatkozni kell, hogy tarthatatlanokká váljanak.

³²⁹ M. Mythologia 110. l.

³³⁰ Ethnographia I. 339. l.

³³¹ Ethnographia VI. 238. l.

³³² *Kálmány Lajos*: *Gyermekijesztők és rablók nyelvchagyományainkban* (Ethnographia IV. 320. l.)

³³³ A *Kopéval* rokon hangzású szó a lappban a *Kropes* = hexe,

venefica (mondja ő id. helyen), a voguloknál *keojp* bűbájos dobot jelent, minek a lappoknál *Gobodes, Gobdas* a neve stb. Csakhogy ha a finn Kőöpeli annyi, mint a német Kobold, akkor semmi köze az említett szavakhoz a elesik *bűbájos* jelentése.

³³⁴ „A Kópék sokan vannak, nagy bottal járnak; de csak egy a kópé: a vezérek, a többi katonáji. Még ezen a földön alul van egy világ, ott vagy az országuk. A kópé ijesztő“ (Szörög).

³³⁵ „Évező (olvassuk a *Kálmán Lajos* ó-szent-iváni jegyzeteiben) a Kópé főgyűtt a pinczébe oszt' egy kis gyer'ök ott vót, kért kényeret mög sót; a kis gyer'ök kiszalatt, aszt' nagyon mögijett. A Kópé a esizma órával szúrja a földet, nagy kés van nála. Mikor lē akar mönni a földbe, csak a esizmájával szúrja a földet. A kit mögfog, elviszi, a kutya fiát is elhordja; ára kéri mindég az Istent, hogy a gyer'ököket megölhesse. Küveket köll' a földbe verni, lésűjesztēni, hogy (a Kópé) főgyűjön.“

³³⁶ *Jőj fel Koppé — Koppogtatni* (Másut: *Szétzaggatni; Szent-György gyertyát látogatni; Szent-György Gyurkát látogatni*. Vagy: *Arany lékát látogatni. Leugyel László' gyujtogatni, hosszú deszkát nyujtogatni*. Vagy: *Szent-György Gombát köszönteni. Szent-György lészlót (zászlót) lobogtatni* (Kálmány Lajos gyűjtése).

³³⁷ *Ethnographia* IV. 316. 317. l.

³³⁸ *Ethnographia* V. 337. l.

³³⁹ L. az elsőre nézve *Ethnogr. V. 101.*, a másodikra nézve *Nyelvőr V. 157.*

³⁴⁰ *Jakab József* közlése. (*Ethnog. VI. 310.*) Hasonlót mond *Kálmány Lajos* Szeged vidékéről: „Vót a világon égy' embör, annak vót égy' *Lidvérece*. Egygyik hétön ű vele vót a *Lidvérez*, oszt' a mit mondott a világon, mindönt hordott, másik hétön a fíjává vót a *Lidvérez*, oszt' a *Lidvérez* mindég asz' mon'ta: Mit, mit, mit? Asz'onta neki: Hozzá' mostan kukoriczát! A *Lidvérez* annyit hozott, tele lött az udvara kukoriczával; asz'tán asz'onta: Hozzá' pé'szt. Annyit hozott, hogy nagyon gazdag embör lött. Mikö gazdag embör vót mán, mögunt a *Lidvérezöt* tartani, emönt a szoniszédba, hogy mit csináljon a *Lidvérezé*, mert miudig a hona alatt tartózkodott? Hát kügygye el a tengörnek a köllö közepibe, hogy hozzon égy' kétél homokot. Elmén az embör haza, asz'ongya a *Lidvérez*: Mit, mit, mit? Erigy' el, a tengörnek a közepirül hozzá' égy' kétél homokot! A *Lidvérez* elmönt, nem gyűtt soha többet vissza.“ („Világunk alapulásai nyelvahagyományainkban“ 6. l.)

³⁴¹ *M. Mythologia* 230. l.

³⁴² Szilágysági néphit szerint (*Ethn. II. 205. l.*) mint egy *tüzes törülkőző kendő*. A *Lidércz* éjjel a rossz lelkekhez jár. A levegőben repülve mindig azt kiáltja: mi kell?

³⁴³ *M. Mythologia* 229. l., hol e tárgyban még felvidéki példák is említetnek és túlnépies vonatkozások, melyekre öntudatosan nem terjeszkedtem ki.

³⁴⁴ „Erős Pali.“ — „Emberképű“ a székely „*Lüdércz*“ is. „Annak

ojan természetje van, hogy szép legén, vaj szép leján képibe ötöszködik s azokat a bolond szeretőket gyötri s epeszti“ [Ethn. VI. 107.]

³⁴⁵ A veszprém-olaszfulusi néphitben a ludvérz „eleveny ördög,“ egész teste szőrös, aztán meg lólába van és az olyan fiatal asszonyokat szokta kísértetni, kik az urokat nem szeretik. [Ny.-őr XV. 182.]

³⁴⁶ M. Mythologia 229. l.

³⁴⁷ Versényi György tr. közlése Ethn. VI. 232.

³⁴⁸ Ethn. I. 298.

³⁴⁹ Magy. Mythologia 455.

³⁵⁰ Karsay: A Csepel sziget babonái [Új M. Muzem 1851—2.évf. 499.]

³⁵¹ „A garabonciás diákról“ [Ethn. I. 277—285.]

³⁵² Az ellenkező véleményyt l. M. Mythologia 454—68 és Osztrák-magyar Monarchia írásban és képen I. 330.

³⁵³ Vámbéry: A magyarok eredete 375.

³⁵⁴ Sajnos, hogy nem magyar kéz festette az *erdő halála*-képet, melynek leírását a következő jellemzés eléggé pótolja: kivágva terül el az óriás fa, halálát siratják a kis tündérek, kiknek ki tudja mióta? — lakásul szolgált.

³⁵⁵ Ethn. V. 322.

³⁵⁶ Ethn. V. 112.

³⁵⁷ Eth. VI. 200.

³⁵⁸ „A habléányok, vagy mint Szigetváron mondják *tengeri lányok* testének felső része nőéhez, alsó része haléhoz hasonlít. A tengeri lányok kiéneklék a jövődőt. Tölük ered minden dal“ Mátyás Lajos: A szigetvári néphitből [Ethn. V. 337.]

³⁵⁹ Eth. II. 360.

³⁶⁰ Ethn. II. 367.

³⁶¹ Ethn. VI. 211.

³⁶² „Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben.“ 40.

³⁶³ Vámbéry: A magyarok eredete 388. A votják-esuvaszban Munkási szerint: *busturgan* [Ethn. IV. 48.]

³⁶⁴ *Éjasszonyok, éjura!* vigyétek a hideget a gyermekemtől! [Háromszék]. — „Éjnek szép asszonyi! vigyétek el ti az én fiannak sirását, rivását, hozzátok meg ti az ő édes álmát!“ [M. Mythologia 445.]

³⁶⁵ Ethn. V. 337.

³⁶⁶ Magy. Myth. 431. A csallóközi népmonda szerint: egy szolga egykor ökreinek feltört nyakszirtjét beakarván kenni zsírral, a végett asszonya szekrényéből vett ki egy kis edénykében volt zsírt s azzal kente meg. S hát mi történt? Az ökrök azonnal szárnyasak lettek s az igával együtt fölrepültek a levegőbe, mert hát az a boszorkányok által készített *repülő zsír* volt. Eljédt a szegény szolga s megpanaszolta asszonyának, ki rögtön a szénvonóval tett bűbájos dolgot, a seprőt hegyére állította és az ökrök ismét leszálltak. [Karsay új Muzem II. 498.]

³⁶⁷ Ethn. VI. 311.

³⁶⁸ M. Mythologia 440: hogy ha a fehér kígyót megfőznék, meg-

- adnák enni valakinek, mindenféle füvek megszólalának s ki vesztésre, ki gyógyításra való megtudhatók s kinyilatkoznak.

³⁶⁹ *Kozma: Mythologiai elemek* stb. 39.

³⁷⁰ *M. Mythologia* 446.

³⁷¹ *L. XIII. Boldogasszonyok.*

³⁷² *Kálmány Lajos: Szépasszony nyelvhasználmányunkban.* (Ethn. IV. 229.)

³⁷³ „Sokszor egy-egy gyermekbe vagy nagy emberbe is annyira beleáll a hidegrázás, hogy semmiféle rendes „*urusság*”-gal sem lehet meggyógyítani. Az ilyenekre bizonyosan a Szépasszonyok bocsátották a betegséget s a gyógyításnál is hozzájuk kell fordulni. Teszik is, még pedig úgy, hogy a beteget *kikiáltják a kürtön*. Ez akképen történik, hogy egy lepedőt, mely kissé nyirkos is, megsóznak jól, abba a beteget meztelenül betakarják, azután a kürtő alá tarják és *hétzer* vagy *kilencszer* a kürtőbe felkiabálják: *Jertök elé, szépasszonyok, mőt az én kicsi leányomat a másod (harmad vagy negyed) napus hideg leli—leli—leli, tük attítok, vegyeték el róla!* Aztán a beteget abban a lepedőben ágyba fektetik s ha egyszerű kikiáltás nem használ, többször is megismétlik.” (Ethn. VI. 301.)

³⁷⁴ *Ipolyi: Magyar Mythologia* 445. *Ethnographia* IV. 245.

³⁷⁵ Péld. „*Brút határában* (Zólyom m.) egy nagy kő volt, melynél éjjelente egy fejr asszony szokott megjelenni. Ez a fejr asszony egy éjszaka bement egy szegény ember házába, ki ott aludt 12 éves fiával. Felszólította, hogy kövessék őt. Engedelmeskedtek is. Az apa félve bandukolt hátul s kis fiát bocsátotta előre, a kőnél meg egy bokor mögé bujt el. A fejr asszony egy befalazott nyílásra mutatott: Ezt ki kell bontani! Benn az üregben sok kincs van. Ám a ki először lép be, meghal, de őt az átok alól feloldja. Erre eltűnt. Másnap az apa és fia egy életunt 80 éves asszonnyal kiment. A nyílást kibontották. Az öreg belépett s rögtön szörnyet halt. Ők meg a temérdek kincset hazavitték, gazdag emberek lettek s gazdaggá tették az öreg asszony leányát is. De az apa s fia nem járhattak többé az egyházba, mert a mint beakartak lépni, mindjárt törni kezdte őket a nyavalya.” (*Versényi Gy. tr.* közlése Ethn. VI. 131.)

³⁷⁶ Ethn. VI. 299. — *Szilágysági* hagyomány szerint azelőtt: a Csepegő völgyből minden kedden este egy sárga csikó jött ki s 12 óráig nyerítve az utcán futkosott. U. o. II. 205.

³⁷⁷ Ethnogr. VI. 231.

³⁷⁸ Ethn. V. 337.

³⁷⁹ Ethn. VI. 230.

³⁸⁰ *L. A* gugul Teremtés-mondát fönnebb.

³⁸¹ *Hunfalvy: Vogul föld* 133—139. 166—167. l.

³⁸² *Kalma* (eredetileg *halott szag*) = *halál, halál-isten* fölöttébb emlékeztet *Haljá*-ra, a germánok halál-istennőjére. A rúnók a Halált inkább már *Tuoni*-néven emlegetik, melyet a finn mythologusok a német *Toi*-dal tartanak egy eredetűnek, tehát kölcsönzöttnek.

³⁸³ „A fölvidéki Jánoshegyen, miként értesülünk a halált kaszás férfinek képzelik. Nős, felesége él, de ninesonnek szép gyermekei. Azért minden asszony a lebetegedés előtt jól beszenteli szentelt vízzel a szobáját s égve hagyja a lámpáját, mert azt hiszi, hogy eljön a halál felesége s a maga csunya, törpe, torz gyermekével kicseréli az újdun született.“ (Ethn. VI. 132.) Ezen felfogást azonban nem egy tekintetnél fogva nem vallhatjuk a magunkénak.

³⁸⁴ *Kalenda* XLV. rúnó 163. stb. vagy Barna fordításában a 285. lapon.

³⁸⁵ Neveik szerint : fekete, fészkes, avas, mándoki, válogatós, fity, válogatósfity, litytyögös, litytyögösfity Fene, a tótok Fenéje. (Ethnog. IV. 236.)

³⁸⁶ Századok 1873. 72.

³⁸⁷ Barna szerint (Ősvallásunk kisebb isteni lényei 15.) a finn „Szüjätär“ és a vogul „Tépüjü“ (evő lény) a mi Feneasszonyunknak megfelelője.

³⁸⁸ *Vámbéry: A magyarok eredete* 389. 397. 407. 672.

³⁸⁹ Vagy: *kigyó kigyót eszik, hogy sárkány lehessen.* (M. Mythologia 223.)

³⁹⁰ Tudós Versényi György közlése után Ethnographia VI. 232—233.

³⁹¹ Péld. *Sárkányrugás* gödrös legelő és szántóföld Pécel falu határában Pestmegyében. — *Sárkányheverés* határrész Dömsöd faluban, Pestmegyében. — *Sárkánytó* Dusnok falu határában (Pest). Nyáron usztatáskor több ló belefuladt; a nép azt hiszi, hogy a sárkány huzta bele. — *Sárkány-ingások* meredek hegyoldal Pilis helység határában (Pest). — *Öreg-Sárkányfark* dülő Tura falu határában (Pest). — *Öreg-Sárkány* völgy és erdőrész Csákerény falu határában (Fejér). — *Sárkánytó-tető* hegy Székváros mellett Dobokában. — *Sárkányjárás* Zalamegyében. Torma-földe faluban a várdombról a Kerka vizéig lenyúló hosszú, széles árok. A rego egy Jolán nevű szép leányról beszéli hogy egy sárkány itt vetett neki lest és fojtotta a Kerka vizébe. (Pesty: Magyarország. helynevei 295.)

³⁹² *Csengery: Tanulmányok a magyarok ősvallásáról* I. 90.

³⁹³ Ethnogr. II. 49.

³⁹⁴ *M. Mythologia* 101.

³⁹⁵ Nem akadván egy leány tetsző férjre, végre keserűségében és szegyenében elbujdosik. Egy posvány mellett leülve, egyszerre csak megragadja a víziember s kínálja: lenne az ő felesége. Mire kiemelkedve, parton ülő kedvese ölébe fekteti fejét. A leány addig keresgél, benne, míg elaludt. Arra jött egy obsitos öreg katona s kérdi mit csinál itt? a leány elmondja, miként áll az élete sora. A vízi ember egyet horkant s víz buggyan ki a száján. A katona belétekint nyitott szájába s ijedve látja, hogy *halfogai* vannak. A leány rémültében felugrik, de a vízi ombor magával ragadja a posványba.“ (M. Mythologia 100.)

³⁹⁶ Ethnographia VI. 102.

³⁹⁷ Zentán a halásznak egyre azt kiabálta: Erre gyere, erre gyere!

Arra is evezett egy darabig, de miután észrevette a cselét, ott hagyta. (Kálmány Lajos.)

³⁹⁸ „Az egyszeri halászlól beszéltek, hogy egy ízben nem bírt fogni s elkeseredésében azt mondta: Nem bánám én, ha *Dögöt* fognék is! Mindjárt ott termett a Holtember; akkor ijedt meg a Halász s egyre hajtogatta: Uram-Jézus, segíts meg! Erre azután azt felelte a Holtember. Köszönd az Istenednek, mert ha nem mondd, meghalsz.”

³⁹⁹ *Versényi tr.* Ethnogr. VI. 231.

⁴⁰⁰ Ethnogr. VI. 231.

⁴⁰¹ Körnőczön úgy tudják, hogy a „szőke hajú, fekete szemű” vízi tündérek szokták kieserélni a gyermekeket. Egyszer, a mint a vízi tündér az újszülöttet elkapta, az anya és a baba mindjárt észrevette. A baba a kezébe vette az idegen gyereket, elvitte a legközelebbi kúthoz, s elmondván a bűbájos igéket, így szólt: Vízi szellem add vissza gyermekünket! Ime a tied itt van, vedd el! Vissza is adta s az övét a baba a kútha dobta. Ethn. V. 112.

⁴⁰² *Hunfalvy: Vogul nép.* 215.

⁴⁰³ *Wikár Béla: Vadászati hagyományok a finnkucl.* Ethn. III. 278.

⁴⁰⁴ Az *ördög*-szó nem magyar, miként azt Ipolyi gondolá. kinek szónyomozása ellen Csengery annyira kikelt annak idejében. — A törökségben, írja Vámbéry, az alvilág legfőbb istenségének neve: *Erteng*, mely szóban a magyar *Ördög*, *ördüing* megfelelőjét látjuk, s mely eredetileg bizonyosan *Örtök*-nek hangzott, és titkosat, elrejtettet jelentett. (A magyarok eredete 376.) — Vámbéry a kirgizekhez utasít bennünket, hogy az *Erteng*-et, mint rossz szellemet, mint Ördögöt föltaláljuk.

⁴⁰⁵ *Hunfalvy: Vogul nép* 140.

⁴⁰⁶ *Kalevala* VI. runó 37. v. „*Hiz* egy ellenséges s kártékony hatalmas istenség.” Mint Hunfalvy Pál urtól értém, a magyar népnél is élne még egy ily átkozódás „*vigyen el az Íz*,” mely a finn *Hiz*-nek felelne meg. Egerben gyakran hallható a köznép ajkáról: „Vigyen el az Íz!” és „Egyen meg az Íz!”

⁴⁰⁷ XVII. runó 450. v. „Adok neked háti lovat: Bérezről Hizi paripáját, Tűz serényű serény lovát, — Melynek szája tüzet lehel, — Orra tüzes szikrát lövel. Melynek vasból a patái, — Rézből vannak lábainai.”

⁴⁰⁸ XXVI. runó 721. v.

⁴⁰⁹ XII. r. 373. v.

⁴¹⁰ *Magy. Mythologia* 40.

⁴¹¹ M. *Mythologia* 47.

⁴¹² A finn mythológiában ő a farkasok és medvék őrzője. Ipolyi úgy tudja, hogy a *palócz juhász retteg a farkas nevét említeni*, nehogy neve említésével őt megjelenésre kényszerítse. (M. Myth. 48.)

⁴¹³ *Mátyás Lajos* [Ethnographia V. 337.]

⁴¹⁴ M. *Myth.* 50.

⁴¹⁵ M. *Mythologia* 52. l.

⁴¹⁶ L. „A fákra aggatott fogadalmi rongyok.” [Ethnogr. V. 321.]

⁴¹⁷ M. *Mythologia* 36.

⁴¹⁸ *Ethnographia* V. 305.

⁴¹⁹ M. *Mythologia* 538. l.

⁴²⁰ Öreg emberek a Mátrában még emlékeznek, hogy az ő gyermekkorukban nagyon szokásos volt a Gergelyjárás.

⁴²¹ *Ethnographia* V. 123. VI. 325. Hogy Göcsejben és a Mátrában azonosnak találjuk a gergelyjárás ének szövegét, abból nyilvánosság, hogy a pogány ének kiszorítására zsinati határozatra lett a szöveg szerkesztve és országosan elterjesztve. V. ö. M. *Mythologia* 299.

⁴²² „Szent-Gergely vitéze” közmondásra Erdélyi megjegyzi: azaz gyöngö vitéz. Szokás falukon Gergely napján katonává öltöztetni fel az iskolás gyermekeket, mikor zászlóval, kardosan, szalagos süvegekben a falut bejárják, énekeket s verset mondva iskolába hívogatnak, mintegy toborznak. Innen: Gergelyt járni. [Erdélyi: *Magyar közmondások könyve* 3064.]

⁴²³ *Ethnographia* V. 123.

⁴²⁴ M. *Mythologia* 189.

⁴²⁵ „Virágvasárnapot közvetlen megelőző szombaton Pákán s vidékén még nem régen az iskolás gyermekek *eziczamacza*-ágakért mentek a közelbeli erdőre vagy hegyre. Ez alkalomra a fiúk fekete ezukorsüvegből készített esáköt tettek fejükre, azt felbokrétázták s felpántlikázták. Oldalukra fakardott kötöttek. A leányok pedig fejér koszorúval a fejükön jelentek meg az iskolában, honnan mesterök vezetése alatt párosan, világi dalok éneklése mellett, ünnepiesen mentek *eziczamacza*-ágakat vágni stb.” [Ethn. VI. 326.]

⁴²⁶ A víztiszteletre vonatkozók: Nagypénteken a leányok menjenek egy fűzfa alá és ott mosdjanak és fésülködjenek meg, akkor szép hajuk lesz [Bezdnán, Szeged, Szabadka]. — A ki nagycsötörtökön, mikor elhallgatnak és nagyszombaton, mikor megszólalnak a harangok, megmosdik, arról elmulik a szeplő. — A ki nagypénteken folyó vízben megfürdik, az nem lesz beteg abban az esztendőben [Dunántúl, Tolna]. Ethnogr. VII. 185.

⁴²⁷ *Gönczy Ferencz: Göcseji népszokások.* [Ethn. VI. 327.]

⁴²⁸ M. *Mythologia* 316.

⁴²⁹ „Elteszik. írja Barna Ferdinánd, tűzvészkor a lángokba dobják. csillapítás és a szél megfordítása végett, erdőn a fába teszik, melyekben a méhkasokat elhelyezték, hogy a rajzás annál jobban sikerüljön. A csibéket is azokkal etetik, hogy megnöve annál jobban tojjanak. Terméketlen nők s a kiknek gyermekeik kiskorban meghaltak, megeszik. Midőn a nyájban és házi állatokban, különösen a juhok közt marhavész pusztit, összetörik és az istállókban s aklokban szétszórják a darabjait, a nyáját pedig a tojás héjával s fokhagymával füstölik.” [A mordvaik pogány istenei és ünnepi szertartásai 35.]

⁴³⁰ *Ósvallásunk főistenei* 37.

⁴³¹ *Fraknói Vilmos: Szegszárdi apátság története* 37. „1455. a baranyai alispán feria secunda post diem concussionis occorum“ adják ki levelet. A Répce vidékén is megvan a piros tojással való délutáni játék Kovács S. János tr. szerint. [Ethn. III. 97.] Régebbi okiratunk meg azt mondja: „arbor piri ubi fit congregacio puerorum in octavis pasche [1220-ik év *Péjér* cod. dipl. III. 1. 286.]

⁴³² *Trencsényi Lajos* (Ethn. III. 128.)

⁴³³ M. Mythologia 319.

⁴³⁴ Ethn. VI. 327.

⁴³⁵ Ethn. VI. 302. A palócoknál kiviszik a leányt a kútra vagy épen a patakba állítják, Istvánffy Gyula értesítése szerint, s veder számra locsolják rá a vizet, hogy „ha férhe' megy, ha'legyek flris menyécske.“ Kérésnek, rimánkodásnak nincs helye; ha szép szóval nem megy a leány, erővel is elviszik s belökik a patak vizébe. Ezért a nap neve nálok „vizbe hányó hétfő.“ [Ethn. V. 121.]

⁴³⁶ Szathmármegyei néphit szerint a Szent-György éjszakáján való fürdés mindentül hasznos. [Ethn. III. 295.]

A *deési* néphit szerint „Szent-György napja éjjelén a kocsis a lovakat a falu határaihoz vezeti és mindenütt egy marék füvet szakít: de azonnal tova iramodik, mert különben a boszorkányok széjjel tépnék. Otthon a füvet a lovakkal megéteti és akkor azok kövérek lesznek az egész esztendőben és nem lehet őket megrontani.“ Ugyanazon néphit tartja, hogy:

„Szent-György éjszakáján az, ki egy árva ficzfa alatt levő vízben megfürdik, szép lesz.“ Ugyanott: Szent-György estéjén kölest hintenek az ól körül, hogy a tehenet meg ne rontsák. „Szent-György napján hajnal felé a lovat fürösztik, hogy meg ne rühösödjék.“ (M. Nyelvőr XII. 232.)

A *marmarosi* néphit szerint: Ha Szent-György éjszakáján forgácsot visznek ki valakinek az udvaráról, az odaváló tehénnek elvész a teje. (M. Nyelvőr VII. 277.)

Rozsnyóvidéki néphit szerint: „Ha Szent-György éjjelén a mezőn vadmacskát látsz, megnyered a nagy lutrit.“ (M. Nyelvőr XXI. 142.)

Végül a háromszéki babona azt javasolja, hogy: Szöngyörgynap előtt ne feküdj künp, mert minden erődöt elviszik a szépasszonyok. (Ethn. II. 360.)

⁴³⁷ „A ki Sz.-György előtt eleven kigyót lát, abban az évben egészséges marad, a ki döglöttet vesz észre, beteges lesz. — A Sz.-Gy. nap előtt agyonütött kigyónak a fejét levágják s a füstjárom gerendák közé teszik s midőn halászni mennek, a szintén Sz.-Gy. nap előtt fogott pillangóval együtt a halászháló pupjába kötik, a mi után biztosra veszik, hogy halászatuk szerencsés lesz. — A ki Sz.-Gy. nap előtt talált kigyónak a fejét ezüst pénzzel leszeli s azt a bugyellárisában hordja, annak az adásvevésnél szerencséje lesz. — A Sz.-Györgynap előtt fogott kigyót Sz.-Gy.-nap virradóra egy edényben kell megfőzni s levét eltenni, ez a

ló a disznóbetegségek ellen nagyon *használatos*. — A ki Sz.-Gy.-nap előtt lelt *zöld levelű békát* kivágásnál az inge alatt háromszor a földre ereszti, abban az évben nem lesz hideglelés. (Gönczy Ferencz (Ethnogr. VI. 327.)

⁴³⁸ *Türk Frigyes* barátomnak beszéli az egervidéki asszony: „A hogy a múlt héten virágot keresni vótam, *gyíkot* fogtam. Odahaza a fáluba' egy ember disznójának torokgyíkja vót. Elhíttak, hogy huzogassam meg a disznó torkát avval a kezemvel, a melyikkel a gyíkot fogtam. Arró' hasznos Szen György előtt gyíkot fogni.”

„Szen György-nap előtt szedett *Csana* (esalán, urtica) arró' jó, hogy ha kiforrázzák véle a tejesfazekat, nem rontódik meg a tehen.” (*Türk Frigyes*: Flora).

⁴³⁹ *Gönczy Ferencz*. *Szatmármegyei* néphit szerint: Ha Szent-György-nap előtt dörgést hallasz, üsd a fejedet vagy a falhoz, vagy valamely más kemény tárgyhoz s egész esztendőben nem fog a fejed fájni. *Jakab József* (Ethn. VI. 311.)

⁴⁴⁰ *Nagy József* (Ethn. III. 72.) „Az évben, tartja a kalotaszegi néphit, legfontosabb idejük a Szent-Gy.-nap előtti éjjel. A gazdák ilyenkor az útczaajtón tövist huznak, hogy a boszorkány udvarukba be ne mehessen s a marhát meg ne ronghassa. A leveles kapu gombfájához is tövist kötnek. Ilyenkor a boszorkányok szénvonóra ülnek s verekednek, azután összegyűlnek, sírnak, zúgnak, az utjokba tévedő embert ijesztgetik, bántják, ütik-verik, ruháját megezibálják.” *Jankó János tr.* (Ethn. II. 278.)

⁴⁴¹ *Jakab József*: *Szatmármegyei babonák*. — „Szent György napján reggel, tartja a *lozsádi* babona, ha a bálványon [kapufélfán] friss fejszevágás van, elvették a baszarkányok a tehény tejit. Ha aszt akarja, hogy ne végyik el, akkor tégyen esipke-bakarágat a kapura.” (*Kolumbán Samu*. Ethn. V. 334.)

⁴⁴² *M. Mythologia* 300. Csalló közben „*molfá*.” A legények május 1-én hajnalban, írja Márton József, az erdőről égerfákat hoznak, de csak legtehetően hagynak ágakat s azokra kendőket, szalagokat, borus üvegeket kötnek s a fákat így kedveseik lakásai előtt a földbe ültetik. Némely ház elé egyet, más elé kettőt-hármat is. Ezen fák azután egész május folyamán helyükön maradnak. Május utolsó vasárnapján a legények táncmulatságot rendeznek, s ekkor a molfákkal kitétetett leányok adnak pénzt a legényeknek a zenészek és egyéb költségek fedezésére. Vas megye némely községében hosszú fenyő léczeket ültetnek le s a végére kötnek egy nagyobb zöld ágat, melyre papírszalagokat aggatnak. Itt azonban nem a leányos házak előtt állítják fel ezen fákat, hanem az iskola, egyház, korema, gazdatiszt vagy uraság lakása előtt egyet-egyed, kiktől az ültetők borraivalót kapnak. Pozsony némely községében (Kosuth) az egyes leányos háznál a kapufélfába illesztnek bele zöld ágakat. Ethn. III. 58.

⁴⁴³ Ethn V. 121.

444 *M. Mythologia* 300.

445 *Vachot: A magyar föld népei* VI. 12.

446 *Ethn.* VI. 228.

447 *Ethnogr.* VI. 226

448 *Ethn.* V. 125.

449 *M. Mythologia* 304.

450 *M. Mythologia* 303.

451 Erdélyinél (*M. közmondások* 334):

„Jó legény, jól megfogd a lovad kantárát,
Ne tépászsza, ne tapossa a pünkösti rózsát.“

452 *Ethn.* VI. 329.

453 Majdnem azonos a neográg-ludányi szokás Ipolyinál (*M. Mythologia* 194): „Esti harangszó után a ludányi paraszt legények s leányok nagyja, apraja zsúppal kezében seregesen megy ki az Ipolymenti rétre, ott rendszeren *hét* vagy *tizenkét* rakásba teszi szalmáját és meggyújtja, körülállja, dalol és a gomolygó füst fölé egy köteg tisztos füvet tartva mondja: „Kelés ne legyék a testémén! Törés ne legyék a lábamon!“ Az ünnep három napig tart. Valamint a „tisztos fűnek“ tűz fölé való tartása elmaradhatatlan: úgy a tűzbe meztelen lábbal való lépés és a tűznek lábbal való kitapodása is; mert csak így lehetnek a „népek vigabbak.“ A tisztos fű őriztetik s annak idejében fürdőnek használtatik.

454 *Istvánffy Gyula: Mátravidéki palóc szokások* (*Ethn.* V. 126.)

455 Ungmegyei dal-töredék.

456 *Perk* Nyitrában.

457 *M. közmondások könyve* Pest 1851. 207.

458 *M. Mythologia* 194.

459 *M. Mythologia* 194. 195.

460 Szláv kölcsönzésnek látszik: de lehet fordítva is. „A felvidéki tót eladó lányok szent Iván éjjelén vad virágból font koszorút dobnak a házak, esürök zsindeyes tetejére abban a hitben, hogy a koszorú az eresztől számított a hányadik zsindeleysoron megáll, annyi ideig kell még az illetőnek vőlegényére várakoznia.“ *Istvánffy Gyula* (*Ethnogr.* V. 338.)

461 Lásd: *M. Mythologia* 191. Az is igaz, hogy a kerék által gerjesztett tűzzel való babonáskodásnak minden példájával itt sem szűkölködünk. Ipolyi jegyzésbe vevé, hogy Hontban az Ipoly mentében sertésjárvány alkalmával a kanászok *egy kereken tengelyként rudat vonnak keresztül, beléje kőcczel megerősítve s addig dörgölik míg nem erősen füstöl és lángol.* Füstjén keresztül hajtatik aztán a beteg marha. Az üszökké égett kerekdarabok haza vitetnek s az itató válúba tétetnek, különösen a kerék izzó pántja is. (*M. Mythologia* 190.)

462 Sárhajú = sárarany-, tiszta arany szín hajú.

463 *Jókai Mór: Vallás. őshit, babonák* (Az osztrák-magy. Monarchia írásban és képben. Magyarország I. 308.)

464 *M. Mythologia* 193.

465 *Erdélyi* i. m. 16.

466 Ethn. VI. 330.

467 Ethn. VI. 326.

468 Ny.-őr XII. 185.

469 Ny.-őr II. 516.

470 Ny.-őr III. 320.

471 Ny.-őr V. 177.

472 1. Őrség-i hiedelem szerint is B. napján nem jó varni, mert abba' az évbe' a tyúkok nem tojnak. Ny.-őr. V. 373. Ethn. VI. 330. 2. Más vidékek hiedelme e tilalmat Lucza-naphoz köti. Szőke-Denes (Somogy): Luczakor nem jó varrni, mert bevarrik a tikok s . . . it, hot többet nem tojnak (Nyr. III. 90.) — Szilsárkányon (Sopron) szintén azt tartják, hogy: „Lucza naptján nem jó varni, mer' a tikok v . . . át bevarják és semmit kianni a házbú', mert a szērénését éviszi.“ (Nyr. VI. 369.)

473 Nyelvőr III. 278.

474 Ethn. VII. 101.

475 Ethn. VIII. 101.

476 Nyelvőr XI. 38.

477 Ethn. VI. 317.

478 Ethn. VI. 330.

479 M. Mythológia 189. 307.

480 Király Pál (Ethn. II. 365.)

481 Márton József (Ethn. II. 113.)

482 Ethn. VI. 331. (*Gönczi Ferencz*: Göcseji népszokások.)

483 Ethn. VI. 332.

484 „Hontban, írja Ipolyi a szántói hőviz-források közt látható egy lugzókatlan-alakú szikla. Fölötte emberalak, alóla pedig kénkőves forró víz bugyog elő. Lucza napján lugozott egy asszony. A szomszédasszony ezt látta s meg nem állhatta, hogy arra ne fakadjon: Hej komámasszony, mit lugozi kied Lucza napján! — Mig Lucza megjő, felel rá a másik, meglugzom én addig. De alig hogy kimondta, kővé vált lugzójával együtt. Egy kemencze-alakú másik szikláról, melyben még a kővé vált kenyerek is meg vannak, az a monda, hogy a kenyeret Lucza napján süttő asszony kemenczéje. (M. Mythológia 118.)

485 A baranyai Ormánságban a fiatalság leginkább vásárokon köti az ismeretséget, különösen a vajszlói Lucza-napi vásárt „leánynézőnek“ is mondják. Hőkő I.,

486 *Ősvallásunk főistenei* 44. l.

487 Ethn.

488 Eth. VI. 332. Így van ez a palóczságban is.

489 Ethn. VI. 333.

490 Ethn. VI. 332.

491 Ethn. VI. 333. Gönczy Ferencz közlése.

492 Hegyhát Vasm. (Ethn. III. 70.)

493 Göcseji népszokások Ethn. VI. 332.

⁴⁹⁴ Balla, Terpes, Parád Hevesben

⁴⁹⁵ Szőreg.

⁴⁹⁶ Ethn. VI. 334.

⁴⁹⁷ Ethn. VI. 44.

⁴⁹⁸ Ethn. VI. 43.

⁴⁹⁹ Ethn. II. 205.

⁵⁰⁰ Ethn. VI. 334.

⁵⁰¹ *Kálmány: Boldogasszony ősvallásának istenasszonya* 28, ki itt azt vitatja, hogy valószínűleg karácsony napra vagy apró szentek napjára a gyógyító istenasszony ünnepe esett.

⁵⁰² Ó-Szent-Iván.

⁵⁰³ Ethn. VI. *Gönczy Ferencz: Göceseji népszokás.*

⁵⁰⁴ Szőreg (U. o. 29.) (*Kálmány: Boldogasszony stb.* 28.)

⁵⁰⁵ *Király Pál: Regesek mondokája* (Ethn. II. 238.)

⁵⁰⁶ Bakonak (Zalam. Ethn. VI. 318.)

⁵⁰⁷ *Barna Ferd.: Ősvallásunk kisebb isteni lényei* 41. Ethn. II. 237. 398. III. 75. 129. VI. 317.

⁵⁰⁸ Legszertartásosabb Dunántúl, divatozik azonban a Tisza mellett, *Török-Szent-Miklóson*, Szeged vidékén, hol *óléricsolás*-nak mondatik, és *nyírfavesszővel* történik az ütlegelés, azon jó kívánat kíséretében: ne légy keléses, ne légy gilvás! — A Tisza mentén a gyermeket mustár magért küldik, Dunán túl meg maguk a gyermekek járnak be ismerőseiket. *Kálmány* szerint e szokás a gyógyító istenasszony ünnepére mutat, melynek apró szentek körül kellett esnie.

Somogy megye délnyugati részén *subározásnak* mondják a $1\frac{1}{2}$ —1 méter hosszú korbács (subár) miatt, melyet a legények s gyermekek fűzfavesszőből fonva Aprószentek napján már kora reggel bejárnak a házakat és a sokszor még ágyba fekvő ismerősöket a subárral megveregetik. A mondóka ugyanaz, mint a nagybakonaki, csak hogy itt az is előfordul: Egészséges légy! Jó légy (Trencsényi Lajos) Ethn. III. 128.

⁵⁰⁹ Ethn. VI. 319.

⁵¹⁰ Eth. II. 112.

⁵¹¹ M. Ny.-őr XV. 88.

⁵¹² Nyelvőr XI. 526. Ugyanott „Szeptember-este vagy András napján éjfélkor a leány levetkezik ezurdéra, a szoba közepire éggy cseber vizet teszen, a szobát béséteti s belénéz a vízbe. Megláttya aszt, a ki a zura lesz“ (Nyelvőr XII. 45.)

⁵¹³ Nyelvőr XII. 277.

⁵¹⁴ Nyelvőr XII. 375. Többet mond erről *Herman Antal*, a „szilveszteri magyar néphiedelem“ írója (Pesti Hirlap 1893. XI. 31.)

⁵¹⁵ Nyelvőr XII. 278.

⁵¹⁶ Ethn. VI. 321.

⁵¹⁷ Nyr. XIV. 284.

⁵¹⁸ „A házszentelő, mondja a „Boldogasszony“ tudós írója a mellett szól, hogy Boldogasszony havában, ha nem is vízkeresztkor, de ebben

az időtájban Boldogasszonynak őseink ünnepet szenteltek. De feltűnt előttem, hogy ily házszentelések alkalmával az asztalra búzát tettek eszébe, a búzába néhol almát, máshol-tollat tettek, miket a szaporodás istenasszonyra kell vonatkoztatnom (Kálmány: Boldogasszony 26.)

⁵¹⁹ Szeged vidékén nagy foganatját hiszik a „három királyok vi-zének“ miként Kálmány hitrege-buvárunk sejtí azért, mert ennek meg-áldása Mária havába esik (Bold. asszony 18.)

⁵²⁰ *Göncey Ferenc: Gönceji népszokások* (Eth. VI. 322.) — Ha a házban a szentelt víztartó leesik a falról, szerencsétlenség éri a háztá-ját, tartják némely vidéken.

⁵²¹ Ethn. VII. 185.

⁵²² Ethn. V. 190.

⁵²³ Id. m. 26.

⁵²⁴ *Wieder Gyula: Kincéső babonák és ráolvasások.* (Ethn. I. 250.)

⁵²⁵ *Hétfőn* született gyerek nehéz, de mindig sikeres munkában tölti idejét a kalotaszegi néphiedelem szerint, míg a kedden világra jött új szülött nagyszerű, de hasztalan emberré válik“ Ethn. II. 283.

⁵²⁶ Ethn. II. 357.

⁵²⁷ Ethn. II. 207.

⁵²⁸ Lozsád vidékén minden lakadalom keddi napon tartatik.

⁵²⁹ Ó-szt.-Iván, Szőreg.

⁵³⁰ Közmondások 75.

⁵³¹ Ethn. II. 364.

⁵³² *Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* 9.

⁵³³ *Szeged népe* I. 113.

⁵³⁴ Térvár, Ó-szt.-Ivány *Kálmány Lajosnál.*

⁵³⁵ *Ipolyi: M. Mythologia* 539.

⁵³⁶ *Boldogasszony* stb. 9.

⁵³⁷ *Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* 10.

⁵³⁸ Szita, bita péntek, siralom esétörték, *dob szerda*, az erdei várba két házat építek stb. (Dobo Ilona táneza. Mikófalva, Borsodm.)

Szita, Szita péntek, Siralom esétörték, *Dob szerda* (Terpes) Ethn. VI. 115. 117. 1.

A visontai gyermekjátékoknál meg ezt éneklék: „Nyizsd ki lejány kapudat, Hadd kerüllem váradat Dob szerda, dobb kedd, Siralom esütör-tök, Aggyon Isten jó napot stb.“ Ethn. II. 295.

⁵³⁹ *Ipolyi: M. Mythologia* 540.

⁵⁴⁰ Eth. II. 18.

⁵⁴¹ Ethn. II. 283.

⁵⁴² *M. Mythologia* 539.

⁵⁴³ Ethn. II. 364.

⁵⁴⁴ *M. Mythologia* 540. Pintékenn a kavaszt ne add ki a háztúl, mêt nem lesz szürüncsíd a házhoz“ (Lozsád.) „Tejet nem jó kiadni pin-tékenn és szürédánn a háztúl, mêt a tehény elveszti a tejit“ (Lozsád.) „Péntéken mosott ingbe ne járj, mert a szépasszonyok föltre viszik a szájodat“ (Háromszék.)

⁵⁴⁵ Ethn. II. 209.

⁵⁴⁶ Ethn. VI. 115. 117. 1.

⁵⁴⁷ Ráolvasás: *Nehezen járóra* (Kálmány L.) Mikő a gyer'ök nehezen kezd járni, 3 péntökön fölülletik, sujokkal mögverik a lábát, oszt' mougyák neki: „Ma van péntök, Hónap szombat, Szalagygyá' vasárnap” Asz'tán nem fog nehezen járni.

A szerda-péntek a kalotaszegi néphitben a babonaságra alkalmasnak tartott napok. Ethn. II. 281.

⁵⁴⁸ *Kálmány Lajos: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya.*

⁵⁴⁹ Ethn. II. 209.

⁵⁵⁰ Ethn. II. 284.

⁵⁵¹ *A vogulok pogány ősvallása.* Ethn. IV. 39.

⁵⁵² *A vogul föld és nép* 142.

⁵⁵³ *Fejér: Coder dipl.* II. k. I füz. 48. l: „ . . . ad monticulum et ibi stat meta lapidea, que vulgo baluan vocatur.”

⁵⁵⁴ U. o. VI. 1. 376.

⁵⁵⁵ *Wenzel: Árpádkori új okm. tár* VIII. 10; XI. 547. 1267. U. o. VIII. 147. Enyiczke mellett Abaujban.

⁵⁵⁶ *Hunfalvy: Vogul nép* 95.

⁵⁵⁷ Ethn. IV. 42.

⁵⁵⁸ *Pogány magyarok vallása* 1861. 128. l.

⁵⁵⁹ Mondáját l. „Bene vára a Mátrában” című történet-régészeti tanulmányom Eger 1890. 15. l.

⁵⁶⁰ *Kövári: Erdély ritkaságai* 43.

⁵⁶¹ *Kövári: Száz rege* 106.

⁵⁶² *M. Mythologia* 203.

⁵⁶³ Hermann Antal „Turisták lapja” I. 4. sz.

⁵⁶⁴ Ethn. V. 321.

⁵⁶⁵ *M. Mythologia* 488. 494. l.

⁵⁶⁶ *M. Myth.* 490. Pogány áldozó helyek a) *Mátrában* 1. *Áldozó-kerék-vár* Bodony határában, közel a sóscseri kerékvárhoz. 2. *Asztagkő*, alakjától nyerte nevezetét a solymosi határban. Közel csik hozzá az *Üstökfő*. 3. *Nagy-Szokorecz*, tót nevű roppant körakás tóhelyekkel a domoszlai határban. 4. *Török-Asztal* Sirok határában, alakjára, bevéséseire tekintve egészen pogány oltárra emlékeztet. Három bálványkövel. 5. *Tűzkő* neve és alakja után ítélve valószínűleg szintén áldozó kő lehetett a Tarna mellett Kőkútnál. 6. *Sasvár* a Kékes gerinczen. Ezt különös alakjánál fogva vélem ilyennek. b) a *Bükk* hegységben: 1. *Áldozó kő* az apátfalvi határban. 2. *Bálvány* Visnyó határában. 3. *Kis-Vár* Dédes határában alakjánál fogva. 4. *Tüzenkő*, most Szarvaskő. 5. *Imókő* Tárkány határában. Némi bevésés nyomai látszanak a sziklatetőn. 6. *Buzgókő* Málinkának határában. 7. *Kerekdomb* a varbói határban. 8. *Ivács* Új-Hutában. 9. *Léleklyuk* puszta Latorút határában. 10. *Imoly* kunhalmokkal a hegytetőn Kács határában. 11. *Nagy-Dobrák* a kisgyőri határban. 12. *Istenhegy* Miskolcz határában. 13. *Lőfőtisztása* Kis-Győr határában. 14. *Lőhullása* Várassző határában stb. (Bartalos Gyula tr. szíves közlése).

⁵⁶⁷ Béla kir. névt. jegyzőjének könyve 13. 16. 22. 43. f.

⁵⁶⁸ Bartalos Gyula ilyeneknek tartja még a következőket: 1. *Áldozó gát* Békésben. 2. *Irató hegy* Tornában. 3. *Esztátkő* Borsodban a tárkányi határban. 4. *Peskő* a tárkányi és a heves-leleszi határban. 5. A *Pogony* vagy *Pogány várak* sok helyütt. 6. *Papkő* szintén nem egy helyen. 7. *Kis- és Nagy-Ótárkő*. 8. A *somodi kátfő* nagy sziklája, melynek aljából egész folyó ömlik, teteje pedig sík térre van egyenlítve, fentebb pedig a *dályomi* őstelep van közvetlen közelében.

⁵⁶⁹ Ősvallásunk kisebb isteni lényei 36.

⁵⁷⁰ Barna: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 14—15.

⁵⁷¹ Budai krónika 38. fejt. Turóczy II. 3. f.

⁵⁷² A gyűjtő jambod (ételkészítő) minden egyes háznál ötször szúrja *kését* a ház ajtajába mielőtt benyitna. Barna Ferdinánd a hasonló eljárás elmosódott emlékezetét látja azon karácsonyi babonás szokásban, hogy: éjfélkor a leányok *késöket háromszor a két párkányába vágják*, hogy a víz tündére feleletet adjon nekik jövőjükről. (Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai 41.)

⁵⁷³ A votjások is áldozatkor az áldozatmarha levágása után széttagolván az állatot, levágják a fülét, tüdejét, beleit megmossák, kazánban a tűzhöz teszik főni, s midőn megfőtt, külön edénybe öntik s a tűzbe vetik, hová egyszersmind kenyeret, sót, tojást, sőt sürt is vetnek. („A votjások pog. vall.“ 33.)

⁵⁷⁴ L. A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szokásai. Budapest 1870, és „Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai“ Budapest 1881. ezimű akadémiai értekezéseit.

⁵⁷⁵ Barna: *A mordvaiak pogány ist.* stb. 33.

⁵⁷⁶ „Öreg isten, irgalmazz nekiünk; Nagyasszony-anya, segítsd leányodat tisztességesen élni! Nap-isten, küldj nekem kérést!“

⁵⁷⁷ Régenten nyilván: Öreg-isten, Napisten stb.

⁵⁷⁸ Vajjon nem ennek felel-e meg: *Eja haja haj!?*

⁵⁷⁹ Barna: Ősv. főist. 50.

⁵⁸⁰ Barna: *Ősvallásunk főistenei* 52.

⁵⁸¹ Barna: *A mordvaiak pogány ist.* 42.

⁵⁸² U. o.

⁵⁸³ A disznóölésből kimaradt *kása* a szegedi néphitben hathatós szer. L. Lucza napját.

⁵⁸⁴ Barna: *A mordvaiak pogány ist.* 43.

⁵⁸⁵ Barna i. m. 44.

⁵⁸⁶ *Kándru Kabos: Karácsonyi népszokások és babonák* („Nemzet“ 1895. karácsonyi sz.)

⁵⁸⁷ Barna i. m. 45.

⁵⁸⁸ Barna: *A mordvaiak pogány ist.* 48—49.

⁵⁸⁹ Barna: *A votjások pogány vallásáról.* 8.

⁵⁹⁰ „A mel gyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hód újú-

láskor egymásután ki köll vinnyi a zudvarra, mikor legelőszőr láttya a zujságot; osztán azt köll mondani: Új Hód, új királ! Ne híj meg engem lakadalmadba, hanem vidd el a zén betegséget.” (Göese), Nagy-Lengyel. Nyelvőr VII. 86.

⁵⁰¹ „Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban“ 9—13.

⁵⁰² Csenger: *Tanulmányok* I. 93.

⁵⁰³ Barna: *A rotjakok pogány vallásáról*. 9.

⁵⁰⁴ Ha a kis gyermeket hideg leli, az anya jókor reggel fusson a ház körül esórén s háromszor mondja ezt: „Éjjasszonyok, éjjurak, vigyétek el a hideget a gyermekeimről.“ Másutt: „Szép asszonyok! ennek vigyétek el ti az én fiának sfrását, hozzátok meg ti az eő édes álmát!“

⁵⁰⁵ „Ha valaki gyermekedet a szemével megverte, töles félig egy jó nagy poharat tiszta vízzel s tógy a pohár felibe egy rostát. Azután egy tojásnak vedd ki a fejerit s esurgasd azt a rostán keresztül halkan a pohárban levő vízre. Ha a víz felületin elterülő tojásfejerje egy szoknyás asszon-alakot mutat, akkor asszony, ha nadrágos forma férfit mutat, akkor férfi verte meg a gyermeket. S ha ez tudva van, akkor aztán csak meg kell mosdatni azzal a tojás-fejeres vízzel a kiesit és azonnal meggyógyúl.“ *Kis Áron Porcsalmi babonák*. Eth. II. 301.

⁵⁰⁶ Ethn. II. 360. *Szilágsági változata*, *Rezes késsel* a tűzhelyre egy keresztet kell vágni, arra tegyünk egy poharat, mely tele van vízzel. Most veszünk 3 darab tüzes szenet. Megfogunk egyet s beledobjuk, keresztet vetünk reá, befedjük a tenyerünkkel s azt mondjuk reá: „Ha fekete szem ígzte: szálljon a feketére.“ Most a 2-ik szenet dobjuk be, keresztet vetünk rá, befedjük a tenyerünkkel s azt mondjuk: „ha kék, szálljon a kékre,“ ugyanígy a harmadik szénnel: „ha sárga, szálljon a sárgára.“ Ha a szén lemegy a pohárban, a gyermek meg van ígzeve; ha nem, ninesen. — A gyermek most iszik a vízből, azután az anya két újját bemártja a szenes vízbe s azzal megkeni a gyermek homlokát, hasát, tenyerét, talpát, hátát. A mi a szenes vízből megmarad, azt az ajtó sarkára önti az anya keresztalakban. — Ha sejtik, ki ígzte meg a gyermeket, erővel is vágnak annak a hajából s azt egy lapát szénre teszik s a gyermeket megfüstölik. [Ethn. II. 203. Balázs Márton közlése után.]

⁵⁰⁷ *Királyi Pál* (Ethn. II. 367.)

⁵⁰⁸ Nyr. XV. 140. — A székelységben: kézzel húzott keresztre egy vízzel töltött poharat helyeznek s abba egy cleven szenet, három darabra törve, belevetnek ily szók kíséretében: „Kék szem, fekete szem. Kézzel, vízzel lemosom. Hogy ha férfi ígzet van, hasadjon meg a . . . , ha asszonyember, akkor hasadjon meg a csiese. Ekkor a pohár tetején háromszor keresztbe fúnak, a vízből a beteggel háromszor itatnak s hátgerinezét, homlokát, orrát, talpát és tenyerét megmosván, a megmaradt vizet nappal a házfedélre, este pedig az ajtó mögött álló seprőre öntik, hogy abba senki se léphessen, mert a ki *öntésbe lép*, bőrbetegséget

kap. Igézettől különösen a kis gyermeket féltik, úgy hogy bevett szokás annak kikөрülése végett leköpni.“ („Ptü, ptü, csúf!“) Különösen cigánynőknek tulajdonítanak igézőképességet. Ha vízvetésnél a pohár fenekére két szén megy le, akkor férfi, ha pedig egy, akkor nő igézte meg a beteget. *Kozma Mythologiai elemek* stb. 85.

⁵⁹⁹ Nyelvőr II. 307.

⁶⁰⁰ Nyelvőr II. 306.

⁶⁰¹ Erdélyi eljárás.

⁶⁰² Nyelvőr VI. 83. ⁶⁰³ U. o.

⁶⁰⁴ Ethn. VI. 268.

⁶⁰⁵ *Kozma Fercuz* i. m. 35.

⁶⁰⁶ Ethn. II. 97.

⁶⁰⁷ *Boldogasszony ösvallásunk istenasszonya*. 14.

⁶⁰⁸ *Istvánffy Gyula: A borsodi matyó nép élete.* (Ethn. VII. 172.)

⁶⁰⁹ „Szedjen össze az anya a réten olyan apró fadarabokat, a melyeket az esővíz halmozott helyenkint össze, fűtse be ezzel erősen a kenyérsütő kemenczét és a midőn legforróbb, vetköztesse le váltott gyermekét és meztelen fektesse a kenyérvető lapátra. Vegye most a lapáttal a gyermeket és tegyen úgy háromszor, mintha beakarná vetni a gyermeket a kemenczébe, miközben azt mondja: Vidd el a gyermekedet, mert különben a tüzes kemenczébe vetem!“ Ha a gyermek csakugyan váltott, akkor megjelenik az illető boszorkány, a ki a gyermeket kieseréli, a váltott gyermeket észrevétlenül elveszi a lapátról és helyébe az egészséges gyermeket teszi, azt mondván: „dobj a magadét.“ *Hegyhávidék.* (Ethn. III. 68.)

⁶¹⁰ *Vislokiné: A gyermek a magyar néphitben.* (Ethn. IV. 210.) Ugoesában *Király Pál* szerint azt tartják, hogy a gyereket hat „hetős“ koráig soha sem szabad felügyelet nélkül hagyni, mert a „gonosz lelkek“ kieserélik s a helyette ott hagyott gyerek „sisakfejű“ lesz, a ki hét éves korán túl nem fog élni. (Ethn. II. 367.)

⁶¹¹ „A tálos vagy a váltott gyerek. Écező vót egy asszon, még egy obsitos. A baka énén a zasszonyhon má nem tom mijér, csak elég a hozzá, hogy ő biza oda mén; s a szégény asszon ékezdet neki panaszkonni, hogy ő nem tuggya, mi isten csudája de a zű fija má hit íves, de ső nem nű, ső nem beszil. Most is böesöben fekszik.

Mikó a baka észet méghallotta, oda mén a böesöhez. Nézi, csak nézi a kis gyermeket s écezërre csak aszongya: Jaj idés lelkém, ez nem a maga fija. Ez tátos; a maga fijasát ellopták éeczaka a boszorkányok.

Na a szégín asszony mégijott ékezdetet sírni. A katona sajnálta s aszonta neki: Ne búsjúkè, hanèm hozzon èk kis bögrét meg egy naty (nagy) meritő kanalat, osztán tőcesön ek kis tejet a bögrébe s tegye oda a böesöbe.

Az asszon mingyá' hozott is bögrét meg nagy kanalat s oda tette; akkó aszonta a katona, hogy most mennyen ki vele a szobábú. Mikó kimentek, odaálltak a kúeslikhoz s úgy lesték, hogy mi lesz mostan.

Há' eeczer csak a tátos, mert biz a vót ékezdet kaczagni s aszonta Na Fene evett illetl Hetvenhét esztendő s vagyok, de még so' se attak nekem kis bögrében nagy kanalat. Mikó ezt oda ki mekhallotta a katona, aszonta a zasszonnak: Na láttya kő hogy tátos! Tuggya mit, süssön kenyeret, osztán szórjon sok színát a kémény alá; a tátost meg tegye rá a lapátra, mintha be akarná vetni! — Na jó' van az asszony úgy is tett. Befűtött a sütőkemenczébe, színát szórt a kémény alá s a tátost rátette a lapátra; de mikó be akarta vetni a kemenczébe, a tátos nagyot kiátott és őtiint.

De mikó e történt, hát uram fija a kéményen keresztül becsett a szalmára az asszonynak a gyereke. (Haraszi Gyula N.-Beeskerekéről Nyr. VII. 86.)

⁶¹² *Kozma Ferencz: Mythologiai elemek a székely népköltészet és népéletben.* 37.

⁶¹³ Ethn. III. 72.

⁶¹⁴ Ethn. II. 367. Hogy az ugoesai felfogás nem áll magában, erre nézve hivatkozom a szegedi boszorkány-pörökre, hol szintén előfordúl Ipolyival szólva, hogy: „az ágast is megfejték, megfűrták.“

⁶¹⁵ Ipolyinál erre is van megfelelő példa. „Egy kecskeméti gazda vosz a vásáron tehenet, az eladó jó tanácsot is ad hozzá: ha idővel netalán rugós volna vagy tejét elvesztené, teritené be az abroszszal, mely karácsony estéjén az asztalon volt s fogjon nyírfa-söprűt, azzat verje el. A tehen csakugyan nem jól viselkedett s az új gazda a tanács szerint járt el, de ráadásul még a seprű vastag nyelvél is keményen ellátta. És a tehénnel nem is volt többet baj. Találkozván a tehen régi gazdájával, nem is mulasztotta el megköszönni a hasznos tanácsot. Igen ám, feleli emez, de én nem mondottam kegyelmednek, hogy a vastagával üsse, mert hogy im a feleségemet ütötte kend agyon.“ (M. Mythol. 436.)

⁶¹⁶ *Ipolyi: Magyar Mythologia* 436.

⁶¹⁷ *Balásy Dénes* Ethn. VI. 54. Kalotaszegen daróczot tesznek a küszöbre s azt addig ütik, míg a tettes el nem jön és meg nem kérleli őket. Ethn. II. 279.

⁶¹⁸ Farkas, macska, fekete kutya, kigyó, béka vagy denevér képét veszik fel: de a madarakét sohasem.

⁶¹⁹ Ethn. VII. 174.

⁶²⁰ *Jankó János tr.: Kalotaszegi babonák.* Ethn. II. 282. — „Ha az Isten nyila leüt s valaki az ijecségtől beteg lesz, hozzanak abból a fából, a mejiket a menkő megütött három darab forgácsot. Aszt a beteg tegye a kebelibe, vagy füstöjjék meg vele, asztán meggyógyul.“ Deés. Nyr. XII. 46.

⁶²¹ „A ki az istennyilát megleli, attól tartani kell, mert az sokhoz ért.“ Ny. ör. V. 326. *Göncz.*

⁶²² „Magszóom a tüzet, hogy ne lombiceson, mert haragot jelent.“ Tiszaabád-Szalók Nyr. IX. 560.

⁶²³ Ipolyi i. m. 198.

⁶²⁴ Kalotaszeg vidékén, ha tűz üt ki, szitát tesznek ki az utcára, hogy a szél elforduljon. Ethn. II. 276. l.

⁶²⁵ Az osztjások annak előtte (1710 körül feljegyzett hagyomány) övenkint egy lányt fullasztottak az Ób-folyóba a víz istene kiengesztelésére. Hunfalvy Vogul nép 92.

⁶²⁶ Ny. őr VI. 42.

⁶²⁷ V. ő. ősv. főistenei 55.

⁶²⁸ Munkácsi Bernát: *A pogány vogulok ősvallása*. Ethn. IV. 40.

⁶²⁹ Barna F.: *A vogulok pogány vallásáról*. 9.

⁶³⁰ Hunfalvy kivonatában „Vogul föld” 95. 99.

⁶³¹ Sacerdotes . . . , quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur. (Theoph. VII. cap. 8.)

⁶³² Tanulmányok I. 107.

⁶³³ *Berlini mutatóny*. I. „Nemzet” 1895. szept. 13. számát.

⁶³⁴ *Hunfalvi* i. m. 161.

⁶³⁵ *Hunfalvy* i. m. 160.

⁶³⁶ *Kalevala* III. XXXVIII. XLII. rúnói.

⁶³⁷ *Vájakolni* = igézni, incantare Vámbéry szerint nem más, mint a török *bajkula* = kötözgetni, bűvölni.

⁶³⁸ *Vogul föld*. 163.

⁶³⁹ *Vámbéry: A magyarok eredete*. 384.

⁶⁴⁰ *Csengery: Tanulmányok*. I. 111.

⁶⁴¹ „Jajèi” tőszótagja *jaj* = megnyitni, kifejtteni tisztába hozni. Ezen alapfogalom egyrészt ugyan a titkos dolgok megfejtésével függhet össze, másrészt azonban az áldozati állatok fölbontására is vonatkozhatik és a magyar *tátos* szó mellé azért állítható megfelelőképen, mert a *tátos* tőszótagja: *tát* szintén annyi, mint kinyitni, tisztába hozni s a „j” és „t” betű hangeserejének szabályai szerint egészen egybehangzik a török *jaj* tővel. (Vámbéry: *A magyarok eredete* 385.)

⁶⁴² I. m. 386.

⁶⁴³ *Kerekgyártó Árpád tr.: A műveltség fejlődése Magyarországon* I. 65.

⁶⁴⁴ *Vámbéry: A magyarok eredete* 385.

⁶⁴⁵ Pénznézőkről. Debreczen város törvényszéki jegyzőkönyvéből 1842. jul. 9. (Ethn. III. 110.)

⁶⁴⁶ *Ipolyi*: i. m. 455.

⁶⁴⁷ *Szeged népe* I. 197.

⁶⁴⁸ *Ipolyi*: i. m. 111. — A *Kópé*-ről már volt szó. Kálmány szerint Szeged népe: ha maga nem akar a *Kópé*-hez menni, felidézi őt. Ez *idézés setét szobában történik késsel*, mi szintén hitregés ősi vonás. (Ethn. IV. 22.)

⁶⁴⁹ *Nyr.* IV. 557.

⁶⁵⁰ I. m. 483.

⁶⁵¹ *Csengery: Tanulmányok* I. 107.

⁶⁵² I. L.

⁶⁵³ III. rúnó 52—53. v.

⁶⁵⁴ „De multis autem *Deabus suis* una nomine Rasdi capta fuit a .

christianissimo rege Bela et tandiu in carcere fuit reclusa, donec comederet pedes proprios, ibidem que moreretur" (Budai krónika Turózi kr.)

⁶⁵⁵ Nevezetik „száz aranyos fűnek" is, meg „100 forintos fűnek."

⁶⁶⁰ Sancti Ladislai regis tempore gravissima peste universam Ungariam afflictam ajunt. Eum precibus a deo obtinuisse, ut quamcumque stirpem sagitta in altum emissa feriret, utilem cam ad hanc laem curandam praestaret. Hunc in cruciatam (körösztlös fű) descendisse perhibent, qua subditos a pestis contagio liberavit. Magy. nyelvtörténeti szótár I. 1030.

⁶⁵⁷ „Két szá' Szent-György-fokhagymát tanátam az erdön. Elkérte töllem a szomszédasszony. Ha megszárajtva beadják a tehennek, egész esztendőbe szép sárga lesz tőle a vaj" *Türk Friggyes*: Flóra.

⁶⁵⁸ „Ha vizét vesződ ez tüdő fűnek és éhomra iszol benne, gilisz-tákat megöl."

⁶⁵⁹ „A szent György előtt szedett Csana levét inni jó mellfájásró', vérköpésró'" *Türk Friggyes* gyűjtése.

⁶⁶⁰ Ethn. VI. 113.

⁶⁶¹ Ethn. II. 201.

⁶⁶² Ethn. III. 61—63. *Veres Samu tr.* közlése.

⁶⁶³ *Kozma*: Mythologiai elemek a székely népköltészet- és nép-életben 34.

⁶⁶⁴ J. hely 35.

⁶⁶⁵ Ethn. VI. 113.

⁶⁶⁶ Ethn. IV. 218.

⁶⁶⁷ L. XXXII. fej.

⁶⁶⁸ Ethn. VII. 102.

⁶⁶⁹ Ethn. VI. 112.

⁶⁷⁰ Ethn. VI. 113.

⁶⁷¹ Ethn. II. 279.

⁶⁷² Századok 1874. évf. 383.

⁶⁷³ Terpes Hevesm. Ethn. VI. 113.

⁶⁷⁴ Ethn. II. 361. ⁶⁷⁵ U. o. 203.

⁶⁷⁶ U. o. 361. ⁶⁷⁷ U. o. 361.

⁶⁷⁸ *Balázs Márton*: Szilágysági néprajzi adalékok. (Ethn. II. 202.)

⁶⁷⁹ Mythologiai elemek a székely népköltészetben stb. 36.

⁶⁸⁰ Ó-szent-Iván (Ethn. II. 35.)

⁶⁸¹ Nyelvőr XX. 139.

⁶⁸² csehi (Ethn. V. 191.)

⁶⁸³ I. m. 36.

⁶⁸⁴ Ethn. II. 360.

⁶⁸⁵ *Kozma Ferencz* i. mű 37. A kalotaszegi változatban: Halljátok ti két fél szomszédasságok, az én (testvérem, atyám, lányom) a forró hideg rázza, tudotokra adom, vegyétek el róla. Ethn. II. 282.

⁶⁸⁶ U. o. 36.

⁶⁸⁷ Ethn. II. 262. ⁶⁸⁸ U. o. 201.

- 689 Századok 1874. 392.
 690 Ethn. II. 282.
 691 Nyelvőr IV. 323.
 692 Nyelvőr VI. 319.
 693 Kálmány Lajos gyűjteménye (Ethn. II. 70.)
 694 Szék, Hevesm. (Ethn. VI. 112.)
 695 Ethn. III. 295.
 696 Ethn. II. 362.
 697 Istvánffy Gyula közlése (Ethn. V. 191.)
 698 Nyőr II. 307.
 699 Nyőr IV. 83. V. ö. 137. 231.
 700 Tápió Kálmány Lajos gyűjt. (Ethn. II. 37.)
 701 Ethn. II. 201. ⁷⁰² U. o. 283.
 703 Ethn. VI. 112.
 704 Eth. II. 362. Ugyanitt mondatik: A szalona felső héját kend bé kámforral és piritussal s azt kösd torkodra.
 705 Ethn. II. 201.
 706 Ethn. V. 191.
 707 *Kálmány Lajos* (Ethn. II. 36.)
 708 Századok 1874. 386.
 709 Érdekes Nagy Góza tudósunknak: „A székely írás eredete“ ezimű magvas tanulmánya. Ethn. VI. 269—276.
 710 *Bornemissza Péter: Ördögi kísértetekről.* Semptén 1578.
 711 Kalevala XV. rúnó 462. stb. v.
 712 Kalevala 45. rúnó.
 713 „Századok“ 1872. évf. 1—2. l.
 714 „Századok“ 1872. 116—118.
 715 *Ipolyi: Magyar Mythologia* 399.
 716 „Századok“ 1872. 118.
 717 Anno 1752 die 3. Juny coram figura juris praedeductam orationem recitavit et quod usu fuerit fatebatur, ter debuit dicere super infirmum iam susurando, sed cupienti etiam clara voce recitavit. A genitrice didicit hanc orationem qua puella. Bosérné Csapó Katalin boszorkány peréből a kunhalasi levéltárból.“ (Nyelvőr II. 308. V. ö. IV. 178.)
 718 Nyelvőr II. 308.
 719 Nyelvőr VII. 86. V. ö. VII. 475.
 720 U. o. IV. 178.
 721 Ethn. II. 35. 69.
 722 M. Nyelvőr XI. 38.
 723 Századok 1873. 72.
 724 *Barna Ferd: Nehány ősmiveltégi tárgy neve a magyarban* 36.
 725 Ilyen a „halasi“ boszorkány-perben a *jegenyefának, faggalfának, fekete körtérfának „napkelet felől való“ ágaiból, gólyaorrú fűvel vegyített fürdője*
 A „szegedi“ boszorkánypererek szerint „a vakandoktúrásból készített

fürdők, gólya fészekből, hangya bajból, tyúkonyóból készült fürdők. Ilyen fürdőhöz való szerek: 3 szemétdombból szemetet, három pusztu széráról füvet és három szárnyomó veremből kilenczszor rocskával vitt vizet felforraltai s benne fürdeni. Dr. Fekete Lajos: Gyógytan a régi magyaroknál (Századok 1874. 393.) „Kilencz szemétdombon szedett szemétből, kilencz új sírból vitt fű — és téli zöldből készült fű.“ U. o.

⁷²⁶ Dr. Fekete Lajos i. m. 391.

⁷²⁷ Magy. nyelvtört. szótár I. 1604.

⁷²⁸ Dr. Fekete Lajos f. i. m. Századok 1874. 394.

⁷²⁹ „A magyar gyógyvíül gyökerének, a *gyógy* (= *joho*) szónak a cseremis, linn, észt, lapp, osztják nyelvben található változatai *juma* gyökekre vihetők vissza. *Juma* hajdan felsőbb szellemet, istent jelentett. A magyar *jó* osztjákül *jim*. Az osztják *jim* egyenlő a cseremis *jumo*-val, mely hajdan szintén istent, szellemet jelentett. Ez a cseremis *jumo* összetéve *ult*-tal: *jum-uld*-ot ad: mely nemcsak gyökerére, hanem képzőjére nézve is megegyez az erza-mordvin *in-aldom*-mal, de azzal a lát-szólagos különbséggel, hogy emez annyit tesz mint kérni, a cseremis *jum-olt* = istennek, szellemnek *könyörögni*. *Kálmány*: A hold nyelvha-gyományainkban 7.

⁷³⁰ *Kozma*: Mythologiai elemek stb. 39.

⁷³¹ Ethn. III. 71. [*Nagy József*: hegyháti mondák és babonák].

⁷³² Ethn. II. 281.

⁷³³ Dr. Fekete Lajos. *Gyógytan a régi magyaroknál*. [Századok 1874. 393.)

⁷³⁴ Századok 1874. 391.

⁷³⁵ Her. IV. 5.

⁷³⁶ „Hoznak hozzá *ezüst* kupát, víznek neki *arany* kannát. De a vérzés meg nem szűnik, egy cseppet sem csillapodik.“ IX. rúnó 7—8.

⁷³⁷ A Kalevala megéneklí a vas születését“ 47. r. 29—258. v.

⁷³⁸ Herod. IV. 62. *Nagy Géza* tudósunk fordításában. Ipolyi „ósi vaskard“, Télfy szintén „régí vaskard“-nak nevezi.

⁷³⁹ „A *szkithákról*“ Ethn. V. 310. Az obvidéki Ajász isten énekében az általa legyőzött Ték-isten ajándékozta kardról a következő rendkívül érdekes sorokat emeli ki tudós Nagy Géza ugyanitt:

A hegyes kardot, híres szablyát

Ím elvitték, hogy megmossák [a rája tapadt ellenségvértől].

Miután megmosták, én hozzám hozták

Ott nézdegélem: olyan jeles

Hegyes kard, híres szabja volt!

Ajász isten öreg most hogyan szólok:

„Az ember korabeli világ beálltával,

az ember idejebeli világ beálltával

ez a hegyes kard, híres szablya

véráldozatot fogadó véráldozatos istenkévé változzék,

ételáldozatot fogadó ételáldozatos istenkévé változzék!

Miután így *elbűvöltem*
 ha efféle inséges világ áll be,
 ha efféle nyomoruságos világ áll be,
 [hogy] valamely tájék felől had érkezik:
 kéz segítséget, láb segítséget hadd nyujtson!"

⁷⁴⁰ Hunfalvy [Szépirodalmi L.]

⁷⁴¹ Nagy Géza tudósunk szerint Székelyföldön többször találnak XIII—XV. századbeli kardokat, melyek erdők mélyében a földbe függé-lyesen vannak leszúrva. Ilyen a sepsi-szent-györgyi székely muzeumban két kard. Egyiket a pávai erdőben, a másikat a bodzai hegyek közt a Maniesel nevű hegykúpba szurva találták. Van az enyedi muzeum bir- tokában is egy XIII—XIV. századbeli kard, melyet szintén székelyföldön, a dálnoki erdőben egy hegynek a csúcsán találtak. Ethn. V. 310.

⁷⁴² Bilint Gábor: *A mandsuk szertartásos könyve* 6.

⁷⁴³ Kal. 3. r. 366. v.

⁷⁴⁴ Kal. 10. r. 320. v.

⁷⁴⁵ (Nyelvenléktár II. 88—92): Itten ki megóvassa ez imádságot harmincz nap egymásután mit istentől kér kétség nélkül megnyeri. Amen.

⁷⁴⁶ Barna: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai, 60.

⁷⁴⁷ L. Kalevala VI. r. 156—161, v. U. o. XII r. 255—296. v.

⁷⁴⁸ Ethn. IV. 217. ⁷⁴⁹ U. o. 232.

⁷⁵⁰ Ethn. II. 112. ⁷⁵¹ U. o. 275.

⁷⁵² Ethn. VII. 95.

⁷⁵³ Ethn. II. 360.

⁷⁵⁴ „Kinek nyaka megmerevedett, az ökör kifogása után tegye nyakát a járomba s jobban lesz.” [Háromszékm. a Nyelvőr után.]

⁷⁵⁵ Zrínyi a költő is hordott magával, miként végső szavaiból ki- tűnik: „Rútul bánék velem a disznó, de ihol egy, állítsátok meg a seb- nek vérével velem, ez arra igen jó.” [Ethn. II. 354.]

⁷⁵⁶ Munkácsy Bernát, ki leginkább a rokon nyelvek körül érdeme- síté magát, mondja: az *ember* neve a vogulban *élem-chalés* = „levegő halandója.” A magyar *em-ber* előrész azonos a vogul *élèm*-mel [linn *ilma*; osztják: *jelèm*; lapp: *alme*; zürjén: *jen*; votják *in* = levegő, ég, időjárás]. Hogy e mellett mi legyen a *ber* utórész *nénber-* [nőember] szavunk igazolja, mely a bécsi és müncheni éódexekben *nénberj*-nek van írva, miből világosan fölismerszik, hogy az a *pérj* (= *férj*) hasonlított kezdő mássalhangzás alakja. [Ethn. IV. 51.] „Az *ember*-szó nyelvenlé- keink tanúsága szerint régenten így hangzott: emberj. Ez a *-berj* utórész változata a *férj*-szónak, mely eredetileg p-vel kezdődött [pérj] és általáno- sabb volt, mint ma, úgy hogy férfira nőre egyaránt illett, akár csak az „ember” szó. Somogyban Visnyén a nép a feleséget nevezi „férj-nek” írja Vikár Béla. [Ethn. III. 273.]

⁷⁵⁷ Herodot. IV. 5.

⁷⁵⁸ Barna: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 53.

⁷⁵⁹ A szónak első tagja *em* = a vogul *elm*, finn *ilm*, *ilma* levegő.

ég, a *ber* [régén perj, berj, a cseremiszből pir] — ő, férj. *Beajthy*: Magyar irodalomtörténete I. 17.

⁷⁶⁰ Úgy képzelték, jegyzi meg *Barna*, hogy az ég boltját oszlopok tartják fenn, melyek alja a földre van szúrva.

⁷⁶¹ *Kalevala* III. rúnó, 247—254. v.

⁷⁶² U. o. 217—226.

⁷⁶³ *Kalevala* X. rúnó 141. v.

⁷⁶⁴ Ethn. V. 304.

⁷⁶⁵ U. o. 265.

⁷⁶⁶ U. o. 267.

⁷⁶⁷ L. VI. f.

⁷⁶⁸ Ethn. V. 270.

⁷⁶⁹ Ethn. II. 273.

⁷⁷⁰ Ethn. II. 274. A votják monda szerint a *lebegő éy* hajdan igen alacsonyán állott és az őssasszony a piszkos gyermek-pelenkát reádobta száradni, holott az égen az isten jár-kele vala. Ettől fogva az ég végtelen magasságra emelkedett. [*Kálmány*: Világunk alakulásai. 36.]

⁷⁷¹ A voguloknál ezen mythologiai korszak mondája szerint már nem Elupi a teremő, hanem Numi-Tarom, ki mellett a rossz Xul'ater segédkezik.

⁷⁷² 1. Mikor már semmire sem bírt menni az Ördög a megalakított anyaggal, Isten rálehelte mondván: Állj lábra Illés! kelj fel! s akkor Illés bírt menni. Más adatban: Illést mög Énokot Luczifer furmálta ki, de nem bírt neki lelköt annni, úgy adott osztán neki az Isten, de föl is vitte őket az égbe, onnan hadd lüvődözzék a rosszakat. (Kálmány i. m. 12.) „Midőn az Ördög embört akart teremteni, kiformászta az embört! akkor odamönt az Isten, mögrukta a talpát Ádámnak: Kelj föl Ádám: Ádám megmozdult. Mögén mögrukta, Ádám fölült. Harmaczezó mögrukta: „Kelj föl Ádám!“ Ádám fölkelte. Hasonlóképpen szól Illés teremtése, kit Jézus ébreszt föl: Az Ördög csinálta, Jézus ébresztötte föl Illést; mögrukta Illést, úgy kelt föl (Kálmány i. m. 12.)

2. „A *balhát* az Isten teremtötte, az Ördög mögkérte, hogy űs terem oiant. No, hát teremes, de nem tuccz! Osztán az Ördög csinálta, de csak tetüt csinált. Jobb is, mert ha a tetü is úgy tudna ugrálni, akkó sérelmes volna.“

A légyről számos változatban emlékeznek meg teremtési mondáink, melyek közül talán ez a legbeszédesebb: „Mikő az Ur-Isten méhet teremtött, az Ördög is hozzá fogott, hogy majd űs terem, de az üvé légy lött. Az Ur-Isten emönt hozzá nézni, hogy mijezen a méhe? oszt' kérözte, hun van, a mit takarétnak, gyütenek? Mögmuttera neki (a méheket) kaptárba' vótak, de nem vót nekik takarétasuk senni sè, csak a hogy bebocsátotta, écs csomóba', ott vót mind. No gyere, néz' mög az enyimet! Emönt, hát a méhek gyű'töttek akkó is: sok szép sejt vót, méz mög viaszok. Akkó az Ördög mögharagudott, főrukta a kaptárt, hogy mér' nem takarétnak űk is. Akkó az ű méhecskéje szétszál'ott, légy lött belüle, együtt az ide is, azúta van légy“ (Kálmány L. gyűjtése).

⁷⁷³ „Az elött nem káromkottak az embörök, hanem mikő a gaszda embörnek anyvi gabonája termött, hogy nem bírta elanni, az Ördög

möktanitotta (az embert) pálinkát főzni; azon (a pálinkán) veszték osztán össze az embörök; akkor kapott az Ördög lelköt, mert az egyik embör agyonütötte a másikat.“ (Kálmány L. gyűjtése).

⁷⁷⁴ *Kálmány*: Világunk alakulásai nyelvhasznályainkban 15.
Barna: Ősv. kis. isteni lényei és áldozati szertartásai 7.

⁷⁷⁵ *Barna Ferd.*: A votjások pogány vallásáról 4. És a Kalevala szerint (XX. rúnó 167. v.) a finneknél is Ozmatar tündér, kiről semmi rosszat nem tud a finn mythologia, a serkésztető.

⁷⁷⁶ A *Mária-legendák* javarészen az ősvallás mythoszái. Például: „Mikó a Boldogságos Szűz mőkészlette az ű Szent fiját, a kis Jézus járt. Écezőr utána kapott, azúta nem járnak mingyá a gyerökök. Akkó mon'ta a Boldogságos Szűz, hogy mindön anya killögyon az ű magzatytyával: né járjon mingyá' mihán mőkészületek, hanem ki két esztendőre, ki egyre, ki három fertájra“ (Magyar-Szent-Márton Kálmány után).

Szintén palóc: „Múta a Boldogasszony alá ült a fűzfa alá, azúta hajlik lő fünek az ága. Lőhajult, úgy maratt.“ (Forrás ugyanaz).

⁷⁷⁷ Irodalomtörténeti közlemények VI. 3–4. füzet.

⁷⁷⁸ *Kálmány Lajos*: a csillagok nyelvhasznályainkban 1. l.

⁷⁷⁹ Szeged- és Szathmár-vidéki néphit.

⁷⁸⁰ Magyar Mythologia 273. l.

⁷⁸¹ *Czóglér Alajos* főreáliskolai tanár fordításában: *Houzeau*: a Csillagászat történelmi jellemvonásai 494. l.

⁷⁸² *Houzeau*: A csillagászat történelmi jellemvonásai *Czóglernél* 143. l.

⁷⁸³ U. o.

⁷⁸⁴ Említetik ezekben: „az égi pásztor,“ „csillaggyűrűzet,“ „a koronás és farkas“ csillagok stb. melyeknek ma urát sem tudjuk adni.

⁷⁸⁵ A Merkur ifjabb Hóruszé, Vénusz Izisé, Marsz Aruerisé, Jupiter Ozirisé, a nagy Medve a Nil istennőjeé, a Procyon az ég látókörére vigyázó Anubisé.

⁷⁸⁶ A nagy Medve helyén Tyfon (hadisten) kutyája állott, a fontos szerepet játszott Orion helyén „Szahu“ (l. m. 217. l.)

⁷⁸⁷ Mondják, hogy Anubis, az istenek hírnöke nem lenne más, mint a Syrius, mely azon tájon tűnván föl, hol a Nilus fakad, annak áradását előre jelenté.

⁷⁸⁸ *Haftorang* szellem a nagy Medvében székelvén, az északtáji csillagokra ügyel. A nyugati tájak fejedelme *Satavis*, kinek figyelő helye némelyek szerint az Aldebaran, mások szerint Anahid (= Venus). Keletnek öre *Taschter*, kinek fényes tekintete a Szíriusból gondozá a rá bizott égtartományt. És *Venant* délnek védőszelleme, kinek őrállomását forrásomban (Dictionnaire universel de mythologie etc.) nem találom följegyezve.

⁷⁸⁹ Merkur náluk *tudó*, Vénusz *ragyogó*, Mars *cőrös testü*, Jupiter a *fejlődés ura*, Szaturnus „lassan járó“ *Houzeau* jegyzetei szerint. (l. m. 144. l.)

⁷⁹⁰ Legyen szabad kivételt tennünk az őshagyományok örökösére

Babilonra nézve, hol a „hét bolygó templomában“ a sok emeletű Nap-oltár szerintünk, noha a szellemi emelkedés zenithjét látszik hirdetni, sajátlag az őshagyomány tagadásával összekötött súlyodést jelez.

⁷⁹¹ *Csengery*: Kisebb Munk. I. 83 l.

⁷⁹² *Vámbéry*: A török-tatár nép primitív kulturájában az égi testek 7. l.

⁷⁹³ *Houzeau*: A csillagászat történelmi jellemvonásai 220 l.

⁷⁹⁴ *Kálmány Lajos*: A csillagok nyelvahagyományainkban 3. l.

⁷⁹⁵ *Bálint G.*: A mandsuk szertartásos könyve 7. l.

⁷⁹⁶ *Kálmány Lajos* mythologiai írónk szerint Szeged népe soha sem ól a Gönczöl kifejezéssel.

⁷⁹⁷ P. hogy „Gönczöl lett volna a szekér magyar feltalálója,“ vagy hogy „azon Gönczöl német esászár szaladó társzekere, kit a magyarok agyonütöttek“ (*Ipolyi*: *Magy. Mythol.* 268 l.)

⁷⁹⁸ U. o.

⁷⁹⁹ Szeged néphiedelme szerint.

⁸⁰⁰ Szintén *Kálmány Lajos* gyűjtése szerint.

⁸⁰¹ „1564.“ A cyalgot nekit szent Péter szekérének, nekik (néme-lyek) Göncöl szekérének híjnak, írja *Mélius Péter* az ő: szent Jobb könyvében.

⁸⁰² *Kálmány Lajos* szerint ez *szőregi* néphiedelem.

⁸⁰³ *Kálmány Lajos*: A csillagok nyelvtudományainkban 19. l.

⁸⁰⁴ U. o. 20. l.

⁸⁰⁵ Másként a Sánta koldus Talyigája a „Nyilas“-ban, annak 5 csillaga.

⁸⁰⁶ *Lugossy* szerint: a „Berenicze haja“ név alatt ismert csillagkép.

⁸⁰⁷ *Lugossy* szerint a Hattyu *a*-ja a három hadnagygyal δ , γ , ϵ ugyanazon csillagképben.

⁸⁰⁸ A Hattyu utó- és előcsillagai *Lugossy* szerint. A Hattyu csillagkép, mint: *magyar hadsapat* a látóhatár felől jövőben törtet felfelé; hasonló a felfogás, midőn *nisz-menetre* értelmeztetik is.

⁸⁰⁹ Az „északi korona.“

⁸¹⁰ Miként *Kálmány Lajos* hallotta: az Országut közepén.

⁸¹¹ Az „északi korona“ csillagai Majdán.

⁸¹² Részeg ember a Cefeus szeme, a korcsma, a hol mulatott, a Cassiopeia α , β , γ , ζ csillagai.

⁸¹³ *Munkácsi*: Vogul népköltési gyűjtemény I. 36.

⁸¹⁴ U. o. 129.

⁸¹⁵ U. o. 162.

⁸¹⁶ *Hunfalvy*: Vogul nép 137. — *Ipolyi* tud „vízi óriás-ról és „tüzet őrző óriások-ról“ is. (*M. Myth.* 121.)

⁸¹⁷ „Isten hozott benneteket, pecsenye lesz belőletek!“ *Ipolyi*nál.

⁸¹⁸ *Kozma Ferencz*: sokat i. m. 8.

⁸¹⁹ Vogul hagyomány.

⁸²⁰ *Hunfalvy* i. m. 138.

⁸²¹ *Hunfalvynál* „az égből leszállásnak éneke“ i. m. 199.

⁸²² U. o. 134.

823 *Ganad.* Finn mythol. 98.

824 *Kalevala* XIV. rúnó 167. v.

825 U. XIX. r. 576.

826 *Barna: Ösvallásunk kisebb isteni lényei* 4.

827 *Névtelen: Székithiáról* (Szabó K.-nál 5.)

828 A *vojákoknál* is tilalmasnak találjuk a részegítő ital használatát. „Egyszer az első ember felesége megpillantván egy *lotakart edényt*, melyben Keremet által megmérgezett kumiska volt s figyelmen kívül hagyván Inmár parancsát, hogy ahhoz ne nyúljon hozzá, a milyen kíváncsi volt, *lefőlte a csészét*, ivott belőle egy keveset s férjének is odanyújtá. Ez időtől fogva az emberek bűnösökké és halandókká lettek (mert Keremet az edénybe a kumiskával a halált is beletette) a paradicsomból kifutottak.“ (*Barna: a vojákok pogány vallásáról* 5.)

829 *Barna: Ösvallásunk kisebb isteni lényei* stb. 4.

830 *Kálmány Lajos: Világunk alakulásai nyelvhasználatunkban* 33.

831 *Munkácsi: Vogul népköltési gyűjt.* I. 164.

832 Igy *Schreiner Múton* (Ethn. 1892. 296.) *Herrmann Antal* Ethn. 1893. 117.)

833 Különbön így fordul elő a mohamedán hagyományban is.

834 *Kálmány L. i. m.* 45.

835 U. ő i. m. 44.

836 „Az alsó Ob folyása igen lassú, már pedig abba roppant folyók öntik vizeiket. A kiöntések gyakoriak a vogul földön; szinte évenként történnek, mikor a hó olvadni kezd; főleg nagy havas tél után, ha későn és hirtelen olvad meg a hőtömeg . . .

A monda avval kezdí, hogy hét évig nagy hőség vala. Ez mondaszerűleg nagyított kiszínezése annak, hogy: *valamikor*, talán igen hosszas tél után, felette rögtön álla be a hőség, mely a nagy havakat és jegeket egyszerre megolvasztotta; mert az éjszakai földön a nyári napok felette hosszak. Az éjszakai Szoszva (szent folyó) már tavaszutó elején 16 óráig s nyárelő 20—25-kén épen 20 óráig tart a nap. A hirtelen hőséget a monda *égés*-nek nevezi, mely a földet egy ölnyi mélységre kiégeti s a vizet forróvá teszi. Elpusztul tehát minden a forró vízben. Némely ember sajkákon menekül gyermekestül s azoktól szaporodik ismét az emberiség, azaz a vogulság. Az özönvíz után kénytelenségből, a földben kiásott hajlékokban élnek az emberek, mert házépítésre se fa, se fű. Halakat és erdei vadakat is újra teremt Nuni-Tarom.“ (A vogul föld és nép 155.)

837 Meg van a magyar hagyományban is, hol a szolgáló a kése-delmes, kinek Noé mérgében azt mondja: Hozzon az Ördög! Mire az Ördög ott terem, elkapja, beviszi, azután nem akar kimenni.

838 I. m. 61.

839 *Kálmány L. i. m.* 51.

840 „Noé fia volt Jáfet, ezé Thana, ezé Nimród, ezé Hunor, ezé Bor, ezé Dana, ezé Keled, ezé Keve, ezé Keár, ezé Beler, ezé Kádár,

ezé Othmár, ezé Farkas, ezé Bondofárd, ezé Buken, ezé Csanád, ezé Budli, ezé Beztur, ezé Mike, ezé Miske, ezé Ompud, ezé Kulche, ezé Levente, ezé Leel, ezé Zamur, ezé Zambur, ezé Bolog, ezé Bulesu, ezé Zulta, ezé Berend, ezé Kadiesa, ezé Opus, ezé Ethei, ezé Scemen, ezé Turda, ezé Bendekus, ezé Ethele, ezé Osaba, ezé Ed, ezé Vgek, ezé Eleud, ezé Álmus.“

⁸⁴¹ „Jáfet, mondja *Nagy Géza*, minden kelet európai, kaukázusi és középázsiai nép mondájában a legelső ősnak van fölvéve. József kozár fejedelem 960-ban Jáfetnek Thogarma nevű fiától származtatja magát (Tudd meg, hogy mi Jáfet és pedig Togarmának vagyunk ivadéka. Őseinknek nemzetségi lajstromaiban úgy találjuk, hogy Togarmának tíz fia volt s ezek nevei: Ujgur, Tiroosz, Avvar, Ugin, Bizal, Tarna, Kozár, Zagur, Bulgár, Szavir). A régi török mondák Türköt, Khazart, Guz apját Minget, Bulgár és Burtasz apját Gnmárit (kitől a magyarokat és baskirokat származtatták) szintén Jáfet fiainak teszik meg.“ *Turul XII.* 1894. 3.

⁸⁴² Az Árpádház mondai genealogiája. *Turul XII.* 1894. 3.

⁸⁴³ M. *Mythologia* 136, 145, 576.

⁸⁴⁴ *Nagy Géza Turul XII.* 1894. 3. *Ethn.* V. 305.

⁸⁴⁵ *Ethn.* V. 29.

⁸⁴⁶ Ipolyinál nem csupán Magyar Balázs és Kinizsi Pál őskori hősök képviselői, hanem Angyal Bandi, Zöld Marcsi, Sobri is mythologiai tárgyalás alanyai. M. *Myth.* 172, 182.

⁸⁴⁷ Kis. munkái I. 94.

⁸⁴⁸ *Pintér Sándor*: A palócokról 1880. 25. És ezen nézettel nem ellenkeznek a lélekvádorlásra fölhozott egyes esetek sem:

Ipolyi értesülése szerint Hontban K-vár helységben egy télen a farkasok mód nélkül elszaporodván, a juhokat erősen ragadozzák. A nép azon hitben, hogy farkaskoldus-ok, juhászokból vált farkasok, különösen pedig gazdáik által méltatlanul bántott juhászok és bojtárok, kik azután holtuk után mint dühös farkasok szoktak a nyáj pusztításával gazdájokon bosszút állani. Nagyobb az erejük, mint a közönséges farkasok, nek, mi miatt a nyáját bajos dolog tőlök megóvni.

A *veszett s átkozott csikók*. A eszlőközi néphit szerint olykor látni *veszett fekete csikókat* nyargalni át a legelőkön, melyek utólérhetetlenül vágatnak keresztül a méneseken s megharapva más lovakat ezek rögtön velök futnak a pokolig, hol az ördögök a pásztoraik. Ezek *lovat csenő szegény legények, csikósok lelkei volnának*. (M. *Mythologia* 361.)

⁸⁴⁹ Az udvarhelymegyei néphitben a kísértetek „legfőképen kecske, disznó, pulyka, macska alakjában szoktak mutatkozni.“

⁸⁵⁰ *Barna*: A votjások pogány vallásáról 7.

⁸⁵¹ Id. m. 97.

⁸⁵² *Ethn.* V. 325.

⁸⁵³ *Ethn.* IV. 43.

⁸⁵⁴ *A votjások pogány vallásáról.* 8.

⁸⁵⁵ *Csengery* id. m. 96.

⁸⁵⁶ Ethn. II. 108. V. 184.

⁸⁵⁷ Eth. V. 182.

⁸⁵⁸ Ethn. VII. 285.

⁸⁵⁹ Ethn. IV. 43.

⁸⁶⁰ *Herodotosz* IV. 71.

⁸⁶¹ *Archaeologiai Értesítő* XIII. köt. (1893. évf.)

⁸⁶² Ethn. VII. 297.

⁸⁶³ Ethn. VII. 115.

⁸⁶⁴ Ethn. II. 109.

⁸⁶⁵ *Follin János*: A besnyők sírhalmai Szihalom mellett. Eger. 1887.

⁸⁶⁶ Ethn. II. 109.

⁸⁶⁷ *Manala* — maan ala — föld alatti. A halál birodalma, melynek nyoma van a magyar hagyományban is. „Vigyen el a Manó!” szóllásunk a Halál fiára, az alvilág istenére, és „eredj a manóba!” magára a helyre látszik vonatkozni. V. ö. Kalevala VI. 173.

„A pokol mélységes fenéke” szóról szóra XV. 193.

⁸⁶⁸ Väinämöinen, kinek három igére volna szüksége Manalába megy, honnan alig-alig térhet vissza ismét az élők földére.

A Halál leánya nem akarja átszállítani a túlpartra, mert nem atyja a kísérője, fején nincsen háló „süveg” és kezéről a *kestya* hiányzik. Az alvilág gazdasszonya italt hoz a hősnek a folyón átkelte után, de ő kitér annak kiívása elül. Ágyba fekteti a házi asszony ezután azzal biztatván, hogy „soha többé, míg a világ” nem kerül haza. A Halál három újjú törpéje kiterjeszti a menekvés akadályozására a Halál folyóján rézsodrony-hálóját, vas-hálóját minden irányba, hogy a nem várt jövevényt berekeszsze s a pokoljáró csak bűvös erejének köszönhető, hogy kijuthatott. Kalevala XVI. rúnó.

⁸⁶⁹ Ethn. VII. 281. És esallóközi szokás, hogy a halottnak pénzt tesznek a markába.

⁸⁷⁰ XV. r. 131. stb. v. — XVI. r. 406. stb. v.

⁸⁷¹ Kalevala XLV. r. 23—180.

⁸⁷² Kal. XVI. r. 190. v.

⁸⁷³ Kalev. XXXII. 478. *Migne*: Diction. univ. de la Mythologie 1099. Ezen hitet megtaláljuk a voguloknál is, hol a lelkek hazájául a jegestenger egyik szigete tartatik.

⁸⁷⁴ Diction. univ de la Mythologie 997.

⁸⁷⁵ U. o. 1350.

⁸⁷⁶ M. Myth. 361.

⁸⁷⁷ „A Boldogasszony azt hallja, tartja a szegedi hagyomány, hogy a mölik asszony aszt mökesináli, hogy gyereke nő lögyön, a' mögöleti a gyer'ököt. A fejt mög nem öhetii, a gyer'ök fejt a kötőjibe hordi.” (*Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* 29.) Egy másik néphit úgy tudja, hogy: annak a pokolban tányéron adják fel a magzatát, hogy azt megegye (Ethn. V. 110.)

⁸⁷⁸ *Hunfalvy* i. m. 92.

- 879 *A voljákok pogány vallásáról* 8.
- 880 *Barna Ferd.: a mordauiak pogány istenei és szertartásai* 10. 12.
- 881 *Calanus „Attilája.” (Beel-ul Docad. I. Monument III. 140.)*
- 882 Lél Regensburghán agyonütvén kürtjével a császárt, ezt mondá: „Te előre mégy s engem a más világon szolgálni fogsz.” A skythák hite azt tartja, folytatja a krónikás, hogy a kiket életökben megölték, azok nekik a másvilágon szolgálni tartoznak.
- 883 *L. Ipolyi Magy. Mythológiája* 379. l.
- 884 *Kálmány: a csillagok nyelvhagyományainkban* 12.
- 885 Ipolyi följegyzése után. I. m. 363.
- 886 „E nemzet, mondja Leo császár, minden kényelem és élvezet fölött arra törekszik, hogy ellenségei iránt vitézül viselkedjék.”
- 887 *Herod. IV. 64.*
- 888 *Nagy Gyula* idézetében *Ethn. V. 312.*
- 889 *Ethn. V. 311. L. az ellenvéleményt Kerékgyártó: a műveltség fejlődése Magyarországon I. 13. Szabó Károly: Kézai Simon fordítása 49.*
- 890 Szent-Gellért legendája. — Nádorfejeváros ostrománál 1072-ben a megölt besenyők fejeit a király elé hordották, és pedig miként a krónikás mentegetőzve jónak látja említeni: azoknak a várban levő szövetségesei: a görögök és bolgárok ijesztéseül.
- 891 *Munkácsi Bernát: A régi osztják társadalom (Ethn. V. 364.)*
- 892 „Igy nevezi a nép a husától és velejétől megfosztott s eldobott telen-vagy juhfit.”
- 893 *Barna Ferd.: Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban* 35.
- 894 Horváth M. és Vámbéry.
- 895 Munkácsi B. közl. *Ethn. V. 362.*
- 896 helyette: „hajót” áll, mivel Väinämöinen-nek ezért kellett bűnhődnie.
- 897 IX. rúnó 579—586. *A hetykékedéstől óv* a XIII. rúnó is végső soraiban.
- 898 XVI. rúnó.
- 899 Munkácsi B. tr. szerint a medve-esküre lennének vonatkoztatottok ezen ismeretes átkozódási mondások: *rágjon meg a fészkes (köllykös) fene! Egyen meg a fias fene!* — A betűrim nagy régiség jellegét viseli magán, s az is mondván volt ismételve, hogy a régiek a medvét áttalották nevén említeni. V. ö. *Ethn. VI. 74.*
- 900 „Szövetséget a szkithák, már a kikkel kötnek, ily módon kötnek: egy cserép serlegbe bort öntenek s azt a szövetségeseik vérvél összekeverik, bőrüket ugyanis előbb törrel vagy karddal kissé fölágják. Azután a serlegbe mártanak egy kardot, továbbá nyilakat, csakányt és lándsát, ennek végeztével sokáig imádkoznak s mind a szövetségeseik, mind pedig kíséretüknek legelőkelőbb tagjai isznak belőle.” (*Herod. IV. 70. Nagy Géza fordításában.*)
- 901 Igy a Kőrös-Ladány vidékén az örvény-elnyelte Márkus a vízből esküre emelve három újját, kísért. A domoszló-vécsi határban (Heves)

a határra hamisan esküvő ispán üjjelenkint most is huzolja a tüzes mérő láncot.

⁹⁰² Szamosatai Lukianus; *Toraris vagy a barátság* ez. munk.

⁹⁰³ L. *Télfy*; Görög források (M. Tudományos Értekező II.)

⁹⁰⁴ *Kerekgyártó Á. A műveltség fejlődése Magyarországon* I. 23.

⁹⁰⁵ Hogy tüzes ló, disznó, béka képében adják tudtára az embereknek, hogy az elfajúltakra pokoli kínook várákoznak.

⁹⁰⁶ „Egy orosz tiszt, ki Tobolszkból Berezovba utazván, mi tizenkét napú út, egy osztjáknál meghála, beszéli: hogy reggel tovább menvén, egy mértöldnyi távolban elveszté erszényét, melyben mintegy száz rubel vala. Történetesen azon osztjáknak fia hazatérvén vadászatrul, megtalálá az erszényt, de nem vevé föl, hanem megmondá atyjának, hol fekszik. Ez pedig nem tudván kié, visszaküldi fiát, rakjon galyakat az erszényre, hogy megtalálhassa a tulajdonos. Az orosz tiszt három hónap mulva visszajövév Berezovbul ugyanazon osztjáknál hála s elbeszélé neki, hogy multkor milyen szerenésétlenség történt rajta. Te vagy hát az, a ki elveszítette ama erszényt? viszonzá az osztják, elküldöm veled fiamat, hogy magad vedd fel.” (*Hanfalevél* I. m. 92.)

⁹⁰⁷ „Jövő népek gyermekitek fonákul ne neveljétek, oktalan dajkákra bízva, vagy idegen kézre adva. A fonákul nevelt fiú, ferde szoktatású ifjú értelemre szert nem tehet, nem nyer soha férfi eszet, érjen bármily nagy vénséget, testben erőt, egészséget. (Kalevala XXXVI. rúnó.)

⁹⁰⁸ „Ki az anyját elfeledi, szülőjét megkeseríti, né menjen az Alvilágra, jó lélekkel Halállakra, Alvilágon hej megadják ilyeneknek a jutalmát.” (Kalevala XXIII. r.)

⁹⁰⁹ Az öreg asszonyok a fiatalokra ilyenformán parancsolnak rá: Mögböcsüld fiam aszt a szülő ágyat, mert az ojan, mintha csak a Boldokságos Szűz ágyába fekünné. (*Kálmány*: Boldogasszony stb. 13.)

⁹¹⁰ *Kálmány* I. m. 14.

⁹¹¹ U. o.

⁹¹² *Kalotaszegen* az ágynemű alá fokhagymát, köményt s néha tönjént is tesznek, a lóczák alá a szoba földjére kést és villát szúrnak, hogy „a gonoszok” ne közelíthessék meg a beteget. (Ethn. IV. 111.)

Oroszáján a földhuzott lepedő négy sarkába szintén fokhagymát, kenyérmorzsát és sőt tesznek, hogy az asszonyt kis gyermekével együtt meg ne ronghassák. (Ny. ör. I. 230.)

⁹¹³ „A Boldokságos Szűz, tartja a szegedi nép, mindég hordott pántlikát a derékán, azért a gyer'ököt nem viszik el körösztolni a nélkül, hogy pántlika ne lögyön a karján, vagy a derekán. Az nagy öröme a Boldokságos szűznek.” *Kálmány* gyűjt.

⁹¹⁴ „A koma'szszony mihánt elögyünnek, létöszí a gyer'ököt a födre az ágy alá, vagy az asztal alá, hogy nő lögyön rivó, oszt' a ki legelőször láti a kis gyer'ököt, háromszó rálehol, hogy nő áreson neki a Guta szele, osztán fölemeli, hogy nagyra nyöjjön.” *Kálmány* Szöregről.

⁹¹⁵ Péld. „Hála Istennek, hogy eszt a két lelket mögyszabadította

egymástul, turesa mög az Isten az édös apjának, anynyának öröme, más omboreknek dicséretire!"

„Az Úr Isten nevejje föl édös apjának, édös anyjának öröme! Jámbor lögyön, mint a körösztapja (a leányúl, mint a keresztanynya!) *Kálmány* után.

⁹¹⁶ V. ö. Ethn. IV. 42. 108. 112, VI. 119.

⁹¹⁷ „A palócz esküvőn, írja Pintér, estefelére hajolván az idő, úgy hat óra tájban a vőlegény násznagya és vőfélye ketten egy butykos mézes pálinkát véve magukhoz, elmennek a leányos házhoz a „menyasszony kikérésére,“ de a menyasszony násznagya a mézes italt visszautasítja s a menyasszony kiadását megtagadja. Ez történik két-három ízben, végre a harmadik megjelenésnél kijelenti a leány násznagya, hogy a menyasszony nem valami jött-ment, hanem ha négy lovas kocsin jönnek érte s ha látja, hogy illő helyre szándékoznak vinni, hát akkor kiadja.“ (Ethn. II. 104.)

Hajdu-Hadházon szokás, hogy lakadalmas menet előtt a szűkebb utczát szalma-kötéllel zárják el. (Ethn. V. 257.) Kis-Kun-Halason pedig akkor rekesztik el hasonló módon a vőlegény és társai előtt a kapubejárást, mikor a menyasszony ágyáért mennek. (Ethn. I. 406.)

IV. cz. ELŐFIZETŐINK:

Babics József országgyűlési képviselő Budapest.

Aidinger János országgyűl. képviselő, Budapest.

Babics József, " " "

Gróf Csekonics Endréné, Zsombolya. " "

Özv. gróf Csekonics Jánosné, Zsombolya.

Förster Gyula miniszt. tanácsos, Budapest.

Gróf Károlyi Istvánné, Nagy-Károly.

Kammerer Ernő országgyűl. képviselő, Budapest.

Pap Géza, " " "

Balás Elemér kir. aljárásbíró, Félegyháza.

Balás Elemér kir. aljárásbíró, Félegyháza.

Bárdoss Béla m. kir. honvédfőhadnagy, Félegyháza.

Beznák Gyula könyvkereskedő, Eger.

Andrássy Kálmán, Budapest.

Breznay Imre tanár, Eger.

Egri róm. kath. tanító-kör.

Énekes János plebános, Boczonád.

Főreáliskola Eger.

Gagyi Dénes főreálisk. tanár, Eger.

Kutsera Ferenc plebános, Szt.-György-Ábrány.

Kiss Alajos festő, Eger.

Markovits Ferencz, Eger.

Marssó László törv.-széki aljegyző, Eger.

O-Kaszinó, Eger.

Országos izr. tanítóképző-intézet, Budapest.

Pór Antal kanonok, Esztergom 10 példány.

Szabó Sándor iparos, Eger.

Buczó János v. m. papnövendék.

Barsy József növ. pap, Eger.

Bene Mihály, " " "

Buczó János, " " "

Csanády László növ. pap, Eger.

Egri növ. papság M. e. irod. társ, Eger.
 Gulyás István növ. pap, Eger.
 Holis János, " " "
 Langer Alajos, " " "
 Meyer Béla, " " "
 Okolicsányi Menyhért növ. pap, Eger.

Buzáth Lajos gyógyszerész, Eger.

Buzáth László, Eger.
 Eliássy Ferencz, "
 Jakobovics Imre, "
 Dr. Kállay Zoltán, Eger.
 Dr. Kánitz Dezső, "
 Dr. Kanitz Gyula, "
 Kovách Kálmán, "
 Lázár Menyhért, "
 Okolicsányi Lajos, "
 Okolicsányi Miklós, "
 Dr. Preszler Ármin, "

Detéri Borbás Sándor, Budapest.

Alkér Kornél, Budapest.
 Detéri Borbás Sándor, Budapest.
 Darányi Árpád, "
 Erber Lajos, "
 Frenyó Nándor, "
 Hoffmann Lajos, "
 Mladovits János, "
 Sárosmagyar-berkeszi Mózsza Ödön, Budapest.

Egri Nyomda Részvény Társaság, Eger.

Baboesay Sándor ügyvéd, Eger.
 Billitz Viktor Eger.,
 Fiumei m. k. tengerészeti Akadémia tanári könyvtár,
 Fiume.
 Fiumei m. kir. tengerészeti Akadémia ifjúsági könyvtár,
 Fiume.
 Dr. Glósz Kálmán orvos, Eger.
 Hegedűs János, Eger.
 Dr. Jókai Mór, Budapest.
 Nemes Andor, Deménd.
 Pfeiffer Albin pénzügyi tanácsos, Eger.

Fekete János m. k. postafelügyelő.

Farczady László postafőtiszt, Eger.
 Haszlinger Rudolf es. és kir. kapitány, Eger.
 Kovács István tanár.
 Kovách Kálmán műszaki tanácsos, Eger.
 Mészáros Kálmán nagybirtokos, "
 Militzer Gyula gőzmalom-tulajdonos. "
 Nagy László es. és kir. kapitány, Eger.
 Rajesányi Ferencz földbirtokos, "
 Samassa János nagybirtokos, "
 Szkotniczky Gábor irg. r. tag, "
 Weidl Gyula es. és kir. alezredes, "

Guba Pál kegyesrendi tanár. Nagy-Károly

Dr. Czirbusz Géza tanár, Nagy-Károly.
 Guba Pál tanár, Nagy-Károly.
 Palezer Ernő tanár, "
 Poor János, "
 Vanke József, "

Huszka Iván kir. adótárnok, Breznóbánya.

Bittera Zsigmond kir. közjegyző, Breznóbánya.
 Huszka Iván kir. adótárnok, "
 Polónyi János kir. járásbíró, "
 Dr. Terray Lajos, "

Kapácsy Dezső, Eger.

Ludányi Antal apátkanonok, Eger.
 Hám Gyula ny. m. főjegyző, Gyöngyös.
 Begovesevich Róbert püspök, Eger.
 Ury-Kapácsy Amália urnő, "
 Zalár József ny. alispán, "
 Szele Gábor püspök, "
 Aldor Imre tanár, "
 Grünbaum Ignácz borkereskedő, Eger.
 Szőke Sándor tanár, Eger.
 Dr. Huberth János jogtanár, Eger.
 Dr. Ambrus István papnöv. aligazgató, Eger.
 Dankó Mihály prépost-kanonok, Eger.
 Sajóssy Alajos gymn. rajztanár, "
 Timon Béla kápt. főmérnök, "
 Tóth Gyula lelkész, Tarna-Méra.
 Katinszky Gyula ez. kanonok, Eger.
 Kapácsy Dezső ny. m. árvaszéki jegyző, Eger.
 Babocsay Sándor ügyvéd, Eger.

Kerényi Imre Servita-r. áldozár, Eger.

Babies Ig. László Servita-rend perjele, Eger.
 Boltízár Román m. k. dohánygyár igazgató, Eger.
 Fekete János postafelügyelő, Eger.
 Sztójanovics Mihály gör. kel. lelkész, Eger.

Kolacskovszky János, Eger.

Dr. Gööz József, Budapest.
 Kolaeskovszky János, Eger.
 Községi iskolai szakkönyvtár, Eger.
 Láng István kir. tanfelügy. tollnok, Eger.
 Dr. Schwarc Setét Sándor ügyvéd, „

Dr. Kormos Béla, Budapest.

Dr. Kormos Béla, Budapest.
 Kubinyi Géza, „
 Országos Kaszinó, „
 Dr. Kiss József, „

Kürthy Sándor Atkár, u. p. Vámos-Györk.

Bartók Géza, Budapest.
 Kürthy Sándor, Atkár.
 Malatinszky György, Atkár.
 Tihanyi Béla, Budapest.

Kvassay István esperes-plebános, Zsemlér.

Gálik Géza körjegyző, Garam-Szent-György.
 Jeszenszky Kálmán segédlelkész, Nagy-Sáró.
 Kulifay Gyula, Garam-Szt.-György.
 Kvassay István esp. pleb., Zsemlér.

Máday István, Budapest.

Hirkó Ferencz, Budapest.
 Máday István, „

Nyizsnyay Iván theol. tanár, Eger.

Balla János bérlő, Kanyar.
 Nyizsnyay Iván theol. tanár, Eger.

Pallér Kelemen főgymn. igazgató, Székesfehérvár.

Alaghy Dezső tanár, Székesfehérvár.
 Csiszterczita társház, „

Hamzus Gellért tanár, Székesfehérvár.
 Pallér Kelemen igazgató, ..
 Szentes Aurelin tanár, ..

Pamlényi Lajos rk. lelkész, Eger.

Beőthy Mór, Szihalom.
 Kállay Akos, Eger.
 Pamlényi János, Szihalom.
 Pamlényi István, Eger.
 Pamlényi Lajos lelkész, Eger.
 Tomanóczy Béla. Heves-Bátor.

Dr. Pásztor Bertalan ügyvéd, Eger.

Dr. Alföldi Dávid ügyvéd, Eger.
 Babics Aladár
 Buzáth Lajos gyógyszerész, ..
 Dálnoky János, ..
 Eötvös József, ..
 Gallassy Gyula m. kir. honvédfőhadbiztos, Budapest.
 Petheő Ignác, Eger.
 Remenyik János, ..
 Tattay József, ..
 Volf Károly, ..
 Vratarits Gyula, ..

Petró József ügyvéd, Miskolcz.

Bizony Ákos ügyvéd, Miskolcz.
 Eder Elek kir. közjegyző, Miskolcz.
 Dr. Grosz Viktor ügyvéd, ..
 Kun Kálmán nyug. kir. törvényszéki bíró, Miskolcz.
 Lévay József nyug. alispán, a vaskoronarend lovagja,
 akad. tag, Miskolcz.
 Lichtenstein József földbirtokos Miskolcz.
 Petró József ügyvéd, ..
 Radvány István kir. tanácsos, ..
 Sebe Alajos kir. törvényszéki bíró, ..
 Soltész Nagy Kálmán kir. tanácsos polgármester, Miskolcz.
 Vattay Bertalan ügyvéd, Sajó-Szentpéter.
 Vladár Ervin földbirtokos, Bánfalva.

Scossa Dezső kir. tanfelügyelő, Eger.

Állami elemi iskola, Gyöngyös.
 .. polgári fiúiskola, Hatvan.
 Pásztó.

Állami polgári leányiskola, Gyöngyös.
Scossa Dezső kir. tanfelügyelő, Eger.

Szell Farkas kir. táblai tanácselnök, Debreczen.

Horváth Bálint kir. ítélőtáblai bíró, Debreczen.
Jeney György " " " "
Dr. Kiss Endre " " " "
Kölesy Sándor " " " "
Kondor Zsigmond kir. " tanácsjegyző, Debreczen.
Naszády Iván " " bíró, " "
Dr. Szaesvay Elemér kir. ítélőtáblai bíró, " "
Szell Farkas " " tanácseln., " "
Szoboszlai Sándor, " " tanácsjegyző " "
Ujhelyi András, " " bíró " "
Unger Geiza, " " tanácsjegyző " "
Unger Gusztáv, " " bíró " "

Szily Kálmán, magy. tud. akadémia főtitkára, Budapest.

Bárczay Ödön, Budapest.
Gaál Jenő, Budapest.
Ghyezy Béla, „
Gyulay Pál, „
Magy. tud. akadémia könyvtár, Budapest.
Dr. Pauler Gyula, Budapest.
Szent-Iványi Gyula, „
Szily Kálmán, „
Természettudományi Társulat, Budapest.
Dr. Vécsey Tamás, Budapest.

Subich György, Smüll Sománé úrnő és Klein Ignác, Eger.

Alföldi Soma, Eger.
Altorjay Sándor ügyvéd, Eger.
Babics Béla kir. közjegyző, Eger.
Bajzát Gábor, N.-Bátony.
Bajzáth Lajos, Eger.
Balogh Lajos, „
Baranyay István, Eger.
Barthos József, „
Bauer László, „
Beökönyi Viktor, Ludas.
Beretvás Endre, Karácsond.
Berger Vilmos, Eger.
Boday Aurél, Eger.
Borsos Flóris főjegyző, Tisza-Füred.

Breuer J., Eger.
 Brozicssevits Ferencz, Eger.
 Dr. Brünauer Bálint, „
 Brünauer Emil, „
 Burik Pál, „
 Chiovini Lajos, „
 Csauády Akos, „
 Csókás István ügyvéd, Eger.
 Dobóczky Ignác, Heves.
 Dosztál Ferencz, Eger.
 Fábián Ignác, „
 Farkas Pál, „
 Fáy Zoltán, Ecséd.
 Fehér Endre mérnök, Eger.
 Fehér Henrik titkár, Eger.
 Fintha István, Apez.
 Fischer Adolf, Eger.
 Fülöp Zoltán, Tisza-Füred.
 Gesztes Lajos, Felső-Tárkány.
 Greiner Arnold, Eger.
 Grünwald Ferencz, Eger.
 Dr. Hodászy Antal, „
 Hanák Gyula főjegyző, Eger.
 Hanák Kólos, Budapest.
 Harsányi Odön, Eger.
 Hillinger Dezső, „
 Hirlapírók és Írók Otthona, Kassa.
 Homonnay Szilárd, Hatvan.
 Horváth Béla, Eger.
 Huszár János, „
 Janicsár Jenő, Eger.
 Kapácsy József, „
 Katona József, „
 Katona Mariska, „
 Kiss Sándor mérnök, Eger.
 Klein Ignác, Eger.
 Kohn Jakab, „
 Koppély Géza, Hatvan.
 Kozák Miklós, Pétervásár.
 Krausz Vilmos pénzügyigazgató, Eger.
 Ledniczky István, Pusztá-Fogaas.
 Lénárt István mérnök, Eger.
 Lengyel Sándor ékszerész, Eger.
 Lipesev Péter, Eger.
 Dr. Ludányi Béla, Eger.

Majzik Viktor, Gyöngyös.
 Márkus József, Eger.
 Marossi Zsigmond, Eger.
 Nagy Gyula, "
 Oláh Pál, Váraszó.
 Palátsik Ferd., Eger.
 Papszász Lajos, Pta-Tenk.
 Pásztor Lipót, Reesk.
 Piacsek Géza, Eger.
 Polereczky Gyula, Eger.
 Popovits József, "
 Preszler Miklós, "
 Rác Gyula, "
 Remenyik Károly, "
 ifj. Ringelhann Imre, "
 Rosenberg Armin, "
 Rosner Jenő, Eger.
 Roth Gyula, "
 Rudassy János, Eger.
 Ruzsin Bertalan, ..
 Ruzsin Ottó, "
 Salamon Antal, "
 Schwarcz Ferencz jogász, Eger
 Schwartz T. Antal, "
 Sikhegyi Károly, "
 Sir Antal, "
 Smidl Sománé, "
 Stephanovszky Jolán, "
 Subich György, "
 Sümeghy Arpádné Glósz Irma, Eger.
 Szerencse József, Eger.
 Szrogh István, "
 Sztankó Dezső törvyszéki irnok, Eger.
 Ungár József S, Budapest.
 Vasita János, Eger.
 Venzlovszky Lajos szabó, Eger.
 Veréb Mátyás, Eger.
 Weber János ..
 Weisz Izsák, "
 Wittich Sándor, Budapest.
 Zbiskó Alajos, Eger.

Violet Gusztáv Tarczal.

Violet Gyula káplán, Sárospatak.

E könyv bizományosához beérkezett előfizetők:

- Ádám Imre ref. lelkész, Szeremle.
 Áll. polgári leányiskola ifj. könyvtár, Győr.
 Dr. Aldásy Antal, Budapest.
 Alszeghy János, Nagyszombat.
 Aszódi kir. orsz. javító-intézet, Aszódon.
 Bogyai Bartalos Gyula székesegyházi templomi igaz-
 gató, Eger.
 Bebóczy Sándor, igazgató, Késmárk.
 Dr. Boér Jenő, Tövis.
 Casinó Tenke (Bihar m.)
 Dr. Charmant Oszkár kir. közjegyző, Fiume.
 Cserny Ernő tanár, Gyöngyös.
 Csicsáky Imre kamarás-plebános, Zombolya.
 Csiky Vilmos főgymn. tanár, Nagyszombat.
 Csoma József, Dovecsér.
 Debreczeni Miklós táblai bíró, Budapest.
 Dessewffy Sándor püspök, Temesvár.
 Dobrovzsky Ágost könyvkereskedő, Budapest.
 Dudás István igazgató, Zenta.
 Egyházmegyei könyvtár, Esztergom.
 Év. iskola, Selmeczbánya.
 Fábry Imre plebános, Kékese.
 Felső keresk. isk. Onképzőkönyvtár, Késmárk.
 Filep Elek, Segesvár.
 Forster Géza, Budapest.
 Főreáliskola, Kecskemét.
 Főreáliskola, Sz.-Udvarhely.
 Gartner Rezső Ferencz, Temesvárott.
 Glósz Ferencz tanár, Késmárk.
 Gymnasium, Tata.
 Gymnasiumi tanári könyvtár, Zenta.
 „ ifjusági „ „
 Händl Vilmos ev. főesperes, Selmeczbánya.
 Hang Gyula tanár, Késmárk.
 Horovitz Lajos könyvkereskedő, Budapest 2 példány.
 Dr. Imre Lajos tanár, Hódmező-Vásárhely.
 Kemenes Jerom., Veszprém.
 Kereskedő ifjak könyvtára, B.-Csaba.
 Kiss Boldizsár plebános, Kúmfélegyháza.
 Kochanovszky Pál kir. közjegyző, Vágújhelyen.
 Konetonyi Gyula, Moór.
 Kovács Dénes, Szeged.
 Kozma Károly kanonok, Eger.
 Közs. Reáliskola, Sümeg.

- Lahocinski Adolf rk. lelkész, Nagy-Tárkány.
 Dr. Láng Imre, Budapest.
 Liptay Vilma, Kőszegen.
 Manglitz Ferencz, Eger.
 Dr. Marienescu Athanáz, Nagyvárad.
 Dr. Márki Sándor egyetemi tanár, Kolozsvár.
 Mezei Kálmán színész, Miskolcz.
 Nagy Ákos urad. irnok, Erdőd.
 Dobrándi Nagy Gyula esendőr-százados, Zala-Egerszeg.
 Pannonhalmi sz. Benedek-rend közp. főkönyvtára.
 Peisner Ignác, Budapest.
 Polgári iskola, Kőszegen.
 Prifach József prael. nagyprépost, Székesfehérvár.
 Báró Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.
 Retel Jenő kir. ítélőtáblai tan. elnök, Szeged.
 Ruisz Gyula, Budapest.
 Dr. Rupp Kornél főgyimn. tanár, Budapest.
 Schneider János plebános, Mány.
 Dr. Schreiber Lajos, Budapest.
 Siketnémák Iskolája, Budapest.
 Somogyi könyvtár, Szeged.
 Spitzer Mór, Pozsony-Széleskut.
 Szabó Károly ev. ref. tanító, Balaton-Füred.
 Székesegyházi káptalan, Beszterezebánya.
 Szt. Benedekrendi főgymnasium, Sopron. 3 példány.
 Szentpéteri Sámuel, ref. lelkész, Pelsőcz.
 Szilágyi János kir. közjegyző, Máramaros-Sziget.
 Dr. Szivák Gyula ügyvéd, Budapest.
 Tergalecz Lipót plebános Gesztete.
 Tersztyánszky Dezső alesperes pleb., Fényes-Litke.
 Lovag Tóth István, Eger.
 Tóth Mike S. J. tanár, Kalocsa.
 Udvardy Géza, Duna-Földvár.
 Udvardi János, Csákberény.
 Végh Kálmán plebános, Csány.
 Végh Kálmán tanár, Késmárk.
 Vermesy Kálmán lelkész, Szelencz, u. p. Trecsén-Turna.
 Vörösmarty-kör, Székesfehérvár.
 Weber Vincze plebános, Nagy-Kanizsa.

BL
980
H8K34

Kandra, Kabos
Magyar mythologia

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 11 15 05 005 3